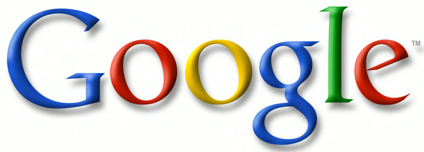
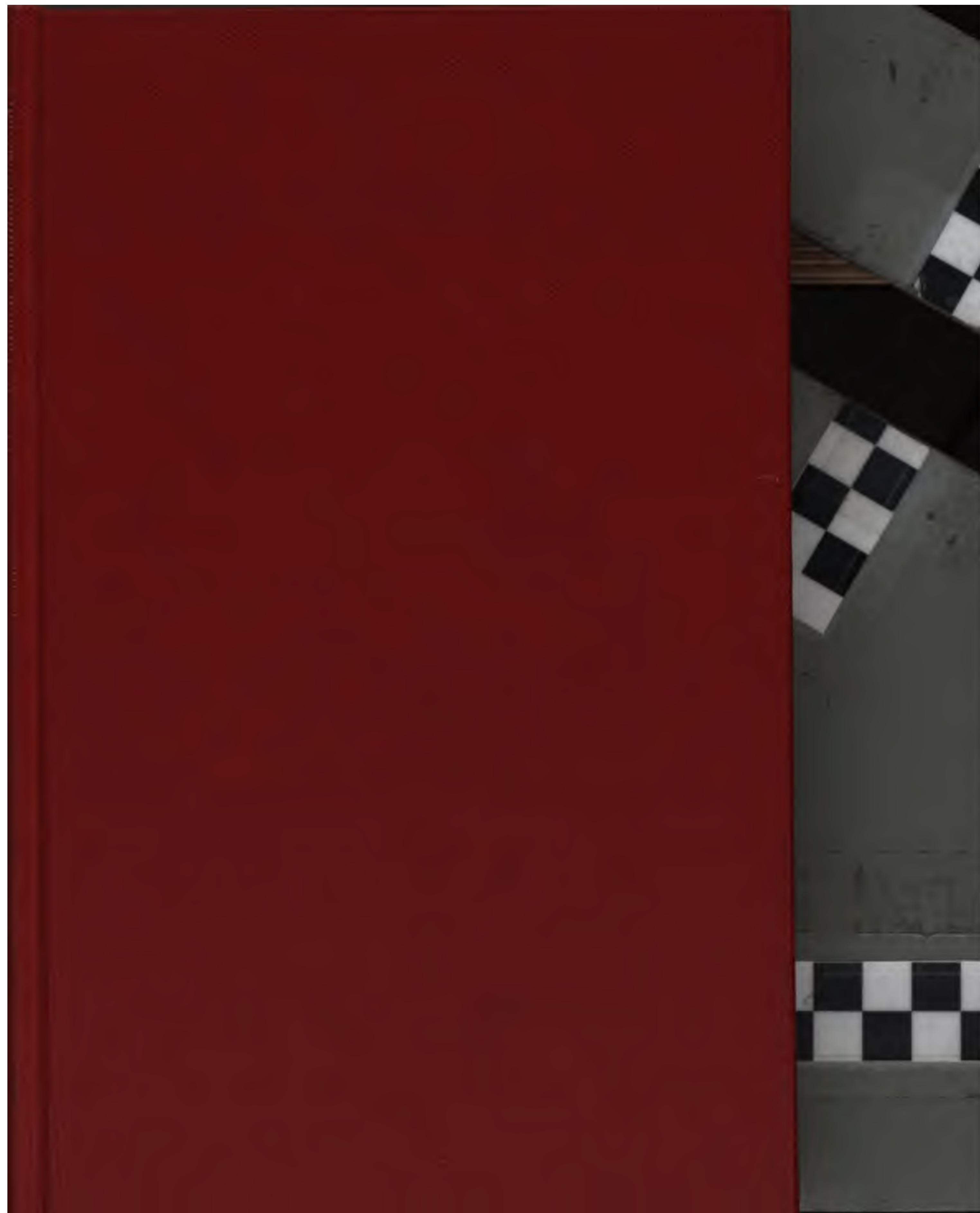

FINLANDS HISTORIA

AF

M. G. SCHYBERGSON.

ANDRA OMARBETADE UPPLAGAN.

FÖRRA DELEN.

HELSINGFORS 1903.
G. W. EDLUND.
FÖRLÄGGARE.

HELSINGFORS
FINSK TIDSKRIFTS TRYCKERI AKTIEBOLAG
1903.

Förord till andra upplagan.

I den andra upplaga, som härmed öfverlämnas till allmänheten, har jag sökt att för framställningen tillgodogöra de större eller mindre bidrag till belysning af Finlands häfder som utkommit, sedan utgifvandet af den första upplagan 1889 slutfördes.

Inledningen är, såvidt arkeologin och de finsk-ugriska folken beröras, helt och hållet omredigerad, och bör jag tacksamt erkänna den hjälp jag haft af konservatorn d:r Hj. Appelgren, som granskat och genomarbetat den korta sammanfattningen af den arkeologiska forskningens resultat, samt af docenten d:r Yrjö Wichmann, som gifvit mig upplysningar från den nyare finsk-ugriska forskningens område.

Till statsarkivarien d:r R. Hausen står jag i förbindelse för anvisningar rörande Finlands medeltid.

De kapitel och stycken, som behandla universitetet och den litterära utvecklingen, äro omarbetade och delvis utvidgade.

Jag har trott, att arbetet skulle vinna genom att den öfversiktliga framställningen af Finlands utveckling under föreningen med Ryssland blefve mer omfattande än i den första upplagan. Denna afdelning har därför betydligt vuxit i omfång, men jag bör erkänna, att många sakförhållanden, oaktadt den något bredare behandlingen, af lätt funna orsaker kvarstå dunkla eller svagt belysta.

Den för arbetet begagnade litteraturen är såväl i kapitlens början som i samband med den fortlöpande texten mer ut-

väster påträffats i Finland, där flintan icke förekommer i naturligt tillstånd.

Fornforskarne dela stenålderns Finland i två områden: det sydvästra samt det norra och östra. Fynden från sydvästra Finland hafva en påfallande likhet med de skandinaviska stenåldersfynden, så t. ex. de till stort antal tillvaratagna vackra „båtformiga" hammaryxorna och en art kilformiga yxor utan skafthål. I det ostfinska området, till hvilket äfven ryska Karelen räknas, har man bl. a. funnit karakteristiska mejslar, stora halfmånformiga hackor samt yxor och hackor, prydda med skulpterade djurhufvud. Bland fynden från norra Finland märkas långa, groft tillhuggna och endast vid bettet slipade hackor eller isbillar. Att man prydde stenföremålen med afbildningar af djurhufvud ådagalägger kulturinflytande från trakterna kring Ural. Om beröring österut tala äfven ett slags stenringar, hvilka saknas i Skandinavien, men möta oss söder om Finska viken och Ladoga.

På boplatser från stenåldern har man funnit halffärdiga eller sönderbrutna stenredskap eller lerkärl af former, som finnas äfven i norra och östra Ryssland. I det inre af några fornborgar ha iakttagits små fyrkantiga steninhägnader, inom hvilka stenredskap blifvit hittade.

Grafvar, som med säkerhet tillhöra stenåldern, äro ännu icke kända i Finland.

Af stenåldersfyndens fördelning[1]) kunna vi sluta till kulturens utbredning under denna aflägsna tid. Sydvästra Finlands floddalar, Kumo älfdal samt Kyrö älfdals öfre del voro hufvudområdena. I öster voro Ladogas västra och nordvästra omnejder de mest befolkade bygderna. Äfven i det inre landet t. ex. vid Keitele och Pielavesi sjöar samt vid Uleå älf, ja, så nordligt som i Rovaniemi och Kemijärvi socknar hafva märkliga fyndställen påträffats. I större delen af Kuopio län och i S:t Michels län är stenåldersfyndens antal påfallande litet. Den nästan fullständiga saknaden af stenåldersfynd från

[1]) Om fornsakernas utbredning se närmare Alfred Hackman: *Förhistoriska fynd* i Atlas öfver Finland utg. af Sällskapet för Finlands geografi text n:o 31, kartblad n:o 31, Helsingfors 1899.

Åland, Egentliga Finlands skärgård samt Bottniska vikens kustområde torde bero på att dessa trakter först under en senare tid höjde sig öfver hafsytan.

Om tiden för stenålderskulturens fortvaro kan intet med visshet sägas. Sannolikt är emellertid, att denna kultur var rådande i det inre landet ännu lång tid efter det metallerna redan voro kända i kusttrakterna.

Bronsåldern, hvars början i Skandinavien förlägges till de första århundradena af det 2:dra årtusendet f. Kr. f., var i Finland af mindre betydelse, och om en självständig bronsålderskultur torde man knappt kunna tala. I nejden öster om Vasa, i trakten af Björneborg och Raumo, på Åland och på kuststräckan mellan Åbo och Helsingfors har man funnit verktyg, vapen och prydnadsföremål från denna tid, om också icke till stort antal, hvilka förråda ett skandinaviskt eller västeuropeiskt ursprung. Spridda och tillfälliga fynd från norra Finland hafva släkttycke med bronsåldersföremål från Uraltrakten; särskildt må nämnas gjutformer för bronsyxor, s. k. celter, hvilka hittats vid Uleå och Torneå älfvar.

Från bronsåldern hafva vi stenrösen („jättekast"), stundom af betydliga dimensioner, hvilka innehålla rester af brända lik och uppkastats på bergshöjder i landets västliga kusttrakter.

Järnets bruk anses hafva blifvit kändt i norden omkr. 500 år f. Kr. f., men de äldsta nu kända järnåldersfynden i Finland tillhöra tiden från det andra seklet e. Kr. f. till omkr. år 400. De visa en form- och smakriktning, som på denna tid från det romerska riket spridde sig till norra Tyskland samt därifrån öfver Skandinavien och länderna österom Östersjön fann väg till Finlands kuster.

Grafvarna från denna tid hafva likhet med dem från bronsåldern. Liken brändes allt ännu. Vapen, smycken, yxor („celter"), lerkrukor, ovala s. k. eldstenar, hvilka föremål hade en vidsträckt utbredning, m. m. nedlades i grafhögen. På grafvarna uppfördes stenrösen af stora block eller ock låga grushögar, stundom omgifna af en rund eller fyrkantig stensättning.

Till den äldre järnåldern räknas äfven perioden 400—700, under hvilken det skandinaviska inflytandet till en bör-

jan fortfarande var öfvervägande såväl hvad grafskicket — låga stenhölster öfver brända lik — som hvad fornsakernas utseende beträffar. Af särskild betydelse i kulturhistoriskt afseende är att den skandinaviska djurornamentiken, såsom man af en mängd smycken finner, på denna tid blef hemmastadd i landet. Men efterhand började nya former framträda, hvilka röja förvantskap med typerna från trakterna söder om Finska viken.

Den äldre järnålderns grafkummel äro spridda inom ungefär samma områden som bronsåldersfynden, så vida de hafva ett västeuropeiskt tycke, men förekomma äfven i det inre landet, såsom i trakten af de tavastländska sjöarna.

Till den äldre järnåldern har man också hänfört vissa på det österbottniska kustlandet ända upp till Torneå älf observerade fasta fornlämningar af sten eller grus, hvilka hafva formen af rektangulära inhägnader, och jämfört dem med likartade minnesmärken från Öland och Gottland, som utgöra rester af boningshus från de första århundradena af vår tideräkning. Man har af dessa fynd och af att de förutnämnda ovala eldstenarna, som äro af skandinavisk typ, vunnit stor utbredning i Österbotten, dragit slutsatsen att en skandinavisk kulturström skulle nått ända till Bottenhafvets nordöstra kuster.

Under den yngre järnåldern eller ungefär från det sjunde seklet inträder ett nytt grafskick, i det att liken begrafvas obrända i sten- eller träkistor, men jämsides därmed fortgår den gamla seden att bränna liken ända in på 1000-talet. Allt ifrån periodens början finner man, i synnerhet i de västligare delarna af landet, ganska talrika smycken, mest bronsspännen, hvilka tydligen ådagalägga, att under den föregående tiden — måhända senare hälften af sjunde seklet — en sammansmältning af skandinaviska djurornament med baltisk-finska spänneformer begynte. Sedermera aflägsnade sig formerna mer och mer från de ursprungliga förebilderna, och en stark profilering af föremål medels piggar inträdde. Dräkterna, hvilkas rester och metallsmycken vanligen utgöra grafvarnas förnämsta innehåll, visa en från de skandinaviska väsentligen afvikande karakter. Vid tillverkningen af kvinnodräkterna och måhända äfven af männens

mantlar begagnades nämligen, sannolikt redan i sjunde seklet, små ringar och rör, gjorda af spiralvriden bronstråd, hvilka sammanställdes till olikartade mönster, hopsyddes och inflätades i skoningar, bårder och band samt användes på mantlar, förkläden och änneband i en mängd, som förlänade dräkterna en säregen prakt. En annan egendomlighet är det kedjesmycke, som kvinnorna fäste vid de spännen eller stora nålar, medels hvilka klädningen öfver skuldrorna sammanhölls, hvilket smycke med en eller flere kedjor hängde ned öfver bröstet. Dessa bronsspiraler och kedjesmycken gifva åt hela den senare järnåldern dess egendomligt finska karakter. Bronsspiralerna äro nämligen så godt som okända i Skandinavien och kedjesmyckena äro för den ifrågavarande tiden där jämförelsevis sällsynta, men bägge hafva sina motsvarigheter hos de finska stammarna söder om Finska viken och vid Riga viken, hvarest i synnerhet kedjesmycket rikt utvecklades.

Finlands invånare stodo redan nu i en växande beröring med utlandet. Från Skandinavien infördes vapen och metallsmycken. Graffynd, som bära en afgjordt baltisk prägel, vittna om inflytande från estniskt och livisk-lettiskt håll. Äfven med fjärran länder idkades samfärdsel. Från slutet af 700-talet till början af 11:te seklet upprätthölls en liflig handel mellan östra och norra Europa samt de arabiska staterna i Mesopotamien, Persien och Centralasien, hvilken hufvudsakligen gick längs Volga-floden och förgrenade sig äfven till Finland. Man har ofta i finsk jord hittat arabiska silfvermynt och vackra arbeten af tvinnad eller flätad silfvertråd såsom hals- och armringar, halskedjor m. m. Senare vände sig handeln västerut, såsom framgår af funna skatter af anglosachsiska, tyska, byzantinska m. fl. silfvermynt från 10:de och 11:te seklen.

Med stöd af fornsakerna kan man till en viss del sluta till den kulturståndpunkt landets invånare under denna aflägsna tid innehade. Yxor, liar, skäror och enkla plogjärn tala om ett i någon mån utveckladt jordbruk och om boskapsskötsel. Smideskonsten och bronsgjuteriet stodo ganska högt; väfnadskonsten var äfven inhemsk. Talrika svärd och spjutspetsar, men i synnerhet yxor, det måhända mest omtyckta vapnet, förtälja om krigiska bedrifter, och finska forn-

saker, som man funnit i Sverige och Östersjöprovinserna visa att finnarne färdades i utlandet, vare sig i krigiska elle fredliga värf.

De tätast befolkade bygderna voro fortfarande Egentlig Finlands kusttrakter, Kumo älfdal och dess omnejder, strand områdena vid vattendragen mellan Tavastehus och Tammer fors samt Kyro älfs floddal. Men därutöfver sträckte sig od lingen redan längre in i det inre landet än förut. Södra Päi jännes vattenområde och Kymmene älfs floddal befolkades Äfven Ålands befolkning tillväxte mot slutet af perioden, då den s. k. vikingatiden redan hade inträdt i Skandinavien.

Under den yngsta hedniska tidsperioden, 1100—1300, då kristendomen redan vann fotfäste i landet, visar det arkeologiska materialet en i vissa afseenden förändrad karakter. Likbränningen upphör småningom och begrafning i träkista blir allmän. På metallföremål ses en ny ornamentstil, baserad på växtmotiv, hvilken synnerligast i södra Karelen och Savolaks vinner stor utbredning och inhemsk behandling. Att döma af skillnaden i stilen och det tekniska förfarandet mellan östra och västra Finland kommo impulserna från olika håll: i väster från Sverige, i öster från de byzantinska kulturområdena, antagligen genom förmedling af sydligare boende slaviska folk.

Under inflytande af den orientaliska handeln torde Karelen uppkommit konsten att af silfverträdar fläta hvarje handa föremål, såsom halskedjor och hufvudsmycken för kvin nor. Om fortsatta förbindelser i sydost vittna djurformig permiska hängprydnader m. fl. smycken. Däremot synes de gamla samfärdseln med liverna till största delen hafva upp hört efter deras underkufvande af de tyska svärdsriddarne

Bland industrier tillkom den inhemska järntillverknin gen åtminstone nu redan, om icke tidigare. Vidare finna v prof på träsnidarkonst, gravering på metall, näfver och be äfvensom olika slag af väfnad i tyger och band, konstrik utförda och synnerligen smakfulla flätningsarbeten o. s. v. allt af inhemsk tillverkning. Om välstånd och praktlystna vittna kvinnodräkterna med de glänsande bronsspiralerna hvilka allt mera användes.

Till den sista arkeologiska perioden höra de flesta af

våra fornborgar. De anlades på branta berg, som man befäste med väldiga jord- eller stenvallar, de senare utan användande af murbruk. Sådana fornborgar, af hvilka vi känna omkr. 70, förekomma i Egentliga Finland, vid Kumo älf och de tavastländska sjöarna, invid Ladoga samt till mindre antal i Nyland och Savolaks. De allra flesta torde vara uppförda af landets finska befolkning till skydd mot fientligt öfverfall. Tillsvidare kunna ett par eller tre, som ligga vid kusten, anses ha varit tillhåll för sjöröfvare, af dem en af måhända svensk typ [1]).

Vi skola inskränka oss till dessa korta hänvisningar till den finska fornforskningens resultat. Det framgår att redan under längesedan hänsvunna tider, från hvilka vi icke hafva några skriftliga minnesmärken, västerländska och österländska kulturformer täflande mötte hvarandra på Finlands mark.

Ur arkeologin och språkforskningen i förening hämta vi upplysningar om de folk, som uppburo den forntida kulturen i Finland.

De skandinaviska sagorna tala om ett folk, som de benämna Jotuner eller Jättar, hvilket har sin motsvarighet i finnarnes Jättiläiset, men något vidare vet man icke om detsamma. Såsom säkert kan anses, att lapparne, sabme-folket såsom de själfva kallade sig, redan under århundradena före Kristi födelse drefvo omkring i landet. Talrika ortnamn erinra äfven i södra Finland ännu i dag om dem, och urkunder intyga att de långt in i den historiska tiden vistades i södra Savolaks, södra Tavastland och Satakunta.

Senare flyttade finnarne in i landet. De hörde närmast till de s. k. östersjöfinnarne (finnar, karelare, vepser, ester, voter, liver), hvilka utgöra en gren af den vidt spridda finsk-ugriska folkgruppen. Att döma af en mängd i deras sprak förekommande baltiska (litauisk-lettiska) och gotiska lånord, hvilka senare antyda ett jämförelsevis högre kulturstadium än de förra, voro östersjöfinnarne tidigare, medan de ännu utgjorde en enhetlig folkgrupp, bosatta inom ett område, där de stodo i beröring med litauisk-lettiska, senare äfven med gotiska folk. Detta område har af den

[1]) Hj. Appelgren: *Suomen muinaislinnat.* ak. diss. Helsingfors 1891.

danske språkforskaren V. Thomsen blifvit angifvet sålunda, att det sträckte sig från Ladoga och Finska viken i norr inemot Düna i söder. Genom förhållanden, som icke äro kända, måhända till följd af de förändringar, som den stora folkvandringen framkallade, drefvos de under en senare tid norrut, söndrade sig från hvarandra och slogo sig ned i de landskap, där de nu äro bosatta [1]. Denna folkrörelse, som fortgick småningom under loppet af flere århundraden och torde nått sin afslutning före det nionde seklets början, gaf åt Finland dess nuvarande finska befolkning.

Det finnes inga vittnesbörd om att lapparne skulle försvarat sig mot nykomlingarne. Detta svaga folks öde var att undanträngas till nordens kallaste och ofruktbaraste regioner, där det under kamp mot nöd och svårigheter fortsatte sitt nomadlif. Såväl i Finland som i Sverige, Norge och Ryssland blefvo lapparne skattskyldige under sina mäktigare grannar.

Ett likartadt öde träffade senare tvenne folk af finskt, troligen karelskt ursprung, hvilka under flere århundraden hade en oberoende tillvaro: kvenerne och bjarmerne. Kvenerne, hvilkas namn troligen är en förvrängning af det finska Kainulaiset, kajaner, nämnas första gangen i ett arbete af den anglosachsiske konungen Alfred den store (871—901), däri konungen berättar, att en norrman vid namn Ottar omtalat kvenernes bygd såsom ett land beläget norr från Sverige och öster om Norge. Kvenerne bodde saledes i nordliga delen af svenska Norrland, men troligt är att deras område därifrån utsträcktes äfven till finska sidan norr och öster om Bottenhafvet. Att de voro en finsk folkstam bestyrkes utom af andra omständigheter äfven däraf, att ordet „kvän" ännu är den norska benämningen för finne. Kvenerne voro ett krigiskt och djärft folk, som ofta oroade sina grannar, i synnerhet norrmännen med härjningstag. De rodde i båtar längs floderna till sjöarna i det inre landet. Sedan buro de båtarna öfver bergen till norska sidan, där de längs strömmarna trängde fram till norrmännens bygder. Någon gång företogo

[1] V. Thomsen: *Berøringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog:* Köpenhamn 1890, sid. 14—39, 134—155.

e dock äfven gemensamma härfärder med norrmännen. Så ände omkring 877 deras konung, som af sagan med ett icke finskt namn kallas Faravid, sändebud till höfdingen öfver norska Finnmarken, Thorolf, med anhållan om dennes hjälp mot de fientliga karelarne. Förslaget antogs, hvarefter norrmännen och kvenerne gemensamt inbrötö i karelarnes land, där de vunno rikt byte. Äfven med svenskarne kommo de i krigisk beröring. Sagan förtäljer att omkring år 1050 den svenske konungen Emund gamles son Anund tågade norrut för att utvidga rikets gränser mot kvenerne. Men han själf och hela hans här omkommo, emedan kvenerne förgiftat vattnet i brunnarna. Därefter blifva underrättelserna om kvenfolket ännu dunklare och ofullständigare än förut, hvartill äfven den omständigheten bidrager, att ljudlikheten mellan kven och kvinna gaf anledning till att förblanda dem med de mytiska amazonerna. De omtalas ännu 1271, då de jämte karelarne företogo en härfärd till landskapet Halogaland i nordliga Norge. De blefvo därefter kufvade af norrmännen, svenskarne och karelarne, hvilka sistnämnda delvis bemäktigade sig deras område och där nedsatte sig. Deras namn fortlefver i det finska namnet „Kainunmaa".

Vida mäktigare och inflytelserikare voro bjarmerne, om hvilka den ofvannämnde Ottar berättade, att han under en sjöresa österut från Norge kommit ända till en stor flod, förmodligen Dvinafloden, där ett folk kalladt Beormer, Bjarmer var bosatt. Landet var väl bebyggdt och invånarne voro så mäktiga, att han icke vågade landstiga på deras område. Han fann likhet mellan deras språk och lappskan. Från denna tid åtnjöto bjarmerne bland nordens folk ett stort rykte för rikedom och välmåga, hvarigenom skandinaverne lockades att gång efter annan företaga färder till deras land, dels för att handla med dem, dels äfven för att plundra deras skatter. Ryktbarast är ett tag, som tre norrmän, Torer Hund, Karli och Gunsten, omkring 1026 företogo till deras hufvudort vid Dvinaflodens mynning. De inläto sig först i handel med bjarmerne och köpte af dem gråverk, sobel och bäfverskinn, men landstego därefter i tysthet ånyo för att plundra deras begrafningsplats, där bilden af deras gud,

Jumala, var uppställd med en silfverbägare full af silfvermynt i knäet och en tung, dyrbar kedja kring halsen. Normännen funno gudabilden för tillfället obevakad, vunno rikligt byte och flydde därefter förföljda af bjarmerne oskadda undan. Denna berättelse vittnar om att bjarmerne voro ett på en ej ringa kulturgrad stående folk, som genom handel, i synnerhet med pälsverk förvärfvat sig betydlig förmögenhet. Troligen voro lapparne i ett vidsträckt område dem skattskyldiga. Men senare funno de farliga medtäflare i den mäktiga handelsrepubliken Novgorod och i staden Ustjug, som omkring 1200 grundlades vid Dvinas ena källarm, Suchona. Från denna tid inskränktes deras handelsvälde allt mera och slutligen blefvo de kufvade af novgoroderne. Den vidsträckta handel, som de ryska karelarne sedermera drefvo i Finland, var kanske en fortsättning af bjarmernes forna handel.

Den finska befolkning, som bosatte sig i södra Finland, var föga manstark och utträngde till en början lapparne endast från områdena mellan de stora inre sjöarna och hafskusten, där hon fördelade sig sålunda, att karelarne slogo sig ned längs Ladoga-stranden och Finska vikens kust ända till Kymmene-älf, medan tavasterne togo landet väster därom och egentliga finnarne kuststräckan n. v. från Åbo i besittning.

Genom att undersöka de finsk-ugriska språkens kulturord hafva språkforskarne kommit till slutsatser om de finsk-ugriska folkens kulturstandpunkt under olika tidsskeden. Det tyckes vara adagalagdt, att åkerbruket, sannolikt i form af svedjebruk, redan idkades vid den tidiga epok, då östersjöfinnarne och deras närmaste finsk-ugriska stamförvanter mordvinerne ännu bildade en gemensam folkgrupp, ja, troligen under ett ännu äldre utvecklingsskede. Äfven boskapsskötseln var bekant; hästen, kon och fåret voro husdjur, och af mjölken beredde man smör. Slöjd, smide och väfnadsindustri idkades och dräkterna, särskildt de kvinnliga, pryddes med färgrika stickornament [1]).

[1]) Jmfr E. N. Setäläs yttrande om I. N. Smirnoffs „Untersuchungen über die Ostfinnen“ i Journal de la société finno-ougrienne XVII, 4 sid. 13 ff.

Under beröringen med de litauisk-lettiska och gotiska :en nådde östersjöfinnarne en högre kulturgrad. Deras ak riktades med en mängd ord, hvilka åtminstone till en betecknade nya, för dem förut obekanta föremål och bepp och äro ägnade att karakterisera arten af kulturinflydet. Lånorden från de litauisk-lettiska språken höra företdesvis till familjeförhållandenas, de husliga sysslornas och skapens, skogsbrukets, jaktens, biskötselns, boskapsskötns, åkerbrukets, sjöfartens och fiskets områden. Från de tiska språken härstamma ord, som angifva förhållanden m staten och rättsväsendet (t. ex. kuningas konung, ruhnas furste, hallita regera, tuomita döma, sakko plikt, iokra arrende, airut sändebud) vapen, redskap, bostäder, antor, åkerbruk, metaller m. m. [1])

Några drag om de i Finland bosatta hedniska finnar-s lif, hämtade förnämligast ur Kalevala-sångerna, må här amhållas. Bostaden utgjordes af pörtet, en fyrkantig, af mmerstockar hopfogad stuga med golf af plankor, fönsteruggar i väggarna, rökfång i taket och en af stenar byggd gn såsom eldstad. En förstuga ledde in till bostaden, hvars öbel bestod af enkla bord och bänkar af trä. I hvarje förmögen gård funnos dessutom flere uthus såsom badstuga, all, visthusbodar och rior. Bland näringsgrenarna hade kerbruket en betydande plats, men endast svedjebruket var ändt. Man utvalde åt sig områden, där skogen fälldes och rändes, hvarefter man sådde i askan. Den sålunda upptagna rden, hvilken efter några år åter lämnades, skiftades icke, anske med undantag af själfva tomtområdet. De vidsträckta iarkerna gafvo möjlighet till samfälld och odelad jordbesitting, och där tvistigheter uppkommo blef styrkans rätt afgörande [2]). Bland sädesslagen nämnas korn jämte råg, hafre och vete; äfven odlades lin, bönor, ärter och rofvor. Boskaps-

[1]) Jmfr V. Thomsens ofvannämnda arbete äfvensom *Den gotiske rogklasses Indflydelse paa den finske*, Köpenhamn 1869.

[2]) Y. K. Yrjö-Koskinen framkastar i *Suomalaisten heimojen yhteisvalta-järjestyksestä pakanuuden loppu-aikoina* (ak. diss. Helsingfors 1890 id. 140 ff.) hypotesen att jordens uppskattning efter kroktal bland finnarne kulle härstammat från hednatiden, men de skäl han åberopar synas icke ara öfvertygande.

skötseln var ej mindre viktig. Hästar, oxar, kor, får och svin utgjorde en stor del af bondens förmögenhet, och i bröllopssangerna i Kalevala uppmanas den unga husmodern att at boskapsskötseln ägna all omsorg. Betesmarkerna, fiskevattnen och jaktmarkerna voro gemensamma för alla; de senare gåfvo fiskaren och jägaren riklig lön för deras möda. Högt prisad var skogens konung björnen. Den fällda björnen fördes i festligt tåg till gården, och segern öfver honom firades med sånger och gästabud. Bland handtverk var smedens yrke högt ansedt. Myrmalm erhölls ur sjöarna och bearbetades konstfullt till redskap, svärd och prydnader af hvarjehanda slag. Träarbete idkades såsom hemslöjd. I hemmen väfdes och syddes dräkterna.

Mannens dagliga sysselsättningar voro hos fornfinnarne åkerbruksarbeten, jakt, fiske, smide, slöjd m. m. Men äfven krigiska bragder utöfvade en mäktig dragningskraft. Kvinnan var verksam i den inre hushallningen, vid brygd, bakning, väfnad, boskapens vård o. s. v., sysselsättningar, som Kalevala med poetisk värme skildrar.

Kärnan i samhället var familjen. Några af Kalevalas vackraste dikter äro ägnade åt familjelifvet, vare sig att föräldrarnas, i synnerhet moderns, uppoffrande kärlek till barnen eller barnens ömma hängifvenhet för föräldrarna skildras. Bröllopet var familjens förnämsta högtid, till hvilken inbjödos talrika gäster, som rikligt undfägnades med mat och dryck samt förnöjdes med bröllopssånger. Hustrun var helt och hållet beroende af mannen och bunden till ständigt och hårdt arbete. Trohetsbrott bestraffades strängt. Men tillika åtnjöt hon ej ringa anseende såsom ledarinna för den inre hushallningen och barnens uppfostrarinna. Bland tjänarne funnos trälar, vunna i krig eller genom köp. Då familjen förgrenade sig, blefvo de skilda grenarna fortfarande länge samboende under den äldste familjefaderns ledning och sålunda uppkommo släktförbindelser, hvilka hade stor fasthet.

Hvarken i Kalevala-sångerna eller i historiska underrättelser nämnas, med undantag af familjen och släkten, några samhällsinrättningar af större betydenhet. I det vidsträckta, glest bebodda landet hade man icke behof af egentlig styrelse. Bland esterne funnos vid den tid, då de dukade

er för eröfrarne från väster, män, hvilka af den latinske nikören Henrik benämnas „seniores“ och utöfvade ett ktigt, ledande inflytande, men det kan icke genom direkta vis ådagaläggas, att hos finnarne i Finland en likartad, stokratisk inrättning skulle funnits. Att likväl flere fa-iljer och släkter sammanslöto sig till större, ehuru löst ganiserade föreningar för att gemensamt afgöra allmänna ngelägenheter, tyckes framgå däraf att orden *pitäjä*, socken, ch *keräjä*, rådplägande sammankomst, sedermera ting, äro rsprungligt finska. Den svenska rimkrönikan omtalar att orgils Knutsson i Karelen eröfrade fjorton gislalag och i öteborgska fredstraktaten omtalas särskildt gislalagen Savo, ääskis och Äyräpää, hvaraf man slutit att bland karelarne unnos större samhälligheter, motsvarande härad, „kihla-unta“. Men i hvarje händelse var detta endast en början ill en fastare organisation, hvilken ännu icke gaf kraft att otstå fientliga angrepp eller uppträda verksamt mot mäk-iga grannar. I denna brist på sammanhållning låg orsaken ill den lätthet, hvarmed finnarne kufvades, och till den un-ergifvenhet, hvarmed de böjde sig för det främmande väldet.

Fornfinnarnes religion var byggd på grundvalar, som ro gemensamma för de finsk-ugriska folken. Hela naturen ar enligt deras uppfattningssätt uppfylld af gudamakter. Hvarje djur, hvarje träd, hvarje källa, hvarje sten hade sin udomliga kraft.

Det äldsta finsk-ugriska gudanamnet är *Ilmaris*, luf-ens guds, namn; af något senare ursprung torde namnet *umala* vara.[1]) De finsk-ugriska folken dyrkade liksom de esta hedniska folk förfädrens andar; dessa ansågos kunna kada de efterlefvande, hvarför de genom offer och iaktta-ande af hvarjehanda fromma bruk måste hållas vid godt mod. Trollkarlen, shamanen, var inflytelserik och ansågs genom en särskild öfvernaturlig kraft kunna behärska natu-rens makter. Man har med anledning däraf kallat denna religion shamanism eller trolldomsreligion.

Om de religiösa bruk och föreställningar, som, fram-gångna ur denna för de finsk-ugriska folken gemensamma

---

[1]) E. N. *Setäläs* sid. 10 nämnda afh. sid. 47.

grund, funnos hos fornfinnarne, ha vi inga samtida underrättelser, men väl kunna slutsatser dragas ur upplysningar fran senare tider [1]).

Fornfinnarne samlades till att förrätta offer och andra religiösa bruk i heliga lunder, vid vissa träd, stenar, källor o. s. v. I ett påfvebref af 1229 omtalas de till kristendomen omvända finnarnes „lunder och afgudabilder". Gudstjänsten var enkel. Till gudarnes ära firades på vissa dagar om året fester, vid hvilka man försäkrade sig om deras välvilja genom att bjuda dem offer af mat och dryck samt boskap. Nagon gång offrades till och med människor, sasom framgar ur ett påfvebref af 1237, hvilket vi snart närmare skola omtala, däri påfven klagar öfver att de hedniska tavasterne grymt offrade kristna fångar at sina afgudar. Många af de fester, som enligt Chr. Gananders Mythologia fennica [2]) ännu mot slutet af adertonde seklet firades, t. ex. Vuoden alkajaiset och Kekri, bägge pa hösten, och Helaa pa våren, torde hafva framgått ur den hedniska religionen.

Förfädren och de aflidna hedrades på hvarjehanda sätt. Vid begrafningen hölls en festmåltid till den dödes ära, och i grafven nedlades verktyg och annat, som kunde vara honom till nytta i lifvet efter detta. Invid bostaden afkvistades ett träd (karsikko) till minnesträd och där anställdes pa vissa högtidsdagar offer. Den aflidne troddes bo i trädet, som gaf honom lugn och hvila [3]).

Särskilda offerpräster (äfven kvinnliga) förrättade de allmänna offren. Desse äfvensom siarne, trollkarlarne (tietäjät, noidat) innehade hos de hedniska finnarne liksom hos deras stamförvanter i viss mån samma ställning som prästerne hos andra folk. I nödens stund, i synnerhet då det gällde att bekämpa sjukdomar, vände man sig till dem med bön om hjälp. Trollkarlen uttalade därvid de ursprungsord, „syntysanat", som angåfvo, huru det onda växt upp ur en ringa, obetydlig början, men därefter antagit

[1]) Julius Krohn: *Suomen suvun pakanallinen jumalanpalvelus*, Helsingfors 1894.

[2]) Åbo 1789.

[3]) M. Waronen: *Vainajainpalvelus muinaisilla suomalaisilla*; ak. diss., Helsingfors 1895.

en afskyvärd gestalt och blifvit farligt för människorna. Sedan han sålunda med ironins vapen brutit det ondas kraft och bragt det till blygsel öfver sin låga börd och sin usla lefnad, befallde han det med stränga ord och hotelser att aflägsna sig, i det att han framhöll sin egen öfverlägsenhet, som gjorde all vidare kamp onödig. Slutligen råkade han i extas. Under häftiga gester, med sammanbitna tänder och rullande ögon, utstötte han de ord, för hvilka det onda måste vika. Vid mindre viktiga tillfällen kunde trollkarlens biträde undvaras. Då boskapen fördes ut på bete, då något arbete företogs och vid hvarjehanda det dagliga lifvets värf tillförsäkrade sig äfven den i trolldom mindre förfarne lycka och framgång genom att framsäga böner, besvärjelseformler och trollord. Föreställningen om människans förmåga att med trollmedel behärska och betvinga naturen var så djupt rotad i fornfinnarnes tänkesätt, att hon oaktadt kristendomen bibehållit sig intill våra dagar.

Forskningen om fornfinnarnes gudalära har ännu icke ledt till säkra resultat. Det är att märka, att i företalet till Mikael Agricolas finska öfversättning af Psaltaren, som innehåller den äldsta förteckningen öfver finnarnes gudar, endast få af de gudapersonligheter förekomma, som i Kalevala omtalas, medan andra, hvilka för Kalevala äro okända, framhållas bland de främsta af de hedniska finnarnes gudamakter. Oafsedt detta hafva de i Kalevala upptagna myterna rönt inverkan af ett senare kristet åskådningssätt. Vi skola dock här meddela några drag ur Kalevala-mytologin enligt den sammanställning däraf, som M. A. Castrén gifvit. [1])

Bland himlens gudar var den förnämste Ukko, den åldrige och vördnadsvärde, som rådde öfver åska, väder och vind. Jämte honom dyrkades solen, månen och stjärnorna såsom milda och välgörande himmelska väsen. Bland stjärnorna var Nordstjärnan, Pohjantähti, den mest prisade. Solens dotter, Päivätär, månens dotter, Kuutar, Karlavagnens dotter, Otavatar och stjärnornas dotter, Tähetär, voro unga och sköna, i väfnad skickliga jungfrur. Liksom himlen och luften betraktades vattnet med djup vördnad. Dess herre

[1]) M. A. Castrén: *Föreläsningar i finsk mytologi.* Helsingfors 1853.

Ahti var en gammal man med skägg af gräs och mantel af skum. Hans skatter voro omätliga och framgången vid fiske var beroende af honom. Vid hans sida deltog hans maka, Vellamo, i styrelsen af vattnets rike, en god, gifmild och omtänksam värdinna, som bar en blå och vattenfärgad mössa, en klädning med fina fallar, en skjorta och bröstbeklädnad af säf samt en fradgande mantel. De hade en mängd barn och tjänare, som lefde i hafvet, insjöar eller forsar och benämndes Vellamos folk, Vellamon väki, Ahtis barn, Ahon lapset, Vellamos jungfrur, Vellamon neiot m. m. Af stor vikt var att hålla sig i godt förstand med skogens gudomligheter, från hvilkas rike människorna hämtade en väsentlig del af hvad som var nödvändigt för deras tillvaro. Skogarnas herre var Tapio, en gammal man med mörkbrunt skägg, som bar en hög barrhatt och en päls af trädmossa. Han hade en mängd binamn, hvilka uttryckte den vördnad, som ägnades honom: Tapio-gårdens gubbe, Tapiolan ukko, skogens konung, metsän kuningas, ödemarkens konung, korven kuningas. Hans gemål Mielikki, äfven kallad Metsolan emäntä, skogsgardens värdinna, visade sig, då hon var vid godt lynne och unnade jägaren lycka, prydligt klädd, med gyllene armband på händerna, gyllene bindlar i håret och guldringar i öronen. Var hon däremot ogynnsamt stämd, sags hon klädd i dåliga hvardagskläder med vidjor af riskvistar. Tapios gård, Tapiola, var en rik boning, där bland annat honing fanns i öfverflöd. Till gården hörde de talrika, vilda boskapshjordar, som irrade kring i skog och mark, men äfven de tama hjordarna stodo under Tapios och hans gemals hägn.

Jämte dessa och andra mäktiga gudaväsen funnos tomtar, bergstroll, älfvor och genier, hvilka hvar och en inom sitt område utöfvade en nyttig eller skadlig verksamhet, men däremot saknades gudar, som skulle representerat lifvets sedliga makter. Också hade begreppet om det sedligt onda och goda icke vaknat hos fornfinnarne.

Ilmarinen och Väinämöinen voro ursprungligen gudar, men förvandlades i dikten till heroer med mänskliga svagheter och dygder. Väinämöinen besjungas såsom vishetens representant, den evärdelige sångaren, som spelade

på kantele med sådan kraft, att alla lefvande varelser, till och med luftens, hafvets och jordens gudomligheter tjusta närmade sig och greto rörda af det underbara strängaspelet. Ålderstigen redan då han kom till världen, var han verksam, då jorden planterades med träd och örter. Han förvärfvade sig rätt till sitt folks tacksamhet genom att träda i spetsen för den kamp, som ledde till att spillrorna af den lycka stiftande trollkvarnen Sampo eröfrades från det kulna Pohjola och förvärfvades åt kalevala-folket. Den trygge och oföretagsamme Ilmarinen var en skicklig smed, som vid skapelsen hopfogade himmelns lock och sedermera åt Louhi, Pohjolas värdinna, smidde Sampo. Sedan hans maka, den sköna pohjola-dottern, blifvit söndersliten af vilda djur, uppstod köld i förhållandet mellan honom och Pohjola, hvarefter han deltog i striden om Sampo. En afskild ställning intager i dikten den olycklige Kullervo, hvilken såsom barn bortröfvad från föräldrahemmet lefde trälens hårda lif, med därunder ständigt sökte hämnd för sig själf och sin förföljda släkt, tills han slutligen i ånger öfver sina missgärningar beröfvade sig lifvet [1]).

Fornfinnarne hade, såsom af denna kortfattade teckning framgår, nått en bildningsgrad, som var högre än deras osteuropeiska stamförvanters, men lägre än folkens i västra Europa, hvarför de af dessa måste röna väsentlig inverkan. I främsta rummet var det det svenska folket, som bragte dem under inflytande af västra Europas rikare bildningslif.

Har en svensk befolkning redan under hednatiden varit bosatt i Finland och sedan huru lång tid tillbaka? är en fråga, som länge och ännu nyligen varit under debatt bland forskarne.

Den svenske arkeologen O. Montelius [2]) sluter af likheten mellan de i sydvästra Finland funna fornfynden och de svenska till att en svensk befolkning alltifrån stenåldern varit bosatt i Finland, hvilken ännu under vikingatiden fortfarande lefde i landet,

[1]) Om namnen och personerna i Kalevala ingå upplysningar i *Kalevala II, Selityksiä*, sid. 157—175; Helsingfors 1895. Jmfr Julius Krohn: *Suomalaisen kirjallisuuden historia. I. Kalevala.* Helsingfors 1885.

[2]) *När kommo svenskarna till Finland*, Finsk Tidskrift t. XLIV, sid. 81—105.

såsom framgår af de fynd af rent svenska eller svensk-finska typer fran denna tid, som gjorts i kusttrakterna af Vasa och Åbo län, men äfven i det inre af landet och på Åland. Den svenske lingvisten K. B. Wiklund [1]) hämtar ur språkforskningen stöd för samma uppfattningssätt. Många finska forskare stå däremot på en mer eller mindre afvikande ståndpunkt. De anse visserligen, på grund af den här ofvan i den arkeologiska öfversikten påpekade likheten i kulturföreteelserna mellan Sverige och sydvästra Finland under stenåldern, bronsåldern och den äldre järnåldern, såsom möjligt eller sannolikt, att en skandinavisk befolkning bott i Finland åtminstone under de två sistnämnda perioderna, men annorlunda förhåller det sig enligt deras mening med den yngre järnåldern eller den s. k. vikingatiden. På Åland finnas ättehögar och andra vittnesbörd om en svensk befolkning från vikingatiden, men på fasta landet äro fornminnena till största delen af rent finskt ursprung. Den skandinaviska befolkningen, om en sådan funnits, har således inemot år 700 blifvit undanträngd af de framryckande finnarne eller med dem småningom sammansmält, och en svensk bosättning vid kusterna framträder först återigen vid periodens slut [2]). Ralf Saxén förlägger på grund af en undersökning om de svenska ortnamnen i Finland svenskarnes inflyttning till tidigast 900-talet. Dock hafva troligen Åbo-trakten och Åland något tidigare blifvit koloniserade af svenskar [3]). E. N. Setälä, som af det språkliga materialet sluter till att de svenska dialekterna i Finland först under en jämförelsevis sen tid kunnat söndra sig från det högsvenska språket och framhåller att det stora antalet finska ortnamn i de trakter, som nu bebos af svenskar, tyder på att svenskarne vid sin invandring stött på en finsk befolkning, yttrar sig för att den svenska bosättningens egentliga framträdande i Finland bör förläggas till tiden 1000—1300, om också en början kan skönjas redan från vikingatiden [4]).

Historikerne vänta på ytterligare utredning af den betydelsefulla frågan från arkeologernes och språkforskarnes sida, ty historiska vittnesbörd saknas med undantag af ett yttrande af Mikael Agricola, som var född i svensk bygd, i Perno socken i Nyland. Denne säger i företalet till sin finska öfversättning af Nya Testamentet, att de på Finlands kust bosatta svenskarne härstammade fran Sverige eller Gott-

---

[1]) *När kommo svenskarne till Finland.* Upsala 1901.

[2]) Hjalmar Appelgren: *Svenskarnes inflyttning i Finland,* Finskt Museum 1897, sid. 17—29.

[3]) *Den svenska befolkningens ålder i Finland, belyst af ortnamn.* Helsingfors 1901; Finska Fornminnesföreningens Tidskrift XXI.

[4]) *Milloin ruotsalaiset ovat tulleet Suomeen.* Valvoja 1900, sid. 615—638.

d, och att de till följd af sin närmare förbindelse med rige mycket tidigare än landets öfriga inbyggare blefvo ına för kristendomen. Denna uppgift, som väl egentligen betraktas såsom en i sen tid upptecknad folktradition, öfver dock icke med nödvändighet hänföra sig till en re inflyttning, än den som antages ha skett under 1000-1100-talen.

Fornsvenskarnes och fornskandinavernes gudalära är bekant endast genom de isländska sagorna, hvilka förades i poetiskt syfte och under en tid, då kristna idéer an gjort sig gällande. De hade, såvidt man af dessa källkan sluta, från en ursprungligen ren naturdyrkan höjt till en dyrkan af lifvets sedliga makter. De föreställde , att världen var söndrad genom en ständigt fortgående np mellan goda och onda makter. De goda gudarne, ırne, bodde i Asgård, där de atnjöto ständig skönhet, ungm och styrka. Den främste bland dem var Odin, gudars fader och den visaste bland dem alla. Till honom kommo i strid fallna kämparne. Hans maka Frigg var äktenapets och familjelifvets beskyddarinna. Tor, åskans gud, r gudarnes och människornas starke beskyddare mot jättar h troll. Njord var vattnets och luftens samt tillika sjöfarıs gud. Frö rådde öfver regn och solsken samt gaf fruktra år och fred; hans syster Fröja var kärlekens gudinna. and de öfriga asarne må nämnas: Tyr, stridens gud, Brage, aldekonstens gud, Forsete, rättvisans gud och Balder, den ildaste af gudarne, allas älskling. Dennes död, framkallad nom den onde Lokes förräderi, skulle enligt sagorna leda l en kamp på lif och död mellan åsarne och de onda jätrne. Under denna tid, kallad Ragnarök, skulle såväl gur som jättar gå under, men därefter skulle en ny värld psta, i hvilken en högre, allt styrande gud skulle härska. lunda förespår denna gudalära sin egen undergång och en nan högre läras välde, utan tvifvel syftande på kristenmen.

De religiösa föreställningarna och språket voro gemennma för de tre med hvarandra nära besläktade skandinaka folken: svenskar, danskar och norrmän, men däremot ecklade sig samhällsskicket i Sverige egendomligt på den

ursprungliga, germanska grunden. Sverige utgjordes af landskap, „land“, hvilka bildade enheter i rättsligt, administrativt och oftast äfven i religiöst hänseende. Landen sönderföllo i mindre områden, kallade „hundare“ eller „härad“. Landen hade liksom häradena och hundarena sina folkförsamlingar „ting“, vid hvilka de fria jordägande bönderne, „odalbönderne“, sammanträdde för att radpläga och afgöra om allmänna angelägenheter. Vid landstinget fastställdes landskapets lag och skipades rätt. Härads- eller hundarestinget hade en lägre rättskipning och afgjorde häradets eller hundarets enskilda angelägenheter. Ur detta fria samhällsskick framgick sedermera konungadömet. Mäktiga män, som omgäfvos af krigiska följen, vunno styrande myndighet i landskapen och förvärfvade sig konunganamn. Den ansedddaste bland dem var konungen i Upsala, hvilken ort var hufvudsätet för den hedniska gudstjänsten, och denne lyckades slutligen tillintetgöra fylkeskonungarne samt sammangjuta landskapen till en politisk enhet. Genom denna förändring, som torde försiggatt i början af 800-talet, rubbades dock icke den fria grund, pa hvilken författningen hvilade. Fortfarande var odalmannen herre i sitt hus, och fortfarande rådplägade de fria männen gemensamt vid häradsting och landsting. De sistnämndas ledare kallades „lagmän“. Riket var ett förbund af landskap under en konung, som hade ganska inskränkt myndighet. Konungen valdes, dock så att man vid valet gärna höll sig till en och samma ätt. När sedermera det svenska väldet utsträcktes till Finland, blefvo den salunda bibehållna folkfriheten och odalmannarätten af stor betydelse för vår utveckling. Svenskarne, själfva vana vid personlig frihet, voro icke böjda att göra de besegrade till trälar, utan läto dem orubbadt bibehålla frihet och äganderätt [1]).

Därhän hade det svenska samhället kommit i sin utveckling, då den s. k. vikingatiden inträdde. Tvungna genom brist på lifsmedel i hemlandet eller genom de hvälfningar, som grundlade större välden i norden, kanske äfven un

---

[1]) Se närmare: Emil Hildebrand: *Svenska statsförfattningens historiska utveckling från äldsta tid till våra dagar.* Stockholm 1896, sid. 7 ff.

der inflytande af religionen, som prisade den krigiska tapperheten såsom den högsta dygd, lämnade unge män, vikingar, i stora skaror fädernejorden för att med svärd i hand vinna byte och ära. Danskarne och norrmännen drogo i västerviking till Britannien, Irland och Frankernas rike, färder, hvilkas minne bevaras i talrika uppteckningar. Om svenskarnes vikingafärder, hvilka hufvudsakligen gingo i österväg, till Östersjöns, Finska vikens och Bottniska vikens kuster, emedan de genom de till Danmark hörande landskapen Skåne, Halland och Blekinge samt det norska Bohuslän voro utestängda från Nordsjön, hafva vi däremot endast spridda arkeologiska och historiska underrättelser. På olika orter i Sverige, isynnerhet i landskapen Upland, Södermanland och Östergötland, har man funnit en mängd runstenar, uppresta till minne af män, som dött i vikingafärd i öster. Om dessa färder vittnar äfven ett yttrande, som Torgny lagman i tal till Olof Skötkonung fällde med orden: „Min farfader Torgny mindes Upsala konungen Erik Emundsson och berättade han om honom, att, medan han var i sin lättaste ålder, hade han hvar sommar ledung ute och for till ömse land, lade under sig Finland, Kirjalaland, Estland och Kurland samt vida i Österlanden. Ännu kan man se de jordborgar och andra storvirken (stora befästningar) han gjorde“. Likaså berättas Erik Segersäll, som regerade mot slutet af 900-talet, hafva fört krig i Estland, Liffland, Kurland och Finland samt med segrande hand bemäktigat sig dessa länder.

De svenska vikingarnes ryktbaraste bragd var grundläggandet af det mäktiga ryska riket. Nestors ryska krönika berättar nämligen, att varjagerne, som redan förut uppburit skatt af de söder om Ladoga bosatta slaviska och finska folken, år 862 af tsjuderna, slaverna, krivitserna och vesserna blefvo kallade att såsom furstar styra deras land. „Vårt land är stort och fruktbart“, sade deras budbärare, „men det finnes ingen ordning där, så kommen då för att regera och härska öfver oss“. Uppmaningen hörsammades. „Tre bröder“, heter det i krönikan, „med sitt följe utvaldes och de togo hela Rus med sig och de kommo“. Den äldste af dem, Rurik, slog sig ned i Novgorod, den andre, Sineus, i Bjelo-Ozero och den tredje, Truvor, i Isborsk, söder om Peipus-sjön.

Efter två års förlopp dogo Sineus och Truvor, kvarlämnande Rurik såsom ensam härskare öfver riket. Forskningen har ådalagt, att dessa varjager och det af dem ledda folket Rus, af hvars namn ordet rysse bildades, voro svenskar, som antagligen kommo öfver från mellersta Sveriges kustprovinser; några forskare hafva ansett att äfven svenskar från södra Finland eller Ladoga-trakten deltogo i deras företag. De glömde snart sitt fäderneärfda språk, men bevarade länge fädrens krigiska anda. Under Oleg, som styrde riket såsom förmyndare för Ruriks son, Igor, blef Kiev hufvudstad. Oleg äfvensom Igor och hans son Svjatoslav företogo gång efter annan härnadståg mot det byzantinska riket.

Emellertid arbetade fromma män på att omvända Sveriges inbyggare till kristendomen. Skandinaviens förste apostel, Ansgarius, lyckades icke bryta hedendomens välde i detta land, och efter hans död 865 låg omvändelseverket länge helt och hållet neder. Sveriges första kristna konungar, Olof Skötkonung (994—1022) och hans son Anund Jakob (1022—omkr. 1050), rönte ännu starkt motstånd i sina bemödanden för den kristna läran. Den sistnämndes broder Emund gammal (1050—omkr. 1060), som var den siste konungen af den gamla Ynglinga-ätten, berättas till och med hafva motverkat de kristnas afsikter, och det var först under Stenkil (1060—omkr. 1066) och dennes ättlingar, hvilka innehade Sveriges tron till omkr. 1130, som hela Sverige slutligen vanns för kristendomen. Den svenska kyrkan, som blef en gren af den romersk-katolska, bragte Sverige i nära förbindelse med det västra Europa. Vikingatågen upphörde, och endast i inre strider samt korståg till Finland gaf sig den forna bragdlystnaden tillkänna.

Äfven i Finlands öfriga grannländer utkämpade hedendomen numera sina sista strider. Ryssland emottog under Vladimir den stores regering (972—1015) kristendomen från Konstantinopel, hvarigenom dess bildningslif blef beroende af den byzantinska kyrkans inflytande. — Östersjöprovinsernas omvändelse begynte, sedan Svärdsbrödernas riddarorden 1202 blifvit grundlagd. Liverna och kurerna underkastade sig, men esterna gjorde hårdnackadt motstånd. De besegrades slutligen af Danmarks konung, Valdemar II Seier, som

företog två korståg till deras land och 1219 grundlade Reval, hvarefter Estland intill 1346 förblef under dansk öfverhöghet. I dessa länder var kristendomens införande förbundet med hårdt förtryck och lifegenskap under främmande herrar.

Kristendomen ryckte sålunda mot norden, och äfven Finland naddes af dess mäktiga och välsignelsebringande inflytande. Hedendomens mörker försvinner, och med detsamma träder Finland ur sagans dunkel fram i historiens allt klarare ljus.

FÖRSTA PERIODEN.

Katolska tiden.

1. Den svenska eröfringen. Freden i Nöteborg 1323.

Den historiska utvecklingen fortgår under ständig beröring mellan folken, hvarvid de än i fredlig täflan än i krigisk svärdslek pröfva hvarandras krafter. Det folk, som i

---

Källor och *arbeten* att rådfråga till Finlands medeltidshistoria: *Registrum Ecclesiæ Aboensis eller Åbo Domkyrkas Svartbok* utg. af Reinh. Hausen (Helsingfors, 1890); H. G. Porthan, *M. Pauli Juusten Chronicon Episcoporum Finlandensium, annotationibus et apparatu monumentorum illustratum*, Opera selecta I. II (Helsingfors, 1859 o. 1862); H. G. Porthan, *Sylloge monumentorum ad illustrandam Historiam fennicam pertinentium* (Åbo, 1802—1804); A. I. Arwidsson, *Handlingar till upplysning i Finlands häfder*, 10 band (Stockholm, 1846—1857); M. Akiander, *Utdrag ur ryska annaler* i Suomi VII (1848) s. 1—284; E. Grönblad, *Nya källor till Finlands Medeltidshistoria*, (Köpenhamn, 1857); *Scriptores rerum svecicarum medii ævi*, 3 band (Upsala, 1818—1876); *Diplomatarium svecanum*, utg. af J. G. Liljegren, B. E. Hildebrand, E. Hildebrand och C. Silfverstolpe, 9 band (Stockholm, 1829—1890); *Svenska medeltidens rimkrönikor*, utg. af G. E. Klemming, 3 band (Stockholm, 1865—1868); O. S. Rydberg, *Sveriges traktater med främmande makter jämte andra dithörande handlingar*, 1—3 (Stockholm 1877, 1883, 1895); Johannes Messenius, *Scondia Illustrata*, tomus X (Stockholm, 1700); C. G. Styffe: *Bidrag till Skandinaviens historia ur utländska arkiver* I—V (Stockholm, 1859—1884); Yrjö Koskinen, *Suomen kansan historia*, 2 uppl. (Helsingfors, 1881—1882); O. A. Forsström, *Suomen keskiajan historia* (Kuvallinen Suomen historia del 2, Jyväskylä 1898); Emil Hildebrand, *Svenska statsförfattningens historiska utveckling från äldsta tid till våra dagar* (Stockholm 1896). — Kopior af medeltidsurkunder i Finlands statsarkiv.

likhet med lapparne och de flesta finska stammar lefver fjärran från denna nationernas växelverkan, är dömdt att i saknad af de krafter, som väcka kulturen till lif, gå under eller stelna i häfdvunna former. Våra förfäders lott blef lyckligtvis icke sådan. De kommo under inflytande af de stora kulturströmmarna i Europa och gjorde den europeiska bildningen hemmastadd i sina bygder. Men därvid råkade de i beroende af sina grannar i öster och väster och kunde därför icke grundlägga en självständig statsorganisation.

Under vår historias första epok slites Finland mellan två fientliga folk, svenskarne och ryssarne, hvilka hvartdera söka tillägna sig så stor del som möjligt af dess område. De tränga fram i den heliga kristna lärans namn och tro sig därigenom gifva sin sträfvan en hög och ädel prägel. Men kampen för Guds ord var på denna tid öfverallt en kamp med svärd och våld, och äfven hos oss blef det heliga ordets förkunnande icke ett fridens, utan ett stridens verk. Historien har icke mycket att förtälja om denna period, ty krönikorna meddela endast sparsamma underrättelser och helgonlegenderna äro föga tillförlitliga, så intressanta de än äro såsom vittnesbörd om forntidens fromma åskådningssätt.

Under medlet af 12:te seklet stridde i Sverige tvenne konungaätter, den sverkerska och den erikska, om väldet. Den förste af sverkerska ätten var Sverker, kallad den äldre, som omkring 1133 valdes till konung af östgöterna och småningom blef erkänd i hela riket. Under dennes regering vann kyrkoväsendet stadga i Götaland. Biskopsstift inrättades och kloster grundlades. En påflig legat, kardinal Nikolaus af Alba, besökte 1152 Sverige och sammanträffade vid ett möte i Linköping med kyrkans och statens förnämsta män. Han bidrog mäktigt till befästandet af det romersk-katolska inflytandet och lärer hafva förmått Sveriges inbyggare att till påfven i Rom erlägga en skatt, kallad peterspenningen eller romaskatten, som af alla katolska folk betalades till den påfliga stolen. Konung Sverker blef omkr. 1155 mördad, men redan före hans död omkr. 1150 hade svearne valt till konung en ansedd man från sitt land, kallad Erik Jedvardsson. En gammal svensk historieskrifvare har med orätt ansett honom såsom den nionde konun-

gen af detta namn, hvarför han erhållit namnet Erik den nionde. Legenden berättar att Erik, som sedermera kallades den helige, var en from man, hvilken genom fasta, bön och späkelse sökte förvissa sig om sin salighet. Han berömmes äfven såsom lagstiftare och honom tillskrifves stadgandet i Uplands lag, att kvinna giftes till heder och husfru, till half säng, till las och nycklar, till laga treding i lösören och aflingegods och till all den rätt, „som upländsk lag är och den helige Erik konung gaf“. Denne konung beslöt att företaga en härfärd till Finland för att bringa detta land under svenskt välde och förma dess invånare att antaga kristendomen. Året, då denna härfärd företogs, är icke med säkerhet kändt, men flere omständigheter tyda på att konung Erik bröt upp under något af de senare åren på 1150-talet, kanske 1156 eller 1157. Icke heller hafva vi närmare uppgifter om de bevekelsegrunder, som förmådde honom till det stora företaget, men med kännedom af tidens allmänna lynne och af den hänförelse, hvarmed tanken att utbreda Kristi lära omfattades af Europas folk, kunna vi förmoda, att det i främsta rummet var religiöst nit, som bevekte honom därtill. Kanske asyftade han dock äfven att återupprätta det välde Sverige i forna tider haft öfver några af Finlands kustländer och straffa finnarne för deras plundringstag. Underrättelserna om Eriks tåg äro så bristfälliga, att vi icke ens med säkerhet veta, i hvilken del af vårt land han landsteg. Dock tala många omständigheter för att Kristi kors först planterades i Egentliga Finland, i närheten af Åbo. Denna plats var sedermera centralpunkten för landets utveckling och kulturlif, hvarför det är antagligt, att kristendomen där först vann fotfäste. Gamla traditioner vittna äfven därför. Hvad som brister i faktisk kunskap om denna för vårt lands framtid afgörande härfärd, måste vi ersätta genom uppgifter hämtade ur helgonsagorna. Konung Erik tog, berättar „Den helige Eriks lefverne“, med sig från Upsala Henrik, som var biskop därstädes, och drog till Finland, där han bjöd folket antaga den kristna läran och sluta fred. Då folket icke ville bifalla därtill, angrep han det och besegrade det med sitt svärd och hämnades manligen det kristna blod, som det så länge utgjutit. Sedan han sålunda vunnit seger, började han

bedja till Gud och föll under tårar på knä. Härvid frågade en af konungens gode män, hvarför han så grät, ty hellre borde han glädjas öfver den härliga seger han vunnit öfver vår herre Jesu Kristi och den heliga trons fiende. Men konungen svarade: jag är glad och prisar högeligen Gud för att han unnat mig seger, men jag sörjer däröfver, att så mångas själar i dag gått förlorade, hvilka, om de emottagit trons sakrament, skulle vunnit evigt lif [1]).

Sedan Erik den helige tvungit en del af finnarne att låta döpa sig, återvände han till Sverige, där han år 1160 blef mördad af en dansk prins, Magnus Henriksson. Han vördades under medeltiden såsom Sveriges skyddshelgon, och S:t Eriks banér ansågs gifva Sveriges vapen lycka i striden.

Konung Erik kvarlämnade i Finland biskop Henrik af Upsala, som förmodligen understödd af andra präster och af en liten krigsstyrka under den närmast följande tiden verkade för kristendomens utbredande. Vid Kuppis källa invid Åbo berättas han hafva döpt de hedniska finnarne. Om honom berättar legenden „S:t Henriks lif och underverk", att han var född i England och att han var utmärkt genom fromhet i lefverne och renhet i seder. Då konung Erik återvände till Sverige, förblef biskop Henrik i Finland, ty han betraktade sig såsom en af Gud utsedd odlare och väktare, kallad att med den gudomliga lärans regn vattna den nyss grundlagda kyrkans nyodlingar och att där befästa gudstjänsten. „O huru stor var icke", utbrister helgonsagans författare, „den trosifver och den eld af gudomlig kärlek, som brann i den fromme biskopens hjärta, då han afstod från det öfverflöd, de vänner och den lysande ställning han i Upsala ägde och för att rädda några få fattiga får utsatte sig för talrika dödsfaror. Han följde härvid herdens exempel, hvilken lämnade de nittionio fåren i öknen för att uppsöka det enda borttappade och, sedan han funnit det, på sina egna skuldror bar det till fårahuset". Eftervärlden skall gärna, om hon äfven har ringa kännedom om biskop Hen-

---

[1]) *Vita sancti Erici regis et martyris;* Scriptores rerum svecicarum medii ævi II, sid. 270—277.

riks verksamhet, instämma i detta af fromt nit förestafvade yttrande.

Om den helige Henriks död berättar samma källa, att han, sysselsatt med att klokt och troget arbeta på den finska kyrkans uppbyggande och befästande, en gång lät kyrkans straffdom öfverga en mördare, hvilken förbittrad däröfver dödade honom med valdsam hand [1]. Denna berättelse, hvilken genom sin enkelhet bär prägeln af trovärdighet, är kanske det tillförlitligaste vittnesbördet om den helige Henriks slutliga' öde. Sedermera blef hans död ett ämne för folksångens diktande omgestaltning, hvarvid talrika detaljer tillades. Det berättades, att biskopen under sin verksamhet för trons utbredande anlände till bonden Lallis gård. Lalli själf var icke hemma och hans hustru Kerttu vägrade biskopen den förplägning han begärde. Den helige Henrik lät då sin tjänare mot betalning taga öl, bröd, hö och hafre samt reste vidare. Då Lalli kom hem, berättade hustrun hvad som händt, men föregaf falskt, att Henrik icke betalat för förplägningen. Nu begaf sig Lalli ut för att hämnas och upphann biskopen på Kjulo isbelagda träsk. Biskopen, som sag allt motstånd fåfängt, redde sig lungt till döden och föll för ett hugg af Lallis yxa [2]. Henrik blef icke formligen upptagen bland de katolska helgonen, men dyrkades dock sedermera under medeltiden i Finland såsom helgon och flere underverk, hvilka tillskrefvos honom, upptecknades. Den latinska legenden om honom uppräknar nio sådana. Några bland dem må här anföras. — Sedan Lalli verkställt sin brottsliga handling, tog han den helige biskopens mössa, satte den på sitt hufvud, återvände hem och prisade sig, sägande, att han fällt en björn. Så gladdes och yfdes han öfver sitt skändliga dåd. Men då han försökte borttaga mössan från hufvudet, hängde huden och köttet fast därvid, hvarför han på samma gång bortryckte dessa från hufvudskålen. Legendens författare anmärker, att det i sanning

[1] *Vita et miracula sancti Henrici episcopi et martyris;* Scriptores rerum svecicarum II, sid. 331—343.

[2] Folksången om den helige Henriks död är meddelad af E. L(önnrot) i Suomi XVI, 1856, sid. 43—56. Jmfr E. N. Setälä: *Piispa Henrikin surmavirsi* i Västra Finland II. Helsingfors, 1890, sid. 3—39.

var en med den gudomliga hämnden öfverensstämmande vedergällning, att den man ömkansvärdt plågades med ett sådant straff, som icke skytt att med mördarhand öfverfalla Herrens smorde och att plundra den döde. Äfven ett annat järtecken inträffade kort efter biskopens död. Den glorvördige martyrens om vintern afhuggna finger återfanns nämligen jämte en därpå fäst ring om våren, då isen redan öfverallt hade smält, på ett isstycke, öfver hvilket en korp kretsade. Andra underverk sades hafva inträffat, då fromma människor anropat martyren om hjälp. Så t. ex. hade en kvinna från Vemo vid namn Lucia Andersdotter aflidit och begrets af sina föräldrar, men vid åkallan af den helige Henrik blef hon plötsligen återställd till lifvet och hälsan. En kvinna i Kyrö, som under ett års tid varit starrblind, återfick vid åkallan af S:t Henrik sin syn. En man i Kyrö, som hade ena foten illa förkrympt, lofvade att till fots besöka S:t Henriks reliker, om han genom dennes förtjänst blefve botad, hvarefter den höge martyren snart barmhärtigt befriade honom från den ömkliga förkrympningen. Dessa och andra likartade berättelser, hvilka enligt våra förfäders tro voro fullt tillförlitliga, vittna om den djupa vördnad man under den katolska tiden ägnade martyren. Man vallfärdade till hans reliker, hvilka först förvarades i Nousis och sedermera i Åbo. Man anropade honom i sjukdomsfall och gaf honom allehanda löften för att beveka honom till bistånd i nödens stund. Han ansågs såsom det finska folkets skyddspatron, hvilken i himmeln verkade för dess väl. Tvenne fester firades årligen till hans ära, den 19 (20) januari, hans dödsdag, eller såsom man sade, hans födelsedag, dies nativitatis, emedan han då öfvergått till ett nytt, saligt lif, och den 18 juni, den dag, då hans reliker från Nousis öfverflyttades till Åbo. Den prakt, som vid dessa tillfällen utvecklades i domkyrkan i Åbo, och den syndaförlåtelse, som utdelades åt alla, som besökte kyrkan, lockade talrika personer till Åbo. Folksamlingen framkallade handel och varuutbyte, och inom kort blefvo därför S:t Henriks högtidsdagar landets förnämsta marknadsdagar. Ännu i dag, sedan dyrkan af S:t Henrik längesedan upphört, hålles i Åbo vintermarknad den 19 januari och sommarmarknad den 18 juni.

S:t Henriks ben eller reliker betraktades såsom den finska katolska kyrkans dyrbaraste skatt. De förvarades sorgfälligt i ett helgonskrin, infattades i silfver och visades endast vid högtidliga tillfällen. Huru långt S:t Henriks missionsverksamhet sträckt sig, veta vi icke. En sägen förtäljer, att han framträngt ända till Kumo, där man förvarar lämningar af en gammal lada, i hvilken S:t Henrik skulle hafva predikat [1]).

De händelser vi här omtalat voro en föga bemärkt episod i den katolska kyrkans allmänna sträfvan efter ökad makt och utvidgadt område, men för Finlands framtid blefvo de afgörande. Kristendomen i romersk-katolsk dräkt hade vunnit fotfäste i vårt land, och därmed var början gjord till en närmare förbindelse med västerlandet, hvars kultur redan vid denna tid var och i framtiden allt mera blef den högsta formen för mänsklig utveckling.

Ännu var dock den unga anläggningen svag och vacklande, hvarför framtiden syntes full af hotande faror. Ett antal kyrkor blefvo snart uppbyggda, de första troligen Nousis kyrka och Räntämäki (eller S:t Marie) kyrka; förmodligen var Nousis kyrka, där den helige Henriks reliker förvarades, den äldre af dem. De voro dock anspråkslösa träkyrkor och ofta nöjde man sig i saknad däraf med att förrätta sin andakt i enkla bönehus. Medan det sålunda var föga sörjdt för gudstjänsten, voro försvarskrafterna så svaga, att äfven en föga manstark fiende lätt kunde förstöra den nya anläggningen. Den kristna församlingens i Finland trygghet berodde därför väsentligen af det understöd hon från Sverige kunde påräkna. Men där voro förhållandena till följd af inre söndring sådana, att Sveriges regering med

[1]) Knut Stjerna har i *Erik den Helige. En sagohistorisk studie.* (Meddelanden från det Literaturhistoriska seminariet i Lund, 1898) sökt ådagalägga att Erik den helige, som han frånkänner alla anspråk på helighet, icke företog något korståg till Finland, äfvensom att den helige Henrik funnits till endast i legenden, men icke i verkligheten. Denna hyperkritiska uppfattning har emellertid blifvit vederlagd bl. a. af Carl M. Kjellberg (Finsk Tidskrift t. XLV, sid. 319 ff.). För tider, om hvilka fullt tillförlitliga historiska underrättelser saknas, måste traditionen bibehålla sitt värde.

den bästa vilja icke kunde understödja Finlands kristna inbyggare i deras hårda kamp.

Prins Magnus Henriksson, som år 1160 mördat Erik den helige, föll redan år 1161 offer för förbittringen öfver Eriks död. Till hans efterträdare valdes Karl Sverkersson, en saktmodig och from man, hvilken antog namn af Svea och Göta konung. Under denne konungs tid bestämdes år 1164, att Sverige skulle hafva en egen ärkebiskop i Upsala, under hvilken biskoparna i Skara, Linköping, Strengnäs och Västerås skulle lyda. I det påfvebref, som handlar om denna sak, är det finska biskopsstiftet icke omnämndt, hvilket utvisar att Finland vid denna tid ännu icke utgjorde ett skildt biskopsstift. Karl Sverkersson öfverfölls och dräptes år 1167 på Visingsö af konung Eriks son Knut, som efter flere års kamp blef erkänd såsom konung öfver hela det svenska riket. Äfven denne furste gynnade kyrkans makt. Han dog år 1195 och efterträddes af Sverker den yngre, som var son af Karl Sverkersson och styrde riket intill år 1210. Denne utfärdade år 1200 ett konungabref, hvari det hette: „att klerkerne, hvilka helga sitt lif åt Guds tjänst, aldrig hädanefter må för brott dragas inför världslig domstol, utan skola de för sina saker svara och aflägga räkenskap inför biskopar och prelater“. Småningom befriades kyrkornas hus och jordagods från all tunga af kungliga utskylder, hvarigenom det s. k. andliga frälset eller kyrkans skattefrihet uppkom. Det ansågs äfven numera såsom gällande lag, att till kyrkan erlades tionde-skatt eller tiondedelen af all årlig äring och inkomst. Sålunda reste sig prästerskapet öfver de fria odalmännens klass såsom ett privilegieradt stånd, hvilket i kraft af gudomlig rätt utöfvade ett mäktigt inflytande i riket. Slutet af Sverker den yngres regering var stormigt genom stridigheter med Knut Erikssons söner. Han efterträddes af Erik X Knutsson, hvilken är den förste svenske konung, om hvilken man med visshet känner att han låtit kröna sig, en ceremoni, som ansågs ställa den kungliga myndigheten under särskildt gudomligt hägn. Erik Knutsson dog år 1216, hvarefter tronen åter intogs af en medlem af den sverkerska ätten, Johan Sverkersson, kallad den unge eller den fromme på grund af den undergifvenhet han

visade kyrkan. Med honom utslocknade år 1222 den sverkerska konungaätten. Han efterträddes af Erik XI Eriksson, kallad den läspe och halte, som bestod skarpa strider med rikets stormän, i synnerhet med medlemmarne af den mäktiga s. k. folkungaätten. En af desse, Knut Johansson Lange, besegrade konungen vid Olustra år 1229 och regerade därefter under några år, medan konung Erik var flyktig i Danmark. Först år 1234 återvann konung Erik tronen. Under slutet af hans regering vann den kyrkliga hierarkien i Sverige sin fulländning vid ett möte i Skeninge i Östergötland år 1248, som besöktes af en påflig legat vid namn Vilhelm af Sabina. Denne, som fann den svenska kyrkans inrättning i vissa punkter föga öfverensstämmande med den romerska kyrkans allmänna ordning, införde med de svenska biskoparnas bifall några stadgar, som afsågo att bringa kyrkoväsendet i Sverige till likhet med den allmänna katolska kyrkans bruk. Han förordnade nämligen, att ingen präst i Sverige framdeles skulle få ingå äktenskap. Den lag om prästernas skyldighet att lefva ogifta, den s. k. celibatslagen, som påfven Gregorius VII år 1074 utfärdat, hade ännu icke blifvit gällande i Sverige. Men det låg i den romerska kyrkans intresse, att de andlige så mycket som möjligt skulle söndra sig från världen för att uteslutande ägna sig åt den heliga moderns, kyrkans, tjänst. Därför borde familjelifvets fröjder i alla länder vara kyrkans tjänare förnekade, och därför infördes celibatslagen äfven i Sverige. Tillika fastställdes, att barn af präster skulle gå allt arf efter sina föräldrar förlustiga. Det förklarades till och med vara en dödssynd, om barnen, som numera ansågos födda utom äktenskapet, tillägnade sig någon del af arfvet. Slutligen påbjöds, att biskoparne vid hotelse af bannlysning skulle förskaffa sig den romerska kyrkans under namn af dekretaler utgifna stadgar och flitigt studera desamma. Numera gällde inom den kyrkliga rättskipningen den katolska kyrkolagen, medan man i världsliga ärenden följde de skilda landskapens lagar. Öfverhufvud syntes tillståndet i Sverige den påfliga legaten föga tillfredsställande. Han skref, att han funnit hela landet både i timligt och andligt afseende på ett särdeles beklagligt sätt bragt i förvirring.

Huru svag förbindelsen mellan Sverige och Finland under hela tidrymden 1160—1248 var, finner man bland annat däraf, att svenska källor under hela denna tid iakttaga en fullkomlig tystnad om Finland. I ryska krönikor och påfvebref meddelas däremot om Finlands öden sparsamma upplysningar, ur hvilka framgår, att det kristna Finland under denna epok var utsatt för oaflåtliga anfall af de hedniske tavasterne och karelarne och af de sistnämndas bundsförvanter, ryssarne. Genom den knapphändiga form, hvari dessa meddelanden oftast äro klädda, förefalla de nog torftiga, men de äro dock af värde såsom de enda vittnesbörden om vårt folk för ett tidskifte af nära hundra år.

Ryska annaler meddela, att svenska krigare år 1164 framträngde till den ryska staden Ladoga och lägrade sig invid densamma. Invånarne i staden uppbrände sina trähus och drogo sig tillbaka i stadens fästning, som af svenskarne förgäfves stormades. Några dagar senare kom fursten af Novgorod, Svjatoslav, med en krigsstyrka staden Ladoga till hjälp. Svenskarne besegrades fullständigt; de förlorade 43 krigsfartyg eller snäckor af de 55, med hvilka de anländt. Äfven af manskapet blefvo många fångna, sårade eller dödade [1]. Det är icke troligt, att det krigsföretag, som här omtalas, utgått från Sverige, som under Karl Sverkerssons tid var svagt genom inre oroligheter, eller att enskilda svenska män förenat sig till denna expedition. Snarare synes det vara antagligt, att de i den ryska krönikan omtalade „svearne“ voro stridsmän från de svenska besittningarna i Finland, hvilka genom korståg mot de otrogna ryssarne ville vinna evig salighet. Emellertid hotades Finlands kristna kyrka från vida närmare håll af faror, hvilka skildras i ett bref af år 1171 eller 1172, utfärdadt af påfven Alexander III, det första påfvebref, däri Finlands förhållanden omtalas. Alexander III klagar här öfver att finnarne, när helst en fientlig armé hotade dem, lofvade att vara den kristna läran trogna och begärde att få kristna predikanter och lärare, men, så snart den fientliga hären drog sig tillbaka, förnekade det trohetslöfte de afgifvit, visade förakt för predikanterne

[1] M. Akiander: *Utdrag ur ryska annaler.*

och våldsamt förföljde dem. För att sådant icke framdeles skulle inträffa, borde finnarne förmås att öfverlämna sina befästa orter, om de hade sådana, åt den andliga maktens representanter i landet eller att annars gifva så fullt tillräcklig borgen för sin trohet, att de icke vidare skulle kunna återgå till hedendomen och föra kyrkans män bakom ljuset. Detta bref är af ej ringa intresse. Därur framgår, att de finnar, som bodde närmast de områden, där kristendomen redan vunnit fast fotfäste, i främsta rummet troligen invånarne i Satakunta och Tavastland, befunno sig emellan tvenne fientliga makter. Å ena sidan angrepos de af grannarna i öster, karelarne, och troligen äfven af ryssarne; å andra sidan åter ville grannarne i väster och söder, invånarne i Egentliga Finland och Nyland, tvinga dem att antaga den nya läran. Då farorna från öster voro mera än vanligt hotande, sökte de skydd hos sina kristna landsmän, men afföllo återigen från kristendomen, så snart lämpligt tillfälle därtill erbjöd sig.

Under sådana förhållanden kunde icke kristendomens ställning i Finland vara synnerligen stadgad. Också var den kristna församlingen i Finland så liten, att man icke ansåg nödigt att utse en biskop till dess ledare. Den finska biskopskrönikan omnämner visserligen, att den finska kyrkan efter S:t Henrik erhöll en svensk man Rudolf, född i Västergötland, till biskop, men denna uppgift strider mot påfven Alexander III:s ofvannämnda bref om inrättandet af ärkebiskopsstiftet i Upsala, där ingen biskop i Finland omtalas. Det är därför troligt, att Rudolf och hans närmaste efterföljare af biskoparna i Upsala voro förordnade till hufvudmän för den kristna kyrkan i Finland, utan att de innehade biskoplig värdighet, och att biskoparne i Upsala fortfarande voro äfven den finska kyrkans öfverherdar. Att desse icke kunde ägna vårt aflägsna land någon synnerlig omvårdnad, är naturligt.

Den nämnde Rudolf uppgifves 1178 hafva blifvit tillfångatagen, bortförd och mördad af sjöröfvare vid namn Curoner, troligen karelare, som landstigit på finska kusten [1].

[1] Att Curonerna voro samma folk som karelarne, har G. Rein sökt ådagalägga i sin ak. diss. *Periculum historicum de Curonibus*, H:fors 1829.

Efter honom ledde Folkvinus, äfven han till börden svensk, förut kanik eller domherre i Upsala, den finska kyrkan.

Under Folkvinus' tid reste sig karelarne och invånarne i Novgorod med förnyad ifver till kamp mot den kristna kyrkan i Finland. År 1186 begåfvo sig krigare från Novgorod, anförda af Vyschata Vasiljevitsch, till Tavastland, härjade och plundrade, och återvände med fångar [1]). Icke ens Sverige var fredadt för fiendernas angrepp. Svenska källor berätta, att Sverige led stor våda och skada af karelarne, som såväl i lugnt väder som i storm seglade öfver hafvet in i svenska skärgården och in i Mälaren, ej sällan med betydande truppstyrka. År 1187 eller 1188 inträngde en sådan karelsk krigsmakt i Mälaren, uppbrände staden Sigtuna så fullständigt, att den aldrig därefter kunde resa sig, och mördade biskopen i Upsala, Johannes. I allmänhet gällde dock dessa härfärder Finlands kristna bygder. Enligt Novgorods annaler gingo novgoroder och karelare år 1191 sjöledes till tavasternes land, hvarmed troligen menas hela den del af Finland, som icke lydde under karelarne. De uppbrände byar och nedhöggo boskapen. Enligt den finska biskopskrönikan skedde ett ännu fruktansvärdare angrepp år 1198, då ryssarne uppbrände Åbo. Det är första gången denna stad omnämnes.

Åbo låg ursprungligen något högre upp vid Aura å än i våra dagar, nämligen i närheten af S:t Marie kyrka, där man å biskopsgården Korois funnit lämningar af gamla byggnader, men flyttades under 13 seklet till åns mynning. Åbo slott, som första gången omnämnes år 1308 i den traktat om rikets delning, som då uppgjordes mellan konung Birger och hans bröder [2]), uppbyggdes samtidigt till invånarnes skydd. Man har förmodat, att ett äldre fäste, i Lundo socken, som senare kallades „Vanha Linna", varit Åbo slotts föregångare.

Ett påfvebref, utfärdadt af Innocentius III år 1209, skildrar i mörka färger den ställning, hvari den kristna församlingen i Finland befann sig [3]). Med hjälp af Lju-

---

[1]) M. Akiander: *Utdrag ur ryska annaler.*

[2]) O. S. Rydberg: *Sveriges traktater* I, sid. 333.

[3]) *Dipl. svec.* I, N:o 136.

sets fader och genom några ädlingars bemedlande försorg hade Finland blifvit omvändt till kristendomen. Men sedan biskopen därstädes dött, hade ingen blifvit tillsatt i hans ställe, ty såväl för anläggningens nyhet som inbyggarnes halsstarrighet och landets oblida klimat syntes den, som blefve kallad till denna befattning, mindre befordrad till någon ärostol än kallad till martyrkronan. Dock hade nu en till seder och år stadgad samt genom kunskaper och dygder förtjänt man, hvilken för Guds ord utstått många lidanden, blifvit kallad till denna befattning, men detta val hade icke blifvit bekräftadt, emedan mannen var född i olaga äktenskap, och en sådan enligt den katolska kyrkolagen icke kunde bekläda ett biskopsämbete. Saken hade därför blifvit anmäld hos påfven med anhållan om dispens för den föreslagne, och denne hade äfven med fäst afseende på den tvingande nödvändigheten och klara nyttan af en sådan åtgärd gifvit sitt bifall till valet [1]). Den åtgärd till den finska kyrkans fromma, som här omtalas, tyckes emellertid icke blifvit genomförd. Därom vittnar ett bref af år 1216, däri Innocentius III stadfäster Erik X Knutsson i besittningen af svenska kronan och tillerkänner honom äfven det område, som hans „förfäder ryckt ur hedningarnes händer". Där säges nämligen, att i detta land, hvarmed otvifvelaktigt Finland åsyftas, en eller tvenne biskopar borde tillsättas, hvilka skulle lyda under kyrkan i Upsala och ärkebiskopen därstädes [2]). Allt ännu saknade således den finska kyrkan en ledare, men kort därefter utnämndes dominikanmunken Thomas till Finlands biskop, en man, som utmärkt af stor viljekraft återupprättade den finska kyrkan ur dess förfall. Thomas, som är den förste af Finlands egentliga biskopar, tillträdde sitt ämbete omkr. år 1220.

Vid denna tid begynna påfvarne, troligen föranledda af de underrättelser om Finlands tillstånd, som biskop Thomas meddelat dem, mera än förut intressera sig för Finlands

[1]) I den påfliga bullan benämnes det land, hvarom fråga är, „Finlandia". G. Rein har genom omsorgsfull detaljundersökning ådagalagt, att detta ord icke kan syfta på något annat land än Finland. G. Rein: *Biskop Thomas och Finland i hans tid.* Helsingfors 1838, 1839.

[2]) Yrjö Koskinen i Historiallinen arkisto II, sid. 30.

öden, hvilket framgår ur ett antal bref, i hvilka deras stigande nit för den finska kyrkans förkofran uttalar sig. Vi skola i ett sammanhang redogöra för dessa skrifvelser. I ett bref af 13 januari 1221 till Finlands biskop säger påfven Honorius III, att han blifvit underrättad om att den finska kyrkan „ånyo“ kommit till sanningens kunskap; dock led den nya anläggningen ännu af våld och förtryck från de omgifvande barbariska folken; för att i någon mån motverka detta förbjuder påfven vid kyrkligt straff all handel med dessa hedningar, i det hopp att deras vildhet må förminskas, om de blefve beröfvade all tillförsel. Ett bref af den 23 januari 1229 handlar om samma sak. Den finska biskopen hade, säger Honorius III:s efterträdare Gregorius IX, återvunnit åt honom ett stort, afgudatjänsten hängifvet folk; men de närboende ryssarne, som hatade finnarne därför att de antagit den katolska tron, rasade på mångfaldigt vis emot dem och sökte på allt möjligt sätt bereda den finska församlingens undergång och förstöring. Påfven förbjuder därför, vid hotelse af kyrkans bann, alla i de nordliga länderna bosatta handelsmän att idka handel med ryssarne, så länge dessa fortfara att förfölja de nyomvända. I ett bref af den 16 februari 1229 vänder sig påfven särskildt till biskopen i Linköping, abboten för cistersienserorden på Gottland och domprosten i Visby samt genom dem till invånarne på Gottland. Biskopen i Finland hade för honom framhållit, att visserligen i hans stift fanns en ny Kristi plantering, men att några af Gottlands inbyggare, som dock icke blygdes att berömma sig af att vara kristna, hade tillfört hedningarna vapen, hästar, skepp, lifsmedel och andra varor, hvilket påfven strängt förbjuder, ty alla kristna tillkomme det att bidraga till den kristna kyrkans utveckling, icke att motarbeta henne. Ännu senare inskärpes samma påbud i tvenne bref af den 9 januari 1230. Påfven hade erhållit kunskap om att de i Karelen, Ingrien, Lappland och Vatland boende hedningarnes grymhet mot de kristne i Sverige ökats till den grad, att man kunde frukta kristendomens undergång i landet, om icke den katolska trons bekännare manligt gjorde dem motstånd. Därför hotas med kyrkans bann hvarje kristen, som åt nämnda hedningar „djärfdes föra några krigsförnödenhe-

ter, såsom vapen, järn eller skeppsvirke". Tillika borde ärkebiskopen i Upsala och hans lydbiskopar mana Sveriges inbyggare att bekämpa de grymma hedningarnes anfall. Det är anmärkningsvärdt, att detta bref icke nämner invånarne i Tavastland och Satakunta bland den kristna kyrkans fiender; det tyckes däraf framgå, att de redan af Thomas blifvit bragta till lydnad, liksom öfverhufvud många yttranden i påfvens ofvan citerade bref vittna om att Thomas i betydlig mån främjat kristendomen i Finland. De upprepade förbuden mot handel med hedningarne lände dock icke den finska kyrkan till synnerlig lättnad, om de ens blefvo iakttagna. Några år senare fann sig därför Gregorius IX föranledd att vidtaga en åtgärd, som mera direkt kunde gagna Finland. Han vände sig nämligen i bref af den 24 november 1232 till svärdsbröderne eller, såsom han säger, sina älskade söner, Kristi stridsmän i Liffland, med uppmaning, att de personligen må begifva sig till den nya kristna planteringen i Finland och i samråd med biskopen därstädes med mod och kraft försvara landet mot ryssarne. Såsom lön lofvar han dem, som följa uppmaningen, syndernas förlåtelse. Emellertid tyckes tillståndet i Finland under de närmast följande åren snarare blifvit försämradt än förbättradt. I ett bref af den 9 december 1237 skildras nämligen förhållandena i de mörkaste färger. „Herrans hand", utropar Gregorius, „har planterat en vingård, och han har låtit den fuktas af sin sons blod, på det att den, befruktad af den bäck, som flutit ur Frälsarens sida, måtte bära ett vin, öfver hvars vederkvickelses ljufhet den höge planteringsmannen skulle fröjdas; men, o ve! denna vingård förstöres nu i grund af ett vildsvin; ett vilddjur utrotar den. Ty ett folk vid namn tavaster, som fordom med mycken möda och ifver blifvit omvändt till den katolska tron, har nu, understödt af korsets närgränsande fiender, återvändt till den gamla villfarelsens trolöshet och tillsammans med några barbarer samt med djäfvulens tillhjälp, i grund förstört Guds kyrkas nya plantering i Tavastland". Påfven tecknar i skarpa färger den vilda grymhet tavasterne ådagalagt. De hade röfvat och dödat barn, för hvilka Kristi ljus lyst i döpelsen; de hade offrat några fullvuxna personer åt sina afgudar, sedan de först ryckt

ut deras inälfvor och tvungit andra att springa kring ett träd, ända tills de förlorat andan. De hade till och med stungit ut ögonen på några kristna präster och dels grymt stympat dem till händer och andra lemmar, dels låtit dem, invecklade i halm, förtäras af elden. Därför borde Sveriges prelater genom hälsosamma varningar förmå invånarne i Sverige och på närliggande öar att antaga korsets tecken emot dessa affällingar och barbarer, hvarjämte den helige fadern, med stöd af den allsmäktiga Gudens barmhärtighet och de saliga apostlarna Petrus' och Paulus' anseende, beviljade alla, hvilka hörsammande denna uppmaning antoge korset, den syndaförlåtelse, som de skulle åtnjutit, om de personligen begifvit sig till det heliga landet. De flesta af påfvebrefven från biskop Thomas' tid röra således åtgärder till den kristna finska kyrkans försvar; men några af dem handla äfven om kyrkans inre förhållanden. Så t. ex. befaller Gregorius IX i bref af den 23 januari 1229, att biskopssätet måtte öfverflyttas till ett tjänligare ställe, emedan den finska katedralkyrkan, då kristendomen först planterades i Finland, erhållit en mindre lämplig plats, men numera, sedan den katolska kyrkan vunnit ökade krafter, flere lämpliga platser funnos. Porthan förmodar, att biskopssätet förut varit beläget i Nousis, och att det nu, på grund af denna påfvens befallning, öfverflyttades till Räntämäki eller S:t Marie. Några dagar senare, den 31 januari 1229, stadfäster påfven på biskop Thomas' begäran den finska kyrkan i besittningen af de „lunder och heliga ställen, som fordom begagnats till hedningarnas religionsbruk, men numera af några genom Thomas omvända kristna blifvit frivilligt till kyrkan förärade". Det bevisar ej ringa kraft hos biskop Thomas, att han lyckades förvärfva den finska kyrkan besittningsrätten till egendomar, hvilka voro så betydande, att det ansågs önskligt, att kyrkans högsta chef bekräftade den finska kyrkan i deras besittning. Nämnas må äfven ett bref, däri påfven stadfäster pastorns i Nousis besittningsrätt till några gods, hvilka biskop Thomas förärat honom och hans kyrka [1]).

[1]) De ofvan citerade påfvebrefven äro införda i *Registrum Eccl. aboensis* och i *Diplomatarium svecanum*.

Några författare hafva af påfvebrefven från biskop Thomas' tid trott sig kunna draga den slutsats, att Finland på denna tid betraktades såsom en andlig stat, stående direkt under påfvens skydd och oberoende af all värdslig öfverhet; eller åtminstone har man föreställt sig, att biskop Thomas' afsikt var att bereda den finska kyrkan en sådan ställning. Visserligen heter det i ett bref af den 23 januari 1229, att påfven tagit den finska biskopen, prästerskapet och det finska folket under sitt beskydd [1]), hvarför de icke finge lida något förtryck, utan deras förtryckare borde straffas med kyrkans straff, men detta vittnar endast om att påfven hyste en särskild omsorg om den finska kyrkan, icke om att han ville bringa Finland under sin omedelbara ledning. Men om äfven de citerade påfvebrefven icke gifva anledning till så vidsträckta slutsatser, äro de dock af stort intresse för kännedomen om vårt lands förhållanden under biskop Thomas' tid. De tala om att omvändelseverket under de första åren af hans verksamhet såsom Finlands biskop drefs med stor framgång, men att han sedermera träffades af hård motgång, i det att till och med de redan till kristendomen omvända tavasterne affölle från den nya läran.

Orsaken härtill var förmodligen, att furstarne i Novgorod, som fruktade den katolska maktens framträngande, allt ifrigare begynte understödja de hedniska finnarne. Också omtalas fortfarande ömsesidiga härnadståg, företagna från ryskt eller finskt håll. I ryska källor är antecknadt, att furst Jaroslav af Novgorod redan år 1227 med novgoroderne tågade mot tavasterne, bekrigade hela landet och bortförde fångar utan tal. Denna korta underrättelse häntyder icke på någon furstens afsikt att vinna fast fot i Tavastland eller västra Finland. Hans härfärd tyckes varit ett af denna tids vanliga plundringståg, genom hvilka man snarare sökte framkalla fruktan hos motståndarne än vinna någon verklig fördel. De kristna finnarne eller, såsom krönikan säger, tavasterne, hämnades redan följande år 1228 genom ett tåg till sjön Ladoga och dess kuster. De hade i början

[1]) Orden lyda: Cum venerabilem fratrem nostrum episcopum, clerum et populum Finlandensem sub proteccione recepe-rimus apostolice sedis et nostra. *Registrum Eccl. aboensis* N:o 2.

någon framgång och togo ett antal fångar, men snart skyndade ståthållaren i staden Ladoga dem till mötes och tvang dem efter en kort strid att begära fred eller fritt aftåg. Detta vägrades, hvarför de nedhöggo sina fångar, kvarlämnade de båtar, på hvilka de anländt, och genom Ingermanland och Karelen landvägen begåfvo sig tillbaka till Finland. Men under återtåget angrepos de af ingrer och karelare, hvilka nedgjorde ett stort antal af dem, så att af tvåtusen man endast få återsågo hemlandet [1]). Storleken af den krigsstyrka, som användes, djärfheten af ett tåg emot en af det novgorodska väldets hufvudpunkter och den omständigheten, att tavasterne nämnas såsom deltagare i kampen mot novgoroderne, häntyder på ett betydande krigsföretag, vid hvilket biskop Thomas säkert fäst stora förhoppningar, som dock blefvo svikna.

Att vid denna tid invånarne i östra Karelen stodo i beroende af storfurstarne i Novgorod, tyckes otvetydigt framgå ur handlingarna, som oaflåtligt omtala karelarne såsom Novgorods bundsförvanter. Men dock hade furstarne i Novgorod säkert ännu icke lyckats upprätta en ordnad styrelse i denna aflägsna landsända, och detta kunde knappast ske, medan karelarne bekände sin fäderneärfda, hedniska gudalära. Endast genom den grekiska religionens utbredande i östra Finland kunde Rysslands inflytande befästas. Också hämta vi ur ryska källor underrättelsen, att furst Jaroslav Vsevolodovitsch år 1227 sände „att döpa en mängd karelare, och föga fattades, att icke alla människor blefvo döpta".

Men samtidigt som man sålunda i östra Finland ställde tro emot tro och lära emot lära, och den strid mellan den västerländska och den österländska kulturen, hvars skådeplats vårt land blifvit, tycktes vinna allt större omfång, träffades det ryska väldet, hvilket redan efter Vladimirs sons Jaroslav den stores (1015—1054) död sönderfallit i en mängd med hvarandra oeniga furstendömen, af ett slag, som förlamade dess kraft och för många århundraden gaf Sverige öfvervikten. Tatarerne, ett folk tillhörande den mongoliska rasen, som på Asiens stepper fört ett vildt röfvar- och

---

[1]) M. Akiander: *Utdrag ur ryska annaler.*

krigarlif, framträngde under början af 1200-talet till Ryssland. Ledda af Djingis-khan vunno de år 1224 vid Kalka en afgörande seger öfver södra Rysslands furstar. Någon tid senare angrepo de, fullföljande sina eröfringar, det nordliga och nordvästliga Rysslands furstendömen. Vid Rjazan, Kolomna och Sita stodo år 1237 och 1238 afgörande drabbningar, i hvilka de ryska furstarne blefvo besegrade. Brännande och plundrande genomtågade därefter barbarerne landet, som under mera än tvåhundra år blef under deras ok.

Rysslands utveckling hämmades härigenom i sin knoppning. Det lösrycktes från förbindelsen med västerlandet, hvarför den byzantinska civilisationen blef den ryska bildningens väsentligaste och nästan enda näringskälla. Det är sant, att de ryska furstendömena bibehöllo en vidsträckt själfstyrelse, i det att tatar-khanen, som höll hof i Sarai vid Volga, endast fordrade en årlig tribut och vissa yttre tecken på underkastelse. I synnerhet bevarade storfurstendömet Novgorod en oberoende ställning, och staden Novgorod bibehöll sin fria författning samt sina egendomliga seder och bruk. Men det politiska oberoendets friska vind blåste icke numera öfver Rysslands vida slätter.

Den tanke ligger icke fjärran, att Finlands romersk-katolska befolkning, hvilken troligen icke var okunnig om den olycka, som träffat Ryssland, däri såg en anledning att gripa till vapen för att utkräfva hämnd af den fordom öfvermodiga, nu försvagade grannen i öster. Redan år 1240 var en betydande krigsmakt redo att tåga österut. Om de händelser, som nu följde, berättar novgorodska krönikan, att svenskarne jämte norrmän, sumer och tavaster år 1240 med stor makt på en mängd skepp nalkades Novgorods område. Biskopar följde med, troligen för att döpa de besegrade ryssarne till den katolska tron. Man stannade i Nevan vid Ischoras utlopp i afsikt att eröfra Ladoga stad, Novgorod och hela det Novgorodska gebitet. Den allgode, barmhärtige och människoälskande guden bevarade dock staden, så att främlingarne förgäfves ansträngde sig. Bud anlände nämligen till Novgorod, att svenskarne tågade mot Ladoga, hvarför furst Alexander med Novgorods och Ladogas manskap tågade emot dem och besegrade dem. Icke utan segerglädje

berättar krönikan därefter, att svenskarne efter striden fyllde trenne skepp med liken af sina anseddaste män och sände skeppen före sig utåt hafvet. De öfriga liken samlades till otalig mängd i en grop. En mängd sårade förde de med sig och seglade ännu samma natt skamflata bort. I svenska källor omtalas denna härfärd alls icke, men det finnes intet skäl att betvifla, att den ägt rum. Furst Alexander erhöll senare namnet Nevski med anledning af den seger han vunnit och dyrkades i den grekisk-ryska kyrkan såsom ett helgon.

Hvad andel biskop Thomas möjligen haft i detta företag, framgår icke ur några källor. Hans bana led nu redan mot sitt slut, och modlös såg han den sak, hvars främjande han gjort till sin lefnads uppgift, hotas af nya, mörka moln. Om hans sista öden förtäljer den finska biskopskrönikan, att han år 1248 dog i staden Visby på Gottland, dit han dragit sig tillbaka för ryssarnes och karelarnes tyranni. Hedningarnes öfvermakt hade således mot slutet af biskop Thomas' tid blifvit så betydande, att biskopen af fruktan därför eller misströstande om att kunna uträtta något emot dem, lämnade den kyrka, hvars herde han varit. En annan orsak uppgifves dock i ett påfvebref, där det säges, att Finlands biskop Thomas ödmjukt bedt påfven att blifva skild från sitt ämbete, emedan han låtit stympa en människa, som till följd däraf ljutit döden, och emedan han, ledd af djäfvulens ingifvelse, förfalskat några påfvebref. Påfven hade bifallit till denna hans anhållan och beviljat honom afsked [1]). Det är tydligt, att de båda uppgifterna icke strida emot hvarandra, utan tvärtom ömsesidigt komplettera hvarandra. Trött af mödor och ansträngningar längtade biskop Thomas efter hvila, och hans önskan att draga sig tillbaka till klosterlifvets ensamhet mognade till ett fast beslut, sedan han gripits af bittra samvetskval öfver en grym straffdom, som han afkunnat, och öfver en begången förbrytelse mot den heliga romerska kyrkan. Han tyckes hafva varit våldsam till lynnet och hänsynslös i valet af medel, men hans gestalt intager dock en betydande plats i vår äldre historia, ty han räd-

[1]) *Diplomatarium svecanum I*, N:o 321.

dade den unga finska kyrkan från hotande undergång. Året för hans öfverflyttning från Finland till Gottland kan icke med säkerhet uppgifvas. Det ofvannämnda påfvebrefvet är dagtecknadt den 21 februari 1245. Det är därför antagligt, att hans ledning af den finska kyrkan upphörde år 1245[1].

Vid denna tid vunno de inre förhållandena i Sverige en länge okänd stadga. Birger, en man af folkunga-ätten, som var gift med Erik XI:s syster Ingeborg, blef utsedd till rikets jarl och vann snart en så betydande ställning, att Vilhelm af Sabina kort efter Skeninge möte kunde skrifva, att landet nästan helt och hållet styrdes af honom. Birger jarl ordnade rikets styrelse och beslöt därefter att företaga ett korståg österut för att stärka och återupprätta den länge försummade kristna kyrkan i Finland. Den svenska rimkrönikan[2]) skildrar i glänsande färger detta företag. Konung Erik, säger hon, uppbådade i hela sitt rike riddare och riddares jämnlikar äfvensom bönder och tjänare och bjöd dem att begifva sig till det hedna landet. Hvar och en redde sig i sin stad att följa konungens befallning. Mången fru sågs då gråta och vrida sina händer; dock gladdes de, att det skedde för Guds heders skull, hvilken genom denna färd skulle ökas. Månget gammalt fäderneärfdt svärd, som hängt på väggen i långa tider, togs ned. Man följde kämparne till stranden; man hälsade dem och tog dem vid handen.

Mång röder mun vardt då kysst,
Som aldrig kysstes sedan af hjärtans lust.

En god vind blåste, då kämparne afseglade. När de anländt till det hedniska landet, togo de sitt banér och stego i land, medan å andra sidan hedningarne redde sig att göra dem motstånd. De kristne gick det emellertid väl i hand. De läto sina sköldar och hjälmar skina öfver landet och uppsökte därefter tavasterne för att pröfva dem i striden. Tavasterne drogo sig besegrade undan, och de kristna vunno

---

[1]) Påfven Innocentius IV biföll i ett påfvebref till hans anhållan om tillräckligt underhåll från den finska kyrkans biskopsgods. *Hist. ark.* II, sid. 3.

[2]) *Svenska medeltidens rimkrönikor* utgifna af G. E. Klemming I, sid. 4—7.

en afgjord seger. Om då någon af hedningarne ville blifva kristen och undfå dopet, läto de honom behålla gods, lif och fred; ville han det däremot icke, så dödade de honom. Sedermera byggde de ett fäste, som kallades Tavasteborg. Berättelsen slutar med följande ord:

De satte det land med kristna män,
Som jag väntar, det står ock än.

Så rimkrönikan, hvars författare visserligen sökt teckna härfärden i så lysande färger som möjligt, men troligen i hufvudsak återgifvit händelsernas verkliga förlopp. De öfriga närmare omständigheterna äro höljda i dunkel. En senare skriftställare, Ericus Olai († 1486), säger, att Birger jarl och hans följeslagare landstego i tavasternes hamn, hvilket föranledt forskarne till många mer eller mindre sannolika gissningar. Några, bland dem den gamle historikern Johannes Messenius [1]), anse att tavasternes hamn var belägen på Österbottens södra kuststräcka, och att Birger jarl därifrån trängde till det inre af Tavastland. Detta vederlägges dock genom att Österbotten på Birger jarls tid bevisligen var en obebodd ödemark. Det är icke möjligt, att jarlen skulle föredragit fullkomligt obanade stigar, då han från annat håll med vida mindre svårighet kunde nå fienden. Sannolikare vore, att jarlen landsteg invid Kumo älfs utlopp, emedan denna plats tidigt var en besökt hamn, som möjligen blifvit kallad tavasternes hamn. Antagligast synes dock vara, att Birger jarl landstigit vid någon hafsvik på Nylands södra kust [2]). I en under medlet af 13 seklet författad beskrifning om sjövägen från Danmark öfver Östersjön till Estland nämnes, att farleden från Stockholms skärgård gick öfver Ålands haf till Kökar och Hangö samt vidare

[1]) *Scondia Illustrata*, Stockholm 1700, t. X.

[2]) Se härom G. Reins afhandling: *De loco, qvo, arma Tavastis illaturus, appulerit Birgerus dux.* Helsingfors 1833. K. E. F. Ignatius har i *Ett ytterligare inlägg i frågan om Birger Jarls tåg mot tavasterne,* Histor. *arkisto* IX, sid. 89—112, sökt bevisa att tavasternas hamn skulle legat vid Kumo älfs mynning. Till honom ansluter sig J. W. Ruuth i *Björneborgs stads historia*, Helsingfors 1897, sid. 7.

öfver Hästö och Porkkala till Reval [1]. Denna väg var säkert sedan mycket gammal tid begagnad af sjöfarande, och det synes vara antagligt, att Birger jarl följt den kända stråten och icke uppsökt jämförelsevis mindre kända farleder. Är detta riktigt, följer däraf, att jarlen och hans följeslagare under sin färd passerade Hangö och landstego någonstädes mellan denna plats och Porkkala udde.

Större visshet hafva vi om tiden, då det andra korståget till Finland företogs, ty den finska biskopskrönikan angifver årtalet 1249, en uppgift, som så mycket mindre bör betviflas, som den genom sannolikhetsskäl bekräftas.

På de sista ord vi citerat ur krönikans skildring har man grundat den förmodan, att den svenska befolkning, hvars ättlingar ännu lefva i Nyland, åtföljt Birger jarl på hans tåg och af honom fått sig boningsplatser på Nylands kust anvisade. Man har till och med gått ännu längre, i det att man af namnen Helsinge och Helsingfors samt af att en del invånare i Nyland i gamla handlingar sägas lefva under „Helsinge rätt“ slutit till att de nya kustbebyggarne skulle varit hemma från Helsingland. I själfva verket är det troligt, att de svenska invånarnes i Finland antal nu blef ökadt, men några mera omfattande slutsatser kunna icke dragas af krönikans kortfattade yttrande. Hufvudmålet för och hufvudresultatet af härfärden var anläggandet af Tavastehus eller Kronoborgs slott, tavasternas kufvande och deras öfvergång till kristendomen. Det verk, som biskop Thomas med framgång begynt, men icke mäktat genomföra, blef därigenom stadgadt. Större delen af Finlands befolkning antog kristendomen i romersk-katolsk form, och tillika vunno svensk odling, svensk lag och svensk samhällsförfattning ett så mäktigt rotfäste i vårt land, att de sedermera utgjort väsentliga beståndsdelar i vår utveckling. Birger jarls namn intar därför en vacker plats på ett af de främsta bladen af vår historia. Kymmene-älf var från denna tid rikets gränsflod i öster [2].

---

[1] *Scriptores rerum danicarum medii ævi*, t. V, sid. 622—23, Köpenhamn 1783.

[2] J. W. Ruuth: *Eräästä vanhasta Kymijokea myöten kulkeneesta valtarajasta*, Histor. ark. XI, sid. 271—285.

Jarlens vistelse i Finland blef icke långvarig. Han återvände redan år 1250 till Sverige, kallad genom underrättelsen, att konung Erik XI aflidit, och att hans egen son, Valdemar, som var den aflidne konungens systerson, blifvit vald till konung. Valdemar var ännu ett barn, hvarför Birger behöll regeringsmakten intill sin död 1266. Äfven utom Sveriges gränser betraktades han såsom den egentlige regenten, hvilket man bland annat finner däraf, att bref till utländska furstar och makter undertecknades icke af Valdemar, utan af honom. Under Birger jarls tid vinner konungamakten i Sverige ett ökadt anseende. Regeringen ingriper verksammare än förut i landets olikartade allmänna angelägenheter. Hon upprätthåller rikets ställning i förhållande till främmande makter och utfärdar förordningar, gällande för alla rikets invånare. Dock tillkom det fortfarande landskapsmenigheterna att vid landskapstingen förändra och utvidga de bestående landskapslagarna. Riket blir en fast statsenhet, där konungamakten är den medelpunkt, kring hvilken dess krafter samla sig. Förut hade det varit gällande sed i Sverige, att allt arf från hemmet tillföll sönerne och att döttrarna ärfde endast, om inga söner funnos. Man sade därom: „gånge hatt till och hufva ifrån". Från Birgers tid blef däremot i de flesta landskap stadgadt, att syster vid faderns död skulle ärfva hälften emot broder. Tillika sökte Birger trygga den enskildes frid och hämma den sedan hedenhös gällande själfhämnden. Han förnyade eller införde lagarna om hemfrid, kyrkofrid, kvinnofrid och tingsfrid, genom hvilka det vid straff af fredlöshet och förlust af all egendom förbjöds att utöfva våld mot en annan i dennes hem, i kyrka och vid ting eller att våldföra sig på kvinnor. Birger jarl aflyste och förbjöd äfven järnbörden eller bruket, att den anklagade skulle bevisa sin oskuld genom att bära glödgadt järn med händerna eller bestiga det med fötterna. Samma sant kristliga anda uttalar sig slutligen i hans stadgande, att ingen i riket finge gifva sig till träl, hvarigenom träldomens afskaffande förbereddes. Sålunda vittnar Birger jarls lagstiftning om att sederna blifvit förmildrade under den katolska kyrkans inflytande, och att han själf var en ädel och upplyst man, som klart insåg, hvad rikets väl och framåtskridande kräfde. Med ut-

ländska makter ingick Birger jarl förbindelser, afsedda att trygga riket och öka dess beröring med utlandet. I synnerhet lade han vikt på främjandet af samfärdseln med Hamburg och Lybeck.

Medan Birger jarls gestalt i häfden framstår hög bland den svenska medeltidens personligheter, är det föga godt att förtälja om hans son Valdemar. Denne, en svag och till sina seder fördärfvad man, ådrog sig kyrkans näpst genom ett brottsligt förhållande, hvari han inlåtit sig med Jutta, en dansk prinsessa, som aflagt besök vid det svenska hofvet. För att försona sig med den andliga myndigheten företog konung Valdemar en resa till Rom, men under hans frånvaro vann hans broder Magnus ett inflytande, som snart blef fördärfligt för honom. Efter Valdemars återkomst gjorde Magnus jämte den yngre brodern, Erik, uppror mot honom och segrade vid Hofva i Västergötland (1275), hvarefter Valdemar flydde till Norge. Kort därefter (1276) kröntes Magnus till konung. Valdemars försök att återvinna tronen voro fruktlösa. Han slutade sitt lif i fängelse. Magnus, som med orätt och svek bemäktigat sig tronen, lät fängsla och halshugga några mäktiga herrar, som rest sig emot honom, och regerade därefter med sträng kraft i Birger jarls anda. Såsom lagstiftare bidrog han knappt mindre än fadern till rikets förkofran. På ett möte i Alsnö vid Mälaren omkr. 1280 stadgade han, att emedan de, som honom följde med råd och hjälp, borde hafva mera ära, alla hans och hans broder Bengts män jämte alla, som voro på deras gods, äfvensom alla biskoparnes svenner skulle vara fria från hvarje afgift till konungen, äfvensom att alla män, som tjänade till häst, skulle hafva samma frälse. Vi hafva omtalat (s. 31), att öfver de fria odalböndernes klass bildat sig ett andligt frälsestånd, i det att kyrkan förvärfvat sig skattefrihet för sina gods och ägodelar. Småningom hade äfven några af rikets världsliga ätter vunnit anseende och betydenhet framför flertalet af de fria bönderne, i det att de genom betydande platser i rikets tjänst eller på annat sätt förvärfvat sig makt och rikedomar. Desse ansågos såsom „stormän“. De redo med „storflockar“ genom riket och behandlade allmogen med öfvermod och godtycke. Inom deras ätter valdes vanligen

rådsherrarne, som af konungen tillkallades för att vid behof uttala sig i rikets viktiga angelägenheter. Det var dock först genom konung Magnus' lag om det världsliga frälset, som dessa stormannaätter vunno en särskild, i lag bestämd företrädesrätt. Den stadga, som grundlade det världsliga frälset i Sverige, innehöll äfven en annan bestämning, som kastar ett hedrande ljus öfver konung Magnus' minne och har gifvit honom det vackra namnet „Ladulås“. Emedan den osed varit rådande, att alla de, som färdades genom landet, om de än voro aldrig så rika, togo hos bonden kost och härbärge utan betalning, bestämdes nämligen, att för framtiden gästgifvare skulle tillsättas, hvilka för betalning skulle skaffa de resande nödig bekvämlighet. Däremot skulle den, som tog något med våld från bonden, plikta 40 marker. Ej heller finge någon taga skjuts hos bonden, som icke fått konungens bref och befallning därpå. Tillika stadfästes förordningarna om hemfrid, kvinnofrid, kyrkofrid och tingsfrid, och alla vid mötet i Alsnö närvarande förpliktade sig med ed att upprätthålla desamma, hvarför dessa lagar sedermera kallades konungens edsöreslagar. Ett senare möte i Skeninge (omkr. 1285) är äfven märkligt i den svenska lagstiftningens historia. Här stadgades, att, om konungen ämnade resa till någon landsort och genom bref underrättat om denna sin afsikt, allmän fred borde råda å orten, fjorton dagar förut och fjorton dagar senare. Den som bröt emot denna konungsfrid skulle straffas med landsförvisning och förlust af allt sitt gods. Ytterligare bestämdes, att alla hemliga förbindelser och föreningar, i synnerhet mellan rikets högtställda män, skulle vara förbjudna och straffas med förlust af egendom och med landsflykt, och att ingen, som icke var personligen kallad af konungen, ägde att infinna sig till riksdag eller herremöte. Riksdagarna eller herremötena voro nämligen ursprungligen möten af konungens rådgifvare, hvilka af honom efter behag tillkallades. Alla dessa lagar vittna om den höghet och glans, som numera omgåfvo konungens person, och om den vidsträckta straffande och dömande myndighet han utöfvade. I fromhet och undergifvenhet mot kyrkan täflade Magnus Ladulås med sina föregångare. Han dog år 1290.

Under Birger jarls och hans söners tid fortgick utveck-

lingen i Finland såsom förut, i det att det kyrkliga inflytandet stadgades och kampen mot ryssar och karelare fortsattes. Såsom den finska kyrkans ledare under början af Birger jarls styrelse nämnes biskop Bero eller Björn, född i Västergötland. Det är möjligt, att biskopsstolen i Åbo någon tid efter biskop Thomas' afgång stod ledig och att Bero år 1249 jämte Birger jarl kom öfver till Finland. I hvarje händelse stod han i nära förbindelse med den svenska regeringen, ty det heter om honom, att han var konung Erik XI:s släkting och varit hans kansler. Också visade han sig benägen att främja konungamaktens intressen, ty han afstod åt konungen den tribut, som Finlands biskop och prästerskap förut uppburit [1]). Huru stor denna tribut varit och under hvilket namn den utgått, känna vi icke. Troligen var det den första regelbundna skatt den svenska regeringen i Finland uppbar. Biskop Bero begrofs i Räntämäki, som fortfarande var de finska biskoparnes säte. Såsom hans dödsår uppgifves, ehuru icke fullt säkert, år 1258. Efter honom valdes till biskop i Åbo Ragvald, som var född i Östergötland och liksom föregångaren hade varit den svenske konungens kansler. Denne beredde kyrkan ersättning för hvad hon under hans föregångare förlorat, i det att han införde en skatt till kyrkan, kallad „matskott", hvilken erlades i olika produkter efter de näringsgrenar, som i de skilda landskapen voro förhärskande. Han dog år 1266. Hans efterträdare var Catillus eller Kettil, som äfven han tidigare varit den svenske konungens kansler. Att sålunda män, som stodo konungarne nära, flere gånger bekläddes med den finska biskopsvärdigheten, tyckes vittna om att regeringen i Sverige vid denna tid utöfvade ett verksamt inflytande på valet af Finlands biskopar. Nu vidtogs dock en åtgärd, som gjorde biskopsvalet i Finland liksom i hela den katolska världen till de andligas uteslutande angelägenhet. Kettil upprättade nämligen ett domkapitel, bestående af fyra domherrar eller kaniker, hvilka gemensamt med biskopen ledde Finlands kyrkostyrelse, och dessutom

---

[1]) *Fragmentum palmskiöldianum, Scriptores rerum svecicarum medii ævi* III 2, sid. 133.

hade den viktiga befogenheten att, sedan en biskop dött, välja hans efterträdare. Valet stadfästes sedermera af påfven, utan att den svenska konungen utöfvade något inflytande på detsamma. Biskop Kettil, som dog år 1286, var den siste biskop, som begrofs i Räntämäki kyrka. Efter honom innehades Åbo biskopsstol af Johannes I (1286—1290). Om honom nämnes, att han tidigare varit prior i dominikanklostret i Sigtuna, och att han var den förste biskop, som valdes enligt den kanoniska lagens föreskrifter, hvarmed åsyftas, att domherrarne eller kanikerne utan konungens inblandning förrättat valet. Johannes blef sedermera vald till ärkebiskop i Upsala, hvilken värdighet han år 1290 med påfvens uttryckliga, i en särskild bulla meddelade bifall emottog. Han dog 1291 i Frankrike under en resa, som han företog till Avignon för att få den ärkebiskopliga värdighetens tecken (pallium) af påfven. Om valet af hans efterträdare äga vi meddelanden, som belysa den högtidliga och med den kanoniska lagen öfverensstämmande procedur, som numera följdes. Sedan biskopsstolen genom biskop Johannes' förflyttning till Upsala blifvit ledig, sammanträdde domkapitlet och bestämde den 25 januari 1291 till valdag, hvarför alla, som borde och kunde deltaga i valet, kallades att denna dag infinna sig i Åbo domkyrkas sakristia. På utsatt tid ägde mötet rum, hvarvid man, sedan mässa blifvit sjungen till den Helige andes ära och ett ställe ur det gudomliga ordet blifvit uppläst, skred till valet. Härvid beslöto de församlade att afgöra saken genom kompromiss, d. v. s. sålunda, att en enskild medlem i församlingen erhöll fullmakt att förrätta valet, hvarvid de öfriga närvarande förbundo sig att underkasta sig hans beslut. Uppdraget gafs enhälligt åt Laurentius, som förmodligen var den äldste domherren och under ledigheten torde varit ordförande för domkapitlet. Denne utsåg till biskop domherren Magnus, som var född på Märtälä gård i Rusko socken och således blef Finlands förste infödde biskop.

Under biskop Magnus' tid blef ett verk fulländadt, hvaråt den kristna kyrkan i Finland redan länge ägnat sina bästa krafter och tillgångar, Åbo domkyrkobyggnad. Det första vittnesbörd, som talar om detta tempel, är ett påfvebref af

år 1259, däri fyratio dagars syndaförlåtelse beviljas dem, som årligen besökte kyrkan i Åbo vid de fester, som firades till den heliga jungfru Marias ära. Kyrkan var dock ännu icke fulländad, hvarför biskopssätet förblef i Räntämäki eller S:t Marie. Man sökte fortfarande locka allmänheten att vid fester besöka domkyrkan och därigenom gifva gudstjänsten ökad glans. Ett påfvebref af 1292 lofvade ett års och fyratio dagars och ett annat af 1295 eller 1296 tre års och hundratjugu dagars aflat åt botgörare, som på vissa högtidsdagar besökte henne. Nu stod kyrkan, hvars sakristia vid det senaste biskopsvalet blifvit begagnad, redan nära sin fulländning, och år 1300 invigdes hon slutligen högtidligt, jungfru Maria och S:t Henrik till ära, till Finlands domkyrka, hvarjämte biskopssätet från Räntämäki flyttades till Åbo. Det är lätt att föreställa sig huru den väldiga byggnaden med sina mäktiga kolonner, höga bågar och massiva murar inverkade på våra förfäders fantasi, som dessutom rönte intryck af den katolska prakt, med mässor, härlig tempelsång och processioner, som utmärkte gudstjänsten. Det nya templet, om hvars stil vi senare skola tala, blef ett kraftfullt stöd för den kristna kyrkan i Finland. Samtidigt blefvo biskop Henriks ben inlagda i ett skrin, som sedan förvarades i Åbo domkyrka. Kyrkans anseende ökades genom att hon ägde dessa heliga reliker, hvilka troddes hafva en undergörande kraft. Biskop Magnus, som sålunda bevittnat den kyrkliga maktens tillväxt, dog år 1308. Han är den förste af Finlands biskopar, som blifvit begrafven i Åbo domkyrka.

Till hans efterträdare valdes år 1309 Ragvald II, som var född på Åland och förut varit kanik vid Åbo domkyrka. Ett aktstycke, som handlar om hans val, ökar vår kännedom om den procedur, som vid biskopsvalet följdes. I ett bref meddelar nämligen ärkebiskop Nikolaus af Upsala, att genom kyrkans i Åbo tillfällige styresman, Laurentius, trolligen densamme, som handhaft kyrkostyrelsen under ledigheten efter biskop Johannes, Åbo domkapitels beslut om biskopsvalet blifvit honom förevisadt. Med anledning däraf hade han nu sändt presbytern Gunno till Åbo för att såväl i domkyrkan som i dominikanordens klosterkyrka kungöra,

att den, som ville framkasta någon anmärkning mot den valdes, Ragvalds, person eller det sätt, på hvilket han blifvit vald, borde inom utsatt tid infinna sig hos ärkebiskopen i Upsala för att framlägga sina påståenden. Några klagomål tyckas icke hafva inkommit, hvarför Ragvald utan svårighet blef stadfäst i sitt ämbete. Han uppbyggde, enligt biskopskrönikan, 1317 på Kuustö gård, som troligen länge tillhört biskoparne i Åbo och varit en omtyckt vistelseort för dem, en befästning, som i framtiden ofta erbjöd de finska biskoparne skydd för hotande faror. Dock vann byggnaden ännu icke någon större fasthet. Den var byggd af trä, hvarför den blef ett lätt rof för ryssarne, då de år 1318 härjade i västra Finland [1]. En långvarig tvist, som ägt rum mellan prästerskapet och allmogen i Nyland rörande prästinkomsterna, bilades af Ragvald II. Han dog år 1321.

Emellertid fortgick kampen med ryssarne. Ryska annaler berätta nämligen, att svear, tavaster, suomer och tyska härmästaren i Liffland, hvars namn var Didman, 1256 kommo med en myckenhet krigsmän och började grundlägga en stad vid Narva. De flydde dock öfver hafvet, då de fingo höra att invånarne i Novgorod rustade sig till motstånd. Furst Alexander af Novgorod befann sig vid denna tid i det inre af Ryssland, men återvände ännu samma år om vintern och redde sig omedelbart till hämndetåg emot Finlands kristna inbyggare. Han tågade ut, åtföljd af metropoliten i Novgorod och en betydlig krigsstyrka. Man visste i början icke, mot hvilken plats fursten ärnade rikta sitt angrepp, men då man erfor, att hans afsikt var att tränga in i Tavastland, återvände metropoliten och många med honom till Novgorod. Troligen fruktade de farorna och besvärligheterna af ett vintertåg i Finlands ödemarker. Fursten fortsatte dock tåget med den återstående styrkan. Det var en besvärlig färd, ty man såg hvarken om dagen eller om natten. Furst Alexander och hans följeslagare vandrade genom otillgängliga trakter, förhärjade hafskusten och återvände med många fångar och en stor mängd rikedomar. De ord, i hvilka saken af de ryska annalisterne omtalas, vittna om att rys-

[1] Reinh. Hausen: *Kuustö slott* I, Helsingfors 1881, sid. 13 ff.

sarne möttes af endast ringa motstånd. Några år senare, 1263, dog Alexander, efterlämnande ett godt minne hos invånarne i det furstendöme han behärskat. Han hade återupprättat deras genom den mongoliska eröfringen sjunkna mod och skänkt sitt land minnet af segrar öfver fienderna i väster. Efter hans död sjönk det novgorodska furstendömets makt.

Till detta tidskifte hör ett bref af påfven Gregorius X, hvars utgifningsdag och år äro obekanta, men som måste vara utfärdadt omkr. år 1270, emedan konung Valdemars namn däri förekommer. Påfven säger här, att innehållet af ett konungens bref sårat hans öra och sinne med anledning af den svåra och hårda misshandling, för hvilken de troende i konung Valdemars rike voro utsatta genom Kristus' fiender, karelarne, och andra i samma nejder bosatta hedningar. Nyligen hade desse med raseri angripit några af rikets områden, dödat många troende, våldsamt utgjutit deras blod, förbränt byar och fält, vanhelgat heliga ställen och orter, som voro afsedda för gudstjänstens utöfning, och fört med sig barn, som genom dopets helga vatten blifvit nyfödda, i afsikt att undervisa dem i sin ogudaktiga religion och bringa dem i den svåraste träldom. Om icke deras vildhet blefve kväst genom modigt motstånd, vore det att frukta, att de skulle gå ännu vidare i sitt raseri och sin våldsamhet. Påfven befaller därför, att korståg skall predikas emot dessa hedningar. Åt dem, som deltaga däri, lofvar han en lika omfattande syndaförlåtelse som den, hvilken meddelades dem, som tjänade korsets sak i det heliga landet. Hvad verkan det påfliga maningsbrefvet haft, veta vi icke. Novgorods krönika omnämner tvenne tåg, som företogos åren 1283 och 1284 af tyskar, hvarmed kanske förstås invånare i Sveriges besittningar i Finland. Men först efter Magnus Ladulås' död förbereddes ett mera omfattande krigsföretag från svenska sidan.

Magnus Ladulås' son Birger var vid faderns död endast tio år gammal, hvarför styrelsen öfverlämnades åt rikets främste ämbetsman, den kunglige marsken, Torgils Knutsson. Denne visade sig fullt värdig sina föregångare, Birger jarl och Magnus Ladulås, i det att han liksom desse

med fast hand upprätthöll den kungliga värdigheten. Han inskränkte det andliga frälseståndets rättigheter; han lät en nämnd af sakkunniga personer öfverse och omredigera Uplandslagen, hvarigenom det arbete för lagstiftningens utveckling, som fortgått sedan Birger jarls tid, gick ett stort steg framåt, och han utvidgade rikets handelsförbindelser med hansestäderna. Tillika beslöt han att med hela Sveriges makt bjuda novgoroderne spetsen. Det var så mycket större anledning därtill, som karelarne begynt visa böjelse för att ansluta sig till svenskarne och öfvergifva sina forna skyddsherrar, novgoroderne. Redan år 1269 hade furst Jaroslav af Novgorod varit i begrepp att tåga emot karelarne för att straffa dem, men då afstått därifrån på sin omgifnings böner. Men år 1278 företog Jaroslavs efterträdare, furst Dmitri, Alexander Nevskis son, ett tåg mot karelarne, hvarom krönikan i korthet säger: år 1278 straffade furst Dmitri med novgoroderne karelarne, härjade deras land och tog inbyggarne till fånga. Äfven i öfrigt voro förhållandena på rikets östra gräns så oroliga, att ett kraftigt ingripande af den svenska styrelsen måste synas nödvändigt. År 1292 vandrade „raska karlar med vojvoder och furstar“ ut att angripa tavasternes land och kommo, efter fulländadt krigståg, oskadda tillbaka. Ännu samma år angreps Novgorods område af 800 svenskar, af hvilka 400 tågade till Karelen och 400 till Ingermanland. Detta krigståg tyckes dock icke varit framgångsrikt, ty den ryska krönikan tillägger, att såväl ingrer som karelare öfverföllo och nedhöggo svenskarne. Dessa händelser kunna betraktas såsom de närmaste förberedelserna till den stora och afgörande strid, som begynte i och med Torgils Knutssons tåg till östra Finland.

Torgils Knutsson landsteg år 1293, åtföljd af en betydlig truppstyrka innerst i den vik vi i dag kalla Viborgs viken. Han skred här omedelbart till grundläggandet af ett fäste, nog starkt att behärska Karelen och bringa dess invånare under svenskt välde. Fästet, som byggdes på en ö, hvilken genom det omgifvande strömdraget var skyddad för fientliga angrepp, murades af sten och erhöll namnet Viborg, hvilket betydde helig borg. Torgils Knutsson och hans män återvände därefter till Sverige, men på slottet kvarlämnades

en fogde, som i spetsen för en troligen föga betydande truppstyrka fortsatte eröfringsverket. Fjorton karelska „gislalag stora och små“ lades under Sverige. Samtidigt som svärdets verk sålunda med kraft fullföljdes, arbetade en svensk biskop, Petrus Elavi från Västerås, som följt med från Sverige, på finnarnes omvändelse till kristendomen, men obekant med deras seder och språk, torde han icke uträttat mycket för spridande af verklig insikt i Kristus' lära [1]).

Naturligt var, att republiken Novgorod skulle finna sig hotad genom att en fästning blifvit uppförd så nära dess gränser. Också gjorde fursten af Novgorod, Andrej Alexandrovitsch, redan år 1294 ett försök att eröfra Viborg, dit han i mars månad nämnda år sände en betydande truppstyrka. Men fälttåget aflopp olyckligt, ty, såsom den novgorodska krönikan förtäljer: „en duglig karl Ivan Klekatschevitsch blef med ett skott från staden sårad, och många blefvo dödade. Samma natt blef det för våra synders skull töväder, vattnet flödade under staden och hästarna hade ej något foder, och de tågade bort och kommo alla vid lif tillbaka, men sårade, och Ivan Klekatschevitsch släpades hem, men dog af samma sår“. Svenskarne framträngde därefter ända till Ladoga sjö, där de bemäktigade sig ett gammalt fäste, som af ryssarne kallades Korela och af finnarne Käkisalmi (Kexholm). Redan år 1295 öfverföllo dock Novgorods invånare fästet, förstörde det, dödade befälhafvaren Sigge Lake och tillfångatogo alla öfverlefvande af besättningen. Svenska rimkrönikan, som dock icke är synnerligt tillförlitlig, omtalar dessa händelser i utförligare ordalag. Enligt denna källa försvarade sig svenskarne tappert, men ryssarne belägrade oaflåtligt slottet, hvarför en del af svenskarne drog ut för att skaffa nödig kost. Emellertid samlade sig ryssarne och stormade dag och natt utan uppehåll. De kvarblefne svenskarne lefde därunder i sex dagar utan mat, men slutligen beslöto de att göra ett utfall och kämpade, tills Sigge Lake och alla hans följeslagare stupat.

---

[1]) Petrus' Elavi verksamhet härvid, som omtalas endast af Ericus Olai, ifrågasättes af Gabriel Lagus: *Ur Viborgs stads historia* I, sid. 10, Viborg 1893.

De förhållanden, som vid denna tid voro rådande i östra delarna af vårt land, belysas i ett bref af konung Birger af den 4 mars 1295, ställdt till borgmästarne och rådmännen i Lybeck och i andra sjöstäder, som idkade handel på Östersjön. Karelarne hade under näst förgångna tider begått gränslösa våldsbragder, utan att skona vare sig ålder eller kön. Med anledning däraf och med syfte att utvidga den katolska kyrkans område hade konungen anlagt Viborgs slott till Guds och den ärorika jungfruns heder, till sitt rikes skydd och för att främja de sjöfarandes trygghet. Därefter hade konungen emottagit ett bref från den romerska konungen, Adolf af Nassau, däri denne anhöll, att de handelsmän, som från sjöstäderna vid Östersjön seglade till Novgorod, icke vare sig till varor eller personer skulle lida något förfång af den svenska slottsbesättningen i Viborg. Med anledning däraf förklarar konung Birger, att de nämnda handelsmännen från den 4 mars 1295 till midsommardagen samma år och därefter under ett år framåt skulle äga rätt att segla på Novgorod, dock med det villkor, att de icke fingo föra vapen, järn, stål eller krigsförnödenheter med sig, utom hvad de för eget behof hade af nöden. Äfven ryssarne skulle under vissa villkor hafva rätt till fri sjöfart.

Det framgår ur detta bref, att de mäktiga städerna icke utan' oro sågo svenskarnes framgång, hvilken de ansågo farlig för sitt handelsvälde. Torgils Knutsson lät dock icke därigenom afskräcka sig från fullföljandet af sina planer. Tvärtom beslöt han att bemäktiga sig självfva medelpunkten för handelsförbindelsen mellan hansestäderna och Novgorod, Nevafloden. De skönaste skepp utrustades, säger rimkrönikan, och en betydande här åtföljde marsken på tåget. Han landsteg 1300 där Ochta å infaller i Neva floden, och begynte nära till Nevas utflöde ur Ladoga anlägga ett fäste. Han hade fört med sig skickliga handtverkare, och arbetet gick därför raskt framåt, så att fästet, som erhöll det stolta namnet Landskrona, snart tycktes kunna trotsa äfven manstarka fienders angrepp. Kort därefter nalkades en rysk truppstyrka, som uppgifves hafva varit 31,000 man stark. Marsken utsände en höfvidsman vid namn Harald i spetsen för 800 man för att rekognoscera. Denne

fann omkring 1,000 fiender lägrade på en holme. Harald och hans män redde sig att angripa desse, men blefvo af stormen drifna till fastlandet. De härjade bland de närboende karelarne, dräpte män och brände byar, hvarefter en del lägrade sig på Pähkinäsaari i Neva-strömmen, medan andra förenade sig med hufvudhären. Under tiden underläto fienderne intet för att bemäktiga sig svenskarnes ställning. Af torr ved byggde de en flotta, högre än ett hus, tände eld därpå och drefvo den brinnande trämassan ned för strömmen i syfte att förstöra de svenska skeppen. Svenskarne afvärjde faran med en kedja, som spändes framför skeppen, men svårare var det dem att skydda sig för fiendens försök att storma deras läger. Fästningen var omgifven af en vall med åtta torn och utanför vallen låg en graf, som förband Nevafloden med Ochta. Här förnyade fienden oaflåtligt sina angrepp, hvarför Matts Kettilmundsson, Henrik och Johan von Kyrn, Peder Porsse m. fl. bröto fram öfver grafven och angrepo de stormande. Utfallet var segerrikt. Uppmuntrad af framgången framträdde nu Matts Kettilmundsson och manade hvem som helst bland de ryska ryttarne att träda honom till mötes i envigeskamp. Utmaningen blef dock icke besvarad, hvarför Matts Kettilmundsson vände om till de sina, enligt rimkrönikans tanke ärofull genom den djärfhet han ådagalagt, medan däremot fiendens feghet framstått i klar dager. Seende alla sina ansträngningar fåfänga, aftågade fienden slutligen, hvarefter marsken, sedan han fullbordat fästningsverket och försett det med proviant, återvände till Sverige. I Landskrona kvarlämnades tre hundra man under anförande af en höfvidsman vid namn Sten. Denna truppstyrka gick ett sorgligt öde till mötes. Redan från början fåtalig, försvagades den ytterligare genom brist och sjukdomar. Slutligen fanns endast en handfull folk öfrig för att försvara fästet mot ryssarnes angrepp, hvilka under sommaren 1301 förnyades. Fienden trängde in i fästet och tände eld på detsamma. Befälhafvaren och besättningen nedgjordes, och Landskrona förstördes i grund. Så skildrar rimkrönikan dessa händelser. Ryska källors uppgifter, ehuru kortfattade, öfverensstämma i hufvudsak därmed. Sedan de omtalat Landskronas grundläggning, säga de, att storfursten

Andrej år 1301 tågade emot den af svenskarne grundlagda staden. Han belägrade densamma den 19 maj och genom helgonens bistånd betydde svenskarnes fasta borg intet. Staden blef eröfrad; några af besättningen blefvo slagna och nedhuggna, andra bundna och bortsläpade, och staden blef uppbränd och förstörd. Så olyckligt slutade Torgils Knutssons försök att vid Neva grundlägga en yttersta förpost för det svenska väldet.

Därefter föll marskens stora tanke i glömska, medan våldsamma inre söndringar utbröto i Sverige. Konung Birger, som 1302 kröntes, hade tvenne bröder, af hvilka den äldre, Erik, 1302 blef hertig af Södermanland, medan den yngre, Valdemar, s. å. blef hertig i Finland, med Åbo och Tavastehus län såsom hertigdömen. Desse ingåfvo konungen misstro och hat till marsken, hvilken de tre bröderna öfverföllo på hans gård Lena i Östergötland, där han fängslades, hvarefter han skymfligt släpades till Stockholm och år 1306 afrättades. Ännu samma år öfverföllo hertigarne konungen på hans gård, Håtuna i Upland, och togo honom till fånga. Sedan flere öfverenskommelser bl. a. 1308 och 1310 blifvit ingångna och brutna, hämnades Birger å sin sida, genom att 1317 i Nyköping i Södermanland låta fängsla hertigarne, som i fängelset torde dött af hunger. Konungens framgång blef dock icke långvarig, ty hertigarnes anhängare, bland dem den tappre Matts Kettilmundsson, reste sig snart på flere håll. Konungen flydde 1318 till Danmark, där han dog 1321. Hans son Magnus försvarade sig någon tid på Stegeborgs slott, men måste gifva sig, blef fängslad och senare halshuggen. Till konung valdes 1319 efter häfdvunnet bruk vid Mora stenar Eriks son Magnus, som samma år, efter sin morfaders, konung Hakons i Norge, död, på grund af arfsrätt hade bestigit Norges tron. Den ödesdigraste följden af den långvariga brödratvisten var, att stormännens makt växte till en förut oanad höjd. Samtidigt med konungavalet utfärdade de andliga och världsliga herrar, hvilka utgjorde rådet, en försäkran att framdeles ingen skatt skulle påläggas utan herrarnes och menigheternas samtycke, och 1322 ingingo rådsherrarne sig emellan i Skara i Västergötland en förening att i alla angelägenheter och vid alla tillfällen bistå hvarandra såsom bröder

och afvärja all skada från hvarandra samt att icke på något sätt skilja sig från den ingångna förbindelsen, utan, om något missförstånd yppade sig mellan förbundsbröderne, hänskjuta det till drotsens och de öfriga förbundsbrödernes afgörande.

Medan riket undergick dessa skiftande öden, fortgick i Finland striden med republiken Novgorod under ömsesidiga härjnings- och plundringståg. År 1311 tågade novgoroderne, enligt ryska källor, emot tavasterne och kommo ända till en stad benämnd Vanai, där de höllo stånd i tre dagar och tre nätter. Då de sedermera återvände, intogo de Kauhala å och Perno å och begåfvo sig ut på hafvet och kommo alla helbrägda till Novgorod. De namn, som ingå i denna skildring, tyckas tala om ett fälttåg i södra Finland, men vanskligt är att närmare söka utreda, hvilka de orter äro, som uppräknas. År 1313 drog befälhafvaren i staden Ladoga ut i härnad, men, säger krönikan, för våra synders skull vandrade svenskarne genom Ladoga och uppbrände det. År 1317 företogs ett härnadståg till Ladoga, hvarvid några ryska köpmän dödades. År 1318, säga ryska krönikor, tågade novgoroderne öfver hafvet och intogo Suomi-fursten Lüders stad och biskopssätet och återkommo alla friska till Novgorod. Äfven den finska biskopskrönikan berättar, att år 1318 staden Åbo blef uppbränd och Åbo domkyrka plundrad af ryssarne. De finska biskoparnas residens Kuustö, som, såsom nämndt (sid. 53), ännu var ett svagt träfäste, blef förstördt och särskildt omtalas, att Åbo domkyrkas dyrbarheter och privilegiebref blefvo uppbrända [1]). Det är otvifvelaktigt, att alla dessa underrättelser hänföra sig till ett och samma ryska härnadståg, som troligen sjövägen företogs till västra Finland. Åbo stad kallas i den ryska berättelsen Lüders stad, emedan den dåvarande kungliga höfvidsmannen på Åbo slott hette Lüder eller Lüdeke von Kyrn. Några spridda drag häntyda på att det svenska inflytandet emellertid slog allt fastare rot i Karelen, hvarför invånarne därstädes betraktade sig än såsom Sveriges, än såsom Novgorods undersåtar. År 1307 öfverlämnade Novgorod styrelsen i Karelen åt

[1]) R. Hausen: *Kuustö slott* I, sid. 15, Helsingfors 1881.

en furstlig magnat vid namn Boris Konstantinovitsch, hvilken förtryckte hela Karelen och tvang folket att fly till svenskarne. Karelarne hämnades år 1314 genom att nedhugga de ryssar, som „bodde i den karelska staden", och insläppa till sig svenskar. Troligen menas härmed „den karelska staden" Kexholm, som sålunda för någon tid ånyo kom under svenskt välde. Snart nalkades dock ståthållaren i Novgorod, Feodor, med en truppstyrka och återtog staden, hvarvid såväl svenskarne, som de karelare, hvilka bragt staden i svenskarnes händer, nedhöggos.

År 1322 gjorde ryssarne ett försök att eröfra Finlands östra hufvudfästning, Viborg. Fursten af Novgorod, Jurij, tågade mot staden i spetsen för en betydande truppstyrka. Belägringsverktyg, bland annat sex kastmaskiner, medföljde. Många af stadens invånare blefvo slagna, hängda eller bortförda såsom slafvar. Alla de belägrandes ansträngningar visade sig dock fruktlösa, och efter en månad måste de med förlust anträda återtåget. Ej mindre fåfängt var ett samma år från finsk sida företaget angrepp mot Kexholm.

Då det fortsatta kriget framkallade endast förstöring och blodsutgjutelse, utan att å någondera sidan några varaktiga framsteg gjordes, begynte en allmän längtan efter fast fred göra sig gällande. Man öfverenskom därför att ett fredsmöte skulle äga rum i Nöteborg (på ryska Orechovets) vid Nevas utflöde ur Ladoga, där ryssarne nyligen begynt anlägga en fästning. Här infunno sig under sommaren 1323 såsom Sveriges ombud riksråden Erik Thuresson och Hemming Ödgislasson, höfdingen på Viborg Petrus Johansson Båt af Flishult samt en präst vid namn Vemundus. Från Novgorod voro närvarande ståthållaren Alformius och höfdingen Abraham, valda af fursten Jurij Danilovitsch, äfvensom ombud för Novgorods stadssamhälle. Dessutom deltogo såsom medlare i öfverläggningarna tvenne män vid namn Ludvig och Fodra, representanter för handelsmännen på Gottland, hvilkas handelsintressen lidit genom det fortfarande krigstillståndet i länderna vid Finska viken, hvarför äfven de voro intresserade i fredsverket. Underhandlingarna afslutades med undertecknandet af ett fredsdokument, dagtecknadt den 12 augusti 1323, hvilket är det första aktstycke,

joki; i en i Finlands statsarkiv funnen afskrift af samma bref benämnes socknen dock endast Pyhäjoki [1]).

Mot slutet af 1400-talet framställdes från ryskt håll anspråk på att norra Sverige och norra Finland ända till en sten i Salo socken i Österbotten, som kallades Hanhikivi, och en plats i Skellefteå socken i Västerbotten vid namn Bjureklubbe skulle tillfalla Ryssland, men därvid åberopade man icke 1323 års fredstraktat, utan gamla traditioner, som torde härstammat från äldre tider, då ryska karelare ströfvade omkring i Lappland och norra Finland, dels för att drifva handel, dels för att upptaga skatt. Något vittnesbörd om gränsbestämningarna i 1323 års fredstraktat bör icke härledas ur dessa anspråk [2]).

Huru än tolkningen af fredsbrefvet må utfalla, lydde i hvarje händelse norra Österbotten numera faktiskt under Sverige, såsom framgår af att svenska regeringen genom särskilda förordningar ordnade de världsliga och kyrkliga förhållandena därstädes. På 1320-talet utfärdades ett bref, hvarigenom landet mellan Skellefte- och Ule-älfvar uppläts till bebyggande och odling. I bref till invånarne i Salo och Kemi af den 23 augusti 1329, anbefallas desse, hvilka sägas bo i „Öster-Norrland", att till sin biskop och kyrka erlägga tionde. I ett bref af den 5 september 1328 kungöres, att vid ett möte mellan helsingar och birkarlar öfverenskommits, att den yttersta delen af Helsingland norrut ända till Ule-älf och Uleträsk skulle vara öppen till bosättning för hvem som helst. Detta bekräftades genom ett bref af 1340, hvari stadgades, att hvarje kristen, som nedsatte sig i Lappmarken, för sig och sina arfvingar skulle få behålla hvad han intagit, med tillägg att desse nybyggare skulle lyda under Helsingela-

---

[1]) T. Aminoff: Hist. ark. III, sid. 172, 173; Yrjö Koskinen: Hist. ark. V, sid. 76, 87—91, IX, sid. 223; J. W. Ruuth: Hist. ark. XI, sid. 278. K. Grotenfelt har i Suomen Museo II, sid. 68 och Hist. ark. XIV, sid. 847 påpekat, att enligt några gamla kartor Sämingonsalo, som han antager motsvara fredsbrefvets Samusalo, låg öster om Nyslott, hvilket skulle tala för att gränslinjen från Särkilahti gick i nordlig riktning.

[2]) Invånares i Ijo, Kemi och Limingo klagoskrift af år 1490, J. Hadorph: *Två gamble svenske Rimkrönikor*, Stockholm 1674, Bihang II, sid. 343—347.

gen. — När det sedermera på 1370-talet blef fråga om gränsen mellan Åbo och Upsala biskopsstift, intygades från olika håll, att landet norr och öster om Bottniska viken från urminnes tider tillhört dessa stift.

Den kristna läran hade under våldsam blodsutgjutelse blifvit förkunnad i vårt land och våra förfäder hade antagit densamma, tvungna genom maktens bud, men utan en inre hjärtats öfvertygelse. Det måste därför dröja länge, innan kristendomen kunde utöfva ett verksamt inflytande på folkets seder och lynne, och kristendomskunskap i djupare mening var ännu sällsynt. Men den kristna kyrkan i Finland var, förrän hon blef upplysande och förädlande, en ordnande och disciplinerande kyrka. Den kraftfulla romerska hierarkien, hvilken i Finland utvecklade sig enligt samma allmänna grundsatser som i andra länder, var en det finska folkets uppfostrarinna, som i det gudomliga ordets och påfvemaktens namn bragte det hedniska godtycket att vika.

Ett vittnesbörd bland andra om kyrkans betydelse för Finland är, att Finlands och det finska biskopsstiftets gränser sammanföllo med hvarandra. Hvar helst man böjde sig för biskopens i Åbo mäktiga ord eller erlade skatt till honom, lefde man i „Österland“, såsom Finland vanligen kallades, ehuru dock äfven benämningen Finland, Finlandia småningom kom i bruk. De landskap, som räknades till Åbo biskopsdöme och till Österland, voro: Åland, Egentliga Finland, som i äldre handlingar kallas endast Finland eller Finlandia, Satakunta, Nyland, Tavastland, västra Karelen och västra Savolaks. När Åland, som tidigare torde lydt under Upsala stift, förenades med det finska biskopsstiftet, är icke bekant. Man har gissningsvis antagit, att det skedde under den på Åland födde biskop Ragvald II:s tid. Norrut sträckte sig Åbo biskopsdöme in i Österbotten, som vid slutet af detta tidskifte blef befolkadt, och där inga bestämda gränser emot Upsala biskopsdöme funnos.

Biskoparne voro landets främste män, såväl genom den plats de innehade, som genom hög bildning och för tidens förhållanden vidsträckta kunskaper. Dock kunde biskopen i Åbo icke i yttre glans täfla med andra medeltida kyrkofurstar. Uti ett land med fåtalig befolkning och svag kultur, där kristendomen ännu icke vunnit fast fäste, syntes biskopen, enligt påfven Innocentius III:s ord, mindre befordrad till en ärostol än kallad till martyrkronan. Först mot slutet af perioden blef hans ställning mera lysande genom grundläggandet af Kuustö slott och fulländandet af Åbo domkyrka. Tillika förvärfvade biskopsstolen flere landtgods, bland dem Korois i närheten af Åbo. Där äro flere biskopsbref utfärdade.

Vid biskopens sida stodo redan tidigt rådgifvare, valda bland kyrkoherdarne i biskopssätets närmaste omgifning. Småningom vunno desse en högre befogenhet och bildade slutligen ett domkapitel, som gemensamt med biskopen handhade det finska stiftets förvaltning, och hvars organisation närmare fastställdes omkr. år 1276, då, såsom det i biskopskrönikan heter, „kanikernas kollegium upprättades enligt påfven Urban IV:s befallning, med konung Magnus Ladulås' bifall och genom ärkebiskop Folkvinus, prosten Andreas och diakonen Nikolaus, hvilka för detta ändamål infunno sig i Åbo". Ännu åtnöjde man sig dock, i brist på tillräckliga tillgångar för domherrarnes aflöning, med att därtill förordna fyra kyrkoherdar, hvilkas församlingar voro belägna i närheten af Åbo. Det gemensamma lif, hvartill kanikerne enligt kanoniska lagen voro förbundna, kunde under sådana förhållanden icke införas vid domkyrkan i Åbo.

Ett enda kloster fanns under denna period, nämligen S:t Olofs dominikankloster i Åbo, hvilket blef anlagdt redan samtidigt med Birger jarls korståg 1249. Munkarnes antal och klostrets rikedomar voro säkert föga betydande, hvarför klostrets verksamhet icke var omfattande.

Om biskoparnes och prästernes inkomster äga vi endast sparsamma upplysningar. Redan tidigt uppbar kyrkan af invånarne i Finland en skatt, hvars belopp är okändt och som af biskop Bero afstods till svenska kronan. I stället för densamma infördes af biskop Ragvald I en ny kyrklig tribut,

kallad matskott (jmfr sid. 50), som troligen helt och hållet eller till hufvudandelen tillföll kyrkoherdarne. Matskottet utgick i olika varor efter invånarnes näringsgrenar. I kusttrakterna erlades afgiften i smör, emedan boskapsskötseln där var det hufvudsakliga näringsfånget. Men härvid följdes olika bruk, i det att i en del socknar 9, i andra 11, 12 eller 13 marker smör erlades till kyrkoherden, hvaraf osämja och missförstånd ej sällan uppkommo mellan denne och hans församlingsbor. Vid ett af biskop Ragvald II föranstaltadt möte bestämdes därför, att matskottet skulle utgå med 10 mark af hvarje bonde [1]. I det inre af landet erlades matskottet i säd eller, där jakten var hufvudnäringsfånget, i ekorrskinn, fisk eller andra likartade varor. Tiondeafgiften, som sedermera blef den förnämsta af de kyrkliga skatterna, torde först mot slutet af denna period blifvit införd.

Den världsliga förvaltningen handhades ej sällan af medlemmar af det kungliga huset, hvilka under titel af hertigar styrde landet. Birger jarls fjärde son, Bengt, blef 1284 hertig af Finland, med hvilken värdighet han två år senare förenade biskopsämbetet i Linköping († 1291). Dock besökte han troligen aldrig vårt land. Sedermera var konung Birgers broder, Valdemar, hertig af Finland, men icke heller denne tog en verksam del i det aflägsna landets angelägenheter. Under striden mellan Birger och hans bröder tillhörde Finland, liksom rikets öfriga provinser, än den ene, än den andre af de täflande. I ett förlikningsbref af den 26 mars 1308 afstod konungen Finland åt hertigarne i följande ordalag: „under edligt löfte afstå vi alla Finlands och Österlands fästen, nämligen Åbo, Tavastehus och Viborg med därinvid liggande områden, och så snart öfverfarten skall stå öppen till Finland och Österland, skola vi befalla våra befälhafvare därstädes, att de med full rätt öfverlämna och anförtro dessa fästen åt dessa våra bröder hertigarne". Vid en senare förlikning 1310 behöllo hertigarne större delen af Finland, så att endast Viborg tillföll konungen [2].

Den lokala styrelsen handhades af höfdingarne på de trenne slotten Åbo, Tavastehus och Viborg, bland hvilka höf-

[1] *Reg. Eccl. ab.* N:o 107.
[2] O. S. Rydberg: *Sveriges traktater* I, sid. 332, 370.

dingen på Åbo slott, vanligen kallad Finlands höfding, advocatus eller præfectus Finlandiae, var den förnämste. Hans område omfattade Egentliga Finland, Satakunta och Åland. Äfven Nyland nämnes till en början såsom hörande under honom, men lydde senare under Viborg. Märkligt är ett förlikningsbref, som den 31 maj 1326 affattades mellan höfdingen i Åbo Karl Näskonungsson och staden Reval. Karl Näskonungsson lofvade å egna och sina underhafvandes vägnar åt invånarne i Reval, att all tvist och oenighet, som ägt rum mellan hans företrädare, riddaren Mathias Kettilmundsson († 1326), och invånarne i Reval, för framtiden skulle vara helt och hållet glömda. Invånarne i Reval skulle hafva fritt tillträde till alla hamnar inom Åbo höfdingedöme med rättighet att där förblifva, att aflägsna sig och drifva handel. Höfdingen i Tavastehus ledde förvaltningen i Tavastland och de därtill hörande obygderna ända till österbottniska kusten. Han var beroende af höfdingen i Åbo. Under höfdingen i Viborg lydde de Sverige tillfallna delarna af Savolaks och Karelen. Den 10 juli 1326 utfärdade höfdingen i Viborg, Petrus Johansson (se sid. 61), en kungörelse af nästan samma innehåll som Karl Näskonungssons förlikningsbref. För framtiden skulle alla tvister, som ägt rum mellan Viborgs och Revals invånare, vara glömda och sann vänskap mellan dem blifva rådande. Sålunda handlade höfdingarne själfständigt äfven mot utländska makter [1]). I Nyland och på Åland omtalas någon gång underhöfdingar eller fogdar. — Finlands förste lagman var Bero eller Björn, som än kallar sig „Bero lagman“ eller „Björn lagman“, än „Bero lagman i Nyland“, än åter „Bero lagman i finska österlanden“ (partium orientalium Finlandiae), men under dessa skiftande benämningar förmodligen var lagman öfver hela landet. Den första kända dom af honom är utfärdad 1324; den sista 1347. Senare omtalas underlagmän och häradshöfdingar.

I öfrigt är kännedomen om tillståndet på denna tid i Finland i hög grad bristfällig. Att svensk lag och svenskt samhällsskick infördes, framgår af de förhållanden, som se-

[1]) F. G. v. Bunge: *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch* II, N:o 724—726; O. S. Rydberg: *Sveriges traktater* I, sid. 518—522; Historiallinen arkisto VI, sid. 66.

dermera ägde rum, men häfden meddelar icke närmare upplysningar om huru det skedde. Endast ett aktstycke är i detta afseende upplysande, nämligen ett bref af konung Birger, utfärdadt den 1 oktober 1316, hvarigenom kvinnorna i Karelen erhålla löfte om full trygghet enligt svensk lag. Det heter däri, att alla kvinnor, som bo invid Viborgs slott eller i Karelen, vare sig gifta, änkor eller jungfrur, borde åtnjuta full fred och trygghet liksom i Sverige, såväl till saker som personer, och att den svåraste kungliga hämnd skulle träffa alla dem, som bröte emot detta förbud. „Därför", inskärper brefvet ytterligare, „förbjude vi alla öfverhufvud och hvarje enskild att utöfva oförrätt emot nämnda kvinnor eller tillfoga dem kroppsligt våld, så vida de vilja undvika vår kungliga hämnd, såsom i vårt rike Sverige i lag är stadgadt" [1]. Vi känna icke, hvilka de missbruk voro, som föranledde regeringen att sålunda ingripa till de karelska kvinnornas skydd.

I bref från denna tid omtalas „jus carelicum", „jus finnicum", „jus helsingonicum" och „jus svecicum", den karelska, finska, helsinge och svenska rätten, såsom gällande i olika delar af Finland. Den karelska rättens område utgjordes af landets östliga delar; den finska rätten omtalas i Egentliga Finland; under helsingerätt lydde bebyggarne af Nylands kuststräcka och under svensk rätt befolkningen i Egentliga Finlands kustsocknar. Vi få dock icke af dessa uttryck sluta till att invånarne inom svenska och helsingerättens område skulle varit styrda efter svensk och helsingelag, men invånarne i finska och karelska rättens territorium efter egendomliga finska rättsbruk. Ordet „jus" betyder nämligen enligt medeltidens språkbruk icke blott rätt, utan äfven skatt, och så bör detta ord här fattas. De nämnda uttrycken förekomma alltid i förbindelse med skatte-akter, i synnerhet med stadganden om prästuppbörden i matskott och tionde, hvilket bevisar att de icke gälla rättskipningen, utan skatteförhållanden [2].

---

[1]) A. I. Arwidsson: *Handlingar till upplysning i Finlands häfder* I, sid. 1.

[2]) A. G. Fontell: *Om svenska och finska rätten*, ak. diss. Helsingfors 1883.

Finlands befolkning var ännu långt in på denna period nästan uteslutande bosatt i de södra bygderna, bland hvilka Nyland, Egentliga Finland och Åland, såsom man kan sluta af kyrksocknarnas antal, hade en något tätare befolkning. I Satakunta, som första gången omtalas på 1330-talet, och hvars invånare senare voro förbundna till ett slags landskapsförening med gemensamma öfverläggningar, var Kumo hufvudorten. Traditionen berättar att där i Ylistaro by fanns en handelsplats eller stad vid namn Telge, som besöktes af utländska köpmän. De inre bygderna norr om Kumo-älf voro ödemarker, som genomströfvades af lappar, fiskare och jägare. Vid kusten, från älfvens mynning norrut, bodde svenskar. Södra Österbotten fick nu genom fortgående kolonisation en fast befolkning. Därvid var det inflytande birkarlarne, ett handelssällskap, som dref handel med lapparne och allt mera bragte dem under sitt välde, utöfvade af stor vikt [1]. Af en handling från år 1328 framgår att birkarlarne af gammalt voro vana att besöka lapparne för att drifva handel och upptaga skatt, men att äfven andra kolonister följde dem i spåren och begynte nedsätta sig i kustländerna väster och norr om Bottniska viken. Troligen voro förhållandena likartade öster om Bottniska viken. Äfven där bröto birkarlarne väg för civilisationen och beredde möjlighet för nybyggare att inflytta. Först kommo öfver Maanselkä längs de österbottniska älfvarna tavaster, hvilkas bosättning, att döma af en mängd finska namn, till en början sträckte sig ända till hafskusten. Men desse undanträngdes sedermera från större delen af södra kuststräckan af svenskar, som västerifrån, från det svenska Norrland, kommo öfver Bottniska viken. Denna svenska bosättning skedde småningom och obemärkt, hvarför inga skriftliga urkunder därom finnas [2].

[1]) Betydelsen af namnet birkarlar har varit omtvistad. Det bör utan tvifvel härledas från det gammalsvenska ordet birk och betyder handelsman. Man har förknippat det med sockennamnet Birkkala i Satakunta och antagit att birkarlarnes namn härleder sig från socknens, men, om man här vill söka en likhet, kunde man snarare förmoda att birkarlar nedsatt sig i Birkkala socken, som af dem fått sitt namn.

[2]) Till Österbottens kolonisationshistoria hör ett konung Birgers bref af 1303 till höfvidsmannen öfver Finland Nils Andersson, däri konungen

Österbottens äldsta socknar äro Närpes, Mustasaari och Pedersöre. — I Österbottens nordliga nejder lefde lämningar af det forna kvenfolket jämte senare inflyttade karelare. Desse uppblandades med från söder komna tavaster, hvarför spår af såväl karelskt som tavastländskt ursprung ännu i dag märkas hos den nordösterbottniska befolkningen [1].

---

ger „Michael de Lappafaerd, Andar de Sastamell och Tobbe de Tenka" rätt att få till odling begagna skogar i Tavastland, från hvilka man sökt uttränga dem, emedan hans broder hertig Valdemar hade större fördel af att hans jord odlades af dugligt folk, än om den lämnades öde. Lappafaerd tyckes motsvara n. v. Lappfjärd. *Diplomatarium Svecanum* II, N:o 1318.

[1]) Yrjö Koskinen: *Pohjanmaan asuttamisesta,* Suomi 17, 1857. J. R. Aspelin: *Korsholman linna ja lääni keskiajalla,* Helsingfors 1869. J. W. Ruuth: *Björneborgs stads historia,* Helsingfors 1897, sid. 1—6. J. W. Ruuth: *Satakunnan asutusoloista keskiajalla,* Hist. arkisto 15, sid. 1 ff J. W. Ruuth: *Silmäys Hämäläisten muinaisiin asutusoloihin Suupohjassa,* Joukahainen XI, Helsingfors 1897, sid. 130—139.

2. Magnus Eriksson och hans samtida.

Magnus Eriksson (1319—1363), som var endast tre år gammal då han valdes till konung, stod under sin minderårighet, då, såsom vi omtalat (sid. 61), freden i Nöteborg afslöts, under stormännens förmynderskap. Unionen med Norge var endast en personalunion, som icke medförde något vidare närmande mellan rikena. År 1332 öfvertog Magnus själf styrelsen. Såsom lagstiftare är Magnus Eriksson en fortsättare af Birger jarls och Magnus Ladulås' verk. År 1335, då han red sin eriksgata, utfärdade han en förordning om att ingen, som var född af kristen fader eller moder, fick vara eller heta träl eller trälinna. Så tryggades at rikets invånare, bland dem våra förfäder, den dyrbara rättigheten af full personlig frihet. I en annan samma år utgifven förordning klagar konungen öfver de många skadliga sedvänjor, som under hans minderårighet uppkommit till allmogens förtryck. För att hämma och afskaffa dem stadgar han att allmogen skall hafva frid i hela riket; att ingen må rida genom landet fullt väpnad utan konungens tillstånd, vid straff af landsförvisning, och att inga stormannaföljen eller s. k. storflockar få färdas i riket, hvarför det antal följeslagare, med hvilka rådsherrar och andra betydande män böra åtnöja sig, noga fastställes. All våldgästning förbjudes på det strängaste, och för att bereda de resande föda och husrum befaller konungen att gästgifverier eller s. k. taverner skola inrättas. Ännu betydelsefullare var, att under Magnus Erikssons regering en för hela riket gällande landslag affattades. År 1347 gaf nämligen konungen ett antal lagkunniga män i uppdrag att med ledning af de gamla landskapslagarna sammanställa en för hela riket gällande lag. Någon tid senare slutförde

desse sitt värf, hvarefter lagen antogs till allmän efterlefnad och således infördes äfven i Finland. Denna Magnus Erikssons landslag innehöll icke någon kyrkobalk, emedan rikets prästerskap från början inlade protest mot hvarje stadgande, som kunde kränka kyrkans rätt, och förbehöll biskoparne granskande myndighet i alla tvistefrågor. I konungabalken stadgas, att konungen vid sin tronbestigning borde svärja att älska Gud och den heliga kyrkan och styrka hennes rätt, all konungslig rätt okränkt, att styrka, älska och vårda rättvisa och sanning, att med lag och konungsligt välde nedtrycka all vrångvisa, osanning och orätt, att vara sitt folk trygg och trofast, så att ingen fattig eller rik förd ärfvas till lif eller lem utan att vara lagligen förvunnen, ej heller från någon taga hans gods utan lag och laga dom samt att styra sitt rike med inländska och ej med utländska män, som gammal lag och rikets rätt har varit af ålder. I dessa och andra likartade stadganden uttalas den grundprincip om konungamaktens lagbundenhet, som är genomgående i det svenska samhällsskicket. — Äfven en allmän stadslag utgafs några år senare af Magnus Eriksson.

Bland förordningar rörande Finland är i synnerhet en stadga utfärdad i Stockholm den 29 april 1334 anmärkningsvärd. Hänsyftande på de nyss förgångna stridigheterna med Ryssland säger konungen däri, att mångfaldiga olyckor träffat invånarne i Egentliga Finland, Nyland, Åland, Tavastland och Satakunta, hvarför han ser sig föranledd att bevilja dem lindring i deras skattebördor; hvad någon af dem kunde förvärfva utöfver fyra plogland eller s. k. krokar, skulle därför under de nästföljande fyra åren vara fritt från alla afgifter till kronan. Ytterligare tillägges, att odlade skogsmarker, som blifvit förstörda och numera lågo öde, skulle tillfalla hvar och en, som ville uppbruka dem och för dem erlägga tillbörlig skatt; den, som ville begagna sig af denna konungens tillåtelse, skulle anmäla sin önskan hos konungens höfding öfver Finland, Erengisle Andersson, och af honom erhålla tillståndsbref. Detta är det första vittnesbördet om att kronan ansåg sig efter behag kunna förfoga öfver öde och oupptagen jord i Finland. I en annan förordning af 1347 beviljade konungen kustallmogen i Viborgs län lindring

i utskylderna och utvidgad handelsfrihet. Likaså gaf han 1348 åt invånarne i Mustasaari, Närpes och Pedersöre en inskränkt handelsrätt.

Den kyrkliga styrelsen i Finland handhades under början af Magnus Erikssons regering af biskop Benedikt (1321—1338), som med kraft arbetade för den hierarkiska maktens utveckling. Under honom blef tiondeafgiften reglerad. Denna skatt, hvilken i hela den katolska världen ansågs tillkomma kyrkan, hade tidigt blifvit införd i Sverige och erlades sedan någon tid äfven i Finland, men först nu infördes en bestämd ordning vid tiondeuppbörden. Åren 1329, 1331 och 1334 utfärdades nämligen till invånarne i Tavastland, Savolaks och Karelen äfvensom i Salo och Kemi socknar i Österbotten tionde-påbud, hvilka äro af intresse genom de upplysningar om odlingsförhållandena i Finlands skilda landskap de meddela. Tavasterne skulle till sina präster erlägga korn, hafre och hö. I Savolaks skulle tionden erläggas på samma sätt som i Tavastland. I Karelen skulle de invånare, som lydde under karelska rätten, årligen till biskopen betala två goda skinn för hvarje rök (hushåll); inom helsingerätten, således i kusttrakterna, skulle hvarje man eller kvinna, som fyllt sju år, erlägga en mark smör (nebbeskatt-smör eller föremark). I Finlands nordligaste socknar, Salo och Kemi, skulle tionden utgöras i ekorrar, fåglar och allehanda skogsdjur äfvensom i fisk, själar och säd; kyrkoherden borde dessutom erhålla en bröste af hvarje björn, en bog af hvarje älg och ren äfvensom hvar tionde renkalf. Vi finna häraf att boskapsskötseln var en hufvudnäring i Finlands södra kusttrakter och att åkerbruket redan vunnit fast fot i Tavastland och Savolaks, medan däremot jakten var förhärskande i Karelen och norra Finland. Sedermera förändrades sättet för tiondens erläggande på mångfaldigt vis, icke sällan genom frivilliga öfverenskommelser mellan prästerskapet och församlingarna, men i hufvudsak har skatten blifvit bestående intill våra dagar [1]).

En tvist, som ägde rum mellan biskop Benedikt och invånarne i Tavastland, vittnar ej mindre om det nit, hvar-

---

[1]) *Registrum Eccl. ab.*, N:o 50, 52, 53, 60, 66, 75.

med biskopen bevakade sina intressen. Af ålder hade tavasterne betalat fyra skinn (troligen gråskinn) till biskopen i Åbo för hvarje rök. Biskop Magnus hade dock, bevekt af de olyckor, som under kriget med Ryssland träffat dem, befriat dem från erläggandet af hvad man kallade „fjärde skinnet". När biskop Benedikt sedermera ånyo ville álägga dem betalandet af fjärde skinnet, vägrade tavasterne, men konungen dömde i saken till biskopens förmån [1]).

Många andra omständigheter tyda på att den finska kyrkans organisation blef allt mera stadgad. Biskop Benedikt inrättade tvenne nya domherre-värdigheter vid Åbo domkyrka. Han höll årligen i september prästmöten i Åbo och uppmuntrade ifrigt invånarne i stiftet att genom donationer befordra återuppbyggandet af den år 1318 af ryssarne plundrade domkyrkan i Åbo. Han testamenterade äfven själf flere gods till detta ändamål.

Denne biskop har gifvit sin uppfattning af den kyrkliga myndigheten uttryck i följande ord, med hvilka han börjar ett bref till ålänningarne: „Ehuru lekmän, de må vara aldrig så fromma, icke hafva sig tilldelad förmåga att bestämma angående kyrkliga ärenden, ty de måste lyda och hafva ingen makt att befalla, så älska vi likväl att hellre genom mildhet än genom stränghet tillhålla våra undersåtar att göra det rätta". Det bref, som inledes i dessa hierarkiska ordalag, gäller äfven det ett skattepåbud, i det att ålänningarne befallas att erlägga själ-tionde åt sina kyrkoherdar [2]). — Såsom enskild person är biskop Benedikt lika litet känd som hans föregångare. Till bevis på helighet berättas om honom, att den heliga Birgittas födelse uppenbarades honom under själfva den natt då hon föddes. Han dog i oktober år 1338.

En märkligare man var hans efterträdare, biskop Hemming (1338—1366). Om Hemmings härkomst och tidigare öden känna vi intet annat än att han föddes omkr. 1290 i Bälinge socken i Sverige och, förrän han blef biskop, varit domherre vid Åbo domkyrka. Han hade genom fromhet, nit

---

[1]) *Registrum Eccl. ab.* N:o 51, 64, 65, 80, 83.

[2]) *Registrum Eccl. ab.* N:o 85.

och begåfning vunnit sina ämbetsbröders förtroende, och då biskopsval efter Benedikts död i medlet af november 1338 anställdes, valdes han därför enhälligt till dennes efterträdare, hvilket af den finska biskopskrönikan antydes, då hon säger, att han blef vald genom gudomlig ingifvelse. Det ansågs nämligen såsom en särskild gudomlig nåd, om alla valmännen vid ett val af detta slag utan tvekan och utan att olika meningar yppat sig gåfvo sina röster åt en och samma person. Därefter var Hemmings lif helt och hållet ägnadt åt den finska kyrkans tjänst. Han försummade intet tillfälle att höja hennes anseende och verka för utvidgande af hennes privilegier.

En af biskop Hemmings första åtgärder var grundläggandet af en ny andlig värdighet, domprostevärdigheten, vid Åbo domkyrka. Han fann däri ett tillfälle att belöna en ämbetsbroder, domherren Elavus, hvilken, såsom han i stiftelsebrefvet af 1340 säger, genom „vördnadsvärd ålder, klok insikt och mångfaldiga mödor“ syntes synnerligen värdig att befordras till en högre kyrklig befattning. Karakteristiskt för biskop Hemming är att han uttryckligen varnade den nye domprosten för all obefogad inblandning i biskopens verksamhet och för att tillägna sig en självständig myndighet. Han säger nämligen „att domprosten bör vara biskopens öra och hänskjuta allt till biskopen, och att han icke får vidtaga någon åtgärd emot biskopens befallning, utan i allt skall lyda honom“. Till domprostens underhåll anslogos inkomsterna af Nousis, Reso, Santamala och Lundo kyrkor med deras kapell.

Den ömhet om upprätthållandet af biskopsvärdighetens anseende, som framträder i det nämnda stiftelsebrefvet, är ett framstående drag i hela Hemmings verksamhet och särskildt i hans förhållande till stiftets prästerskap. Anmärkningsvärd i detta afseende är den kyrkoordning han vid en af prästerskapets årliga sammankomster i Åbo år 1352 utgaf. Dessa s. k. statuter beröra icke prästens verksamhet såsom själasörjare eller hans andliga kall, utan angå uteslutande upprätthållandet af den yttre ordningen och meddela i detta afseende i hög grad detaljerade föreskrifter. Vi skola återgifva några af dessa stadganden. Om söndagarna bör

prästen, ikklädd helig dräkt, läsa välsignelsen öfver det heliga brödet och saltet. Kyrkans heliga handlingar, dopet, nattvarden och sista smörjelsen, böra förrättas med största omsorg. Altarkläden och kyrkodukar böra hållas rena och glänsande. Ingen må hafva särskild biktfader utan biskopens tillstånd. Ingen må bikta en medlem i en annan prästs församling utan dennes tillåtelse. Kyrkoherden skall hålla noggrann förteckning öfver sin kyrkas gods, böcker, kläder och prydnader, hvilken förteckning skall öfverlämnas åt biskopen. Om fasta stadgas, att endast tjugutre år gamla personer må vara pliktiga att vid tider för aftongudstjänst (vigilier) iakttaga fasta med vatten och bröd, utan fisk. Om kyrkliga högtidsdagars helighållande heter det, att det i nödfall och på mindre högtidsdagar må tillåtas att så och inbärga grödan, men sådant får aldrig ske om söndagar och större högtidsdagar. Ingen präst må utesluta en församlingsmedlem från sakramentens bruk eller församlingens gemenskap utan biskopens befallning. Den präst, som lämnar kyrkojord oodlad, skall suspenderas från sitt ämbete, tills han ersätter skadan. Biskopens bref till kyrkoherdarne böra så snabbt som möjligt befordras från den ena kyrkoherden till den andra. För fattigas begrafning får ingen ersättning begäras. Vid de årliga prästsammankomsterna eller synoderna böra prästerna infinna sig så tidigt, att de kunna öfvervara den mässa till den helige andes ära, som hålles vid synodens början [1]. Utan tvifvel voro dessa och likartade ordningsregler icke utan betydelse under en tid, då många missbruk insmugit sig i kyrkan, men å andra sidan vittna de om den katolska kyrkans ofta småaktiga uppfattning af människans och prästens plikter. Ej mindre än dessa statuter genomgås de öfriga föreskrifter biskop Hemming gaf åt sitt prästerskap af en hierarkisk anda. I en förordning af år 1352 förbjuder han, vid hotelse af afsättning, präster inom Åbo stift att lämna stiftet för att bosätta sig annorstädes [2]. Men ännu märkligare är ett bref af år 1350, däri han befaller prästerna att från sitt hus och sitt dagliga umgänge

---

[1] H. G. Porthan: *Chronicon episcoporum*, sid. 249.

[2] *Registrum Eccl. ab.*, N:o 151.

samt från sina församlingar aflägsna sina söner och döttrar. Med särskildt tillstånd kunde dock prästsöner och döttrar bo inom församlingarna på de gods deras fäder ärft eller personligen förvärfvat, men icke på gods, förvärfvade för kyrkans räkning, ty sådana gods voro den korsfästes arfvejord, som icke på något villkor finge beröfvas kyrkan. Detta bref belyser en af de mörkaste sidorna i den medeltida finska kyrkans lif. Allt sedan mötet i Skeninge år 1248 hade den katolska celibatslagen, som förbjöd prästerna att gifta sig, varit gällande i Sverige och Finland. Men följden däraf hade varit att prästerne, hvilka icke kunde ingå lagliga äktenskap, inlåtit sig i olagliga förbindelser, som måste synas församlingarnas medlemmar anstötliga och förkastliga. Emot detta onda är biskop Hemmings stadga riktad, men han angriper det med så lätt hand, att man i hans bref knappt märker ett ogillande af missbruket. Han förbjuder icke prästernas olagliga förbindelser. Han vill blott, att det yttre skenet skall bevaras; därför skola deras olagliga barn aflägsnas' från församlingarna. Äfven denna synpunkt är dock jämförelsevis underordnad. Hufvudvikten ligger på att kyrkans egendom blir oförminskad. Därför stadgas, att prästernes söner och döttrar icke få lefva på kyrkans gods eller åtnjuta underhåll af kyrkan.

För församlingarna i stiftet var biskop Hemming en nitisk, men äfven sträng och vaksam herde. Under hans tid och troligen på hans uppmaning grundades flere nya kyrkor. Han företog oaflåtligt visitationsresor och utsträckte dessa färder till och med till vårt lands nordligaste nejder. Han invigde i Torneå en begrafningsplats och sammanträffade i Kompanasund, en ort mellan Torneå och Luleå, med ärkebiskopen i Upsala, äfven han med namnet Hemming, med hvilken han stod i nära vänskapsförbindelse. Det var mellan de bägge prelaterna fråga om bestämmandet af gränserna mellan stiften, men en definitiv uppgörelse kunde icke träffas, hvarför framdeles tvist därom uppkom. Om biskop Hemming med allvar sörjde för församlingarna, så kräfde han äfven att dessa noggrant skulle uppfylla sina skyldigheter mot kyrkan, särskildt i erläggandet af afgifter till prästerskapet. Några exempel därpå må anföras. Med anledning

af att ålänningarne begått allehanda underslef vid erläggandet af själtionde, påbjöd han år 1342, att de skulle tvingas att noggrant erlägga denna afgift, emedan lekmän icke hafva någon befogenhet att bestämma i andliga angelägenheter, och Gud föreskrifvit, att tionde skall gifvas såsom tecken på hans herravälde, samt emedan han icke kunde tillåta, att kyrkorna och prästerskapet skulle lida någon förminskning i rättigheter. De, som fortfarande visade olydnad, skulle bannlysas och uteslutas från allt umgänge med sin omgifning [1]). Ännu mera beslutsamt handlade biskop Hemming mot kustallmogen i Nyland, som råkat i tvist med sina kyrkoherdar om erläggandet af matskott. Konungen tyckes hafva dömt i saken till allmogens förmån, men biskop Hemming förklarade, att detta icke kunde hafva någon betydelse, ty ingen lekman, icke ens den frommaste, ägde makt att förfoga i kyrkliga angelägenheter. Biskopen påbjöd därför, att matskottet, utan afseende på konungens åtgärd, liksom förut skulle utgå med tio marker smör för hvarje bonde [2]).

Närmast låg dock församlingen i Åbo och katedralkyrkan därstädes biskop Hemming om hjärtat. Den samling af Åbo domkyrkas ägohandlingar från medeltiden, som är känd under namn af Åbo domkyrkas Svartbok (Registrum Ecclesiæ aboensis), innehåller talrika bevis på hans omsorg om ökandet af domkyrkans ägodelar och höjandet af hennes glans. Han skänkte åt kyrkan en biskopsmössa och en biskopsstaf, bägge utan tvifvel försedda med de prydnader, som under medeltiden ansågos oumbärliga för den kyrkliga maktens representanter. Han grundlade ett bibliotek vid domkyrkan genom att åt densamma skänka ett antal böcker. I donationsbrefvet utfärdadt omkring år 1354 [3]) uppräknas en postilla öfver gamla testamentet i fyra volymer, en postilla öfver nya testamentet i två volymer och en moralisk förklaring af båda testamenten; vidare flere böcker i den kyrkliga eller kanoniska rätten, hvars studium var en bland medeltidens viktiga kunskapsgrenar, några filosofiska arbeten, predikosamlingar af berömda medeltida predikanter, en psalmbok, en

[1]) *Reg. Eccl. ab.*, N:o 103.
[2]) *Reg. Eccl. ab.*, N:o 131, 175; 6 juli 1349, 8 januari 1362.
[3]) *Reg. Eccl. ab.*, N:o 158.

bibel, en samling formulär för bref och processer och andra likartade verk, dels användbara i prästens dagliga verksamhet dels äfven af sedligt och religiöst innehåll. Samlingen bestod i sin helhet af 30—40 volymer, en gåfva, som i hvarje land hade varit dyrbar, då ju böcker under medeltiden hörde till de sällsyntaste föremål, men som särskildt var betydelsefull i Finland, där knappt ännu någon litterär bildning rotfäst sig. Det är troligt, att denna boksamling länge var den förnämsta källa, ur hvilken det finska prästerskapet hämtade insikter och vetande. Nitiskt verkade biskop Hemming för att öka domkyrkans och biskopsstolens ägoområde, dels genom att själf skänka gods, dels genom att förmå andra präster och lekmän att förära eller testamentera jordagods åt domkyrkan och dess s. k. byggnadsfond. Förstärkandet af denna fond, hvilken troligen efter plundringen år 1318 blifvit grundlagd, var för honom en viktig angelägenhet. Tvenne gånger 1342 och 1353 vände han sig till påfvestolen med anhållan om beviljandet af syndernas förlåtelse för dem, som med gåfvor ihågkommit och understödt kyrkan. Hvardera gången erhölls gynnsamt svar. År 1342 utlofvades ett års och fyratio dagars syndaförlåtelse för gåfvor till kyrkans byggnadsfond; år 1353 gafs lika lång tids syndaförlåtelse åt dem, som besökte kyrkan, samt två års och åttatio dagars syndaförlåtelse åt dem, som understödde kyrkans byggnadsfond. Också firades gudstjänsten i domkyrkan numera med större prakt än förut. Altaren, ägnade åt särskilda helgon, funnos; korpräster tjänade vid kyrkan; ett gille, ett hospital och en skola nämnas i tidens handlingar.

Vi finna icke hos biskop Hemming något drag af den oroliga, djärfva och krigiska anda, som utmärkte den följande tidens svenska och äfven några af dess finska biskopar. Han var en fridens man och undvek försiktigt att inblanda sig i de politiska förvecklingar, som under slutet af hans lif våldsamt skakade det svenska riket. Också stod han i vänskapligt förhållande till alla de furstar, som under hans tid innehade Sveriges tron, hvarför de alla beviljade honom och hans kyrka förmåner och privilegier. Så frikallade konung Magnus 1347, då han besökte Finland, alla de gods, som lydde under Åbo domkyrka, från skatter och gär-

der, förordnade om tiondeafgiftens noggranna erläggande och befallde församlingsborna att vara biskopen till tjänst med notdragning under hans resor. I ett stadgande af 1352 bestämdes, hvilka kyrkoherdetjänster borde besättas af konungen, hvilka af biskopen. Konungen förbehöll nämligen sig de tio socknarna Virmo, Finström, Kumo, Ulfsby, Vånå, Borgå med dess kapell Sibbo och Perno, Bjerno, Karis, Äyräpää och Viborg. Biskopen skulle däremot hafva full frihet att besätta alla öfriga prästlägenheter. Äfven Magnus' son och medregent konung Erik samt konung Albrekt gåfvo biskop Hemming vittnesbörd om sin bevågenhet.

Biskop Hemmings anseende ökades i väsentlig mån genom det nära vänskapsförhållande, i hvilket han stod till den för sin fromhet prisade fru Birgitta i Sverige, som i sina uppenbarelser flere gånger talar om honom i ordalag, som utvisa, att hon högt skattade hans fromhet och kyrkliga nit. Den helgongloria, som omstrålade Birgitta, kom därför delvis Hemming till del, och efter hans död syntes det vara ett tillbörligt erkännande af hans förtjänster, att han af den katolska kyrkan blefve förklarad för helgon. Saken fördröjdes dock genom hvarjehanda hinder och motstånd, så att först under medeltidens sista årtionden åtgärder för ändamålet kunde vidtagas. I ett bref af 1495 uppmanades kyrkoherdarne att fråga församlingsborna, om några funnes, som erfarit kraften af Hemmings undergörande förmåga och att anteckna alla sådana uppgifter. Den samling berättelser om Hemmings underverk man redan förut hade skulle därigenom ökas, och så mycket kraftigare skulle man i Rom kunna yrka på hans upphöjelse till helgon [1]). Slutligen lyckades den energiske Hemming Gad år 1499 utverka påfvens bifall till att biskop Hemmings ben skulle skrinläggas, hvilket var en lägre art af kanonisation, hvarjämte man gaf hopp om att en fullständigare och högre kanonisation snart skulle beviljas. Det sistnämnda kom icke sedermera i fråga, men äfven skrinläggningen fördröjdes, så att denna högtidliga akt först 1514 under rika ceremonier kunde firas.

[1]) A. I. Arwidsson: *Handlingar till upplysning i Finlands häfder* I, s. 154.

Medan biskop Hemming fullföljde sin ordnande verksamhet i det finska biskopsstiftet, började mörka moln samla sig kring Magnus Erikssons tron. År 1332 hade han genom köp förvärfvat de danska landskapen Skåne och Bleking, hvartill senare kom Halland, men därvid hade rikets penningväsende råkat i svår oreda, i det att utgifterna kunde bestridas endast genom att betydande områden i pant öfverlämnades åt inhemska och utländska män, hvilka lånade konungen penningsummor. Under sådana förhållanden hade Magnus Eriksson bort afhålla sig från fientliga företag mot utländska makter, men i stället öppnade han ett krig mot Ryssland, hvars olyckliga utgång blef en väsentlig anledning till hans följande missöden.

Sedan freden i Nöteborg 1323 och öfverenskommelserna af 1326 mellan staden Reval å ena sidan och höfdingarne på Viborgs och Åbo slott å den andra hade ett välsignelsebringande lugn härskat i rikets östra gränsområden. Om handelns uppkomst vittnar bland annat ett bref af höfdingen i Viborg, Petrus Johansson, däri denne gifver Revals borgare rätt till handel på trenne platser å finska sidan: Viborg, Vekkelaks och Virolaks [1]). Snart uppkommo dock i Novgorod förhållanden, som störde gränsfreden. En mäktig litauisk furste vid namn Gedimin förmådde nämligen fursten af Novgorod, Ivan Danilovitsch, att åt sin son, Narimont, afstå städerna Ladoga, Nöteborg och Kexholm jämte Novgorods andel af Karelen och halfva Koporie-området i Ingermanland såsom ärftligt furstendöme. Narimont tog 1333 de nämnda länderna i besittning, men återvände inom kort till Litauen och sände sin son Alexander såsom ståthållare till Karelen. Denne tog säte i Nöteborg, men hans styrelse blef icke långvarig. Redan 1337 reste sig invånarne, understödda af den svenska slottshöfdingen i Viborg och nedgjorde ryssarne, hvarefter de upproriske flydde till Viborg. Detta gaf anledning till fientligheter mellan Viborg och ryssarne i Karelen, hvilka med ej ringa liflighet fortgingo under 1338.

[1]) F. G. v. Bunge: *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch II*, N:o 777, 30 september 1336. De tre orterna sammanfattas under uttrycket „in tribus civitatibus", men därmed förstås, hvad Vekkelaks och Virolaks beträffar, här icke städer, utan smärre handelsplatser.

Viborgarne uppbrände Ladogas förstad. Novgoroderne angrepo å sin sida svenska Karelen, ödelade landet, uppbrände egendomen, nedhöggo boskapen och återvände med fångar till sitt land. Deras framgång var dock så mycket mindre afgörande, som de icke fingo någon hjälp af furst Narimont. Förgäfves sände de bud till honom i Litauen; han kom icke och lät till och med sin son, Alexander, lämna Orechovets, där befälet anförtroddes åt en underhöfding. Å båda sidor blef man därför böjd för fred. Petrus Johansson, höfdingen på Viborgs slott, sände under vintern sändebud till Novgorod med uppdrag att förklara, att konungen i Sverige icke hade kännedom om det fredsbrott, som inträffat; Petrus Johansson hade på eget bevåg framkallat oroligheterna, hvarför man borde vara så mycket mera böjd att bevilja fred. Novgoroderne sände å sin sida tvenne sändebud till Viborg, hvilka där uppgjorde fredsvillkoren i öfverensstämmelse med fredsfördraget af år 1323. Ytterligare sändes år 1339 ryska sändebud till konung Magnus, som bekräftade det afslutade fördraget [1]). Några år senare inblandade sig slottshöfdingarne i Viborg och Åbo, äfven nu självrådigt och utan regeringens samtycke, i inre oroligheter, som ägde rum i Estland. Bönderne därstädes, hvilka kanske med afundsjuka blickar sågo sina stamförvanter i Finland åtnjuta en lyckligare lott än de själfva, reste sig år 1343 med fruktansvärdt raseri emot sina herrar. Alla tyskar och danskar, gamla och unga, män och kvinnor, som föllo i böndernas händer, mördades utan åtskillnad. Förgäfves sökte de dock bemäktiga sig det fasta Reval, som vid denna tid fortfarande tillhörde Danmark, hvarför de sände bud till höfdingen i Åbo, Dan Niklisson, med begäran om hjälp. För den hjälp han skulle gifva dem ville de blifva hans undersåtar; Reval ville de, om det fölle i deras händer, lämna i hans våld. Med likartadt anbud vände de sig till höfdingen på Viborgs slott, Petrus Johansson. De finska slottshöfdingarne kunde icke motstå frestelsen. De gåfvo ett jakande svar, men kommo icke i tillfälle att fullgöra hvad de lofvat. Reval fick nämligen understöd dels från Danmark, dels af

[1]) M. Akiander: *Utdrag ur ryska annaler.*

svärdsbrödraordens härmästare, som med alla sina stridskrafter angrep bönderne, nedgjorde ända till tiotusende af dem och sålunda kväfde upproret i blod. Först därefter anlände finnarne, hvilkas anförare, seende ställningen förändrad, slugt förklarade att de alls icke kommit för att understödja bönderne, utan för att begära upprättelse för oförrätter, som konungen af Danmark, Valdemar Atterdag, tillfogat deras herre, konungen af Sverige. Saken blef dock i godo uppgjord. En vapenhvila ingicks den 21 maj 1343, hvilken den 5 september s. å. förvandlades till stadigvarande fred. Bland fredsvillkoren ingick bestämningen, att Viborgs slotts rättigheter, lagar och friheter skulle hållas i full kraft, sådana de af gammalt varit, och att om någon svensk bröte freden i Estland, hans sak skulle dömas af svenska ädlingar. Vi veta icke, hvilka dessa Viborgs slotts rättigheter och friheter voro, men de anförda orden äro anmärkningsvärda, emedan de bevisa, att äldre fördrag mellan Viborg och Reval funnos, på hvilka man här hänsyftade [1]).

Dessa smärre förvecklingar voro förelöpare till ett större krigiskt företag, som åsyftade att återupptaga Torgils Knutssons plan att utvidga det svenska väldet intill Ladogas och Nevas stränder. Troligen hade konung Magnus genom förnyad begäran om hjälp från ryska Karelen blifvit uppmuntrad att i korsets namn tvinga invånarne i dessa nejder till underkastelse och att döpa dem till katolska läran. Han uppställde en betydande inhemsk här och värfvade dessutom utländska trupper, till hvilkas befälhafvare grefve Henrik af Holstein utsågs. Så rustad uppbröt konungen till Finland, seglade genom Östersjön och Finska viken och landsteg på Björkö. De ryska krönikorna berätta vidlyftigt och i en enkelt naiv ton om de händelser, som nu följde. Vi skola här i sammandrag återgifva deras berättelse. Svenska konungen Magnus sände, säga de, år 1348 till novgoroderne och sade: skicken eder filosof och jag skall skicka min filosof till en sammankomst för att samtala om trosläran, ty mig lyster

[1]) E. Grönblad: *Nya källor till Finlands Medeltidshistoria*, sid. 5; F. G. v. Bunge: *Liv-, Esth- und Curländische Urkundenbuch* II, N:o 815. Kort därefter, 1346, sålde konung Valdemar IV Atterdag af Danmark sina besittningar i Estland åt svärdsbröderna.

att höra, hvilkenderas tro är bättre. Och om eder tro befinnes vara bättre, så vill jag öfvergå till eder tro, eller återigen, om vår tro är bättre, bören I öfvergå till vår tro, och vi skola alla stå för en man. Eller om I icke viljen ingå enighet, vill jag tåga emot eder med hela min krigsstyrka. Novgoroderne öfverlade härom och svarade med att hänvisa konung Magnus till patriarken i Konstantinopel, ty de hade emottagit sin renläriga tro af grekerne och ville icke inlåta sig i några trostvister med konung Magnus. I händelse de åter på något sätt förorättat konung Magnus, ville de sända sändebud till konungen för att uppgöra tvisten. Så gjorde de i själfva verket, men då sändebuden anlände, svarade konung Magnus dem, att novgoroderne alldeles icke tillfogat honom någon oförrätt. Han ville icke utkräfva hämnd, utan förmå dem att öfvergå till sin trosbekännelse. „Gån öfver", sade han, „till min tro, men om I icke gån, tågar jag emot eder med hela min krigsstyrka." Därmed var stridshandsken utkastad och å hvardera sidan vädjade man numera till vapnens rätt. Magnus närmade sig Nöteborg, döpte ingrerne till sin tro och lät sin krigshär gå emot dem, som icke läto döpa sig. Novgoroderne beredde sig å sin sida till motstånd och utsände en truppstyrka, hvilken nedgjorde eller tillfångatog spridda svenska krigshopar. Något hufvudsakligt kunde de dock icke uträtta, emedan deras furste dröjde att komma dem till hjälp. Den svenska hufvudstyrkan under konung Magnus' ledning tågade emellertid fram mot Nöteborg, som belägrades och eröfrades den 6 augusti 1348. Befälhafvaren, Abraham, jämte femhundra man råkade i svenskarnes händer, men konungen kvarhöll endast Abraham och några andra betydande män; de öfriga fingo fritt aftåga. Emellertid rustade sig novgoroderne med ifver och uppbådade allt manskap inom sitt område. Konung Magnus, som såg sig nära att blifva kringränd, kvarlämnade en besättning i Nöteborg och inskeppade sig med sina öfriga trupper. Novgoroderne läto honom fara i fred, men angrepo själfva Nöteborg, som belägrades i sju månader och den 24 februari 1349 togs med storm. Svenskarne blefvo delvis nedhuggna och delvis lefvande gripna. Att novgoroderne ansågo en stor fara härigenom vara afvärjd, framgår af de

ord, i hvilka de ryska krönikorna omtala händelsen. De säga nämligen, att det var genom Guds nåd och den heliga Sofias bemedling, den heliga härskarinnan Gudsmoderns förböner, med kraften af det vördnadsvärda korset samt med de heliga martyrerna Boris' och Gljebs bistånd, som Nöteborg blef återeröfradt [1]. Den svenska rimkrönikans kortare berättelse öfverensstämmer härmed i hufvudsak, men dess mot konung Magnus fientliga författare ser orsaken till konungens motgång däri, att han icke lydde jungfru Marias bud och varningar. Hon hade rådt honom att tillintetgöra alla hedningar, som fölle i hans händer. Men konungen lät enligt sina tyska rådgifvares uppmaning dem behålla lifvet, blott de gåfvo honom silfver och guld och svuro att öfvergå till den kristna (romersk-katolska) läran. Han lät döpa dem och raka skägget af dem och gaf dem friheten åter. Sedan var konungen en längre tid overksam; den proviant han fört med sig förtärdes och hans här försvagades. Ryssarne däremot samlade sig till stort antal, angrepo konungen och läto honom märka, att skägget hade växt ånyo. Själf var han nära att blifva fången.

Det var säkert icke utan grämelse, som konung Magnus såg sitt stora krigiska företag stranda. Måhända hindrades han att omedelbart förnya kampen af att den fruktansvärda sjukdom, som i Europas historia är känd under namn af „svarta döden“ eller „digerdöden“, nådde Sveriges bygder. Om digerdödens härjningar meddela Europas annalister från denna tid uppskakande skildringar. År 1348 yppade sig pesten i Frankrike och Italien. Från Frankrike öfvergick smittan år 1349 till England, där i London 50,000 människor blefvo begrafna i en enda kyrkogård. Om digerdödens ankomst till Norge berättas att sjukdomen ditfördes af ett med varor lastadt fartyg, som år 1349 kom drifvande till Bergen, och hvars besättning dukat under för densamma till sista man. Därefter utbredde sig sjukdomen i hela landet och härjade fruktansvärdt; många bygder blefvo helt och hållet öde. I Sverige uppträdde farsoten häftigast år 1350 och öfvergick troligen därifrån till Finland. Vi sakna dock alla närmare upplysningar om dess utbredning i vårt

[1] M. Akiander: *Utdrag ur ryska annaler.*

land, ty den torftiga biskopskrönikan nämner intet om saken, ej heller beröres den i samtida bref.

Magnus Eriksson ville dock icke afstå från sina planer mot Ryssland. Under sommaren utgaf han en förordning om att fri handel skulle få äga rum med sjöstäderna vid Östersjön och Finska viken, på det villkor att handelsförbindelsen icke utsträcktes till Sveriges fiender, novgoroder, ryssar och invånare i Pleskov. Tillika vände han sig till påfvestolen med anhållan om dess stöd och utverkade sig ett påfvebref af den 15 mars 1351, däri påfven Clemens VI manar nordens ärkebiskopar att låta predika korståg mot ryssarne med löfte om samma syndaförlåtelse som den, hvilken väntade dem, som grepo till vapen för den heliga grafvens försvar. Af kanske ännu större betydelse var, att påfven beviljade konungen hälften af den tionde af alla kyrkliga inkomster, hvilken under fyra års tid 1352—1356 för påfvestolens räkning skulle insamlas i Sverige och Norge. Redan innan detta skedde, hade emellertid konung Magnus under hösten 1350 brutit upp till Finland med sin flotta och sina trupper. I oktober månad låg hans här invid Narva, men den sena årstiden hindrade ett verksamt uppträdande mot fienden. Han drog sig efter några skärmytslingar tillbaka och tillbragte sedermera vintern i Estland och Liffland, där han ifrigt bemödade sig att förmå hansestäderna att afstå från handeln med Ryssland, mot hvilken han utverkat äfven ett påfligt förbud. De följande krigshändelserna voro af ringa betydenhet. Under mars månad 1351 tågade novgoroderne under anförande af sin ståthållares son, Borisov, emot det svenska området och belägrade Viborg. Ryssarnes angrepp åtföljdes såsom vanligt af vilda härjningar. Förstaden, som uppstått utanför befästningarna, uppbrändes; ett utfall af besättningen tillbakaslogs; och män, hustrur och barn tillfångatogos. Därefter afstannade kriget; ett stillestånd torde, troligen under bemedling af de tyska svärdsbröderne, ännu samma år blifvit inganget i Dorpat, och stridigheterna upphörde, utan att, så vidt man vet, en formlig fred ingicks [1]).

[1]) O. S. Rydberg: *Sveriges traktater* II, sid 170. Vid konung Magnus' vistelse i Finland och Estland (1350—1351) anknyter sig en åtgärd,

Svenska rimkrönikan, hvars fientliga stämning mot konung Magnus vi redan påpekat, upprepar i korta och skarpa ordalag de beskyllningar, som hans motståndare numera gjorde honom. Hon säger, att han pålade allmogen större skatter än någonsin förut varit vanligt; att han gynnade sin gunstling, Bengt Algotsson framför alla andra i den tanke, att hvad orätt skedde i riket skulle skyllas på denne och icke på honom själf; att han bröt emot kyrkans friheter och rättigheter och därför bannlystes, men dock icke lyssnade till kyrkans varningar; och slutligen att han behandlade sin gemål, drottning Blanca, med sidvördnad och i sitt enskilda lif tillät sig de afskyvärdaste brott mot sedligheten. Den sista beskyllningen, hvilken föranledt binamnet Smek, som af äldre historiker gifvits Magnus Eriksson, är förestafvad af enskildt hat; inga bevis finnas för dess sanning och eftervärlden kan därför betrakta densamma såsom grundlöst förtal. Icke heller kunna vi tadla konungen för att han gynnade Bengt Algotsson, en ädling, om hvilken vi icke veta mycket godt, men knappt heller något ondt. Dock synes det hafva varit en oförsiktighet, att konungen år 1353 upphöjde honom till hertig både af Halland och Finland, ty en enskild man, som sålunda blifvit utmärkt framför alla andra, måste genom sin ställning framkalla ovilja. Mera skäl till verkligt klagomål gåfvo däremot rikets finansiella förhållanden, där följderna af inköpet af Skåne, Halland och Bleking och af det ryska kriget på ett ödesdigert sätt gjorde sig gällande. År 1351 lånade påfliga legaten Jean de Guilbert åt konung Magnus hela den penningsumma, som han för påfvens räkning insamlat i Sverige.

---

som, ehuru i sig själf mindre betydande, här må omnämnas. År 1350 skänkte nämligen konungen i Åbo till Padis kloster af Cistersienserorden i Estland laxfisket i Helsinge-å med all konungslig rätt till evärdelig ägo, dels med anledning af de förtjänster klostrets munkar förvärfvat sig om honom, dels till frälsning för hans egen, hans drottning Blancas samt hans förfäders och barns själar. Följande år förlänade han i Hapsal i Estland åt samma kloster patronatsrätten öfver Borgå församling. Först 1428 återköpte biskop Magnus Olai Tavast den rätt klosterbröderna vunnit för en summa af 100 engelska nobler. H. G. Porthan: *Några anmärkningar till k. Magni Erikssons historia*, Opera selecta V, s. 211—293.

Konungen kunde icke återbetala lånet, och oaktadt all den mildhet han till en början visade honom, såg påfven sig dock slutligen föranledd att vidtaga stränga åtgärder. Sedan upprepade påminnelser visat sig fruktlösa, förkunnades det i maj 1358, att bann under klockors klang samt under påtändande och utsläckande af ljus skulle lysas öfver konung Magnus. Visserligen stannade det vid denna åtgärd, så att ingen vidare förföljelse öfvergick konungen från kyrkans sida, men det moraliska intrycket af domen torde dock varit mäktigt på en tid, då vördnaden för kyrkan var fast rotad i sinnena. Konungens penningförlägenhet dref honom till en åtgärd, som måste framkalla missnöje och oro hos rikets mäktigaste män. Han lät nämligen anställa en räfst med såväl kyrkans som de världsliga frälsemännens gods i syfte att utreda, hvilka gods lagligen d. v. s. med hans eget och hans företrädares bifall åtnjöto skattefrihet, hvilka icke, hvarvid de senare togos i beslag för att sedermera förvandlas till gods, som erlade skatt till kronan. Att missnöjet däröfver var stort, finna vi af tvenne i Åbo domkyrkas Svartbok förvarade bref af år 1351, i hvilka påbudet delvis återkallas. I det ena brefvet heter det, att åtgärden väl ursprungligen gällt alla forna skattegods, för hvilka skatt icke erlades, sedan de kommit i kyrkans eller frälsemäns ägo, men att konungen dock tills vidare ville undantaga de gods, som tillfallit kyrkan. I det andra gifves åt biskop Hemming i Åbo, konungens rådsherre, Gregorius Styrbjörnsson, och höfdingen i Åbo, Nils Eriksson, uppdrag att anställa mönstring med de sekvestrerade godsen och deras innehafvare och att återgifva godsen såsom frälsegods åt den, som de så till seder som förmåga funno ägnad att fullgöra laglig rusttjänst för godsen; de öfriga däremot borde betala skatt för sina gods liksom skattebönderne. Det sistnämnda brefvet har en särskild betydelse i Finlands historia, emedan här för första gången skillnaden mellan finska skattegods och frälsegods framhålles. Vi kunna förmoda att oviljan öfver reduktions- och sekvestrationsåtgärden, hvars närmare detaljer äro höljda i fullkomligt dunkel, till någon del förmildrats genom dessa konungens eftergifter, men säkert funnos dock många, som voro missnöjda öfver att de blifvit beröf-

vade om äfven olagliga, dock häfdvunna företrädesrättigheter. Däraf förklaras den häftighet, hvarmed stormännen reste sig emot konungen.

År 1355 blef den från början svaga unionen mellan Sverige och Norge bruten, i det att konung Magnus' yngre son, Hakon, blef regerande konung i Norge. Den äldre sonen, Erik, hade redan tidigare, år 1344, blifvit vald till faderns efterträdare i Sverige, men åtnjöt såsom sådan ingen makt och var därför lätt tillgänglig för de mot fadern fientliga stormännens förespeglingar. Främst i ledet bland desse stod hertig Albrekt af Mecklenburg. Denne hade tidigare af konung Magnus, med hvars syster han ingått äktenskap, emottagit stora ynnestbevis, men begagnade sig af det inflytande han vunnit mot sin svåger. Egennyttig, förrädisk och hänsynslös blef han en mäktig orsak till Magnus' fall. De händelser, som nu följde, äro höljda i ett mystiskt dunkel, där forskningen endast med möda kunnat sprida något ljus, men lätt är att finna, att trolöshet och svek äro de genomgående dragen. Förbund slutas och brytas, utan att man ens gifver sig skenet af att hålla hvad man lofvat, och maktlystnaden är det enda rättesnöret för de ledande personernas handlingar. I oktober 1356 utfärdade Erik Magnusson ett öppet bref till alla rikets stånd, i hvilket han själf antog konungatiteln och bittert klagade öfver sin faders åtgärder samt särskildt öfver att kronans slott och länder blifvit öfverlämnade åt Bengt Algotsson. Konung Magnus var för svag att trotsa sonens angrepp och afslöt den 28 april 1357 en förlikning, däri han erkände Erik såsom konung och till honom afstod Skåne, Halland, Bleking, större delen af Småland, Östergötland och dessutom hela Finland. Anmärkningsvärd är en bestämmelse i fördraget, att Finlands invånare framdeles såsom förut skulle få idka handel i Stockholm, hvilket bevisar, att redan vid denna tid en icke obetydande handelsförbindelse ägde rum mellan Finland och denna stad. Ytterligare öfverenskom man, att Bengt Algotsson och några andra af konungens främste anhängare för alltid skulle förvisas från riket. Konung Erik Magnusson, kallad den 12:te, besökte kort därefter Finland, där han räknade flere anhängare, bland andra den mäktige lagman-

nen Nils Thuresson (Bielke). Han befriade folket från de ovanliga skatter Bengt Algotsson pålagt och gaf 1357 kustborne i Ulfsby, Mustasaari, Pedersöre och Närpes bekräftelse på de handelsrättigheter, som konung Magnus beviljat dem [1]. Tillika sökte han vinna biskop Hemming och prästerskapet för sig genom att, på biskopens begäran, bevilja hans tjänare frihet från krigstjänst, hvilket var ett betydelsefullt privilegium [2]. Därefter återvände konung Erik till Sverige, där han fortfarande stämplade mot sin fader. Det var endast genom Eriks plötsliga död i juni 1359, som Magnus återvann sin nästan helt och hållet förlorade myndighet. Vid en förlikning i Söderköping mellan Magnus och rikets stormän beslöts den 18 november 1359, att allt, som senast skett, skulle förlåtas och glömmas.

Emellertid framträdde snart en ny fiende. Danmarks konung Valdemar IV Atterdag (1340—1375) hade flere gånger bekräftat konung Magnus i besittningen af de danska provinser, som under början af Magnus' regering tillfallit Sverige. Men han hyste ett hemligt hopp att återvinna desamma, och nu, då han såg Magnus' svaghet och den inre söndringen i hans rike, beslöt han att förverkliga sina planer. Han öfvergick år 1360 med en här till Sverige, där Helsingborg och Skåne föllo i hans händer. Kort därefter bemäktigade han sig Halland. Slutligen, under sommaren 1361, eröfrade han Öland och Gottland med dess rika hufvudstad Visby. Ingenstädes kunde Magnus göra kraftigt motstånd, ty förrädare omgåfvo honom öfverallt, och rikets mäktigaste män sågo med skadeglädje hans motgångar.

Sedan följde stridigheter mellan Magnus och hans yngre son, konung Hakon i Norge, hvilka slutade sålunda, att Hakon den 15 februari 1362 blef hyllad såsom faderns medkonung i Sverige. I Finlands historia är denna händelse synnerligen märklig. I konungavalet deltogo nämligen män från Finland, bland dem i främsta rummet lagmannen Nils Thuresson (Bielke) och biskop Hemming. Desse, nitiske för det lands väl, hvars främste män de voro, utverkade ett stadgande om

---

[1]) Johannes Messenius: *Scondia illustrata* III, sid. 18 och X, sid. 16. Stockholm 1700.

[2]) *Registrum Eccl. ab.* N:o 169, 19 september 1358.

Finlands rätt att deltaga i konungaval, hvilket med skäl kan benämnas Finlands första grundlag, och som vi därför här i dess helhet införa. Brefvet, som finnes förvaradt i svenska riksarkivet, lyder sålunda:

„Vi Hakon med Guds nåd konung öfver Sverige och „Norge tillkännagifva med detta bref, att vi med råd, sam„tycke och godvilja af vår allra käraste fader, konung Mag„nus, och riksens råd i Sverige, som voro hos oss i Upsala, „då vi skulle väljas till konung, gåfvo herr Nils Thuresson, „som är lagman, den valrätt, som lagmän i Sverige af ål„der haft, nämligen lagmännen i Upland, Södermanland, „Östergötland, Tiohärad (Småland), Västergötland, Nerike och „Västmanland, att välja konung och döma honom till riket; „emedan nu tolf män från alla biskopsdömen i Sverige äga „att med sina lagmän komma till Mora stenar för att där „välja konung å all allmogens vägnar, och emedan Österland „(Finland) är ett biskopsdöme och lagmansdöme och våra „föräldrar alltid hafva rönt kärlek och trohet af detsamma, „så är det väl tillbörligt, att de för framtiden vinna den he„der och kärlek, som tillkommer andra biskopsdömen och „lagmansdömen, så att hvarje gång, då konung skall väljas, „då skall lagmannen komma med präster och tolf män af „allmogen och konung döma å all allmoges vägnar i Öster„land; kan det ock hända, att det är antingen om vintertid „eller vädret förhindrar lagmannen med präster och allmoge „att i tid infinna sig till konungavalet, då Gud vill att det „därförinnan skall inträffa; då skall konungavalet icke hin„dras för det dröjsmålets skull, utan lagmannen göre det se„dermera, då han till konungs kommer, liksom han hade gjort „det, om han kommit i rättan tid. Till vittne och evärdelig „stadfästelse af detta bref och denna åtgärd fästa vi vid „detta bref vårt sigill jämte vår allra käraste faders konung „Magnus' sigill äfvensom ärkebiskop Peders af Upsala, bi„skop Nils' af Linköping, biskop Nils' af Skara, biskop Tyr„gils' af Strängnäs, biskop Magnus' af Västerås, biskop Hem„mings af Åbo och biskop Thomas' af Vexiö; jämte andra „fleres våra rådsherrars, som då voro hos oss, sigill, nämli„gen herr Eringisle jarls, herr Nils Thuressons, herr Bendikt „Philipssons, herr Karl Ulfssons af Tofta, herr Gustaf Ar-

„vidssons, herr Magnus Gislassons och herr Narve Ingevalds-„sons, riddares, Arvid Gustafssons, Bo Jonssons och Finvid „Finvidssons svenners. Gifvet i Upsala den heliga Sigfrids-„dag 1362.“ [1])

Vi finna af detta aktstycke, att Finland redan förut utgjort ett lagmansdöme, d. v. s. ett juridiskt rättsområde, där rättsskipningen handhades af lagmannen jämte bisittare valda bland frälsemännen och bönderne. Troligen voro Finlands invånare äfven i besittning af de flesta af de öfriga rättigheter, som vid landskapstingen utöfvades af de svenska landskapsmenigheterna. Men en befogenhet och den högsta, rättigheten att deltaga i konungaval enligt landslagens föreskrift, beviljades dem först nu. Det är sant, att våra förfäder aldrig kommo i tillfälle att utöfva denna rättighet på det sätt, som i brefvet af den 15 februari 1362 stadgas. Under de våldsamt oroliga tider, som följde, hade man icke tid att iakttaga de lagliga formerna vid konungarnas tronbestigning, och vi veta icke att någonsin kallelse till deltagande i konungaval, som skedde i Sverige, afgått till Finland. Endast tvenne gånger inträffade det, att Finlands menighet sammanträdde i Åbo för att bekräfta konungaval, som redan förut försiggått i Sverige, och då hade icke hela Finlands folk, utan endast menigheten i Egentliga Finland del i den högtidliga valhandlingen. En gång, 1499, deltogo dessutom finnarne på lagligt sätt i val af tronföljare. Men om äfven stadgandet endast i ringa mån blef tillämpadt, var det dock af stor betydelse för fastställandet af Finlands ställning i riket. Det hade redan förut varit gällande uppfattningssätt, att Finlands folk icke stod utom rikskroppen, utan med rikets öfriga allmänhet utgjorde ett helt med samma rättigheter, men äfven med samma skyldigheter. Nu blef denna tradition i lag stadgad och erhöll gällande kraft för hela tiden af vår förening med Sverige. Finland kunde numera icke från svensk synpunkt te sig såsom ett eröfradt land, där det svenska folket härskade med svärdets rätt. Det var ett broderland, delande väl och ve med hufvuddelen af

---

[1]) Brefvet är återgifvet i facsimile i R. Hausens *Bidrag till Finlands historia* I, Helsingfors 1881—83.

årlig marknad i Kumo. Nu fick staden köpstadsrätt enligt „Björkö-lag“ samt rätt till fri handel på Norrbotten [1]). Ulfsby var beläget där byn Gammelby nu ligger. Albrekt stadfäste äfven invånarne i södra Österbottens kusttrakter i de handelsrättigheter, som de af konungarne Magnus och Erik erhållit [2]). Emellertid försvarade sig Narve Ingevaldsson på Åbo slott med stor uthållighet. I slutet af juni månad 1365 hade konung Albrekt ännu icke lyckats bemäktiga sig slottet, men någon tid senare föll det i hans händer [3]).

Medan konung Albrekt dröjde i Finland, hade hans anhängare med framgång fullföljt kampen mot konungarne Magnus och Hakon i Sverige och den 3 mars 1365 vunnit en afgörande seger vid Enköping i Upland. Konung Hakon hade blifvit sårad och tvungen att draga sig tillbaka; konung Magnus åter hade blifvit tillfångatagen och förd till Stockholms slott, där han tillbragte flere år i hårdt fängelse.

För rikets framtid voro dessa händelser af afgörande betydelse. En utländsk regentätt besteg med stormännens tillhjälp tronen. Därigenom grundlades främmande inflytande och tillika slog stormannaväldet under de följande årtiondena allt djupare rötter.

---

[1]) A. I. Arwidsson: *Handl. till upplysning i Finlands häfder* I, sid. 6, II, sid. 3.

[2]) Johannes Messenius: *Scondia illustrata*, Stockholm 1700, t. X, sid. 77.

[3]) Ett konung Albrekts dombref af den 26 juni 1365 är utfärdadt invid Åbo slott (apud castrum aboense); C. G. Styffe: *Bidrag till Skandinaviens historia*, I, sid. XL.

3. Konung Albrekt. Kalmar unionens tidehvarf till 1434.

Konung Hakon fortsatte äfven efter nederlaget vid Enköping kampen mot Albrekt af Mecklenburg. År 1371 samlade han en betydande här, tågade, litande på det af Albrekts fogdar och utländska följeslagare hårdt förtryckta folkets gynnsamma sinnesstämning, mot Stockholm och stod i början af augusti i ett befäst läger på Norrmalm. Konung Albrekts läge blef därigenom nästan förtvifladt, och han såg ingen annan utväg än att helt och hållet böja sig för stormännen samt mot löfte om deras bistånd bevilja dem nya företrädesrättigheter. Genom en högtidlig förklaring öfverlämnade han rikets slott åt tolf rådsherrar. Fogdar och ämbetsmän skulle tillsättas med desses samtycke, och konungen finge icke i något ärende afvika från deras beslut. Kort därefter den 14 augusti upprättades ett fredsfördrag, genom hvilket konung Magnus frigafs mot att han afstod Sverige med alla dess län och slott åt konung Albrekt och erlade en lösesumma. Därmed slutar Magnus' skiftesrika bana i Sverige; han drog sig tillbaka till Norge, där han dog 1374.

Bland de stormän, som numera hade makten om händer, var Bo Jonsson den främste. Han tillhörde en förnäm ätt och var besläktad med den aflidne lagmannen i Finland Nils Thuresson. I sitt vapen bar han ett griphufvud, hvarför han blifvit kallad Bo Jonsson Grip. Han hade stora rikedomar och besittningar, hvilka han oaflåtligt utvidgade genom våld och list. År 1369 utnämndes han till konungens „mäktige ämbetsman", som borde hålla vård om konungens gods, tjänare och hushållning samt utöfva domsrätt i hans hof. Bland de rådsherrar, åt hvilka styrelsen 1371 öfverlämnades, var han den främste och erhöll vid detta till-

fälle Viborgs och Tavastehus slott med underlydande län. Senare förvärfvade han sig Åbo slottslän med Åland och Korsholms län med Österbotten, så att han innehade hela Finland. I Sverige blef han länsherre öfver Helsingland och Västerbotten, Bergslagen, Dalarna, Nyköpings, Kalmars och Stäkeholms län äfvensom stora delar af Väster- och Östergötland samt Småland. År 1375 blef han utnämnd till drots, hvarigenom högsta vården om rättsskipningen tillföll honom, och 1378 nämnes han lagman i Finland, hvilken värdighet efter Nils Thuressons död innehafts af Arvid Gustafsson (Sparre). Inom sina områden härskade han såsom självrådig styresman, tillsatte ämbetsmän, uppbar skatter o. s. v. En riddare Karl Niklisson (Färla) blef af honom 1381 mördad framför altaret i franciskan-kyrkan i Stockholm, men den mäktige förbrytaren blef ostraffad. Så trampades under denna våldets tid rätten under fötterna af dess högsta vårdare.

Finland, som Bo Jonsson med skäl kunde anse såsom sitt eget herredöme, besöktes ofta af honom och var i icke ringa mån föremål för hans omvårdnad. Bland annat fastställde han gränserna mellan Åbo och Upsala stift, hvarom tvist uppstått. Vid det förut omtalade mötet mellan ärkebiskop Hemming och] biskop Hemming i Åbo hade blifvit fastställdt, att Torneå församling skulle höra till Upsala, Kemi däremot till Åbo stift. Ärkebiskop Hemmings efterträdare, Birger Gregorii, ville dock icke finna sig i denna fördelning, utan påstod med stöd af gamla rykten och sägner, att Upsala stift borde sträcka sig ända till Uleå älf. En undersökning anställdes 1374, hvarvid på svenska sidan flere vittnesbörd afgåfvos enligt ärkebiskopens önskan, medan däremot menigheten i Satakunta (communitas Satagundiæ) samt Åbo stads borgerskap och råd intygade att gränsen från urminnes tider gått så, att den lilla Kaakama älf tillhört Upsala stift, men Kemi älf Åbo stift. Konung Albrekt dömde till ärkestiftets fördel, men genom Bo Jonsson blef hans utslag upphäfdt och frågan afgjord så, att Kaakama älf tillföll Upsala stift, men Kemi älf Åbo stift [1].

Vi hafva sett att rikets höfdingar ej sällan på egen

---

[1] *Reg. Eccl. ab.*, N:o 224, 225, 230.

hand inläto sig i underhandlingar med utländska makter, slöto fred, öppnade fejd o. s. v. Mera än någon annan var Bo Jonsson verksam i denna riktning. I sin egenskap af höfding öfver Finland förklarade han i början af 1370-talet den mäktiga hansestaden Danzig krig, och så inflytelserikt var hans ord, att lybeckarne, som blifvit underrättade om saken, rådde Danzig till eftergift [1]). Med Reval stod han i skriftväxling med anledning af att en hans underlydande vid namn Brunswick under en resa i Estland bemäktigat sig tygpackor, tillhöriga stadsborne eller deras handelsvänner. Revalsborne återfordrade sin egendom, hvartill Bo Jonsson svarade jakande; men tillika klagade han öfver att invånarne i Dorpat bevisat honom öfvermod och djärfhet, hvarför han uppmanade myndigheterna i Reval att taga i beslag all den egendom från Dorpat, som fanns i deras stad. Endast med svårighet kunde revalsborne undandraga sig uppfyllandet af denna begäran [2]). Vittnesbörd finnas om att Bo Jonsson stått i underhandlingar med Ryssland. Han företog nämligen år 1374 en resa till Viborg för att genom ett nytt fördrag förlänga freden med Ryssland, som utgick pingsttiden samma år, och torde därvid haft önskad framgång [3]). Något närmare känna vi icke härom, men att tillståndet på den östra gränsen fortfarande förblef oroligt, finna vi af ett år 1378 utfärdadt bref af påfven Urban V, däri han klagar öfver att de kätterska ryssarne icke sällan gjorde infall inom Sveriges område, hvarför han lofvar aflat åt dem, som själfva ville deltaga i ett krig mot Ryssland eller bidraga därtill med penningar [4]).

År 1375 ingicks mellan konung Albrekt och stormännen en allmän landsfred, men denna blef utan betydelse,

[1]) C. G. Styffe: *Bidrag till Skandinaviens historia* I, sid. LXXVI.

[2]) F. G. v. Bunge: *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch* II, N:o 1022, 1023.

[3]) O. S. Rydberg: *Sveriges traktater med främmande makter* II, sid. 438—439. Fred med Ryssland afslöts öfverhufvud endast på ett visst antal år, men vi hafva föga kunskap om de ständigt förnyade fredsunderhandlingarna. Ett nytt fredsslut har kanske skett 1383. K. Grotenfelt: *Hist. ark.* XIV, sid. 751—754.

[4]) *Reg. Eccl. ab.*, N:o 241, 13 dec. 1378.

då desse fortfarande härskade med oinskränkt makt. I synnerhet var allmogen betungad genom byggandet och underhållet af de talrika slott, som stormännen uppförde, icke för att motstå fientliga anfall, utan för att stärka och befästa sitt eget välde. Ett enstaka faktum har kommit till vår kunskap såsom bevis därpå. År 1367 vände sig invånarne i hela Satakunta genom utsända män till konung Albrekt, som då under ett nytt besök i Finland befann sig i Vörå på österbottniska kusten, klagande att inom deras område ett slott blifvit uppfördt; de sade, att slottet förorsakade dem så mycken skada och så stort besvär, att de, så länge det bestod, icke skulle kunna erlägga skatt till konungen. Kanske var det sistnämnda skäl, som inverkade på konungen; han befallde nämligen, att slottet skulle nedrifvas och återuppbyggas på en annan plats. Där skulle framdeles få finnas högst åtta väpnare, hvilket gifver oss en föreställning om detta och likartade slotts storlek [1]). Vi äga icke något likartadt intyg från andra delar af landet, men att flere nya fästen vid denna tid eller kort därefter omtalas vittnar om stormannaväldets tillväxt. I västra Nyland fanns måhända redan förut ett sjöröfvarnäste invid en liten ort, som benämndes Snappertuna (sjöröfvarstad). Här uppfördes nu Raseborgs slott, som första gången omnämnes 1388 [2]). Äfven Korsholms slott i Österbotten och Kastelholms slott på Åland torde blifvit anlagda på denna tid. Vi känna ur de länders historia, i hvilka feodalväsendet slagit rot, hvilken förbittring sådana fästen framkallade hos allmogen; vi kunna däraf sluta till de känslor, med hvilka Finlands invånare betraktade Bo Jonssons välde.

Ännu svårare blefvo dock förhållandena efter Bo Jonssons död, som inträffade i medlet af augusti månad 1386. Bo Jonsson hade utsett tio af rikets stormän till s. k. testamentsexekutorer, hvilka ägde att verkställa hans yttersta vilja och vara förmyndare för hans enka och barn. Han hade till och med bestämt, hvilka skulle träda i testaments-

---

[1]) *Reg. Eccl. ab.*, N:o 202, 12 juli 1367. H. G. Porthan förmodar, att åtgärden gällde Kumo slott; Chronicon Ep., sid. 257.

[2]) T. Hartman: *Raseborgs slotts historia*, Helsingfors 1896, sid. 5. (Skrifter, utg. af Svenska Literatursällskapet i Finland.)

exekutorernes ställe, om någon eller några af dem aflede. Den makt, som den öfvermodige drotsen innehaft, tillföll nu testamentsexekutorerne, och desse blefvo därmed konungamaktens farligaste fiender. Konung Albrekt, som hoppats att genom Bo Jonssons död vinna en mera oberoende ställning, blef besviken. Först tyckes han hafva velat ingå en fredlig öfverenskommelse med testamentsexekutorerne, men troligen visade sig desse icke benägna därtill, ty snart utbröt en öppen fejd mellan dem och konungen. Albrekt ville själf öfvertaga förvaltningen af Bo Jonssons efterlämnade egendom och förklara sig för hans barns förmyndare; det berättas till och med, att han velat till kronan indraga en del af de gods, som stormännen slagit under sig, en åtgärd, som naturligtvis måste framkalla förbittring hos desse.

Den främste ämbetsmannen i Finland efter Bo Jonssons död var Jäppe Abrahamsson Djäkn, som af Bo Jonsson blifvit utnämnd till höfding på Åbo slott. Huru värderad han var af landets inbyggare, finna vi af en skrifvelse af den 29 augusti 1386, däri invånarne i Egentliga Finland, hvilka här liksom ofta uppträda i hela den finska menighetens namn, anhålla, att han måtte utses till lagman efter Bo Jonsson. „Vi hafva“, heter det, „efter gemensam öfverenskommelse bedt Jäppe Djäkn, att han ville åtaga sig att vara vår lagman, ty han känner och vet bäst landets bruk och sedvänjor och vår tunga och fattigdom bättre än någon utländsk man, vare sig från Sverige eller andra länder“, och ytterligare: „vi säga aldrig ja till någon annan: gören därför, nådige herre, vår vilja och sen till vårt bästa i denna sak“. Det är otvifvelaktigt, att den man, till hvars förmån hans landsmän med sådant eftertryck gjorde sin valrätt gällande, genom ett rättvist och kraftfullt handlingssätt förvärfvat sig anspråk på deras erkänsla [1]). Gentemot konungen

[1]) C. G. Styffe: *Bidrag till Skandinaviens historia* I, N:o 78. Skrifvelsen utgår från frälsemän, bönder, brytar och landbönder „som byggia oc boa i Finlande suasom i Norrfinnom oc Sudherfinnom oc i thera skæriom oc i Nybighd“. De sistnämnda namnen beteckna de olika områden, i hvilka Egentliga Finland i geografiskt hänseende delades. Biskopen och domkapitlet i Åbo förordade genom bref af den 10 oktober 1386 denna anhållan. A. st. N:o 80.

var Jäppe Djäkn mera tillmötesgående än de andra stormännen, hvarför han belönades med att bibehålla den ställning han under Bo Jonssons lifstid innehaft i Finland. I ett bref af den 23 juni 1387 kungör Albrekt, att Jäppe Djäkn skulle behålla Åbo slott med Åbo län jämte Satakunta och Borgå fögderier, intill dess Bo Jonssons barn blifvit myndiga. Alla från dessa områden utgående skatter skulle uppbäras af honom och användas till att betala de skulder, som han för Bo Jonssons skull ådragit sig, och till Åbo slotts och dess besättnings underhåll. Det öfriga skulle tillfalla Bo Jonssons enka och barn. De afgifter Jäppe Djäkn ägde att uppbära uppräknas. Han erhåller rätt att uppbygga slott och fästen till sitt försvar, och konungen garanterar honom för all den skada han möjligen komme att lida. Ytterligare befriar konungen genom ett annat bref af samma dag Jäppe Djäkn och hans ämbetsmän från all redogörelse för deras förvaltning af länen under Bo Jonssons lifstid [1]. — Länsväsendet, som ursprungligen varit främmande för det från Sverige till Finland öfverförda samhällsskicket, började sålunda slå rötter i vårt land.

Det var emellertid endast ett fåtal af stormännen, som anslöt sig till konungen. De fleste af dem stodo bland hans motståndare och tvekade icke att ännu en gång vända sig till utlandet med begäran om hjälp mot den konung de själfva inkallat i riket. På denna tid hade konung Valdemar Atterdags dotter, Margareta, en kvinna med fast karakter, klok, kraftfull och rikt begåfvad, nått en mäktig ställning i norden. Hennes fader hade dött år 1375, hvarefter hennes son, Olof, blifvit vald till konung i Danmark. När sedermera hennes make och Olofs fader, Hakon Magnusson, dött 1380, hade Olof, på grund af arfsrätt, bestigit äfven Norges tron. Han var dock minderårig, hvarför regeringens ledning tillföll modern, Margareta, som, sedan Olof år 1387 aflidit, hyllades såsom regerande furstinna i Danmark 1387 och i Norge 1388. Djärf och ärelysten, fattade hon planen att förena alla den skandinaviska nordens länder till ett enda rike, en plan,

[1]) C. G. Styffe: *Bidrag till Skandinaviens historia* I, N:o 83.

hvars förverkligande möjliggjordes, då testamentsexekutorerne under våren 1388 vände sig till henne, anhållande, att hon skulle mottaga Sveriges krona och öfvertaga ledningen af kampen mot Albrekt. Dock ville hon, innan hon inlät sig i striden, erhålla fasta garantier för att stormännen, om hon blefve Sveriges regentinna, icke skulle behandla henne med det öfvermod, som de under de föregående konungarne ådagalagt. Stormännen borde afstå från alla privilegier, som de icke redan under Magnus Erikssons tid och enligt landslagen innehaft; de borde dessutom öfverlämna alla rikets slott och län i drottning Margaretas händer, med undantag af Viborgs och Nyköpings slott jämte underlydande län äfvensom Västmanland och en del af Dalarne. Sedan exekutorerne bifallit härtill, hyllades Margareta den 22 mars 1388 såsom Sveriges regerande drottning och inryckte i Sverige, där hon den 24 februari 1389 vid Falköping i Västergötland vann en afgörande seger. Konungen och hans förnämsta män råkade i fångenskap.

Konung Albrekt saknade icke därefter anhängare, ty tyskarne i Sverige reste sig att förfäkta hans sak. De voro det härskande elementet bland Stockholms borgerskap; de utgjorde i rikets öfriga städer minst hälften af borgmästare och råd, och i sin kamp mot Margareta kunde de räkna på understöd af konung Albrekts tyska släktingar. I Stockholm bildade sig ett förbund af tyskar, kallade Hättebröder, hvilka förtryckte det svenska borgerskapet i staden. Tillika utgingo från Mecklenburg krigsskepp, hvilka oroade Sveriges kuster och enligt tidens barbariska sed drefvo sjöröfveri i Östersjön, Bottniska och Finska vikarna. De män, som ägnade sig häråt, kallades vitalianer eller fetalie-bröder, emedan de tillförde den tyska besättningen i Stockholm lifsmedel eller viktualier. De visade sig äfven i Finlands farvatten. År 1392 sökte de till och med bereda sig ett varaktigt tillhåll innerst i öster i Finska viken. Ryska krönikor berätta nämligen, att tyska röfvare kommo från hafvet till Neva och eröfrade byar på hvardera sidan om älfven, men dock snart blefvo bortjagade af novgoroderne [1]). Dessa oro-

[1]) M. Akiander: *Utdrag ur ryska annaler.*

ligheter fortforo, tills den 25 juni 1395 på Lindholms slott ett fredsfördrag upprättades under medling af hansestäderna, hvilka för handelns skull önskade bringa kriget till slut. Det beslöts, att konung Albrekt skulle ställas på fri fot mot en lösesumma af 60,000 mark silfver. Sju af hansestäderna vid Östersjön skulle besätta Stockholm med förpliktelse att, i händelse konung Albrekt icke inom tre år erlade den fastställda lösesumman, öfverlämna staden åt drottning Margareta. Tryggad genom denna öfverenskommelse kunde Margareta skrida till de organisationsåtgärder, som skulle återställa ordningen i Sverige. Hon lät i juni 1396 vid Mora hylla sin systerdotterson, hertig Erik af Pommern, såsom konung i Sverige, hvilket innebar, att han under hennes lifstid skulle vara hennes medregent och efter hennes död fortfarande innehafva den svenska tronen. Redan förut hade hertig Erik blifvit vald till konung i Danmark och Norge. I september s. å. höll drottningen ett möte i Nyköping i Södermanland, där hon genomdref åtgärder för befästandet af kronans makt och inskränkandet af stormännens välde. I främsta rummet borde all egendom, som blifvit kronan beröfvad, sedan konung Albrekt inkallades i riket, återställas, och sådant missbruk för framtiden afskaffas. Om något kronogods blifvit såldt till frälseman och sedermera blifvit ansedt såsom frälsegods, skulle det till kronan återställas. Ingen, som vunnit frälserättigheter under de inbördes stridigheterna, skulle bibehållas därvid utan konungens samtycke. Ingen skatt finge påbjudas utan konungens eller drottningens skriftliga befallning. Alla slott, som under de oroliga tiderna blifvit uppbyggda, skulle nedbrytas, så snart konungen utfärdat påbud därom. För att anställa undersökning om dessa och likartade saker och till kronan reducera allt, som sedan år 1363 med orätt blifvit henne beröfvadt, skulle räfsteting hållas i hela riket. Beslutet verkställdes med stor kraft, men stormannaväldet var allt för djupt rotadt för att genom dessa åtgärder lida något betydande afbräck; efter drottning Margaretas död reste det sig åter lika kraftigt som förut. Emellertid skred drottningen till förverkligandet af sitt hufvudsakliga syftemål, grundläggandet af en varaktig förening mellan de nordiska rikena. Hon sammankallade ett möte af

alla tre rikenas främsta män pingsttiden 1397 till Kalmar, där Erik af Pommern den 17 juni blef krönt på en gång till konung öfver alla rikena. De öfverenskommelser, som redan förut blifvit träffade med hvarje särskildt rikes representanter, om att Erik skulle regera jämte Margareta och efter hennes död efterträda henne, bekräftades därigenom. Tillika uppkastades ett förslag till unions- eller föreningsakt af innehåll: att de tre rikena för all framtid skulle hafva en och samma konung och aldrig framdeles söndras från hvarandra; därför skulle intet af dem äga att välja konung utan de öfrigas bifall; om ett af rikena öfverfölls med krig, skulle kriget anses gälla äfven de öfriga, så att de alla troget skulle bistå hvarandra. I öfrigt skulle hvart rike styras efter sin lag och rätt, och icke några främmande sedvänjor från det ena riket föras in i det andra. Detta aktstycke af den 20 juli 1397 förblef dock endast ett utkast, som icke vann laglig bekräftelse. Afsikten var förmodligen, att vid något annat tillfälle på grund däraf en verklig unionslag skulle utfärdas, men detta skedde icke. Föreningen mellan de trenne nordiska rikena, som med anledning af mötet i Kalmar fick namn af Kalmar unionen, erhöll därför aldrig en lagligt stadgad karakter.

Ett år senare, 1398, inträffade den tidpunkt, då enligt fördraget på Lindholms slott Stockholms öde skulle afgöras. Då konung Albrekt icke erlade den i fördraget omtalade lösesumman af 60,000 mark, öfverlämnades staden af hansestäderna åt drottningen, som nu såg sig nog stark att kufva sjöröfveriet i Östersjön och bringa Finland, som länge förblifvit i en afskild ställning, under sitt välde. Enligt öfverenskommelsen mellan Margareta och Bo Jonssons testamentsexekutorer skulle alla de finska slotten och länen med undantag af Viborg återfalla till kronan, men likväl öfvertog Margareta ännu icke den omedelbara styrelsen af landet, utan lät de flesta länen förvaltas af Jäppe Abrahamsson Djäkn, som åtnjöt hennes förtroende. Senare öfverlämnade emellertid Jäppe Djäkn de slott och län han hade i sina händer åt Bo Jonssons son, Knut Bosson. I fördraget därom af den 15 augusti 1395 säger han sig handla å alla Bo Jonssons arfvingars vägnar, liksom om förhållandena sedan

1386 förblifvit oförändrade, och förklarar, att han öfverlämnar slotten Åbo, Kastelholm, Varcholm, det nya slottet i Nyland, Aborch i Satakunta samt Vregdhenborch, hvars läge man icke känner, med underlydande fögderier åt Knut Bosson mot åtskilliga sig betingade förmåner [1]. Så gåfvo och togo de stora herrarne vid denna tidpunkt länen efter eget godtycke. Knut Bosson anslöt sig för att trygga sig i sin nyvunna ställning till fetalie-bröderne och beredde dem tillflyktsorter i de finska farvattnen, hvarför numera icke sällan klagomål hördes öfver att Finlands invånare hyste och provianterade sjöröfvarne, eller att desse sökte tillflykt i trakten af Viborg, i Åbo skärgård eller i Bottniska viken, där Korsholms slott föll i deras händer. De främste bland dem voro Arendt Styke och Sven Sture. Hansestäderna förenade sig med drottning Margareta till kamp mot fridstörarne; under vintern 1395—1396 rustades med ifver, och kampen fullföljdes med flere afbrott de följande åren, tills slutligen fetaliebrödernes makt 1399 blef bruten. Redan förut hade Knut Bosson underkastat sig. I ett bref, troligen skrifvet på hösten 1398, berättar drottning Margareta, att hon redan kommit i besittning af Åbo slott och att Knut Bosson lofvat henne att under förra hälften af följande år öfverlåta äfven de öfriga slotten i Finland, hvarmed menas de sedan Bo Jonssons tid uppförda mindre fästena [2]. Sålunda återställdes den lagliga ordningen i vårt land, i hvars historia unionens tidehvarf nu begynner.

Konung Erik af Pommern, som i Sveriges historia räknas såsom den trettonde af detta namn, förklarades 1400 myndig och red 1401 sin eriksgata, men likväl bibehöll Margareta hufvudledningen af regeringen, tills hon dog 1412, efterlämnande minnet af en stor och betydelsefull verksamhet. I Finlands inre historia sammangår hennes regering med Erik XIII:s styrelse såsom ensam regent, i det att många åtgärder, som vidtogos efter 1412, äro en fortsättning af hvad som tidigare begynts.

---

[1] C. G. Styffe: *Bidrag till Skandinaviens historia*, I, N:o 86.

[2] C. G. Styffe: *Bidrag till Skandinaviens historia*, II, N:o 25.

Vid Nyköpings riksdag fattades såsom nämndt beslut, att en allmän räfst skulle ske i riket med syfte att till kronan indraga de gods, som med orätt kommit i adelns händer. En sådan rannsakning anställdes äfven i Finland, såsom framgår af några ännu förvarade, 1405 utfärdade räfstetingsdomar. Såsom ordförande vid tingen nämnas vanligen Sten Bosson, som „innehade konung Eriks dom" öfver Finland, och riddaren samt lagmannen Klas Fleming, hvars ätt nu börjar framträda såsom en af Finlands främsta. Dessutom voro närvarande „vyrdelig herre och andelig fader" biskop Björn eller någon, som i hans ställe bevakade kyrkans rätt, hofmästaren Jösse Dufva såsom kronans ombud och andra män af hög rang. Nämnden bestod såsom vanligt af tolf män. Domstolen, som färdades från ort till ort, indrog till kronan en mängd gods och fällde dom äfven i enskilda tvister [1]). På denna tid blef Finland föremål för en större uppmärksamhet än vanligt, genom att konung Erik tvenne gånger 1403 och 1407 besökte landet. Under sitt första besök utfärdade han stadsprivilegier för Viborgs stad. Den stad, som småningom uppkommit under skydd af Viborgs slott och redan nu vunnit stor betydenhet såsom handelsort, hade nämligen ännu saknat fullständiga stadsprivilegier, hvarför Erik, den 19 augusti 1403, gaf „våra borgare, som bygga och bo i vår köpstad Viborg, stadsrätt efter ty som stadsboken i Upsala utvisar" [2]). Samtidigt stiftade han i Åbo domkyrka en själamässa, kallad „missa Auroræ", till „Guds, Vår Frus och S:t Henriks heder och för våra föräldrars och vänners själar", till hvars upprätthållande han anslog 300 mark lödigt silfver. 1407 den 7 december utfärdade konungen i Åbo frälsebref för flere finska adelsmän: Vibrud Kortumme, Olof Jönsson, Filip Larsson, Paul Karpelan, Sune Sunesson, Nils Tavast, Gunnar Trolle och Erik af Kumes [3]). Nu torde också en ny hög domstol blifvit inrättad i Finland.

---

[1]) A. I. Arwidsson: *Handl. till upplysning af Finlands häfder* II, sid. 15—23 och VII, sid. 45—50; Grönblad: *Nya källor*, N:o 15, 16.

[2]) A. I. Arwidsson: *Handl. till upplysning af Finlands häfder* I, sid. 8.

[3]) *Svenskt diplomatarium från och med år 1401* utg. af C. Silfverstolpe I, N:o 906—913.

Jämte lagmans- och häradsrätterna hade sedan gammalt i Finland liksom i Sverige funnits „räfst- och rättareting“, som dömde i konungens namn, men dessa rätter sammanträdde oregelbundet och voro därför icke i stånd att upprätthålla ordningen i landet. Man skred nu till grundläggandet af en ny öfverdomstol, kallad „landsrätten“, hvilken omtalas 1411 [1]) och senare i ett bref af 1414, däri konungen uttalar sitt missnöje öfver att fattige män från Finland kommo till honom med sina klagomål, oaktadt han befallt landsrätten att skipa rätt åt alla, såväl fattiga som rika. Genom en förordning af den 29 oktober 1435 erhöll landsrätten en slutlig organisation. Konungen säger här att han funnit, att invånarne i Finland hade stor svårighet med skipande af lag och rätt, ty konungen kunde sällan komma till dem, och svårt var det äfven för allmogen att långt borta uppsöka honom med sina ärenden och klagomål. Därför hade konungen med riksrådet beslutit, att i Åbo stad årligen i juni, näst före S:t Henriks dagen, en rätt, kallad landsrätt, skulle hållas. Där skulle infinna sig biskopen, några medlemmar af domkapitlet, så många af riksrådet, som funnos i landet, lagmännen, alla häradshöfdingarne och alla fogdarne. Fogden på Åbo slott borde tillse, att hvad rätten beslöt, blefve verkställdt. De öfriga fogdarne skulle närvara för att besvara mot dem framställda klagomål eller meddela upplysningar om ärenden, som blifvit hänskjutna till landsrätten. Kunde de för laga förfall icke själfva infinna sig, borde de sända fullmäktige i sitt ställe. Ordföranden skulle väljas af de närvarande bland män med riksrådsvärdighet. Nämnden skulle utgöras till hälften af frälsemän och till hälften af bönder. Vid rätten skulle förekomma mål, hänskjutna från härads- och lagmanstingen och klagomål mot biskopen och de världsliga ämbetsmännen i landet. I händelse tvistemål mellan köpstadsmän och landsbor i saker af större vikt förekomme, skulle tvenne borgmästare och några rådmän från den ifrågavarande staden tillkallas. Om den yttre ordningen vid landsrätten bestämmes, att alla domar borde skriftligen affattas och bevaras i en landsrättens dombok.

---

[1]) *Registrum Eccl. ab.* N:o 328.

Förordningen genomgås, såsom häraf synes, af en djup och allvarlig rättskänsla, och den nya institutionen skulle säkert verkat godt under en tid af lugn och ostörd samhällsutveckling, men under de följande oroliga tiderna kunde hon icke upprätthållas. Landsrättens regelbundna verksamhet upphörde snart. Efter 1447 omtalas denna domstol endast sällan, senast under riksföreståndaren Sten Sture d. ä:s tid 1488.

Samma dag, som förordningen om landsrätten utfärdades, vidtogs en annan åtgärd, ej mindre märklig i den finska rättsskipningens historia, i det att den finska lagsagan delades i tvenne hälfter, kallade Norrfinne och Söderfinne lagsagor. Finlands allmoge hade hos konungen klagat öfver att lagmansting icke, enligt lagens föreskrift, höllos årligen i de skilda landsorterna, emedan en enda lagman icke inom loppet af ett år kunde hålla ting inom landets hela, vidsträckta område. Med anledning däraf delades lagsagan så, att till Söderfinne lagsaga skulle höra södra delen af Egentliga Finland med den närbelägna skärgården, Nyland, Karelen med Savolaks samt Tavastland, medan åter Norrfinne lagsaga skulle utgöras af norra delen af Egentliga Finland, Satakunta, Österbotten och Åland. Gränsen mellan de båda lagsagorna gick längs Aura å och vidare längs de skilda landskapsgränserna.

De ekonomiska förhållandena belysas genom ett bref af år 1411, hvilket gaf fogden på Åbo slott, Klas Lydekesson, och fogden på Tavastehus slott, Valdemar Djäkn, rätt att utskifta obrukade allmänningar, skogar och utmarker till personer, som önskade upptaga sådan jord till åker och äng och erlägga skatt därför; dock så, att sådana ägors forna innehafvare icke därigenom beröfvades tillfälle till utkomst och bärgning. Detta stadgande, som erinrar om Magnus Erikssons förordning af år 1334, afsåg att öka skatteböndernas antal och därmed kronans inkomster, men var tillika framkalladt af verklig omsorg om landets förkofran. Också här möter oss ett vittnesbörd om, att regeringen ansåg sig äga en vidsträckt rätt att förfoga öfver oodlad jord i Finland. Mindre välbetänkt med afseende å penningarnas sällsynthet var däremot ett stadgande, som bestämde att skatterna, som förut blifvit erlagda i säd, matvaror och andra naturalster, fram-

deles skulle erläggas i penningar, emedan de då lättare kunde öfverföras till konungen i Danmark.

Förhållandet till grannarna stördes icke i betydligare mån. På gränsen mot Ryssland förefollo smärre gränsströftåg och plundringar, hvilka dock icke ledde till fredsbrott. År 1428 afslöts ett fredsfördrag på fem år mellan de tre förenade nordiska rikena och Stora Novgorod [1]. Med Estland och Liffland återförnyades handelsförbindelserna, som genom vitalianernas kaperier blifvit afbrutna. Dock förekommo icke sällan tvistigheter, hvilka för någon tid störde det goda förhållandet. Så hade städerna i dessa landskap år 1415 råkat i tvist med Novgorod och med anledning däraf förbjudit all handelsförbindelse med Ryssland. Höfdingen i Viborg, Krister Nilsson (Vase), fäste dock icke afseende vid förbudet, utan lät handeln mellan de finska städerna och Ryssland fortgå, hvarför invånarne i Reval hämnades genom att lägga beslag på finska handelsvaror. Detta gaf anledning till långvariga och ömsesidiga klagomål, hvilka först år 1419 bragtes till slut genom vänlig öfverenskommelse. En annan tvist af mera enskild natur hotade att leda till svårare förvecklingar. En man vid namn Klas Dock hade af en eller annan anledning framställt skadeanspråk emot Reval och, då hans kraf icke blifvit beviljadt, drifvit fribyteri invid staden. Emellertid anhöll höfdingen i Viborg, Krister Nilsson, att Dock vid ett besök i Estland skulle få fri lejd af Reval. Detta medgafs icke; tvärtom blef Dock gripen och kort därefter afrättad. Krister Nilsson klagade, häftigt förbittrad, öfver att man mördat en man, som han räknade bland sina tjänare, oaktadt dock fred och vänskap enligt högtidligt slutna fördrag härskade mellan Reval och Viborg; han lofvade att utöfva repressalier mot invånarne i Reval. Mäktiga män, svärdsbrödraordens ordensmästare, comthuren eller höfdingen i Reval och biskopen därstädes yttrade sig emellertid till stadens förmån, förklarande, att den handlat rätt och såsom dess egen ära kräfde emot Dock, som var dess afsvurne fiende. Tvisten fortgick åren 1425—1431 un-

[1] O. S. Rydberg: *Sveriges traktater med främmande makter* III, sid. 101.

der liflig skriftväxling å ömse sidor, tills Krister Nilsson slutligen visade sig beredd att ingå förlikning. Nu liksom förut, afgjorde ej sällan höfdingarne i Finland på egen hand frågor, som rörde hela rikets ställning till grannarne i öster. När de s. k. vendiska hansestäderna Stralsund, Rostock, Vismar och Lüneburg i oktober 1426 förklarat konung Erik krig, öppnades underhandlingar mellan de finska höfdingarne och Reval, som såsom hansestad stod i vänskapsförhållande till de ofvannämnda orterna, i syfte att detta oaktadt upprätthålla handelsförbindelsen mellan kustländerna å ömse sidor om Finska viken. Otto Pogevisch, höfding på Raseborg, och Klas Lydekesson, höfding i Åbo, erhöllo, då de förfrågade sig hos myndigheterna i Reval, det svar, att staden Reval fortfarande vore vänligt stämd; invånarne i deras höfdingedömen skulle fritt få handla på Reval, blott Revals invånare å sin sida hade rätt att handla längs Finska vikens norra kust från Neva ända till Stockholm. Någon tid senare afgaf Krister Nilsson i Viborg den förklaring, att äfven han, oaktadt de smärre tvistigheter, som ägt rum mellan honom och Reval, icke ville hindra handelns oafbrutna fortgång [1]). Dessa omständigheter, ehuru skenbart obetydliga, äro dock af vikt såsom vittnesbörd om den lifliga och oaflåtligt växande förbindelsen mellan Finland och Reval. De ådagalägga äfven, att höfdingarne i Finland, ehuru de fleste af dem voro af främmande härkomst, så vidt möjligt sökte tillgodose landets intressen.

Den finska kyrkans utveckling fortgick i samma riktning som under biskop Hemmings dagar. Dennes efterträdare på den finska biskopsstolen var biskop Henrik II Hartmanni (1366—1367). Han hade tidigare, såsom kyrkoherde i Sääksmäki, ådagalagt hierarkiska grundsatser, i det att han hos påfven utverkat ett strängt påbud om tiondens noggranna erläggande i sin församling och straffat ett antal församlingsmedlemmar, som icke velat rätta sig därefter, med bannlysning. Vald till biskop, begaf han sig till Avignon, där han utverkade sig påflig stadfästelse, men dog på återvägen 1367.

---

[1]) Hermann Hildebrand: *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch*, VII, N:o 466, 470, 471, 627. Riga, Moskau 1881.

Hans efterträdare, Johannes II Petri (1367—1370), är den förste finske prästman, om hvilken man vet, att han gjort sig fullt förtrogen med sin tids vetenskapliga bildning. Biskopskrönikan omtalar nämligen, att han vann rektorsvärdigheten vid universitetet i Paris. Han utslungade kyrkans bannlysning öfver en af de främsta stormännen i landet, Suno Håkansson, som sökt tillägna sig kyrklig egendom. Denne böjde sig för kyrkans straffdom, testamenterade åt domkyrkan en betydande summa och vann därigenom rätt att begrafvas i densamma. Johannes II lät pryda S:t Henriks graf i Nousis kyrka med ett monument [1]. Den följande biskopen Johannes III Westfal (1370—1384) tillhörde en ansedd borgarätt. Han vinnlade sig nitiskt om stiftets förkofran. På hans tid afgjordes till Åbo stifts förmån tvisten om gränsen till Upsala stift (sid. 98). Hans efterträdare Bero (Björn) II Balk (1385—1412) tillhörde en gammal finsk adlig ätt. Det bref af den 6 november 1385, hvarigenom påfven stadfäste Balk i biskopsämbetet, är betecknande för den myndighet påfvarne tillägnade sig. Medan biskop Johannes ännu lefde, hade påfven, heter det här, beslutit att vid först inträffande ledighet förbehålla sig själf besättandet af biskopsstolen i Åbo, hvarför hvarje däremot stridande åtgärd borde anses kraftlös och ogiltig. Då nu domkapitlet i Åbo, som troligen varit okunnigt därom, valt Bero till biskop, hade påfven förklarat valet ogiltigt, men sedermera vid ny behandling utnämnt Bero till biskop med afseende å dennes lärdom och öfriga förtjänster. Man finner lätt, genom hvilket medel domkapitlet vid detta tillfälle lyckades genomdrifva sin önskan. Då nämligen Bero företog den vanliga resan till Rom för att vinna stadfästelse i sitt ämbete, erhöll han af domkapitlet en betydande penningsumma, hvilken användes till att utverka ett så vidt möjligt gynnsamt påfligt utlåtande. Bero Balk var liksom föregångarne en nitisk främjare af de kyrkliga intressena. Han inrättade ett nytt, högtställdt kanikämbete, ärkediakonatet, hvarigenom domkapitlets kanoniska inrättning fulländades. Hans rykte öfverglänstes dock vida af hans efterträdares, biskop Magnus II

---

[1] Joh. Messenius: *Scondia illustrata* X, Stockholm 1700.

Olai Tavasts (1412—1450). Denne föddes år 1357 på sin fädernegård Alasjoki i Virmo socken och tillhörde en af Finlands förnämsta och rikaste ätter. Medan de flesta manliga medlemmarne af hans släkt ägnade sig åt krigiska värf, fattade han tidigt kärlek till vetenskaplig bildning. Det är antecknadt, att han vid den på denna tid blomstrande högskolan i Prag år 1398 vunnit magistergrad. Sedermera var han någon tid kansler hos konung Erik XIII, som var honom mycket bevågen, och återvände slutligen till fäderneslandet, där han vann ett högt anseende, blef ärkediakon vid domkyrkan och år 1412 valdes till biskop. Därefter begaf han sig till Rom för att vinna bekräftelse på sin värdighet och blef där vigd till biskop.

Liksom vår medeltids öfriga biskopar var Magnus Tavast en varm anhängare af kyrkans makt och af den hierarkiska ordning, som härskade i kyrkostyrelsen. Äfven gudstjänstens prakt och härlighet lågo honom om hjärtat, och särskildt sökte han gifva gudstjänsten i Åbo domkyrka en förut okänd glans. Bland de stiftelser han i detta syfte grundlade böra vi främst nämna Helga lekamens koret i Åbo domkyrka. I stiftelsebrefvet heter det, att detta kor var grundlagdt till frälsning för hans egen och hans föräldrars själar och till alla helga änglars och den heliga Birgittas lof, namn och ära. Med koret förbands ett kyrkligt prebende, hvars innehafvare ständigt borde tjänstgöra vid altaret i koret och där förrätta mässor. Innehafvaren af prebendet skulle utses af biskopen i förening med domkapitlet, hvarvid personer ur Magnus Tavasts egen släkt borde föredragas framför andra. Liksom de själamässor, som i koret lästes, skulle befria biskop Magnus och hans föräldrar från skärseldens kval, skulle således äfven hans familjs timliga fördelar genom stiftelsen ses till godo. Biskop Magnus ägnade sedermera oaflåtligt denna stiftelse den kärleksfullaste omvårdnad. Till korets underhåll skänktes flere gårdar; det försågs med altarkläden och hvarjehanda smycken; i en påflig bulla lofvades syndaförlåtelse åt dem, som besökte detsamma, och konung Erik tog det i ett skyddsbref i sitt särskilda hägn. Det var troligen till ej ringa del genom bi-

skop Magnus' nitiska ifver, som flere andra likartade stiftelser under hans tid grundlades. Johannes Döparens kapell, Själaaltaret, ägnadt åt de saligt aflidnes själar, S:t Petri och Pauli altaren, S:t Annas och S:t Andreæ altaren, Vårfru-koret, Tre konunga-koret och Heliga trefaldighets-altaret upprättades af fromma personer, som sålunda ville sörja för sin egen och sina anförvanters själafrid efter döden. Äfven i öfrigt förhöjdes den yttre ståten vid gudstjänsten. Utom de i den kanoniska lagen anbefallda sju bön- och sångtimmarna, höllos numera under mellanstunderna privat-mässor, så att under hvarje dagens timme mässa lästes. Magnus lät i Venedig förfärdiga dyrbara altarkläden, som skänktes åt domkyrkan; han försåg densamma med kalk, patén och halskedja af renaste guld, med ett stort och dyrbart kors af silfver samt med prydliga, med silfver prydda afskrifter af evangelierna och epistlarna o. s. v. Den omsorg, hvarmed biskopskrönikan framhåller dessa förtjänster, vittnar om, att de högt uppskattades af samtiden och att biskop Magnus genom den frikostighet han i detta afseende ådagalade förvärfvade sig dess synnerliga tacksamhet. Genom hans inflytande var det äfven, som domkyrkan fem särskilda gånger erhöll bref med löften om syndaförlåtelse på längre eller kortare tid för dem, som besökte henne. De mindre kyrkorna i stiftet uppmuntrades på samma sätt; så t. ex. erhöllo alla sockenkyrkor och deras kapell år 1441 fyratio dagars likartade indulgentier. S:t Henriks monument i Nousis kyrka pryddes af Magnus med dyrbara kopparhällar, försedda med teckningar ur martyrens historia.

Det var dock icke blott den yttre kyrkliga glansen, som biskop Magnus Tavast främjade; äfven den kyrkliga ordningen, sederna och bildningen omfattades af honom med varmt intresse. Han anställde flitigt visitationer i kyrkorna i stiftet, hvilket under tider, då inga banade vägar funnos, var högst besvärligt. I ett bref omtalas att emellan Sysmä kyrka i Tavastland och Savolaks (numera S:t Michels) kyrka i östra Finland, på en sträcka af aderton mil, icke fanns någon mänsklig boning, hvarför såväl biskoparne som andra resande voro tvungna att tillbringa natten under himmeln, ofta bland snö och is. Här lät biskop Magnus uppföra ett hus för att bereda

sig och andra resande värme och hvila. Han ökade domkyrkans boksamling med flere böcker i teologi och rättsvetenskap. Ett vackert drag är, att han utverkade påflig syndaförlåtelse åt dem, som med penningar, föda eller kläder bisprungo de ynglingar, som emottogo undervisning i stiftets skolor.

Bland biskop Magnus Tavasts förtjänster om den finska kyrkan bör slutligen räknas, att det var på hans initiativ, som ett birgittin-kloster grundlades i Nådendal, hvarom vi i det följande närmare skola tala. Han omfattade denna stiftelse med stor förkärlek, lät på sin bekostnad uppföra klostrets sakristia och högkor, skänkte till detsamma flere gods och förmådde ett antal personer att ihågkomma klostret med gåfvor och testamenten.

Såväl konungarne som rikets betydande män visade biskop Magnus stor aktning. Bland stormännen och rådsherrarne syntes han, säger biskopskrönikan, under loppet af tre regeringar lik en ny Josef, stor i själfva verket, liksom han äfven bar namnet stor (magnus). Konung Erik förblef han i det längsta trogen. Öfver nittio år gammal deltog han 1450 i rådsmötet i Halmstad, där unionsvänliga beslut fattades. I öfrigt använde han sitt inflytande i fredens intresse och till att befordra den landsdels väl, hvars högsta kyrkliga styresman han var. Vi skola snart omtala, huru han bidrog till nedsättandet af den finska allmogens utskylder och till stillandet af ett i Satakunta utbrutet uppror. I de åtgärder för lagskipningens förbättrande i Finland, som 1435 vidtogos, hade han en väsentlig andel.

I sitt enskilda lif var biskop Magnus, enligt biskopskrönikan, ett mönster af fromhet och sedlig renhet. Han förde en ärbar, kysk och återhållsam vandel. Den katolska religionens föreskrifter om yttre heliga bruk iakttog han noggrant. Han inlade allvar, fromhet och omsorg i framsägandet af religiösa böner och tal. Mot de fattiga var han gifmild; han lät dagligen gifva spis åt fattiga och svaga, blinda och halta. Genom allt detta vann han ett högt anseende, hvilket ytterligare ökades genom att han företog en vallfart till den heliga grafven i Jerusalem. Adelsmän, riddare och allmoge åtföljde honom frivilligt för att betyga

honom sin vördnad, då han begaf sig till riksmöten. E
af år och mödor afsade han sig år 1450 sitt ämbete
lefde därefter ännu i tvenne års tid i sin boning vid
dendals kloster, där han dog år 1452, nittiofem år gamr

4. Finland under kampen mot unionen.

1434—1523.

Unionen, som från början varit svag, blef i Sverige år från år allt mera förhatlig, hvartill konung Eriks misstag och felsteg till icke ringa del voro orsaken. Under början af sin regering öppnade konungen ett krig mot grefvarne af Holstein med anledning af tvister om besittningsrätten till Slesvig. Kriget, som ofta afbröts genom underhandlingar och stilleståndsfördrag, fördes kraftlöst från bägge sidor, men var dock olycksbringande, i synnerhet sedan hansestäderna första gången 1422 och senare 1426 anslutit sig till konungens motståndare. Först 1435 slöts en ofördelaktig fred i Wordingborg. I Sverige rådde dessutom häftigt missnöje öfver att konungen, emot landslagens föreskrift, öfverlämnade rikets viktigaste höfdingeplatser och ämbeten åt utlänningar, danskar eller tyskar, som förtryckte allmogen eller genom okunnighet om landets lagar och sedvänjor väckte ovilja. Den grymmaste af konungens fogdar var Jösse Eriksson på Västerås slott. Förgäfves framställde en adelsman från Dalarna vid namn Engelbrekt Engelbrektsson hos konungen klagomål mot denne. Slutligen beslöt han att gripa till vapen. Tvenne gånger ryckte han i spetsen för uppbådade allmogemän fram mot Västerås slott, men lät förmå sig att återvända. Tredje gången bröt han upp midsommartiden 1434, och nu kunde han icke mera bevekas till återtåg. Borganäs fäste vid Dalälfven uppbrändes midsommardagen. Kort därefter eröfrades Västerås slott, och snart reste sig allmogen äfven på andra håll, lysten att följa dalkarlarnes exempel. Engelbrekt befriade allmogen från en tredjedel af skatterna; hans budskap flögo kring landet och öfverallt tän-

des frihetskrigets låga. Äfven till Finland förgrenade sig rörelsen. Engelbrekt sände nämligen bud till höfdingen på Korsholm, Erik Puke, och lofvade honom, i händelse han anslöte sig till resningen, att fortfarande få bibehålla höfdingedömet Norrland, som omfattade såväl Österbotten som Sveriges nordliga områden till och med Helsingland. Erik Puke lyssnade till budskapet och redde sig att såväl i Sverige som Finland verka för Engelbrekts planer. Helsingarne sände han mot Faxeholms slott invid nuvarande Söderhamn, som eröfrades och brändes. Österbottningarne åter drogo under befäl af Johan Folkesson till Åland, där Bengt Pogewisch' änka, fru Yda, hade Kastelholms slott i förläning; dock förvaltades länet af hennes son, Otto Pogewisch. Ålänningarne sammankallades och Kastelholm belägrades. Rimkrönikan berättar om dessa händelser:

Otto Pogwisch så hette han,
Stort att tala han väl kan,
Förut lät han ingen vara sin like,
För tre mente han icke att vika,
Genast han såg där de finnar,
Han räddes de ville honom slottet afvinna,
För handbuga och hudsko (små bågar),
Tordes han ej hålla slottet då,
Han bad för Guds skull unna sig lifvet,
Han ville dem gärna slottet gifva.

Sålunda blef Johan Folkesson utan svårighet herre på Kastelholm. Det framgår af denna skildring, att Erik Pukes resning icke var en folkrörelse i egentlig mening, i det att folket snarare lydigt följde sin ledares befallningar än självmant kastade sig in i striden. I öfrigt förhöllo sig Finlands invånare passivt, väntande att erfara resultaten af händelserna i Sverige. — Emellertid framryckte Engelbrekt mot Stockholm, hvars slott innehades af Hans Kröpelin, en af de få danska höfdingar, som fått ett godt minne hos eftervärlden. Med denne afslöts ett vapenstillestånd, och därefter tågade Engelbrekt mot södra Sverige, där riksråden i Vadstena voro honom till mötes. De underkastade sig folkhöfdingen, svuro att blifva vid Sveriges rätt och sände i augusti 1434 till konungen en skrifvelse, däri de uppsade honom

tro och lydnad. Därefter föll slott efter slott och stad efter stad i Engelbrekts händer; hans trupper ryckte till och med in i det danska landskapet Halland. I januari 1435 hölls i Arboga ett riksmöte, som är märkligt därför, att icke blott världsliga och andliga herrar, utan äfven köpstadsmän och bönder infunno sig, så att den svenska representationen för första gången hade karakter af riksdag i nyare mening. De församlade valde Engelbrekt till rikets höfvidsman, hvilket innebar, att han tillsvidare ägde att leda rikets styrelse. Därmed hade Engelbrekt nått höjdpunkten af sin bana, hvilken från denna stund var full af svårigheter och motgångar. De store, som icke ville underkasta sig honom, begynte underhandla med konungen och ingingo i Halmstad i början af maj 1435 en öfverenskommelse, enligt hvilken Erik skulle lämna alla slott i landet åt infödde svenske män, hvaremot han ånyo skulle erkännas såsom konung i Sverige. De gamla marsk- och drots-ämbetena skulle återupprättas och Engelbrekt skulle erhålla Örebro slott i förläning. Till riksmarsk eller högste krigshöfding utsågs någon tid senare Karl Knutsson Bonde till Fogelvik, hvilken lysande ädling (född 1408 eller 1409) härstammade från Finland, där hans farfader, Tord Röriksson Bonde, varit slottsfogde på Raseborg och Viborg samt hans fader, Knut Tordsson, befälhafvare på Åbo slott. Till riksdrots eller högste vårdare af rättsskipningen samt kronans gods och gårdar valdes Krister Nilsson (Vase). Missnöjd med denna uppgörelse företog Engelbrekt under början af 1436 en ny resning och genomtågade segerrikt södra Sverige samt Bleking och Halland. Men kort därefter blef han den 27 april 1436 mördad af en fiende, Måns Bengtsson Natt och Dag, på en holme i Hjälmaren. Under sin korta bana hade Engelbrekt Engelbrektsson återgifvit folket självständighetskänsla och förtroende till egen kraft. Den redbarhet, som utmärkte honom, och den stränga krigstukt han upprätthöll förhöja den glans, som i häfden omstrålar hans namn.

Efter Engelbrekts död sökte marsken Karl Knutsson Bonde, som numera någon gång kallade sig rikshöfding, en rikt begåfvad och ärelysten man, förgäfves upprätthålla ordningen i riket. Engelbrekts vänner reste sig mot honom,

bland dem Erik Puke, som i början af 1437 blef halshuggen. De store, bland hvilka biskop Magnus Tavast nämnes, underhandlade med konungen, men tröttnade slutligen vid den opålitlige fursten. I oktober 1438 hyllades han i Stockholm såsom riksföreståndare, och den 29 september 1439 uppsade svenska riksrådet i Södertelje i Södermanland Erik XIII tro och lydnad. Han blef samtidigt afsatt äfven i Danmark och drog sig numera tillbaka till Gottland, där han idkade sjöröfveri på sina forna undersåters bekostnad, samt slutligen till Pommern, där han dog 1459.

Kort efter Engelbrekts död, i juni 1436, beviljade regeringen Finlands inbyggare eftergift af en tredjedel af den skatt, som erlagts till kronan. Emedan, heter det i brefvet därom, allmogen i Finland lofvat vara riksrådet hörig och lydig i alla måtto och förbundit sig att icke taga någon annan höfding än den, som riksrådet tillsatte, hade riksrådet velat bereda dem den lättnad, som annan allmoge i riket åtnjöt, hvarmed syftas på den eftergift i skattebetalningen, som Engelbrekt under våren 1434 gifvit Sveriges inbyggare. Därjämte beviljades genom ett annat bref en allmän jämkning af jordskatten [1]. Detta oaktadt utbröto senare oroligheter, hvilkas rätta art vi icke numera kunna urskilja, men som häntyda på en häftig jäsning hos Finlands allmoge. Någon kunskap därom få vi genom en förklaring, utfärdad den 9 januari 1439 af allmogen i Birkkala, Kangasala, Lempälä, Vesilaks, Kyrö och öfre samt nedre Sastamala [2]) socknar, däri dessa socknars invånare medgifva, att de i sin stora dårskap högeligen förgått sig emot Sveriges styrelse, riksrådet och sina ämbetsmän, i det att de följt „den drafvels dåren“ David och hans broder och flere af hans sällskap i deras ondska och fördärfliga stämplingar; därigenom hade de, enligt lagen, förbrutit lif och gods, men riksrådet hade benådat dem, med villkor att de lofvade att vara styrelsen, riksrådet, höfdingen på Åbo slott och hans underlydande ämbetsmän lydiga och höriga; upprepade de framdeles sin förbrytelse, skulle de straffas enligt lagens ord. Aktstycket är

[1]) *Registrum Eccl. ab.* N:o 459, 460; 24 juni 1436.

[2]) Öfre Sastamala motsvarade n. v. Karkku socken och nedre Sastamala n. v. Tyrvis socken.

underteeknadt af tolf män från hvarje socken, hvilka försäkra, att de med hand och mun, vid sin frid och kristliga tro lofvat att hålla alla dessa villkor [1]. Det är tydligt att här talas om en folkrörelse, som under ledning af en man vid namn David, hans broder, och några deras medhjälpare mot slutet af år 1438 utbrutit i norra Satakunta, men snart blifvit stillad. Ur biskopskrönikan inhämta vi, att biskop Magnus Tavast väsentligen bidrog till hämmandet af resningen; och troligt är, att äfven den kraftfulle Hans Kröpelin, som på denna tid var höfding på Åbo slott, var verksam därvid. Huru de upproriska bönderna tänkte gå till väga och hvad de åsyftade framgår icke ur tidens handlingar, men påtagligt är, att de, liksom i allmänhet vid likartade rörelser var fallet, ville utverka sig skattelindring.

Oro rådde af samma orsak äfven i Karelen. Höfvidsmannen på Viborgs slott Krister Nilsson återfordrade en „bof" vid namn Philippus, som blifvit på flykten från Finland tillfångatagen i Reval. Denne hade gjort sig skyldig till likartadt brott som den nämnde David. Karl Knutsson beskyddade däremot Philippus, hvars förbrytelse, enligt hans mening, endast bestod däri, att han i landets namn hos riksrådet i Stockholm bedt om nedsättning af skatten. Philippus undkom lyckligt ur fängelset i Reval och återvände till Sverige, där Karl Knutsson tog honom i sitt hägn [2].

Emellertid kämpade Karl Knutsson emot unionspartiet. Han befriade sig från den verksammaste af dess ledare, riksdrotsen Krister Nilsson, genom att öfverfalla honom på hans gård och tvinga honom att lämna Sverige och draga sig tillbaka till Viborgs slott i Finland. Någon tid senare, 1440, afled en annan af unionens mest betydande anhängare, höfdingen på Åbo och Kastelholm, Hans Kröpelin, hvarefter de nämnda slotten tillföllo Karl Knutsson. Men detta oaktadt blef Karl Knutsson snart tvungen att afstå från riksstyrelsen. Stormännen öppnade underhandlingar med hertig

[1] Aktstycket är utfärdadt den 9 januari och sigilleradt den 18 januari 1439. *Reg. Eccl. ab.* N:o 476.

[2] Hermann Hildebrand: *Liv-, Esth- und Curländ. Urkundenbuch*, IX, Riga, Moskau 1889, N:o 472, 482, 505.

Kristoffer af Bajern, som 1440 blifvit erkänd såsom konung i Danmark. En riksdag sammankallades till Arboga, i september 1440, där Karl Knutsson aflade räkenskap, afsade sig regeringen samt befriades från allt ansvar för sin förvaltning, hvarjämte han erhöll Finland såsom län och Öland såsom pant. Tillika valdes till konung Kristoffer af Bajern, som i april 1441 afgaf en regentförsäkran, hvilken betydligt utvidgade stormännens myndighet. Därefter infann han sig själf i Sverige och blef den 14 september 1441 krönt till konung. År 1442 hyllades han såsom konung äfven i Norge, hvarigenom unionen, ehuru endast för en kort tid, återupprättades.

Någon tid efter kröningen angafs Karl Knutsson hos konungen af sin gamle motståndare Krister Nilsson, åt hvilken han måste afstå Viborgs slott och några andra fästen i Finland. Han kväfde sin förbittring och begaf sig till Åbo, dit han anlände i november 1441. Men redan under början af 1442 kom budskap från konungen med befallning, att han skulle infinna sig i Stockholm för att ånyo stå till rätta. Karl Knutsson hörsammade kallelsen, men infann sig med ett väpnadt följe af fem hundra män. Likväl nödgades han till konungen afstå Åbo slott och län, hvilka skulle öfverlämnas åt denne, så snart Krister Nilsson åt honom afstått Viborg. Kort därefter dog Krister Nilsson, hvarigenom alla hinder för aftalets verkställande försvunno. Karl Knutsson bosatte sig nu på Viborgs slott, där han i ett glänsande hoflif sökte tröst för förödmjukelserna. Rimkrönikan berättar därom:

Han byggde så kostliga på det fäste,
Det sanna alla, som där gäste,
Och gjorde där de skönaste mak,
(Andra förtryta dem hålla med tak)
Och lät dem mura och omkring förtenna,
Att skönare slott skall man ej finna,
Och lät dem göra en kroppadam (ruddam),
Som aldrig gjorde någon förr än han.

Vi kunna förmoda, att han i de härliga gemak krönikan omtalar firade fester efter medeltida sed, att riddare, svenner och damer roade sig med danser och lekar, samt att

gästerna rikligt undfägnades med mat och dryck. Men äfven åt allvarliga regeringsvärf ägnade Karl Knutsson uppmärksamhet. Så t. ex. fällde han utslag i en långvarig tvist mellan tavasterne och karelarne rörande gränsskillnaden mellan deras ägoområden. Hittills hade de aflägsna utmarker, som lågo i Finlands inre bygder, varit af ringa värde, hvarför man icke fäst vikt vid att här uppdraga gränslinjerna mellan de olika landskapen. Nu hade dock befolkningen ökats, och därvid hade dessa nejders fiskevatten och betesmarker blifvit af allt större betydelse för inbyggarne i de odlade områdena. Den naturliga följden däraf var skarpa strider mellan de skilda folkgrenar, som från öster och väster sökte bana sig väg i ödemarken. Redan år 1415 hade landsrätten i Åbo utstakat gränserna mellan Tavastland och Satakunta samt Savolaks ända till Österbotten [1]). Dock fortgingo gränstvisterna oafbrutet. Tavasterne klagade öfver att savolaksarne inom deras område bedrifvit mord, brand och mångfaldiga våldsgärningar; savolaksarne påstodo å sin sida, att tavasterne slagit deras vänner ihjäl och huggit dem i små stycken, som de kastat för hundarne. Den vildhet och råhet, som ännu härskade i landet, tyckas här haft ett fritt spelrum. Karl Knutsson, inför hvilken båda parterna framlade sina anspråk, lät anställa en noggrann syn och ånyo 1446 utstaka gränsen. Han åberopade därvid den rätt att döma konungsdom han erhållit. Sedermera upptog han, blefven konung, år 1452 saken till ytterligare granskning och fastställde nya gränsmärken [2]). — Om Karl Knutsson, som sålunda i likhet med andra höfdingar på Viborgs slott styrde med stor självrådighet, nämnes äfven, att han underhöll en liten flotta, med hvilken han dels dref handel, dels höll vakt mot de sjöröfvare konung Erik från Gottland utsände.

Vid denna tid stördes det fredliga förhållandet till Novgorod genom gränstvister och ströftåg. Så berättas, att Karl Knutsson år 1444 gjorde ett infall i Ingermanland invid Narova floden, tillfångatog possadnikens son, Maxim Larianovitsch, med 27 man och nedhögg andra. Från ryska sidan hämna-

---

[1]) *Reg. Eccl. ab.* N:o 352; 25 juni 1415.

[2]) A. I. Arwidsson: *Handlingar* V, sid. 1, VI, sid. 26.

des man genom likartade angrepp. Äfven på gränsen mellan Norge och Ryssland förekommo gränsstridigheter. Konung Kristoffer, som fruktade att ett öppet krig skulle utbryta, sökte en bundsförvant i svärdsbrödraorden i Liffland, med hvilken han den 6 januari 1447 i Walck slöt ett anfalls- och försvarsförbund för en tid af två år [1]). Konungen ärnade med all makt uppträda mot den östra grannen, men hans planer afbrötos genom döden den 6 januari 1448.

Konung Kristoffer har beredt sig ett varaktigt minne i Sverige genom utgifvandet af en ny allmän landslag, hvilken vanligen efter honom benämnes konung Kristoffers lag och till allmän efterlefnad påbjöds den 2 maj 1442. Dock var Magnus Erikssons landslag, som i hufvudsak blifvit följd vid redigerandet af den nya lagen, i Sverige liksom i Finland ända in i nya tiden mera använd än konung Kristoffers. Dennes död gaf de tvenne partier, som efter Engelbrekts resning småningom bildat sig, det fosterländska och det unionella, tecken att resa sig till förnyad kamp mot hvarandra. Stormännen valde till riksföreståndare tvenne af unionens hängifnaste anhängare, bröderne Bengt Jönsson och Nils Jönsson af den mäktiga familjen Oxenstierna. Men knappt hade Karl Knutsson blifvit underrättad därom, innan han, åtföljd af åtta hundra riddare och svenner, begaf sig till Stockholm, dit han anlände mot slutet af maj 1448. Ett kallelsebref utfärdades till valmöte i Stockholm, och sedan biskopar, prelater, riddare och svenner jämte ombud för borgare och bönder infunnit sig, företogs den 20 juni 1448 konungavalet, hvarvid det vida större röstetalet tillföll Karl Knutsson, som sålunda vann en lysande seger öfver unionspartiet. I Danmark underhandlade man samtidigt med en släkting till Kristoffer af Bajern, grefve Kristian af Oldenburg, som sedan han undertecknat en för adeln och kyrkan förmånlig försäkran, i september 1448 blef hyllad såsom Danmarks konung. Därigenom var unionen ånyo bruten. Norges krona, som Karl Knutsson 1449, understödd af ett norskt parti, vunnit, måste han 1450 afstå åt konung Kristian.

---

[1]) Grönblad: *Nya källor*, sid. 44.

Karl Knutssons första nioåriga regeringstid (1448—1457) var full af oro och stormar. Stormännen begynte omedelbart motarbeta honom och gynna Kristians af Danmark planer på Sveriges krona. År 1451 utbröt öppet krig med Danmark, hvilket med några års afbrott fortgick under ömsesidiga härjningar och plundringar och i det hela utföll ofördelaktigt för Sverige. Den viktigaste af Karl Knutssons styrelseåtgärder var, att han 1454 gaf sin hofmästare Erik Eriksson och kanslern Nikolaus Ryting uppdrag att resa kring i landsorterna och hålla räfsteting för att till kronan indraga den jord, som blifvit henne afhänd. Räfsten hade icke samma utsträckning, som drottning Margaretas räfst, men väckte icke dess mindre missnöje, i synnerhet som konungens reduktionsanspråk gällde äfven andliga områden och lägenheter. Ombud från domkapitlen i Upsala, Linköping, Strängnäs och Västerås infunno sig hos konungen för att klaga och inlade, då han icke ville lyssna till dem, en högtidlig protest mot hans förfarande. Från denna tid begynte ärkebiskopen i Upsala, Jöns Bengtsson Oxenstierna, en son af den förutnämnda Bengt Jönsson, verka för att omstörta Karls välde, och i början af 1457 genomförde han sina afsikter. Den djärfve prelaten lät fängsla konungens fogde i Upsala och på domkyrkans dörr anslå ett uppsägelsebref, däri han skarpt klandrade Karl Knutsson. Därefter nedlade han på altaret invid S:t Eriks relikskrin tecknen af sin ärkebiskopliga värdighet och förklarade, att det skulle stå annorlunda till i riket, då han återtoge dem. Konungens trupper blefvo slagna vid Strängnäs, och, misströstande äfven om borgerskapets i Stockholm tillgifvenhet, beslöt Karl Knutsson att fly från Sverige. Natten mellan den 23 och 24 februari 1457 afseglade han från Stockholms hamn till Danzig, där han sedermera tillbragte sju år i en i många afseenden tryckt belägenhet. Den 15 mars öfverlämnades Stockholms slott åt upprorsmännen. De beskyllningar, som därefter utslungades mot Karl Knutsson, att han förtryckt alla stånd, slagit under sig sina undersåtars gods m. m. godkännas icke af den opartiska häfden.

Jöns Bengtsson och den mäktige Erik Axelsson Tott, hvilka valdes till riksföreståndare, skyndade att öppna un-

derhandlingar med konung Kristian, som själf i början af sommaren med en flotta anlände till Stockholms skärgård. En riksdag sammankallades till Stockholm den 23 juni 1457 och ännu samma dag anställdes konungaval, hvarvid Kristian blef utsedd till konung. Han hyllades den 2 juli vid Mora stenar och kröntes följande dag i Upsala. I Sveriges historia bär han namnet Kristian I af Oldenburg.

Enligt konungabrefvet af den 15 februari 1362 hade Finland samma rätt som de svenska landskapen att deltaga i konungavalet. Också hade bref med uppmaning att sända valda män till mötet i Stockholm afgått till Finland, men anländt först några dagar innan valet företogs, hvarför finnarne icke kunde deltaga däri. Det var dock för den nya regeringen af stor vikt att försäkra sig om Finland, där Karl Knutsson sedan gammalt hade många vänner. Därför sändes Erik Axelsson Tott till Åbo, dit han anlände midsommartiden. Denne, en mäktig dansk adelsman, som jämte flere sina bröder bosatt sig i Sverige, sammankallade för att bringa landet i sitt partis händer ett möte i Åbo, där på hans uppmaning Finlands ständer förklarade sig villiga att förena sig med Sveriges ständer om Kristians val. Brefvet därom är utfärdadt Johannes Döparens dag af biskopen i Åbo, Olaus Magni, lagmannen i Söderfinne, lagsaga, Henrik Bidz, lagmannen i Norrfinne lagsaga, Henrik Klasson Djäkn, domprosten Kort Bidz, ärkedjeknen Nils Mulle, prästerskap i Åbo biskopsdöme, friborna och frälsemän, borgmästare, rådmän och köpstadsmän i Åbo stad samt menige allmogen i Åbo län. Finland framträder här såsom en själfständig landsenhet, representerad af de fyra stånd, som framgått ur den medeltida samhällsutvecklingen, dock så, att de främsta medlemmarne af de andliga och världsliga frälsestånden spela en förhärskande roll. De skrefvo och undertecknade brefvet; de förestafvade troligen äfven beslutet. Att borgarståndet företräddes af män från Åbo stad och bondeståndet af bönder från Åbo län berodde utan tvifvel därpå, att man för tidens knapphets skull icke kunde tillfråga invånare i mera aflägsna delar af landet, hvarför Åbo och dess omnejd representerade det hela. Brefvets innehåll utgöres af en kortfattad berättelse om de mått och steg man i Fin-

ıd vidtagit med anledning af de senaste händelserna i erige. Genom bref hade man emottagit underrättelsen om ırl Knutssons afsättning och uppmaningen att deltaga i valötet i Stockholm. Då detta dock icke kunnat komma i ıga, hade de finska ständerna sammanträdt i S:t Gertruds llestuga i Åbo och där endräktigt beslutit att troget fastılla vid den gamla förbindelsen med Sverige, eller såsom t i brefvet heter: „vi, detta lands inbyggare, vilja stadeligen ifva vid eder ärkebiskop, vördige fäder och herrar biskoır, ärlige herrar och män, riddare, riksens råd i Sverige". ärför och emedan det syntes godt, att föreningen mellan e tre nordiska rikena åter skulle komma till stånd, biföllo e finska ständerna till Kristians val till svensk konung. 'illika anhöllo de, att de löften och privilegier, som konung ristian beviljat Sveriges inbyggare, skulle komma äfven 'inlands befolkning till del. De yttranden af missnöje med arl Knutssons „oskäliga regemente, girighet och försumıelse", som i brefvet förekomma, torde icke kunna anses åsom uttryck af en i Finland allmän uppfattning, ty många ittnesbörd finnas om att Karl hade talrika vänner i Finland ch att han stod i godt förhållande till Finlands befolkning. essa uttryck voro säkert framkallade af stormännens i Finınd sträfvan att vinna det härskande partiets ynnest [1]). Mein sålunda ständerna och de ledande männen underkastade g sakernas nya ordning, gjorde slotten i Finland ännu nåın tid motstånd. Slottsfogdarne hotade till och med att ında sig till ryssar och hedningar med begäran om hjälp. en inom kort blefvo de tvungna att gifva vika. Om Viırgs slott nämnes, att det underkastade sig efter tre daırs belägring, sedan besättningen blifvit uppskrämd af att ı eldpil antändt höet nederst i slottet [2]).

Konung Kristian saknade icke betydande härskaregenaper, men tillbakasatte, i likhet med andra unionskonunır, Sverige för sina andra länder. I synnerhet ådrog han g ovilja genom de stränga skatter och gärder han utkräfde. en mäktigaste mannen i Finland var sedan 1457 Erik Axels-

[1]) Grönblad: *Nya källor*, sid. 50—61.

[2]) *Svenska medeltidens rimkrönikor*, utg. af G. E. Klemming, III, 22.

son Tott, som erhållit Viborg och Tavastehus i förläning samt från Viborg uppmärksamt följde förhållandena på östra gränsen. I början af 1461 skref han till rådet i Reval för att underrätta detsamma om att han från Novgorod erhållit ett bref, affattadt i korta och hotande ordalag. Han uppmanade därför staden Reval att afstå från all handelsförbindelse med Stor-Novgorod. Reval åter beklagade sig i bref till Lybeck öfver att Erik Axelsson hvarje gång han hade tvist med Stor-Novgorod yrkade att hanseköpmännen skulle afstå från sina handelsresor till Nyen [1]. År 1463 kom konung Kristian själf till Finland, troligen för att vaka öfver gränsfreden, men ännu samma år inbröto ryssarne härjande i östra Finland. Först efter Kristians afsättning förnyades 1468 gränsfreden. Detta år anlände nämligen sändebud från Novgorod, hvilka den 10 april afslöto ett stillestånd på fem år med Erik Axelssons fogde, Peter Djäkn, och tillika bjödo ersättning för den skada, som skett [2]. — Om Kristians vistelse i Finland veta vi för öfrigt, att han höll räfsteting och uppbar skatter. Biskopen i Åbo, Kort Bidz (1460—1489), fick af konungen Raseborgs slott i förläning och var därefter en trofast anhängare af honom.

Återkommen till Sverige lät konungen på grund af hvarjehanda misstankar fängsla sin forne vän ärkebiskopen Jöns Bengtsson, hvilken sändes till Danmark. Förbittrad däröfver beslöt biskop Kettil Karlsson (Vase) i Linköping, en af de på denna tid icke sällsynta kyrkofurstar, hvilka gärna utbytte biskopsstafven mot svärdet, att resa sig mot konungen. I januari 1464 gjorde han sig till herre i Östergötland, bröt upp till Mälarprovinserna och valdes till höfding. Konung Kristian blef den 17 april slagen vid Harakers kyrka ej långt från Västerås och återvände, sedan han understödd af Kort Bidz någon tid försvarat sig på Stockholms slott, i maj 1464 till Danmark.

Ledarne af upproret hade haft för afsikt att utverka ärkebiskopens befrielse och därefter åt honom öfverlämna ledningen af Sveriges öden, men hos massan af folket åter-

---

[1] C. G. Styffe: *Bidrag till Skandinaviens historia* III, N:o 62, 64.

[2] C. G. Styffe: *Bidrag till Skandinaviens historia* III, sid. CXXII.

vaknade den gamla kärleken till Karl Knutsson med förnyad styrka. Man yrkade så ifrigt på att denne skulle återkallas, att äfven de stora herrarne slutligen måste bifalla därtill. Bref sändes till konung Karl med uppmaning, att han skulle återtaga den tron han sju år tidigare förlorat. Karl följde maningen och anlände i spetsen för en här af värfvade knektar i augusti månad till Stockholm, där han den 15 och 16 augusti 1464 för andra gången hyllades såsom konung af den samlade folkhären och af Stockholms borgerskap.

Karl Knutsson hade dock föga anledning att prisa denna nya vändning, ty på alla håll reste sig motståndare emot honom. Bland rikets biskopar visade Kettil Karlsson (Vase) från början en fientlig sinnesstämning. Åbobiskopen Kort Bidz var knappast mera böjd att underkasta sig sakernas nya ordning. Konung Karl uppmanade honom att infinna sig i Sverige, men biskopen svarade, att han icke kunde gå denna önskan till mötes, emedan, såsom han uttryckte sig, ryssarne hade framkallat en „stor uppresning mot den landsändan" (Finland), och de kanske kunde blifva djärfvare, om han aflägsnade sig. I stället för att själf komma, sände han tvenne präster från sitt stift, hvilka ägde att inför konungen framlägga hans önskningar och tankar [1]). Liksom desse iakttogo de fleste af stormännen en fientlig eller tillbakadragen hållning. Ännu svårare blef ställningen, sedan konung Kristian ingått förlikning med ärkebiskop Jöns Bengtsson och låtit honom återvända till Sverige, „utan tvifvel", såsom en gammal historieskrifvare säger, „på det att han åter skulle fördrifva konung Karl, ty han visste väl, att de icke skulle förlika sig i ett rike tillsammans" [2]). Inom några veckor höjde han upprorsfanan, och ett nytt inbördes krig begynte, däri Karls anhängare ledo flere nederlag. Han måste slutligen underkasta sig en förlikning, som ingicks den 30 januari 1465. Han afsade sig kronan mot löfte att erhålla Raseborgs och Korsholms slott med därunder lydande län för lifstid „med all konungslig ränta och rättighet utan all slags tjänst eller afgift". Efter hans död skulle hans arfvingar

[1]) A. I. Arwidsson: *Handl.* V, sid. 24.

[2]) *Olai Petri Svenska krönika*, utg. af G. E. Klemming, Stockholm 1860, sid. 236.

njuta och behålla Korsholms län i femton år, eller ock kunde den då rådande konungen eller riksföreståndaren återlösa det af dem för tjugu tusen mark. Tillika skulle Karl för en tid af åtta år erhålla Kumo gård med öfre och nedre Satakunta, likaledes utan tjänst eller afgift [1]. Villkoren voro således icke ofördelaktiga, men det var i alla fall med svikna förhoppningar och till ej ringa del brutet anseende, som konung Karl drog sig tillbaka till Finland. Det bemötande han där rönte vittnade om huru hans inflytande sjunkit. Kort Bidz, som hade Raseborgs slott såsom förläning af konung Kristian, vägrade vid Karl Knutssons ankomst att öfverlämna det åt honom. Karl måste därför förblifva i Åbo och sökte en tillflykt i svartbrödra (dominikan) klostret, där han tillbragte flere månader, innan Raseborg slutligen kom i hans händer.

Emellertid rådde i Sverige oro och förvirring i allt högre grad. Sedan Kettil Karlsson i augusti 1465 blifvit bortryckt af pesten, valdes Jöns Bengtsson till riksföreståndare, men visade sig oförmögen att upprätthålla ordningen i riket, i synnerhet som de mäktiga Tottarne, Erik Axelsson och hans bröder, räknades bland hans motståndare. Till riksföreståndare utsågs på hösten 1466 Erik Axelsson, men denne visade sig snart böjd för att ånyo lämna makten åt Karl Knutsson. Samtidigt verkade en adelsman vid namn Nils Bosson Sture bland allmogen för Karl Knutssons återkallande. Redan den 1 november 1466 sändes på hans uppmaning af allmogen i Sveriges mellersta landskap ett bref till Karl Knutsson, däri man bad honom glömma den otrohet, som blifvit honom bevisad. Karl, som genom ålder och erfarenhet blifvit försiktig, svarade tveksamt, men lät, sedan hans vänner vunnit afgörande framgång, på förnyad inbjudning i november 1467 förmå sig att för tredje gången emottaga kronan. Ärkebiskopen Jöns Bengtsson flydde till Öland, där han dog i december 1467. Erik Axelsson drog nu till Finland, där han såsom herre på Viborgs slott beredde sig en själfständig och betydande verksamhet. Det dröjde någon tid, innan Finland, där Kort Bidz nitiskt arbetade för konung Kristian, ånyo

---

[1]) A. I. Arwidsson: *Handl.* V, sid. 26.

bragtes under Karl Knutssons spira. Först sedan Karl Knutsson själf med härsmakt 1468 besökt landet, blef unionen där bruten.

Konung Karl hade börjat sin bana såsom en rik och lysande ädling, full af ärelystnad och i ej ringa mån hänsynslös i val af medel. Sedermera hade han på mångfaldigt sätt blifvit pröfvad af motgången. Den förmåga och omsorg han ägnat åt regeringsvärfven hade till följd af oro och strider icke frambragt varaktiga frukter. Han längtade nu efter lugn och ro, men äfven de återstående åren af hans lif voro fulla af stormar. Underhandlingar och strider växlade med hvarandra, hvarvid Karl, understödd af Nils Bosson Sture och sin systerson Sten Sture, med möda kunde hålla sig uppe mot unionspartiet. Under sådana förhållanden dog han den 15 maj 1470, sextiotvå år gammal. Han hade uppväxt i Finland och sedermera haft vidsträckta förläningar i vårt land. Han var en nitisk förvaltare af sina län; ännu under sin sista vistelse i Finland 1465—1467 hade han hållit lagmansting och utfärdat dombref. Men vi hafva icke något vittnesbörd om att han särskildt skulle älskat Finland eller att han skulle velat främja dess väl framför öfriga landsdelars.

På sin dödsbädd öfverlämnade Karl Knutsson de slott han icke bortförlänat, bland dem Åbo slott, åt sin systerson, Sten Sture, som under hans sista år visat stor rådighet i kampen mot Danmark. Han önskade att denne tappre och det fosterländska partiet hängifne man skulle blifva hans efterträdare. Också valdes Sten Sture vid ett rådssammanträde midsommartiden 1470 till riksföreståndare och stadfästes vid en riksdag i Arboga den 1 maj 1471 i denna värdighet. Det blef aldrig stadgadt, hvilken makt riksföreståndarne borde innehafva. Den nya institutionen hade framgått ur en tid full af storm och oro och förblef därför alltför svag till att gifva landet verklig trygghet och styrka.

En seger, som Sten Sture den 10 oktober 1471 vann vid Brunkeberg invid Stockholm öfver Kristian af Danmark, höjde väsentligen modet och fosterlandskärleken hos det svenska folket och beredde landet en långvarig fred. Det stadgades nu, att utlänningar (tyskar) icke mera skulle få

vara borgmästare eller rådmän i städerna. Riksföreståndarens kraftfulla personlighet ingaf alla stånd förtroende. Han var nära besläktad med Tottarne och stod på vänskaplig fot till ärkebiskopen i Upsala, Jakob Ulfsson, men framför allt var han dock en allmogens man. Medveten om att det fosterländska partiets bästa styrka låg i böndernes hängifvenhet, uppsökte han desse i deras stugor och rådgjorde med dem vid ting och marknader. I synnerhet i Dalarne var han högt älskad. En betydelsefull åtgärd för bildningens främjande kastar glans öfver denna del af Sten Stures styrelse. År 1477 grundlades Upsala högskola, som sedan varit en af de förnämsta härdarna för den högre vetenskapliga bildningen i norden. Dock tillhör äran af denna stiftelse i högre grad ärkebiskopen Jakob Ulfsson än Sten Sture.

I Finland bevakade Erik Axelsson Tott såsom höfding på Viborgs och Tavastehus' slott den nu mera än någonsin hotade gränsen mot Ryssland. Vi hafva ofta berört de oroligheter, som oaflåtligt förefölIo i östra Finland. En fullt stadig fred härskade där aldrig, men sällan sträckte sig dock fientligheterna många mil utöfver gränsen. Freden förnyades oaflåtligt, dock vanligen endast för en tid af fem eller tio år.

Numera hade en utveckling i Rysslands förhållanden försiggått, hvilken förr eller senare måste blifva af genomgripande betydelse äfven för Finland. Försvagadt genom det mongoliska väldet hade Ryssland varit försjunket i inre splittring och barbari. Men småningom hade en af de talrika fursteätterna, furstarnas af Moskva ätt, vunnit inflytande framför de öfriga och utvidgat sina besittningar öfver en betydlig del af Rysslands område. Tillika hade det mongoliska väldet sönderfallit. Därigenom förbereddes grundläggandet af Rysslands enhet och själfständighet, ett verk, som slutligen genomfördes af storfursten Ivan III Vasiljevitsch (1462—1505). Denne angrep i främsta rummet republiken Novgorod, som, fordom mäktig, numera genom inre stridigheter råkat på förfall. Tvenne partier stodo emot hvarandra, af hvilka det ena stödde sig på furstarne i Moskva, det andra, som stod under ledning af en djärf kvinna vid namn Marfa, på Polen. Denna inre oenighet beredde fursten af

Moskva snabba framgångar. Novgoroderne underkastade sig år 1471. Några år senare 1478 upphäfdes helt och hållet Novgorods gamla, fria författning. Folkförsamlingarna och den självständiga lagstiftningen upphörde, och Novgorod, som förut spelat en betydande roll i nordens och särskildt äfven i Finlands historia, omnämnes numera endast sällan i häfderna.

Tillika kufvade eller undanröjde Ivan III genom svek eller våld flere af de smärre ryska furstarne, sina egna släktingar, och vände sig slutligen emot khanen öfver stora horden i Sarai, Achmet, för att befria sig från beroendet af honom. Det berättas, att Ivan, då khanen skickade sändebud med sin bild att utkräfva de vanliga skatterna, trampade bilden under fötterna och lät afrätta alla sändebuden utom ett, som återvände för att underrätta om hvad som inträffat. Achmet bröt upp för att hämnas skymfen, men hans trupper flydde vid Oka (1480), och därmed var den mongoliska makten i Ryssland för alltid bruten. Någon tid senare bragte Ivan det mäktiga tartariska väldet i Kasan i beroende af Ryssland och begynte slutligen rikta sina blickar mot väster, hvarvid äfven vårt fädernesland råkade i fara.

År 1473 förnyades för ett år framåt det år 1468 ingångna femåriga stilleståndet med Novgorod [1]), men man kunde vänta, att den mäktig vordne Ivan Vasiljevitsch skulle återupptaga striden. Erik Axelsson vidtog därför kraftiga försvarsanstalter. Han utvidgade Viborgs fästningsverk och omgaf staden med en befäst mur. Han beslöt äfven att grundlägga en ny fästning, som skulle blifva ett skyddsvärn för bygderna i Savolaks. År 1475 skred man till verket. På Kyrönsaari, en liten ö, belägen mellan de sund, som förbinda Haukivesis och Pihlajavesis vatten med hvarandra, byggdes först ett träfäste, men snart fann man detta alltför svagt, hvarför Erik Axelsson år 1477 lät nedrifva detsamma och uppföra ett nytt fäste af sten, motsvarande tidens befästningskonsts fordringar. Sexton skickliga murare kallades från utlandet att leda byggnadsarbetet, och snart höjde sig det nya fästet kraftigt bland Saimas holmar och skär.

---

[1]) O. S. Rydberg: *Sveriges traktater* III, sid. 325.

Det helgades åt den helige Olof och erhöll därför namnet Olofsborg, men snart blef namnet Nyslott, som gafs fästet, emedan det var den yngsta af Finlands borgar, vanligare. På en af väggarna sågs ännu hundrafemtio år efteråt följande inskrift: „Herrens år 1475 byggde jag, Erik Axelsson, riddare af Lagnö, detta slott till Guds ära och den heliga kristna trons befästande. Då var Elin Gustafsdotter, fru af Lagmansö, min hustru". Under denna inskrift sågos Erik Axelssons och hans hustrus vapen. Olofsborgs fäste, som ärevördigt höjer sig öfver Saimas böljor, erinrar ännu i dag om den medeltida riddare, som, bördig från det fjärran Danmark, byggde det till värn för Finlands östliga gränsmarker.

Redan i och för sig var Erik Axelssons fäste ägnadt att väcka de ryska myndigheternas oro, men deras förbittring var så mycket större, som de, ehuru troligen med orätt, ansågo, att den nya borgen var byggd öster om den gränslinje, som år 1323 blifvit utstakad, och således inom deras eget område [1]). Snart vimlade det af fiender rundt kring det nya, ännu icke fullbordade fästet. Erik Axelsson skildrar själf de svårigheter han hade att bekämpa. Hvarje farkost, säger han, som sändes att hämta sten, lera eller sand, ty det nödiga byggnadsmaterialet måste på båtar forslas till fästningen, bestegs af en rote soldater och 12—14 af Erik Axelssons järnklädda ryttare. Endast sålunda trodde man sig tryggad mot fiendernas angrepp. Byggnadsarbetet fortgick, oaktadt dessa svårigheter, oafbrutet [2]). Att ryssarnes anfall äfven i öfrigt hårdt öfvergick Finland, framgår af bref af biskop Kort Bidz, Erik Axelsson och andra betydande män i Finland till riksrådet i Sverige, i hvilka de klagade öfver att de omilda ryssarne, Guds och kristenhetens fiender, med dråp, mord och pina fördärfvade den fattiga allmogen i Finland. De anhöllo om hjälp, och i själfva verket vände sig riksrådet med anledning däraf till landskapens allmoge, bedjande om understöd i matvaror och manskap till Finlands

---

[1]) Se K. Grotenfelts förut (sid. 64) nämnda meddelanden i Suomen Museo II och Hist. ark. XIV.

[2]) J. R. Aspelin: *Savonlinna 1475—1875*, Helsingfors 1875. Åbo Tidningar 1793.

försvar [1]). Troligen beredde den hjälp, som nu sändes, någon lättnad. Därefter infann sig under vintern 1475—76 ett svenskt sändebud i Novgorod och lyckades förnya freden [2]). Men redan 1479 omtalas åter ett ryskt infall i Savolaks. Och 1480 bröt Erik Axelsson in på det ryska området, som han förhärjade på en sträcka af tjugufyra mils längd. Han slog, heter det, ihjäl både folk och fä, män och kvinnor, unga och gamla till ganska många tusende [3]) Tillika sökte han förmå hansestäderna att afstå från handeln på Narva och Neva. Men midt under dessa händelser afled han i mars 1481. „Då herr Erik Axelsson han blef död, kommo svenska män i nöd", säger rimkrönikan. I Finland hade man under de följande bistra tiderna fullt skäl att sakna denne kraftfulle höfding, som visat mera blick för landets väl än någon annan af tidens stormän.

Efter Erik Axelssons död fortsattes kriget af hans broder, Lars, slottshöfding på Raseborg, som nu öfvertog befälet på Viborgs slott. Slutligen ingicks den 17 januari 1482 i Viborg ett stillestånd, som skulle vara i fyra års tid „från jul till jul igen". När de fyra åren utgått, sände Sten Sture två ombud till Novgorod, hvilka i november 1487 afslöto ett nytt stillestånd, som skulle räknas till den 6 november 1492 [4]).

Äfven Finlands nordligaste, ännu glest befolkade nejder voro samtidigt skådeplats för blodiga krigshändelser. I ett bref från invånarne i Ijo, Kemi och Limingo, skrifvet år 1490, klagas öfver att ryssarne i åttatio år gjort dem skada. Särskildt hade man under de senaste åren varit utsatt för fientliga angrepp. Deras framfart skildras i färger, som skulle synas oss öfverdrifna, om vi icke ägde äfven andra underrättelser, som vittna om att det icke fanns någon gräns för vildheten i denna tids krigarlif. „Våra stackars kvinnor", heter det, „hänga de upp vid armarna och slå dem med ris och gissel, och sticka dem med spjut och pina dem till döds. Våra stackars barn taga de och träda dem lefvande på staf-

[1]) J. Hadorph: *Twå gambla svenske Rimkrönikor,* Stockholm 1674, II, Bihang, sid. 289.

[2]) O. S. Rydberg: *Sveriges traktater* III, sid. 338.

[3]) *Olai Petri Svenska krönika,* utg. af G. E. Klemming, sid. 273.

[4]) C. G. Styffe: *Bidrag till Skandinaviens historia* IV, sid. XLI.

var; sedan skjuta de dem fulla med pilar; de bära alla de barn de kunna öfverkomma i ett hus och sätta stock på dörren och innebränna dem"[1]. Vi äga icke en motsvarande skildring från ryskt håll om våra egna landsmäns förfarande, men det är föga anledning att förutsätta, att de voro mänskligare. Den ömsesidiga förbittringen ökades genom att ryssarne trodde sig hafva gammal besittningsrätt till Finlands nordliga områden. De sade nämligen, att landet, vattnet och floderna hörde dem till ända till Hanhikivi vid Pyhäjoki i Salo socken och till en motsvarande punkt på svenska sidan, kallad Bjureklubbe. På grund af dessa anspråk, hvilka, såsom vi vid frågan om nöteborgska freden framhållit (sid. 64), torde härstammat från äldre, hedniska tider, sade de sig hafva rätt att uppbära tre hvita skinn i skatt af hvarje man från det vidsträckta området.

Emellertid hade nya inre stridigheter uppkommit. Erik Axelsson hade kort före sin död öfverlämnat sina slott i Finland, Viborg, Nyslott och Tavastehus, åt sina bröder, Ivar, som förut hade Gottland i förläning, och Lars på Raseborg. I ett bref till riksföreståndaren och riksrådet framhöll Lars Axelsson de skäl, som föranledt detta egenmäktiga förfarande. De kostnader hans broder Erik nedlagt på befästandet af Viborg och Nyslott gjorde det billigt att slotten tillsvidare skulle förblifva i arfvingarnes händer; dessutom skulle han bevisa regeringen i Sverige all trohet och tjänst[2]. Sten Sture begaf sig förgäfves till Finland för att ordna denna angelägenhet. Först efter Lars Axelssons död på våren 1483 träffades vid ett möte på Gottland en öfverenskommelse mellan Sten Sture och Ivar Axelsson, hvarigenom den sistnämnde afstod från slotten i Finland. Raseborgs slott förblef dock i Tottarnes händer och tillföll riksföreståndaren först 1487, då Lars Axelssons enka, fru Katarina Nipertz, efter en kort belägring uppgaf det åt höfdingen på Tavastehus, Knut Posse. Numera rådde köld mellan riksföreståndaren och de mäktiga Tottarne, hvilka begynte ansluta sig till det danska partiet. Emellertid hade Kristian I dött 1481,

[1] J. Hadorph: *Twå gambla svenske Rimkrönikor*, Stockholm 1674, II, Bihang, sid. 343—347.

[2] C. G. Styffe: *Bidrag till Skandinaviens historia* IV, N:o 50.

hvarefter hans son, Hans, efterträdt honom. Kristian hade varit föga älskad i Sverige, men konung Hans var en furste, om hvilken man intet kände, hvarför hans maningar att återupprätta unionen hade en annan kraft än faderns. Vid ett möte i Kalmar 1483 blef det klart, att Sten Stures inflytande icke mera stod på fast grund. De svenska ombuden, biskopar och världsliga herrar, förklarade sig villiga att antaga Hans till konung, blott han bifölle till deras villkor. De förbehöllo sig bland annat att konungen skulle rätta sig efter rådet vid bortgifvande af län och antagande af nya rådsherrar; rådsherrarne skulle hafva rätt att befästa sina gårdar och att förvägra konungen och hans män tillträde. Sten Sture, som själf var närvarande, undertecknade denna s. k. Kalmar recess, men förklarade sedermera, att han gjort det af nödtvång. Han ville så länge som möjligt motsätta sig unionens återupprättande, men kom därvid i en allt mera brydsam ställning.

Samtidigt blefvo de moln, som samlat sig på rikets östra gräns, allt mörkare. Sveriges naturliga bundsförvant på detta håll borde varit svärdsbrödraorden, men Sten Sture hade icke nog vinnlagt sig om dess vänskap. Visserligen stod han redan 1479 i underhandling med dess ordensmästare, men sedermera hade han oklokt inblandat sig i de stridigheter, som förefallit mellan ordensmästaren å ena sidan samt biskopen af Riga och staden Riga å den andra. Han hade till och med låtit trupper från Finland rycka de sistnämnda till undsättning. Dessa tvistigheter bilades, sedan faran från öster blifvit allt mera öfverhängande. Ett stillestånd ingicks nämligen 1487 och i juli 1488 skedde en förlikning, enligt hvilken „förening, förbund och endräkt“ skulle råda. Slutligen afslöts i Reval den 17 november s. å. en „evig fred“, vid hvilket tillfälle Sverige representerades af domprosten i Åbo Magnus Stiernkors och Knut Posse [1]. Men den köld, som en gång vunnit insteg, tyckes dock icke helt och hållet gifvit vika. Medan Sten Stures ställning sålunda försvagades, närmade sig konung Hans till Ryssland. År 1493 ingicks mellan hans sändebud och ryska storfursten en för-

[1] C. G. Styffe: *Bidrag till Skandinaviens historia* IV, N:o 88.

bundstraktat, hvari han och Ivan Vasiljevitsch förbundo sig att ömsesidigt bistå hvarandra mot Sten Sture.

Fredsunderhandlingarna mellan Rysslands och Sveriges regeringar leddes af Nils Eriksson Gyllenstierna, som 1490 blifvit utnämnd till höfding på Viborgs slott. Riksföreståndaren själf besökte åren 1490 och 1491 Finland för att påskynda underhandlingarna och med lifligt intresse följde äfven biskop Magnus III Stiernkors, som år 1489 efterträdt Kort Bidz, deras förlopp. Denne vistades ofta i Viborg eller dess närhet, där han med landets ämbetsmän deltog i de rådslag, som rörde fredsverket. Förhoppningarna om en varaktig fred tyckas dock från början varit ringa. I ett bref till Sten Sture af år 1492 omtalar biskop Magnus, att man vid ett möte af Finlands främsta män öfvervägt, huruvida det ens vore skäl att i Ryssland söka utverka en bestående fred. Redan förut hade man förgäfves gjort försök i detta syfte, hvarför det kunde synas mera ändamålsenligt att nöja sig med ett stillestånd. I andra bref upprepar han samma tanke. En fred sluten till och med blott för en tid af tio år skall, säger han, icke hållas, ty så framt storfursten af Moskva ser sig i tillfälle att angripa oss, skall han göra det. De fordringar Ivan III uppställde voro dessutom så stora, att det syntes omöjligt att bringa någon öfverenskommelse till stånd. Han yrkade nämligen, att gränsen skulle utstakas noggrant enligt nöteborgska freden, och att det landområde, som svenskarne tillägnat sig öster om gränsen, skulle återlämnas. Olofsborg, som var byggdt inom hans eget område, skulle öfverlämnas åt honom. Han klagade äfven särskildt öfver att en fogde i Österbotten, vid namn Hans Reen, låtit gripa tjugu ryssar och halshugga sjutton af dem. Han begärde ersättning för den skada denne man tillfogat honom och hans undersåtar. Hellre än man på finska sidan biföll till sådana anspråk, ville man inlåta sig i öppen fejd. Dessa skiftande underhandlingar ledde till ett stillestånd förmodligen på ett och ett halft år, men därmed var föga vunnet, ty det var knappt tvifvelaktigt, att kriget efter stilleståndsårens slut, år 1495, åter skulle begynna [1]).

[1]) O. S. Rydberg: *Sveriges traktater* III, sid. 420—423.

Samtidigt drefvos underhandlingar med svärdsbröderne. Den 22 oktober 1492 sändes två frälsemän och två medlemmar af Åbo domkapitel, Knut Posse, Magnus Johansson, Erik Ragvaldson och Henrik Wenne till Liffland för att söka svärdsbrödraordens hjälp mot den hotande faran från öster. „Af många vittnesbörd framgår", hette det i den skrifvelse de förde med sig, „att de vantrogna ryssarnes furste redan länge beredt sig att angripa de närgränsande kristna länderna, och det är därför i hög grad viktigt, att de sanna kristnas riken, områden och furstar förena sig till ett enigt förbund". Denna beskickning ledde till att den fred, som år 1488 hade blifvit ingången med svärdsbröderne, i juni 1493 bekräftades.

De finska fästningsverken hade vid denna tid blifvit förstärkta och försedda med proviant och ökad besättning, men dessa och andra försvarsåtgärder voro dock svaga, jämförda med ryssarnes väldiga krigsrustningar. Närmast berodde försvaret på en af riksföreståndarens pålitligaste anhängare, Knut Posse, som, förut höfding på Tavastehus och sedan på Kastelholm, numera efter Nils Eriksson Gyllenstiernas död, 1495, blifvit utsedd till befälhafvare på Viborgs slott [1]. Redan under sommaren 1495 gjorde denne ett infall i Ryssland, men drog sig snart för de öfvermäktiga ryssarne tillbaka till Viborg, där nu de fleste af landets mera betydande adelsmän, åtföljda af sina stridsmän och tjänare, samlade sig. Såsom närvarande nämnas de bägge lagmännen, Henrik Bidz och Klas Horn, Magnus Larsson, Bengt Olsson, höfdingen Hartvig Winholt, Arvid Olsson m. fl. Biskop Mag-

[1] Knut Posse, som första gången omtalas 1467, deltog med ära i slaget vid Brunkeberg 1471. Han inträdde i riksrådet 1473 och var inflytelserik äfven såsom svåger till den mäktige Erik Axelsson. År 1474 nämnes han såsom dennes fogde på Tavastehus slott, och från denna tid är hans verksamhet helt och hållet ägnad åt Finland. Han stod i nära förhållande till Erik Axelsson och Lars Axelsson, men anslöt sig efter den sistnämndes död 1483 till riksföreståndaren, med hvilken han vid det ofvan (sid. 136) nämnda förlikningsmötet på Gottland sammanträffade, och var sedermera en af Sten Stures pålitligaste och mest använda anhängare. År 1490 erhöll han Kastelholm i förläning, men vi finna honom efter denna tid ofta i Viborg eller dess närhet, deltagande i rådplägningarna om förhållandet till Ryssland.

tiken, dock bibehållit skenet af vänskap till riksföreståndaren, begagna allt sitt inflytande för att motverka Sten Stures afsikt. I Sverige hotade, skref han, ingen fara. Hvarken Svante Sture eller någon annan tänkte resa sig mot riksföreståndaren. Det vore icke skäl att för sådan orsaks skull öfvergifva Finland och gifva det till pris åt fiendernas härjningar [1]). Sten Sture lät dock icke beveka sig genom dessa och likartade maningar. Han fick icke lugn, förrän han återvändt till Sverige. Under november månad lämnade han Viborg och drog till Åbo, därifrån han jultiden seglade till Sverige med en del af sina trupper. Äfven denna gång hade hans besök i Finland varit betydelselöst. Med blickarna riktade på sina fiender i Sverige hade han förblifvit overksam. Han förebar själf, att vintern varit alltför blid och hans trupper alltför svaga för att något af betydenhet skulle kunnat uträttas, men mera lända honom partiförhållandena till ursäkt.

I Finland var man tröstlös öfver riksföreståndarens afresa. „Vi äro öfvergifna och beröfvade all mänsklig hjälp", skref biskop Magnus till Jakob Ulfsson [2]). Men lyckligtvis hade redan vid denna tid fredsunderhandlingar blifvit öppnade, hvilka ledde till ett bättre resultat, än man vågat hoppas. Knut Posse hade sändt sändebud till Kexholm. De emottogos välvilligt och återvände till Viborg, åtföljda af ryska budbärare, hvilka åt Knut Posse öfverlämnade ett bref, hvari meddelades, att fredsunderhandlingarna lämpligast borde bedrifvas i Novgorod. De ledande männen i Finland voro icke sena att följa denna vink, hvilken de betraktade såsom en gudasänd ljusglimt på den mörka himmeln. Biskop Magnus, Knut Posse och några andra af höfdingarne på Viborgs slott beslöto vid en sammankomst att söka stillestånd. Tvenne sändebud, domherren Gregorius Johannis och kyrkoherden i Perno, Cyprianus Andreæ, begåfvo sig till Novgorod, där de den 3 mars 1497 afslöto en stilleståndstraktat, som skulle gälla i sex år, från den 25 mars 1497 till samma dag 1503. Rågränsen mellan de båda länderna skulle noga uppgås, och för detta ändamål skulle vid jultiden en ny sammankomst

---

[1]) *Handlingar rörande Skandinaviens historia* XVIII, sid. 45, Stockholm 1833.

[2]) A. I. Arwidsson: *Handl.* VI, sid. 97.

äga rum vid Vuoksen floden. Bägge ländernas undersåtar skulle åtnjuta frihet och trygghet i handel och vandel; flyktade slafvar och gäldenärer skulle ömsesidigt utlämnas o. s. v.[1]) Med denna traktat afslutades det s. k. stora ryska kriget. Det hade spridt förödelse vida i Finlands bygder, men det är dock troligt, att spåren af fiendens framfart icke blefvo alltför varaktiga, ty den ryska makten hade ingenstädes fått fast fot. Att svårare olyckor blifvit förekomna var de mäns förtjänst, som haft ledningen af landets försvar om händer och med råd och dåd verksamt bidragit till afvärjandet af faran, bland dem i främsta rummet Knut Posse och Magnus Stiernkors. Häfden ägnar ett tacksamt erkännande åt desses rådighet, kraft och fosterlandskärlek. Den i fredsbrefvet omtalade sammankomsten för gränsreglering kom emellertid icke till stånd.

Sten Sture hade knappt återkommit till Sverige, innan den oro, som länge varit rådande därstädes, bröt ut i fullt uppror. Hans ovänner klagade öfver att de löften man gifvit konung Hans icke blifvit hållna, hvarför denne icke skulle underlåta att med svärdet i hand kräfva uppfyllandet af dem; öfver att han länge intagit en fientlig ställning till svärdsbrödraorden och icke tillräckligt sörjt för Viborgs och Nyslotts försvar samt Finlands trygghet; samt öfver att han orättvist gjort Svante Sture ärekränkande förebråelser. Sådana voro de beskyllningar, som gjordes Sten Sture vid ett möte i Stockholm i slutet af februari och början af mars 1497. Sant och falskt blandades i syfte att framställa riksföreståndarens handlingssätt i så mörk dager som möjligt. I nödvändigheten af Finlands försvar (man hade ännu icke i Sverige kunskap om fredsunderhandlingarna med Ryssland) funno hans motståndare slutligen en anledning att öppet bryta med honom. De förklarade nämligen den 7 mars 1497, att Sten Sture, emedan han icke kunde dela sig i tu och på en gång försvara denna del af riket och förestå regeringen, skulle vara afsatt från riksföreståndarämbetet. Sten Sture svarade å sin sida den 9 mars, att, liksom han emot-

[1]) O. S. Rydberg: *Sveriges traktater* III, sid. 448. Gränsen skulle gå „usque ad mare Koen" (= Ishafvet).

tagit regeringen med menige rikets inbyggares samtycke, skulle han först då lämna densamma, när desse och riksrådet så fordrade. Under sådana förhållanden kunde tvisten afgöras endast med vapenmakt. Sedan konung Hans den 13 mars förklarat Sten Sture krig, vände han sig till Sveriges allmoge, som förut troget bistått honom, och uppbådade denna till kamp för fäderneslandet. I synnerhet i Dalarna fann han lifligt understöd, men alla ansträngningar visade sig fåfänga. Han måste slutligen erkänna Hans såsom konung, mot att denne beviljade honom betydande förmåner. Han erhöll i förläning Finland med alla dess slott, Viborg, Olofsborg, Tavastehus, Raseborg, Åbo, Kastelholm och Korsholm; efter hans död skulle hans hustru, Ingeborg Tott, få behålla Tavastehus slott och län under sin lifstid. Dessutom erhöll han betydande förläningar i Sverige och förblef sålunda i en furstlig ställning [1]).

Konung Hans, af svenska historieskrifvare kallad Johan II, intågade den 11 oktober 1497 i Stockholm och kröntes den 26 november samma år till konung i Stockholms Storkyrka. Han var en man med många framstående egenskaper, hvilka dock fördunklades genom ett ofta frambrytande häftigt lynne, som någon gång gick ända till vansinne. I Sverige var han såsom utlänning ogärna sedd och snart erfor han, att det var svårare att behålla än vinna den svenska kronan. Den viktigaste regeringshandlingen under hans korta styrelse var, att hans son Kristian den 5 december 1497 valdes till tronföljare och den 29 maj 1499 hyllades såsom sådan af ombud för de olika landskapen, vid hvilket tillfälle i enlighet med konungabrefvet af den 15 februari 1362 biskopen, lagmännen samt frälsemän och bönder från Finland voro närvarande [2]). I Finland styrde emellertid Sten Sture, som 1498 utverkade sig en förklaring af borgmästare, råd och menighet i Åbo, att ingen hade något att anmärka mot hans fogdar, äfvensom ett bref af biskop Magnus, däri denne intygade, att de olyckor, som under det

[1]) Sten Stures bekännelseskrift om de förläningar han af konung Hans erhållit dagt. den 3 december 1497 ingår i Grönblads *Nya källor*, sid. 95.

[2]) Valakten finnes hos Hadorph: *Twå Gambla swenske Rimkrönikor* II. Bihang, sid. 367.

förgångna året träffat Finland, icke kunde tillskrifvas Sten Stures försumlighet. Men snart lärde Sten Sture känna, huru beroende han numera var, oaktadt de betydliga förläningar han innehade. Han hade erhållit löfte om full ansvarsfrihet, men anklagades dock vid ett rådsmöte i Stockholm i februari 1499 för sitt förhållande såsom riksföreståndare. Han gick fri från ytterligare förföljelse endast genom löfte att årligen erlägga en summa af tvåtusen mark till konungen i afgift för sina förläningar och genom att någon tid senare, i juni, mot förläningar i Sverige till konung Hans afträda slotten Åbo, Viborg och Nyslott med därunder lydande län. Han ansåg sig med rätta kränkt af konungen och blef så mycket mera böjd att resa sig mot honom, som Svante Sture, alltid orolig och ärelysten, åter började närma sig det fosterländska partiet. Det svenska sändebudet i Rom doktor Hemming Gad återvände vid denna tid till Sverige, där han med ifver och framgång arbetade på att återställa vänskapen mellan de tvenne Sturarne och väcka nationalhatet mot Danmark till nytt lif. Denne man var sedermera under mera än ett årtionde själen i alla det fosterländska partiets rådslag. Ett nederlag, som konungen år 1500 led mot bönderna i Ditmarsken, bidrog att öka hans svenska fienders mod, och då han i början af februari 1501 besökte Sverige, var redan ett uppror nära att utbryta. Konungens förhållande till Ryssland var särskildt en ömtålig punkt, och fienderne underläto icke att begagna sig däraf till hans skada. Oaktadt stilleståndet af år 1497 hade ryssarne fortfarande härjat i Finlands östra gränstrakter. År 1499 bröto de fram mot Nyslott, men blefvo tillbakaslagna [1]. Med anledning häraf hade konungen sändt sändebud med klagomål till storfursten Ivan, men denne hade emottagit beskickningen ogunstigt och sände nu å sin sida en beskickning till konung Hans, hvilken i början af år 1501 anlände till Stockholm. De ryska sändebuden, som i riksrådets närvaro erhöllo företräde inför konungen, uppläste ett på latin affattadt bref, hvari Ivan erinrade om att han på konung Hans' inrådan och i följd af det år 1493 ingångna förbundet med honom angripit

[1] Grönblad: *Nya källor*, sid. 113 och 117.

Finland. I samma förbund hade blifvit fastställdt, att gränserna mellan de båda rikena skulle blifva sådana de af ålder varit, hvarför Ivan yrkade, att häradena Savo, Jääskis och Äyräpää, som fordom tillhört Ryssland, skulle återställas [1]). Om också konungen aldrig hade tänkt bifalla till så vidsträckta fordringar, var den ryske furstens skrifvelse dock ett mäktigt vapen i händerna på hans motståndare. I juli månad 1501 uppsade de konungen öppet tro och lydnad; denne måste lämna landet, och Sten Sture valdes på slutet af året, den 12 november 1501, till riksföreståndare. Sedan han i maj 1502 eröfrat Stockholms slott, som försvarades af konung Hans' gemål, drottning Kristina, begaf han sig under sommaren samma år till Finland för att äfven där kufva konung Hans' parti. Till höfdingar hade denne år 1499 insatt på Åbo slott Magnus Frille samt på Olofsborgs och Viborgs slott Erik Thuresson Bielke. Den förre gjorde motstånd och uppgaf Åbo slott först efter en långvarig belägring den 6 september 1502. Medan belägringen ännu fortgick, bröt Sten Sture upp till östra Finland, där han sammanträffade med Erik Thuresson Bielke på Hollola prästgård. Erik Thuresson, en man af kraftfull karakter och betydande energi, var med tacksamhetens band fäst vid konung Hans' person, ty denne hade genom att upphöja honom till riddare samt genom andra gunstbevisningar och förläningar vunnit hans vänskap. Han tyckes till en början hafva tvekat om det handlingssätt han skulle iakttaga, men beslöt slutligen att ansluta sig till Sten Sture och svärja honom trohetsed. För de skäl, som förmådde honom till detta steg, redogör han i ett för tidens förhållanden betecknande bref till konung Hans [2]). Han klagar öfver att han icke af konung Hans fått den hjälp i manskap, kanoner och ammunition, som han väntat sig. Det vore därför lätt att inse, att han icke hade kraft att motstå herr Sten och Sveriges rike, detta så mycket mindre som han i sådan händelse skulle sakna all makt mot ett befaradt angrepp från ryska sidan. Han hade till en början svarat Sten

[1]) Grönblad: *Nya källor*, sid. 118.

[2]) Dagt. Hollola prästgård den 25 juli 1502; Grönblad: *Nya källor*, sid. 136.

Sture, att han icke kunde öfverlämna honom sina slott utan riksrådets och konungens samtycke. Men då han närmare betänkt, att han icke kunde hoppas på hjälp af konung Hans mot ryssar och andra fiender, hade han beslutit att icke söndra sig från sitt fädernerike, utan underkasta sig Sten Sture. Det hade i själfva verket varit föga välbetänkt att låta Finlands östliga landskap öfvergås af ett medborgerligt krig under en tid, då Finland ännu var utmattadt till följd af de olyckor, som nyligen träffat detsamma, och då stilleståndet med Ryssland snart skulle upphöra. Då äfven Magnus Stiernkors' efterträdare på Åbo biskopsstol, Laurentius Suurpää, erkände Sten Sture såsom riksföreståndare, var denne redan under början af hösten 1502 obestridd herre i Finland. Återkommen till Sverige sökte han fortfarande befästa sitt välde och bekämpa danskarne, men dog i Jönköping den 14 december 1503. Han hade verkat under en tid full af stormar och oro, och väl hade han någon gång tagit miste och icke alltid fört fullt öppet språk gentemot opålitliga vänner eller öppna motståndare. Men under de växlande förhållandena hade han oaflåtligt ett enda stort mål i sikte, att befästa sitt fädernelands oberoende och främja dess väl.

Sten Stures död hölls hemlig, tills man mot slutet af januari 1504 valt Svante Nilsson Sture till Sveriges riksföreståndare. Denne, som hörde till släkten Natt och Dag, ehuru hans fader antagit Sturenamnet, var icke en man af samma höga och ädla sinnelag som föregångaren. Vi hafva sett, huru han åren 1496—1497 motarbetade Sten Sture d. ä., hufvudsakligen ledd af enskilda synpunkter, och huru han år 1501 gjorde uppror mot konung Hans, som han några år tidigare kallat till riket. Såsom riksföreståndare ådagalade han icke en hög statsmannablick. Det var snarare slaktningens tummel än rådsbordets öfverläggningar, som lockade honom.

Finlands invånare hade icke varit i tillfälle att deltaga i valhandlingen, men nu liksom 1457 erkände man deras rätt att yttra sig om ordnandet af rikets styrelse. Genom tvenne sändebud, Josef Pedersson och Bengt Bengtsson, som medförde bref från riksföreståndaren och riksrådet, un-

derrättades de om de händelser, som i Sverige inträffat, och efter desses ankomst sammanträdde „friborne, frälsemän, köpstadsmän, bönder och bokarlar“ i Åbo län den 3 mars 1504 till valmöte på Åbo rådstuga. Liksom 1457 representerades således landets allmänhet af invånarne i Åbo län. Någon meningsskiljaktighet visade sig icke. De församlade valde Svante Sture till riksföreståndare och underrättade regeringen i Sverige därom i ett bref, hvari det bland annat hette, att Finlands invånare lika litet som deras förfäder tillförene ville söndra sig från Sveriges rike utan „blifva, lefva och dö, lida och umgälla“ med dess inbyggare, såsom dem med rätt och ära tillkom [1]), genom hvilka ord man ville erkänna att rättigheten att deltaga i viktigare statshandlingar innebar en förpliktelse till obrottslig trohet mot riket. Därefter förblef den ene af de bägge sändebuden, Josef Pedersson, i Åbo och dess omnejd, verksam att befästa riksföreståndarens inflytande. Han underhandlade med medlemmarne af domkapitlet och höfdingen på Åbo slott, Didrik Hansson, besökte enskilda frälsemän på landsbygden och sammankallade allmogen till ting för att emottaga dess trohetsförsäkringar. Hans följeslagare, Bengt Bengtsson, begaf sig till Viborg, där han sammanträffade med den mäktige Erik Thuresson Bielke, som äfven han fogade sig i förändringen. För att ytterligare förvissa sig om finnarnes trohet begaf sig riksföreståndaren själf i juli 1504 åtföljd af flere rådsherrar till Finland. Han öfvertog slottslofven på Kastelholm, sammanträffade i Åbo med biskopen och landets förnämsta män och emottog trohetsförsäkringar af folket. Ett tillärnadt möte mellan honom och Erik Thuresson Bielke blef uppskjutet, men han erhöll dock kort därefter öfvertygande bevis om dennes tillgifvenhet och torde slutligen hafva sammanträffat med honom [2]). Huru vänskapligt förhållandet mellan höfdingen på Viborgs slott och riksföreståndaren numera var, framgår däraf, att Erik Thuresson förordnades till „fullmyndig och mäktig höfding öfver Finland och Åland“ med rätt att på egen hand vidtaga åtgärder till landets bästa. Han visade sig fullt ägnad att fullgöra de värf, som honom

[1]) Grönblad: *Nya källor,* sid. 164.
[2]) C. G. Styffe: *Bidrag till Skandinaviens historia* V, sid. LI.

därigenom ålades. Ledningen af rikets politik gentemot Ryssland handhades af honom med mycken omtänksamhet och drift. Han stod i brefväxling med höfdingarne i de ryska gränstrakterna; han utsände spioner, hvilka gåfvo honom noggranna underrättelser om tillståndet i det östra grannlandet, och bilade gränsbornas tvister, hvilka ständigt hotade att störa freden mellan rikena. Han upprätthöll äfven en liflig förbindelse med Estland och med de tvenne städerna Reval och Narva för att skydda sjöfarten och handeln för de kaparfartyg, som ständigt oroade kusterna vid Östersjön och Finska viken. Ehuru han i främsta rummet var krigare, saknade han icke intresse för fredligt gagnande verksamhet. Han var den förste, som uppkastade tanken att genom en kanal förbinda Saima med hafvet, ett företag, som började, men icke kunde slutföras [1]. Så står han invid Erik Axelssons sida såsom en värdig representant af den mäktiga unionsadeln, hvars medlemmar icke sällan blefvo bofasta i Finland, ehuru de härstammade från västligare bygder.

Redan i början af år 1504 hade en beskickning under ledning af kaniken i Upsala Jöns Laurensson blifvit sänd till Novgorod för att underhandla om förnyandet af 1497 års fred. Medan Svante Sture befann sig i Finland återvände budbärarne med underrättelse att storfursten var böjd för fred, men icke kunnat gå in på fredsunderhandling, innan nya sändebud komme, som visste hvem som vore rikets föreståndare. Med anledning däraf sändes till Novgorod Krister Klasson (Horn) och Sigfrid Andersson, hvilka där erhöllo ett fredsbref af d. 14 september 1504. Brefvet öfverensstämde med 1497 års traktat, endast med det tillägg, att om krig skulle utbryta mellan Ryssland och liffländska orden, Sverige icke skulle bistå orden. En gränsreglering var i fråga, men kunde icke under de följande åren komma till stånd [2].

Med Danmark ingicks stillestånd på ett år från juni 1504, men därefter återupptogs kriget i hvilket Hemming Gad, som under hela Svante Stures tid var själen i rikets regering, var outtröttligt verksam. Än uppeldade han all-

[1] Grönblad: *Nya källor,* sid. 136 ff.

[2] Gränsen skulle gå „a Sesther flumine usque ad mare Kajnu" (= Ishafvet). O. S. Rydberg: *Sveriges traktater* III, sid. 502.

mogen med glödande tal, än åter förde han trupperna i fält med en erfaren anförares insikt och mod. Tillika slöto svenskarne förbund med Danmarks fiender, lybeckarne, och uppmuntrade norrmännen till motstånd mot Danmark. Men oaktadt alla svenskarnes ansträngningar voro danskarne dem i det hela öfverlägsna. De understöddes af påfven, som beröfvade Hemming Gad hans prästerliga värdighet och lyste honom i bann, och af kejsaren, som förklarade det svenska riket i akt; men viktigare var, att Danmarks sjömakt var Sveriges vida öfverlägsen. Danska krigsfartyg svärmade under ledning af djärfva sjöhjältar, sådana som Severin Norby, Otto Rud och Jens Holgersson Ulfstand, rundt kring Sveriges och Finlands kuster. Handeln blef hämmad; viktiga nödvändighetsvaror, sådana som saltet, stego i pris; och särskildt var Finland med dess vidsträckta kuster utsatt för faror. Under våren och sommaren 1507 togs ett antal finska fartyg. Endast Viborgs län skyddades genom Erik Thuressons vaksamhet. Äfven angrepp mot fasta punkter företogos. I medlet af juli 1507 landade en eskader under Severin Norbys befäl vid Åland. Kastelholms slott angreps och gaf sig efter ett kort försvar; slottshöfdingen Sten Thuresson, en broder till Erik Thuresson, blef fången; fienden vann ett rikt byte, tände eld på slottet och drog sig tillbaka, sedan landet delvis blifvit plundradt och invånarne blifvit tvungna att erlägga en brandskatt. Erik Thuresson sände vid underrättelsen härom manskap och skepp till Åland samt uppmanade såväl andliga som världsliga förläningsinnehafvare i södra Finland att komma till hjälp. Men detta var numera för sent. Svante Sture och Hemming Gad sköto skulden härför på Sten Thuresson, som till straff beröfvades sina förläningar; äfven Erik Thuresson klandrades, ehuru dock den egentliga orsaken till hvad som inträffat låg i Sveriges allmänna underlägsenhet till sjös. Från denna tid var förhållandet mellan riksföreståndaren och Erik Thuresson icke lika godt som förut [1]). År 1508 förnyades fiendens härjningar; i augusti brände danskarne Borgå stad och några adelsgårdar i dess

[1]) Grönblad: *Nya källor*, sid. 326—337; *Handl. rörande Skandinaviens historia* XX, sid. 137—179, Stockholm 1835.

närhet; och det följande året var ännu olyckligare. Natten mellan den 2 och 3 augusti 1509 smög sig den danske sjöhjälten Otto Rud med sitt krigsfolk in i Åbo, hvars borgare, som intet ondt anade, vid midnattstiden väcktes ur sin slummer genom rop och ljud af pukor och trumpeter. Intet motstånd gjordes; de förnämsta af invånarne blefvo dödade; andra fördes i fångenskap, och staden öfverlämnades till plundring åt soldaterna. I domkyrkan, där under århundradens lopp dyrbara kärl och prydnader blifvit samlade, gjorde främlingarne ett rikt byte. De tillägnade sig biskopsmössan, som var besatt med talrika ädelstenar, biskopsstafven af massivt silfver, den rikt utsirade biskopskappan äfvensom bilder, klenoder, rökelsekar m. m. prydda med pärlor och ädelstenar. Till och med böcker af större värde bortfördes. Plundringen fortsattes därefter under fem dagar; sedermera drogo de objudna gästerna med talrika fångar dels till svenska kusten, dels till Hangöudd, därifrån de hotade Åbo med ny hemsökelse, såvida de icke erhöllo 12,000 mark i brandskatt och lika mycket i lösen för biskopsmössan och stafven [1]). Nådendals kloster undgick plundring genom att erlägga tjugufem mark i penningar. Den finska skärgården och kusterna af Roslagen härjades grymt under de följande veckorna. Den förtrytelse dessa våldsbragder framkallade finner ett uttryck i den finska biskopskrönikan, hvars författare beder Gud den allsmäktige om hämnd för den grymhet danskarne föröfvat [2]). — Kort härefter den 17 augusti 1509 slöts i Köpenhamn en fred, enligt hvilken Sverige årligen skulle betala åt konung Hans 12,000 mark och åt hans gemål, drottning Kristina, 1,000 mark, tills Sverige beslöte sig för att i riket emottaga honom själf eller hans son Kristian såsom fullmyndig konung.

Denna fred blef dock icke långvarig. Redan 1510 öppnades kriget ånyo af Sverige i förbund med hansestäderna och fördes med växlande framgång till sjös och lands. Huru bittert missnöjet med den ständiga ofreden var, finna vi af några

[1]) Grönblad: *Nya källor*, sid. 434; Porthan: *Chronicon episcoporum*, sid. 589.

[2]) Ännu i dag förvaras i Eibo kyrka på Seeland en dyrbar kalk, som bland annat röfvadt gods år 1509 från Åbo öfverfördes till Danmark.

uttalanden, som afgåfvos af allmogen på Åland efter den förödelse, som år 1507 hade öfvergått denna landsdel. Invånarne i två socknar förklarade nämligen, då man kräfde skatt af dem, att de visserligen samlat sin skatt, men att de icke ville erlägga densamma, såvida icke Svante Sture komme med stor makt eller ock konung Hans och hans folk. De talade till och med om Hans såsom sin „nådige konung“ [1]). Så gjorde sig trötthet och missnöje allt allmännare gällande, och den naturliga följden däraf var, att unionstankarna vaknade till nytt lif. Erik Thuresson Bielke, som länge varit en af det fosterländska partiets främste män, men icke glömt de oförrätter han själf och hans broder år 1507 lidit, var en af dem, som nu öppet begynte motsätta sig riksföreståndaren. Han uttalade sig bestämdt mot det förbund riksföreståndaren slutit med hansestäderna, hvilka han ansåg vara egennyttiga och falska. Han klagade öfver att Svante Stures fogde i Åbo hade tagit ett hans skepp i beslag, medan det låg i stadens hamn, och öfver att han själf och hans släktingar på hvarjehanda sätt blifvit tillbakasatta af riksföreståndaren. „Jag beder Eder“, skref han bland annat, „att I icke fortfarande på detta sätt stöten mig och mina vänner och flere andra män från Eder, så att vi slutligen nödgas uppsäga Eder vår lydnad“. Han redde sig att framlägga sina klagomål vid ett möte, som skulle äga rum i Stockholm i början af år 1511, men insjuknade, medan han rustade sig att resa öfver till Sverige, och dog i april samma år. Honom sörjer hela landet, heter det i ett bref, skrifvet kort därefter.

Han hade på slutet af sitt lif fortfarande haft svårigheter i förhållande till Ryssland, där storfursten Vasilij Ivanovitsch (1505—1534) numera efterträdt Ivan III. Uppäggade af konung Hans intogo ryssarne en allt mera hotfull hållning, men de underhandlare, som Erik Thuresson sände till Novgorod: slottshöfdingen Tönne Eriksson Tott, ärkediakonen i Åbo Paul Scheel, Klemet Hogeskild samt borgmästaren i Viborg Herman Larsson lyckades dock i mars 1510 i Novgorod afsluta en fred på 60 år. Villkoren voro desamma

[1]) Grönblad: *Nya källor*, sid. 344.

som i 1504 års traktat, hvarjämte det bestämdes att Sverige icke skulle få komma Polen eller Litauen till hjälp, om dessa länder råkade i krig med Ryssland [1]).

Emellertid blef Svante Stures ställning allt svårare. I september 1511 yrkade riksrådet, att han skulle nedlägga styrelsen, men han vägrade. Det hotande inbördes kriget utbröt dock icke, emedan han plötsligt dog den 2 januari 1512. Hans styrelse hade varit full af krigisk oro, hvarför den fredliga utvecklingen endast i ringa mån kunnat befrämjas. Bland Sturarne var han såväl till karakter som förmåga den minst betydande, men den glans, som i traditionen fallit öfver Sturenamnet, har kommit äfven hans minne till del.

Riksrådet valde vid ett möte i Arboga en af unionspartiets hängifnaste anhängare, Erik Trolle, till rikets höfding, men Svante Stures son, Sten Sture d. y., bemäktigade sig de flesta af rikets slott, begärde och erhöll trohetsförsäkringar af allmogen i rikets landskap och skref bref manande till trohet mot honom och den fosterländska saken till de orter, dit han icke själf kunde komma. Finlands slottshöfdingar och fogdar emottogo varnande skrifvelser såväl från honom som hans motståndare. Slutligen vann Sten Sture afgjordt öfvervikten vid ett möte i Stockholm i juli 1512 och hyllades den 23 juli s. å. såsom riksföreståndare. Kort därefter, i september 1512, infann han sig i Finland, där unionspartiets utskickade verksamt motarbetat honom. Han skipade på Åbo rådstuga rätt i flere mål, som rörde anklagelser mot kronans ämbetsmän. Därefter besökte han landsbygden i Egentliga Finland och i södra Satakunta, öfverallt med välvilja hälsad af folket, som gaf honom sin hyllning. Till Nylands och Viborgs län, som han icke själf kunde besöka, sände han höfdingen på Raseborg, Tönne Eriksson Tott, som å hans vägnar emottog hyllning och trohetsed och däremot lofvade att hålla invånarne vid Sveriges rikes lag och gamla, goda sedvänja. Tönne Eriksson, som åtnjöt riksföreståndarens fulla förtroende, blef därefter

[1]) O. S. Rydberg: *Sveriges traktater* III, sid. 560. Gränsen skulle gå „ex flumine Sesther usque ad mare Kayno“ (= Ishafvet).

höfding på Viborg och Nyslott och var från denna tid den förnämste bland stormännen i Finland. Jämte honom var hans kusin höfvidsmannen på Tavastehus slott Åke Jöransson Tott under unionstidens sista skiften en af den svenska regeringens mest betrodda män i Finland. Ännu följande år besökte Sten Sture Finland, närmast i syfte att påskynda de fredsunderhandlingar med Ryssland, som då öppnades. Fyra sändebud, bland dem Nils Eskilsson Banér och Henrik Stensson Renhufvud, afgingo för att vinna bekräftelse af det år 1510 slutna stilleståndet. De genomförde lyckligt sitt värf, oaktadt storfursten samtidigt äfven från Danmark emottog förbundsanbud. Freden blef ånyo stadfäst, och tillika uppsköts den ofta ifrågasatta gränsregleringen till 1518. Anmärkningsvärdt är, att man på svenska sidan såvidt möjligt ville uppskjuta fastställandet af rågången mellan rikena, troligen af fruktan för att Ryssland skulle förnya sina gamla anspråk. Man utverkade sig därför år 1517 ytterligere uppskof med gränsregleringen.

Emellertid hotade nya faror från Danmark, där konung Hans år 1513 aflidit och efterträdts af sin son, Kristian II (1513—1523). Ett af dennes hufvudsyften var att kufva det motspänstiga Sverige. De första åren efter hans tronbestigning förflöto under underhandlingar, men knappt hade år 1515 den förut nämnde Erik Trolles son, Gustaf Eriksson Trolle, från Rom återvändt till Sverige, där han valdes till ärkebiskop, innan han fick anledning att väcka de gamla tvisterna till nytt lif. Gustaf Trolle vägrade att erkänna Sten Sture såsom riksföreståndare och belägrades af denne på sitt fasta slott, Stäket. Samtidigt beredde sig konung Kristian att med vapenmakt göra sina anspråk på Sveriges tron gällande. Redan år 1517 kom han ärkebiskopen till hjälp, men hans trupper blefvo slagna vid Vädla invid Stockholm, och han kunde icke hindra Stäkets fall och Gustaf Trolles afsättning. Hans flotta ströfvade härjande längs Ålands och Finlands kuster. Ett förnyadt angrepp år 1518 var lika resultatlöst. Kristian II blef slagen vid Brännkyrka söder om Stockholm, men han lät icke afskräcka sig genom dessa motgångar. Han utverkade kyrkans straffdom öfver Sten Sture, som med sina anhängare blef bannlyst för förfarandet mot

ärkebiskop Gustaf Trolle. Sverige belades med interdikt, hvilket innefattade ett förbud mot fullgörandet af kyrkliga ceremonier och fromma förrättningar. Slutligen inbröt i januari 1520 en stark dansk här i Västergötland, där den möttes af Sten Sture på sjön Åsunden i närheten af staden Bogesund. Sten Sture blef slagen och sårad samt dog på återvägen genom mellersta Sverige den 3 februari 1520. Han lämnade efter sig minnet af en ädel och varmhjärtad verksamhet för fosterlandets väl. Sverige stod nu öppet för fienderna. Endast vid skogen Tiveden gjorde bönderna ett svagt försök till motstånd. Den 2 mars 1520 hölls ett rådsmöte i Upsala, där riksrådet i svenska folkets namn erkände Kristian II såsom konung. Den 6 mars utfärdade den danska härens anförare, Otto Krumpen, ett bref, däri han i konung Kristians namn lofvade glömska af allt förflutet samt att regeringen skulle föras i öfverensstämmelse med Sveriges lagar och att ståndens privilegier skulle upprätthållas. Sten Stures änka, den modiga och trofasta Kristina Gyllenstierna, som förde befälet på Stockholms slott, var under dessa dagar det fosterländska partiets egentliga ledarinna. Men äfven hon såg sig slutligen tvungen att gifva vika för öfvermakten. Den 5 september 1520 erkände hon Kristian II såsom konung. Hon behandlades mildt och erhöll bland annat lifstidsförläningar i Finland såsom ersättning för hvad hon förlorat. I sin dagtingan inneslöt hon de förnämsta af sina vänner i Finland: biskop Arvid Kurck, Tönne Eriksson Tott, Åke Göransson Tott och Nils Eskilsson Banér.

Finland hade såsom alltid endast långsamt följt med förändringen i rikets politiska förhållanden. Den 10 juni 1520 sände Kristian ett bref till riksråden och de öfriga förnämsta männen i landet, däri han befallde dem att med det allra första infinna sig i Stockholm, så framt de ville sörja för sitt eget, den heliga kyrkans och menige mans i riket framtida väl och bestånd [1]). De svarade undvikande. Det danska väldet var icke älskadt i Finland, och man ville därför icke utan nödtvång underkasta sig detsamma. Numera skred Kristian till verksammare åtgärder. Han sände Hem-

---

[1]) A. I. Arwidsson: *Handl.* I, sid. 220.

ming Gad, som en längre tid varit fången i Danmark och där blifvit vunnen för unionspolitiken, till Finland. Denne förmådde slottsbefälhafvarne att öfverlämna sina fästen åt konungen, hvarefter på nästan alla slott befälhafvare af dansk eller tysk härkomst tillsattes. Så nämnas såsom befälhafvare på Åbo slott Wulff van Grewendorp, på Viborgs slott Rolf Mattsson och på Tavastehus slott Jöns Mattsson [1]).

Kristian II hade i många afseenden en öppen blick för sin tids kraf, men var i likhet med många andra samtida furstar hänsynslös i val af medel för sina syftemål. Hans svenska undersåtar skulle snart erfara detta. På grund af en anklagelse af Gustaf Trolle, men utan vidare ransakning, fängslades nämligen den 7 november 1520 i Stockholm ett stort antal världsliga och andliga herrar äfvensom borgmästare, rådmän och borgare. Följande dag afrättades de till ett antal af åttiotvå personer på Stockholms stortorg. Sedan detta dåd, som blifvit benämndt Stockholms blodbad, var fullgjordt, skred man till likartade blodsdomar i landsorten, och till Finland sändes budskap om att samma öde skulle öfvergå de främsta af de finska herrarne. Åke Göransson Tott blef afrättad i Tavastehus den 27 november 1520 samt Nils Eskilsson Banér och Hemming Gad invid Raseborgs slott den 16 december. Den sistnämnde rönte således otack för sitt affall från de fosterländska sträfvandena. Biskop Arvid Kurck, som dragit sig tillbaka till Kuustö slott, sökte likväl vinna den nye härskarens bevågenhet. Den 21 september 1521 försäkrade han i ett ödmjukt bref konungen om sin trohet och lofvade att efter yttersta makt och förmåga med råd och dåd vara honom behjälplig. Han begärde tillika några förmåner och förläningar och tecknade sig „Eders Nådes ödmjuka kaplan, Arvid, med samma nåd biskop i Åbo". Någon tid senare, i november, tackade konungen biskop Arvid och riksråden i Finland för deras trohet och manade dem tillika att hålla allmogen till stillhet, så att den icke skulle

---

[1]) H. G. Porthan: *Finlands historia under k. Kristierns den andra regering,* Opera selecta V, sid. 437—457; Grönblad: *Nya källor,* sid. 716.

låta förvilla sig af Gustaf Erikssons anhängare. Själf skulle han med talrikt följe infinna sig i Sverige för att hjälpa och trösta sina vänner och trotjänare, men näpsa alla upproriska och olydiga. Dessa ord afsågo den rörelse, som redan begynt under Gustaf Eriksson Vasas ledning. Med dennes frihetskamp, som bröt Kristian II:s välde, begynner Sveriges och Finlands nyare historia.

Innan vi sluta skildringen af medeltidens händelser, böra vi dock ägna en blick åt de biskopar, som under unionens sista stormiga tidskiften stodo i spetsen för Finlands kyrkliga styrelse.

Vi återfinna hos desse de drag af ärevördigt allvar och hängifvenhet för den katolska kyrkan, som utmärkte deras företrädare. År 1450 öfvergick biskopsvärdigheten till Olaus Magni, om hvilken biskopskrönikan säger, att han var besläktad med Magnus Tavast, men arten af detta släktskapsförhållande är icke närmare känd. Magnus Tavast understödde honom frikostigt och gjorde det därigenom möjligt för honom att under en lång följd af år studera vid det berömda universitetet i Paris, vid hvilket han inskrefs 1425. År 1427 aflade han där sitt första lärdomsprof, i det att han försvarade en s. k. baccalaureatafhandling. Sedermera blef han magister och baccalaureus i teologin samt verkade såsom lärare under titeln „lector ethicorum“. Han nämnes äfven „pädagogista“ eller föreståndare för en enskild förberedande läroinrättning. Den vetenskapliga fakulteten i Paris var delad i fyra „nationer“, bland hvilka den „engelska“ omfattade de ynglingar, som härstammade från England, Tyskland, den skandinaviska norden och äfven Finland. Nationerna valde själfva sina ämbetsmän, kallade „receptores“, som förvaltade deras ekonomi, och „procuratores“, som voro ordförande, hvarjämte de fyra nationerna gemensamt för tre månader för gången valde universitetets rektor. Olaus Magni innehade dessa förtroendeuppdrag; procurator var han flere gånger. Han var också medlem i en deputation, som 1436 sändes att å universitetets vägnar underhandla med Frankrikes konung, Karl VII[1]). Dessa mångfaldiga utmärkelser vittna om

[1]) Yrjö Koskinen: *Olavi Maununpoika Pariisissa ja Suomalaisten opinkäynti ulkomailla keskiajalla,* Helsingfors 1862.

framstående personliga egenskaper, hvilket äfven bestyrkes af biskopskrönikan, som prisar Olaus för lärdom, insikt och vältalighet. Återkommen till hemlandet omkr. 1437 blef han domprost och var så godt som självskrifven till Magnus Tavasts efterträdare. Om hans verksamhet från denna tid och sedermera såsom biskop i Åbo (1450—1460) har man dock ringa kännedom. Den följande biskopen, Konrad (Kort) Bidz (1460—1489), hörde till en af Finlands främsta medeltida adliga ätter. Hans fader, Henrik Bidz, var riddare, rådsherre, höfding på Åbo slott och slutligen lagman i sydfinska lagsagan. I tidens politiska stormar ingrep han såsom ifrig unionsvän och i kyrkliga frågor arbetade han i katolsk-hierarkisk anda. En stor del af domkapitlets medlemmar hade intill denna tid varit bosatt på landsbygden, sysselsatt med vården af de församlingar, hvilka de jämte sina befattningar i domkapitlet skötte. Men Konrad Bidz föreskref, att alla domherrar skulle vara bofasta i Åbo, och för att möjliggöra detta anslog han till deras underhåll en del af kyrkotionden. Han utgaf nya statuter, i hvilka bland annat kanikernes skyldigheter och rättigheter noga fastställdes. För det finska prästerskapets räkning lät han boktryckaren i Lybeck, Bartholomæus Ghotan, år 1488 trycka en mässbok, hvilken granskades af Daniel de Egher, teologieprofessor i Paris. Titelplanschen till detta verk föreställer biskop Henrik, trampande på Lalli, som har en biskopsmössa i ena handen och en yxa i den andra. Till höger knäböjer Konrad Bidz med kyrkans korsprydda sköld och till vänster befinner sig domprosten, Magnus Stiernkors, likaledes i knäböjande ställning. Ytterst på hvardera sidan står en prästman. Man finner att Konrad Bidz här velat befästa minnet af sig själf och den man, som stod honom närmast. Konrad Bidz var mot slutet af sin bana oroad af samvetskval, med anledning af att han 1464 gripit till vapen för konung Kristian af Oldenburg och med sina beväpnade svenner kommit det belägrade Stockholm till undsättning, hvarvid de vid ett utfall omkommit. Han bad påfven om förlåtelse därför och för att han äfven i öfrigt afvikit från påfliga befallningar, och fick denna sin anhållan beviljad. På hans tid uppbrann Kuustö slott, men återuppbyggdes.

Liksom Konrad Bidz tillhörde Magnus III Stiernkors (1489—1500) en af Finlands främsta adliga ätter. Hans fader, Nicolaus Olofsson Stiernkors, var rådsherre och nämnes flere gånger såsom ordförande i Finlands landsrätt, och hans moder, Elin Tavast, hade likaså utgått ur den inhemska aristokratiens leder. Han studerade vid universitet i Paris, där han omkr. 1457 vann magistergraden. Återkommen till hemlandet blef han kanik vid domkyrkan. Han företog 1465 en resa till utlandet och vistades inpå sommaren 1466 i Rom, där han hos den påfliga curian med framgång arbetade för sina intressen. I flere till påfven ställda böneskrifter anhöll han om förmåner och ämbeten och skydde icke ens att angripa domprosten i Åbo Henrik Freese, som enligt hans utsaga med falsk uppgift om domprostens i Åbo inkomster lyckats vinna påflig fullmakt å sitt ämbete. Han anhöll, att påfven måtte tillsätta några personer att granska den lögnaktige domprostens förhållande, och att denne, om beskyllningen befunnes riktig, måtte afsättas, hvarefter domprosteämbetet skulle tilldelas honom själf. Påfven biföll, men någon undersökning kom icke i fråga, emedan Freese samma år 1465 dog, hvarefter Magnus 1466 utnämndes till hans efterträdare [1]). Det var förmodligen under denna resa, som han utverkade, att han själf jämte alla sina efterträdare i domprosteämbetet af kejsar Fredrik III upphöjdes till pfalzgrefve vid det lateranska palatset i Aachen, en äretitel, som innebar en hög och i norden ovanlig utmärkelse. Magnus, som efter Konrad Bidz' död 1489 valdes till biskop i Åbo och följande år invigdes i detta ämbete i Upsala, har såväl hos samtiden som eftervärlden vunnit stort erkännande för sin verksamhet på denna plats. Biskopskrönikan berömmer honom för allvar och fasthet samt stränghet i seder och gifmildhet mot de fattiga. Ett vackert drag är den ifver, hvarmed han, äfven med uppoffring af egna tillgångar, under det stora ryska kriget verkade för fäderneslandets försvar. Om hans försök att afskaffa den s. k. djäknegången och de af honom utfärdade stadgarna skola vi snart tala. Han

[1]) Akter härom hafva af den svenske forskaren d:r K. H. Karlsson kopierats ur Vatikanens arkiv och finnas i afskrifter bland Finlands statsarkivs kopior af medeltidsurkunder.

inrättade ett nytt högt kanikämbete, nämligen dekanatet, och införde för kanikerne i Åbo gemensamma måltider. Anmärkningsvärdt är att Magnus, som tidigare bönfallit om påfliga nådebevisningar, numera vågade motsätta sig den påfliga myndighetens öfvergrepp. Påfven hade nämligen utan hans hörande tillsatt några prästtjänster i Åbo stift. Magnus Stiernkors uttalade sig i de skarpaste ordalag om detta påfvens handlingssätt. „Man borde", sade han i bref till ärkebiskop Jakob Ulfsson, „se till att icke kyrkornas lugna frihet, som hittills blifvit upprätthållen, råkade ut för tyranniets snara". Hellre än att sådant skulle hända hans kyrka, ville han uppoffra både egendom och lif, och äfven om andra biskopar ville underkasta sig sådant, skulle han icke göra det [1]. Med anledning af Magnus Stiernkors' död år 1500, samma år då äfven hans trogna vän, den tappre Knut Posse, afled, anmärker biskopskrönikan, att de i döden liksom i lifvet icke skildes från hvarandra.

Magnus Stiernkors' efterträdare, Laurentius Suurpää (1500—1506), intager bland Finlands medeltida biskopar en jämförelsevis mindre bemärkt plats. Han var, enligt biskopskrönikan, en mild och angenäm man, som förde ett berömligt lif, men just genom denna sin karakter torde han varit föga ägnad för tidens stormiga förhållanden. Han dog i september 1506 och efterträddes af Johannes IV Olai (1506—1510), hvilken vid tillträdet till ämbetet möttes af svårigheter, som äro betecknande för tidens krigiska lynne. Då han skulle taga Kuustö slott i besittning, vägrade nämligen besättningen att upplåta fästet och underkastade sig först, sedan han lofvat betala en summa af 200 mark. Den siste af Finlands katolska biskopar, Arvid Kurck (1510—1522), spelade en roll under unionens sista strider, men om hans verksamhet i kyrkan förmäler häfden intet anmärkningsvärdt. Tiden var alltför fylld af krigiska rörelser och politiska brytningar, för att den andliga odlingen skulle kunnat spira upp.

[1]) Grönblad: *Nya källor*, sid. 92.

5. Samhälls- och bildningsförhållanden i Finland under katolska tiden.

Ännu vid slutet af den katolska tiden stod massan af det finska folket i religiöst afseende snarare på barnets ståndpunkt, hvilket utan granskning följer lärarens ledning, än på den mognade mannens, som är öfvertygad om sanningen af den tro han omfattar. Visserligen voro Finlands invånare i allmänhet döpta; troligt är äfven, att de flesta af dem någon gång besökt en kyrka och där deltagit i de ceremonier, af hvilka den katolska gudstjänsten till stor del utgjordes. Men därmed följde icke en verklig kännedom af den kristna läran; tvärtom fortlefde tron på de hedniska gudarne och förbands på ett egendomligt sätt med de kristna religionsbegreppen. Såsom vittnesbörd därom må anföras den otvifvelaktigt från medeltiden härstammande 50:de runan i Kalevala. Marias (Mariattas) oskuld tecknas där med färger, lånade från katolicismens lära om Marias syndfrihet, men uppblandade med nationellt finska föreställningar. Runan sjunger:

Mariatta, vackra barnet,
Denna lilla unga flicka
Lefde länge uti kyskhet,
Bibehöll beständig oskuld,
Närde sig med sköna fiskar,
Födde sig med bröd af tallbark,
Men förtärde aldrig hönsägg o. s. v.

Heligheten fattas här såsom en företrädesvis yttre. Arten af den mat, som Maria förtär, är bestämd af kyrkans

föreskrifter om fastandet. Men tillika är hela uppfattningssättet i runan starkt färglagdt af hedniskt föreställningssätt. Ännu mera möter oss denna blandning af katolicism och hedendom i trollsångerna och besvärjelseformlerna. Långt in i reformationens tidskifte firades hedniska högtider, ehuru i delvis förändrad form [1]). Betecknande är äfven, att i ceremonielet för skrinläggningen af den helige Henriks ben allmogen skildras såsom otålig och dryg, hvarför stor varsamhet borde iakttagas. Det kunde icke vara annorlunda. Prästerne voro till större delen alltför okunniga för att med framgång verka såsom folkets lärare, och vid själfva gudstjänsten var det undervisande elementet tillbakaträngdt, ehuru visserligen predikningar ej sällan höllos på folkspråket.

I någon mån kunna vi sluta till den anda, som under senare delen af unionstiden genomgick Finlands kyrkliga styrelse, af de kyrkostadgar, som på Konrad Bidz' och Magnus Stiernkors' tid utfärdades. De under Konrad Bidz' episkopat affattade stadgarna, som utgåfvos dels af honom själf, dels äfven af domkapitlet, visa stor ömhet om domkapitlets anseende. Kanikerne borde, förrän de tillträdde sina ämbeten, gå ed att upprätthålla enighet och vänskap med sina medbröder i domkapitlet. Ingen af dem finge, vid straff af utvisning från domkapitlet, väcka och underhålla söndringar inom detsamma. Den, som icke var född i lagligt äktenskap, finge icke blifva kanik, emedan den höga värdigheten därigenom skulle förlora i anseende. Äfven kanikernes kroppsliga välbefinnande främjades, ty det hette, att vid de större festerna hvarje kanik skulle erhålla ett stop vin från Åbo domkyrkas vinkällare. Vid gudstjänsten i domkyrkan lades hufvudsaklig vikt på yttre pomp och glans. Psalmerna skulle sjungas långsamt, med tillbörliga uppehåll, med vördnadsbjudande hållning, med fullt och ljudeligt uttal, med hjärtats hängifvenhet och med uppmärksamt sinne. Korprästerne, som upprätthöllo korsången, borde talrikt infinna sig. I öfrigt ingå en mängd föreskrifter om desse sistnämnde, hvilka bland annat borde spisa gemensamt vid en af domkapitlet

---

[1]) H. Råbergh: *De reformatoriska idéernas utveckling i Finland*, ak. installationsprogram, Helsingfors 1880.

utsedd domherres bord, och om klockarens vid Åbo domkyrka skyldigheter och rättigheter, ty äfven denne var en bemärkt medlem af det hierarkiska samhället. Magnus Stiernkors' stadgar af 1492 vittna om i någon mån större nit för kyrkans undervisande verksamhet. Här föreskrifves, att en del af gudstjänsten bör hållas på folkspråket. Det heter nämligen, att pastorn eller kapellanen i hvarje församling om söndagen bör från predikstolen uppläsa Fader vår, Ave Maria, trosartiklarna samt biktformeln, hvilka helgade stycken skola vara skriftligt affattade på folkspråket, så att församlingarnas medlemmar må lära sig dem. Men i öfrigt innehålla äfven dessa stadgar blott yttre ordningsregler. Prästerna borde vara varsamma vid åläggandet af botöfningar; syndarne borde visserligen underrättas om det straff, som rätteligen skulle åläggas dem, men straffet kunde förmildras efter biktfaderns tycke och den biktandes beskaffenhet. Kvinnors bikt borde icke emottagas i afskild kammare eller slutet rum, ty under yttre sken af dygd hade laster ofta blifvit utöfvade. Prästerne borde med åsidosättande af alla andra omsorger skynda till de hjälpbehöfvande sjuka, ty intet vore dyrbarare än människans själ, som var gjord till Guds afbild och återköpt genom Kristi blod; därför förbjöds strängt det missbruk, som insmugit sig, att präster under hvarjehanda förevändningar undandrogo sig att besöka fattiga sjuka. Det kan icke nekas, att den anda, som i dessa och likartade förhållningsregler uttalar sig, är i någon mån fri från den hierarkiska stränghet och hårdhet, som annars genomgick den katolska lagstiftningen. Magnus Stiernkors framstår sålunda såsom en upplyst kyrkans herde.

Det vittnar om den finske biskopens betydande maktställning, att han sålunda utfärdade lagbud, hvilka utan regeringens godkännande trädde i gällande kraft. Ett ej mindre viktigt stöd för hans makt var den domsrätt han utöfvade dels i domkapitlet jämte dess medlemmar, dels äfven vid ting på landsbygden. Under hans domsrätt lydde i främsta rummet prästerskapet, ty det var regel i den katolska kyrkan, att präster i mål, som rörde deras personer eller på ett eller annat sätt voro af andlig art, stodo till rätta inför andlig domstol. Men äfven världsliga personer voro under-

kastade kyrkans och biskopens domsrätt i frågor, som stodo i samband med det sedliga och kyrkliga lifvet såsom äktenskapsbrott, ocker, förbrytelser mot kyrkans allmänna ordning o. s. v. Härvid följdes kyrkans lag, den s. k. kanoniska lagen; dock åberopas någon gång äfven den svenska landslagen. Såsom ett exempel på den domsrätt, som utöfvades emot präster, må följande fall anföras. Sockenmännen i Somero anklagade år 1492 sin kyrkoherde, Mikael, för flere grofva förseelser. Han hade utan skäl uteslutit församlingsbor från nattvarden; han hade dröjt att infinna sig hos sjuka, som därför dött utan nådemedlens bruk; han hade låtit en död person ligga obegrafven o. s. v. För allt detta dömdes han, mildt nog, till penningböter, utan att förlora sitt ämbete eller suspenderas från detsamma [1]). På landsbygden utöfvades domsrätten i biskopens frånvaro af de s. k. landsprostarne, som förde ordet vid prostetingen; jämte vanliga domstolsärenden förekommo här frågor om kyrkobyggnad, skatter till kyrkan o. s. v.

Biskopen var berättigad att uppbära de böter, s. k. sakören, som erlades för brott, som hörde under den andliga domsrätten. Äfven i öfrigt hade han betydande inkomster. Honom tillkom tredje delen af gåfvor och testamenten, som tillföllo kyrkan och fromma stiftelser. Han uppbar af kyrkoherdarne en afgift, kallad gengärd, och af församlingsborna en skatt, som ursprungligen varit frivillig, men sedermera blef regelbunden, benämnd Cathedraticum. Han hade äfven tillfälliga inkomster, då pastorater besattes, vid kyrkobyggnader, kyrkoinvigningar och andra förrättningar. Honom tillkom en betydande andel af kyrkotionden. Han förfogade slutligen öfver biskopsstolens talrika gods, hvilka voro spridda i hela landet, men i synnerhet i dess sydvästra delar. Biskoparnes tid upptogs till följd däraf till icke ringa del af ekonomiska omsorger; de voro oaflåtligt sysselsatta med att bortbyta, köpa och sälja jordagods; och deras inflytande stärktes genom den mångsidiga beröring, hvari de därigenom trädde till invånarne i landet.

---

[1]) A. I. Arwidsson: *Handl. till upplysning af Finlands häfder* I. sid. 110.

Denna lysande ekonomiska ställning gaf biskoparne tillfälle att underhålla en talrik betjäning och en väpnad lifvakt till häst, hvilken följde dem så i krig som fred. Här funnos väpnare, svenner, köksmästare, skrifvare och andra ämbetsmän, hvilka hvar och en hade sitt särskilda värf. I all sin glans visade sig denna biskoparnes hofhållning på Kuustö gård, dit de drogo sig tillbaka, då icke ämbetsvärf påkallade deras närvaro i Åbo. Beläget i en naturskön trakt 1 ½ mil sydost från Åbo var detta biskopsgods en synnerligen angenäm vistelseort. Magnus Tavast ombyggde hufvudbyggnaden helt och hållet, och det är troligen från hans tid, som de väldiga grundmurar af gråsten, af hvilka Kuustö ruiner äro lämningar, förskrifva sig. Från denna tid benämnes byggnaden vanligen i medeltidshandlingar „castrum", befäst slott, i stället för den anspråkslösare benämningen „curia", gård, hvilken förut begagnats [1]. Någon tid senare, under Konrad Bidz' styrelse, förstördes slottet af vådeld, hvarvid en mängd af domkyrkans privilegier och bref gingo förlorade, till oersättlig förlust för den fosterländska häfdaforskningen. Inom kort byggdes det ånyo och reste sig sedan fastare och mäktigare samt förblef intill slutet af medeltiden de finska biskoparnes mest omtyckta vistelseort, dit de tryggt kunde draga sig tillbaka under stormigt upprörda tider. De gräfningar, som blifvit verkställda i slottets ruiner, ådagalägga att byggnaden var vidsträckt och praktfull med fasta murar, portar och borggårdar enligt medeltida sed; troligen var den trenne våningar hög. Ett drag, som vittnar om det lif, som fördes på slottet, må här få en plats. I ett bref af år 1440 [2]) berättar Magnus Tavast, att en yngling Petrus Laurencii, som nyligen trädt i hans tjänst, plötsligt blifvit beröfvad lifvet. Han hade enligt tidens sed inlåtit sig i tvekamp med en af biskopens följesmän, som därvid lätt sårade honom. Någon tid senare öfverföll han med blottadt svärd sin motståndare och klöf därvid dennes högra hand. Man öfverenskom nu att frid för en viss tid skulle råda mellan bägge parterna. Den sårade svennen tillfrisknade emel-

[1]) R. Hausen: *Kuustö slott* I, s. 17, Helsingfors 1881.

[2]) A. I. Arwidsson: *Handl.* VI, sid. 1.

lertid och varseblef, sedan den utsatta tiden lupit till ända, Petrus Laurencii vandrande utanför slottets murar. Han öfverföll honom, sårade honom dödligt och sökte därefter en tillflyktsort i svartbrödernes kloster i Åbo. Biskopen förklarade sig besluten att använda hela sitt inflytande för att straffa honom.

Närmast biskopen stodo medlemmarne af domkapitlet, kanikerne eller capitulares. Mot slutet af medeltiden voro desse tolf till antalet, bland hvilka de främsta platserna innehades af domprosten, ärkediakonen, ärkepresbytern och dekanen. I de stora kulturländerna voro kanikerne, i synnerhet domprostarne, mäktiga kyrkofurstar, som i anseende och makt täflade med biskoparne. I Finland voro de däremot jämförelsevis mindre betydande. Först sedan antalet af de prebenden, som voro anslagna till deras underhåll, tillväxt, hvarigenom de vunno en tryggad ställning och möjlighet att fortfarande vistas i biskopsstaden, antog domkapitlet karakteren af ett organiseradt ämbetsverk.

Kyrkoherdarne utnämndes af biskopen, dock så att församlingarna hade rätt att yttra sig. Det hette i landslagen, att den skulle tagas till präst, som alla valde. Därefter skulle man vända sig till biskopen, som ägde att pröfva den valdes insikter och betyg samt efter eget godtfinnande utnämna honom eller någon annan. Regenten hade dock redan nu sig förbehållen rättigheten att besätta kyrkoherdetjänsterna i de s. k. regala pastoraten, hvilka i Finland på Magnus Erikssons tid voro tio. Huruvida konungen verkligen begagnat sig af denna sin rätt är okändt; men i hvarje händelse var den finska kyrkans ställning till konungamakten ganska oberoende.

För kyrkoherdarnes räkning underhöllos af församlingarna s. k. sockenhästar, hvilka skulle stå till deras förfogande, då de erhöllo sockenbud, d. v. s. kallades att bistå en sjuk. Detta egendomliga bruk tyckes hafva ledt till tvister och missförstånd. Man hade, säger Magnus Stiernkors skämtsamt i ett bref, förmenat att sockenhästen skulle vara odödlig, oaktadt allt på jorden är förgängligt, och hvarken anskaffat ny sockenhäst eller underhållit den gamla. Biskop Magnus bjöd därför i brefvet, som närmast gällde socknarna

i Borgå kontrakt, att bruket att hålla sockenhäst skulle afskaffas [1]).

Lägst bland prästerna stodo kapellanerne, som voro anvisade kyrkoherdarne till hjälp liksom adjunkterne i våra dagar. Ett bref från Magnus Stiernkors gifver en föga fördelaktig föreställning om dem. De beredde, heter det, sina kyrkoherdar eller „husbönder“ hvarjehanda bekymmer; de begärde rikligare kost och större lön än tillbörligt och gjorde sig skyldiga till osedligt och lastbart lefnadssätt. Prostarne borde omedelbart afsätta sådana kapellaner.

I mån af odlingens utbredning ökades småningom församlingarnas antal. Vi hafva omnämnt att socknarne redan under början af 1300 talet voro ganska talrika i Egentliga Finland och Nyland samt på Åland, men vid slutet af medeltiden hade deras antal betydligt stigit såväl i dessa landskap som i andra bygder. En förteckning öfver kyrkosocknarna på denna tid skall, så torftig den än vid första anblicken kan förefalla, gifva en bild af odlingens omfång och befolkningens fördelning. På Åland funnos redan nu samma socknar som i våra dagar: Kumlinge, Sund, Saltvik, Finström med Geta kapell, Hammarland, Eckerö, Jomala, Lemland samt Föglö. I Egentliga Finland funnos utom domkyrkoförsamlingen och slottsförsamlingen i Åbo samt Nådendals församling: Räntämäki eller S:t Marie, Lundo, S:t Mårtens, Rusko, Reso, Pöytis med Yläne kapell, Masku, Nousis, Lemo, Virmo med Hietamäki kapell, Vemo med Lokalaks kapell, Nykyrka, Letala, Töfsala, Rimito, Nagu, Korpo, Sagu, Kimito, Bjerno, Uskela med Salo kapell, Halikko, Kiikala med S:t Bertils kapell, Pikis, Pemar, Pargas och S:t Karins. I Nyland lågo de flesta socknarna vid kusten: Tenala, Pojo med Kisko kapell, Karis, Ingo, Sjundeå, Kyrkslätt, Esbo, Helsinge, Sibbo, Borgå, Perno, Elimä, Pyttis samt Kymmene kapell; i det inre landet funnos endast Lojo och Vichtis. I Satakunta sträckte sig den egentliga bygden till Kumo älf och Tammerfors, medan landet norr därom var öde, såsom man finner af sockennamnen: Kumo, Ulfsby, Kjulo, Säkylä, Eura, Eura-

---

[1]) A. I. Arwidsson: *Handl. till upplysning af Finlands häfder* I, sid. 108.

[2]) A. I. Arwidsson: *Handl.* I, sid 107.

åminne med Lappo kapell, Raumo, Loimijoki, Hvittis, Karkku, Tyrvis, Tavastkyro, Birkkala, Vesilaks, Lempälä och Kangasala. I Tavastland var förhållandet likartadt, i det att socknarna i landskapets sydliga nejder voro ganska talrika, men det nordligare området helt och hållet saknade kyrkor. Här funnos socknarna: Sääksmäki, Pälkäne, Akkas, Hattula med Tyrvändö kapell, Vånå med Rengo kapell, Kalvola, Janakkala, Loppis,' Tammela, Somero, Hollola med Itis kapell, Hauho med Tuulois kapell, Lampis, Koskis, Sysmä, Padasjoki och Jämsä, de bägge sistnämnda från slutet af fjortonhundratalet. Jämsä kyrka var således den nordligaste i denna landsdel. I Österbotten var nästan endast kuststräckan befolkad, nämligen socknarna: Närpes, Mustasaari, Pedersöre, Kyrobominne eller Storkyro med Ilmola och Laihela kapell, Vörå, Karleby med Lochteå annex, Salo med Muhos och Kalajoki kapell, Limingo, Ijo och Kemi. I Savolaks och svenska Karelen sträckte sig slutligen den odlade bygden från Finska viken till Saima, så att endast några få kyrkor lågo norr om n. v. Villmanstrand. Savolaks' (S:t Michels) socken omnämnes redan 1329, men Jokkas och Sääminge afskildes såsom egna pastorat först 1442 och 1477. I öfrigt funnos: Lappvesi, Jääskis, Kivinebb, Mohla, Nykyrka, Viborg, Säkkijärvi, Vederlaks samt Vekkelaks. Den bebodda delen af vårt land sträckte sig således i en vidsträckt båge från trakten af Systerbäck till Kemi, så att kusten var tätast befolkad, men odlingen alltmer aftog ju mera man trängde in i landet. Hela det inre landet kring Suomenselkäs bergsrygg samt Saimas och Päijännes vattendrag saknade ännu kyrkor, hvarför de ensliga inbyggarne därstädes knappt någonsin voro i tillfälle att höra Guds ord. Mellan Sysmä och Savolaks kyrkor funnos ännu på Magnus Tavasts tid inga människoboningar, hvarför biskopen, då han visiterade kyrkorna, och andra resande, då de besökte dessa trakter, voro tvungna att tillbringa natten under bar himmel. Här grundlade därför Magnus Tavast ett nybygge, som af konung Kristoffer erhöll frälserätt [1]).

[1]) Närmare upplysningar om detta ämne finnas i *Finlands territoriala församlingars ålder, utbildning och förgrening* af K. G. Leinberg, Helsingfors 1886. (Skrifter utgifna af Svenska Literatursällskapet i Fin-

Behofvet af socknarnas delning gjorde sig allt mera gällande. Ett märkligt bevis därpå är, att biskop Laurentius Suurpää hos regeringen klagade öfver att socknarna i Savolaks och Karelen voro så vidsträckta, att bönderne bodde ända till femton eller flere mil från sina kyrkor, hvarför de sällan eller aldrig kunde infinna sig vid gudstjänsten, utan lefde såsom lappar och hedningar, okunniga om den kristna religionen och urståndsatta att begagna sig af nådemedlen. Regeringen svarade med att uppmana honom att låta sig vårda därom, att flere kyrkor med prästgårdar och prästbol skulle byggas i de stora och vidsträckta socknarne. De världsliga myndigheterna borde därvid vara kyrkans män behjälpliga [1]. Oftare hände det, att församlingsborna själfva anhöllo, att en vidsträckt socken skulle delas, hvilket beviljades, såvida de garanterade tillräckliga inkomster åt sin blifvande kyrkoherde. Man gick därvid tillväga med den högtidlighet och det allvar, som sakens vikt kräfde. Så t. ex. infunno sig under Konrad Bidz' tid, 1483, vid ett prästmöte i Åbo deputerade från Akkas, som förut lydt under Sääksmäki, för att begära egen kyrkoherde. Med anledning däraf sändes „några gode klerker och lekmän" till Akkas för att undersöka, hvilka förmåner i åker, äng, skog, utmark o. s. v. sockenmännen kunde bevilja sin kyrkoherde och öfverenskomma om den skatt, som skulle gifvas honom. Sedan desse funnit invånarne i Akkas benägna att i allt se sin kyrkoherde till godo och af dem tagit löftet, att de skulle hålla honom i all „värdighet och laglighet" vidtogo biskopen och domkapitlet nödiga åtgärder för den nya socknens grundläggning [2]. Likaså lofvade invånarne i Jokkas, då de år 1442 med Magnus Tavast öfverenskommo om att de skulle erhålla egen präst, att gifva honom ett „fullt prästabol". Tvenne präster och tio utsocknes bönder skulle undersöka, huruvida den mark de erbjödo var lämplig för ändamålet. Först sedan detta skett, skulle de erhålla egen kyrkoherde.

land.) Jämte de ofvannämnda omtalas i våra medeltidshandlingar några socknar och kapell, som senare förenats med närgränsande församlingar, såsom Karvatho, nu en del af Lemo, och Untamala, nu en del af Letala.

[1] Regeringens svar af den 15 oktober 1504, *Reg. Eccl. ab.* N:o 694.

[2] *Reg. Eccl. ab.* N:o 681.

Betecknande är att sockenborne vid detta tillfälle äfven lofvade att, då biskopen på ämbetsresa befann sig i socknen, tillhandagå honom med två tunnor öl, kost och hästfoder.

Prästerskapets lif och verksamhet öfvervakades dels vid biskopsvisitationerna, som åtminstone af vissa biskopar nitiskt företogos, dels vid prästmötena, som årligen höllos i Åbo, och vid hvilka prästerne talrikt infunno sig [1]. Att dock prästerskapets vandel långtifrån var tadelfri framgår af Magnus Stiernkors' ofvannämnda bref om kapellanerne och af många andra omständigheter. Framför allt var det svårt eller omöjligt att förmå prästerne att underkasta sig den stränga celibatslagen. De hade visserligen icke vigda hustrur, men lefde i stället i otillåtligt förhållande till andra kvinnor, vanligen sina hushållerskor, som kallades forsior. Att detta måste väcka stor anstöt är naturligt, men man finner dock icke, att kyrkan med allvar och kraft skulle motarbetat det onda; hon sökte endast så vidt möjligt bibehålla det yttre skenet, i det att hon förbjöd prästerne att uppfostra sina barn hemma hos sig och låta dem lefva i församlingarna. Redan biskop Hemming hade förordnat därom, och påbudet upprepades sedermera vid särskilda tillfällen. Inför vår tids sedliga åskådning framstår den slappa moral den katolska kyrkan i denna punkt ådagalade såsom hennes mörkaste fläck.

Med stor kraft arbetade det katolska prästerskapet på tryggandet af kyrkans ekonomiska ställning. Dels tvungos församlingsborna att erlägga skatt genom påbud, som utfärdades i Guds namn och med åberopande af hans lag, dels ingingos mellan prästerskapet och allmogen öfverenskommelser, genom hvilka man fastställde beloppet af den skatt, som skulle erläggas. Därvid togos de på hvarje ort härskande förhållandena i betraktande, så att skatten hufvudsakligen erlades i de varor, som på orten rikligast förefunnos.

Vi hafva i det föregående omtalat, att den första egentliga prästskatt, som i Finland erlades, troligen var matskott, ursprungligen en frivillig gärd, som i och med hierarkiens utveckling förbyttes till stående utskyld. Sedermera

---

[1] A. I. Arwidsson: *Handl.* I, sid. 106 och 186.

infördes tionden, som erlades af allt, som odlades: råg, korn, hafre, hvete, lin, hampa, bönor och ärter, men äfven af boskapsafvel, fiske, villebråd m. m. I Sverige fördelades tionden sålunda, att kyrkoherden fick tredjedelen, den s. k. tertialen, medan de öfriga två tredjedelarna skiftades mellan biskopen, sockenkyrkan och de fattiga. I Finland var förhållandet väsentligt ett annat. Kyrkoherdens andel var icke alltid tredjedelen, utan stundom något mera, stundom något mindre. Det öfriga fördelades i två lika lotter mellan biskopen och sockenkyrkan; sedermera erhöll domkyrkan i Åbo hälften af sockenkyrkans del. De fattiga tillgodosågos troligen genom särskildt understöd af kommunerna. En ny förändring i tiondens fördelning inträdde, då Konrad Bidz förordnade att fjärdedelen af sockenkyrkans och domkyrkans gemensamma tiondeandel skulle användas till kanikernes underhåll, för att desse skulle kunna bosätta sig i Åbo. Den ordning, som sålunda uppkommit, blef bestående intill reformationen [1].

Tionden utgick liksom alla medeltida skatter efter lokala förhållanden, hvarför det är svårt att uppställa allmänna regler för erläggandet däraf. Endast i afseende å uppbörden af biskopstionden var en större regelbundenhet rådande. Längs kusten af Finska viken, på Åland och inom svenska rättens område af Egentliga Finland uppbar biskopen sin andel af tionden uteslutande i smör. I rågtionden hade han ingen andel, utan denna skiftades mellan sockenprästen, som fick hälften, och sockenkyrkan, domkyrkan jämte kanikerne, som tillsammans uppburo andra hälften. I de flesta öfriga delar af landet erhöll biskopen tredjedelen af rågtionden. I de inre ödemarkerna, särskildt i Karelen, betalades biskopstionden tidigare i villebrådsskinn, men då jakten efter hand aftog, gåfvos i stället penningar, som erlades af hvarje fullvuxen man och i Karelen och Savolaks kallades kiltispenningar, i Tavastland bågapenningar. Bestämningarna om tiondens betalning till pastorerne och kyrkorna voro vida bro-

[1]) J. Tengström: *Afhandling om prästerliga tjänstgöringen och aflöningen i Åbo ärkestift*, Åbo 1821—1825, I, sid. 139; H. G. Porthan: *Chronicon episcoporum*, sid. 635; V. G. Lagus: *Handlingar till upplysning i Finlands kyrkohistoria*, ny följd h. IV, Åbo 1839, sid. 2—4.

kigare. Vi hafva förut omnämnt de äldsta påbuden därom. Sedermera ingingos i de flesta församlingar „föreningar", genom hvilka uppbörden ordnades enligt hvarje orts förhållanden. Jämte tionde och matskott erlades till prästerskapet en mängd andra afgifter såsom påskpenningar, likstol, offer o. s. v.

Det rådde en egendomlig motsägelse inom den katolska kyrkan. Hon sträfvade med ofta hänsynslös ifver efter världsliga rikedomar och yttre makt, men hennes lära förnekade helt och hållet betydelsen af det jordiska lifvet med dess brokiga äflan och mångfaldiga intressen. Människan borde ständigt hafva i ögonsikte att bereda sig till lifvet efter detta genom att döda alla världsliga intressen och sönderslita alla timliga band. Att i ensamhet innesluta sig i ett kloster, att genom hårda späkningar tillintetgöra de sinnliga drifterna och att tillbringa sina dagar under oaflåtliga böner och fastor närmade, trodde man, människan till gudomen och beredde henne för evigheten. Naturligt var, att man icke kunde förinta den sinnliga och jordiska delen af sin varelse, huru ifrigt man än sträfvade därefter, och så var den frommes lif en ständig kamp mot böjelser, som icke läto döda sig.

I vårt land liksom i andra romersk-katolska länder gaf sig denna världsåskådning i främsta rummet uttryck i klosterväsendet, som fick rotfäste i Finland på den tid, då förhållandena genom Birger jarls kraftfulla ingripande här först vunno stadga.

Det första munkklostret, tillhörande dominikan- eller svartbrödraorden, var S:t Olofs kloster, som grundlades i Åbo 1249, såsom man kan sluta af en gammal anteckning om dominikanordens öden i norden, där det heter „1249 venit conventus in Finlandiam", 1249 grundlades ett konvent (kloster) i Finland [1]). Det var beläget under det s. k. Vårdberget på södra stranden af Aura å. I Viborg fanns ett annat kloster af samma orden, hvilket torde blifvit grundlagdt före 1427 [2]). Dominikanerne afsade sig liksom andra tiggarmunkar all enskild förmögenhet och lefde uteslutande

[1]) Hist. ark. III, sid. 193.

[2]) Finsk Tidskrift t. XII, sid. 127.

på allmosor, hvilket dock icke hindrade klostren att emottaga gåfvor eller testamenterad egendom; också omnämnas många gåfvor till dominikanklostren i våra medeltidshandlingar. Ordensdräkten utgjordes af en hvit, fotsid kåpa, öfver hvilken bars en svart öfverklädnad med hätta att dragas öfver hufvudet; med anledning af denna dräkt kallades munkarne „Svartbröder". För sin trägna verksamhet såsom folkpredikanter fingo de namnet „Predikarbröder", och vi hafva ett vittnesbörd om att de i sitt nit äfven i vårt land öfverskredo de tillbörliga gränserna. Ett påfvebref af 1340 omtalar nämligen, att kyrkoherden i Sääksmäki Henrik Hartmanni, som sedermera 1366 blef biskop i Åbo, klagat öfver att predikarbröderne från Åbo utan hans tillåtelse hållit gudstjänst i hans församling vid portativa altaren och upptagit offergåfvor för egen räkning, hvilket varit kyrkan till skada. Påfven öfverlämnade åt dekanen och ärkedjäknen i Upsala att döma i denna tvist [1]).

Den andra af de stora tiggarmunkordnarna, Franciskanorden, utsträckte något senare sin verksamhet till Finland. Det första franciskanklostret grundlades i Viborg och omnämnes 1403. Bland guardianerne eller föreståndarne i detta kloster vann den i det följande (sid. 183) omtalade Stefanus Laurentii en synnerlig utmärkelse. Det andra finska franciskanklostret var klostret i Raumo, som omnämnes 1449. Den n. v. kyrkan i Raumo, som ursprungligen var klosterkyrka, vittnar genom sina dimensioner om att klostret icke saknade ekonomiska tillgångar. Också ihågkoms det af fromma personer med gåfvor och testamenten. På Hamnö ö inom Kökars kapell af Föglö socken grundlades ett tredje franciskankloster, troligen närmast med anledning af att här ett härbärge behöfdes för resande, som sjövägen färdades mellan Finland och Sverige. Det grundlades före år 1472. Om detta kloster har man i öfrigt ganska ringa kunskap. Franciskanerne eller minoriterne (fratres minores), såsom de själfve kallade sig, buro en grå kåpa med rep om lifvet och gingo nästan barfota, hvarför man gaf dem benämningen „Grå-

[1]) *Reg. Eccl. ab.* N:o 98.

bröder“ eller „Barfotamunkar“. Deras verksamhet afsåg väsentligen enskild själavård.

Medan tiggarmunkklostren förde en ganska anspråkslös tillvaro, omstrålades birgittinklostret i Nådendal af en ej ringa glans. Äran af dess grundläggande tillhör, såsom vi förut nämnt, biskop Magnus II Olai Tavast (sid. 115). Han önskade, att Finland skulle få ett kloster, där fromma kvinnor skulle kunna ägna sig åt ett Gudi helgadt lif och ville till en början stifta ett nunnekloster af dominikanorden, som efter den heliga Anna, Jungfru Marias moder, skulle heta S:t Annas kloster. Plats för detsamma var redan utsedd i Reso socken. Men sedermera öfvergafs denna plan, emedan man ansåg det vara af vikt, att Finland erhölle ett kloster af den jämförelsevis unga birgittinorden, som stod högt i anseende och hvars stränga, i hufvudklostret i Vadstena genomförda regler tycktes ägnade att förebygga det förfall, som mot medeltidens slut märktes i kloster, som hörde till andra ordnar; biskop Magnus, som själf var en varm vän af birgittinorden, omfattade ifrigt denna tanke. År 1438 förverkligades hans länge närda önskan, i det att riksrådet på en herredag i Södertelje genom bref af den 28 augusti 1438 förordnade, att det påbegynta S:t Dominici klostret skulle förändras till ett birgittinkloster, hvarjämte biskopen och riksråden i Finland fingo i uppdrag att utse plats för ett sådant kloster, till hvars byggande och underhåll anslogs egendomen Stenberga i Masku socken med alla underlydande gods [1]. Här anlades det nya klostret på Karinkylä gård, där det 1440 begynte sin verksamhet, sedan några munkar och nunnor öfverkommit från Vadstena för att bilda stommen till klostersamfundet. Det fick namnet Nådendal (Vallis gratiæ). Man fann emellertid snart platsen mindre lämplig för den nya anläggningen, hvarför en bättre plats vid Helgå i Bjärno socken föreslogs, men icke heller där skedde den slutliga anläggningen. Lagmannen i Norrfinne lagsaga Henrik Klasson Djäkn och hans hustru Lucia Olofsdotter (Skelge) skänkte nämligen 1442 åt klostret hustruns arfgods Ailos i Reso socken med villkor att klosterbostaden skulle upp-

[1] V. G. Lagus: *Handlingar till upplysning i Finlands kyrkohistoria*, ny följd III, sid. 36—37.

byggas på godsets mark [1]). Sedan konung Kristoffer år 1443 bifallit därtill, flyttades klostret till den vackra och sunda i Lemo fjärden utskjutande udde, där Nådendals stad nu ligger. Den slutliga öfverflyttningen torde skett 1445. Därefter uppfördes den rymliga kyrkan och öfriga klosterbyggnader. Här anlades äfven Nådendals stad, som enligt privilegierna af 1441 skulle betala sin skatt till klostret och lyda under dess ämbetsmän. Staden var närmast afsedd till härbärgesort åt dem, som besökte klostret.

Birgittinklostren voro egentligen nunnekloster, men ett mindre antal munkar borde äfven höra till klosterpersonalen. Så äfven i Nådendals kloster, där antalet nunnor och munkar emellertid aldrig var synnerligen stort. Nunnornas dräkt utgjordes af en hvit, fotsid underklädnad och därofvan en grå kjortel samt en hvit krage, som skylde axlarna och omslöt baksidan af hufvudet, hvilket täcktes af en svart slöja. Munkarne buro en underklädnad af hvit vadmal samt en mantel af grå vadmal; på hufvudet en grå mössa med kort kapuschong.

Klostret styrdes af en abbedissa, som vanligen tillhörde någon af Finlands aristokratiska familjer. Vid hennes sida stod generalkonfessorn såsom den främste bland klostrets manliga invånare. Bland öfriga tjänstemän må nämnas den s. k. sysslomannen, hvilken hade uppsikt öfver klostrets gods och tjänare samt besörjde dess förvaltningsangelägenheter. Han inspekterade klostergodsen, höll jordebok öfver dem, aflade räkenskap inför abbedissan och vakade öfver att underhafvandene fullgjorde sina skyldigheter. Mindre betydande var gårdsmästaren, som skulle förestå klostergården. — Med moderklostret i Vadstena underhöll klostret i Nådendal en liflig förbindelse och följde i viktigare frågor dess råd och anvisningar; särskildt berodde tillsättandet af abbedissa och generalkonfessor af moderklostret, likväl så att munkarne och nunnorna i Nådendal fingo uttala sig därom [2]).

Klosterbefolkningens lif var enformigt och fullt af försakelser, och särskildt gällde för nunnorna, hvilka voro vida

---

[1]) A. I. Arwidsson: *Handl.* II, sid. 135.
[2]) A. I. Arwidsson: *Handl.* II, sid. 144.

talrikare än munkarne, en mängd ordningsregler, som borde iakttagas för att gifva klosterlifvet den anstrykning af yttre fromhet och renhet, som högt skattades i den katolska världen. Klostersystrarna borde enligt Vadstena klosters regler med största omsorg akta sig för ett opassande och anstötligt uppförande. I kyrkan borde de allvarligt och fromt hålla ögonen sänkta mot jorden och vända hjärtat till Gud samt noga afhålla sig från att från de platser, som voro dem anvisade, blicka ned till den öfriga församlingen. I refektoriet, där man samlades till måltiderna, skulle nunnorna öfvervakas af abbedissan och af en aktad och ärevördig klostersyster, kallad priorissan. Under måltiden läste en af systrarna högt; läsningen afstannade endast vid ett tecken af abbedissan, hvarvid systrarna höjde sina händer och trenne gånger framsade Ave Maria. Fyra gånger om året ägnades åt aflidna bröder och systrar en hyllningsgärd genom vakande och böner, och så skedde äfven när helst någon broder eller syster aflidit. — Nådendals kloster omfattades af allmänheten med varm tillgifvenhet, hvarför många förärade åt klostret gods, penningar och ägodelar, ej sällan med vissa förbehåll, såsom att de skulle få sin sista lägerstad i klostret, att systrarna och bröderna skulle bedja för deras själars eviga väl, eller att de skulle upptagas till bröder och systrar „ab extra", hvarigenom de, utan att aflägga klosterlöftena eller underkasta sig de ansträngande botöfningar, som ålades klostrets öfriga invånare, fingo rätt att bosätta sig inom klostrets murar för att där tillbringa sina återstående dagar. Äfven konungarne och riksföreståndarne visade klostret sin välvilja genom skänker och gunstbevisningar. Sålunda ökades klostrets förmögenhet, i synnerhet antalet af de jordagods, som tillhörde detsamma, betydligt. De flesta af dess fastigheter lågo naturligtvis i sydvästra Finland, men många funnos äfven i fjärran bygder, såsom Tavastland, Nyland, Karelen och Österbotten, ja, till och med i Sverige. En del af de närmast liggande hemmanen brukades af munkarne själfva, andra åter lämnades åt förpaktare och landbönder, hvilka erlade en viss afgift.

Litterära sträfvanden omfattades i Nådendals kloster med intresse. Ett bibliotek fanns med skrifter af kyrkligt

och andligt innehåll. Man har vittnesbörd om att nunnorna voro sysselsatta med att läsa och afskrifva böcker samt att de hade någon medicinsk kunskap. Äfven munkarne torde till icke ringa del varit män af en för tidens förhållanden hög bildning och en af dem Jöns Budde, om hvilken vi snart skola tala, har vunnit ett berömdt namn i nordens litteraturhistoria.

Till nunnornas sysselsättningar hörde kvinnliga handarbeten såsom spetsknyppling, virkning, broderi och träsnideri samt trädgårdsskötsel [1]).

Medan lifvet utanför klostermurarna mot slutet af medeltiden blef allt oroligare, så att den svage och förtryckte ej sällan saknade lagens skydd, härskade i klostrens sköte en stillhet och frid, som äfven oafsedt den belöning, som väntade efter döden, kunde synas inbjudande. Det är sant, att mångenstädes, kanske äfven i vårt land, grofva missbruk insmögo sig i klostren, men vi böra dock icke glömma klosterlifvets ljusare sidor eller förneka dess välgörande och höjande inflytande.

Våra medeltida förfäders fromma tänkesätt fann uttryck äfven i de s. k. brödraskapen eller gillena, föreningar upprättade till vissa helgons ära, hvilkas medlemmar gemensamt fullgjorde fromma åligganden, grundlade och upprätthöllo mässor, anordnade fromma processioner, firade fester, fullgjorde barmhärtighetsverk och understödde hvarandra. De flesta sådana gillen funnos i Åbo: S:t Niklas gille, Tre konungars gille, S:t Annas gille, S:t Gertruds gille, S:t Erasmi gille och S:t Ursulas gille. Dessutom omtalas S:t Olofs och S:t Gertruds gille i Ulfsby, gillen i Kumo, Hvittis, Kimito, den Helige andes gille i Viborg samt S:t Knuts gille på Åland. Berömdast bland alla var Tre konungars gille, som stiftades af Magnus Tavast och bland sina medlemmar räknade Finlands främsta män såväl inom prästeståndet som adeln och borgarståndet: biskopar, domprostar, kaniker, kyrkoherdar, rådsherrar, lagmän, borgmästare och rådmän [2]).

---

[1]) Närmare upplysningar om det finska klosterväsendet under medeltiden meddelar K. G. Leinberg: *De finska klostrens historia.* Helsingfors 1890. (Skrifter, utg. af Svenska Literatursällskapet i Finland.)

[2]) Historiallinen ark. IV, sid. 131, 133, 170—172.

Under kyrkans ledning och hägn vann skolväsendet en ej ringa utveckling. Den äldsta skolan var den s. k. katedralskolan i Åbo, som troligen grundlades redan under 1200-talet, ehuru hon först under medlet af 1300-talet uttryckligt omtalas. Där meddelades undervisning i sång, som intog en betydande plats vid gudstjänsten och därför var ett viktigt läroämne, och i „trivium“ såsom man benämnde sammanfattningen af medeltidens trenne grundläggande vetenskaper: grammatiken, läran om språkets former, rhetoriken, läran om talarkonsten och det eleganta uttryckssättet, samt dialektiken, läran om de logiska tankeformerna. Att undervisningen var tillfredsställande, framgår däraf, att elever äfven från orter utom Finland infunno sig för att begagna sig af densamma [1]). Rektorerne voro vanligen medlemmar af domkapitlet och underhöllos liksom andra kaniker med inkomsterna af domkyrkans s. k. prebende-gods eller af vissa i närheten af Åbo belägna landsförsamlingar. Vid deras sida stodo kolleger såsom medhjälpare. Jämte denna läroanstalt funnos mindre skolor i Viborg, Raumo och troligen i Borgå samt klosterskolor. Huru många klosterskolorna voro i Finland under medeltiden, känner man icke; i början af 1400-talet omnämnes en sådan skola vid svartbrödraklostret i Åbo [2]). Raumo skola har af flere författare blifvit omtalad med mycket erkännande, men senare har ådagalagts, att hon icke var synnerligen betydande [3]). Om dessa mindre skolors organisation hafva vi icke närmare kunskap. — Skolgossarne eller, såsom de kallades, djäknarne, voro i allmänhet fattiga ynglingar, hvilka endast med stöd af den enskilda hjälpsamheten kunde fortsätta sin skolgång. Däraf uppkom ett egendomligt bruk, den s. k. djäkne- eller soc-

[1]) H. G. Porthan: *Chronicon episcoporum*, sid. 380.

[2]) H. G. Porthan: *Chronicon episcoporum*, sid. 620.

[3]) K. A. Bomansson: *Hvad betecknar „Collegium Raumoense“* i Hist. ark. VI, sid. 45—70. Förf. åsikt att skolan i Raumo var en stadsskola har blifvit motsagd af andra författare, hvilka ansett att skolan var en af klostret inrättad och underhållen s. k. „schola canonica“. Jämför K. G. Leinberg: *De finska klostrens historia*, sid 124 och E. Lagus: *Studier i den klassiska språkundervisningens historia i Finland*, ak. diss. Helsingfors 1890, sid. 1, som förmoda att egentliga stadsskolor uppkommo först efter reformationen.

kengången. Vid hvarje läsetermins slut fingo nämligen djäknarne af rektorn en anvisning på de socknar, i hvilka de under ferierna skulle samla allmosor och begåfvo sig därefter på vandring från gård till gård mottagande hvad som gafs dem. De iakttogo därvid icke alltid ett godt uppförande. De inblandade sig i prästernes verksamhet, utdelade sakrament och syndaförlåtelse samt föröfvade annat ofog. När de återvände till skolan, hände det att rektorn tillägnade sig en betydlig del af hvad de uppburit. I ett påbud af år 1482 förbjöd Kort Bidz vid hot af bannlysning sådant missbruk, och några år senare, 1489, påbjöd biskop Magnus Stiernkors och domkapitlet, att djäknegången för framtiden helt och hållet skulle upphöra [1]). Det är dock icke troligt, att denna åtgärd ens för någon tid blef genomförd; säkert är att skolgossar långt in i nya tiden gingo djäknegång i våra bygder.

De ynglingar, som sträfvade att nå hierarkiens högre värdigheter, voro vanligen icke till freds med den undervisning, som i hemlandet meddelades dem, och sökte därför tillfälle att vid främmande universitet vinna en djupare och fullständigare kunskap. Vi hafva omtalat, huru Olaus Magni vid universitetet i Paris vann ett anseende, som endast sällan kom ynglingar från norden till del, och huru de flesta öfriga af våra katolska biskopar studerade i Paris, Prag eller Leipzig. Bland de talrika landsmän, som följde deras exempel må nämnas: Henrik Freese, som under Kort Bidz' tid blef domprost, Paul Scheel, som var domprost 1513—1516 och berömmes såväl för lärdom som för älskvärda seder, Johannes Magni, som blef ärkediakon, och Petrus Magni, som studerade i Leipzig och sedermera blef kanik i Åbo. Stefanus Laurentii blef magister och teologiedoktor samt vann en af kyrkans högsta värdigheter, i det att han mot slutet af medeltiden var franciskanordens „minister provincialis" i Dacien, till hvilken provins Finland räknades [2]). Under medeltidens senare årtionden besökte man äfven yngre och mindre ryktbara universitet, hvilka lågo närmare hem-

[1]) A. I. Arwidsson: *Handl.* I, sid. 59.

[2]) Hist. arkisto II, sid. 157.

landet; så t. ex. emottogo universiteten i Rostock och Greifswald talrika finska ynglingar. Det år 1477 grundlagda universitetet i Upsala kunde ännu icke erbjuda en undervisning, jämngod med de främmande universitetens. Så ansåg åtminstone en viss Jaspar Johannis, hvilken blifvit baccalaureus vid universitetet i Upsala, men snart lämnade denna anstalt, emedan han, såsom han skref till sin beskyddare, Paul Scheel, för bristande kontinuitet i undervisningen icke ansåg sig där kunna göra framsteg; han beslöt att i stället i Leipzig söka vinna magistergraden. [1]).

Fattiga ynglingar kunde endast, om de understöddes af mäktiga beskyddare, företaga sådana studieresor, men lyckligtvis visade kyrkans ledare här en hjälpsamhet, som är det vackraste draget i vår katolska hierarkis historia. Vi äga några rätt karakteristiska bref, i hvilka studenter tacka sina beskyddare. I ett bref af år 1512 säger studeranden i Rostock, Petrus Johannis Sild, att en gåfva, som Åbo domkapitel gifvit honom, „fröjdat, lifvat, stärkt och förskönat hans ungdomliga varelse, liksom oljan stärker bräckliga lemmar.“ I ett annat bref skildrar han i lifliga färger ett naturfenomen med jordbäfning, blixt, åska och storm, som trenne år tidigare, 1509, inträffat i Konstantinopel. I ett tredje bref slutligen tackar han domprosten, Paul Scheel, som tyckes varit den främste af hans beskyddare, för en skänk. I alla dessa bref ingå tillika underrättelser om andra landsmän, hvilka bedrefvo studier i utlandet. Vi kunna lätt föreställa oss, med hvilket intresse dessa och likartade meddelanden emottogos under en tid, då äfven underrättelser, som voro flere år gamla, hade nyhetens behag [2]).

Det var så mycket svårare att med framgång bedrifva studier i hemlandet, som böcker voro ytterst sällsynta. Åbo domkyrkas boksamling, som ökades genom skänker af biskop Hemming, biskop Tavast och troligen äfven andra, var den förnämsta, men innehöll, så vidt man af föreliggande uppgifter kan sluta, endast böcker i teologin och kanoniska rätten, äfven de icke synnerligen talrika. Någon gång omtalas

[1]) K. Grotenfelt: *Suomalaiset ylioppilaat ulkomaan yliopistoissa ennen v. 1640.* Hist. ark. XIII, sid. 96—125.

[2]) Grönblad: *Nya källor*, sid. 557—562.

i testamenten böcker tillhöriga enskilda personer, men sällan flere än en eller två. — Äfven den nyuppfunna boktryckerikonsten var af föga betydelse för Finland. Endast tvenne böcker trycktes på utrikes ort för att spridas i vårt land, nämligen *missale aboense*, af år 1488, som vi hafva omtalat i samband med Kort Bidz' lefnadsöden (sid. 162), och en kyrkohandbok, benämnd *Manuale seu exeqviale secundum ritum ac consvetudinem almae ecclesiae aboensis*, tryckt år 1522 och innehållande föreskrifter om dop, begrafning och några andra kyrkliga förrättningar [1]). Ännu mindre kunde en litterär verksamhet uppspira. De skriftliga minnesmärken vi äga bestå af testamenten, gåfvobref, domböcker och andra likartade aktstycken, i hvilka det dagliga lifvets mångfaldiga bestyr antecknades, men som icke hade en litterär syftning. Det enda vittnesbördet om historisk författarverksamhet är en kort, krönikartad lista öfver biskoparne till och med Kort Bidz med anteckningar af enkla fakta ur deras lefnadshistoria, hvilken fått namn af *Fragmentum Palmskiöldianum* och till väsentlig del ligger till grund för de i Juustens krönika införda biografierna. Ett litteraturhistoriskt namn har dock från denna tid kommit till våra dagar, nämligen munkens i Nådendals kloster, Jöns Buddes. Om dennes härkomst och födelseår känner man intet med säkerhet. Han omnämnes första gången såsom bosatt i Nådendals kloster år 1461, inträdde kort tid därefter såsom munk i birgittinorden och förblef i klostret till sin död omkr. 1500. Han sysselsatte sig flitigt med litterär verksamhet. Hans första arbete var en öfversättning af den heliga jungfru Melchtilds uppenbarelser från latinet till svenskan. Han öfversatte äfven ett sammandrag af den heliga Birgittas uppenbarelse och *Claustrum animæ*, själens kloster, en parallell mellan funktionärerna, lokalerna och inrättningarna i ett kloster och de mänskliga dygderna. Vidare återgaf han på svenska Judits, Esters, Ruts och Makkabeernas böcker. Slutligen har han efterlämnat en samling, kallad *Jöns Buddes bok*, hvilken innehåller *Lucidarius*, en framställning i dialogform af den

[1]) Närmare upplysningar om såväl missale som manuale aboense äro meddelade af G. E. Klemming i *Sveriges äldre liturgiska literatur*, Stockholm 1879, sid. 13, 38.

äldre skolastikens troslära, helgonlegender m. m. Jöns Budde, som i sina skrifter kallar sig Räk, tyckes hafva anslutit sig till den mystiska världsåskådning, som var utmärkande för birgittinorden och mot slutet af medeltiden mäktigt gjorde sig gällande. Han säger, att han ofta af sina medbröder blifvit uppmanad att tyda den heliga skrift, hvilket häntyder på att intresse för litterära värf icke saknades i Nådendals kloster [1]).

Det band, som mera än något annat fäste massorna vid den katolska kyrkan, var den makt hon troddes äga att gifva syndaförlåtelse och döma till straff för syndaskuld. Vi må anföra ett exempel på huru äfven de djärfvaste män tvungos att underkasta sig denna makt. Under Bero Balks tid inträffade i Åbo, att en väpnare, vid namn Hartvig Dyker, råkade i tvist med en annan person, hvarvid han och hans vänner jagade denne in i kyrkan, där ottesångsgudstjänst firades. Det bullrande sällskapet trängde in; ett häftigt tumult uppstod och den förföljde fann icke ens en fristad vid högaltaret. Det brott, som här blef begånget mot domkyrkans helgd och frid, betraktades såsom ett oerhördt helgerån. Domkyrkan ansågs oskärad, och all gudstjänst upphörde, så att man till och med på S:t Henriks dag höll gudstjänst på ovigd mark. Väpnaren jämte medbrottslingar lystes i bann, dock med löfte om förlåtelse, om han till biskopen, domkapitlet och domkyrkan erlade 100 sv. mark i böter. Några år tyckes han tvekat, men slutligen sålde han ett jordagods för att tillgodose kyrkans anspråk [2]).

Liksom här en mäktig man böjde sig för kyrkans domsrätt, så ansåg man sig i allmänhet icke trygg i lifvet eller viss på salighet efter döden, såvida man icke genom gåfvor eller testamenten tillförsäkrade sig kyrkans välvilja. De ordalag, i hvilka sådana dispositioner till kyrkans förmån skedde, äro betecknande. Man trodde icke, att döden bröt bandet mellan anförvanter. Tvärtom stodo de lefvande fortfarande i nära förhållande till sina döda, särskildt till föräldrarne,

---

[1]) O. F. Hultman: *Jöns Buddes bok. En handskrift från Nådendals kloster* med inledning, Helsingfors 1895. (Skrifter, utg. af Svenska Litteratursällskapet i Finland.)

[2]) *Reg. Eccl. ab.* N:o 355, omkr. år 1415.

hvarför de voro förbundna att sörja för deras salighet och befrielse från skärseldens kval. Talrika vittnesbörd finnas om detta uppfattningssätt. Det är knappt ett exempel på, att man icke jämte sig själf skulle nämnt äfven sina föräldrar bland dem, hvilka skulle friköpas från syndastraff. Då t. ex. riddaren och lagmannen Henrik Klasson Djäkn och hans hustru, Lucia Olofsdotter, skänkte Ailos hemman åt Nådendals kloster, gafs ena hälften af godset för Lucia Olofsdotters och hennes föräldrars, andra hälften för Henrik Klassons och hans föräldrars själar. Därjämte omnämndes vanligen några andra nära anförvanter och äfven inneslöt man i sin fromma önskan alla dem, till hvilka man annars stod i någon närmare förbindelse. Den vanliga formeln blef därför: „för min själ och mina föräldrars och för alla deras själar, som jag äger göra godt för lefvande och döda.“ Någon gång uttryckte man sig dock vidlyftigare, uttalande sin tanke om denna världs fåfänglighet och nödvändigheten att i tid sörja för en bättre tillvaro efter detta. Så säger en änka Katarina Olofsdotter, som vill söka en bostad i Nådendals kloster och skänka klostret sin egendom, att hon betänkt „att världen är full af svek och hennes vällust förgänglig och för de flesta slutar med sorg och bedröfvelse, hvarefter den stackars själen skall få lön efter sin förskyllan i lifvet“; därför hade hon, ledd af Guds och den Heliga andes ingifvelse beslutit att afstå från denna världens sorg och fåfänga och se sin stackars själs hälsa till godo [1]). En borgare i Nådendal säger i sitt testamente, att Gud med döden kallat till sig hans kära hustru Ingeborg och hans kära dotter. Hans ende son var fjärran i Sverige, osäkert om lefvande eller död. Därför testamenterade han sin egendom åt systrarna och bröderna i Nådendals kloster till „själagagn“ för sin hustru, sin dotter och sig själf, förbehållande dem och sig en sista hvilostad inom klostrets helgade murar [2]). Väpnaren Hartvig Japsson, lagman i Norrfinne lagsaga, säger i sitt testamente, att han besinnat apostelns ord, att vi alla skola stå inför Herrens stränga dom och göra reda och rä-

---

[1]) A. I. Arwidsson: *Handl.* III, sid. 60.

[2]) A. I. Arwidsson: *Handl.* V, sid. 67.

igen dörren efter honom och starkt reglade den på yttre sidan. Därefter kallade hon Klas tillbaka och lyckades utan svårighet öfvertyga honom om hans hustrus brottslighet. Fattad af den häftigaste förbittring beslöt Klas att bränna upp sin boning jämte hustrun, barnet och den man, som han trodde vara hustruns älskare. Han skred genast till verket och genomförde sitt uppsåt oaktadt Elins böner om nåd och förskoning. Sången slutar med att omtala huru himlens hämnd träffade Klas, som gripen af ånger sökte sig en graf i vågorna.

Såsom innehafvare af tio, tjugu eller flere gårdar stodo de nämnda inhemska ätternas medlemmar öfver massan af frälsemän, och genom sin kännedom af Finlands förhållanden kunde de i högre grad än de utländska herrarne tillvinna sig folkets förtroende. Att så var fallet, finner man däraf, att de viktiga lagmans- och häradshöfdingeplatserna, hvilkas besättande i större eller mindre mån berodde på folkets val, nästan alltid tillföllo dem. Äfven höfdingeplatserna innehades icke sällan af medlemmar af dessa ätter, ehuru visserligen utlänningar vanligen fingo de bästa länen. Men jämte denna betydande aristokrati fanns det en mindre adel, hvars medlemmar ägde endast ett eller ett par gods och för dem vunnit skattefrihet genom rusttjänst. Under 1400-talet beviljades ofta sådan frälserätt genom ett af konungen undertecknadt adelsbref, hvari det hette, att adelsmannen för tjänst och troskap, som han gjort och ännu göra skall, så länge han lefver, för sig själf och sina rätta arfvingar erhållit sådan frihet och frälse på sitt gods, som andra frälsemän i riket rätteligen njuta och hafva, med sådant villkor, att han själf, hans afkomlingar och arfvingar skola stå till rikets tjänst med harnesk och värja, eftersom riksens lagbok utvisar. Sedan det blifvit vanligt, att de adliga ätterna antogo vapensköldar, hvilka från släktled till släktled kännetecknade dem, infördes bestämningar äfven därom i frälsebrefven. Det första kända adelsbref för Finland af denna art är utfärdadt för Björn Pålsson, ägare af Bolstaholm på Åland, hvilken den 1 september 1420 af Erik af Pommern erhöll rätt att jämte sin äkta afkomma bära „sådant vapen, sköld och hjälm, som här uti detta vårt öppna bref skrifne äro och målade står“. En-

ligt landslagen skulle årligen i Åbo vapensyn hållas med frälset för upprätthållande af vapentjänsten till häst, hvarvid bönder, som åtogo sig sådan tjänst, kunde upptagas bland frälsemännen. Skillnaden mellan det lägre frälset och allmogen var därför ännu icke så stor som senare [1]).

Huru talrik den finska adeln var under medeltiden, kan icke säkert uppgifvas. År 1562, således på en tid då adelsmännens antal antagligen var betydligt större än under den senare medeltiden, bestod den af inemot 200 frälsemän. Då de fleste af desse hade frälserätt för ett gods och endast ett fåtal för två, tre eller flere, så kan icke antalet världsliga frälsegods varit synnerligen stort. Enligt en uppgift funnos år 1560 i Finland 31,419 skattebönder, 275 krono- och K. M:ts bönder, 327 frälsebönder och 589 kyrkobönder [2]). Vi kunna däraf sluta till att beloppet af den ränta, som genom det världsliga och andliga frälset undandrogs kronan, icke var betydande.

Den otvifvelaktigt mycket gamla folksången om Klas Kurck talar om huru den medeltida adelns lif gestaltade sig i folkets diktande fantasi. Naturligtvis framträder det här färgrikare än det verkligen var, men å andra sidan bär skildringen af lifvet på en adlig gård och adelns seder en så sann prägel, att vi ur ingen källa kunna hämta en klarare föreställning därom än ur denna. Att enligt sångens berättelse Elin icke rådfrågades om valet af make, utan hennes öde utan afseende på hennes egen vilja bestämdes af hennes bröder och moder, är ett drag fullt öfverensstämmande med tidens uppfattning. Äktenskapet ansågs snarare såsom ett fördrag mellan tvenne familjer, hvilka därigenom ömsesidigt sökte stärka hvarandra, än såsom en hjärtats angelägenhet. Då sången säger, att Klas Kurck på sin frierifärd åtföljdes af hundra rikt prydda ryttare, är väl antalet öfverdrifvet, men framställningen i öfrigt riktig, ty, när helst en mäktig adelsman drog ut, åtföljdes han af ett väpnadt följe. Liksom på Laukko gård voro i allmänhet byggnaderna

[1]) Emil Hildebrand: *Svenska statsförfattningens historiska utveckling*, sid. 170, not 1.

[2]) Hans Forssell: *Sveriges inre historia* del I, tab. C. 5, Stockholm 1869—1870.

på adelns herregårdar uppförda af timmer, hvarför de icke i yttre prydlighet eller kraft att motstå fienders anfall kunde jämföras med de borgar, i hvilka den feodala adeln i Europas sydligare länder sökte skydd mot hotande faror. — Andra vittnesbörd om vår medeltida adels lif kunna vi hämta ur de aktstycken, som röra adliga familjers förmögenhetsförhållanden, såsom morgongåfvobref, testamenten, skuldbref o. s. v. Det var vanligt, att det på den s. k. hinderdagsmorgonen, såsom man benämnde morgonen efter bröllopsdagen, bestämdes att en viss del af mannens egendom skulle tillhöra hustrun enskildt med arfsrätt för hennes arfvingar och med rätt för henne att fritt förvalta densamma. Såsom intyg om att en sådan s. k. morgongåfva blifvit gifven affattades ett skriftligt aktstycke, hvilket beseglades af de förnämsta närvarande gästerna såsom vittnen [1]. I sitt morgongåfvobref till sin hustru Anna Hansdotter säger Henrik Bidz d. y., att han gifvit henne till heder och ära på rättan hinderdag Nynäs och Genykkala gods i Nousis socken till ett värde af fjortonhundra mark svenskt mynt. Om Gud gåfve honom och hans maka barn, skulle godsen räknas såsom barnens möderne, icke såsom deras fädernearf; fingo de icke barn, skulle den längst lefvande af makarna behålla egendomen. I likartade ordalag äro nästan alla sådana morgongåfvobref affattade. Lika litet i dem som i högadliga personers testamenten möta oss vittnesbörd om att mynt i större kvantiteter skulle funnits samladt. Rikedomen på lösöregods i ädla metaller är däremot ofta förvånande. Så t. ex. gifver den förmögne Henrik Klasson Djäkn i ett testamente af år 1449 åt biskopen i Åbo en silfverknapp, åt höfdingen Magnus Gren en guldring, silfverskålar åt domprosten i Åbo, åt kyrkoherden mäster Magnus, åt en viss herr Håkan och åt

---

[1]) Därvid förekom i Sverige ännu i senare tid en symbolisk ceremoni, som säkerligen härstammade från medeltiden. Fränderna nedlade nämligen ett spjut, smyckadt med sidenband, för brudparets fötter. Sedan ett kort tal blifvit hållet, upplyftes spjutet och berördes till gåfvans bekräftelse af de närvarande, som bevittnat brefvet. Spjutet utkastades därefter genom ett öppet fönster till de utanför samlade åskådarne, som sletos om bytet. G. Djurklou: *Om vapentaget såsom laglig bekräftelseform i Sverige*, Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift I, sid. 338 ff.

svartbrödraklostret i Viborg, åt brodren Arvid Klasson ett silfverbälte, åt Nådendals kloster en silfverkedja med ett relikskrin m. m. Ännu rikare på saker af guld och silfver var hans hustru Lucia Olofsdotter. I ett samma år upprättadt testamente gifver hon åt biskopen ett förgylldt kors, silfverskålar åt domprosten och herr Håkan, guldringar åt själaaltaret i Åbo, åt S:t Henriks graf i Nousis, åt herr Magnus Gren, fru Ingeborg Karlsdotter, herr Arvid Klasson och åt syster Klara i Nådendal, silfverstop åt ärkedjäknen mäster Jöns och herr Lars Skytte, hälften af ett silfverbälte åt tre konungars altare och andra hälften åt jungfru Marias altare o. s. v. Bägge makarna förnyade tvenne gånger sina testamenten och nämna i urkunderna därom ytterligare husgerådssaker af ädel metall [1]). Jämför man dessa aktstycken med andra likartade urkunder, finner man, att guld och silfverföremål ägdes till icke obetydlig mängd af hvarje person, som hade någon förmögenhet. Husgerådet och klädedräkten voro äfven i öfrigt till stor del dyrbara. Slutligen fanns i hvarje välförsedt bo en myckenhet svärd, hästar, boskap o. s. v.

Man bör icke tänka sig vår medeltida adel såsom en aristokrati, hvilken under inflytande af medeltidens ridderliga anda vunnit höfviskt skick och ädel bildning. Själfva benämningarna riddare och väpnare voro äretitlar, som utdelades af konungarne, men icke ålade innehafvarne några ridderliga förpliktelser. Tornerspel och andra förlustelser, som kännetecknade riddarlifvet, torde i vårt land varit nästan okända. Falkar omtalas i ett bref från Bo Jonsson till ärkebiskop Birger i Upsala, däri han lofvar tillmötesgå dennes önskan att sända några sådana från Österland, där de funnos talrikare än annorstädes i riket [2]). Falkjakt synes således icke varit en okänd förströelse. Men i allmänhet var adelns lif enkelt, till och med torftigt och icke fritt från råhet. Genom deltagandet i behandlingen af allmänna ärenden hade de mera framstående adelsmännen vunnit en praktisk bildning, men i öfrigt var äfven förmågan att läsa och skrifva sällsynt;

[1]) A. I. Arwidsson: *Handl.* VI, sid. 18 ff.

[2]) U. v. Troil: *Skrifter och handlingar till upplysning i svenska kyrko- och reformationshistorien* II, sid. 349, Stockholm 1790.

våldsdåd och egennyttiga handlingar förekommo ofta. — Det är svårt att afgöra hvilka af de inhemska adliga ätterna härstammade från Finland, hvilka icke. Namn sådana som Tavast och Kurck häntyda på inhemskt ursprung; ätten Fleming härstammade från utlandet. Men i de flesta fall, vare sig att adelsmannen hade eget tillnamn, eller, såsom brukligt var, kallade sig Klasson, Eriksson o. s. v., är det omöjligt att afgöra, huruvida släkten uppspirat i Finland eller sträckte sina rötter till Sverige, Danmark eller Tyskland.

Mot slutet af medeltiden började äfven borgarståndet vinna betydenhet och städerna gå framåt i utveckling. De hade till största delen uppkommit genom de naturliga förhållandenas kraf, utan någon myndighets åtgärd. Åbo hade sedan hedenhös varit en besökt handelsplats. Sedermera blef orten hufvudsätet för den kristna hierarkien och den världsliga förvaltningen samt uppblomstrade därför hastigt. Den skatt som från staden utgick var jämförd med svenska städers betydande [1]), hvaraf framgår, att staden äfven i folkmängd och rikedom uppbar sin värdighet såsom Finlands hufvudstad. Då man numera började utfärda reglementerande bestämningar om stadsmannanäringarna och förse några, särskildt gynnade städer, med privilegier framför de öfriga, blef icke Åbo lottlöst. Det stadgades, att fartyg från Nyland, Egentliga Finland och Bottniska vikens kuster skulle besöka Åbo och Stockholm, med förbud mot att i sydligare orter eller i utlandet afsätta sina varor, hvarigenom Åbo, vid sidan af Stockholm, blef en hufvudstapelort i riket. Icke heller fingo utländska fartyg segla norrut förbi Åbo för att i de bottniska kustorterna försälja sina varor. Vi hafva från en ganska tidig epok ett vittnesbörd om den ifver, hvarmed myndigheterna i staden öfvervakade dessa dess rättigheter. År 1428 hände det, att en köpman från Reval, vid namn Olof Andersson, med trenne kamrater seglade förbi Åbo på väg till Bottniska viken. Höfdingen i Åbo, Klas Lydekesson, underrättades om detta mot rikets rätt och Åbo stads privilegier stridande företag och utsände omedel-

[1]) Redan år 1387, då Jäppe Djäkn öfvertog länet, betalade Åbo 400 mark i årlig skatt och år 1413 600 mark.

bart ett fartyg med knektar, hvilka förde Olof och hans följeslagare in i Åbo stads hamn. Därefter sammanträdde borgmästare och råd och dömde att, enligt hvad stadsboken utvisade, de revalska köpmännen hade förbrutit allt hvad de hade med sig och därutöfver borde plikta fyratio mark hvarje. Dock mildrade Klas Lydekesson af särskild vänskap för Reval domen, i det att han efterskänkte böterna, lät köpmännen behålla fartyget och dessutom gaf åt hvar och en af dem ett fat osmundsjärn; endast de förbrutna varorna behöllos. Alla myndigheternas i Reval klagomål afvisades på det bestämdaste under framhållande af, att Olof Andersson och hans kamrater skulle blifvit bemötta med den största välvilja, om de såsom andra köpmän från Reval seglat in i Åbo hamn [1]). Sådana kraftiga åtgärder måste naturligtvis tvinga främmande sjöfarande att ställa sig Åbo stads privilegier till efterrättelse. Det heter i en gammal anteckning, att Åbo först blef „funderadt“ på handeln i Österbotten såsom nästan enda orten, som erbjöd exporter till främmande land, hvilka ord äfven vittna om den betydenhet staden ernått [2]). Dock var dess omfång ännu icke stort; endast trakten närmast kring domkyrkan var tätt bebyggd; uttrycket „nya staden“, som någon gång förekommer, betecknar kvarter, som senare uppvuxit på norra stranden af Aura å. Byggnaderna voro små trähus, hvarför staden gång efter annan brann ned och i grund förstördes. Så skedde år 1429, således medan Magnus Olai var biskop, och senare under Konrad Bidz' episkopat 1473. — Näst Åbo var Viborg den mest betydande staden i landet. Under skydd af den af Torgils Knutsson anlagda fästningen uppkom där redan tidigt handel och industri, hvarigenom allt flere bebyggare lockades till platsen, som omtalas såsom handelsort i handelsfördraget mellan höfvidsmannen Petrus Jonsson och borgarne i Reval af 1336 (sid. 68). Dock dröjde det länge, innan Viborg erhöll stadsrätt. Eriks af Pommern förutnämnda bref, dagtecknadt den 19 augusti 1403, torde böra anses såsom Viborgs första privile-

[1]) Hermann Hildebrand: *Liv-, Esth- und Curländ. Urkundenbuch*, B. VII, N:o 745, 759 och 760, Riga, Moskau 1881.

[2]) J. J. Tengström: *Österbottens handel i äldre tider*, Joukahainen II, sid. 15.

giebref, emedan icke tillvaron af något äldre privilegiebref däri omnämnes [1]). Ur stadens senare historia må nämnas, att den år 1411 berättas hafva blifvit uppbränd af ryssarne [2]). Sedermera omgärdades Viborg under Erik Axelsson Totts höfdingetid med en mur, som var så stark, att staden år 1495 kunde motstå ryssarnes upprepade anfall. Slottet bildade självfallet stadens medelpunkt. Betydande byggnader voro de bägge klostren och det förut nämnda hospitalet. Viborg, som länge förblifvit en obetydlig ort, uppblomstrade mot slutet af medeltiden märkbart, så att det närbelägna Reval med afund betraktade dess tillväxt, befarande, att Viborg kunde blifva en stapelort för Rysslands handel på Finska viken. — I Nyland fanns endast en obetydlig stad, Borgå, som första gången omnämnes i förlikningsbrefvet mellan konung Albrekt och Jäppe Djäkn af år 1387 [3]). Till dess ringa betydenhet kunna vi sluta däraf, att den från Borgå utgående räntan i nämnda bref bestämdes till 30 mark, medan räntan från Åbo var 400 mark, och från Ulfsby 40 mark. — Denna sistnämnda stad, som var belägen vid Kumo älfs nedre lopp, en half mil öster om n. v. Björneborg, öfvertog, såsom vi nämnt (sid. 70), den rörelse, som tidigare drifvits af det gamla Telje. I trakten var en icke alldeles fåtalig svensk befolkning bosatt, hvartill man kan sluta däraf, att ännu i dag byanamnen vid älfmynningen och kusten till stor del äro svenska. Ulfsby, som erhöll stadsprivilegier 1365, var en af birkarlarnes hufvudorter och dref handel längs den gamla handelsvägen Kumo älf och på Österbotten; men stadens utveckling hämmades genom Åbos växande öfvervikt och genom att uppfarten till staden till följd af tillandningar försvårades [4]). — Slutligen funnos tvenne städer, Raumo och Nådendal, hvilka utvecklade sig under kyrkans skydd. Raumo hade delvis det där belägna franciskanklostret att tacka för sin förkofran. Staden blef mot slutet af medeltiden särskildt gynnad. År 1442 erhöllo borgarne rätt att bygga och bo,

[1]) A. I. Arwidsson: *Handl.* I, sid. 9.
[2]) H. G. Porthan: *Chronicon*, sid. 354.
[3]) C. G. Styffe: *Bidrag till Skandinaviens historia* I, sid. 196.
[4]) J. W. Ruuth: *Björneborgs stads historia*, sid. 17 ff. Helsingfors 1897.

sälja och köpa med samma rätt och privilegier, som Åbo borgare åtnjöto. År 1444 utfärdades vidlyftigare stadsprivilegier, genom hvilka borgarne i Raumo erhöllo köpstadsrätt; de skulle hafva borgmästare och rådmän liksom andra köpstäders invånare; tillika bestämdes, att biskop Magnus och konungens höfding på Åbo slott skulle hafva rätt „att sända en byfogde för att uppbära konungens skatt i staden" [1]). År 1476 erhöll staden nya privilegier, som beviljade rätt till in- och utrikeshandel mot en årlig skatt af 80 mark. Huruvida Raumo under skydd af dessa privilegier, hvilka troligen af invånarne i Åbo betraktades såsom ingrepp i deras rättigheter, i rikare mån uppblomstrade, känna vi icke. — Nådendal fick privilegier 1441, men grundlades först efter det 1443 slutlig plats blifvit gifven åt Nådendals kloster. Staden vann hvarken i ett eller annat hänseende någon betydenhet.

Dessa städers styrelse inrättades liksom de svenska städernas efter tyskt mönster. Konungen representerades af en fogde; i öfrigt handhades ledningen af stadsangelägenheterna af rådet, som bestod af rådmän och borgmästare. Till fogde utsågs bland konungens tjänare någon, på hvilken han fullt kunde lita; i händelse staden var befäst, var slottsfogden äfven stadsfogde. Fogden ägde att i allmänhet öfvervaka lifvet och verksamheten i staden och var därför skyldig att deltaga i alla stadsstyrelsens förhandlingar, hvilka icke hade någon giltighet, såvida han icke varit närvarande. Han ägde till och med rätt att mildra de domar rådet fällt, såsom då Klas Lydekesson mildrade en dom, fälld af borgmästare och råd i Åbo. Han skulle äfven å konungens vägnar uppbära skatten och leverera densamma. I mindre städer fanns en byfogde, hvilken hade lägre rang och till och med ansågs stå under borgmästare och råd i värdighet. Vi hafva nämnt, att byfogden i Raumo år 1444 utsågs af biskopen i Åbo och konungens höfding därstädes, hvilket bevisar, att han icke stod i synnerligen högt anseende. En af de inflytelserikaste fogdarne var Didrik Hansson, som år 1494 blef fogde på Åbo slott och sedermera var en af Sten Sture d. ä:s mest använda ämbetsmän i Finland. År 1504 kallade han sig

[1]) A. I. Arwidsson: *Handl.* I, sid. 21.

„välboren man, slottsfogde på Åbo, häradshöfding i Masku härad, rådman i Åbo stad och de fattiges förmyndare i Helgeandshuset"[1]). Denne betrodde man lyckades dock icke till allmänhetens fulla belåtenhet fullgöra sina mångsidiga värf. Det berättas nämligen i ett aktstycke, att en „uppresning" ägt rum mellan honom och staden; det är troligt, att han på något sätt gjort intrång på borgerskapets fri- och rättigheter, och att därigenom öppet motstånd framkallats[2]).

Rådet utgjordes af borgarnes valda förtroendemän, hvilka å deras vägnar handhade styrelsen. I Åbo omnämnas borgmästare och råd första gången i ett domstolsutslag af 1324, men troligen var institutionen vida äldre. Enligt stadslagen skulle borgmästarne vara 6 och rådmännen 30, men i de finska städerna förekommo aldrig så många. Valbar var hvarje borgare, som var friboren, af äkta börd och obefläckadt rykte samt minst ett år innehaft borgarrätt i staden. Enligt stadslagen skulle hälften vara tyskar, men efter Sten Stures seger vid Brunkeberg 1471 (sid. 131) bestämdes, att inga utländske skulle sitta som borgmästare eller rådmän.

Alla Finlands medeltida städer voro belägna vid hafskusten, och från början var handeln invånarnes främsta näringsgren, hvilken kraftigt uppblomstrade under inflytande af de mäktiga hansestäderna. Vi hafva ur tidens politiska handlingar hämtat vittnesbörd om förhållanden af krigisk eller fredlig art mellan Finland och hansestäderna. Likaså äro bref af mera enskild natur förvarade, hvilka tala om den lifliga samfärdseln mellan dem. Icke sällan handla de om arfsanspråk efter aflidna personer eller begångna brott, hvilka föranledde rättsliga klagomål, men ännu oftare äro de rena handelsbref. En hufvudort för Finlands handel var Reval, som på denna tid var mera betydande än i våra dagar och idkade ett omfattande handelsutbyte med Viborg och med allmogen längs Finlands södra kust. Liflig var äfven förbindelsen med Lybeck och Danzig, hvilken sistnämnda stad 1474—1476 emottog finska fartyg till följande antal: år 1474 från „Finland" 2, från Åbo 25, 1475 från „Finland" 2, från

[1]) Grönblad: *Nya källor,* sid. 172.
[2]) Grönblad: *Nya källor,* sid. 105.

Viborg 2 samt från Åbo 34, 1476 från „Finland“ 3 och från Åbo 67. Varor som från Finland utskeppades till Danzig, voro hästar, själspäck, smör, hafre, läder, hudar, osmundsjärn, kött och fisk. Däremot infördes råg, humla, malt, öl, specerier och industrialster af olika slag [1]).

Det hände väl någon gång, att finska handelsmän besökte hansestäderna för att på ort och ställe sälja och köpa, men i allmänhet drefs handelsutbytet af resande tyska handelsombud, som under namn af ynglingar, „junge“ eller „gäster“, utgjorde ett icke obetydande element af städernas befolkning. Om det sätt på hvilket desse skulle idka handel innehöll stadslagen talrika bestämningar, framkallade af omsorg om, att de icke skulle göra intrång på de inhemska affärsmännens verksamhet. De skulle få handla endast med stadsinvånarne, men icke med bondbefolkningen. De fingo icke köpa varor styckevis; det minsta måttet skulle vara ett halft skeppund och ett helt timmer. Behöfde de smör till sitt underhåll, skulle de köpa det af invånarne i den stad, i hvilken de drefvo köpenskap, men icke af andra personer. Korn skulle de köpa lästetals och icke i mindre mått. Sig emellan fingo de icke köpa eller sälja varor; de skulle få handla endast med landets invånare. Vid ankomsten till en stad fingo de icke föra upp sina varor på land, innan de bjudit dem åt konungens fogde; först sedan tre dagar förflutit och denne förklarat, att han icke ville uppköpa varorna, fingo de lasta ut dem till försäljning. Ofta hände det för öfrigt att fogdarne eller höfdingarne hade utliggare i skärgården, hvilka lade bi vid de ankommande fartygen och visiterade dem eller förde dem till sina herrar att undersökas. Vid sådana tillfällen torde „gästerna“ icke gått fria utan att erlägga en lämplig afgift. Tillägga vi, att de såväl under fram- som återresan hotades af sjöröfvare, som talrikt drefvo sitt näringsfång i de finska farvattnen, så finna vi, att deras lif icke var fritt från faror och mödor. Å andra sidan togo de sin skada igen genom ett öfverdådigt lif i städerna, hvilkas fred icke sällan stördes genom deras bullrande uppträden. Särskildt var afvoghet rådande mellan krigsmän-

[1]) R. Hausen i Finsk Tidskrift t. XIX, sid. 377.

nen och gästerna. Det hände t. ex. en gång i Åbo, att tvenne slottstjänare sökte sig fram till de främmande skeppen vid stranden och mördade en sjöman. Därigenom framkallades en allmän rörelse i staden. Gäster, borgare och borgardrängar samlade sig för att utkräfva hämnd, men lyckades icke finna slottstjänarne i det gömställe, dit de dragit sig undan. I stället bröto de in hos tvenne andra knektar, som hörde till slottsvakten, och under tumultet blef den ene af desse genomstungen med en dolk af Evert van dem Bokel, hvars namn tyder på, att han var en af de gäster, som vistades i staden. Denne sistnämnde flydde därefter utan att uppgöra räkenskap med sin hyresvärd eller betala sin kost, och det var troligen förgäfves, som myndigheterna i Åbo skrefvo till Reval, hvarifrån den skyldige torde varit hemma, med anhållan att han skulle straffas. En annan gång hade en främling, vid namn Johan van der Marve, med svek lockat en kvinna från Åbo med sig till Reval [1]). Dessa och likartade händelser vittna om att främlingarne icke alltid visade aktning för lag och rätt.

Icke blott de egentliga handelsmännen stodo i affärsförbindelse med de tyska köpmännen; äfven andra personer, såsom präster, höfdingar m. fl. anknöto med dem handelsrelationer, som ofta voro af omfattande art. Därom vittnar t. ex. den i universitetsbiblioteket i Helsingfors förvarade affärskorrespondens, som fördes mellan domprosten i Åbo, Paul Scheel, och utländska handelsmän, hvilka af honom uppköpte säd och smör och tillsände honom de nödvändighetsvaror, som voro förenliga med en katolsk prelats lefnadsvanor. En af desse, Hans Chonnert i Danzig, stod i intimt förhållande till Scheel, såsom framgår däraf, att han sände tvenne söner till denne för att uppfostras. Den yngre, Paul, åtföljdes af ett rekommendationsbref, däri fadern framhöll, att han i domprostens hus borde lära sig språk, i främsta rummet finska, som var viktigt för en blifvande handelsman, hvars affärsverksamhet skulle sträcka sig till Finland; den gamle Chonnert hoppades äfven, att de studenter, som vista-

---

[1]) Hermann Hildebrand: *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch* B. IX, N:o 743, 766, 767, Riga, Moskau 1884.

des hos Paul Scheel, skulle undervisa ynglingen i att affatta svenska och latinska bref. Såsom vittnesbörd om den förtrolighet, som rådde mellan domprosten och familjen Chonnert, må ytterligare nämnas, att efter Hans Chonnerts död hans änka skänkte åt Scheel tvenne krus vederkvickande vatten, medan dottern sände hans högvördighet en skjorta och tvenne näsdukar. Jämte detaljer af denna art innehålla brefven uppgifter om de varor Hans Chonnert emottagit och afsändt, om deras pris o. s. v. Oftast förekomma bland de varor Chonnert afsände salt och humla; dessutom omtalas ett sött spanskt vin, som kallades bastert, apoteksvaror, sill, pepparkakor, muskott, tvål o. s. v. En annan af Paul Scheels affärsvänner var handlanden i Stralsund Olof Larber, som bland annat sände öl, ingefära, konfekt, äpplen, valnötter, lök, persilja och kalmus-rot. Om den sistnämnda varan heter det: det skolen I helst äta om aftonen och morgonen, när I varit drucken. Slutligen må bland Paul Scheels handelskorrespondenter nämnas Hans Suurpää, som var handlande i Reval och tillhörde den finska, borgerliga familj, ur hvilken biskop Laurentius Suurpää utgått. Efter hans död sände änkan en af sina söner till Scheel för att, såsom hon säger, uppfostras till en duglig präst. — Liksom Paul Scheel hade troligen alla högt stående personer i Finland affärsvänner i de tyska städerna, med hvilka de meddelade sig. Det hände till och med, att de vände sig till Danzigs och Revals styrande myndigheter för att genom dem direkt erhålla hvad de behöfde. Bref af det sistnämnda slaget hafva vi t. ex. af Knut Posse och Erik Thuresson Bielke.

Flere af de tyska handelsmän och handelsagenter, som vistades i de finska städerna, funno en stadigvarande boningsplats i landet, och då inflyttningen under århundraden fortgick, blef följden, att det finska handelsståndet småningom erhöll en nästan fullkomligt utländsk karakter. Det platt-tyska språket, som var hansestädernas officiella språk, begagnades allmänt i korrespondens bland landets handelsmän. Utländskt mynt, i synnerhet revalskt, var så allmänt gängse, att en finsk slottshöfding en gång förklarade, att han icke kunde till regeringen sända inhemskt mynt, emedan endast revalska penningar hade influtit. Det är möj-

ligt, att detta öfvervägande tyska inflytande var hindrande för den inhemska affärsverksamhetens självständiga utveckling. Men å andra sidan kan det icke nekas, att Finlands ekonomiska ressurser därigenom blefvo i vida större utsträckning tillgodogjorda, än annars skulle varit fallet, och att de utländska affärsmännen medförde en rikedom på kapital, intelligens och arbetskraft, som lände landet till verklig och varaktig nytta. Då under följande tidskiften nya ekonomiska grundsatser gjorde sig gällande, hvilka i förening med det egoistiska statsintresset beredde hinder för den utländska affärsverksamheten, lände detta icke till fromma för handelsrörelsens utveckling. — Vi böra tillägga, att äfven betydande handelsmän af svensk eller inhemsk börd funnos. Så t. ex. fanns en borgare i Åbo vid namn Lars Vadmal, som hade sju bodar vid torget i Åbo, hvilka han pantsatte för sju engelska nobler. Familjen Suurpää var inflytelserik under flere generationer. Ännu andra sådana handelsmannafamiljer kunde nämnas.

En omfattande handelsrörelse idkades af bondbefolkningen i kusttrakterna och skärgården. Lagstiftningen sökte redan tidigt leda denna handel till Stockholm, och i självfva verket blef i synnerhet sydvästra Finland Stockholms kornbod, hvars befolkning på sina små skutor tillförde Mälarstaden lifsmedel. Af särskild betydelse var bondhandeln för bebyggarne af den långa kuststräckan från Ulfsby norrut, där icke en enda stad fanns, som hade kunnat förmedla varubytet. Österbotten besöktes af talrika främmande handelsmän, hvilka på vissa bestämda platser trädde i beröring med allmogen och uppköpte dess varor. Kanske funnos äfven, såsom under sextonde seklet var fallet, i självfva bygden uppköpare, hvilka tillhandlade sig dess varor och sålde dem åt främlingar. I sin beskrifning öfver norden säger Olaus Magni om den verksamhet, som på hans tid rådde i Torneå: „Dit komma ryssar, lappar, bjarmer, väster- och österbottningar, finnar, svenskar, tavaster, helsingar och många andra. Från Norge komma de hit öfver de höga fjällen och genom vidsträckta ödemarker eller genom Jämtland. De färdas dels på aflånga båtar, ägnade att passera flodernas strida forsar, dels på slädar, dragna af renar, dels på skidor, med hvilka

de snabbt bestiga bergstopparna". Alla somrar, heter det vidare, infinna sig här män från Stockholm, Åbo, Raumo och Öregrund och drifva handel icke med penningar utan med utbyte af nödvändighetsartiklar. — Ryssarne (ryska karelare) komma midsommartiden, bärande på sina skuldror fartygen från det ena vattendraget till det andra [1]). Denna skildring kan anses karakteristisk äfven för handelsplatserna sydost från Torneå.

Industrin var ännu i sin linda. Endast ett fåtal handtverkare omtalas i våra medeltidshandlingar, och desse torde icke varit synnerligen betydande. Spetsknypplingen i Raumo och strumpstickningen i Nådendal erinra ännu i våra dagar om idogheten i medeltidens kloster. Bönderne längs kusten norr om Åbo kallades vakkafinnar med anledning af deras skicklighet att tillverka träkärl (vakka), hvilka dels försåldes i eget land, dels utskeppades till Sverige och Tyskland. Lärft förfärdigades af allmogen i södra Finland och var i handeln bekant under namnet Åbo lärft. Kalk brändes på orter, där denna vara icke numera förekommer, såsom på Åland, därifrån kalken fördes till försäljning i Stockholm. — Bland omständigheter, som vittna om det inhemska affärslifvet, må slutligen nämnas, att i Åbo fanns ett myntslageri, där ett särskildt myntslag slogs, hvilket i handeln bar namn af Åboska penningar. Man har sådana från Eriks af Pommern, Kristoffers af Bajern, Karl Knutsson Bondes och Sten Sture d. ä:s tider. Oaktadt därjämte svenskt och tyskt mynt begagnades, var bristen på penningar allmän. Ofta drefs därför handeln genom byte af vara mot vara efter uppskattning af värdet.

Jordbruket, som allt mera blef den stora massans af befolkningen hufvudnäringsgren, gjorde mot slutet af medeltiden stora framsteg, genom att jordbesittningsrätten stadgades, hvarmed följde ett mera ordnadt jordbruk, och genom att oodlade marker upptogos i bruk. Visserligen voro fortfarande i en stor del af landet den gamla egendomsgemenskapen och det fäderneärfda svedjebruket härskande, men i kusttrakterna och de sydligare, mera odlingsbara bygderna

[1]) Olaus Magni: *Historia de gentibus septentrionalibus* XX, cap. 1, 2. Rom 1554.

begynte man redan nu efter svenskt föredöme skifta jorden mellan byamännen. I Sverige infördes på denna tid i stället för det forntida enkla s. k. hammarskiftet, enligt hvilket ägorna provisionellt skiftades i förhållande till hvars och ens andel i byns jord [1]), en ny, mera fulländad skiftesmetod, hvilken fick namn af solskifte. Då en bys åkrar skiftades i solskifte, erhöll hvarje jordägare i byn andel i åker och äng proportionsvis till sin äganderätt och i viss ordning efter väderstrecken. Marken skiftades en gång för alla på så sätt, att den ene delägarens andelar voro belägna mot solen d. v. s. i söder eller öster, den andres från solen d. v. s. i norr eller väster. Ägolotterna, som med gränsstenar eller gärdesgårdar skildes från hvarandra, bildade icke ett sammanhängande helt, utan lågo spridda öfver byns hela ägovidd, så att hvarje jordägare hade sin bestämda andel i hvarje fält. Solskiftet, som ehuru bristfälligt var ett stort framsteg, i det att jordägarne numera hade vida större fördel än förut vid att förbättra jordbruket och därigenom öka jordens värde, slog fast rot i södra Finland redan under 1300-talet, ty i flere ägohandlingar från medlet och slutet af detta århundrade talas om bestämdt begränsade och utskiftade jordlotter. Solskiftet kallas i senare medeltidshandlingar „svenskt skifte“ eller „rätt svenskt skifte“, emedan det kommit till Finland från Sverige. Så heter det i en dombok från sydvästra Tavastland för år 1509: „dömdes ett rätt svenskt skifte utöfver Sodkiaby“, „dömdes ett rätt svenskt skifte utöfver Ukunemiby“, „dömdes ett rätt svenskt skifte utöfver Pakkalaby“ o. s. v., hvilket innebär, att byaägorna, som förut varit samfällda, nu blifvit skiftade enligt solskiftets grundsatser. Någon gång användes uttryckligen benämningen solskifte, såsom då det om en by i Hollola socken hette, att „rätt solskifte“ hade öfvergått densamma med rätta rår. Ofta hände det, att den uppodlade marken, bröstjorden, redan blifvit skiftad, medan skogsägorna och utmarkerna lågo oskiftade, hvarför nytt skifte begärdes. Det dömdes då, att hvar och en skulle hafva andel i utmarken efter som han ägde i

---

[1]) Se om hammarskiftet: A. W. Liljenstrand: *Om Skifte af jord*, ak. diss., Helsingfors 1857.

bröstjorden [1]. Någon gång var det tvärtom fallet, att den samfällda jordbesittningen stadfästes genom domstolsutslag. Det finnes t. ex. en dom af Hartvig Dyker af 1430 att några byar i närheten af Åbo skulle hafva gemensam skog och betesmark, så att „yxorna skola gå samman i skogarna och klöf skall gå vid klöf i fämarken“ [2]. — Byaägorna utgjordes, där solskiftet var genomfördt, af spridda s. k. tegar, tillhörande skilda ägare och genom gärden åtskilda från hvarandra. Huru fälten under sådana förhållanden sågo ut finna vi af följande skildring af ett ägoområde i S:t Karins socken nära Åbo: prostens teg i norra åkern börjas först och den tegen innehar Lars Pedersson, borgmästare i Åbo; därnäst är Valdemar Djäkns teg, som äges af Vårfrualtaret; därnäst är Köllers teg, som ock tillhörer Vårfrualtaret; därnäst är Cecilie teg; därnäst är Jösse Olofssons teg och mäster Konrads teg [3]. Vidden af dessa olika jordbitar beräknas i stänger och alnar. En stång var icke ett mått af bestämd längd, utan angaf endast en viss proportion, så att en stång i en åker kunde vara en tjugondedel, i en annan en tolftedel af det hela o. s. v.

Jämte den jord i åker, äng, skog och betesmark, som låg närmast byn, hade man fjärran belägna utmarker, som ofta i handlingarna kallas eriemarker, motsvarande det finska erämaat, och som begagnades till skogshygge, ekorrfångst eller annan jakt och fiske. Satakuntabornes och tavastlänningarnes utmarker voro belägna i Österbotten och i nordliga delarna af n. v. Satakunta och Tavastland eller, såsom man med ett gemensamt uttryck sade, „norr i Bottnen“. Savolaksarne ströfvade upp till trakterna af n. v. Kuopio, Kajana eller ännu längre norrut, där de kommo i än krigisk än fredlig beröring med de ryska karelarne. Om invånarnes i Egentliga Finland och Nyland utmarker känna vi intet närmare; de voro troligen belägna jämförelsevis nära till själfva den odlade bygden. Till en början voro ägoförhållandena fullkomligt outvecklade i dessa aflägsna nejder. Här funnos

---

[1] R. Hausen: *Bidrag till Finlands medeltidshistoria,* Helsingfors 1881—83, passim.

[2] *Reg. Eccl. ab.* N:o 434, 1 juli 1430.

[3] Ordo possessorum agri in Kurala; *Reg. Eccl. ab.* N:o 658, 22 maj 1477.

hvarken gärden eller spänger. Man färdades med skidor vintertiden och på båtar längs sjöarna sommartiden. Skogarna indelades i en mans, två mans, tre mans o. s. v. skogar, efter som man på en eller flere dagar kunde passera genom dem. De glest strödda lapparne, hvilka med sina renhjordar genomströfvade skogarna, räknades såsom de sydligare bosatta egendomsinnehafvarnes underhafvande. Så t. ex. nämnes, att under en gård i Vånå socken, som tillhört Bo Jonsson, lydde ekorrskogar, fiskevatten norr i Bottnen och lappar, som „under den gården varit hafva“ [1]. Då utmarkerna emellertid blefvo allt mera besökta, vunno de en större betydelse och med detsamma uppkommo stridiga anspråk, som ej sällan framkallade våldsamma tvister i de annars af ingen oro störda ödemarkerna. Upplysande äro de redan förut (sid. 123) omnämnda gränsstridigheterna mellan invånarne i Tavastland och Savolaks och de domstolsutslag, som med anledning af dem åren 1415, 1446 och 1452 afgåfvos. I synnerhet är Karl Knutssons dom af år 1446 märklig. Det heter här, att då Karl Knutsson under vintern 1441—1442 besökte Tavastland för att fälla dom i förekommande tvister, kommo inför honom män från Tavastland och klagade öfver att savolaksarne hade begått mord, brand, rof och mångfaldiga ogärningar inom deras råmärken; likaså klagade savolaksbor öfver att tavastlänningarne hade mördat deras vänner, huggit dem i små stycken och därefter kastat dem för hundarne. När med anledning däraf undersökning anställdes, befanns det, att områden, som af tavastlänningarne sades vara belägna invid deras råmärken, af savolaksarne uppgåfvos ligga tre mil in på deras marker och tvärtom. Det är tydligt, att gränslinjer icke funnos, utan att man på hvardera sidan under fiske och jakt ströfvade så långt man behagade eller så långt fäderneärfd tradition tycktes gifva vid handen. Tvisten kunde under sådana förhållanden slitas endast genom noggrann landssyn och upprättandet af fasta råmärken. Också utsågos fyra män från Norrbotten, hvilka såsom stående utom tvistefrågan ansågos lämpliga, till synemän. Uppdraget var icke lätt att fullgöra. Synemännen

---

[1] *Reg. Eccl. ab.* N:o 269, 5 januari 1390.

fingo nöja sig med vatten och ringa kost, endast så mycket de själfve kunde bära; ty då de färdades öfver höga berg, mossar och sjöar, kunde det icke komma i fråga att medföra stor packning. När de slutligen år 1446 framlade resultatet af sin undersökning, invände de närvarande allmogemännen, att deras utlåtande icke var tillfredsställande, emedan det var omöjligt att under den varma årstiden till fots uppgå rån rätt; det borde ske vintertiden med skidor, då man lättare kunde komma öfver berg och mossar. Sedan nu ny undersökning blifvit företagen, förklarade sig allmogen nöjd med rån, som drogs till Maanselkä (Suomenselkä) ungefär längs den nuvarande gränsen mellan Tavastland och Savolaks. Senare uppgicks rån ännu en gång, hvarom bref utfärdades år 1452. Dessa omständigheter gifva oss en liflig bild af den ödslighet och rättslöshet, som ännu mot slutet af medeltiden rådde i det inre Finlands vidsträckta skogsbygder norr om Kumo älf, Pyhäjärvi, Jämsä kyrka och Nyslott samt i större delen af Österbotten med undantag af den endast några mil breda kuststräckan. Likartade tvister, ehuru af mera enskild natur, förekommo ofta, och domstolarnas bemödande gick oaflåtligt ut på att införa åtminstone någon rättslig ordning i ödemarkerna samt skydda dem, som tidigare förvärfvat sig rättsanspråk af ett eller annat slag, mot andras ingrepp i deras ekorrjakt och fiske. Antalet jordegendomar var i de södra kusttrakterna vid medeltidens slut lika stort eller större än många århundraden senare. En gammal författare har ådagalagt, att röktalet i Karis-Lojo socken mot slutet af 1400-talet var en tredjedel större än under medlet af 1700-talet. Denna uppgift är ett märkligt vittnesbörd om kulturens utbredning i den sydliga odlade bygden mot slutet af medeltiden [1]).

Åkerbrukets produkter voro väsentligen desamma som i våra dagar. Sädesslagen voro hufvudsakligen råg, korn och hafre. På Åland och i sydvästra Finland odlades hvete. I närheten af Åbo omtalas bönor. I samma nejd funnos kålgårdar, som motsvarade hvad vi kalla köksträdgårdar. Bo-

---

[1]) *Jämförelse emellan Karis-Lojo sockens tillstånd i det 15 och i det 18 seculo;* Åbo tidning 1775 förf. af E. Lencqvist.

strängt beroende. De drefvo handel med dem, uppburo skatt af dem och erlade därför en viss afgift till kronan. De ansågos hafva äganderätt till lapparne och delade samt skiftade dem emellan sig såsom annan egendom. Dock funnos äfven lappar, hvilka under namn af konungslappar lydde omedelbart under kronan, utan att birkarlarne hade någon rätt öfver dem. Upplysande för dessa förhållanden är en dom, som 1454 fälldes af fogden i Norrbotten, Sten Henriksson. Inför denne hade man nämligen klagat öfver att birkarlar i Luleå och Piteå hade lappar, som kommit från Tavastland och med orätt tillhörde dem, emedan de voro konungslappar. Vid undersökning af saken hade fogden dock funnit, att de nämnda lapparne med rätta tillhörde birkarlarne, som vid lagligt skifte fått dem af sina skiftesbröder i Tavastland. Birkarlarne borde därför icke på något sätt lida intrång i sin äganderätt. Man finner häraf, att birkarlarnes inflytande sträckte sig ända till Tavastland. Småningom började regeringen ingripa i birkarlarnes förhållande till lapparne och skydda desse mot deras herrars öfvergrepp. År 1424 stadgades, att ingen skulle få rifva och slita de fattiga lapparne eller deras renar och akjor i skjutsfärd utan deras eget medgifvande. Troligen i afsikt att uppmuntra till välgörenhet och mildhet mot lapparne bestämdes, att om en birkarl eller, såsom det hette, lappfarare räddade en lapp, hans hustru, barn eller hjon till lifvet genom att gifva honom mat eller redskap, som voro honom nödvändiga, skulle han i tre års tid få uppbära all skatt af denne, som först därefter skulle återgå till sin rätta ägare. Äganderätten till lapparne finge icke skiftas i alltför små delar, icke heller finge man låta densamma öfvergå till andra än närmaste bördeman eller lottägande. Slutligen tillsattes en lappfogde, som ägde att tillse att rättvisa skulle vederfaras alla birkarlar och lappar. Ännu mera än genom dessa och likartade stadganden led birkarlarnes välde intrång genom att nybyggare inflyttade på lapparnes område, uppmuntrade af regeringen, som redan 1340 gaf hvar och en, som ville bygga och bo i Lappmarken, frihet att där förvärfva sig jord med full äganderätt. Mot slutet af 1400-talet råkade birkarlaförbundet i förfall, men den i nordens kolonisationshistoria

märkvärdiga handelsassociationen bestod dock, ehuru med förminskadt anseende, ännu under hela 1500-talet [1]).

Flere aktstycken tyda på att kronan redan under medeltiden hade en vidsträckt rätt att förfoga öfver den oodlade jorden i Finland. År 1300 (1303) befallde konung Birger Magnusson i bref till höfdingen i Finland, Nils Andersson, att några finnar, hvilka till odling upptagit åtskilliga skogssträckor, men sedan blifvit oroade i besittningen af dem, orubbadt skulle därvid bibehållas, ty det vore bättre, att jorden odlades och bebyggdes än att den lämnades öde. Magnus Erikssons bref af 1334 om genom brand förstörda, men odlingsbara marker hafva vi förut (sid. 73) anfört. Ännu bestämdare framträder denna kronans rätt i Eriks af Pommern bref till Finlands invånare af den 16 januari 1411. Konungen tillkännagifver här, att han lämnat fogden på Åbo slott fullmakt att „gifva, skipa och skifta" odlingsbar allmänningsjord, hvarhelst den låge, såsom kronoskattejord till dem, som det önskade. De forna ägarne af sådan jord skulle behålla endast så mycket, som de enligt en tolfmannanämnds pröfning behöfde för att bärga sig. Samma år stadfäste Erik af Pommern alla de inrymningsbref till skogar och utmarker, som höfdingen på Tavastehus slott, Valdemar Djäkn, jämte ortens häradshöfding utfärdat, såvida de gamla byar, under hvilka jorden lydt, icke därigenom komme att falla i ödesmål [2]). Vi kunna af brefvens ordalydelse sluta till, att den myndighet kronan tillägnade sig delvis berodde på att jordäganderätten till följd af svedjebruket icke var fullt stadgad i Finland.

Den makt konungen innehade utskiftade han åt höfdingar, hvilka i hans namn förvaltade de särskilda områdena. Desse förläningstagare betraktade sig såsom konungens enskilda tjänare, som förbundit sig till trohet och tjänst mot konungen eller hans ställföreträdare personligen, men icke voro statens tjänare i modern mening. Då de trodde sig förorättade af konungen, ansågo de sig befriade från trohetsförbindelsen mot honom, och det fanns då intet, som hindrade dem att gripa till vapen och begynna fejd mot sin

[1]) H. Hildebrand: *Sveriges medeltid. Kulturhistorisk skildring,* I sid. 310, Stockholm 1879.

[2]) *Svenskt Diplomatarium* II, N:o 1375, 1469.

öfverhet. De län, som i Finland vanligen bortförlänades, voro följande: Åland med Kastelholms slott, Satakunta, Korsholms län, som intill år 1441 omfattade Öster- och Västerbotten, sedermera endast Österbotten, Tavastehus län, motsvarande Tavastland, Raseborgs län eller västra Nyland, Borgå län eller östra Nyland, som dock ofta var förenadt med Viborgs län, hvarunder i öfrigt hela svenska Karelen, äfven Nyslott, lydde. Åbo län behölls ej sällan omedelbart under kronan. Förläningsinnehafvarne voro ofta svenska eller under unionstiden danska adelsmän, som förenade flere län i sina händer. Man hade under denna tid icke begrepp om ett ordnadt kontrollsystem inom förvaltningen, och de voro därför icke räkenskap underkastade, men icke sällan erlade de en fixerad afgift till kronan. Deras främsta åliggande var dock, att till rikets försvar underhålla ett tillräckligt antal krigare på de slott, som blifvit dem anförtrodda, och att sörja för slottens underhåll. Att märka är att höfdingarne på Åbo och Viborgs slott utöfvade en högre myndighet, i det att de hade uppsikt öfver de öfriga förläningsinnehafvarne i Finland och till och med i förhållande till utländska makter handlade ganska självständigt. I synnerhet var det sistnämnda fallet med höfdingen i Viborg, som plägade underhandlingar med republiken Novgorod, storfursten i Moskva och staden Reval, samt afslöt stillestånd eller öppnade fejd på egen hand.

Vi hafva flere gånger omnämnt betydande förläningar, hvilka gåfvos åt stormän, som under oroliga tider tagit del i rikets styrelse och därunder tillkämpat sig en så öfverlägsen maktställning, att konungarne endast genom att åt dem utdela furstliga besittningar kunde afhålla dem från uppror. De tillgodosågos ofta med län i Finland, måhända emedan detta land låg fjärran från händelsernas hufvudskådeplats och de där bosatta herrarne därför voro mindre farliga; kanske äfven emedan de själfva föredrogo de finska länen, hvilka ansågos vara mera inbringande än de svenska. Viborgs län förlänades vanligen åt män af särskildt framstående duglighet, emedan de ständiga svårigheterna med Ryssland fordrade betydande personliga egenskaper. I allmänhet voro länen, enligt landslagen, icke ärftliga, utan

gäfvos på behaglig tid åt innehafvarne; dessa stora förläningar utdelades däremot icke sällan på lifstid och med en begränsad arfsrätt för vissa af innehafvarens anhöriga.

Af mindre politisk betydelse voro de smärre förläningarna, men det är för kännedomen af tidens administrativa förhållanden af vikt att aktgifva på de villkor, under hvilka de utdelades. Ett af de äldsta förläningsbrefven är Magnus Erikssons bref af den 8 september 1340, hvari konungen förlänar åt en viss Daniel Niklisson slotten Åbo, Tavastehus och Viborg med underlydande områden på fyra års tid med skyldighet att till konungen erlägga den årligen inflytande skatten i skinn, penningar, smör, boskap och säd. Däremot skulle förläningsinnehafvaren själf behålla all öfrig inkomst från sin förläning mot skyldighet att därmed bestrida kostnaden för slottsbesättningarnas underhåll och för nödiga förbättringar å slotten [1]. År 1403 erhöll riddaren Thord Bonde i förläning Viborgs slott och Karelen, hvarvid han afgaf förbindelse att hålla länet konung Erik af Pommern, drottning Margareta och deras arfvingar till handa, utan att någon annan förpliktelse omnämnes [2]. Då Karl Knutsson första gången bestigit Sveriges tron, gaf han Åbo län i förläning åt Magnus Gren och Raseborgs län åt Gregers Mattsson Lilje, hvartdera länet på afgift, ett förfarande, som i icke ringa mån förbittrade de höga aristokraterne, hvilka voro vana att emottaga län mot endast tjänsteförpliktelse [3]. Då Magnus Gren flyktig hade lämnat riket, stämde Karl Knutsson hans hustru, Ingeborg, att afgifva räkenskap för hvad hennes man uppburit för konungens räkning, hvarvid rådet förklarade, att konungen borde ur Magnus Grens gods utmäta det resterande till ett belopp af omkring nio tusen mark. Senare utdelades länen än med än utan skyldighet till afgift och räkenskap, utan att någon bestämd princip kan urskiljas. År 1485 innehade Knut Posse Tavastehus slott och län mot en årlig afgift af 1,000 mark penningar [4]. Samma år erhöll Nils Eriksson Gyllenstierna, som sedermera år 1495 dog så-

[1] A. I. Arwidsson: *Handl.* III, sid. 1.
[2] Grönblad: *Nya källor*, sid. 28.
[3] C. G. Styffe: *Bidrag*, del. III sid. XXXVI.
[4] A. I. Arwidsson: *Handl.* I, sid. 55.

som höfding på Viborg, Kastelholms slott och län i lifstidsförläning med all därifrån utgående skatt endast mot villkor att bygga och förbättra slottet, Sveriges krona och rike till nytta, gagn och bistånd. Fru Ingeborg Tott, änka efter Sten Sture d. ä., innehade år 1505 Satakunta län mot en årlig afgift af 1,500 mark. Hon vägrade nämnda år att erlägga summan, men sedan fogden i Åbo, Josef Pedersson, låtit förbjuda henne all skatteuppbörd i länet, gaf hon vika och betalade skatten [1]). Svante Sture belänade Tönne Eriksson Tott och dennes frände, Åke Göransson Tott, mot årlig afgift, den förre med Raseborgs, den senare med Tavastehus län [2]). Den mäktige Erik Thuresson Bielke omnämner däremot icke i de många bref vi äga af hans hand någon förpliktelse att erlägga afgift för Viborgs och Nyslotts län, som han sedan slutet af 1400-talet innehade. Hans betydliga rustningar till lands och sjös ansågos otvifvelaktigt fullt taga inkomsterna från länen i anspråk. Anmärkningsvärdt är, att nästan aldrig i förläningsbrefven bestämningar om den krigsmakt, som borde underhållas på slotten, inga. Man ansåg troligen, att höfdingens eget intresse skulle bjuda honom att hålla så många krigare som möjligt i sin tjänst. Endast då Sören Norby den 30 september 1522 afgaf förbindelse åt Kristian II om att han emottagit Åbo, Tavastehus och Raseborgs län samt Norrbotten, förpliktade han sig tillika att till rikets tjänst underhålla fyrahundra stridsmän till häst och fot [3]). Enligt tidens språkbruk sades den, som var befälhafvare på ett slott, innehafva „slottslofven“ d. v. s. anförtrodt befäl; äfven benämndes befälhafvaren själf „slottslofven“.

Icke alla län gåfvos i förläning åt mäktiga stormän. Ofta behöllos länen under konungens omedelbara disposition och förvaltades då af fogdar, hvilka vanligen voro af finsk börd, vare sig frälse eller ofrälse. Desse voro nära beroende af regeringen. De voro skyldiga att afgifva årlig räkenskap för förvaltningen af de län de innehade och stodo därför i liflig korrespondens med regeringen rörande skatteuppbör-

[1]) Grönblad: *Nya källor*, sid. 218.
[2]) Grönblad: *Nya källor*, sid. 273, 392, 404 och 406.
[3]) A. I. Arwidsson: *Handl.* VIII, sid. 12.

den och hvarjehanda ekonomiska förhållanden, men formlig redovisning i nyare mening afgåfvo de icke. Någon gång intogo de en ställning såsom styrelsens ombud i Finland, öfvervakade stormännen och meddelade rapporter om deras förhållanden. Så var t. ex. under Svante Stures tid fallet med slottsfogden i Åbo, Josef Pedersson, hvars beslutsamma handlingssätt mot Ingeborg Tott vi omnämnt. Under senare delen af 1400-talet skilde man mellan de län, som alltid borde förlänas och de, hvilka borde förvaltas af konungens fogdar. De senare sades höra till konungens fatabur. År 1485 räknades Åbo, Tavastehus och Satakunta län till konungens fatabursandel, hvartill år 1497 ytterligare lades Korsholms, Raseborgs och Kastelholms län. Inom kort blefvo dock de flesta af dessa län bortförlänade. Öfverhufvud var höfdingestyrelsen intill slutet af medeltiden den vanliga; fogdestyrelsen var jämförelsevis sällsynt och kan nästan betraktas såsom ett undantagsförhållande. Först under Gustaf Vasas tid blefvo fogdarne den kungliga myndighetens verksammaste befordrare.

Under konungarne af Folkungaätten framträder riksrådet såsom den vid konungens sida stående främsta rådgifvande myndigheten. De män, som genom hög börd, förmögenhet eller betydande ämbeten åtnjöto det främsta anseendet i de skilda landskapen, utnämndes vanligen till riksråd. Biskoparne blefvo mot slutet af 1300-talet självskrifna medlemmar i rådet och äfven lagmännen i de större landskapen hade, ehuru icke självskrifna, oftast säte däri. Vi finna icke sällan i våra medeltidshandlingar antecknadt, att de finska biskoparne, flere af de finska lagmännen äfvensom andra af Finlands förnämsta män innehade rådsherrevärdighet, ehuru deras antal naturligtvis var proportionsvis vida mindre än i Sverige. På den allmänna gången af rikets politiska utveckling utöfvade desse öfverhufvud ringa inflytande, ty endast sällan kunde de infinna sig till riksrådets möten i Sverige, men i Finland var deras ställning betydande. De voro konungarnes och riksföreståndarnes närmaste rådgifvare, då desse besökte landet. De voro bisittare i de domstolar, som dömde i konungens namn. Med „riksens råd i Finland“ brefväxlade riksrådet i Sverige, då det ville vinna kännedom om

finnarnes tankar i riksviktiga angelägenheter. De ledde slutligen finnarnes öfverläggningar vid de tillfällen, då desse voro samlade för att utöfva de rättigheter Finlands ställning såsom ett rikslandskap medgaf.

Huru Finlands invånare vunno rätt att deltaga i konungaval och i hvad mån denna rätt utöfvades vid särskilda tillfällen hafva vi omtalat, men viktigare från praktisk synpunkt var den befogenhet de enligt landslagen hade att deltaga i rättsskipningen vid domstolarna, så väl där konungsdom dömdes, som vid lagmans- och häradstingen. — Konungsdom dömdes af de s. k. räfstetingen och sedermera af den af Erik XIII inrättade landsrätten. Räfsteting hölls af en af konungen särskildt utsedd domhafvande jämte lagmannen i den lagsaga, där rätt skipades. Biskopen och flere „gode män“ voro närvarande. En nämnd af tolf män „satt i räfsten“, hvilken sedan käromålet var framlagdt, vittnade, ransakade och aflade ed, hvarefter konungens domhafvande i enlighet med desses uttalade mening afkunnade domen. I det närmaste likartadt var förfarandet vid landsrätten. Lagmans- och häradshöfdingeämbetena besattes lagenligt sålunda, att lagsagans eller häradets inbyggare valde tre män, som ägde deras förtroende, bland hvilka konungen utnämnde en. Huru därvid tillgick finna vi af ett bref, hvari biskop Lars i Åbo 1506 underrättade riksföreståndaren, Svante Sture, om att han, sedan den förre lagmannen i Norrfinne lagsaga Henrik Bidz dött, föranstaltat lagenligt val af ny lagman. Han hade nämligen hållit möte med lagsagans allmoge, hvarvid en valnämnd af sex frälsemän och sex bönder blifvit utsedd. Nämnden hade satt på förslag trenne män, bland dem Knut Eriksson Kurck i främsta rummet. Likväl blef Henrik Stensson (Renhufvud) af riksföreståndaren utnämnd till lagman i Norrfinne lagsaga. Men tillika skildes några år senare därifrån Satakunta och Österbotten, af hvilka områden ett skildt lagmansdöme bildades under Hans Eriksson Kurck såsom lagman (—1535) [1]. Naturligtvis blefvo lagens stadganden om val af lagmän och häradshöfdingar

[1]) Grönblad: *Nya källor,* sid. 258; H. G. Porthan: *Chronicon* sid. 673.

liksom vid detta tillfälle ofta under tidens politiska stormar förbisedda, men det nämnda fallet vittnar dock om, att medvetandet af befolkningens valrätt fortbestod. — Förfarandet vid lagmans- och häradsrätterna var likartadt med förfarandet vid de kungliga domstolarna, i det att rättsfrågornas rannsakning och afgörande hänsköts till en 12-manna nämnd af frälsemän och bönder, efter hvilkas vittnesmål domaren afkunnade domen. Ting hölls i allmänhet trenne gånger om året: vinterting, sommarting och höstting. Förhandlingarna voro hufvudsakligen muntliga och försiggingo på parternas språk; åtminstone finnes ingenstädes omnämndt, att tolkning ägt rum. Dock fördes ett kort, summariskt protokoll på svenska språket.

Redan under förra hälften af 14:de seklet omtalas i handlingarna smärre landsenheter, motsvarande Finlands nuvarande geografiska landskap. Egentliga Finland, Åland, Nyland, Tavastland och Satakunta hade särskilda sigill, hvilka begagnades, då bref utfärdades i dessa områdens och deras menigheters namn, eller äktheten af offentliga handlingar bestyrktes [1]). Menigheten i Satakunta afgaf år 1374 intyg om att Kaakama å sedan urminnes tider hade varit gränsflod mellan Åbo och Upsala stift. Egentliga Finlands inbyggare voro ofta sammankallade för att yttra sig i frågor af allmän politisk betydelse. Likaså omtalas landsting på Åland vid särskilda tillfällen. Anmärkningsvärdast äro dock de tvister om gränserna mellan de skilda landskapens utmarker, hvilka vi berört, då vi omtalat de dombref af 1415, 1446 och 1452, genom hvilka de sletos. Här framträda savolaksarne, satakundensarne och tavastlänningarne såsom handlande parter emot hvarandra. De utse män, som å deras vägnar uppgå gränserna mellan områdena, och de förklara sig slutligen tillfredsställda med det resultat, som framgått ur undersökningen. Allt detta vittnar dock snarare om, att sådana särskilda landskapssamfälligheter höllo på att uppkomma, än om att en verklig organisation redan förefanns. Under intryck

[1]) Hist. ark. IV, sid. 199 ff. och VI, sid. 314 ff. C. G. Styffe: *Skandinavien under unionstiden,* Stockh. 1880, sid. 322. De äldsta kända äro Egentliga Finlands, Nylands och Tavastlands sigill af år 1326; se R. Hausen: *Finlands Medelltidssigill* N:o 286—290, Helsingfors 1900.

af de ständigt upprepade ägotvisterna sammanslöt man sig å ömse sidor för att förfäkta sin rätt, men därvid afsågos väsentligen stundens behof.

I samband med styrelsens allmänna organisation böra vi kasta en blick på kronans skatteuppbörd, men då forskningen ännu icke lyckats sprida klarhet öfver detta ämne, kunna vi angifva endast några allmänna drag därom.

Skatterna hade uppkommit småningom, kanske oftast genom öfverenskommelser mellan uppbördsmännen och allmogen, hvarvid man rättat sig efter hvarje orts särskilda förhållanden. Något allmänt gällande skattesystem fanns därför icke. Med afseende å skatteuppbörden var landet indeladt i härad, häradena i administrativa socknar, hvilka icke alltid motsvarade de kyrkliga socknarna, och socknarna i underafdelningar, som kallades bol, fjärdingar eller, på Åland, markland. Uppbörden handhades i häradet af fogden, i socknen af länsmannen och i socknens underafdelningar af bolmannen och fjärdingsmannen. Länsmannen var vanligen en allmogeman; denna tjänst tyckes icke varit synnerligen efterstäfvad, ty vi finna någon gång att man ville undandraga sig densamma och därför straffades med böter. Bolmannen valdes troligen af de skattbetalande själfva. Naturligtvis var det ofördelaktigt såväl för kronan som för allmogen, att skatten gick genom så många händer, i synnerhet som uppbördmännens förfarande var underkastadt endast ringa kontroll. Här var stort utrymme för fogdarnes, länsmännens och bolmännes godtycke och säkert är, att desse icke alltid rättrådigt begagnade sig af sin makt. Från en socken berättas: „huru mycket skatt utgöres, kan ingen bonde här i socknen undervisa och utsäga, utan de gifva årligen så mycket som bolman och länsman af dem utkräfver“ [1]; hela landskap funnos, i hvilka förhållandet var likartadt. Också finna vi, att klagomål hos styrelsen anfördes mot uppbördsmännen. Didrik Hansson, som år 1512 var fogde i Norrfinland, anklagades, då Sten Sture d. y. nämnda år besökte Åbo, för att hafva låtit basta och binda en bonde och våldfört hо-

[1] J. W. Rosenborg: *Bidrag till jordbeskattningens historia i Finland under medlet af 16:de seklet*, sid. 68, akad. diss., Helsingfors 1860.

nom utan lag och rätt, för att med orätt hafva beröfvat en annan bo och boskap, för att hafva tillägnat sig en båt, som tillhörde bönder i Rimito, för att hafva försvarat en mannamördare o. s. v. Några andra uppbördsmän stodo vid samma tillfälle till svars för likartade klagomål. Vi göra säkert icke orätt, om vi betrakta dessa fall såsom tillfälliga exempel på brott, som ofta förekommo.

Ursprungligen voro de världsliga skatterna liksom de kyrkliga personliga, så att alla fullvuxna betalade vissa kvantiteter af de vanligaste produkterna. Skattläggning af jordegendomen kunde så mycket mindre komma i fråga, som enskild äganderätt till jord knappt förefanns. Dessa skatter sades utgå efter mantalet. Men ju mera odlingen fortskred och egendomsförhållandena stadgades, dess lättare kunde man företaga en beräkning af egendomens värde och med afseende därå bestämma skatternas belopp. Man uppskattade jorden till vissa jordtal, från hvilka bestämda skattesummor utgingo, och som i olika landsdelar buro olika namn. På Åland kallades de „rökar“, så att jord till ett värde af 100 mark ansågs vara en rök. I Egentliga Finland var likaså rök det vanliga jordtalet, ehuru rökens värde icke var fastställdt. I södra och västra Satakunta omtalas äfven rökar, medan jordtalet i det inre landet kallades „krokar“, ett namn, som troligen härledde sig däraf, att man begagnade ett slags krokar vid jordbruket i stället för plogar. Kroken var liksom röken ett visst värderadt jordområde, från hvilket en bestämd skatt utgick. Samma benämning var allmän i Tavastland. I västra Nyland, det s. k. Raseborgs län, var jordtalet bestämdt i skattemarker. Österut, där odlingen gjort mindre framsteg, finna vi icke sådana fixerade jordtal, utan böndernas egendom uppskattades i mantal eller efter gammal häfd, hvars grunder man icke närmare kände. I Österbotten slutligen voro skatteförhållandena så obestämda, att inga allmänna skattegrunder funnos. — Sockenmännen voro gemensamt ansvariga för skatternas erläggande, så att alla samfälldt erlade hvad som resterade. Det heter därför ofta i domböckerna: „dömdes utöfver all socknen att betala hvarannans gäld“.

Jämte mantals- och jordskatterna erlades extra gärder,

då krig eller andra tillfälliga behof så kräfde. Allmogen var dock skyddad mot godtycklig beskattning, ty sådana extra bevillningar skulle utgå endast då allmogen själf gifvit sitt bifall därtill, en grundsats, som vid särskilda tillfällen tillämpades.

Kanske mest betungande voro de pålagor, som utgingo under form af hvarjehanda på jorden hvilande besvär. Det var af gammalt vanligt, att då konungen eller hans män uppehöllo sig på en ort, allmogen för deras räkning sammansköt lifsmedel och hö. Visserligen förbjöd Erik XIII i ett bref af år 1414 sina fogdar och höfdingar att, då de redo genom landet, göra det till allmogens skada; hädanefter skulle sådana pålagor få utskrifvas endast på konungens särskilda befallning eller då han själf eller hans drottning besökte landet. Det är dock knappt troligt, att denna förordning efterlefdes under en tid, då ofta gammal sedvänja gällde mera än tillfälliga lagstadganden. Under Gustaf Vasas tid förekom en sådan gästningsskatt under namn af rokaross, hvilken erlades i hö, säd och matvaror till underhåll för domarnes och fogdarnes följen [1]). Till uppförande, underhåll och förbättring af kronans slott erlade allmogen gärder, hvilka voro i hög grad betungande. I domböcker från medeltiden möta oss oaflåtligt anteckningar om att personer blifvit bötfällda, emedan de icke erlagt „slottsens rättighet", utan tredskat att leverera kalk, tegel, bräder, bjälkar o. s. v. I öfrigt var allmogen skyldig att underhålla vägar och broar, att aflöna lagmän och häradshöfdingar m. m.

Skatterna, som uppburos af länsmännen och fogdarne, erlades in natura med landets olika produkter, men häraf föranleddes, i synnerhet under unionstiden, mångfaldiga svårigheter vid levereringen af det inflytande beloppet till centralregeringen. Med anledning däraf stadgade Erik XIII, att skatten skulle erläggas i penningar, hvilka lättare kunde transporteras, så att hvar rök skulle erlägga fem mark, hvar krok två mark och hvart bol tio mark [2]). Äfven ur andra

[1]) Ordet är en sammansättning af det finska „ruoka" (mat) och det gammaltyska ordet „ross", häst; således detsamma som hästutfodringsskatt.

[2]) *Reg. Eccl. ab.* N:o 349, 22 november 1414.

uppgifter, som dock icke äro tydligare än denna, framgår, att man gjorde ett försök, som troligen dock endast delvis lyckades, att förvandla skatterna till penningskatter. Därvid fick det icke bero på konungens ämbetsmän allena att afgöra till huru stort penningbelopp allmogens varor skulle uppskattas, utan värderingen skulle göras af åtta bolfasta bönder, fyra valda af konungens fogde och fyra af allmogen.

De skattetitlar, uti hvilka skatterna erlades, varierade i hög grad efter de lokala förhållandena. Så erlades länsmansränta, gengärd, bolmansskatt, boskapspenningar, flötheskatt, kiltispenningar, notdräktsgäddor o. s. v. Hvarje slag af produkter var på ett eller annat sätt underkastadt beskattning. Man klagade icke sällan öfver för tung beskattning, men det är dock troligt, att skattebördan var proportionsvis mindre än under senare perioder. Härvid bör man framför allt taga i betraktande, att krigstjänstskyldigheten var jämförelsevis lätt. Allmogen skulle visserligen, då riket hotades af en öfverhängande fara, gå man ur huset till dess försvar; så uppbådades invånarne i södra Finland under Viborgs belägring 1495. Skärgårdssocknarna voro, åtminstone i Egentliga Finland, indelade i s. k. snäckolag, med skyldighet att i nödfall utrusta krigsskepp, „snäckor", till rikets försvar. 1380 hölls „snäckolagsting" i Nummisby invid Åbo [1]. År 1450 befallde Karl Knutsson, att hvarje härad i Norrfinne och Söderfinne fögderier af Egentliga Finland skulle hafva en „snäcka" af 16 läster och en skötbåt af 6 eller 7 läster redo till rikets tjänst [2]. Men krigstjänstskyldigheten var icke en ständig tunga, ty den enda regelbundna krigsstyrkan utgjordes af slottens besättning och konungens samt stormännens följen.

I en redogörelse af 1413 uppgifves den skatt, som utgick från Åbo län, till 9,832 mark, en för denna tid högst betydande summa; dock voro alla inkomstposter icke inberäknade. Från Satakunta uppbars samma år 5,882 mark,

[1] *Reg. Eccl. ab.* N:o 244.

[2] *Reg. Eccl. ab.* N:o 555, 6 maj 1450. I en handling af 1380 omtalas Töfsala snäckolag, A. I. Arwidsson: *Handl.* II, sid. 10. J. W. Ruuth omnämner i *Björneborgs stads historia* (sid. 38, not 2) ett „häradsskepp", som på 1500-talet utrustades på nedre Satakunta härads bekostnad.

från Tavastehus län 4,222 mark och från Österbotten 2,300 mark jämte säl och lax [1]. Jämföra vi dessa och likartade uppgifter med de belopp, som utgingo från Sveriges landskap, finna vi, att det icke låg någon öfverdrift i det yttrande, som fälldes af Sören Norby, att Finland, där ju också endast få frälselägenheter funnos, „till skatterna var den bästa delen af Sveriges rike".

[1]) Bures utdrag ur Erik XIII:s skattebok för år 1413, i svenska riksarkivet, tryckt af R. Hausen: *Bidrag till Finlands historia* I. sid. 301–319, Helsingfors 1881—1883.

ANDRA PERIODEN.

Gustaf Vasas och hans söners tidehvarf.

I. Gustaf Vasa. Befrielsekriget och reformationen.

Medan Kristian II:s höfvidsmän och fogdar ännu härskade i Finland, hade det svenska folket under ledning af Gustaf Eriksson Vasa rest sig till kamp mot de främmande förtryckarne. Gustaf Eriksson, som enligt den antagligaste uppgiften var född den 12 maj 1496, hade 1518 trolöst blifvit bortförd till Danmark, där han tillbragt några år under längtan att återvända till fäderneslandet. Slutligen

Källor och *arbeten* att rådfråga till Finlands historia under Gustaf Vasas regering. A. I. Arwidsson: *Handlingar* etc. I—X (Stockholm 1848—1857); H. G. Porthan: *Chronicon episcoporum Finlandensium.* Opera selecta (Helsingfors 1862); F. Collan: *De reformationis in Fennia initiis* (ak. diss. Helsingfors 1843); F. Collan: *Erik Fleming,* Suomi 1844, sid. 87—158; *Finlands minnesvärda män* I (Helsingfors 1853—1854); H. Råbergh: *De reformatoriska idéernas utveckling i Finland* (ak. program, Helsingfors 1880); K. Grotenfelt: *Suomen kaupasta ja kaupungeista ensimmäisten Vaasakuninkaitten aikoina* (ak. diss. Helsingfors 1887); V. Granlund: *Konung Gustaf den förstes registratur* I—XVIII (Stockholm 1861—1900), forts. af G. O. Berg; N. J. Ekdahl: *Kristian II:s arkiv* I (Stockholm 1835—1836); P. E. L. Thyselius: *Handlingar till Sveriges reformations- och kyrkohistoria under Gustaf I* (Stockholm 1841—1844); Emil Hildebrand (och O. Alin): *Svenska riksdagsakter* I (Stockholm 1887—1888); E. Tegel: *Her Gustaffs, fordom Sveriges konungs historia* (Stockholm 1622); Yrjö Koskinen: *Suomen kansan historia,* 2:a uppl. (Helsingfors 1881—1882); K. Grotenfelt: *Suomen historia uskonpuhdistuksen aikakaudella 1521—1617* h. 1—8 (Jyväskylä 1899—1901); Emil Hildebrand: *Svenska statsförfattningens historiska utveckling från äldsta tid till våra dagar* (Stockholm 1896).

lyckades han i maj 1520 fly. Han begaf sig öfver Lybeck till Sverige i hopp att kunna väcka frihetsifvern till lif, men möttes af allmän modlöshet och misströstan. Han flydde till Dalarne, hvilkas befolkning förut varit det fosterländska partiets förnämsta stöd, men äfven där härskade allmän nedslagenhet. Under mångfaldiga äfventyr, hvilka blifvit ett kärt ämne för folksagan, irrade han ensam och öfvergifven genom Dalarnes bygder och var redo att öfver fjällryggen söka tillflykt i Norge, då underrättelsen om Stockholms blodbad anlände och hos allmogen framkallade en nytänd fosterländsk hänförelse. I Mora socken samlades män från flere olika bygder och valde i januari 1521 Gustaf Eriksson till „höfvidsman öfver Dalarne och menige Sveriges rike". Vid Västerås vann han den 29 april 1521 en betydande framgång öfver fienden och därefter utbredde sig upproret raskt till mellersta och södra Sverige. I augusti 1521 valdes Gustaf Vasa på en herredag i Vadstena till „höfvidsman och landsherre" och kallade sig därefter riksföreståndare. Numera utgjordes kriget hufvudsakligen af belägringar af de fasta borgarna och slotten, i synnerhet af Stockholms stad och slott, som gjorde långvarigt motstånd. Äfven i Danmark hade man emellertid tröttnat vid Kristian II:s styrelse. I början af 1523 utbröt där ett uppror, som ingaf Kristian II sådan skräck, att han utan besinning i april 1523 öfvergaf sin hufvudstad och sitt land för att fly till Holland. Någon tid senare samlades Sveriges ständer i Strengnäs, där Gustaf Vasa den 6 juni 1523 utsågs till Sveriges konung. Midsommartiden öppnade Stockholm sina portar för honom, och snart var han hyllad såsom konung i hela det egentliga Sverige.

I Finland begynte kampen mot Kristian II i september 1521, då Gustaf Vasa till Åland sände en truppstyrka, hvilken dock snart blef fördrifven af Sören Norby. Samtidigt drog en af Gustaf Vasas krigshöfdingar, Nils Arvidsson, till Finlands fastland, åtföljd af en underbefälhafvare, Henrik Jönsson till Haga (på Åland). Med dem förenade sig många af det danska väldets motståndare i Finland, hvarigenom deras styrka så ökades, att de i november kunde begynna belägringen af Åbo slott. Biskop Arvid Kurck undsatte i strid mot sin vanliga försiktighet belägringshären

med kulor, krut och ryttare [1]. Slottet försvarades af junker Thomas [2], som vid jultiden gjorde ett framgångsrikt utfall och tillfångatog Nils Arvidssons broder, Bengt Arvidsson, jämte flere andra svenskar och finnar. Desse hängdes utanför slottsmuren; några andra fångna herrar, bland dem Tönne Eriksson Tott och Henrik Stensson Renhufvud, lagman i Norrfinne lagsaga, afrättades senare på Kristian II:s uttryckliga befallning; men Erik Fleming, som äfven var i den danske befälhafvarens våld, räddade genom en djärf list sig själf och ett antal af sina landsmän. Han låtsade nämligen vara en ifrig anhängare af det danska partiet och erhöll såsom sådan junker Thomas' bifall till att i spetsen för alla svenskar, som funnos i slottet, och några medföljande danskar företaga ett utfall. Tillika underrättade han genom en trogen tjänare Nils Arvidsson om hvad som var å bane. Då han sedermera under det skenbara utfallet med sina krigare kommit ett stycke från slottet, angrepos han och hans följeslagare af Nils Arvidssons folk, som ryckt ut till kamp. Danskarne blefvo alla nedgjorda, medan däremot Erik Fleming och hans vänner öfvergingo till det svenska lägret. Emellertid fortgick belägringen långsamt och måste helt och hållet upphäfvas, då Sören Norby på våren 1522 kom slottsbesättningen till undsättning. Nils Arvidsson, Erik Fleming och deras följeslagare drogo sig tillbaka inåt landet och ville fatta stånd vid Janakkala bro, men funno sig för svaga att möta fienden och beslöto därför att med arméns hufvudstyrka återvända till Sverige. De kvarlämnade dock en mindre styrka under Nils Grabbe, som öppnade en liflig partigängarfejd mot danskarne. Han uppehöll sig med en liten flotta i finska skärgården, landsteg än på ett än på ett annat ställe och gjorde fienden ej ringa skada. Genom sina spioner underrättade han sig om danskarnes ställning och öfverföll dem, då de sofde eller trodde sig fullt säkra, hvarefter de ihjälslogos eller inbrändes i de stugor, där de inkvarterat sig. Borgå, Kumo-

[1] E. Tegel: *Her Gustaffs, fordom Sveriges konungs historia* I, sid. 31—33.

[2] Han hade under hösten 1521 efterträdt Wulff von Grewendorp (sid. 160) såsom befälhafvare på Åbo slott. Grönblad: *Nya källor*, sid. 700.

gård och Raseborg nämnas särskildt såsom platser, där han plägade uppehålla sig.

Biskop Arvid Kurck, som vid belägringen af Åbo slott hade blottat sina mot det danska väldet fientliga afsikter, fann numera sin ställning osäker och beslöt att trygga sig genom att fly. Han lämnade Kuustö slott och drog norrut till Raumo, Ulfsby och slutligen till Närpes i Österbotten. Dock trodde han sig icke heller där säker. Han steg därför, åtföljd af talrika följeslagare, adelsmän, fruar och adliga jungfrur, ombord på en farkost, som skulle segla öfver till Sverige. Men under färden öfverfölls fartyget af en häftig storm och förliste. Biskopen, hans följeslagare och allt hvad de förde med sig blefvo den 23 maj 1522 hafvets byte. Kort därefter slutades junker Thomas' lefnad. På Sören Norbys befallning drog han i juli 1522 med en stor flotta, lastad med matvaror och allehanda persedlar, till Stockholm för att undsätta den danska garnisonen i denna stad. Erik Fleming, som med några fartyg låg i Furusund för att öfvervaka inloppet till Stockholm, lyckades dock afstyra detta. En båt, som junker Thomas utsändt för att kunskapa, togs af Fleming, bemannades i tysthet med svenska krigare och fördes därefter mot de danska skeppen. Junker Thomas, som trodde att hans egna män nalkades, skyndade till mötes med en esping, steg ombord och frågade, huru det stod till. „Allt väl", ljöd svaret. Junker Thomas märkte för sent, att han kommit midt bland fienderna och föll med sina följeslagare i fångenskap. Gustaf Vasa lät hänga honom i ett bastrep till skymfligt straff för hans ogärningar.

Sören Norby, som af konung Kristian belänades med en stor del af Finland (sid. 220), uppkastade på denna tid en plan att göra Finland till hufvudstödet för den danska makten. Han ville öfverlämna Gottland, där han dittills hufvudsakligen uppehållit sig, åt befälhafvaren på Viborgs slott, Rolf Mattsson; men själf skulle han öfvertaga befälet i Viborg, där träda i förbindelse med ryssarne, hindra svenskarne att fatta fotfäste i Finland och slutligen med samlad makt angripa Gustaf Vasa i Sverige [1]). Ingenting syntes honom

[1]) Bref till Kristian II den 7 mars 1523; N. J. Ekdahl: *Kristian II:s arkiv* II, sid. 358.

viktigare än besittningen af Finland, därifrån Stockholm med lätthet kunde undsättas med proviant och krigsbehof. Ännu sedan Kristian II:s välde i Sverige blifvit brutet, stod hans hopp till Finland. Han manade slottsbefälhafvarne i landet till ståndaktighet och lofvade att bringa dem undsättning, om det äfven skulle kosta honom själf halsen. Men numera kunde han icke hindra det danska väldets fall i Finland. Sedan Gustaf Vasa förgäfves manat Rolf Mattsson och Jöns Mattsson att uppgifva Viborgs och Tavastehus fästen, sände han nämligen i början af augusti 1523 en truppstyrka af omkring 400 man fotfolk och 2,000 ryttare under befäl af Erik Fleming och hans broder Ivar Fleming till Finland. En del stannade på Åland, men hufvudstyrkan under Erik Fleming och Joakim Veregge landsteg i närheten af Åbo. Mauritz von Oldenburg, som förde befäl öfver de danska trupperna, gick dem till mötes, men blef slagen. En del af hans folk flydde till Kuustö och en annan del till Åbo; själf retirerade han med hufvudstyrkan till Viborg. Numera vacklade den danska makten på alla håll. Åbo slott gaf sig efter kort motstånd. Därefter belägrades Kuustö. Svenskarne hade redan skjutit bresch och redde sig till storm, då Sören Norbys underbefälhafvare, Lasse Jönsson, „stack hatten upp" och öfverlämnade slottet åt konung Gustaf [1]. Kastelholm, Tavastehus, Raseborg och Nyslott föllo likaså i svenskarnes händer. Endast Viborgs fäste under Rolf Mattsson gjorde ännu motstånd, men gaf sig den 10 oktober 1523 åt Nils Grabbe och Erik Fleming. Rolf Mattsson och Mauritz von Oldenburg förde lämningarna af de danska trupperna genom Östersjöprovinserna till Königsberg, och snart var hela Finland åter under svenskt välde.

I Sverige åtföljdes unionens fall af häftiga inre strider, i det att de vid självsvåld vana landskapsmenigheterna, i synnerhet dalkarlar och smålänningar, gång efter annan reste sig mot konung Gustaf. I Finland, där sådana inre söndringar icke uppkommo, var numera den stora kyrkliga hvälfning, som fått namnet reformationen, den angelägenhet, som hufvudsakligen sysselsatte sinnena.

---

[1]) Clement Rensels berättelse om konung Göstaffs historia. *Handlingar rörande Skandinaviens historia* II, sid. 35, Stockholm 1816.

pålaga. Ett ännu mera talande vittnesbörd om, att den hierarkiska makten sjunkit från den höjd hon innehaft, var Kuustö slotts nedbrytning, som skedde nästan samtidigt. I bref af den 3 juni 1528 uppmanade nämligen konungen allmogen i Egentliga Finland att vara behjälplig vid raseringen af detta slott [1]. Såsom skäl till åtgärden åberopade han den tunga, som underhållet af de nära hvarandra liggande slotten Åbo och Kuustö beredde allmogen, men det egentliga motivet var säkert politiskt. Förstöringen af slottet begynte omedelbart och fortgick oafbrutet, så att i våra dagar endast en ensam högt uppstigande murlämning är minnesvården af dess förgångna storhet. Kuustö gård med underlydande hemman indrogs till kronan. Under de närmast följande åren var Martin Skytte jämförelsevis fredad för konungens anspråk, men mot slutet af sitt lif träffades han af en ny storm, som beröfvade honom större delen af hans tillgångar. Gustaf Vasa hade år 1539 till sin främste rådgifvare i kyrkliga saker antagit Georg Norman, en infödd tysk, som ifrigt underblåste konungens lust att omstörta hvad som ännu fanns af kyrkans makt och särskildt bemödade sig om att tillintetgöra biskopsmyndigheten. Det var troligen de råd denne gaf, som beredde Martin Skyttes ofärd. Konungen lät förstå, att han önskade någon skänk af biskopen. Skytte gaf honom ett sitt arfgods. Därmed var dock konungen icke länge till freds. Han gaf redan 1545 tvenne sina befallningsmän befallning, att taga biskopens prebendehemman och all hans tionde i beslag för kronans räkning, emedan den gamle biskopen icke förmådde erlägga sin skatt, ej häller sköta godsen. Till ersättning fick Skytte endast det lilla S:t Johannis prebende. Ännu år 1530 hade han åtnjutit konung Gustafs gunst i så hög grad, att denne erbjudit honom Upsala ärkebiskopsstol, ett anbud, som han dock anspråkslös såsom alltid afböjt [2]. Nu syntes konungens onåd honom så bitter, att han 1545 begärde afsked från sitt biskopsämbete i Finland. Detta bifölls på grund af hans höga ålder,

---

[1] *Gustaf I:s registratur* V, sid. 97.

[2] P. E. Thyselius: *Handlingar till Sveriges reformations- och kyrkohistoria under konung Gustaf I*, II, sid. 331.

ıen han fortsatte dock sin ämbetsutöfning [1]. För att visa in fullkomliga undergifvenhet framlade han till och med inför konungen sitt testamente, för att denne efter behag skulle kunna ändra detsamma. Kort därefter dog Martin Skytte den 30 december 1550 [2]. I sitt enskilda lif hade han varit en förebild af kristlig fromhet och oegennytta. I synnerhet utmärkte han sig genom stor gifmildhet mot de fattiga. Han lyste, säger biskopskrönikan, såsom ett glänsande ljus genom alla slags dygder, ända tills han fulländat sitt lefnadslopp.

Prelaturerna vid domkapitlet ansågos numera onödiga, sedan de flesta af de sysselsättningar, som förut varit kanikerne anvisade, deltagandet i de kyrkliga domstolsförhandlingarna, upprätthållandet af de högtidliga ceremonierna vid gudstjänsten o. s. v. upphört. Konungens mening var därför, att dessa kyrkliga tjänster skulle upphöra och de åt deras innehafvare anslagna prebenden, gods, tionde m. m. indragas till kronan. Härvid gick man dock småningom och successivt till väga, så att reduktionen skedde först sedan innehafvaren dött, och inkomsterna därigenom blifvit lediga. De personliga rättigheterna respekterades, men målet, undergräfvandet af kyrkans maktställning, hölls oaflåtligt i sikte. Det första prebende, som indrogs, var Nya chorens prebende, som var ett af de rikaste. På samma sätt skedde småningom med anslagen för domprosteämbetet, Kristi lekamens prebende, Prebenda clericorum o. s. v. Det var omkring 260 lägenheter, som på detta sätt tillföllo kronan. Den glans, som förut omstrålat den kyrkliga hierarkien, minskades i ej ringa mån, då icke mera de rika och myndiga prelaterna funnos, hvilka stått såsom hedersvakter kring den gamla kyrkans ståtliga tempel.

Västerås' recess bestämde bland annat, att förvaltningen af klostrens egendomar och inkomster skulle öfvertagas af konungen, som däremot skulle gifva klosterfolket nödigt uppehälle. Därigenom var klostrens vara eller icke vara beroende af konungen, och då ingen af den katolska kyrkans inrätt-

[1]) *Gustaf I:s registratur* XVII sid. 242, 17 april 1545.

[2]) S. Elmgren i *Finlands minnesvärda män* I, sid 134—152.

ningar i samma grad som klostren var föremål för reformatorernes hat, var deras undergång gifven. Vi hafva icke detaljerade underrättelser från Finland om de åtgärder, som vidtogos mot klostren och om klostergodsens indragning, men vi finna, att de flesta kloster småningom blefvo öde och öfvergifna, hvarefter deras ägodelar på ett eller annat sätt användes för världsliga ändamål. Om dominikanbrödernes kloster i Åbo är antecknadt, att det den 3 maj 1537 nedbrann och därefter icke återuppbyggdes, och att munkarne blefvo fördelade såsom präster i landsförsamlingarna. Följande år, 1538, utdrefvos munkarne ur franciskanbrödernes kloster i Raumo, som nu förvandlades till kyrkoherdeboställe. Troligen hade redan tidigare franciskan- och dominikanklostren i Viborg förfallit och blifvit beröfvade sina ägodelar, ty år 1541 voro klosterbyggnaderna tomma, så att endast murarna kvarstodo. Myndigheterna i Viborg begärde med anledning däraf tillstånd att få rasera murarna och använda teglet till reparation af stadens vallar och torn eller till andra likartade ändamål, hvilket beviljades. Ur franciskanklostret i Raumo utdrefvos munkarne 1538, hvarefter klostret förvandlades till prästgård. Kökars kloster gick tyst och obemärkt sin undergång till mötes, utan att vi kunna uppgifva året, då det öfvergafs af sina invånare. Endast det berömda birgittinklostret i Nådendal rönte större skonsamhet och fortlefde, men hade dock numera en föga lysande tillvaro. De adelsmän, hvilkas förfäder donerat eller testamenterat gods åt klostret, gjorde, med stöd af Västerås' recess, anspråk på att återfå desamma, hvarför klostret såg sig hotadt med förlust af all sin egendom. Abbedissan vände sig därför till konungen med anhållan om hans hjälp och erhöll ett gynnsamt svar, i det att konungen förklarade, att vissa jordagods icke skulle få beröfvas klostret för de gamla klosterbrödernes och systrarnas skull, hvilka annars skulle hafva ingen utsikt att kunna lifnära sig [1]. Dock måste abbedissan för denna förmån årligen till konungen erlägga en gåfva, troligen en viss penningsumma. Senare lämnade munkarne

[1]) Konungens bref af den 12 juni 1530. *Gustaf I:s registratur* VII, sid. 122.

klostret, men nunnorna kvarstannade ännu långt efter Gustaf Vasas tid.

Vid mötet i Västerås hade man icke afsett att rikta den kyrkliga reduktionen mot kyrkans lägre tjänare, församlingarnas kyrkoherdar och deras underlydande. Deras ställning skulle tvärtom blifva orubbad, ty de hörde icke till den höga kyrkliga hierarkien, hvars makt man velat bräcka. Likaså hade man tänkt, att kyrkorna skulle bibehålla sin egendom och sina prydnader. Men under reduktionens fortgång blef konungens begär att tillägna sig så mycket som möjligt af kyrkans egendom allt lifligare, och han fann snart nog tillfälle att gripa in äfven på områden, som bort stå fridlysta. Sedan befrielsekriget hade prästerskapet underhållit en del af konungens knektar och ryttare i s. k. borgläger. Nu erbjöds befrielse därifrån, men endast mot att prästerskapet förband sig att till konungen erlägga en betydlig årlig afgift. Uti ett kontrakt mellan konungen och prästerskapet i Åbo stift af år 1530 bestämdes nämligen, att prästerskapet för frihet från borgläger årligen skulle erlägga sex hundra mark [1]). Sålunda blef grundsatsen af det lägre prästerskapets beskattning införd. Sedermera torde under 1540-talet en indragning af en del af de till landtprästerskapets underhåll anslagna jordagodsen ägt rum, men dessas antal var i Finland så ringa, att kronans inkomster icke därigenom i någon betydlig mån kunde ökas. Då landtprästerskapet bibehöll sin tredjedel af tionden och de biinkomster, som under olika namn ännu i dag tillkomma detsamma, var dess ekonomiska ställning, om icke lysande, dock tryggad.

Enligt en svensk forskares beräkning steg antalet kyrkliga egendomar, som i Finland indrogos till kronan, till 601 med 42 underlydande torp; men de inkomster, som tillföllo kronan genom reduktionen af biskopens, domkapitlets och kyrkornas tiondeandelar, voro vida mera betydande [2]).

Vi hafva dock ännu icke nämnt den mest beklagliga sidan af Gustaf Vasas kyrkliga reduktion, nämligen den plun-

---

[1]) *Gustaf I:s registratur* den 27 juli 1530, VII, sid. 154.

[2]) H. Forssell: *Sveriges inre historia från Gustaf I,* Stockholm 1869—1875, I tab. E.

dring af kyrkornas dyrbarheter och prydnader, som skedde mot slutet af hans regering. Konungens sparsamhet, som varit fullt på sin plats, då det gällt att rädda riket ur den ekonomiska nöd, hvari det under början af hans regering befunnit sig, hade nu öfvergått nästan till girighet, och det syntes honom fullt naturligt, att det silfver och guld, som fanns i kyrkorna i heliga kärl, kors, altarprydnader o. s. v. skulle öfverflyttas till hans egen sifverkammare i Stockholm. År 1554 togs från Åbo domkyrka 1,520 lod mest förgylldt silfver, och öfriga kyrkor i landet underkastades under de följande åren samma förfarande. Vi kunna lätt föreställa oss, med hvilken sorg församlingarna sågo sig beröfvade dessa heliga kärl, som från släktled till släktled blifvit betraktade med vördnad och mäktigt bidragit till att höja gudstjänstens högtidlighet. Sedan denna tid stodo våra kyrkor länge nakna och fattiga på allt, som anslår ögat och därigenom verkar höjande på sinnet.

Naturligt var, att de enskilde icke skulle vara sena att följa konungens exempel och tillägna sig så mycket som möjligt af den från sin höjd fallna kyrkans egendom, hvarvid de icke skydde att öfverskrida bestämningarna i Västerås' recess. I ett bref af år 1538 säger konungen, att såväl bönderne som frälsemännen i Finland „ryckte och rappade“ åt sig gods, gårdar, ängar o. s. v., som tillhörde kyrkan, utan att hafva några rättsanspråk. Hans förbud däremot, hvilket följande år upprepades, torde väl knappt hafva hindrat den enskilda roflystnadens framfart [1]).

Det hade varit konungens plikt att använda åtminstone någon del af kyrkans indragna egendom till undervisningsväsendets förbättring, men så skedde icke. För Gustaf Vasa torde väl lärdomen hafva tett sig närmast under formen af munkars och kanikers ofruktbara vetande, och tanken att främja den andliga upplysningen genom skolornas upphjälpande låg honom därför fjärran. Tvärtom är ett tillbakagående i detta afseende märkbart. De smärre skolor, som funnos i Björneborg, Raumo och Borgå, af hvilka Borgå skola 1551 flyttades till det nyanlagda Helsingfors, hade ringa be-

[1]) A. I. Arwidsson: *Handl.* V, sid. 364, VI, sid. 170.

tydelse. Högre i anseende stodo skolan i Viborg och katedralskolan i Åbo, hvilken sistnämnda nu såsom förut var en centralanstalt för det finska undervisningsväsendet. Men äfven denna skola var i mindre blomstrande skick än förut. Lärarkrafterna voro minskade, genom att kanikerne icke mera togo del i undervisningen, som nästan uteslutande ålåg skolans rektor. Tillika var elevantalet till följd af särskilda orsaker i ständigt nedåtgående. Man hade förut haft utsikt att från Åbo katedralskola inträda i den finska kyrkans tjänst och där nå en ansedd och betydande ställning. Men nu voro de platser kyrkan kunde erbjuda icke lika lockande som förr, och söner af förnäma föräldrar inträdde därför numera ytterst sällan eller alls icke i skolan. Mången tvekade äfven af misstroende till den nya läran att låta sina barn besöka skolor, i hvilka undervisningen i densamma var en hufvudsak. Dessutom behandlade konungen skoleleverna på ett sätt, som var föga ägnadt att uppmuntra till studier. Han betraktade skolorna såsom väsentligen afsedda att uppfostra ämbetsmän till tjänstgöring i kansliet, räknekammaren och annorstädes, där kunskap i skrifva och räkna var nödvändig. Skolorna levererade dock icke ett tillräckligt antal fullmogna elever, som skulle velat inträda på dessa banor. Därför tillät sig konungen icke sällan att tvinga skolgossarne att afbryta sina studier för att inträda i hans tjänst. Vi hafva i behåll flere bref som handla därom. En gång skrifver konungen, att kammarrådet klagat öfver att det fått intet understöd från Åbo skolstuga såsom från andra i riket. Han befaller därför biskopen, domkapitlet och rektorn i Åbo att förskaffa „två eller tre tjänliga personer“ till tjänstgöring i kammaren, vid hotelse att annars „göra något annat till saken“ [1]. En annan gång sänder han en sin tjänare, vid namn Sten, för att från skolan därstädes hämta tre eller fyra „skickliga unga karlar“, lämpliga att tjänstgöra vid hans kansli eller räknekammare. Paul Juusten bekräftar i sin krönika att så brukades. Han säger nämligen, att vid hofvet den ingalunda berömvärda vanan var rådande, att ynglingar, utmärkta af goda anlag, midt under loppet af sina studier

[1] *Gustaf I:s registratur* XVI, sid. 674, 17—27 okt. 1544.

mot sin vilja rycktes från skolan, utan att hänsyn togs till huruvida de voro ägnade för hoftjänster eller för studier. Själf skulle Juusten råkat ut för detta öde, om han icke därförinnan af biskop Martin Skytte blifvit ordinerad till präst. Att skoleleverne eller djäknarne, såsom de ännu kallades, icke voro synnerligen aktade af allmänheten, framgår däraf, att konungen klagar öfver att djäknarne af slottstjänare och andra blefvo slagna, dragna och illa behandlade ofta för ringa eller ingen orsaks skull [1]). Under sådana förhållanden skulle den andliga upplysning, som var reformationens högsta syfte, endast i ringa mån blifvit främjad, om icke några ynglingar genom studier vid de universitet, som voro reformationens hufvudsäten, hade förvärfvat sig en djupare inblick i den nya läran. Det är Martin Skyttes ovanskliga förtjänst, att han använde en stor del af sina inkomster till att vid dessa läroanstalter underhålla medellösa landsmän, hvilka utbildade sig till blifvande lärare i den finska kyrkan. Biskopskrönikan nämner åtta af de män, som sedermera intogo en ledande ställning i den finska kyrkan, såsom sådana Martin Skyttes forna skyddslingar, bland dem kyrkoherden i Åbo Canutus Johannis, rektorn vid katedralskolan i Åbo och kyrkoherden i Tavastkyrö Thomas Francisci, rektorn vid samma skola, sedermera biskopen i Viborg, Erik Härkäpaeus, själfva krönikans berömde författare, Paul Juusten, och slutligen Mikael Agricola, den verksammaste arbetaren för det andliga reformationsarbetet i vårt land.

Mikael Agricola föddes omkring år 1510 i byn Torsby i Perno socken, där hans fader var fiskare. Han undervisades i Viborgs skola och blef senare anställd hos biskop Martin Skytte i Åbo. Han tillvann sig dennes förtroende och blef antagen till hans sekreterare. Tillika erhöll han kunskap om reformationens läror genom att åhöra Petrus Särkilaks' predikningar. Genom Martin Skyttes frikostighet kom han i tillfälle att afsluta sina studier vid universitetet i Wittenberg, där han vistades från 1536 till 1539. Några bref från honom till Gustaf Vasa belysa hans förhållanden vid denna tid. Så säger han i en skrifvelse af den 20 augusti

[1]) *Gustaf I:s registratur* XVII, sid. 253, 27 april 1545.

1537, att han befinner sig i stort ekonomiskt betryck och saknar vänner och förespråkare, hvarför han vänder sig till konungen, som han i smickrande ordalag prisar, och begär hans hjälp. Han omtalar, att han redan begynt öfversätta Nya testamentet till finska språket och försäkrar, att hans sträfvanden endast afse kyrkans och statens allmänna bästa. Ett följande bref är af nästan samma innehåll. Han nämner här, att han sändt en liten bok såsom äreskänk åt konungens äldste son, Erik [1]). Sedan han om våren 1539 vunnit magistergraden och försedd med hedrande bref af Luther och Melanchton återvändt till hemlandet, vidtog redan under sommaren 1539 hans verksamhet såsom rektor vid Åbo skola, en befattning, som under de för skolväsendet ogynnsamma förhållanden vi ofvan skildrat var i hög grad betungande. I ett bref till sin vän och beskyddare Georg Norman klagade han öfver det mödosamma i att bringa gossar, som liknade otyglade djur, till en solid och fruktbar lärdom. År 1548 förordnades han att biträda den åldrige och bräcklige Martin Skytte i dennes ämbetsverksamhet, hvarvid han lämnade ledningen af skolan åt Paul Juusten. Han var efter Skyttes död 1550 dennes självskrifne efterträdare, men hans utnämning fördröjdes genom att konungen lät biskopsstolen stå ledig under fyra års tid, troligen emedan han ville vara oförhindrad att efter eget behag ordna stiftets angelägenheter. Agricola förblef därför vikarie intill år 1554. Detta år kallades han af konungen till Stockholm jämte Paul Juusten, som efterträdt honom såsom rektor i Åbo, och utnämndes till biskop eller, såsom konungen sade, „ordinarius", dock så, att från stiftet skildes Karelen, Savolaks, östra Nyland samt östra Tavastland, hvilka områdens kyrkliga förvaltning öfverlämnades åt Paul Juusten, som såsom biskop eller „ordinarius" skulle residera i Viborg. Agricola säges hafva varit föga till freds med förändringen, hvilken afsåg att förminska den biskopliga myndigheten, men måste underkasta sig konungens vilja. Äfven andra omständigheter vittnade om, att konungen i de nya biskoparne ville se sina lydiga tjänare. De kallades nämligen att jämte de få ännu kvarlefvande

[1]) A. I. Arwidsson: *Handl.* VI, sid. 153 o. 161.

medlemmarne af det forna domkapitlet i Åbo i maj månad 1554 infinna sig Sverige, där de vid Gripsholms slott emottogos af Gustaf I och hälsades med orden, att det numera vore onödigt för svenska prelater att besöka romerska curians palats för erhållande af biskoplig stadfästelse, emedan den andliga jurisdiktionen och rättigheten att tillsätta biskopar fanns hemma i Sverige hos det kungliga majestätet. Ytterligare förmanade han dem „att de skulle ihågkomma sin plikt och icke såsom Gustaf Trolle och några andra forna biskopar blifva det allmänna lugnets upproriska störare, utan bevisa den lagliga öfverheten lydnad, trohet och vördnad äfvensom flitigt varna andra att troget uppfylla dessa undersåtliga plikter". Återkommen till Åbo ägnade Agricola sig med hängifvet nit åt styrelsen af sitt stift och vinnlade sig i synnerhet om att flitigt visitera församlingarna. Någon gång ådrog han sig den misstänksamme konungens missnöje, såsom då han förrättade mässan med den katolska biskopsmössan på hufvudet, hvilket konungen ansåg vittna om hierarkiskt öfvermod. Att han dock i det hela bibehöll konungens gunst framgår däraf, att han utsågs till deltagare i en beskickning, som under början af år 1557 afgick till Ryssland för att underhandla om fred. På återvägen dog han plötsligt i sin släde den 9 april 1557 i Nykyrka socken icke långt från Viborg. Han begrofs i Viborg.

Dessa fakta ur Mikael Agricolas lif tala om en mångsidig och framgångsrik verksamhet, men angifva endast i ringa mån hans stora betydelse såsom banbrytare på den andliga odlingens fält. Den ovanskliga ära, som i det finska bildningsarbetets historia omstrålar hans namn, är vunnen hufvudsakligen genom hans verksamhet såsom utgifvare af andliga uppbyggelseskrifter på finska språket och öfversättare till finskan af bibelns heliga skrifter. Hans första arbeten i denna riktning voro hans a-b-c-bok (troligen 1542) och en inledning till trosläran, hvilken antagligen var en öfversättning till finskan af Luthers mindre katekes. Betydelsefullare var hans s. k. bönbok, som trycktes i Stockholm 1544 och icke var en vanlig bönbok utan en i synnerhet för prästerskapet afsedd religiös handbok, hvilken innehöll allt det för gudstjänsten och det religiösa lifvet nödvändigaste.

Här ingick först ett calendarium med astronomiska tabeller och regler, vidare några kapitel ur evangelierna och böner för alla lifvets förhållanden samt slutligen Fader Vår och trosartiklarna med förklaringar. Delvis är den ganska vidlyftiga bokens innehåll katolskt. Till stort antal äro böner afsedda att uppläsas på de katolska helgonens högtidsdagar intagna, och äfven i annat möta oss katolska bruk och föreställningssätt. Läran om skärselden, som af reformatorerne helt och hållet förkastades, är bibehållen. Men i afseende å lärans hufvudsatser är uppfattningen luthersk. Så framställes tron såsom ett Guds verk i människan, som ej kan vinnas eller bibehållas med hennes egen kraft, icke heller förenas med köttslig frihet och tröghet till det goda. Genom tron iklädes människan Kristi rättfärdighet, hvilken grundas på Kristi skedda återlösning, medan däremot människans egna gärningar äro oförmögna att verka rättfärdiggörelse. Agricolas bönbok blef af stor betydelse såsom religiös folkbok. Han ansåg själf den vara „mycket god“, och Juusten intygade, att den „nöttes af alla finnars händer“. Emellertid arbetade Agricola oaflåtligt på öfversättningen af Nya testamentet, hvilken utkom 1548 och liksom hans öfriga skrifter trycktes i Stockholm, delvis på allmän bekostnad. Detta verk, i hvilket han följde Luthers bibelöfversättning och den svenska bibelöfversättningen, dock med ständigt aktgifvande på urtexten, blef hans hufvudarbete och var under ett århundrade såväl för massan af folket som en stor del af prästerskapet den förnämsta källan till kunskap om den kristna religionen. 1549 utgaf han en handbok innehållande formulär för förrättande af de kyrkliga ceremonierna och en mässbok, framställande ordningen för utdelandet af nattvarden. Slutligen öfversatte han spridda delar af Gamla testamentet. 1551 utkommo Psaltaren samt valda ställen ur Moseböckerna och profeterna samt 1552 profeterna Haggai, Zacharias och Malachia. — I alla dessa skrifter iakttager Agricola, när helst han själf uttalar sig, en förmedlande hållning. I lärans hufvudpunkter ansluter han sig till reformatorerne, men i det mindre väsentliga låter han fördragsamt det gamla bestå.

Agricolas skrifter hafva icke blott en religiös, utan äfven en litterär betydelse. De voro den första början till en lit-

teratur på finska språket och utgjorde länge hufvudbestånd delen däraf. Hans finska språk, som anslöt sig till de västfinska dialekten, var såsom naturligt bristfälligt, me han ådagalade dock, att finskan kunde användas i begripl. och klar prosaisk framställning.

2. Gustaf Vasa. Förvaltning och ekonomi.

Under medeltiden ansågs befälhafvarplatsen på Viborgs slott såsom en synnerligt viktig post, hvilken vanligen anförtroddes åt någon af rikets stormän med åliggande att vaka öfver fredens upprätthållande på rikets östra gräns. Gustaf Vasa återupptog denna tradition, då han år 1525 förlänade Viborgs och Nyslotts län samt Borgå gård åt grefve Johan af Hoja, som var gift med hans syster, Margaretha. Det tyckes hafva varit hans mening, att denne utländske furste skulle representera honom i det aflägsna Finland, öfvervaka förvaltningen därstädes och upprätthålla förbindelserna mellan Finland och centralregeringen. Han utnämndes senare till befälhafvare i Finland, i händelse af krig med Ryssland, och belänades år 1529 ytterligare med Kumogårds län [1]. Grefven af Hoja var emellertid ovärdig den välvilja konungen visade honom. Redan år 1529, då han befann sig i Lybeck för att uppgöra en öfverenskommelse om betalning af rikets skuld till denna stad, inlät han sig i förbindelse med myndigheterna därstädes, och år 1533 infann sig en borgare från Lybeck, Herman Möller, hos honom i Viborg med förrädiska anbud. Tidpunkten var farlig, ty Lybeck rustade sig till det krig mot nordens konungar, som 1534 utbröt och fått namnet „Grefve-fejden". Gustaf Vasa, som icke var okunnig om dessa planer, skref bref till sin svåger, varnade honom och kallade honom att jämte andra herrar från Finland infinna sig i Stockholm. Men grefven af Hoja föredrog att med hustru och barn i största hemlighet år 1534 sjövägen begifva sig till Reval. Konungen, som gifvit akt på

[1]) *Gustaf I:s registratur* VI, sid. 243, 1 aug. 1529.

grefvens af Hoja mått och steg, hade gifvit Nils Grabbe befallning att öfvervaka utloppet från Viborg, men denne anlände först efter det grefven redan lyckats fly. Det återstod numera endast att tvinga grefvens underbefälhafvare på Nyslotts och Viborgs fästen till underkastelse. Nyslott föll inom kort i Erik Flemings händer. Viborg belägrades af Erik Fleming och Nils Grabbe, som tvungo befälhafvaren att i augusti 1534 uppgifva slottet [1]). Så slutades det enda försöket i Finland att bryta Gustaf Vasas välde.

I öfrigt togos de män, som af konungen användes såsom fogdar, befälhafvare på slotten samt i andra civila och militära befattningar, nästan uteslutande ur den inhemska adelns leder. Inom densamma framträda några släkter, hvilka i allmänhet icke hade en synnerligen betydande förmögenhet eller åtnjöto ett gammalt, ärftligt anseende, men hvilkas medlemmar genom den hängifvenhet de bevisat konungen under befrielsekriget samt sedermera under fredliga värf tillvunnit sig dennes förtroende. Att i Finland det djupaste fredslugn härskade, medan i Sverige oroliga rörelser utbröto, berodde utan tvifvel till ej ringa del på att medlemmarne af dessa ätter, bland hvilka många, såsom Erik och Ivar Fleming samt Grabbe, voro konungens gamla vapenbröder, af själ och hjärta voro honom hängifna och hvarken ville eller kunde motsätta sig hans önskningar. Bland dem var Erik Fleming den främste och inflytelserikaste. En kort teckning af hans öden skall gifva en inblick i förvaltningens allmänna karakter under Gustaf Vasas regering [2]).

Erik Fleming blef icke obelönad för de betydande tjänster han under befrielsekriget visat Gustaf Vasa. Han blef under åren 1523—1525 utnämnd till riksråd och lagman öfver Söderfinne lagsaga samt erhöll 1528 [3]) i förläning Raseborgs län med några smärre områden. Riksförvaltnin-

[1]) E. Tegel: *Her Gustaffs historia* II, sid. 24. A. I. Arwidsson: *Handl.* V, sid. 300 ff.

[2]) F. Collan: *Erik Fleming*, Suomi 1844; J. J. Tengström: *Några blad ur Finlands häfder under konung Gustaf I:s regeringstid*, Suomi 1853. Erik Fleming, hvars födelseår är obekant, omtalas första gången 1512 såsom landsfogde i Norrfinland. Hans fader var den förut, sid. 193, nämnde Joakim Fleming.

[3]) Torsten Hartman: *Raseborgs slotts historia*, H:fors 1896, sid. 75.

gen var ännu föga utvecklad, och bestämda gränslinjer mellan olika verksamhetsområden i statens tjänst funnos icke. Det väckte därför ingen anstöt, att åt honom liksom åt många andra betydande ämbetsmän på en gång ombetroddes de viktigaste militära, administrativa och judiciella befogenheter. Han erhöll dessutom flere utomordentliga uppdrag. Han skyddade Finland mot Sören Norbys planer och deltog år 1526 i en beskickning, som afgick till Ryssland för att där förekomma utbrottet af ett krig. Men redan nu visar sig en mörk skugga i hans verksamhet. Litande på konungens gunst, mäktig och oberoende behandlade han sina underhafvande och öfverhufvud den lägre befolkningen efter eget behag, ofta med tyrannisk hårdhet. Bönderne framlade slutligen klagomål mot den mäktige mannen. År 1529 infunno sig åtta bönder såsom deputerade för Raseborgs läns allmoge hos Gustaf Vasa och framburo en mängd besvärspunkter mot honom. Han hade låtit basta och binda bönderne olagligen. Mången hade för hans och hans tjänares skull gått fredlös i skogen hela vintern igenom. Konungen dröjde icke att varna Erik Fleming med anledning däraf. Han erinrade honom om, att sådana olagligheter räknades för edsöresbrott. Han förebrådde honom särskildt, att han uppburit eller låtit uppbära en mängd olaga skatter, och bjöd honom strängt att låta skatterna förblifva vid det gamla; annars skulle länet fråntagas honom. Likväl bibehöll Erik Fleming sin herres förtroende och visade sig förtjänt däraf genom den fasthet han ådagalade under grefvens af Hoja sammansvärjning samt genom den skicklighet, hvarmed han fullgjorde flere krigiska och diplomatiska värf. Några år senare, då konungen icke mera var i lika stort behof af hans tjänster, gaf han honom emellertid nya prof på ogunstig sinnesstämning. Han beröfvade Fleming tvenne socknar, som hörde till hans förläningar, och gaf dem åt en gynnad adelsman, vid namn Nils Boije. I juni 1537 sände han till Fleming ett skarpt bref, däri han förebrådde honom en mängd orättvisor vid skatteuppbörden. Han själf och hans underordnade tjänstemän hade tillåtit sig olaga gästning och skjutsfärder, oredligen rappat till sig kronans skatt o. s. v. Förbättrade de sig icke, „skulle konungen tänka där annat till, så att en

del skulle springa af länsmansgårdarna, så att det skulle knaka i dem". De arma bönderne skulle med Guds hjälp blifva försvarade, så länge Gustaf Vasa var deras herre och konung [1]). Ännu närmare belyses förhållandet mellan konungen och Erik Fleming genom ett annat, samma år utfärdadt bref. Det är här i främsta rummet fråga om de besvär det åläg Erik Fleming att såsom länstagare fullgöra. Han hade visserligen, enligt konungens befallning, utrustat ett skepp för kronans räkning, men beklagat sig öfver, att han icke numera, sedan hans förläningar blifvit minskade, mäktade underhålla detsamma. Konungen invände, att han hade råd och ämne nog att underhålla ett sådant skepp, ty hittills hade han gjort endast ringa tjänst af sitt län. Man hade berättat konungen, att Erik Fleming och hans broder Ivar inför frälsemännen i Finland yttrat, att den skeppstjänst, som blifvit dem ålagd, endast var ett slags ny skattepålaga, oaktadt dock endast rikets sanna bästa varit därmed afsedt. Konungen förebrådde honom detta. Konungen förkastade i skarpa ordalag Flemings ursäkt i fråga om skjutsfärderna, att de af gammalt voro sedvanliga, ty icke hade det varit meningen, att rikets allmoge genom dem skulle blifva fördärfvad. Flemings anhållan, att allmogen skulle åläggas att släpa fisk till slottets behof, besvarades nekande. Hvad Fleming anfört till försvar och förklaring med anledning af konungens förebråelse, att han och hans underlydande rappat åt sig böndernes gods, tillbakavisades med orden att „både I och flere där i landet, så snart en fattig bonde blir sakfälld, gå I till och låne honom penningar på hans gods, sägandes honom en tid före. När han innan den tid icke löser godset igen, då behålle I det för edert eget, så att den fattige skattebonden får det aldrig igen". Äfven detta bref var dock endast ett varningsbref, som icke ledde till någon åtgärd emot Erik Fleming. Konungen ville visa denne, att han noga öfvervakade hans förhållande men värderade allt för mycket hans dugliga egenskaper, för att bryta med honom. De fel han begått voro dessutom så alldagliga, att en formlig bestraffning skulle synts ovanlig och nästan orättvis [2]).

[1]) A. I. Arwidsson: *Handl.* V, sid. 352.
[2]) A. I. Arwidsson: *Handl.* V, sid. 358.

Under medeltiden hade det blifvit traditionell sedvana, att länen icke beröfvades innehafvarne, såvida icke desse på ett eller annat sätt förverkat dem. Nu hade förhållandet förändrats. Konungen indrog och utdelade förläningar efter behag, och det kan knappt anses såsom ett bevis på särskild kunglig onåd, att Raseborgs län år 1540 fråntogs Erik Fleming. Åtminstone framställdes saken endast såsom en finansåtgärd, framkallad af behofvet af ökade inkomster för krigsmaktens underhåll [1]). Förlusten af denna hufvudförläning var dock ett hårdt slag för Erik Fleming. Samtidigt trodde man sig i utlandet hafva anledning till den förmodan, att Flemings trohet mot konungen icke var lika fast som förut. Den emot konung Gustaf fientligt stämde hertig Albrekt af Preussen sände år 1540 till Erik Fleming ett sändebud, vid namn Hans Gerich, för att locka honom till affall. Syftemålet med dennes beskickning blef dock snart upptäckt af Nils Grabbe och Henrik Klasson Horn. Den sistnämnde tvang Gerich att utlämna sina bref, anställde förhör med honom och underrättade omedelbart konungen om saken. Konungen, hvars naturliga misstänksamhet genom en bitter erfarenhet ökats, trodde först att ett förräderi, likt grefvens af Hoja, här förelåg. Han uppmanade Henrik Klasson Horn att i hemlighet gifva akt på Flemings förehafvanden, ty denne var en underlig man, hvars fasthet man föga kunde lita på. Fleming borde ställa borgen för sig och så snart som möjligt infinna sig i Sverige för att förklara sig inför konungen. Konungens första uppbrusande vrede lade sig dock snart. I ett senare bref till Fleming talar han i välvillig ton, ehuru dock misstankar framskymta. Han medgifver, att i den brefväxling man uppfångat intet fanns, som kunde gifva faktiskt stöd åt beskyllningarna emot Fleming. Ännu mindre har eftervärlden anledning att tro, att Fleming felat mot sin trohetsplikt, ty troheten mot konungen var ett genomgående drag i hans lefnadsbana, och just genom sitt lojala tänkesätt mot regenten och kronan skiljer han sig vä-

[1]) A. I. Arwidsson: *Handl.* VI, sid. 192. Raseborgs län lades direkt under „konungens fatabur". Slottet lämnades att förfalla från 1553; T. Hartman: *Raseborgs slotts historia*, sid. 81 ff., Helsingfors 1896. (Skrifter, utg. af Svenska Literatursällskapet i Finland.)

sentligen från medeltidens stormän, hvilka i hvarje ögonblick voro redo till uppror mot sin lagliga öfverhet [1]). Ännu under slutet af sitt lif emottog Erik Fleming många bevis på konungens förtroende. Under Dackefejden 1541—1543, då konung Gustaf ofta var djupt bekymrad och till och med trodde sin tron hotad, kallade han gång efter annan Erik Fleming till Sverige, dels för att rådgöra med honom, dels äfven för att använda honom i viktiga uppdrag; Erik Fleming var en af dem, som bestämdast yrkade, att konungavärdigheten skulle blifva ärftlig inom Gustaf Vasas ätt. I hemlandets angelägenheter blef han alltmer konungens främste rådgifvare. Han hade en väsentlig andel i ledningen af underhandlingarna med Ryssland. Såsom höfding öfver Raseborgs län hade han anlagt Ekenäs stad. Nu rådslog han ytterligare med konungen om anläggandet af en stad, Sandhamn, nära Helsinge åns utflöde i Finska viken [2]). Förlusten af Raseborgs län ersattes i någon mån genom andra gåfvor. Så erhöll han rätt till Ojamo järngrufva i Lojo socken, hvilken han själf upptäckt, och förläningsbref på Runagård i Sagu socken samt andra egendomar [3]). — Erik Fleming var den rikaste af sin tids finska adelsmän. Han ägde hundratals gårdar, hvilka han till icke ringa del på olagligt sätt förvärfvat sig. Han hade, så klagades det efter hans död, med orätt tillägnat sig kyrkogods; han hade drifvit bönderne som bodde invid en af hans gårdar Svidja i Sjundeå socken från deras arf och eget. Han hade med våld och list bemäktigat sig fattiga mäns jordagods o. s. v. Den mörkaste punkten är det ofog han bedref med förmynderskap. Där han visste, att det fanns faderlösa döttrar af adeln, tog han dem till sig, höll dem ett eller halftannat år och gifte dem sedan med sina tjänare, hvilka ofta voro af låg börd, såsom skrifvare, skomakare o. s. v. Sedan läste han lagen för dem, sägande: „När jungfru tager bondeson, må hon icke frälse njuta", hvarefter han förklarade dem sina frälselägenheter förlustiga och själf köpte dessa för ringa pris. I denna

---

[1]) K. Grotenfelt: *Hannu Gerickin lähetys Suomeen v. 1540*, Hist. ark. XII, sid. 96—116.

[2]) A. I. Arwidsson: *Handl.* VII, sid. 246.

[3]) A. I. Arwidsson: *Handl.* VI, sid. 234 och 241.

afla af grof egennytta finnes dock ett mildrande drag. Erik Fleming var nämligen en på sitt vis folklig man. Då han sammanträffade med bönderne vid ting eller samkväm, gick han till dem och tackade dem för deras goda vilja och de skänker de tvunget eller godvilligt gifvit honom. Med förtjänster och brister var han en af sin tids märkligaste personligheter. Han dog i december 1548 och var således icke vittne till de krigiska oroligheter, som på slutet af Gustaf Vasas regering föreföllo i Finland.

Hos de flesta öfriga medlemmar af ämbetsmannaadeln i Finland under Gustaf Vasas tid återfinna vi de karaktersdrag, som utmärkte Erik Fleming. Hans halfbroder Ivar Fleming, som efter befrielsekrigets slut utnämndes till höfding öfver Kastelholms län med Åland, riksråd och lagman öfver en del af Norrfinne lagsaga och dessutom, åtminstone under några år, var häradshöfding öfver Vemo och Masku domsagor, var ej mindre hård och tyrannisk än brodern. Då Gustaf Vasa år 1530 besökte Finland, framlades klagomål emot honom af ålänningarne, och endast genom ifriga ursäkter och löften om att framdeles noga följa Sveriges lag lyckades han undgå förlusten af sitt län. Under den s. k. grefvefejden (1534—1536) användes han i maktpåliggande värf. Han erhöll 1534 befälet öfver 12 skepp med uppdrag att begifva sig till Östersjöns södra kust för att värfva krigsfolk i Preussen och Pommern; men hans flotta skingrades af stormar, och själf blef han i Danzig tillfångatagen och först vid krigets slut frigifven [1]. Kort tid därefter 1537 indrogs Kastelholms län till kronan, men denna åtgärd synes, liksom indragningen af Raseborgs län, snarare hafva åsyftat ökandet af kronans inkomster, än varit en yttring af kunglig onåd. Han dog, nästan samtidigt med Erik Fleming, i december 1548.

Det var icke mången af de ledande personligheterna i Finland, som gick fri från beskyllningar för orätttrådighet. Gustaf Götriksson Fincke (f. omkr. 1510 † 1566), som användes i mångahanda värf och slutligen 1547 blef höfding på Nyslott, i hvilken egenskap han verkade för odlingens främjande och upprättandet af nybyggen i Finlands inre bygder,

[1]) E. Tegel: *Her Gustaffs fordom Sveriges konungs historia* II, sid. 38.

laga hamnar[1]), men äfven å andra platser, t. ex. i Mustasaari hamn, infunno sig årligen handelsmän. De erlade till kronan viss afgift för rättigheten att öppna „bod". År 1550 funnos i Kemi 27 bodar, i Ijo 24, i Uleå 32, i Pedersöre 17 o. s. v. Handeln drefs af birkarlar eller af köpmän från Stockholm, Åbo, Ulfsby, Raumo och flere svenska städer, men dessutom voro ryska köpmän ägare af talrika bodar[2]). Ett betydande handelsutbyte idkades slutligen af vandrande ryska karelare från Kexholms län genom olagligt landsköp. Gustaf Vasa beklagade sig visserligen ofta öfver „rydzehandeln" i Österbotten, men inkonsekvent såsom alltid i sådana frågor visade han sig vid andra tillfällen icke obenägen att låta handeln fortgå, blott lämplig tribut erlades. Upplysande äro de uppgifter om den väg de ryska karelarne på sina handelsresor plägade följa, som 1556 afgåfvos af en „Nousia ryss" vid ransakning inför fogden i Åbo Simon Thomasson och Jakob Teit. De drogo, berättade han, från Kexholm norrut öfver Pyhäjärvi, Orivesi, Pielisjoki och Pielisjärvi till Nuasjärvi i Sotkamo och Uleå träsk samt slutligen till Uleå, „där ryssarne köpslaga"[3]).

Ehuru konungens åtgärder på handelns område till ej ringa del voro inkonsekventa och godtyckliga, verkade han dock i stort taget mäktigt till handelns höjande. Den långvariga freden främjade utvecklingen. Finland hade numera en icke obetydande egen handelsflotta, och handelsrörelsen vann i synnerhet under den senare delen af Gustaf Vasas regering en ökad liflighet[4]).

Om den industriella verksamheten under Gustaf Vasas tid är föga att säga. Såväl kapital som yrkesskicklighet saknades. Den första järngrufvan upptogs af Erik Fleming, som (sid. 258) den 5 september 1542 erhöll rätt att bruka ett järnberg i Ojamo by af Lojo socken mot villkor, att hvart tolfte skeppund järn, som där tillverkades, skulle er-

---

[1]) J. J. Tengström: *Några blad ur Finlands häfder för k. Gustaf I:s regeringstid*, Suomi 1853, sid. 189.

[2]) A. G. Fontell i kalendern *Valan*, Helsingfors 1881, sid. 28.

[3]) A. I. Arwidsson: *Handl.* II, sid. 209, och III, sid. 162; Hist. ark. IX, sid. 245.

[4]) K. Grotenfelt: *Suomen kaupasta ja kaupungeista*, sid. 142 ff.

läggas i skatt till konungen. Salpetersjuderier anlades på förslag af höfdingen på Nyslotts fäste, Gustaf Fincke, och på samme verksamme mans initiativ sändes till Finland män kunniga i att bygga sågkvarnar, för att undervisa allmogen.

Den sträfvan att på en gång grundlägga en bättre ordning och att öka kronans inkomster, som är genomgående i Gustaf Vasas ekonomiska politik, märkes äfven i hans åtgärder på skatteväsendets område. Det hade härskat en stor oordning inom medeltidens skatteväsende, i det att skatteberäkningen (sid. 224 ff.) grundade sig på de å hvarje ort rådande sedvanorna och inga register funnos öfver de från olika orter inflytande skatterna. Här såsom i annat hade medeltiden saknat begreppet om en ordnad kontroll öfver tjänstemännens verksamhet. Därför var det redan tidigt Gustaf Vasas afsikt att låta upprätta ett register öfver all kronans ränta och uppbörd, hvaruti skulle upptagas, huru många skatte-, frälse- och kronobönderne voro uti hvarje län. Omkring 1540 erhöll den s. k. räknekammaren, hvilken skulle hafva hufvuduppsikten öfver uppbördsväsendet i rikets skilda provinser, en kollegial organisation, men redan förut hade åtgärder vidtagits till en bättre ordnings införande inom det finska uppbördsväsendet. År 1538 skrifver nämligen konungen i ett bref till allmogen i Kumogårds län, att bönderne klagat öfver att mest all skatt var ålagd de fattige, medan de rike till stor del gingo fria. Därför hade han befallt, att en ny skattläggning skulle företagas, så att den ene måtte betala i förhållande till sin jord lika med den andre [1]. Likartade budskap afgingo till flere län, och år 1540 fick Henrik Klasson Horn, som utnämndes till kammarråd och ofta användes i värf, hvilka fordrade rättskaffenhet och opartiskhet, i uppdrag att öfvertaga hufvudledningen af den nya skattläggningen. Han skulle i alla slottslän hålla „en tillbörlig, oväldig och skälig skattläggning“ genom att låta beskrifva jordtalet och lägga kronans skatt därefter [2]. Närmare angifves syftemålet härmed i ett bref till invånarne

[1] A. I. Arwidsson: *Handl.* V, sid. 371.
[2] A. I. Arwidsson: *Handl.* VI, sid. 191.

i Åbo län af den 3 januari 1540, däri det heter, att skatten skulle läggas så, att den ene lika väl som den andre skulle erlägga skatt, eftersom han hade ägor och jordtal, och icke den ene mer än den andre sitta kejsarfri, skjutande tungan från sig på de fattige, som minsta jord hade. Men tillika skulle en reduktion af egendomar, som med orätt blifvit undanryckta kronan och lagda under frälset, äga rum såsom under Karl Knutssons och drottning Margaretas tid. Frälsemän, som icke gjort kronan tillbörlig tjänst, skulle beröfvas sin frälserätt, och krono- och skattehemman, som, sedan de blifvit inköpta af frälsemän, blifvit ansedda såsom frälselägenheter, skulle återgå under kronan [1]. I själfva verket infördes nu en större ordning i räkenskapsväsendet, i det att jordegendomarnas natur noga fixerades och fogdarne ålades att upprätta jordböcker och verifikationsböcker, hvilka regelbundet insändes till räknekammaren i Stockholm och ännu i dag äro ett viktigt material för historien om Finlands ekonomiska utveckling. Men däremot kunde den åsyftade jämna fördelningen af den på jorden hvilande skatten icke åstadkommas. En ordnad mätning och värdering af jorden kom icke i fråga, då egentliga landtmätare icke funnos. För det mesta infördes de häfdvunna skattetitlarna i jordböckerna, dock så att en betydlig förhöjning af skattebeloppen vanns [2].

Gustaf Vasa, som i allt såg kronans fördelar till godo, ville befästa och utvidga hennes äganderätt till rikets jord. Han ansåg kronan hafva en ursprunglig besittningsrätt till alla fisken och bergverk och till all oodlad jord, hvilket sistnämnda uttrycktes med orden „sådana ägor, som obyggda ligga, höra Gud, konungen och Sveriges krona till“. På grund däraf ansåg Gustaf Vasa kronan vara ägare äfven till de vidsträckta, oodlade ödemarkerna i det inre Finland, de s. k. erämarkerna. Vi erinra oss, huru obestämda ägoförhållandena i dessa obygder under medeltiden varit. Kronan hade utfärdat allmänna reglementen och förordningar och därigenom tillägnat sig rätt att förfoga öfver dem. Men å

[1]) A. I. Arwidsson: *Handl.* VI, sid. 189 och 191.

[2]) K. Grotenfelt: *Suomen historia uskonpuhdistuksen aikakaudella*, sid. 79 ff.

andra sidan hade bebyggarne af den odlade bygden vant sig att för sin räkning draga nytta af jakten och fisket i ödemarkerna. De hade, såsom det i en gammal beskrifning heter, „icke haft några vissa boningsställen, utan allenast hyddor, och till vintern återflyttat till sina hemvister“ [1]), men kunde dock, på grund af urminnes häfd, anse sig hafva rätt till jaktmarkerna och fiskevattnen. Denna traditionella rätt respekterades icke af konung Gustaf. Här såsom annars måste enligt hans tanke de enskilda intressena gifva vika för det allmänna bästas kraf. Under regeringens ledning skulle dessa trakter, som ännu genomströfvades af lapparnes renhjordar, blifva hem för odling och verksamhet. Ett nytt lif skulle uppspira genom af regeringen tillkallade nybyggare, och tillika skulle kronan komma i tillfälle att uppbära skatt.

Om åtgärderna för kolonisation af den tavastländska erämarken, som utgjordes af det vidsträckta och ännu i dag glest befolkade landet norr om Jämsä, meddelar konungen i ett bref af den 6 oktober 1551 några upplysningar. Han hade tidt och ofta bjudit och befallt, att denna erämark skulle rödjas och befolkas, Sveriges krona till förmering och förbättring. Men då nu österbottniska bönder dragit ut, nedsatt sig i erämarken samt begynt odla och bygga, hade de mött motstånd af tavastlänningarne, som öfverfallit och ihjälslagit dem samt bränt deras gårdar [2]). Såväl från Österbotten som Tavastland hade således början gjorts till en fast kolonisation, men därvid hade lika våldsamma tvister uppstått, som då tavastlänningar och savolaksare under medlet af 1400-talet tvistade om besittningsrätten till vildmarkerna mellan Saima och Päijänne. Följden däraf blef, att området till större delen fråntogs de tvistande och öfverlämnades åt nybyggare från Savolaks. Konungen, som såg att kolonisationsfrågan började taga en föga gynnsam vändning, uppdrog nämligen åt den förutnämnde Gustaf Fincke på Nyslott att leda kolonisationen. Fincke vände sig först 1551 till savolaksarne, som stodo honom närmast, och fann dem villiga

[1]) *Om Viitasaari socken*, Åbo tidning den 15 maj 1777.

[2]) Gustaf Vasa till Isak Nilsson Banér, A. I. Arwidsson: *Handl.* VIII, sid. 93.

att befolka Tavastlands erämark. Tavastlänningarne förbigingos dock icke helt och hållet. Fincke besökte dem själf och tillkännagaf dem konungens vilja, att ödemarken skulle befolkas, hvarvid en del af dem visade sig villiga. Till och med fingo de, som icke beslöto sig för att deltaga i koloniseringsverket, behålla sina fiskevatten mot förr vanlig skatt[1]. Då planen under år 1552 och de följande åren verkställdes, behöllo dock savolaksarne afgjordt segern. Det berättas, att de med våld fördrifvit tavastlänningarne, och ännu i dag vittna såväl dialekten som folksederna om, att hufvudmassan af inbyggarne härstammar från Savolaks. Under sådana förhållanden uppstod här Rautalampi socken, som motsvarade de nuvarande socknarna Rautalampi, Laukas, Viitasaari, Saarijärvi m. fl.

Mindre lockande för nybyggare var Korsholms läns utmark, som utgjordes af den vidsträckta, kring Uleå träsks vattenområde belägna obygden, men här var koloniseringen så mycket mera påkallad, som det gällde att motverka det ryska inflytandet. Ryssarne kunde göra anspråk på dessa trakter, där ryska karelare af gammalt voro vana att fiska och svedja, och endast genom fast bosättning från svenskt håll kunde det svenska väldet tränga fram och vinna stadga[2]. Fincke, som äfven här fick ledningen sig anförtrodd, visade ej mindre nit än i Tavastland. Då savolaksarne voro tveksamma, emedan grannskapet till Ryssland ingaf dem farhågor, begaf han sig till Österbotten, där han meddelade bönderne konungens planer och uppmanade dem att gå honom till mötes. I främsta rummet skulle Korsholms utmark stå dem öppen, men ville de icke flytta dit, skulle nybyggare sökas på annat håll. Han erinrade dem tillika om de utvägar till lifsuppehälle, som kunde finnas på de nya boningsplatserna. Första året borde kolonisterne nära sig med fiske och hugga upp svedjeland; andra året skulle de redan kunna svedja och så, samt medan grödan växte, bygga sig hus och

[1]) A. I. Arwidsson: *Handl.* III, sid. 172 och flerstädes.

[2]) Aug. Ahlqvist: *Kalevalan karjalaisuus* (Helsingfors 1887) sid. 15 ff. Äfven den grekiska läran började slå rot i dessa nejder under inflytande af det 1429 på en ö vid Hvita hafvets sydvästra kust grundlagda Solovetska klostret.

förfärdiga det torftiga bohag de kunde behöfva. Under tre år skulle de åtnjuta frihet från skatter till kronan. Genom dessa och likartade lockelser förmåddes talrika österbottningar att 1552 nedsätta sig i Uleå träsks omnejder, och med dem förenade sig savolaksare till ett antal af omkring 140. Äfven här stördes sämjan genom ägotvister, men så bittra som i den tavastländska erämarken voro stridigheterna dock icke. Det var icke någon lycklig lott, som väntade dessa kolonister. Sedan de under några år under striden mot en hård och karg natur genomkämpat ett lif fullt af mödor och försakelser, utbröt 1555 det länge väntade kriget med Ryssland och beredde gränsborne mångfaldiga olyckor. Många af de nyanlagda hemmanen förstördes, men kolonisationen blef dock bestående. År 1559 erhöll Uleå erämark egen pastor, och år 1571 funnos 184 bönder, som erlade skatt i skinn och fisk, hvaraf framgår, att åkerbruket ännu var föga gifvande [1]).

Ytterligare fanns en ej mindre vidsträckt ödemark, nämligen Nyslotts erämark i norra Savolaks, motsvarande nuvarande savolakska andelen af Kuopio län. Redan under början af 1540-talet hade en fogde på Nyslott vid namn Klemet skrifvare uppkastat planer till kolonisation af detta område och gjort början därtill genom att anlägga en gård i obygden. Men han hade mött motstånd från böndernes sida, som klagade öfver att han beröfvat dem deras ängar och utmarker, för hvilka deras förfäder under förgångna tider erlagt skatt. Äfven här framträda således enskilda anspråk på äganderätt till de stora obygderna. Saken blef sedan för någon tid hvilande, men återupptogs af Gustaf Fincke, som med vanlig energi dref densamma. Han föreslog år

[1]) A. G. Fontell i *Valan* sid. 15. — Närmare upplysningar om kolonisationen af erämarkerna och förhållandena i det inre Finland på Gustaf Vasas tid meddela H. Gebhard: *Savonlinnan läänin oloista vuoteen 1571* (Bidrag till k. af Finlands n. och f., utg. af Finska vetenskapssoc. 49, 1890, sid. 1—115) och K. J. Jalkanen: *Pohjois-Hämeen erämaat, asutus ja olot vuoteen 1620*, ak. diss. 1892 samt *Rautalammin vanhan hallintopitäjän historia* (Helsingfors 1900, Suomal. kirjall. seuran Pitäjänkertomuksia) Jmfr Y. S. Koskinen: *Tutkimus maanomistusseikoista Suomenmaassa keskiaikana*, ak. program 1881.

1547, då han först fick Nyslotts län sig anförtrodt, att den gård Klemet skrifvare anlagt i erämarken skulle utvidgas till en kungsgård och hela området förvandlas till en socken, befolkad af nybyggare, hvilka skulle lyda under en på kungsgården bosatt länsman [1]). Konungen biföll därtill, och under de följande åren gick företaget raskt framåt. Redan år 1552 kunde Fincke meddela konungen, att den nya socknen, som fick namnet Tavisalmi, var fullt organiserad och att en kyrka blifvit uppbyggd därstädes.

Af mindre betydelse var, att en ödemark, som sedan de ryska härjningarna på 1490-talet fanns i Äyräpää härad och bar det betecknande namnet „Riitamaa" (tvistemark), genom ett konungabref af 1553 uppläts åt nybyggare [2]).

Sålunda blefvo bygder, som i dag delvis äro hem för en betydande odling och i framtiden skola gå allt ljusare öden till mötes, förvandlade från ödemarker till nejder, i hvilka en fast ordning och stadgad bosättning voro rådande. Den långa freden hade gifvit folket ökade krafter, och konungen kom dess naturliga kolonisationslust till hjälp. Det är sant, att konungen närmast afsåg ökandet af kronans inkomster och säkerställandet af dess besittningsrätt, hvarvid icke alltid hänsyn togs till enskildes rättigheter, men det kan dock icke nekas, att Gustaf Vasa härigenom inlade stor förtjänst om Finlands utveckling. Jämte honom har Gustaf Fincke främsta äran af dessa företag.

Mot slutet af Gustaf Vasas regering blef anläggandet af kungs- eller afvelsgårdar ett viktigt föremål för konungens omsorger. Den närmaste afsikten därmed var att befordra krigsväsendet. På dessa stora kronan tillhöriga gårdar skulle nämligen underhållas ryttare och hästar, hvilka, när helst det behöfdes, skulle kunna rycka ut till kamp emot fienden. Kanske tänkte sig konungen äfven, att de skulle tjäna såsom mönstergårdar för de mindre jordbrukarne. I det reglemente för fogdarne i Finland, som år 1556 utgafs, gifvas uttryckliga föreskrifter därom. I hvarje socken skulle fogdarne förvandla den bästa gården till afvelsgård med åker

[1]) A. I. Arwidsson: *Handl.* II, sid. 265 och flerstädes.
[2]) A. I. Arwidsson: *Handl.* III, sid. 201.

och äng, utmark och fiskevatten, så att kor, oxar och hästar skulle kunna underhållas till betydligt antal. I synnerhet skulle afvelsgårdar inrättas i gränslandskapen, där en stående krigsmakt särskildt var af nöden. „Vi måste vara förtänkta att kunna hålla härefter mera folk och hästar i alla landsändar än som härtills skedt är, hvar vi eljes skole kunna försvara oss och våra fattiga undersåtar mot rikets fiender", skref konungen till Gustaf Fincke och en svensk adelsman, Thure Bielke, hvilken på denna tid jämte Fincke var höfding på Nyslott [1]. Oaflåtligt återkom han till denna fråga. Också upprättades inom kort en mängd afvelsgårdar, som stodo under förvaltning af kungliga fogdar och underhöllo en besättning bestående af ett antal knektar, vanligen 5—10. Man tillät sig härvid ännu större ingrepp i den enskilda äganderätten än vid kolonisationsföretagen. Bönder, som ägde hemman lämpliga att förvandlas till afvelsgårdar, blefvo tvungna att för ringa ersättning afstå dem åt kronan, och deras klagomål voro i de flesta fall fåfänga. Den militära nyttan af kungsgårdarna blef emellertid ganska ringa. Man fann inom kort systemet olämpligt och afstod efter Gustaf Vasas tid helt och hållet därifrån.

Det är med känslor af på en gång förvåning och beundran man betraktar den lifliga rörelse, som under Gustaf Vasas tid ägde rum på det ekonomiska området. Man förvånar sig öfver den tro på möjligheten att i hast omgestalta villkoren för folkets materiella tillvaro, som förmärkes. Men tillika måste man beundra konungens höga patriotism och folkets arbetsförmåga, som möjliggjorde förverkligandet af hans planer.

[1] A. I. Arwidsson: *Handl.* IV, sid. 176.

och konungen klagade öfver att han, förledd af Olof Skottes skildring, gifvit ordres till ett företag, som i militäriskt afseende ledt till intet resultat och så mycket mera måste försvåra de redan började underhandlingarna, som man först nu på ryska sidan ansåg, att freden verkligen blifvit bruten. Under den närmast följande tiden var konungen, som under början af hösten 1555 företog en färd till Helsingfors, Borgå och Viborg samt andra orter i södra Finland och i december återvände till Åbo, ifrigt verksam för att stärka Finlands försvar. Från Norrbotten och Sverige tillkallades trupper och i Estland värfvades knektar, så att den truppstyrka, som sammandrogs vid sydöstra gränsen slutligen uppgick till 6—8,000 man, bland dem 6 fanor ryttare [1]). Tillika uppbådades allmogen till fäderneslandets försvar. I hvarje socken i hela Finland skulle uppställas en truppstyrka med vapen och kost för två månaders tid, nämligen så, att fyra män skulle uppställa en femte, men frälsemän, präster, länsmän och andra ämbetsmän skulle uppställa välrustade ryttare, så många som hvar och en hade råd till efter yttersta förmåga. Af invånarne i Viborgs och Nyslotts län fordrades ännu större uppoffringar. De skulle vara redo att gå man ur huset, så snart det var behöfligt och de därtill uppmanades [2]). Om själfva krigföringssättet gåfvos föreskrifter, som äro rätt betecknande för tidens enkla krigföring. Truppstyrkorna skulle icke få vara långt åtskilda från hvarandra, utan så placerade, att de med lätthet skulle kunna samlas. Om fienden gjorde infall skulle man icke alltför hastigt angripa honom, utan först underrätta sig om den väg han valt och därefter sammandraga sin egen makt, såväl krigare som bönder, på något ställe, där det vore godt tillfälle att göra fienden afbräck, och där med förenade krafter anfalla en af de fientliga hoparna. Vid batalj skulle först artilleriet användas, medan däremot ryttarne och knektarne skulle hålla sig

---

[1]) Sex eller sjutusen knektar och en ringa hop ryttare, säger konungen i bref till Per Brahe af den 16 febr. 1556, A. I. Arwidsson: *Handl.* IX. sid. 156.

[2]) Konungens öppna bref till inbyggarne i Åbo, Kumogårds, Tavastehus, Nyslotts, Raseborgs, Borgå och Viborgs län, A. I. Arwidsson: *Handl.* VIII, sid. 315.

konungens ratifikation å fördraget. I själfva verket anlände ryska sändebud i början af 1525 till Finland, men upptagen af andra värf ville konungen icke emottaga dem. De borde, skref han, „trakteras", så godt man kunde, men kvarhållas i Finland, och då konungen sedan gaf befallning om att de skulle „öfverskickas" till Sverige, torde de redan hafva återvändt till Ryssland [1]. Emellertid hade den djärfve krigshöfdingen Sören Norby anknutit underhandlingar med Ryssland. Han hade efter Kristian II:s fall dragit sig tillbaka till Gottland, därifrån han länge hotade Sveriges och Finlands kuster. Slutligen fann han dock sin ställning osäker, lämnade Gottland och begaf sig till Moskva för att med storfurstens hjälp söka återupprätta Kristan II:s tron. Han hade dock missräknat sig. Hans förslag blefvo med köld tillbakavisade, och endast med svårighet lyckades han utverka sig tillstånd att afresa från Ryssland. Dessa Norbys sträfvanden oroade Gustaf Vasa, som icke rätt visste, huruvida han kunde lita på den ryska härskarens vänskapliga känslor, hvarför han beslöt att genom en ny beskickning bringa förhållandet till full klarhet. Erik Fleming, som stod högt i konungens gunst, erhöll i uppdrag att leda ambassaden, som på sommaren 1526 anlände till storfursten och erhöll det svar, att Vasilij orubbadt ville vidhålla freden. Därefter ratificerades 1524 års fredstraktat 1527 å båda sidor. Den länge uppskjutna gränsregleringen skulle enligt detta fördrag ske „ju förr dess bättre" [2]. Härefter upprätthölls grannsämjan utan allvarligare störing intill storfursten Vasilijs död 1533. Under de första åren af hans efterträdare Ivan IV:s (1533—1584) regering ägde åter underhandlingar rum, hvilka år 1537 ledde till ett nytt fördrag, enligt hvilket tio år senare, 1547, en gränsreglering enligt nöteborgska fredstraktaten skulle företagas. Men numera började gränsförhållandena antaga en alltmer oroande karakter. Oaflåtligt möta oss underrättelser om, att ryska ströfpartier gått öfver på det finska området, härjat, plundrat och farit fram med hänsynslös vildhet. Så t. ex. infölle nyårstiden 1544 ryssar från Nöteborgs län i Äyrä-

[1] Kon. bref till electus i Skara m. fl. den 11 nov. 1525, *Gustaf I:s registratur* V, sid. 242.

[2] O. S. Rydberg: *Sveriges traktater* IV, Stockholm 1888, sid. 74—89.

Så berättade man i Viborg, men det är möjligt, att ryssarnes återtåg snarare berodde därpå, att de funno belägringen öfverstiga sina krafter. Stadens murar voro fasta och försvarades af pålitliga krigare, medan de däremot själfva hade föga insikt i belägringskonsten, hvarjämte de hade svårt att lifnära sig i landet, hvars invånare dolt eller bortfört allt ätbart. Under återtåget plundrades de finska bygderna återigen skoningslöst. Ryska krönikor berätta, att fångar togos i mängd, så att männen såldes för en grivna och flickorna för fem altijn (15 kop.) person [1]. Nästan samtidigt hade en rysk styrka infallit i Tavisalmi socken, där några byar brändes och plundrades [2].

Det hade sålunda visat sig, att de trupper Gustaf Vasa sammandragit vid Finlands östra gräns endast bakom befästa murar kunde hålla stånd mot fienden. På öppna fältet däremot voro de, om äfven bättre ledda och organiserade än fiendens trupper, alltför fåtaliga gentemot dennes skaror. Också greps konungen af förbittring och oro vid underrättelsen om dessa händelser. I ett bref af den 28 januari 1556 till hans äldste son, hertig Erik, gåfvo sig hans känslor uttryck i följande ordalag: „bönderne här i landet, i synnerhet de som bo vid gränsen visa sig mycket olydiga och ohörsamma till allt, som våra befallningsmän dem på våra vägnar tillsäga, så att vi icke fullt veta, i hvad mån vi kunna trygga oss till dem . . . Snarast sagdt, här i landet är platt intet att lita på, och där ryssarne få öfverhanden öfver det krigsfolk vi hafva fått hit från Sverige, så är här platt intet att förlåta sig till, utan detta hela Finland är platt förloradt. Käre son, vi äro nu så illa och i så stor fara utsatta, att vi aldrig tillförene i sådan nöd och farligheter varit hafva, och kunna oss icke nogsamt därom beklaga. Gud allsmäktig må veta hvad råd vi finna skola, och där han icke besynnerligen vill göra oss hjälp och bistånd, så är det platt ute med oss“ [3]. I ett annat bref till Per Brahe d. ä. klagade konungen öfver att han blifvit ryckt in i kriget genom falska före-

[1]) M. Akiander: *Utdrag ur ryska annaler*. Suomi 1848, sid. 191.

[2]) Thure Bielke och Gustaf Fincke till Gustaf I d. 23 jan. 1556. A. I. Arwidsson: *Handl.* IV, sid. 96.

[3]) A. I. Arwidsson: *Handl.* IX, sid. 139.

speglingar, hvilka alls icke blifvit förverkligade. Det var lögn och bedrägeri, att konungen i Polen skulle stå i fejd med Ryssland och att det liffländska ridderskapet vore i spändt förhållande till detta land. Lika litet sanning var det att tatarerne förde krig mot tsaren. Man hade mycket talat om böndernes i Äyräpää, Jääskis och Savolaks manlighet mot ryssarne, men man hade dock af dem förnummit mera falskhet mot konungen och fäderneslandet än ståndaktighet och rättrådighet. Ytterligare hade olyckan fogat, att en sjukdom hade uppkommit i Viborg, till följd hvaraf sju eller åttahundra knektar dött under höstens och vinterns lopp. „Så att vi", utbrister konungen slutligen, „kunne intet annat säga, än här är ett oförnuftigt och fördrucket folk, som hvarken har vett eller skäl". Om fienderne nalkades, visste konungen ingen annan råd eller utflykt, än att öfver Åland begifva sig till Sverige, eller att, om detta vore omöjligt, taga vägen öfver Norrbotten [1]). Orättvisan i dessa beskyllningar är påfallande, men det är dock icke utan rörelse som man iakttager, huru djupt bekymrad den gamle, mångbepröfvade konungen var. Äfven annars numera böjd för ett dystert betraktelsesätt, såg han ställningen i mörkt och bedömde för strängt såväl sin omgifning i Finland som den finska allmogen.

Emot all förmodan förnyade dock icke ryssarne sitt infall i Finland. Det hade icke legat i den ryska styrelsens plan att vidare fullfölja kriget, och då äfven Gustaf Vasa längtade efter intet mera än efter fred, så förefanns icke något allvarligt hinder för afslutandet af kriget.

Redan mot slutet af år 1555 hade tsar Ivan gjort konung Gustaf förslag om ett sammanträde vid Systerbäck, där alla stridigheter skulle rannsakas och afgöras. Konungen själf eller hans son Johan borde här infinna sig med Jakob Bagge och andra, som vållat krigets utbrott, för att desse omedelbart skulle straffas. Likaså skulle tsarens bojarer infinna sig och medföra de ryska brottsliga, som äfven borde umgälla för sina förseelser. Tillika skulle konungen skicka sändebud till tsaren för att afbedja „sitt brott", såsom det i den

1) A. I. Arwidsson: *Handl.* IX, sid. 156 ff.

ryska skrifvelsen hette. Detta förslag tillbakavisades af konung Gustaf såsom öfvermodigt och kränkande, ty det var icke „sedvana hos kristna herrar och furstar, att de uti egen person gifva sig uti sådana farligheter, med mindre att lika personer komma uppå båda sidor". Men redan i februari 1556 gjordes nya fredsförslag af den ryske ståthållaren i Novgorod, Mikael Glinskoj [1]). Visserligen var dennes skrifvelse äfven nu pockande och öfvermodig, i det att han helt och hållet sköt skulden för krigets utbrott på svenskarne, men ställningen var dock så allvarlig, att man icke gärna ville vägra att upptaga fredsanbudet. I ett bref till befälhafvarne öfver hären vid Viborg skref Gustaf Vasa med anledning af detta fredsförslag, att han alltid varit benägen för frid och enighet och att han var så mycket mera böjd för fred, som han var alltför svag att göra fiendens väldiga makt motstånd och afbräck. Han var därför icke obenägen att låta saken komma till förlikning, på villkor att gränserna skulle förblifva oförändrade, såsom föregående svenska konungar i många hundrade år haft dem. Tillika uttalade konungen sin önskan, att stilleståndet omedelbart skulle afslutas och fientligheterna därmed afstanna [2]).

Den första verkan af dessa förklaringar var, att stridigheterna redan i mars upphörde och gränsborna på ömse sidor förbjödos att företaga plundringståg på hvarandras områden. Tillika anordnades gränsmöten för att åvägabringa förlikning i enskilda tvistepunkter och upprätta varaktigare stillestånd. Den 27 september sammanträdde valda män från Nyslotts och Kexholms län, och den 15 och 16 oktober slöts i Alakylä invid Systerbäck en gränsfred mellan invånarne i Nöteborgs och Viborgs län. Man återgick därefter till de dagliga sysselsättningarna. Samtidigt öppnades de egentliga fredsunderhandlingarna. Kyrkoherden i Åbo, mäster Knut Johansson, afsändes i juli 1556 med förberedande fredsförslag till tsaren och återvände i september med ett svar, som, ehuru hållet i vanlig öfvermodig ton, inbjöd till fortsatta underhandlingar. Därefter utsåg konungen riksrådet Sten Eriksson Lei-

[1]) A. I. Arwidsson: *Handl.* IV, sid. 130.

[2]) Konung Gustaf till befälhafvarne vid gränsen d. 14 mars 1556. A. I. Arwidsson: *Handl.* IV, sid. 146.

jonhufvud att jämte ärkebiskopen Laurentius Petri, biskopen i Åbo, Mikael Agricola, och några andra herrar afgå såsom fredsunderhandlare till Ryssland. Beskickningen anlände den 21 februari till Moskva och afslöt där i mars 1557 en fred på fyratio år, hvilken följande år bekräftades i Stockholm. Gränserna blefvo de gamla, och vid den gränsreglering, som därefter 1560 skedde, behöll Sverige de omtvistade områdena [1]). Kriget 1555—1557 medförde således icke så stora olyckor, som konungen och allmänheten befarat, men det förebådade framtida, hårdare stormar.

Konung Gustaf förblef, tills fredsunderhandlingarna öppnades, i Finland. Han företog i början af hösten 1555 en färd till Helsingfors, Borgå, Viborg, och andra orter i södra Finland, återvände i december till Åbo samt begaf sig i mars 1556, måhända för att säkerställa sig själf, till Åland, där han tillbragte två månader på Kastelholms slott. Därefter vistades han i Åbo, tills han den 1 juli 1556 slutligen lämnade landet, där han tillbragt inemot elfva månader. Denna tid hade varit rik på oro och bekymmer, hvarför den mjältsjuka, som redan förut förbittrat hans sinne, fått ytterligare näring. Äfven smärre obehag, som under en tidigare period säkert icke mycket skulle bekymrat honom, gåfvo honom nu anledning till de mest nedslagna betraktelser. Ett märkligt bevis därpå lämnar ett bref till den unge hertig Johan af den 26 januari 1556, däri han råder denne till stor vaksamhet och försiktighet med afseende å den finska allmogens underliga lynne. Det hade nämligen vid ett deras gemensamma besök i Lojo inträffat, att ett antal där samlade bönder „slagit sig fulla med öl“, ropat och skriat uti konungens egen närvaro, att ingen fått hvarken höra eller tala med dem. Hertig Johan borde därför så vidt möjligt taga sig till vara och „sky dem det bästa du kan, och synes oss rådeligit att du platt intet handlar med dem, utan låter fogdarne och andra skynda på dem det mesta de kunna“ [2]).

[1]) O. S. Rydberg: *Sveriges traktater* IV, Stockholm 1888, sid. 306—312; H. Hjärne: *De äldsta svensk-ryska legationsakterna* II, Upsala 1884, sid. 50—53.

[2]) *Historiska samlingar* utgifna af C. Adlersparre I sid. 48, Stockholm 1793.

Troligen ansåg konungen något mindre betydande uppträde vara ett uttryck af den finska allmogens ovilja emot honom, men det vore orätt att häraf sluta till att han icke såsom förut med kärlek och välvilja skulle omfattat landet och dess invånare. Tvärtom begagnade han sig af sin vistelse i Finland till att verksamt och nitiskt främja landets bästa. Vi hafva en mängd bref utfärdade af honom åren 1555—1557 i syfte att befordra jordbruket, handeln och industrin eller hämma ämbetsmännens öfvermod och laglöshet. Märkligast är brefvet af den 27 juni 1556, hvarigenom konungen åt hertig Johan och hans manliga arfvingar gaf i förläning Åbo län, Kumogårds län med Närpes samt Åland. Dessa områden skulle dock på intet sätt söndras från Sveriges rike utan fortfarande vara inkorporerade med detsamma, hvarför Johan skulle vara pliktig att, i händelse en ny konung tillträdde regeringen, svärja honom trohet och huldhet äfvensom att med råd och dåd bidraga till att afvärja och förekomma rikets skada och fördärf. Såsom skäl till åtgärden åberopar konungen såväl världslig lag som den kärlek Gud inplantat i alla fromma föräldrars hjärtan, hvarför han ansåg sig icke blott böra lämna konungakronan i arf åt sin äldste son, hertig Erik, utan äfven förse sina öfriga barn med furstligt underhåll. Gustaf Vasa betraktade sitt rike såsom en stor egendom, öfver hvilken han förfogade med en självrådig egendomsherres rätt, en åsikt, som skarpt framsticker såväl här som i hans andra likartade donationer. Han ville förse sin mest älskade son, Johan, med ett så betydande furstendöme, att denne därigenom skulle vara höjd vida öfver äfven de förnämsta adliga ätterna. Men äfven andra synpunkter bidrogo till att bestämma konungen för denna åtgärd. Han ansåg, att Finland var alltför aflägset för att dess styrelse med kraft skulle kunna öfvervakas från Stockholm, och ville därför tillsätta en särskild styresman för landet. Därför fick Johan myndighet att med nästan kunglig makt öfvervaka hela landets styrelse, äfven utom gränserna af sitt hertigdöme. I bref af den 29 juni 1556 säger nämligen konungen, att han under sin vistelse i Finland funnit, att hans fattiga undersåtar därstädes ofta lidit orätt och öfvervåld både af en och annan, därför att han icke personligen kunnat vara där

tillstädes, icke heller haft någon lämplig person, som kunnat hafva befälet öfver hela Finland. För att nu någon skulle finnas, till hvilken Finlands invånare skulle kunna taga sin tillflykt i sina rättfärdiga angelägenheter och hos hvilken de vid behof skulle kunna söka råd, hjälp och bistånd, förordnade han sin son Johan att hafva högsta befallningen öfver hela Finland med makt att råda, bjuda, göra och låta på konungens vägnar, såsom om denne själf vore tillstädes. Samma dag erhöll hertig Johan makt att råda och bjuda öfver krigsfolket i Finland med kunglig myndighet [1]). Den 7 september utvidgades hans förläning ytterligare med Raseborgs län jämte Vichtis och Loppis socknar. Likväl upphörde icke konungen att personligen ingripa i Finlands styrelse. Han sände fortfarande oaflåtligt bref till hertig Johan, höfvidsmännen och andra ämbetsmän i landet, i hvilka han liksom förut afgjorde de största liksom de minsta angelägenheter. Hertig Johan var å sin sida icke overksam. Vi skola vid fråga om Erik XIV:s första regeringsår omnämna de personer, som omgåfvo den unge hertigen och de sträfvanden, som i denna krets gjorde sig gällande.

Den store konungens lif hade varit en ständig kamp mot svårigheter, afund och hat, men han hade visat, att det manliga modet under arbetet för en stor sak kan besegra äfven de svåraste hinder. Statsmaktens återupprättande ur det djupa förfall, hvari den råkat mot slutet af medeltiden, hade varit hans hufvudsyfte, och den arbetsbörda, som därvid hvilat öfver honom själf hade varit så mycket tyngre, som det hvarken fanns en ordnad förvaltning eller personer med tillräcklig förmåga och nog omfattande kunskaper för att i vidsträcktare mån användas. Gustaf Vasas regering var därför i hög grad personlig. Intet var så ringa, att han icke ansåg sig böra taga befattning därmed. Hans vakande öga sträckte sig till allt och på alla områden utdelade han råd, varningar eller befallningar. Antalet bref rörande Finlands styrelse, som i hans namn utfärdades, är ofantligt stort, och att de flesta af dem äro författade af honom själf eller af honom granskade, röjer sig genom ut-

[1]) A. I. Arwidsson: *Handl.* IV, sid. 233 ff.

tryckets korthet, kraft och liffullhet, ej sällan äfven genom de grofva ord, som icke sparades, om skäl därtill tycktes vara förhand. Hvad som uträttades för rikets allmänna förkofran kunna vi här endast i förbigående antyda. En början gjordes till organiserandet af en central riksstyrelse, genom att det från medeltiden härstammande kansliet utvidgades och genom upprättandet af ett särskildt ämbetsverk för räkenskapsväsendet, den s. k. kammaren. Armén förstärktes och erhöll en fastare organisation, hvarvid soldtrupper i allt vidsträcktare mån användes. Sjömakten ökades, så att rikets örlogsflotta vid konungens död bestod af ett betydligt antal större och mindre fartyg, bland hvilka många voro byggda i Finland. Utrikespolitiken leddes in på nya banor, i det att Sverige genom ett vidsträckt allianssystem beredde sig en tryggad ställning i Europa. Genom handelstraktater befästes de fredliga förbindelserna med utlandet. Ännu viktigare än allt detta var, att konungadömet från valkonungadöme förvandlades till ärftligt. Medeltidens oroliga och våldsamma konungaval och de häftiga partistrider de föranledt hade nogsamt ådagalagt, att valkonungadömet icke var förenligt med rikets trygga och stadiga utveckling. Under frihetens namn gaf denna styrelseform riket till pris åt partiernas våldsamma nycker. Dessutom syntes Gustaf Vasas förtjänster om riket vara så betydande, att konungavärdighetens öfvergång till ärftlig inom hans familj vore endast en handling af tillbörlig tacksamhet från folkets sida. Vid en herredag i Örebro i januari 1540 skred konungen till förverkligandet af den länge förberedda planen, i det att han lät de närvarande riksråden och andra af rikets förnämsta män förklara honom själf för arfkonung och hans manliga efterkommande i rätt nedstigande led för arfherrar till Sveriges krona och regering. De närvarande svuro därefter på konungens blottade svärd trohetsed under emottagande af sakramentet. Fyra år senare, den 13 januari 1544, bekräftades detta beslut vid en riksdag i Västerås, där representanter för rikets skilda stånd voro närvarande, bland dem talrika finska adelsmän [1]). Den handling, som ständerna här

[1]) Bland de adelsmän, som bekräftade arfföreningsbrefvet, voro åtminstone följande bosatta i Finland: Erik Fleming till Qvidja, Ivar Fle-

utfärdade, benämnd Västerås' arfförening, förklarar, att ständerna med insikt om valrikets olägenheter och af tacksamhet för de stora välgärningar konung Gustaf Sveriges rike bevisat, stadfäst det i Örebro fattade beslutet, så att de efter konungens död skulle såsom hans efterträdare erkänna hans äldste son, hertig Erik, och alla dennes efterkommande på manliga linjen. Funnes icke sådana skulle kronan öfvergå till Gustaf Vasas andre son, hertig Johan, och dennes manliga efterkommande o. s. v. Först då konungaätten på manliga linjen helt och hållet utslocknat, skulle nytt konungaval äga rum Förändringen, viktig i och för sig, blef det ännu mera genom den särskilda betydelse man på denna tid fäste vid benämningen arfkonungadöme. En arfkonung ansågs nämligen vara oinskränkt, en valkonung däremot bunden af löften gifna åt folket. Ett uttryck af denna uppfattning voro äfven de delningar af riket, som skedde mot slutet af konungens lif. Vi hafva redan omnämnt, att han gaf en stor del af Finland såsom hertigdöme åt sin andre son, Johan. På samma sätt erhöllo hans yngre söner, Magnus och Karl, hvardera sitt skilda hertigdöme. Konungen ville sålunda stadga och befästa sin familjs ställning i riket, men anade icke, att han därigenom lade grunden till söndringar inom densamma.

Trött af mödor och böjd af årens tyngd stod konung Gustaf vid slutet af sin bana. Ännu en gång sammankallade han dock ständerna, hvilka talrikt, bland dem ett stort antal representanter för den finska adeln, i juni månad 1560 infunno sig i Stockholm. Omgifven af sina söner hälsade konungen dem här med ett tal, däri han med djupt allvar erinrade om sin regerings växlande skiften af mot- och medgång. „Hvad man var jag", sade han hänsyftande på kampen mot Kristian, „till att förjaga en slik mäktig konung,

ming till Sundholm, Björn Klasson till Lepas, Henrik Klasson till Haapaniemi, Nils Grabbe till Grabbacka, Erik Boije till Mule, Nils Boije till Gennäs, Jöns Knutsson till Laukko, Klas Kristersson till Åminne, Erik Arvidsson till Grabbacka, Jakob Vestgöte till Vexiö, Erik Olsson till Kiiala, Anders Vestgöte till Vik, Peder Spåre till Gennerby, Erik Spåre till Hyvikylä, Thomas Jönsson till Gesterby, Bertil Jönsson till Rekau samt Peder Fleming till Friskala. *Svenska riksdagsakter* I, sid 378.

som icke allenast hade att regera öfver tre konungariken, utan också var befryndad med den väldige kejsaren Karl, så ock med de förnämsta furstar i Tyskland. Men Gud dref det verket och gjorde mig till sin underman, genom hvilken hans allmakt skulle uppenbar varda och sammaledes allt sedan i öfver fyratio år i andliga och timliga saker". Han liknade sig vid konung David, hvilken Gud från en herde gjorde till regerande herre öfver sitt folk och genom honom mycket godt gjorde. Om han lyckats åstadkomma något godt, borde Gud få äran däraf, men hvad han af mänsklig svaghet felat, det borde hans trogna undersåtar öfverse och förlåta. Några månader efter det konungen sålunda för sista gången talat till sitt folk, afled han den 29 september 1560. I Finland liksom i Sverige skall hans namn alltid nämnas med vördnad, ty vi hafva honom att tacka för reform i kyrkan, för ekonomiskt välstånd och för ordnade institutioner. Äfven på områden, där hans verk var ofulländadt, hade han utsått frön, som i framtiden skulle skjuta upp i rika skördar [1].

[1] Gustaf Vasa var förmäld 1:o 1531 med prinsessan Katarina af Sachsen-Lauenburg, moder till Erik XIV, † 1535; 2:o 1536 med Margareta Leijonhufvud, moder till Johan III och Karl IX, † 1551; 3:o 1552 med Katarina Stenbock, † 1621.

4. Erik XIV.

Gustaf Vasa hade under sina sista lefnadsår med bekymmer blickat mot framtiden. „Vi känna visst döden“, utbrast han en gång, „huru vill nu Sveriges rike gå? Våra söner äro unga och känna intet världen“. Hans tankar voro härvid främst riktade på den äldste af sönerna, Erik, som redan under faderns lifstid visat ett oroligt och våldsamt lynne. Den häftighet och misstänksamhet, som någon gång brutit fram äfven hos fadern, men i allmänhet behärskats af hans i öfrigt stora egenskaper och starka vilja, hade gått i arf till Erik och hos honom utvecklat sig till sjuklig bitterhet. Han var ärelysten, ytlig och lidelsefull. Despotisk till sin natur, visade han redan under sina första regeringsår en grymhet, som sedermera, då vansinnet omtöcknade hans sinne, bröt ut i de brottsligaste handlingar. Han kunde så mycket mindre till rikets bästa använda den nästan oinskränkta makt han fått i arf af fadern, som han tidigt fallit i händerna på dåliga och samvetslösa rådgifvare, bland hvilka i synnerhet Göran Persson blifvit ryktbar för den hänsynslöshet, med hvilken han tillfredsställde sitt hat och sina dåliga böjelser.

Källor och *arbeten* att rådfråga till Finlands historia under Erik XIV:s regering: A. I. Arwidsson: *Handlingar* etc. (Stockholm 1848—1857); H. G. Porthan: *Chronicon episcoporum*, Op. sel. II; K. A. Bomansson: *Hertig Johan och hans tid*, ak. diss. (Helsingfors 1862); K. G. Leinberg: *Hertig Johans af Finland diarium öfver utgångna bref* (Bidrag till Åbo stads historia, I, 7, 1891); Cl. Annerstedt; *Grundläggningen af det svenska väldet i Liffland åren 1558—1563*, ak. diss. (Upsala 1868); K. Grotenfelt: *Suomen historia uskonpuhdistuksen aikakaudella 1521—1617* h. 1—8 (Jyväskylä 1899—1901).

Många af Erik XIV:s första regeringshandlingar vittnade dock om organisatorisk förmåga. Vid en riksdag i Arboga, i april 1561, fastställdes den ställning, som hertigarne skulle intaga till konungen. Undersåtarne i hertigdömena skulle enligt de här antagna s. k. Arboga-artiklarna med ed förplikta sig till trohet emot konungen liksom andra rikets undersåtar. Hertigarnes krigsfolk skulle, när så behöfdes, få användas i rikets tjänst. Hertigarne finge icke inlåta sig i underhandlingar med främmande herrar eller furstar utan konungens råd och samtycke. Undersåtarne i hertigdömena skulle i likhet med andra rikets invånare med skatter och gärder bidraga till bestridandet af rikets allmänna utgifter. Kungliga förordningar skulle vara gällande ej mindre för hertigarnes underlydande än för andra rikets undersåtar. Det må äfven nämnas, att en kunglig nämnd tillsattes för att dels i de skilda landsorterna, dels äfven i Stockholm afgöra högmålssaker och att Erik XIV lade grunden till klassindelningen inom det världsliga frälseståndet genom att vid sin kröning, som firades i Upsala år 1561, upphöja några af de adliga ätterna till grefve- och friherrevärdighet, dock så, att de erhöllo föga betydande eller alls inga grefskap och friherrskap i förläning. Bland finska adelsmän upphöjdes i friherrligt stånd: Lars Fleming, son af Ivar Fleming, och Klas Kristersson Horn, hvilka efter sina gods kallade sig den förre friherre till Nynäs och Sundholm den senare till Åminne. Någon tid senare år 1562 utfärdades för adeln nya, fördelaktiga privilegier, genom hvilka frälsemännens rusttjänstskyldighet nedsattes, hvarjämte åt adelsmännen tillförsäkrades säterifrihet d. v. s. rätt att från rusttjänst fritaga de gårdar de själfva bebodde.

Emellertid hade hertig Johan en ledande ställning i Finland. Redan under faderns lifstid torde den tanken icke varit för honom främmande, att hertigdömet borde förvandlas till ett själfständigt furstendöme. I den trohetsed några af den finska adelns främsta medlemmar åt Johan afgåfvo hette det bland annat, att de skulle „uti alla måtto hans furstliga Nåds lif, ära, dignitet, land och furstendöme med lif och gods hjälpa att försvara emot alla dem, som det uti någon måtto ansätta vele, eho som helst det vara kunde, intet an-

seendes någons vilja", en ed, som var affattad i så vidsträckta ordalag, att äfven väpnadt motstånd mot rikets konung kunde däri inbegripas [1]). Redan detta tyder på vidtgripande, ärelystna planer, hvilka utan tvifvel underblåstes af de män, som närmast omgåfvo den unge fursten. En af de främste bland desse var doktor Anders Olofsson, som i utlandet studerat lagfarenhet och vunnit juridisk doktorsgrad, sedermera blifvit använd i åtskilliga allmänna värf och slutligen af konung Gustaf år 1556 blifvit sänd till hertig Johan, på hvilken han icke utöfvade ett välgörande inflytande. Konung Gustaf uttalade i sina bref flere gånger sitt missnöje med honom, emedan han var fallen för dryckenskap, emottog mutor, i hemlighet dref tjufhandel o. s. v. En annan af hertigens rådgifvare, den till börden danske Hans Thomasson, var likaledes en skicklig och användbar, men opålitlig och förslagen man. Ett ännu större inflytande utöfvade dock en polack, vid namn Ezekias Gippel. Denne hade stått i Gustaf Vasas tjänst, men blef efter konungens död utsatt för våldsam förföljelse af Erik, hvarför han tog sin tillflykt till Johan, som emottog honom med välvilja och sedermera kallade honom „sin troman och sekreterare". Det var troligen denne, som ingaf hertigen tanken att söka en släktförbindelse med det polska konungahuset. Han var sedermera Johans verksamme och nitiske agent i Polen och medverkade väsentligen till att oviljan mellan denne och hans äldre broder alltmer upplågade. Konung Erik hatade honom lidelsefullt. Han benämnde honom „en ärelös, förtviflad skälm och bösewicht, som skamligen hafver förrådt och förfört vår broder, den högborne furste hertig Johan och kommit hans kärlighet till mycket obestånd med många falska och förrädeliga meningar". En fjärde, icke infödd man, spelade under dessa år en roll i Finland, ehuru han icke stod hertig Johan så nära som desse, nämligen Peter Follingius, som var hemma från Sverige och år 1558 efterträdde Mikael Agricola såsom biskop i Åbo. Paul Juusten yttrar sig i sin biskopskrönika i föga välvilliga ordalag om Follingius. Han säger, att Follingius blef antagen

[1]) K. A. Bomansson: *Hertig Johan och hans tid*, sid. 9.

till biskop på inrådan af doktor Anders, kamreraren Johan Thomasson och andra, som hatade det finska språket, att han hade ett listigt och svekfullt sinnelag och att prästerskapet klagade öfver hans snålhet och rofgirighet. Dessa beskyllningar bekräftas icke af andra historiska källor; ej heller har man anledning att af Follingius' utnämning till biskop sluta till att en plan att utrota finska språket blifvit uppgjord, hvarom icke några andra samtida vittnesbörd föreligga.

Bland hertigens inhemska rådgifvare var Klas Kristersson Horn den främste. Han föddes omkring 1517 på Åbo slott, där hans fader, Krister Klasson Horn till Åminne, var fogde. Han var en af landets mest betydande män under Gustaf Vasas finska krig, då han förordnades till fältöfverste vid artilleriet och verksamt deltog i Viborgs försvar. År 1557 erhöll han ståthållarämbetet öfver Viborgs slott och län, i hvilken egenskap han hade en väsentlig andel i ordnandet af de inveckladе förhållandena till Ryssland och till svärdsbröderne i Liffland. Bland den finska adelns medlemmar intager han ett lysande rum genom tapperhet och insikt och genom den karaktersfasthet han under skiftande förhållanden ådagalade. Hans farbroder, Henrik Klasson Horn till Kankas, hade likaså vunnit en betydande ställning under Gustaf Vasas regering. Sedan år 1549 var han lagman i Söderfinland. Såsom vi tidigare sett, har han icke gått fri från de beskyllningar för egennytta, som allmänt gjordes den finska adelns medlemmar. Med honom täflade i anseende Herman Pedersson Fleming till Villnäs och Lehtis [1], som redan år 1556 inträdde i hertigens tjänst, men i likhet med Henrik Horn öfvergaf honom, då en konflikt mellan hertigen och konungen förestod.

Hertig Johan, som såsom konung utförde betydande byggnadsföretag, ådagalade redan nu såsom hertig ett lifligt intresse för att bygga och pryda sina städer och slott. Af varaktig betydelse blef hans åtgärd att förflytta Ulfsby stad, som till följd af inloppets uppgrundande allt mera hade

[1]) Herman Fleming hörde till en yngre gren af ätten Fleming, hvilken sedermera ännu fortlefde, sedan den äldre grenen dött ut.

förfallit, till den plats vid Kumo älfs mynning, där Björneborg nu ligger. Fundationsbrefvet för Björneborgs stad utfärdades den 8 mars 1558. Han började äfven uppföra en slottsbyggnad invid staden, men hann icke slutföra detta företag[1]). Med stor förkärlek ägnade sig hertigen åt att ombygga och försköna Åbo slott, som på hans tid hade sin glansperiod och såväl till det yttre som det inre var vida ståtligare än i senare tider[2]). — Efter Eriks tronbestigning beröfvades Johan öfverbefälet i Finland (sid. 295).

Det räckte icke länge, innan afunden mellan Erik och Johan bröt ut i öppen tvist, hvartill förhållandena söder om Finska viken, blefvo den närmaste orsaken. Här hade reformationen i luthersk form slagit rot, och i och med detsamma hade svärdsbrödraordens ställning blifvit väsentligen undergräfd. Dess organisation, som helt och hållet var bestämd af katolskt-kyrkliga traditioner, stod i bjärt kontrast till den nya tidens sträfvanden. Äfven de ledande männen inom densamma tänkte knappt på annat än att vid den allmänna upplösning, som måste inträffa, såvidt möjligt tillgodose sig själfva. Samtidigt vände den ryska tsaren Ivan IV sina vapen mot deras länder. I november 1557 förklarade han svärdsbrödraorden krig, och på våren 1558 inbröto de ryska härskarorna manstarka i Liffland. Motståndet var svagt. I juli 1558 föll staden Dorpat i fiendernes händer. Svärdsbrödraordens ordensmästare, Gotthard Kettler, beslöt nu att söka Polens hjälp, om äfven med förlust af den själfständiga ställning orden hittills innehaft. Den 31 augusti 1559 slöt han med konungen af Polen ett fördrag, hvarigenom han jämte hela svärdsbrödraorden gaf sig under Polens skydd och åt denna stat afträdde betydande landssträckor. Exemplet följdes af biskopen i Riga, Riga stad och flere feodala herrar, så att Polen under början af år 1560 vann öfverhögheten öfver största delen af Liffland och Kurland. I Estland gestaltade sig däremot förhållandena på annat sätt. Man fruktade där Polen såsom ett katolskt land och

[1]) J. W. Ruuth: *Björneborgs stads historia*, sid. 37 ff.

[2]) A. Snellman: *Turunlinnan rakennushistorian aineksia*,. Analecta Archeologica Fennica I, Helsingfors 1890. J. Ahrenberg: *Ur Åbo slotts byggnadshistoria*, Helsingfors 1901.

ville hellre underkasta sig de skandinaviska rikena, Sverige och Danmark, hvilka man i religiöst hänseende stod nära. Biskopsstiftet Ösel underkastade sig Danmarks konung, Kristian III, som öfverlämnade detsamma åt sin broder, hertig Magnus. Reval däremot och ridderskapet däromkring vände sina blickar till Sverige.

Tidpunkten var af afgörande betydelse. Det gällde att välja mellan den mindre bemärkta ställning bland Europas makter, som Sverige hittills innehaft, och en framskjuten position full af faror, men möjligen äfven rik på ära och fördelar. I hög grad viktigt var valet för Finland, som såsom Sveriges förpost i öster måste blifva en hufvudskådeplats för de strider, som skulle utkämpas mellan svärdsbrödernes arfvingar.

Redan under Gustaf Vasas sista lefnadsår hade den liffländska frågan lifligt sysselsatt den svenska regeringen, men den gamle konungen hade däri, liksom i allt, gått försiktigt till väga. Sönerne manade honom att icke låta tillfället att vinna besittningar söder om Finska viken gå sig ur händerna. I synnerhet var Johan, som hoppades att på ruinerna af svärdsbrödernes besittningar kunna grundlägga ett nytt själfständigt rike, ifrig. „Käre son", skref fadern, „oss förundrar ock, att du är så heter till att trängta och längta efter olyckan". Det var först sedan Danmark fattat fast fot i Estland, som Gustaf Vasas ståndaktighet började vackla, ty han ville icke gärna gifva den gamla medtäflaren fritt spelrum. Dock togs icke under hans tid något afgörande steg.

Erik, som hyste stora planer på utvidgandet af Sveriges yttre makt, tvekade däremot icke att kasta sig in i de liffländska förvecklingarna. Han svarade staden Revals deputerade den 3 januari 1561, att han, om de ville gifva sig under Sveriges krona, skulle skydda dem mot hvem det vara måtte och upprätthålla deras privilegier och friheter. Kort därefter sändes en beskickning, bestående af Klas Kristersson Horn, Hans Larsson Björnram och en tysk sekreterare vid namn Herman Bruser till Reval med uppdrag att söka förmå staden att erkänna Sveriges öfverhöghet. De anlände den 25 mars 1561 till Reval, där de efter långvarig underhandling af stadens råd samt af menigheten och ridderska-

pet i de närliggande landskapen emottogo förklaring om, att man ville gifva sig under Sverige. Horn tillförsäkrade Reval och dess invånare Sveriges skydd, religionsfrihet och upprätthållandet af dess privilegier, hvaremot Sverige skulle äga rätt att inlägga krigsfolk i staden. Någon tid senare öfverlämnades äfven slottet åt Horn, hvars namn så mycket ärorikare förbands med dessa viktiga händelser, som han verksamt höjde sin stämma till förmån för den förtryckta estländska allmogen, hvars ställning nu i någon mån förbättrades. Icke fullt ett år senare, i mars 1562, nedlade Gotthard Kettler högtidligt sin ordensmästarvärdighet, sålunda offentligen tillkännagifvande, att den fordom mäktiga och lysande svärdsbrödraorden upphört att lefva. Det svenska väldet blef under den närmast följande tiden alltmer befäst, genom att Horn bemäktigade sig Pernau, Weissenstein med flere slott och områden i Estland och Liffland. Sålunda var grunden lagd till Sveriges östersjövälde, men äfven till den söndring mellan Sverige och Polen, som skulle fortfara i ett och ett halft sekel och mäktigt bidraga till Polens undergång och Sveriges svaghet, medan däremot den ännu barbariska grannen i öster småningom utvecklade sig först till en nordisk, sedan till en europeisk stormakt.

Med grämelse sågo Johan och hans förtrogna rådgifvare konung Erik fatta fast fotfäste på en mark, som de själfva tänkt sig såsom skådeplatsen för sina segrar och eröfringar. Johans planer hade helt och hållet blifvit korsade, och han hängaf sig nu åt den farliga tanken att förbinda sig med Polen, hvars ställning till Sverige dag för dag blef fientligare, genom att anhålla om den polska konungen Sigismund II Augusts systers, prinsessan Katarina Jagellonicas hand. Sedan underhandlingarna därom någon tid fortgått, beslöt Johan att personligen i Polen fullfölja sin afsikt. Den 19 juni 1562 afseglade han i det polska sändebudet, grefve Tenczins sällskap på ett fartyg, som bar det stolta namnet Ursus Finlandicus. De förtrogne rådgifvarne, Henrik Klasson Horn och Herman Fleming, hörde till följet, och farkosten styrdes af en borgare från Åbo, Henrik Innamaa, som erhöll en läst råg i ersättning. Den 26 juni 1562 landsteg hertigen i Danzig, där underhandlingarna fortsattes, oaktadt konung Erik

numera allt bestämdare yttrade sitt missnöje med giftermål
handeln med Polen och slutligen förbjöd densamma.
midten af september mötte han Sigismund August i Kovı
i Litauen, där giftermålsfördraget affattades; brölloppet fir
des i Vilna den 4 oktober. Johan lät Katarinas morgoı
gåfva, stor 32,000 gyllen, och hennes mödernearf, stiganı
till 52,000 dukater, innestå hos Sigismund August. Till s
gemåls lifgeding bestämde han Åland med Kastelholms slot
staden Raumo samt socknarna Letala och Lappo. Men b
tydelsefullast var, att Johans älsklingsplan att komma i b
sittning af ett liffländskt område nu blef förverkligad. Ha
lånade nämligen åt Sigismund August en summa af 120,0(
daler och erhöll i pant därför sju slott i Liffland, belägı
emellan de af polackarne och svenskarne ockuperade omr
dena; voro dessa slott icke inom åtta år inlösta, ägde Joha
behålla dem, tills hela summan blifvit erlagd. Sålunda vil
Johan, sedan fientligheterna mellan Sverige och Polen reda
begynt, kasta sig mellan de stridande, en ställning, hvilke
var så mycket mera ohållbar, som han genom den underså
liga trohetens band var förbunden med den ene af dess
Redan själfva penningförsträckningen åt Polen var en t
brottslighet gränsande handling och betraktades så af Eri
som hetsig och obetänksam hvarken sökte eller fann med
att bilägga den begynnande konflikten.

De nyförmälda färdades landvägen öfver Riga och Rev
till Finland. Om resan från Reval berättar en samtida, a
de den sista november seglade från denna stad. Färden v
svår, ty en häftig storm uppkom, som sönderslet fartyge
segel. Då man slutligen i början af december anlände t
finska skären och landsteg vid kusten, var endast en vag
till mötes, hvarför hoffolket måste gå till fots. Andra dage
kommo bättre åkdon, och en styrka af omkring ett tuse
man till häst hälsade hertigen välkommen. Själf skyndad
han förut till Åbo för att ställa allt i ordning och möt
sedan, åtföljd af sina förnämsta män, hertiginnan. Däreft
firades på Åbo slott en åtta dagars högtid med dans o
hvarjehanda festligheter [1]).

[1]) A. Fryxell: *Handlingar rörande Sveriges historia*, del. III, sid. ·
Stockholm 1836—43.

Om det lif, som under den närmast följande tiden fördes på Åbo slott, hafva vi endast torftiga underrättelser, men dessa gifva dock vid handen, att man vid det hertigliga hofvet i Åbo utvecklade en furstlig ståt, som knappt gaf vika för prakten vid det polska konungahofvet. De uppgifter vi hafva om det unga fursteparets lösegendom vittna om en för nordens förhållanden storartad lyx. Några detaljer därom torde här kunna anföras. Furstinnan själf bar en mössa af röd karmosinsammet, rikt prydd med guld, rubiner och diamanter, som uppskattades till två tusen två hundra daler. Bland halsprydnader nämnes ett halsband med rubiner, diamanter och pärlor, värderadt till fyra tusen daler. Ett hänge med en stor diamant, en rubin och en pärla värderades till åtta tusen daler. Såväl männens som kvinnornas dräkt utgjordes af öfver- och underkläder af sammet, fodrade med dyrbara skinn och stickade med silke. Bland husgerådssakerna nämnas dyrbara silfverfat, kannor, dryckesskålar o. s. v. Självfva slottet, där det furstliga paret bodde, hade blifvit utvidgadt och förskönadt samt prydt med tapeter och taflor, behandlande ämnen ur de klassiska myterna, hvilka genom renässansen vunnit en förut okänd betydelse för den västerländska bildningen, eller ur den heliga historien. Här sågos: Paris på väg till Grekland med sina följeslagare, Priamus emottagande den röfvade Helena och en mängd andra scener ur det trojanska kriget, Absalons historia m. m. Äfven det furstliga parets boksamling vittnade om tidens på en gång religiösa och klassiska riktning. Invid Ovidius, Plutarchus och Cicero funnos bibeln på flere olika språk, Nya testamentet på finska, augsburgska bekännelsen m. fl. teologiska arbeten. Huru hoffolket tillbragte sina dagar känna vi icke närmare, men säkert voro jakt och tornerspel de hufvudsakliga förlustelserna. En torneringsplan fanns i Åbo, och på Runsala invid staden anlades en djurgård, där sällsynta utländska villebråd skulle hållas. Äfven litterära och musikaliska nöjen förekommo. En gång uppförde djäknarne vid Åbo skola påsktiden en teaterrepresentation inför hertigen, hvarför de erhöllo en rundlig penningskänk. Fiol- och lutspelare lifvade med sitt spel slottsfesterna, vid hvilka talrika utlänningar, polacker och tyskar,

med sönerna af de inhemska adliga familjerna täflade i elegans och belefvenhet [1]). Äfven annorstädes, där hertigen vistades, utvecklade han en lyx, som i någon mån motsvarade lyxen på Åbo slott. På Ulfsby gård, som han ofta besökte, voro väggarna behängda med tapeter och väggbonader af gul rysseväf samt prydda med taflor föreställande scener ur den heliga skrift. Borden voro täckta med dukar af holländskt lärft, insydda med rödt, grönt och svart silke o. s. v. [2]).

Men under det hertigen och hans gemål sålunda fröjdade sig öfver sin unga lycka, väntade konung Erik på ett tillfälle att tillfoga sin broder ett afgörande slag. Redan i början af år 1563 tillkännagaf han uttryckligen, att han fordrade att hertigen helt och hållet skulle afhålla sig från att befatta sig med slotten i Liffland och bestämdt förklara sig, huruvida han ville hålla sig till Polen eller Sverige. Hertigen svarade, att han icke ville afstå från de slott han i pant erhållit. Han kunde för öfrigt icke begripa, hvaraf Eriks misstankar uppstått, då han ju alltid ådagalagt beredvillighet och trohet mot konungen och riket [3]). I denna bittra ton fortsattes skriftväxlingen, tills en händelse inträffade, som bragte striden till utbrott. En af hertig Johans forna tjänare, en finsk adelsman vid namn Johan Bertilsson, uppträdde nämligen under våren 1563 i Upland, talade i föraktliga ordalag om konung Erik och häntydde på, att hertig Johan inom nästkommande Mickelsmässa skulle bemäktiga sig regeringen. Han fängslades och underkastades tortyr, hvarvid han sade, att hertigen utsändt honom för att väcka uppror mot konungen. En bekännelse, som sålunda med våld frampressades, har naturligtvis ringa betydelse inför historien, men den betraktades af konungen och hans omgifning såsom fullt sakenlig, och numera skred Erik till den ena våldsamma åtgärden efter den andra mot brodern.

---

[1]) Fant: *De luxu aulæ Johannis ducis Finlandiæ*, ak. diss., Upsala 1797; K. Grotenfelt: *Muutamia tietoja Juhani herttuan hovista Turussa. Koitar* IV, Helsingfors 1885.

[2]) J. W. Ruuth: *Björneborgs stads historia* sid. 34, Helsingfors 1897.

[3]) Cl. Annerstedt: *Grundläggningen af svenska väldet i Liffland*, sid. 90.

Han stämde Johan i bref af den 23 april 1563 att inom tre veckor komma till svars i Stockholm och kallade ständerna att den 1 juni infinna sig i denna stad, väl äfven för andra angelägenheter, men i främsta rummet för att fälla dom öfver hertig Johan. Befallning därom utgick äfven till Finland, i det att konungen föreskref, att fogdarne såväl i furstendömet som de öfriga länen därstädes skulle hvarje inom sitt fögderi „utnämna" tre beskedliga bönder, hvilka jämte fyra präster från hvart härad och två af de förnämsta borgarne från hvarje köpstad skulle begifva sig öfver till Stockholm. Fritt val af representanter tyckes på denna tid, att döma af kallelsebrefvets ordalag, icke kommit i fråga. I bref till ståthållaren i Viborg, Jakob Henriksson Hästesko, klagade konungen öfver Johans stämplingar och uppmanade till vaksamhet mot denne. Han sände slutligen tvenne pålitliga män, Erik Gustafsson Stenbock och Ivar Månsson Stiernkors, till Finland för att där bevaka sina angelägenheter. Desse tillfångatogo tvenne af hertigens förtrogna rådgifvare, hvilka fördes till Stockholm, där de blefvo tvungna att vittna emot sin herre.

Nu först öppnades hertigens ögon för det vådliga i den ställning, hvari han befann sig. Han hade litat på sin broders långmodighet och på sina mäktiga förbindelser så inom som utom riket, men nu fann han sig plötsligt ensam gentemot rikets hela makt. Han sammankallade sina förtrogna rådgifvare, bland dem Henrik Klasson Horn och Herman Fleming, men äfven de funno ställningen förtviflad. Henrik Klasson Horn yttrade, att han af en förtrogen vän erhållit underrättelse om att konungen beslutat att våldsamt öfverfalla hertigen och låta döda honom eller kasta honom i evigt fängelse. Bäst vore därför, att hertigen och hertiginnan för att undvika den förestående olyckan flydde från landet och begåfve sig till Danzig. Han själf och Herman Fleming försäkrade, att de, så innerligt de än voro fästa vid sitt fosterland, dock ville lämna det och med hustrur och barn följa hertigen på flykten [1]). Hertigen följde icke detta råd, utan föredrog att med vapen i hand bjuda konung Erik spet-

[1]) A. Fryxell: *Handlingar rörande Sveriges historia,* III, sid. 24.

sen. Men därvid ville icke de finska rådgifvarne, så högtidligt de än förnyat sina skriftligen åt hertigen afgifna trohetsförsäkringar [1]), stå vid hans sida. Den tid var redan förbi, då trohetsförpliktelsen mot länsherren ansågs mera bindande än förpliktelsen mot riket, och vi kunna icke förvåna oss öfver att Henrik Klasson Horn och Herman Fleming bäfvade tillbaka, då det gällde att föra afvog sköld mot detta. De öfvergåfvo plötsligt hertigen och flydde till Sverige, där de till och med någon tid senare, vid riksdagen i Stockkolm, vittnade mot sin herre. Deras exempel följdes af nästan alla medlemmar af den högre finska adeln, som tidigare anslutit sig till hertigen.

Den 7 juni fälldes vid riksdagen i Stockholm dom öfver hertigen, lydande, att han förverkat lif, gods och arfsrätt till riket, emedan han brutit mot konung Gustafs testamentsordning, sin ed och Arboga-konstitutionen, undsatt konungen af Polen, Sveriges förklarade fiende, med penningar o. s. v. Dock erbjöds Johan tillfälle att ännu, om ock på förödmjukande villkor, försona sig med konungen. Till honom sändes nämligen tvenne sändebud, Hogenskild Bielke och Olof Henriksson, för att erbjuda förlikning på villkor, att han icke vidare skulle befatta sig med rikets allmänna angelägenheter, icke utan Eriks samtycke lämna sitt furstendöme, afstå från sin rätt att slå mynt m. m. Då det likväl icke var att förmoda, att Johan skulle finna sig i sådana förödmjukande bestämningar, utfärdades den 13 juni en befallning till hertigdömets invånare att deltaga i kampen mot hertigen, som icke blott hade velat lösrycka hertigdömet från konungariket, utan äfven velat skilja Erik från det kungliga regementet. De finnar från hertigdömet, som besökt riksdagen, upptogos slutligen i konungens särskilda hägn gentemot hertigens möjliga hämnd [2]). De truppstyrkor, som samtidigt afsändes till Finland, voro betydande. Under befäl af Henrik Klasson Horn, Herman Fleming, Ivar Månsson Stiernkors, Klas Eriksson Fleming och andra adelsmän, som

[1]) Henrik Klassons försäkran af den 6 juni 1562, K. A. Bomansson: *Hertig Johan och hans tid,* sid. 10.

[2]) A. I. Arwidsson: *Handl.* X, sid. 78 ff.

till stor del förut stått i hertig Johans tjänst, afgingo omkring 1,000 ryttare och 9,000 man fotfolk.

För stolt att gifva vika vägrade hertigen att underkasta sig de senast af Erik framlagda villkoren, men kunde dock icke dölja för sig, att den krigsmakt han förfogade öfver var alltför obetydlig för att motstå broderns. Han vände sig därför till massan af folket i sitt furstendöme med begäran om dess energiska understöd. Han sände budbärare till landsbygden för att underhandla med allmogen. [1]) Han sammankallade allmänheten vid Henriksmässotiden (18 juni) till Åbo och sökte i ett tal till de församlade ådagalägga, att han själf sökt göra allt för att upprätthålla sämja med sin broder, men att denne vedergällt honom med orättvisa och kränkningar. Erik hade invecklat riket i flere svåra krig och utan nytta förskingrat den skatt, som undersåtarne i salig konungens tid samlat. I afsikt att komma det arma riket till hjälp, hade han själf begifvit sig till Polen för att begära konungens af Polen yngsta syster till maka och sålunda förbereda ett förbund med detta rike. Därtill hade Erik gifvit sitt bifall, men dock hade konungen med anledning däraf öppnat den häftigaste förföljelse mot honom. Sedan han sålunda hopat förebråelser på förebråelser mot sin broder, bad han att menige man skulle bemäktiga sig konungens tjänare och brefdragare, hvar helst de påträffades, och döda eller tillfångataga dem, och frågade slutligen om de församlade ville bistå honom, då ju konungen hade gjort honom så mycken orätt, hvartill de svarade ja och svuro honom en ed därpå och „beseglade eden“ [2]). Att Johan sålunda vände sig till folket utvisar, att han ansåg sig äga dess förtroende, och det är i själfva verket troligt, att den unge fursten genom mildhet och frikostighet förvärfvat sig sympatier. Men det visade sig dock snart, att folkets känslor voro en alltför lös mark, för att något bestående skulle kunna byggas därpå.

De kungliga trupperna sammandrogos nämligen redan

[1]) K. G. Leinberg: *Hertig Johans Diarium öfver utgångna bref*, Bidrag till Åbo stads historia I, 7, Helsingfors 1891.

[2]) Magnus Svederus: *Stockholms magasin*, III, sid. 31—37, Stockholm 1781.

kring Åbo. Belägringen af slottet begynte i början af juli månad, och hamnen spärrades genom en flotta under Hans Larsson (Björnram). Allt hopp om undsättning, vare sig från Polen eller annat håll, hade svikit, hvarför hertigen såg sig hänvisad uteslutande till slottsbesättningen, hvilken steg till något öfver 1,000 man, de flesta svenskar och finnar, men äfven ett antal tyskar och polacker. Slottet blef inom kort från alla håll omringadt och beskjutet. Icke ens hertiginnans sofgemak var skyddadt mot kulorna. Likväl lyckades de belägrade afslå ett stormningsförsök och troligen skulle belägringen varat länge, om icke myteri yppat sig bland själfva slottsbesättningen. De svenska soldaterna yttrade högljudt, att hertigen, lika väl som de själfva var en konungens undersåte. De hotade att öfverlämna hertigen och hertiginnan åt konungen och flydde talrikt öfver till det kungliga lägret; en dag deserterade ända till femtiofem soldater på halfannan timme. Sedan ställningen sålunda dag för dag blifvit alltmer förtviflad, kapitulerade hertigen slutligen den 12 augusti 1563 och blef jämte sin gemål öfverförd till Sverige. Hertigen och hertiginnan fingo lejd till Stockholm [1]), men ett stort antal tjänare fängslades och ställdes sedermera till rätta inför den kungliga nämnden, där Göran Persson utverkade deras fällande till döden. Bland de dömde voro tvenne präster: herr Nils i Uskela och herr Matts i Töfsala. Några af de fällda blefvo visserligen benådade, men stort var dock antalet af de hertig Johans forna tjänare, som sågos halshuggna och steglade invid Stockholm. „Det var ett ömkeligt spektakel", sade ett åsyna vittne, „att skåda på det halshuggande och steglande, som vederfors hertig Johans tjänare i staden och på malmarna. Jag och mången med mig kunde icke utan gråtande ögon se't" [2])

Omedelbart efter Åbo slotts fall förenades Johans finska hertigdöme med det kungliga området i Finland. Dess historia är endast en kort episod i berättelsen om de statshvälfningar, som uppfylla Sveriges historia under slutet af

[1]) K. Grotenfelt: *Turun linnan piiritys ja antauminen 1563,* Hist. ark. XVI 2, sid. 33—40.

[2]) Carl Silfverstolpe: *Om Göran Persson och konungens nämnd,* Hist. tidskrift utg. af Svenska historiska föreningen 1881, sid. 345.

16:de seklet, men intager i Finlands häfder ett märkligt rum. En del af vårt land stod på denna tid under en själfständig politisk ledning; ett lysande hof, där en i norden sällspord lyx var rådande och ridderliga seder och ädel bildning voro hemmastadda, spridde glans kring Auras bygder; de olyckor, som träffade hertigen, hafva gifvit ämnen åt en senare tids skaldekonst.

Det var icke länge, som konung Erik oblandadt njöt af segerns frukter. De mörka sidorna i hans karakter började efter kampen med brodern alltmer framträda. Misstänksamheten blef en förhärskande lidelse, som med fruktansvärd våldsamhet vände sig mot både vän och fiende. Ärelystnaden ledde honom in på föga välbetänkta krigiska företag, och slutligen blefvo hans personliga förhållanden så ovärdiga, att rikets allmänhet icke mera ville fördraga honom såsom konung.

I Estland upphörde Klas Kristersson Horns betydelsefulla verksamhet mot slutet af år 1563, då han kallades till krigsteatern i västern, medan däremot Henrik Klasson Horn till Kankas fick öfverbefälet öfver de svenska trupperna därstädes. Svagt understödd af konungen, som använde rikets förnämsta stridskrafter i det nyss utbrutna kriget mot Danmark, vann han icke synnerlig framgång. Danskarne lämnades i besittning af Ösel och mot polackerne fördes ett lamt försvarskrig, där segrar och nederlag växlade med hvarandra, utan att betydande resultat å någondera sidan vunnos. Den viktigaste händelsen var, att staden Pernau år 1565 genom list eröfrades af polackarne. Förgäfves sökte Henrik Klasson återvinna denna viktiga punkt. Till och med trängde de polska trupperna ända fram mot Reval, men blefvo med förlust tillbakaslagna af Henrik Klasson. Under de följande åren aftynade kriget. Svenskarne förblefvo i besittning af större delen af Estland, hvars förbindelser med Finland nu blefvo ännu mångsidigare och lifligare än förut, medan större delen af Liffland förblef i polackernes händer. Med spänning afvaktade man i dessa nejder, huru Sveriges förhållande till den fjärde af de makter, som velat vara med om delningen af arfvet efter svärdsbröderne, Ryssland, skulle gestalta sig, men till lycka äfven för Finland hindrade den gemen-

samma fiendskapen mot polackerne utbrottet af ett krig på rikets östra gräns. Underhandlingarna med Ryssland fortgingo oafbrutet under hela Eriks regering. En första fredstraktat på tjugu års tid ingicks i augusti 1561. I november 1564 upprättades i Dorpat ett nytt fredsfördrag, som skulle vara i sju års tid, med villkor att Sverige skulle behålla större delen af Estland; endast den östligaste delen af detta landskap skulle tillfalla Ryssland, som tillika skulle få fullfölja sina anspråk på Liffland. I början af år 1566 sände konung Erik ännu en underhandlare, Hans Larsson Björnram, till Ryssland. Denne återkom med löfte om fred och förbund med Rysslands tsar, Ivan IV, såvida Erik uppfyllde ett villkor, som var af så vanhedrande beskaffenhet, att ett tillmötesgående i denna punkt icke under några förhållanden bort komma i fråga. Den ryske tsaren begärde nämligen utlämnandet af hertig Johans gemål, Katarina Jagellonica, hvars hand han tidigare förgäfves sökt vinna. Konung Erik tillbakavisade icke omedelbart det ryska förslaget. Mot slutet af 1566 sändes en ny beskickning under ledning af Nils Gyllenstierna till Ryssland, hvilken i februari 1567 med tsaren afslöt ett fördrag, i hvilket det uttryckligt hette, att konungens af Polen syster, Katarina, af Erik skulle utlämnas åt Ivan. En gränslinje uppdrogs mellan Sveriges och Rysslands besittningar i Östersjöprovinserna; fred och vänskap skulle härska mellan de bägge länderna. Detta fördrag godkändes icke af Erik XIV, men freden upprätthölls likväl under hela hans regering [1]).

Medan dessa händelser försiggingo i öster, upplågade på rikets västra gräns ett krig, framkalladt af den gamla nationalfiendskapen mellan Sverige och Danmark, hvilken gifvit sig luft i flere tvistigheter. Danmark hade i sitt vapen upptagit de tre kronor, som af gammalt voro Sveriges vapenmärke, hvaremot konung Erik å sin sida i Sveriges vapen upptagit både Danmarks och Norges. Den rivaliserande ställning de båda makterna intogo i Estland bidrog att öka bitterheten. I krigets händelser spelade Klas Kristersson Horn

[1]) S. O. Rydberg: *Sveriges traktater med främmande makter* IV Stockholm 1888, sid. 351, 369, 538. ff.

en betydande roll. Redan kort efter krigets utbrott 1563 blef han kallad till Sverige, men det ärorikaste skedet i hans lif började under sommaren 1564, då han erhöll öfverbefälet till sjöss. Han sammanträffade med den danska flottan vid Öland den 12 augusti 1564. Striden fortfor ända in på följande dag, då danskarne måste draga sig tillbaka med stora förluster i skepp, döde och fångar. Ännu ärorikare var 1565 års sjöfälttåg. Horn afseglade den 15 maj 1565 från Dalarö invid Stockholm, besegrade danskarne och de med dem förbundna lybeckarne invid pommerska kusten och kastade därefter ankar i Öresund, hvarvid den danska hufvudstaden råkade i den största förskräckelse. Han kunde dock icke landstiga, utan drog sig tillbaka, hvarefter han för andra gången besegrade de förenade danska och lybska flottorna invid Mecklenburg samt för tredje gången den 7 juli invid Bornholm. Vid sistnämnda tillfälle togs det danska amiralskeppet Jägmästaren, hvarjämte befälhafvaren Otto Rud råkade i fångenskap. I Stockholm emottog man med ärebetygelser den segerrike hjälten, som ännu följande år den 26 juli sammandrabbade med de fientliga flottorna vid Öland. Sedan han ytterligare fört befäl vid landtarmén, insjuknade han plötsligt och afled den 9 september 1566. Klas Kristersson var icke blott tidens ärorikaste hjälte på svenska sidan utan öfverträffade äfven de flesta samtida genom karakterens storhet och kraft.

Emellertid påskyndade Erik XIV sitt fall genom den grymma förföljelse han öppnade mot några af de inflytelserikaste adelssläkterna, i främsta rummet Stureskäkten. Sedan han skymfligt förolämpat den gamle grefve Svante Stures son, Nils Sture, lät han på våren 1567 fängsla Svante Sture, hans yngre son Erik, Sten Leijonhufvud, Sten Banér, Abraham Stenbock och Ivar Ivarsson, hvilka inför rikets ständer, som sammankallades till Upsala, anklagades för förrädiska stämplingar. Den började rättegången afbröts genom ett våldsamt utbrott af Eriks raseri. Han störtade in i Nils Stures fängelse, gaf honom tvenne dolkstygn och lät en drabant fullborda mordet. Kort därefter mördades på hans befallning Svante Sture och flere af de fångna herrarne, medan han själf förvirrad irrade kring i bygderna.

Regeringen fördes under denna tid af två riksråd, Pehr Brahe d. ä. och Sten Eriksson Leijonhufvud. Någon tid senare greps Erik af ånger och frigaf hertig Johan, som sedan 1563 suttit fängslad på Gripsholms slott. Men fram på våren 1568 vaknade förföljelseraseriet ånyo, och knappt kunde numera någon af de höga herrarne känna sig säker för sitt lif. Missnöjet bragtes slutligen till sin höjd, då Erik ingick äktenskap med Karin Månsdotter, en korpralsdotter, som af traditionen blifvit förhärligad såsom en förebild af kvinnlig kärlek och godhet, men, såvidt historiska intyg gifva vid handen, hvarken till seder eller bildning var höjd stort öfver de öfriga kvinnorna vid Eriks hof. Den 4 juli 1568 firades i Stockholm konungens förmälning med henne och den 5 juli kröntes hon till drottning. Emellertid rustade sig hertigarne Johan och Karl att i spetsen för adeln beröfva Erik kronan. De samlade i södra Sverige en här, med hvilken de i augusti bröto upp mot Stockholm. Den kungliga hären under Ivar Månsson Stiernkors blef slagen, hvarefter de förbundne norrifrån nalkades Stockholm och den 17 september lägrade sig utanför staden. Den 29 september gaf sig hufvudstaden, hvarvid konung Erik föll i fångenskap. Hans afsättning ägde dock rum först följande år. Den 25 januari 1569 förklarades han nämligen vid en riksdag i Stockholm afsatt och förlustig den arfsrätt han och hans arfvingar förut haft till Sveriges rike, hvarjämte han dömdes att hållas i fängelse. Johan förklarades för konung under namn af Johan III.

Till Finland hade Erik sändt sin betrodde krigshöfding Ivar Månsson Stiernkors för att skaffa hjälp, men denne, som såg Eriks stjärna fallen, förklarade sig till förmån för Johan och bragte Åbo slott i dennes händer. Jämte honom erhöll Hans Larsson Björnram högsta befälet i landet. Den ende af de finska adelsmännen, till hvilken Johan tyckes hafva hyst agg och hvars motstånd han fruktade, var Henrik Klasson Horn, som (sid. 313) var befälhafvare i Estland. Han befallde, att dennes närmaste anförvanter i Finland skulle arresteras och öfvervakas såsom underpanter för hans trohet. Tillika förbjöds Henrik Klasson att komma inför konungens ögon utan särskild befallning och ålades att tillsvidare uppehålla sig på sina gårdar i Finland. Konung Jo-

hans farhågor voro dock föga grundade, och Henrik Klasson öfverlämnade utan svårighet de svenska besittningarna i Estland och Liffland åt konung Johans sändebud [1].

Den afsatte konung Eriks öde blef sorgligt. Han hölls först fängslad på Stockholms slott, där hans väktare, Olof Gustafsson Stenbock, behandlade honom med våldsam stränghet, men fördes i juli 1570 till Finland för att hållas i säkrare förvar på Åbo slott. Hans fängelse var numera lindrigare, ty han var omgifven af sin familj och hade ganska talrik betjäning [2]. Sedan kriget med Ryssland utbrutit, greps Johan af fruktan att Ivan IV skulle försöka befria Erik från fängelset, hvarför han 1571 gaf Klas Fleming befallning att föra Erik från Åbo till Kastelholm på Åland. Därifrån flyttades han, fortfarande bevakad af Klas Fleming, till Gripsholm samt ytterligare till Västerås och Örbyhus slott. Gång efter annan upptäcktes sammansvärjningar till den olyckliges förmån, hvarigenom Johan hölls i ständig oro och alltmer leddes på tanken, att ingen säkerhet för honom kunde finnas, så länge Erik lefde. Det är troligt, om också icke fullt säkert, att Erik på Johans befallning förgiftades; han afled den 26 februari 1577.

Konung Eriks familj, som allt ännu till stor del förblifvit vid hans sida, skingrades numera. Sonen Gustaf tillbragte sitt lif i landsflykt och dog slutligen i Ryssland i fängelse. Dottern Sigrid förmälde sig med en af Finlands främsta adelsmän, lagmannen i Norrfinne lagsaga, Henrik Klasson Tott. Karin Månsdotter erhöll af Johan betydliga förläningar, bland annat Liuksiala kungsgård i Kangasala socken med tjugusex underlydande hemman, där hon lefde intill sin död, 1612. Det berättas, att den hårdaste af konung Eriks fångvaktare, Olof Stenbock, under striden mellan Sigismund och hertig Karl nära Åbo blef tillfångatagen, bunden vid ett träd, ihjälskjuten och nedgräfd, men att Karin Månsdotter i hemlighet skulle hafva sändt några tjänare, hvilka beredde den döde en anständig begrafning. Karin Månsdotter begrofs i Åbo domkyrka.

[1] A. I. Arwidsson: *Handl.* X, sid. 169; Thure Annerstedt: *Svenska väldet i Liffland 1564—1570,* sid. 42, Göteborg 1877.

[2] A. G. Ahlqvist: *Erik XIV:s fängelse och död,* Stockholm 1868.

Förvaltningen i Finland fortgick under Eriks tid såsom under Gustaf Vasas regering. Gustaf Fincke stod under hans första år i spetsen för landets styrelse. Åren 1564 och 1565 nämnes Jakob Henriksson Hästesko såsom „gubernator“ i Finland, men sistnämnda år tillträdde Fincke ånyo ämbetet, hvilket denne förtjänstfulle man bibehöll intill sin död 1566. Hans efterträdare, Ivar Månsson Stiernkors, till 1568, samt sedermera Nils Boije och Hans Larsson Björnram till Isnäs hafva icke lämnat anmärkningsvärda spår af sin verksamhet. En bestämd myndighet tyckas desse män icke haft; de stodo framom öfriga höfvidsmän endast däri att regeringen till dem i främsta rummet riktade sina befallningar och fäste särskild vikt vid deras yttranden. Förutom de gamla klagomålen öfver fogdarnes och ämbetsmännens godtycke höras på denna tid nya besvär, framkallade genom följderna af den stormaktspolitik Erik inslagit. De trupper, som sändes till Estland och Liffland, tågade nämligen genom Finland eller förlades i vinterkvarter i landet, till stor tunga för invånarne. Äfven i öfrigt användes landets krafter i större omfång än någonsin förut för krigiska rustningar. I början af 1562 mönstrades af Gustaf Fincke vid Tavastehus ej mindre än 214 hästar och vid Viborg 125 hästar med tungt rustade ryttare [1]).

Den kyrkliga styrelsen i Åbo stift tillföll Paul Juusten, sedan Follingius såsom en af Johans anhängare omedelbart efter Åbo slotts fall 1563 blifvit aflägsnad från Åbo biskopsstol. Juustens verksamhet skola vi i det följande närmare omtala. I Viborgs stift efterträddes han af Knut Johansson (1563—1564) och Erik Härkäpæus (1568—1578). Den sistnämnde omnämner i ett bref till konung Johan III, att han tidigare såsom rektor i Viborgs skola infört studiet af grekiska språket därstädes, hvilket beredt honom hat och förföljelse. Studiet af den klassiska litteraturen var ännu så litet uppskattadt, att man, troligen från kyrklig ståndpunkt, motsatte sig hans bemödanden för dess upphjälpande [2]).

[1]) Mönsterrullor i svenska riksarkivet.

[2]) H. G. Porthan: *Chronicon*, sid. 629.

5. Johan III.

De förhållanden, som bragt Johan III på tronen, bestämde till icke ringa del karakteren af hans regering i synnerhet i dess början. Han hade störtat sin broder med adelns hjälp och var därför tvungen att i vidsträckt mån öka dess rättigheter. De adelsprivilegier han den 8 juli 1569 utfärdade äro epokgörande i den svenska adelns historia, hvarför de här i korthet böra återgifvas. Grefvar, friherrar, riksråd och riddare erhöllo rätt att uppbära konungens andel af böter, som erlades af deras egna landbönder. Öfriga adelsmän ägde att uppbära häradshöfdingarnes andel i sakören. I saker som rörde lif och ära skulle adelsman ej dömas af ringare än adelsman. Till häradshöfdingar och domare skulle framdeles endast adelsmän förordnas. Dock förbehöll sig konungen rätt att förläna åtskilliga namngifna domarplatser, bland dem flere i Finland, åt sina hoftjänare, vare sig att de voro af frälse eller ofrälse börd. Adelns landbönder befriades från dagsverksskyldighet till kronans slott. Bodde de på mindre afstånd än en mil från sätesgården, skulle de gå fria från knektutskrifning, utom då uppbåd att gå man ur huset utfärdades. I gärder, utlagor och skjutsresor skulle de deltaga endast till hälften mot skattebönderna. Den adliga rusttjänstskyldigheten lindrades

---

Källor och arbeten att rådfråga till Finlands historia under Johan III:s regering: A. I. Arwidsson: *Handlingar* etc. (Stockholm 1848—1857); W. Tavaststjerna: Lisätietoja Suomen sotahistoriaan Juhana III:n hallituksen alkuvuosilta (ak. diss. Helsingfors 1875); S. Elmgren: P. Juusten och Erik Eriksson i Finlands minnesvärda män, I, sid. 325—362, II, sid. 1—50; K. Grotenfelt: Suomen historia uskonpuhdistuksen aikakaudella 1521—1617, h. 1—8, Jyväskylä, 1899—1901; Riksregistraturen.

i betydlig mån. Adelsman skulle i krigstid för fyra hundra mark årlig inkomst, sätesgårdarna undantagna, hålla en välrustad man till tjänst inom riket på egen bekostnad, men endast för fjorton dagars tid sörja för ryttarens underhåll vid tåg utom rikets gränser; fortgick fälttåget utöfver denna tid, skulle adelsmännen och deras tjänare åtnjuta sold. Under fredstid nedsattes rusttjänsten till hälften. Märkligast var dock bestämningen, att adelsman med mindre inkomst än fyra hundra mark om året antingen skulle fullgöra rustning med häst och karl eller ock sälja sitt gods åt närmaste fränder, men dock icke mista sköld och vapen utan behålla dem och sina adliga rättigheter. Härmed var för första gången i lag erkändt, att man kunde vara adelsman utan att göra rusttjänst eller äga fast egendom, hvarigenom möjlighet var beredd för uppkomsten af en namnadel, grundad mera på titel än på jordegendom [1].

Särskildt gynnades den höga aristokratien, hvars förnämsta medlemmar stått vid Johan III:s sida under kampen mot konung Erik, i det att Johan förlänade grefskap och friherrskap af ofta betydande omfång, hvilkas innehafvare fingo stora privilegier och höghetsrättigheter. Finlands första grefskap grundlades nu. Vid sin kröning gaf nämligen Johan åt Ebba Leijonhufvud, änka efter den i striden mot Erik fallne Sten Eriksson Leijonhufvud, grefvinnenamn, och den 25 december 1569 utfärdade han för henne grefskapsbref på grefskapet Raseborg, hvilket genom nytt förläningsbref af den 25 juni 1571 utvidgades, så att det omfattade Ekenäs stad och Ekenäs gård samt Karis och Ingo socknar jämte Totula bol i Lojo socken, med alla där befintliga skatte-, krono-, prebende-, kloster- och kyrkobönder. År 1585 öfverlämnades länet, som bar namn efter Raseborgs slott, åt grefvinnans äldste son, Axel. Tillika erhöll Klas Eriksson Fleming, som snart vann stort rykte och redan var en betydande man, titel af friherre till Vik med en förläning, som omfattade omkring 150 hemman i Sjundeå socken i Nyland och Portas socken i Tavastland. Han utnämndes äfven till

[1] A. G. Ahlqvist: *Om aristokratien under Johan den tredjes regering I.* ak. diss., Upsala 1864 sid. 10—18.

rådsherre. Grefvarne och friherrarne fingo vidsträckt domsrätt och administrativ myndighet, hvarigenom deras områden nästan blefvo verkliga furstendömen [1]).

De män af den finska adeln, till hvilka Johan stått i spändt förhållande, sökte han göra sig förbundna. Henrik Klasson Horn och Herman Fleming, som 1563 öfvergifvit honom, hade anledning att frukta hans vrede, men behandlades, sedan konungens första farhågor gifvit vika, med aktning och förtroende samt erhöllo viktiga uppdrag i statens tjänst. På samma sätt visade konungen mildhet mot de öfriga adelsmän, som 1563 deltagit i belägringen af Åbo slott.

Det land, där Johan tillbragt en stor del af sin ungdom, tyckes fortfarande varit honom kärt. Det förtjänar måhända antecknas, att han satte värde på finskt öl och finska björnar. „Vi och vår älskeliga kära husfru hafva“, skref han 1574 till Henrik Klasson Horn, „synnerligt behag till det öl, I oss i dessa förlidna år och synnerligen i denna förlidna höst tillskickat hafven“. Tillika bad han honom anskaffa och jämte ölet vid första öppet vatten öfverskicka några lefvande björnar, „emedan vi för synnerliga orsakers skull behöfva dem“. Men äfven i viktiga frågor uttalade sig hans välvilja mot Finland. År 1571 skref han med anledning af det utbrutna kriget med Ryssland, att Finland icke var „utom Rikes, utan den störste och förnämste landsände, som hörer till Sveriges krona“, hvarjämte han berömde Finlands inbyggare för att de alltid varit Sveriges rike lydige och trogne, hvilket de äfven i det nästförflutna kriget ådagalagt med gärning, lif och egendom, så att det icke vore kristligt att hjälplösa lämna dem i hedningarnes händer [2]). Vid ett annat tillfälle tillskref han en afdelning af krigsfolket, som sagt sig icke vilja försvara Finland, emedan det icke vore deras fädernesland, att de, som så säga, borde straffas såsom Sveriges rikes argaste förrädare, förty Finland är den största och yppersta landsände, som Sveriges krona tillyder, men där samma landsände skulle nu komma i fiendehänder, vore det icke allenast beklagansvärdt för Gud, utan det skulle

[1]) G. Forsgrén: *Bidrag till svenska gref- och friherreskapens historia* I, ak. diss., Stockholm 1885.

[2]) Åbo tidning 1782, s. 335.

hvar ärlig man förtryta [1]. Af detta konungens välvilliga tänkesätt hade dock Finland föga nytta. Tvärtom blef hans tid genom krig och inre missförhållanden full af olyckor och oro. — I spetsen för styrelsen i Finland stodo liksom under Erik XIV:s tid „gubernatorer“.

Visserligen lyckades Johan afsluta kriget med Danmark genom ett fredsfördrag i Stettin 1570, hvarigenom Sverige och Danmark ömsesidigt afsade sig alla anspråk på landvinningar, hvarjämte Danmark skulle återlämna Elfsborgs fästning, som under kriget blifvit eröfrad, mot en lösesumma af 150,000 daler. För gäldandet af denna summa beviljade ständerna redan under början af följande år en betydlig gärd [2]. Likaså upphörde det polska kriget. Johans svåger, Sigismund II August dog redan 1572, men äfven efter hans död upprätthölls fred med det polska riket, ehuru anledning till missämja icke saknades, då polackerne vidhöllo sina anspråk på Estland, medan Johan eftersträfvade besittningar i Liffland. Däremot blef förhållandet till Ryssland den sårbara punkten i Johans ställning. Tsar Ivan IV, kallad den grymme, hade betydligt utvidgat sitt rikes område och vände numera sina blickar åt väster. Personligt agg till Johan gjorde tronförändringen i Sverige honom särskildt oangenäm. Johan hade varit hans gynnade medtäflare, då de båda sökt vinna Katarina Jagellonicas hand. Sedermera hade han af Erik XIV velat utverka sig löfte om Katarinas utlämnande, hvilket Johan måste betrakta såsom en sig tillfogad, grof skymf. Ivans sändebud, som 1567 (sid. 314) infunnit sig i Stockholm för att mottaga Katarina, hade blifvit misshandlade af det uppretade folket och på återresan länge kvarhållna i Finland. Den ömsesidiga oviljan gaf sig luft i bref, fulla af våldsamma smädelser. Ivan förebrådde Johan hans förment ringa börd, hvarpå Johan bland annat svarade:

---

[1]) Riksreg. d. 24 oktober 1574.

[2]) Denna skatt, kallad „sölff“-, silfverskatten, utgick för allmogen med tiondedelen af all lösegendom, hvarför en allmän uppskattning af lösegendomen i riket verkställdes. A. G. Fontell har börjat en bearbetning af de taxeringslängder, som förvaras i finska statsarkivet: *Finlands sölfskatteregister 1571. H. 1. Egentliga Finlands sölfskatteregister*, utg. af Finska historiska samfundet, Helsingfors 1892.

„efter du ibland annen stinkande lögn skäller oss och vår salige, käre herr fader för ärelöse trälar och stratnicher, som ditt ryska tungemål förmäler, det ljuger du som en skälm såväl som allt annat och därför må du själf blifva en stratnich och ärelös träl och en okristen hufvudljugare och tyrann, som du ock i sanning är“. Det länder dock Johan till heder, att han gjorde ett allvarligt försök att upprätthålla freden. Under sommaren 1569 sände han nämligen en legation, bestående af biskopen i Åbo, Paul Juusten, fyra andra medlemmar och talrik betjäning, till Ryssland för att erbjuda fortsatt fred och sämja. Denna beskickning, hvars öden Juusten i en utförlig relation berättat [1]), anlände den 14 september 1569 till Novgorod, där sändebuden till en början rönte välvilja. Men bemötandet förändrades helt och hållet, sedan de förklarat, att de icke kunde inlåta sig i underhandling med ståthållaren i Novgorod, utan endast med tsaren själf, för hvilken ensam de ville yppa sitt uppdrag. Ståthållaren ansåg sig nämligen därigenom kränkt och beredde dem hvarjehanda hinder och svårigheter, men ännu pinsammare blef deras läge, sedan de i januari 1570 anländt till Moskva. De sändes till Murom, en ort belägen 60 mil från Moskva, och höllos där i hård fångenskap ända till november 1571, hvarefter de slutligen i december kallades inför tsaren, hvars fredsvillkor de dock funno oantagliga. Men uppskrämda af ryktet, att Finland under nästkommande vår skulle öfversvämmas af öfverlägsna fientliga skaror, utverkade de sig ånyo företräde hos tsaren och sökte nu genom den största ödmjukhet och genom att enligt rysk sed kasta sig till marken beveka honom till mildhet. De bemöttes med större välvilja än förut och fingo äta vid tsarens bord, hvarvid denne särskildt uppehöll sig vid sitt föregående förslag om Katarinas utlämnande. Han hade under konung Eriks tid väckt fråga därom, emedan han trott, att Johan vore död och Katarina vore änka. Han ville sluta fred med Johan, blott denne afstode från besittningen af Liffland; annars skulle man ånyo mäta sina krafter. Därefter fingo de

---

[1]) *Narratio Pauli Juusten, episcopi aboensis, de legatione sua russica*, H. G. Porthan: Opera selecta, del III, sid. 383—419.

hårdt medfarna sändebuden tillåtelse att återvända till fäderneslandet, dit de anlände i början af februari 1572. Deras motgångar hade till någon del berott på oförsiktigt uppförande, i synnerhet därpå att de retat ståthållaren i Novgorod, men ytterst låg dock orsaken till legationens olyckliga utgång i att Ivan IV föredrog kriget framför freden.

Då sändebuden återvände, hade kriget mellan Sverige och Ryssland redan under mera än ett och ett halft års tid, sedan slutet af sommaren 1570 fortgått. Det utkämpades hufvudsakligen i Estland och Ingermanland, men förgrenade sig oaflåtligt till Finland, hvars förhållanden äfven annars rönte inflytande däraf. Än ryckte fientliga hopar härjande och plundrande in i landet, än genomtågades det af svenska och utländska trupper, som kräfde underhåll, än åter uppbådades landets egna män för att tåga ut emot fienden. Kriget begynte sålunda, att den danske hertigen Magnus, som fortfarande var herre öfver biskopsstiftet Ösel och som förbundit sig med tsar Ivan, i spetsen för egna trupper och en betydande rysk styrka angrep Reval i september 1570. Staden försvarades af tre finska adelsmän, Hans Björnsson af Lepas, Klas Åkesson Tott och Karl Henriksson Horn, hvilken sistnämnde, som var son till Henrik Klasson Horn, nu började sin ärorika fältherrebana. Ryssarne voro modiga och uthålliga, men oerfarna i krigskonsten och kunde därför intet uträtta mot Revals befästningar. Sedan belägringen varat i sju månader, drogo de sig i mars 1571 tillbaka. Mot slutet af år 1572 sände tsaren en ny armé, som lärer hafva varit ända till 80,000 man stark, till Estland, där Weissenstein togs nyårsdagen 1573. Det uppgifves hafva varit den första fästning, som ryssarne med stormande hand eröfrat. Intet skonades af segrarne; män, kvinnor och barn mördades. Slottets befälhafvare, den finske adelsmannen Hans Boije, och flere hans följeslagare blefvo lefvande brända på spett och stekta till döds. Kort därefter, den 23 januari 1573, tillfogade Klas Åkesson Tott en rysk härafdelning ett nederlag vid Lode, men den svenska krigsmaktens ställning var dock fortfarande svag. Den hjälp, som sändes från Sverige, var otillräcklig. De utländska trupperna, hvilka utgjorde en väsentlig beståndsdel i den svenska armén, knotade och ville

icke fullgöra sin skyldighet, emedan de hvarken fingo sold eller underhåll. Slutligen hade Sverige knappt någon annan besittning öfrig söder om Finska viken än staden Reval.

Emellertid sväfvade man i Finland i ständig fruktan för att krigets fasor skulle utbreda sig äfven dit.[1]) Det var knappt att hoppas, att en betydande hjälp i sådan händelse skulle erhållas från det aflägsna Sverige, och landets egna stridskrafter, på hvilka man således närmast eller uteslutande måste lita, voro alltför obetydliga att med kraft tillbakavisa fienden. En instruktion för krigets ledning i Finland, som af konungen utfärdades, vittnar nogsamt om att landet var lämnadt åt sig själft. Krigsmakten borde sammandragas till Viborg och Nyslott, hvilka fästen skulle förstärkas och förses med nödig proviant. Om ryssarne infölle, skulle de troligen med sina trupper genomströfva största delen af landet, utan att man på öppna fältet kunde bjuda dem motstånd. Invånarne i Viborgs och Nyslotts län borde därför uppmanas att själfva med sina ägodelar söka skydd invid de nämnda fästningarna. De, som icke på detta sätt kunde rädda sig, borde draga sig undan norrut eller till Borgå län. Sedan skulle landsstorm bildas, så att man ur huset skulle utgå ur Nyslotts, Viborgs och Borgå län, medan hvar femte man skulle uppbådas från Tavastehus, Åbo, Raseborgs län och Satakunta[2]). De oöfvade bönderne skulle således utgöra landets yttersta värn. Redan jultiden 1570 och i februari 1571 visade sig spridda ryska hopar i Finland, brännande och mördande med det barbariska raseri, som ännu utmärkte den ryska nationen. Ett tredje infall i mars 1571 medförde större ödeläggelse. Allmogen drog sig undan norrut och västerut eller gömde sig i de djupa skogarna, medan hemmanen öfvergåfvos, hvarför äfven antalet af de i kronans räkenskaper upptagna ödeshemmanen vid denna tid betydligt ökades. Under loppet af år 1571 förstärktes det inhemska krigsfolket med trupper från Sverige, så att hela truppstyrkan utgjorde omkring 8,400 man fotfolk och 2,400 ryttare, men

[1]) Krigshändelserna i Finland till och med år 1575 äro i detalj skildrade i W. Tavaststjernas ak. diss.: *Lisätietoja Suomen sotahistoriaan Juhana III:n hallituksen alkuvuosilta* (Helsingfors 1875).

[2]) Bref till Hans Larsson Björnram den 4 december 1570; riksreg.

olyckligtvis lämnades öfverbefälet åt Gustaf Banér, en ung och oerfaren adelsman utan fältherreförmåga, medan däremot den gamle och bepröfvade Henrik Klasson Horn förbigicks, kanske emedan konungen, oaktadt den skenbara vänskapen, ännu icke hyste fullt förtroende för honom. Medan ryssarne i början af år 1572 ånyo genomströfvade svenska Karelen, förflöt våren för Banér i overksamhet till följd af att, såsom han själf uttryckte sig, kölden och snön hindrade honom att sätta sig i rörelse. Missnöjd återkallade konungen honom och öfverlämnade krigsbefälet i Finland åt Herman Fleming [1]). Denne företog under slutet af år 1572 och början af år 1573 ett tåg till Kexholms omnejder, hvarvid byar, kyrkor och kloster jämnades med jorden och icke ens kvinnor och barn skonades. Härjningarna utsträcktes ända till Nöteborg och det inre af Ingermanland. Dock saknades äfven nu en allmän, genomgående plan i krigets ledning. Med plundringstågen uträttades intet annat, än att det gamla hatet mellan gränsborna väcktes till lif och frukterna af mångåriga mödor förstördes.

Under sådana förhållanden önskade de ledande männen i Finland intet högre, än att krigsrörelserna skulle inställas, och då äfven de ryska befälhafvarne voro böjda därför, slöts redan under slutet af år 1573 ett stillestånd, hvilket varade ända till juni 1574. Samtidigt väcktes fråga om att invid Systerbäck hålla ett fredsmöte mellan fullmäktige från hvardera sidan, och efter långa underhandlingar kom ett sådant möte slutligen till stånd i juli 1575. Här visade sig genast att en stadigvarande fred icke kunde komma i fråga, ty de ryska sändebuden fordrade, att Johan skulle afstå från Reval och alla platser i Estland och Liffland, hvilka landskap rätteligen tillhörde tsaren, anspråk, som af de svenska sändebuden bestämdt tillbakavisades. Man åtnöjde sig därför med att sluta ett två-årigt stillestånd, som skulle vara från den 20 juli 1575 till samma tid 1577 och skulle gälla endast Fin-

[1]) Herman Fleming erhöll fullmakt såsom öfverbefälhafvare den 6 september 1572. I bref till Henrik Horn anförde konungen ursäktande såsom skäl till att Fleming blifvit föredragen, att Fleming var „något yngre och lättare på foten till att låta bruka sig i marken emot fienden, när så behof göres“.

land, icke Estland eller Liffland. Genom en till tsaren sänd beskickning skulle konung Johan sedermera öppna underhandling om stilleståndets förlängning, hvarefter, såsom man hoppades, en välgörande fred skulle slutas [1]).

Medan Finland sålunda för en tid förskonades, fortgick kriget söder om Finska viken, dock så att inga synnerligen märkliga krigshändelser inträffade, tills tsaren i början af år 1577 uppbådade en betydande härstyrka i syfte att eröfra det svenska väldets egentliga stöd, Reval. Mot slutet af januari ryckte de omkring 50,000 man starka ryssarne mot denna stad, som försvarades af den åldrige Henrik Klasson Horn och dennes son, Karl Henriksson. Ryssarne, som omslöto staden med fem fasta läger, hade medfört ett starkt artilleri, hvarmed de oaflåtligt besköto murarna, hvilka dock voro alltför fasta för att skadas. Skärmytslingar föreföllo oaflåtligt, hvarvid finnarne och svenskarne vanligen hade fördelen. Understödda af stadens oförfärade borgare visade de ett så stort mod och en så öfverlägsen krigisk skicklighet, att fienden efter sju veckors fåfänga ansträngningar måste afstå från tanken att eröfra staden. I medlet af mars uppbröto ryssarne på tsarens befallning efter att hafva förlorat omkring 3,000 man och en stor mängd skjutvapen. Äran af framgången tillhör i främsta rummet Henrik Horn och hans son, Karl, hvilka med oaflåtlig vaksamhet ledde försvaret och därvid ofta blottställde sig för de största faror. Henrik Klasson Horns krigarbana slutades dock under förhållanden, som åter beröfvade honom konung Johans gunst. Han erhöll nämligen år 1579 dennes befallning att, understödd af flottan under den finske amiralen Bengt Severinsson Juustens befäl, angripa och eröfra Narva, som i synnerhet såsom nederlagsort för Rysslands handel var af stor vikt. Försöket misslyckades till någon del till följd af ogynnsamma väderleksförhållanden, men hufvudsakligen därför att flottan, som skulle medföra såväl proviant som artilleri, genom Juustens försumlighet uteblef. Henrik Klasson, som med stor förlust återvände, kastade hela skulden på Bengt Severinsson Juusten, och riksrådet, som sedermera under-

[1]) Handlingar rörande Skandinaviens historia, XXXVI, sid. 116 ff.

eröfrades det midt emot Narva liggande Ivangorod den 17 september, Jamagorod den 28 september och Koporie den 10 oktober. Estlands tryggande och västra Ingermanlands eröfring voro resultaten af fälttåget, hvilket mäktigt bidrog till stärkandet af Sveriges välde. Stolt öfver framgången, kanske äfven tacksam mot de finska trupper och befälhafvare, som väsentligen bidragit därtill, gaf Johan Finland titeln af storfurstendöme[1]). Den fåfänge konungen kallade sig numera: af Guds nåde Sveriges, Göthes och Vendes konung, storfurste i Finland, Karelen, Ingermanland, Votski Pjätin och Shelonski Pjätin i Ryssland äfvensom hertig öfver esterne i Liffland, sålunda tillskrifvande sig besittningar, som ännu icke genom formlig fred blifvit åt honom afträdda. Ehuru han ursprungligen velat undvika kriget, var han nu böjd för dess fortsättande, ända tills tsaren afstått åt honom alla dessa områden. „Hvar än så vore", skref han vid denna tid, „att Storfursten skulle hos Oss anhålla om fred eller stillestånd, så äro vi dock icke till sinnes att inlåta Oss med honom till handel om någotdera, ehvad nöd och armod Finland därvid kan lida och öfvergå" [2]).

I Finland tågade år 1581 Klas Hermansson Fleming, som blifvit utnämnd till höfding på Nyslott, med 1,500 bönder, 500 knektar och 50 ryttare öfver Orihvesi och Kidesjärvi in på Onega området, där han härjade ända till Alexanders kloster, hvarefter han genom Impilaks och Sordavala återvände till Nyslott [3]). Ryssarne bröto å sin sida in i det af

[1]) Johan III torde första gången kallat sig „storfurste till Finland och Karelen" i ett bref af den 11 juli 1581, Hist. arkisto VIII, sid. 343. Ungefär samtidigt lät Johan III för Gustaf Vasas monument i Upsala domkyrka komponera Finlands vapen: ett krönt lejon i rödt fält omgifvet af nio rosetter. Lejonet står på en kroksabel och håller i högra framtassen ett uppåtvändt svärd. K. A. Bomansson i Hist. ark. IX, sid. 367; Jac. Ahrenberg i Finsk Tidskrift LI, sid. 377 ff. Äfven Finlands landskapsvapen tillkommo under senare hälften af 16:de århundradet. K. A. Bomansson i Hist. ark. X, sid. 291, 337.

[2]) Till Göran Boije i jan. 1580; riksreg.

[3]) Klas Hermansson Flemings *Memoriale Chronicum seu index rerum memorabilium ab anno 1380 ad a. 10 Sept. 1591*, i E. Grönblads *Urkunder upplysande Finlands öden och tillstånd i slutet af 16:de och början af 17:de århundradet*, andra flocken I, sid. 6, Helsingfors 1856.

svenskarne nyss eröfrade karelska landet och gingo därvid ännu mera skoningslöst och våldsamt tillväga än till och med under detta vilda krig var vanligt. Tsaren ville att Kexholms län, om det tillfölle Sverige, skulle vara ett så värdelöst byte som möjligt. Han hade därför befallt, att man skulle ödelägga hela länet, föra invånarne, såväl män som kvinnor och barn, till Ryssland och döda hvar och en, som icke ville följa med. Ett angrepp mot Kexholm slogs dock med framgång tillbaka.

I Österbotten, som nu liksom ofta hade sin skilda krigshistoria, hade lugnet under krigets första år förblifvit ostördt och den fredliga samfärdseln mellan gränsborna oafbrutet fortgått. Men under våren 1573 började krigsbullret tränga äfven till dessa nejder. Och beklagligtvis gåfvo österbottningarne själfva anledning därtill. De inblandade sig nämligen i strider, som försiggingo i norra Savolaks, hvarvid de inbröto äfven på ryska sidan om gränsen och härjade vida omkring. Därmed var tecknet gifvet till blodtörstens och hämndlystnadens vilda utbrott. Under hösten 1574 hemsökte ryssarne Uleå erämark med eld och svärd och året 1575 förgick under ömsesidiga plundringståg. Under stilleståndsåren anknötos de fredliga förbindelserna ånyo, och det skulle kanske så fortgått, om icke konung Johan, förledd af tanken på det vidsträckta Lapplands eröfring, hade befallt att man äfven här skulle gripa till vapen, till följd hvaraf Österbottens slätter från och med år 1578 betäcktes af nya blodströmmar. Redan under vintern 1578—1579 och följande sommar företogos ömsesidiga härjningståg. Konungens handlingssätt var så mycket mindre ursäktligt, som ända till slutet af år 1579 ingen åtgärd till Österbottens försvar vidtogs. Först i november detta år öfverlämnades krigets ledning i de nordliga trakterna åt „en gammal knektehöfding“, vid namn Hans Garp, som erhöll i uppdrag att i spetsen för uppbådadt folk från Helsingland, Gestrikland, Väster- och Österbotten under våren följande år inbryta i ryska Lappland. Företaget, vid hvilket man tyckes fäst stora förhoppningar, aflopp olyckligt. Hans Garp och hans truppstyrka, som uppgifves hafva utgjorts af ända till 3,000 man, angrepo ett fäste, kalladt pallisad-fästet i Kemska landskapet, men

bördsmän. Redan då klagade allmogen öfver förtryck, men förhållandet blef mångdubbelt värre, då under Erik XIV och Johan III, troligen för att soldaternes behof snabbare skulle tillgodoses, den förändring infördes, att soldaterne själfve uppburo den skatt i matvaror och annat, som var dem anslagen. Krigshjälpen förvandlades sålunda till s. k. borgläger, och själffallet var, att de odisciplinerade soldaterne härigenom fingo en fruktansvärd makt öfver allmogen, och att de ofta af densamma utpressade vida mera än hvad dem lagligen tillkom. Tidens officiella brefväxling är rik på underrättelser om de lidanden, som härigenom tillfogades allmogen. Betecknande är, att konungen vid ett tillfälle i bref till höfdingarne Herman Fleming och Bertil Eriksson befaller, att de med tillhjälp af fogdar och menige man under nattetid skulle låta öfverfalla ryttare, som bedrifvit ofog i deras borgläger och låta taga värjorna af dem, hvarefter de, som voro mest skyldiga, skulle straffas efter Sveriges lag och krigsartiklarna [1]). I ett bref af år 1580 klagar konungen öfver att krigsfolket, som var förlagdt till borgläger hos präster och bönder, rappade och tog af dem utöfver sina månadskoster hvad som dem helst syntes och däröfver begagnade orätt mått och vikt, så att minsta delen blef i behåll för undersåtarne. Konungen förklarar, att hans mening varit att krigsfolket skulle hafva sin bostad på hans egna slott och gårdar, och att allmogen endast skulle gifva dem det föreskrifna underhållet. Så borde framdeles ske [2]). Denna och andra konungens maningar lände dock till ringa efterföljd. Allmogens ställning var redan under de första krigsåren flerstädes förtviflad. År 1575 reste sig bönderne i Hvittis och Loimijoki och fördrefvo de i borgläger förlagda ryttarne [3]). Senare omtalas, att en bonde hotat med en „klubbehär", som skulle hämnas allmogens oförrätter, hvarom noggrann undersökning borde anställas [4]). Själfva ordet tyder på de händelser, som framdeles under Klubbekriget skulle inträffa.

[1]) Kon. bref af den 2[illegible] oktober 1574; riksreg.

[2]) Till Klas Åkesson den 21 juli 1580; riksreg.

[3]) Kon. till Herman Fleming 5 januari 1576; riksreg.

[4]) Kon. till Klas Åkesson 26 februari 1578; riksreg.

hvilka missbruket med borglägret var en väsentlig orsak. tryckande skatterna och skjutsfärderna bidrogo ytterligare att förvärra allmogens svåra läge. Friskjuts var med- fven dem, som reste i kronans ärenden, men däraf begag- de sig mången, som färdades i enskilda angelägenheter ler icke ens var kronans ämbetsman, till att olagligen fordra iskjuts af bönderne. Särskildt ansågo alla adelsmän sig afva självskrifven rätt till friskjuts. De vågade till och med os konungen anhålla om, att friskjuts skulle blifva dem lla tillförsäkrad. Konungen svarade, att han ej längre kunde da att ej blott adeln själf, utan äfven dess tjänare och snart agdt dess bönder tilltrugade sig skjutsning af hans under- åtar. Adeln åberopade sina friheter, men dessa tillstadde j sådant själfsvåld; hade de ock sådana friheter, så voro e utgifna af den onde i helvetet, han må ock skjutsa deras jänare och bönder. Konungens hotelsebref tjänade dock till ntet. Adelns makt var till följd af kriget i rask tillväxt. Dess tjänster behöfdes oaflåtligt och konungen kunde därför icke med nödigt allvar beifra dess ofog eller fullfölja sina varningar. I följande bittra ordalag klagade biskop Juusten, som häri kan anses såsom en pålitlig sagesman, öfver menige mans svåra läge: „Ifrån den tid, då konung Gustaf fördref danskarne ur landet, hafva så bullersamma, bedröfliga och olyckliga tider icke varit som den, i hvilken vi nu lefva med stort bekymmer och daglig sorg; kasten edra blickar på all tings fåfänglighet, på krigen, som hota hela vårt fäderneslAnd med ruin, på den långvariga och årliga pestsmittan, den härjning, mord och plundring, hvarigenom nästan hela Ka- relen är ömkligen ödelagdt; vänden vidare edra blickar till de husliga olyckor, af hvilka den arma allmogen nästan dagli- gen hemsökes“ [1]).

Äfven på det kyrkliga lifvets område var tiden full af oro och förvirring. Vi hafva sett, att reformationen i Sverige under Gustaf Vasas tid icke utmärktes af lika djupt gående och omfattande andliga rörelser som i andra länder. Ingen-

[1]) Cirkulär den 25 november 1572; J. Tengström och V. G. La- is, *Åbo domkapitels cirkulärbref* I, 1564—1700, Åbo 1836, sid. 11. Vid nna tid härjade en af kriget förorsakad pest i landet.

ting vittnar om att själfva folket med verklig öfvertygelse skulle omfattat de nya lärorna. Så mycket större var därför faran, då den katolska reaktionen, som under jesuit-ordens kraftfulla ledning vunnit oförmodade segrar, begynte sträcka sitt inflytande äfven till Sverige. Konung Johan gaf vika för lockelserna och var nära att underkasta sig den påfliga kurian; prelaterna gjorde ringa motstånd eller gingo helt och hållet in på konungens planer; det lägre prästerskapet var obeslutsamt och vacklande, och folket var ovant att tänka sig in i sådana frågor. Endast några få, oförskräckta män åtogo sig under denna allmänna tveksamhet reformationens försvar.

Under Johans första regeringsår bibehölls den ordning inom kyrkans styrelse, som varit gällande sedan Gustaf Vasas tid. Reformationen vann till och med ny stadga genom en af den åldrige och högt förtjänte ärkebiskopen Laurentius Petri 1571 utarbetad kyrkoordning, som år 1572 af prästerskapet antogs och hvilade på samma konservativa grund som hela den svenska kyrkoreformationen intill denna tid, nämligen att man såvidt möjligt skulle undvika alla nyheter och endast, enligt Guds ord, granska och ändra de läror, inrättningar och kyrkoseder, som förut funnos, med bibehållande af allt som med godt samvete kunde bibehållas. Kyrkans lag skulle vara Guds heliga ord i Gamla och Nya testamentet, medan i öfrigt ingen bestämd religionsbekännelse föreskrefs [1]).

Konung Johan var dock icke länge tillfreds med den ståndpunkt, som sålunda vunnits. Medan han varit fånge på Gripsholms slott, hade han ifrigt sysselsatt sig med studiet af religiösa arbeten, i synnerhet af kyrkofädrens skrifter, och därvid kommit till en uppfattning, som förmedlande ställde sig mellan katolicismen och protestantismen. Den

[1]) Domkapitlen, som under de senare åren af Gustaf Vasas regering förfallit, återupprättades genom denna kyrkoordning, som stadgade, att de skulle utgöras af sex personer, nämligen biskopens official eller prost, kyrkoherden, skolmästaren, lector theologiæ, pœnitentiarius och sysslomannen. L. A. Anjou, *Svenska kyrkoreformationens historia*, Upsala 1851, sid. 196. Det dröjde dock länge, innan domkapitlet i Åbo vann en sådan fullständighet.

ursprungliga kristna kyrkans inrättning var hans ideal; däri skulle alla motsatser förmedlas för att gifva rum för en ny fridens och försoningens tid. I denna riktning uttalade sig konungen första gången offentligt vid ett kyrkomöte i Stockholm, i juni 1574, där ett antal präster från Finland, bland dem troligen biskop Juusten, var närvarande. Han bad de församlade icke förundra sig öfver att han befattade sig med teologiska ämnen; det skedde af nitälskan för Guds hus; han hade sett huru försumligt sakramentet vårdades. De borde icke heller anse honom obevandrad i dessa ämnen, ty under sin fångenskap hade han genomläst flere af de bättre bland kyrkofädrens skrifter. Nu ville han både skydda prästerne mot de nyare teologernas mångsväfvande meningar och väpna dem mot papisterna. Därefter antogos tio af konungen föreslagna punkter rörande gudstjänsten, nattvardens utdelande och prästernes allmänna förhållande, hvilka dock voro af ganska oskyldig natur. Ett ytterligare steg framåt togs vid ett kyrkomöte i Stockholm i februari 1575, där en ny ordinantia eller kyrkolag antogs, dock först efter ifrigt motstånd från en del prästmäns sida. Äfven här tillbakavisades såväl katolicismens som lutheranismens och kalvinismens trossatser, men i många punkter var dock återgången till det katolska uppfattningssättet tydligt skönjbar. Helgonens åkallan och dyrkan gillades. Klosterbyggnaderna borde, där de icke blifvit helt och hållet förstörda, återupprättas och användas såsom tillflyktsorter för ålderstigna personer m. m. Då kort därefter den nye ärkebiskopen, Laurentius Petri Gothus, invigdes i sitt ämbete af Paul Juusten med biträde af några andra biskopar, skedde detta under iakttagande af flere katolska ceremonier, bland annat smörjelsen med olja, hvarför denna händelse väckte allmänt uppseende. Slutstenen till verket lades dock först genom konung Johans ryktbara liturgi eller „röda bok“, såsom den af färgen på det band, hvari den var bunden, kallades. I denna nya ordning för gudstjänsten, som år 1576 framträdde, upptogos nästan fullständigt de bruk och ceremonier, som ingingo i den romerska mässan. De böner och psalmer, som skulle framsägas vid mässdräktens påklädning och händernas tvagning, voro desamma. Endast några uttryck,

som voro för protestanter särskildt anstötliga, voro ändrade, och likaså voro alla korstecken, bugningar och altarkyssningar uteslutna. Den nya mässordningens katolska eller, såsom man sade, papistiska karakter var så i ögonen fallande, att ingen varmhjärtad lutheran kunde vara blind därför. Tecknet till motstånd gafs af prästerne i Stockholm, bland hvilka kyrkoherden mäster Olof och skolmästaren mäster Abraham voro de ledande. Då de vägrade att godkänna liturgin, afsattes de, men kort därefter yppade sig en ännu häftigare opposition bland professorerne vid Upsala universitet. Ärkebiskopen lät juldagen 1576 fira gudstjänst i Upsala domkyrka med latinsk mässa och med de katolska ceremonier, som ingingo i den nya liturgin. Det dröjde icke länge, innan en af professorerne, Petrus Jonæ, med anledning däraf från predikstolen uttalade alla allvarliga lutheraners oro och förbittring, men denna djärfhet blef icke onäpst. Ärkebiskopen förbjöd Petrus Jonæ all prästerlig verksamhet och kallade honom jämte hans meningsfrände och ämbetsbroder, Olaus Luth, till Stockholm för att där stå till svars för sitt handlingssätt. Här ägde långvariga disputationer rum mellan de bägge professorerne och jesuiten Laurentius Norvegus, vanligen kallad Klosterlasse, hvilken med stor ifver arbetade för Johans planer, men professorerne förblefvo orubbliga, och konungen kunde endast genom förvisning bringa dem till tystnad. Ehuru liturgin antogs vid ett ständermöte och ett kyrkomöte i Stockholm i februari 1577, kunde motståndsandan så mycket mindre kväfvas, som hertig Karl vägrade att införa liturgin i sitt hertigdöme och erbjöd de förföljda lutherska predikanterne skydd och tillflykt.

Vid denna tid började Johan frångå sin ursprungligen förmedlande hållning och under inflytande af sin fromma och hängifvet katolska gemål, Katarina Jagellonica, som med honom delat alla fångenskapens lidanden, öppna underhandlingar med påfven i Rom, som mot slutet af 1577 sände en jesuit vid namn Possevinus såsom sitt sändebud till Sverige. Denne lyckades under långa religionssamtal bryta Johans motstånd mot den katolska läran, hvarefter konungen knäböjande biktade hela sin föregående lefnad och erhöll afløsning. Följande dag, den 6 maj 1578, firade legaten i ko-

nungens närvaro nattvarden enligt katolskt bruk. Men om Johan äfven sålunda afstått från sina personliga samvetsskrupler, så ville han dock icke låta sitt rike återinträda i den katolska kyrkans sköte, såvida icke den påfliga curian å sin sida gjorde vissa medgifvanden, bland hvilka de viktigaste voro, att nattvarden skulle utdelas under form af både bröd och vin, att mässan skulle firas på svenska språket och att prästerne skulle vara befriade från att lyda celibatslagen. Påfven, som fordrade en fullkomlig underkastelse, vägrade sitt bifall till dessa förbehåll, och följden blef, att konung Johan redan under loppet af år 1580 afbröt alla förbindelser med påfvestolen. Jesuiternes förhoppningar strandade sålunda mot Johans envisa fasthållande vid de fordringar han en gång uppställt, men fullkomligt fruktlösa hade deras bemödanden dock icke varit. Mången hade öfvergått till katolicismen, och i synnerhet hade den katolska riktningen vunnit insteg bland landets adliga familjer. Tronföljaren, Sigismund, af sin moder uppfostrad i katolsk anda, öfvergick nu öppet till katolicismen. Och vid jesuitseminarierna i Braunsberg och Olmütz, som blifvit anlagda för att befordra den katolska missionen i norden, uppfostrades talrika svenska ynglingar, hvilkas högsta önskan i en framtid skulle blifva att verka för sitt fäderneslands omvändelse. Den katolska reaktionen beredde sig till ett nytt, framtida angrepp mot Sverige.

De följande åren utmärktes af energiska bemödanden att genomföra liturgin öfverallt i riket och af en allt hetsigare förföljelse mot dem, som icke ville underkasta sig densamma. Märklig är isynnerhet en förbindelse, som afgafs af rikets samtliga biskopar i september 1583, vid det tillfälle då bland annat äfven Ericus Erici vigdes till biskop öfver Åbo stift, däri de uttryckligen förpliktade sig att följa såväl ordinantian af 1575 som liturgin. Men ju mera Johan arbetade för liturgin, dess mera motarbetade hertig Karl densamma, och denne visade nu redan det stolta och beslutsamma lynne, som sedermera skulle bereda honom en väg till tronen. Dessutom började folket vakna ur den likgiltighet det länge ådagalagt. Äfven där man skenbart gick Johans önskningar till mötes, blefvo de dock icke till fullo

genomförda. En förändring, som inträffade i konungens enskilda förhållanden, bidrog sedermera till att den långvariga kampen mattades. Drottning Katarina Jagellonica afled nämligen år 1583, och 1585 ingick konung Johan äktenskap med Gunilla Bjelke, som tillhörde en protestantisk adlig ätt och vände hans sinne från katolicismen. Liturgin vidhöll han emellertid, medan å andra sidan hertig Karl allt kraftigare bekämpade densamma. Denne tillhör väsentligen förtjänsten af att reformationen räddades, och därmed den grund bestod, ur hvilken den tanke- och samvetsfrihet det svenska och i förening därmed det finska folket sedermera åtnjutit, skjutit fram.

Medan striden i Stockholm och Upsala fördes med passionerad våldsamhet, förmärktes i det aflägsna Finland knappt några brytningar däraf. Vid tiden för de liturgiska planernas första framträdande var den åldrige och under fångenskapen i Ryssland hårdt pröfvade Paul Juusten fortfarande biskop i Åbo stift [1]), medan Erik Härkäpæus innehade Viborgs biskopsstol. Bägge hörde till den generation af finska reformatorer, som visserligen utgått ur Luthers och Melanchtons skola, men dock endast med saktmod och stilla hängifvenhet och utan stridslystnad verkade för reformationens befästande. Juusten har icke ringa betydelse såsom skriftställare. Hans *Catalogus et ordinaria successio episcoporum Finlandensium*, en med ledning af äldre anteckningar affattad, kort skildring af Finlands biskopars öden, är ännu i dag af stor vikt såsom ett af de få återstående minnesmärkena från Finlands äldre historia. En på latin författad postilla, som han för predikanternes i sitt stift räkning utarbetade under sin fångenskap i Moskva, berömmes såsom förtjänstfull, men har aldrig blifvit tryckt och finnes numera icke ens i handskrift [2]). För församlin-

[1]) Paul Juusten var född omkr. 1517, studerade i Viborg och Åbo, vigdes 1540 till präst och begaf sig 1543 på Martin Skyttes bekostnad till Wittenberg för att fortsätta sina studier. Återkommen 1547, blef han 1548 rektor vid Åbo skola, hvilken plats han innehade tills han 1554 blef Viborgs stifts förste biskop, hvarefter han 1563, efter Follingius, kallades till biskop i Åbo.

[2]) Detta arbetes titel var: *Explicationes evangeliorum dominicalium*

garnas behof utarbetade han en mässbok och en katekes, bägge på finska språket. Men ehuru lärd och nitisk, var Juusten icke en så energisk personlighet, att han skulle kunnat göra Johan motstånd i dennes liturgiska sträfvanden. Att han förrättade smörjelsen vid den såsom papistisk ansedda biskopsinvigningen 1575 vittnar om svaghet och alltför stor undfallenhet för konungens vilja. Efter Juustens död den 22 augusti 1576 stod Åbo biskopsstol under flere år ledig och likaså förblef biskopsämbetet i Viborg obesatt, sedan Härkäpæus den 4 februari 1578 aflidit. Konungen hoppades utan tvifvel att sålunda hafva friare händer att genomföra sina afsikter. Först den 4 augusti 1579 blef domprosten i Åbo, Henrik Knutsson, förordnad att tillsvidare vara superintendent i Åbo stift, „medan ännu intet fullkomligt är beslutet hvem där kunde blifva förordnad till biskop". Han kallades fortfarande domprost och hade bland annat icke rätt att utan konungens särskilda tillstånd ordinera präster. De många ynnestbevis han af konung Johan emottog tyckas vittna om att han icke var liturgin obenägen. Vid denna tid riktade jesuiterne sina blickar äfven till Finland i hopp om att här finna ett nytt stamhåll för katolicismen. Possevinus framhåller i sina bref flere gånger önsk-

---

et præcipuarum feriarum totius anni. I ett cirkulärbref till prästerskapet, hvilket kan betraktas såsom företal till denna predikosamling, åberopar Juusten Luthers, Philip Melanchtons och Brentius' skrifter och uttalar sig äfven i öfrigt i rent protestantisk anda. „Men sedan", heter det här bland annat, „den profetiska och apostoliska läran, genom den vördnadsvärde fadern och herren Martin Luthers, en Guds man, värd evigt minne, bemödande, renad från papistiskt fördärf och afgudadyrkan, småningom begynte blomstra och utbredas och vinna i styrka, upphörde genom Guds välgärning mångenstädes pilgrimsresorna, själamässorna begynte missaktas, de romerska påfvarnes indulgentier förlorade all betydelse och hela den kristna religionen fick liksom ett nytt utseende; sålunda skedde det ändtligen, att mångas samveten fröjdas öfver att vara befriade från papisternes fåkunnighet och irrvägar, hvarför många nu och i evighet tacka Gud med eviga lofsånger". Det är icke otroligt att den man, som uttalade sig i så bestämdt protestantisk anda, såsom det uppgifves, dog af sorg öfver den oro, som begynt råda inom kyrkan, men svårförklarlig är den eftergifvenhet han visade mot konungen. J. Tengström och V. G. Lagus: Åbo domkapitels cirkulärbref I, 1564—1700, Åbo 1836, sid. 6.

ligheten af att ynglingar från Finland skulle förmås att inträda såsom elever i jesuitseminarierna i Braunsberg och Olmütz. Han påpekar, att den förra orten var särskildt lämplig för detta ändamål genom sin närhet till Danzig, där finska och svenska familjer uppehöllo sig för handel och andra ändamål. Söner af dessa familjer kunde i Braunsberg uppfostras för framtida katolsk mission i hemlandet. Olmütz åter, som var mera aflägset, hade andra företräden. Hit kunde ynglingar sändas, som, sedan de öfvergått till katolicismen, vore utsatta för förföljelse af de sina, ty i Braunsberg kunde de lätt falla offer för deras hat [1]). I de förteckningar vi hafva öfver elever vid de bägge katolska undervisningsanstalterna äro i själfva verket några ynglingar från Finland nämnda. Den främste bland eleverne i skolan i Olmütz var år 1580 Olaus Sondergelteus från Finland, som var 28 år gammal och föregående år inträdt i läroverket. Han hade förut varit protestantisk präst och häftig fiende till den katolska kyrkan, men nu hoppades man mycket af hans nit för Finlands omvändelse. Han hade fått ett uppdrag, som bevisar, att jesuiterne så snart som möjligt tänkte sätta sig i förbindelse med den finskatalande befolkningen i vårt land. Han skulle nämligen skrifva en finsk grammatik och öfversätta den katolska katekesen till finska språket. Valentinus Thomæ från Finland inträdde i jesuitseminariet i Braunsberg 1580, sändes till Vilna 1587 och erhöll sedermera en befattning vid det polska konungahofvet. Han författade på latin, kanske äfven på finska, en sång till konung Sigismunds i Polen ära, då denne 1589 besökte Vilna [2]). Vid samma seminarium studerade samtidigt Johannes Jussoila, Mikael Jussoila, Laurentius Jussoila och Josephus Jussoila, Joachim, som inträdde i jesuitorden, och Mikael Justæi. Äfven biskop Paul Juustens son Kaspar Juusten var 1590 elev därstädes [3]). På denna tid vinnlade man sig om åter-

[1]) Theiner: *Schweden und seine Stellung zum heiligen Stuhl unter Johann III, Sigismund III und Karl IX.* Augsburg 1838 I, sid. 534.

[2]) Hist. ark. VII, sid. 158.

[3]) Theiner: a. st. II, sid. 315, 318 och 327. Närmare upplysningar meddelar K. G. Leinberg: *Om finske studerande i jesuitkollegier,* Hist. ark. XI, sid. 156—221.

upprättandet af Nådendals kloster, som var det enda återstående af Finlands kloster, men numera beboddes af endast fyra nunnor, och var så förfallet, att klostertaket var nära att störta in. År 1575 befallde konung Johan, att af socknarna i närheten årligen hundrafemtio dagsverken skulle utgöras till klostrets återupprättande. En del af den spannmål, som var anslagen till nunnornas underhåll, skulle likaså användas till klosterbyggnaden, men underhållet skulle ökas, i händelse några gamla änkor eller jungfrur ville ingå i klostret för att där tjäna Gud. Också skulle klostret blifva ett hem för sjukliga och bräckliga personer, som ville ägna sig åt ett fromt lif [1]). Ännu mera nitisk var drottning Katarina Jagellonica. Hon uppmanade de kvarblifna nunnorna att i klostret intaga så många unga flickor som möjligt, hvilka de borde uppfostra och undervisa i gudsfruktan och kärlek, i den heliga och apostoliska kyrkans tro, enligt deras gamla inrättningar och regler; själf skulle hon sörja för kostnaderna [2]). Klostret uppblomstrade dock icke; dess sista abbedissa, Birgitta Knutsdotter Kurck, dog 1577, och några år senare fanns endast en nunna vid namn Elin Persdotter öfrig; hon dog 1591 [3]).

Sedan Åbo biskopsstol stått ledig under sju år och Viborgs under fem och ett halft år, beslöt Johan att återgå till den ordning för Finlands kyrkliga styrelse, som intill 1554 varit rådande, genom att öfverlämna bägge stiftens styrelse åt en enda person, dock så att de icke sammanslogos, utan att biskopen öfver Åbo stift fick i uppdrag att handhafva biskopsvården äfven i Viborgs stift, hvars biskopsstol blef obesatt. Den viktiga posten öfverlämnades 1583 åt Ericus Erici, som var född omkring 1545 på Sorola gård i Letala socken, där hans fader var kyrkoherde, hade vunnit magistergraden utrikes och sedermera varit rektor i Gefle skola. Han invigdes den 8 september med nästan katolska ceremonier till biskop i Åbo och förvaltare af Viborgs stift och undertecknade tillika den förbindelse att verka för liturgin

[1]) Bref till nunnorna i Nådendals kloster den 8 aug. 1576, riksreg.

[2]) Till nunnorna i Nådendal den 20 maj 1575; Spegel: *Skriftliga bevis hörande till svenska kyrkohistorien*, Upsala 1716 sid. 116.

[3]) K. G. Leinberg: *De finska klostrens historia*, sid 299.

Vasas tredje gemål, en betydande ställning och användes i mångfaldiga, i synnerhet krigiska värf. 1587 blef han riksamiral. Sedan han under mötet i Reval tillvunnit sig konungens fullkomliga förtroende, utnämndes han 1591 till riksmarsk och högste befälhafvare öfver Finland och Estland, men från denna tid var han äfven ett föremål för de svenska rådsherrarnes, Erik Sparres och andras, oblidkeliga ovilja. Också bland Finlands adelsmän, hvilka uppretats mot honom genom den del han tagit i förföljelsen mot Karl Horn, hade han många fiender. Han hade öfverhufvud icke de egenskaper, som förvärfva förtroende och tillgifvenhet. Motståndarnes skildringar af hans råa seder äro kanske öfverdrifna, men det synes dock otvifvelaktigt, att han äfven bland sin tids ej sällan till seder och uppförande föga ridderliga adelsmän stod på en låg bildningsgrad. Vid ett besök i Polen benämndes han af de polska adelsmännen „Dominus Admirabilis“ (Herr besynnerlig) i stället för „Dominus Admiralis“ (Herr Amiral), och de finska bönderne kallade honom „Sot-näsan“ eller „Svidje-Klas“ efter hans gård Svidja, där han ofta vistades. De enda, som hyste förtroende till honom, voro soldaterne, om hvilkas väl han på böndernes bekostnad omsorgsfullt vinnlade sig. Denne betydande man vann nu ett mäktigt inflytande på Finlands öden genom den fasthet, hvarmed han, enligt en författares uttryck, „höll före vara rätt att allenast enfaldeligen och ända fram lyda sin konung“.

Redan snart efter konung Johans död fattade Fleming misstankar till hertigens afsikter. Sina farhågor tillkännagaf han ganska tydligt i ett bref af den 27 januari 1593 till invånarne i Uplands lagsaga, däri han bland annat uppmanade desse att förblifva konungen trogna, så att icke någon annan skulle „sticka sig emellan och tränga H. K. M:t från det säte, som H. K. M. tillkommer“. När sedermera Upsala möte blifvit sammankalladt, ansåg han, att en brytning mellan konungen och regeringen i Stockholm icke kunde uteblifva och vidtog sina mått och steg med afseende därå. Han lät besätta alla vägar och öfverfartsorter mellan Sverige och Finland, så att ingen utan hans vetskap kunde komma till eller från Sverige. Krigsfolket ålades att aflägga ed på att visa endast konung Sigismund lydnad och att icke öppna

psalmbok utvisar icke en större poetisk begåfning, men har delvis legat till grund för alla senare psalmboksarbeten på finska. Om hans lefnadsöden har man ringa kännedom; han dog 1588.

Medan oron ökades på det kyrkliga området, växte aristokratiens makt oaflåtligt och särskildt tillvann sig den inhemska finska adeln en ställning, hvarmed dess inflytande under unionen och Gustaf Vasas tid icke kunde jämföras. De stora utländska krigen, som fördes tätt invid Finlands gränser, beredde de finska adelsmännen tillfällen till verksamhet och utmärkelse. Familjerna Horn och Fleming innehade i nästan ärftlig följd befälet öfver krigshärarna. Klas Åkesson Tott, Ivar Månsson Stiernkors, Göran Boije, Bengt Severinsson Juusten m. fl. intaga likaså en betydande plats i tidens krigshistoria och jämte dem funnos talrika andra finska adelsmän, som i fälttågen vunnit anseende genom mod och plikttrogenhet [1]). Många af desse erhöllo län af kronan till belöning, ty något annat sätt att ersätta gjorda tjänster fanns knappt vid den fullständiga bristen på penningtillgångar i skattkammaren. Andra riktade sig genom rof, byte och utpressningar. I samma mån adelsmännen förvärfvat sig rikedomar, voro de äfven i tillfälle att försträcka den fattiga kronan dels guld och silfver, dels penningar, för hvilkas återgäldande de erhöllo gods i pant med rätt att från dem uppbära kronans skatt och inkomst. Huru fördelaktiga dessa affärsförbindelser med kronan voro, framgår af en förteckning öfver gods och gårdar, som sålunda blifvit gifna adeln i Finland till underpant. Henrik Klasson Horn hade försträckt 3,226 ½ daler, af hvilka 1,600 blifvit återbetalade; för de återstående 1,626 ½ d:r hade han i förpantning 22 gods, som gåfvo 315 ¼ d:r i årlig ränta. Klas Åkesson Tott, som lånat 1,712 d:r, hade gods med 132 d:r i ränta. Herman Fleming hade för 296 d:r gods med 63 d:r i ränta. Göran Boije, som gifvit en guldkedja i förpantning för krigsfolkets

[1]) Om den krigsmakt Finland på Johan III:s tid uppställde meddelas detaljupplysningar af W. Tavaststjerna i *Suomen sotavoima Juhani III aikana*, Hist. ark. XVII 1. Manskapet utgjordes, förutom af adelns ryttare och uppbådade bönder, af värfvade eller genom tvångsutskrifning vunna trupper.

aflöning, uppbar ränta till 26 d:r. Götrik Finckes pantränta steg till 51 d:r 31 öre; Bengt Severinsson Juustens till 147 d:r. Ytterligare uppräknas ett stort antal adelsmän eller adliga änkor och arfvingar, hvilka för större eller mindre lån åtnjöto likartade fördelar. Det är tydligt att dessa pantgods, som voro spridda i hela landet, om äfven icke jämförliga med senare tiders förläningar, i hög grad stärkte adelns sociala maktställning [1]. Att märka är dessutom, att den finska adeln ännu led ganska ringa intrång af de svenska stormannaätterna. Visserligen hade konung Johan förbehållit sig rätt att utdela nästan alla domarplatser i Finland åt sina hoftjänare, till följd hvaraf dessa viktiga poster, som förut varit förbehållna inhemska frälsemän, någon gång gåfvos svenskar i förläning, men detta var undantag snarare än regel. Betecknande för tidens krigiska anda är för öfrigt det ringa allvar, som numera ägnades domarvärfvet. De adliga herrarne föredrogo ofta att söka ära på krigsskådeplatsen framför att stanna hemma för att skipa lag och rätt och inskränkte därför sin ämbetsverksamhet till att uppbära lönen, medan andra mera eller mindre erfarna personer i deras ställe intogo domarsätet.

De finska adelsmännen voro icke till freds med de vidsträckta adelsprivilegier Johan III utfärdat, utan sökte tillskansa sig ytterligare rättigheter, stödjande sig på gammal häfd, som i Finland i många fall ansågs lika med skrifven lag, och på att de bodde i ett för faror utsatt gränsland, hvarför de voro förtjänta af särskild uppmuntran. De yrkade på rätt till fri skjuts för sig själfva och sina landbönder. De förbjödo landbönderne att erlägga gärder eller betala de till häradshöfdingarnes underhåll bestämda afgifterna och behöllo dessa medel och öfriga från deras bönder utgående skatter för egen räkning. De begärde till och med frihet från erläggande af tionde till prästerskapet. Konungen tillbakavisade med ovilja deras anspråk, hänvisande dem till de för den svenska adeln utfärdade privilegierna, men missbruken kunde dock icke stäfjas [2]. Ej mindre öfvermo-

[1] Register uppå the gods och gårdar, som adeln hafver till underpant i Finland; Svenska riksarkivet.

[2] Riksreg. 1576.

diga voro de gentemot sina land- och förläningsbönder. Finland var bondplågeriets förlofvade land. Det berättades i Sverige, att de fattiga bönderne i detta land hvarken hade lag eller rätt och att konungens bref icke aktades, utan hvar och en gjorde såsom han ville [1]).

Det ständiga krigstillståndet hade gifvit en ökad betydenhet åt en klass, som stod på gränsen mellan den egentliga adeln och bönderne, nämligen de s. k. knaparne. Redan länge, till och med före Gustaf I:s tid, hade man bjudit bönder skattefrihet för sina gods såsom belöning för att de tjänade i krig, ett bruk som sedermera under Erik XIV:s och Johans regeringar, då alla medel begagnades till krigsmaktens förstärkning, vann allt större utbredning. Många hundra sådana knapar funnos, bosatta i synnerhet i Viborgs och Nyslotts län, men äfven i andra delar af landet. Befrielsen medförde icke förändring i stånd eller åtnjutande af adelns öfriga privilegier, men knaparne höjde sig dock så mycket lättare öfver den skattskyldiga allmogen, som ståndsgränserna ännu icke voro fullt bestämda. De behandlade bönderne ej mindre öfvermodigt än adelsmännen [2]).

De lägre administrativa tjänstemännen, fogdar, fogdeskrifvare, länsmän och bolmän begagnade sig äfven de efter gammal vana af böndernes värnlösa ställning till att se sig till godo. De trodde sig böra förfara så mycket strängare mot bönderne, som desse å sin sida, när tillfälle erbjöd sig, ofta undandrogo sig uppfyllandet äfven af sina lagliga skyldigheter.

Allmogen underlät icke att hos konungen såväl vid de ofta återkommande riksdagarna som mellan dem klaga öfver sin allt mera tryckta ställning. Märklig är en klagoskrift, som år 1589 inlämnades af ända till tre hundra allmogemän, som begifvit sig till Stockholm för att söka hjälp. De tacka konungen för att han med bref och sigill tillförsäkrat dem samma rätt, som de haft i hans faders tid, men framhålla tillika, att de det oaktadt lida orätt af knapar, fogdar, fogde-

[1]) A. G. Ahlqvist: *Om aristokratien under Johan III:s regering* I, sid. 25.

[2]) Om knaparne meddelar V. G. Lagus upplysningar i *Undersökningar om Finska adelns gods och ätter*, Helsingfors 1860 sid. 549 ff.

skrifvare, länsmän, bolmän och rika bönder, hvilka icke bry sig om konungens påbud och med hotelser och hvarjehanda orättrådiga medel afhålla bönderne från att klaga eller förtaga verkningarna af deras klagomål. När någon varit ett år fogde eller häradsskrifvare, så vill han hafva stora gårdar, utrustningshästar, skepp, stenhus i städerna, silfverkannor, silfverstop m. m., och allt detta förskaffar han sig på kronans och allmogens bekostnad. Den fattiga allmogen måste erlägga dagsverken, körslor, mutor och gåfvor. Under sig hafva de talrika underskrifvare, hvilka alla röfva, rappa och förskrämma bönderne. Vikter och spann göra de sig efter eget tycke, så att de bära upp efter ett mått och leverera efter ett annat, sig till stor fördel. Knaparne äro de fattiga bönderne till ej mindre skada. Icke till freds med hvad dem tillkommer, taga de af bönderne så mycket, som dem själfva synes, så att de till öfverlopps hafva tillräckligt att köpa sig hästar och bygga sig gårdar. Klagoskriften, däri äfven domarnes bestickligbet påpekas, slutar med att uttala farhågor att bönderne i Finland skola blifva platt fördärfvade såsom i Liffland. Den estländske bondens träldom föresväfvade den finske bonden såsom den lott, som skulle komma äfven honom till del, om samhällsförhållandena ohämmadt utvecklade sig i denna riktning [1]).

Konungen sökte med ord och maningar hejda missbruken och återställa den lagliga ordningen. „Vi förnimme", skref han i april 1573 till Henrik Klasson Horn, som redan i november 1572 fått i uppdrag att hafva inseende öfver fogdarne i Finland, „att en stor part af våra fogdar och befallningsmän uti Finland ställa sig fast otroligen och försumligen emot oss, icke allenast i det att de uti rättan tid om året icke komma tillstädes att göra deras räkenskap uti vår räkningekammare, utan ock eljest mycket försnilla oss i inkomsten och uppbörden". De idkade handel med kronans penningar och spanmål; de antecknade endast en del af hvad de uppburit; de brukade falskt mått och vikt m. m. Om allt detta skulle Henrik Klasson rannsaka och själf få behålla en del af hvad som kunde återvinnas för kronan. Att där-

[1]) A. I. Arwidsson: *Handl.* VI, sid. 344, VII, sid. XIV.

med dock föga uträttades framgår af att samma klagomål gång efter annan upprepades, hvarvid äfven de högsta ämbetsmännen i landet icke gingo fria från anklagelser. Matts Larsson Kruus, som var höfding på Viborgs slott, pålade, enligt ett bref af 1585, sina bönder stor tunga och beskattning, tvang dem att underhålla sina hästar, fråntog bönderne deras utmark, där de måste hugga ved för hans räkning och framköra den till hans gård m. m.; hans fogde slog bönderne blåa och blodiga samt dref dem från deras hemman, hvilka sedan brukades för Matts Larssons räkning. År 1587 förordnades grefve Axel Leijonhufvud till ståthållare i Norrfinne och Söderfinne lagsagor, medan Karelska lagsagan, omfattande Viborgs, Nyslotts och Kymmenegårds län, lydde under Klas Åkesson Tott. Grefve Axel ålades att hålla sträng uppsikt öfver alla olagligheter, hvarjämte en kamrerare, Joen Joensson, med tre kammarskrifvare gafs honom till biträde, till hvilken fogdarne i Finland årligen skulle afgifva räkenskap. Äfven denna utväg visade sig dock föga ändamålsenlig, hvarför strängare medel tillgrepos. År 1588 befallde Johan grefve Axel att utan försyn låta fängsla alla fogdar och häradsskrifvare, som sedan två år tillbaka varit i tjänst, äfvensom deras underfogdar och underskrifvare. Ville de icke lösa sitt lif med guld, silfver och penningar, skulle de mista händerna och sedan hängas, „medan vi väl veta att de alla äro brottsliga.“ Huru de finska fogdarnes sak sedan aflopp känna vi icke, men att det onda icke genom Leijonhufvuds åtgärder afhjälptes är så mycket troligare, som han själf var en af de värsta bondplågarne. År 1589 klagade hans underhafvande i Karis, Ingo och Karis Lojo öfver de ovanliga och nya pålagor, med hvilka de blifvit betungade, sedan de kommit i grefve Axels våld och öfver att de, när de gjorde sina dagsverken och eljes, blefvo slagna och illa medfarna [1]. Det hette om honom, att han med svek beröfvat kronan 14 gårdar och att han utan minsta skäl lät basta och binda sina underhafvande [2].

[1] E. Grönblad: *Urkunder upplysande Finlands öden och tillstånd i slutet af 16:de och början af 17:de århundradet*, I, tilläggshäftet, sid. 121.

[2] Holger Anderssons klagoskrift i Gottlundska saml. i Finlands statsarkiv.

Liksom i Finland så ökades äfven i Sverige år från år oredan i den inre styrelsen. I främsta rummet gjorde sig oordningen inom finansväsendet kännbar. Johan III sökte fylla bristen i skattkammaren genom att oaflåtligt upptaga nya, betungande gärder och skatter; han pantförskref rikets gods och kronans inkomster; han tillgrep till och med gång efter annan den olyckliga utvägen att försämra rikets mynt. Men dessa medel afhjälpte icke penningnöden. Konungens ständiga svårigheter gjorde honom alltmer beroende af de höga herrarne. Desse åter gjorde visserligen konungen föreställningar om missbruken och oordningarna i riksstyrelsen, men undveko dock länge med varsamhet att stöta den misstänksamme monarken för hufvudet. I de liturgiska stridigheterna gingo de honom, såvidt klokheten tillät, till mötes. Misshälligheterna mellan konungen och hertig Karl underblåstes af dem och konungen kunde räkna på deras bistånd, då han sökte närmare bestämma och inskränka hertigens maktställning. Ytterligare stärktes den ömsesidiga vänskapen, då fråga uppstod om att Johans son, den i katolska läran uppfostrade Sigismund, skulle väljas till Stefan Bathoris efterträdare såsom Polens konung, en plan, hvars ödesdigra följder kunde förutses, då Sveriges framtida lugn och trygghet därigenom komme att blifva beroende af den oroliga polska republiken. Johans dynastiska fåfänga smickrades af utsikten, att tvenne rikens kronor skulle tillfalla hans ätt. Rådsherrarne åter sågo, med tanke på Kalmar unionens förhållanden, i förbindelsen med Polen ett medel att utvidga sin egen myndighet. Tvenne rådsherrar, Erik Brahe och Erik Sparre, begåfvo sig till Polen för att leda valrörelsen och lyckades genom att bl. a. lofva Estlands framtida afträdande till Polen genomdrifva Sigismunds val. Ännu samma år, i september 1587, afreste Sigismund till Polen, där han blef en lekboll för den självsvåldiga adeln och det katolska prästerskapet.

Det dröjde emellertid icke länge, innan Johan såväl såsom fader som såsom svensk konung kände sig oroad för följderna af detta steg. De svårigheter, som hopade sig kring Sigismunds tron, förskräckte honom, och bekymren för den ställning Sigismund skulle komma att intaga till sina blif-

vande svenska undersåtar lämnade honom intet lugn. Uti en nästan förtviflad sinnesstämning beslöt han att sommaren 1589 öfverresa till Estland för att sammanträffa med Sigismund och förmå denne att följa sig tillbaka till Sverige; på resan skulle Johan åtföljas af en betydande krigsmakt, hvilken skulle skrämma ryssarne att ingå slutlig fred. Rådsherrarne framhöllo svårigheterna af att vid rikets utblottade tillstånd öfverföra trupper till det genom krigets härjningar ödelagda Estland, men underkastade sig dock konungens vilja. De åtföljde konungen till Reval, dit denne med adel och krigsfolk anlände i juli 1589.

Sedan äfven Sigismund till sin faders stora fägnad inträffat i Reval, beslöto de båda konungarne, att han omedelbart skulle återvända till Sverige, men stötte därvid på ihärdigt motstånd såväl från de polska stormännens som de svenska rådsherrarnes sida. Desse inlämnade jämte adeln och krigsbefälet, bland dem många finnar, till konung Sigismund en böneskrift af den 5 september, i hvilken Sveriges bedröfliga ställning skildrades; skulle nu Sigismund återvända till Sverige och afsäga sig Polens krona, så skulle Sveriges olyckor ytterligare ökas genom ett krig med Polen, som antagligen i förbund med Ryssland skulle angripa Sverige. Oaktadt dessa varningar ville konungarne fullfölja sin plan, men tvingades att gifva vika af hären, som i saknad af bröd och sold med fruktan emotsåg nya faror och mödor. I synnerhet rådde oro bland en del af krigsfolket, som sändes till Narva för att rycka ut mot ryssarne. I en skrift till konungen vägrade dessa trupper lydnad, såvida icke klagomålen blefve afhjälpta. Fruktande allmänt myteri afstodo konungarne från sin afsikt, hvarefter Sigismund återvände till Polen och Johan i början af oktober drog tillbaka till Sverige. Grefve Axel Leijonhufvud, som spelat en framstående roll i motståndet mot konungarnes planer, föll nu i onåd. Underhandlingarna med ryssarne misslyckades, i det att desse endast beviljade två månaders stillestånd [1]).

Dessa händelser förorsakade en fullständig brytning

[1]) Aktstycken rörande mötet i Reval äro publicerade af Jonas Werwing: *Konung Sigismunds och konung Karl den IX:s historier*, Stockholm 1746—47.

mellan Johan och den höga aristokratien. Konungen försonade sig med hertig Karl och öfverlämnade åt honom hufvudledningen af riksstyrelsen samt öppnade tillika en våldsam förföljelse mot rådsherrarne. De kallades att stå till rätta vid en riksdag i Stockholm 1590, afsattes från sina rådsämbeten, fördes i fängelse och fingo endast af särskild nåd tillstånd att begifva sig till sina gårdar. Tvisten mellan dem och konungen fyllde de sista åren af Johans regering och fortgick till dennes död. Finska adelsmän infunno sig efter 1590 års riksdag till betydligt antal i Stockholm, där de till konungen afgåfvo försäkringsskrifter om trohet, men konungen förblef dock misstrogen mot dem. Endast en af dem, Klas Eriksson Fleming, som vägrat att i Reval underteckna besvärsskrifterna och därför af de öfrige betraktades såsom en „otrogen broder", åtnjöt numera konungens förtroende. Denne, som från denna tid framstår såsom konungamaktens hängifnaste anhängare, öfverhopades af konungen med ynnestbevis och var snart vid sidan af hertig Karl den mäktigaste undersåten i riket. Såsom riksamiral, riksmarsk och befälhafvare öfver Finland och Estland var han genom sin ställning ej mindre än sina personliga egenskaper kallad att verksamt ingripa i de stundande händelserna. [1])

Dessa söndringar i det inre voro så mycket farligare, som kriget mot Ryssland ånyo upplågade. Ivan IV:s son och efterträdare, Feodor (1584—1598) samt dennes svåger och allsmäktige gunstling, Boris Godunov, beslöto, då fredsförslagen strandat mot Johans envisa anspråk, att angripa Sverige. Redan i medlet af januari 1590 nalkades de i spetsen för en stark här svenska gränsen. Mindre trupper sändes till Finland och Estland, men hufvudstyrkan ryckte öfver Jama, som föll i ryssarnes händer, mot Narva, där den hjältemodige Karl Henriksson Horn var befälhafvare. Sedan fienden nedskjutit en del af stadens mur, stormade han den 19 februari, men blef med förlust tillbakaslagen. Därefter fortsattes beskjutningen och fienden redde sig till förnyad

[1]) Vid 1590 års riksdag bekräftades arfföreningen och utsträcktes, för händelse af mansstammens utslocknande, på vissa villkor till kvinnolinjen.

stormning, då Horn, tvingad af fästningens skadade tillstånd och den nedslagna stämningen bland de belägrade, öppnade underhandling och den 23 februari i Narva ingick ett fördrag, hvarigenom stillestånd slöts intill den 6 januari 1591, mot att fästena Jama, Koporie och det öster om Narva belägna Ivangorod afträddes åt ryssarne [1]). Försvaret hade varit hedrande och villkoren, enligt hvilka hufvudfästena Kexholm och Narva förblefvo i svenskarnes händer, voro så billiga, som man under förhandenvarande förhållanden kunde begära, men likväl råkade konungen vid underrättelsen härom i den häftigaste förbittring. Karl Horn kallades till Sverige och fängslades. En krigsrätt tillsattes, hvilken under ledning af Klas Fleming, som efter stilleståndet i Narva tagit parti emot Horn, dömde honom till döden. Han fördes i december 1591 till afrättsplatsen, men benådades och återfördes i fängelse samt fick slutligen återvända till sina gods i Finland. Konungens gamla ovilja mot fadern var utan tvifvel en hufvudorsak till det orättvisa förfarandet mot sonen, hvars hjältebana härmed afbröts. Sin krigiska talang lämnade han i arf åt sina söner Evert och Gustaf, hvilka under Gustaf Adolfs tid ärorikt upprätthöllo namnet Horns glans [2]).

På officerarne vid den finska och estländska armén gjorde Horns ofärd ett så mycket mera nedslående intryck, som förhållandena vid hären äfven i öfrigt voro föga uppmuntrande. Befälet, som var uttröttadt af den mödosamma och fruktlösa krigföringen, önskade att fred så snart som möjligt skulle ingås, och soldaterne, som saknade det nödvändigaste, gingo med ovilja i fält. Till fältöfverste utsågs Mauritz Grip, som jämte Göran Boije i början af år 1591 förbi Jama och Koporie ryckte fram ända till sex mils väg från Novgorod, men snart måste återvända med af sträng köld och sjukdomar försvagade trupper. Konungen yttrade sitt misshag med den olycklige befälhafvaren och utnämnde till fältöfverste marsken Klas Eriksson Fleming, som i före-

[1]) Fördraget är tryckt hos O. S. Rydberg: *Sveriges traktater V*, sid. 61, Stockholm 1890, samt i *Handlingar rörande Skandinaviens historia* XXXVIII, där aktstycken till Karl Horns process ingå.

[2]) Handlingar rör. Skandinaviens historia XV, sid. 75 ff. och XXXVIII, sid. 59 ff.

underhåll blifvit ökade, och ej mindre såg sig allmogen besviken i sitt hopp att fredsslutet af 1595 skulle medföra lindring. Fleming kunde icke minska den i Finland stående truppstyrkan under en tid, då en kamp mot hertig Karl var att vänta, och i saknad af penningtillgångar hade han ingen annan utväg än att förlägga sina knektar i borgläger hos bönderne. Han förebar därvid, att förhållandet till Ryssland icke vore tryggadt, så länge gränsens sträckning icke var slutligt bestämd, hvarför krigsmakten icke kunde afskedas. Kanske ännu värre var, att han icke med tillräckligt sträng hand upprätthöll disciplinen bland sina knektar. På alla håll klagades öfver att de inkvarterade soldaterna tilläto sig våldsamma grymheter emot allmogen, och fåfänga voro alla till Klas Fleming riktade klagomål.

Under sådana förhållanden började den finska allmogen vända sig till Sverige, där man af gammalt var van att söka hjälp. Där fanns visserligen icke nu såsom förr en konung, som kunde skydda mot förtrycket, men i hertigen såg man konungens ställföreträdare, till hvilken man borde lita. Redan under loppet af 1593 infunno sig bönder från ett stort antal finska socknar hos denne för att begära befrielse från borgläger och öfver höfvan tunga gärder. Sedermera gjorde Fleming allt för att hindra de klagande att komma öfver till Sverige, men detta oaktadt smögo sig icke få bönder förbi hans vakter och framlade inför regeringen i Stockholm allt bittrare skildringar af tillståndet i hembygden. Såsom exempel vilja vi anföra de besvär, som i oktober 1596 inlämnades af bönder från Nyslotts län. Desse begärde, att de måtte blifva befriade från det „odrägliga borglägret", hvarmed de dagligen blefvo betungade. Likaså anhöllo de att blifva befriade från herr Klas Fleming, som obarmhärtigt behandlade dem med borgläger och andra olagliga pålagor. De klagade öfver att man beröfvade dem deras boskap, att deras hustrur blifvit beröfvade sina kläder och att man tagit från dem deras nödvändigaste redskap. Deras präst, som uppläst ett af hertigen sändt försvarsbref, hade sett sig tvungen att fly till ödemarken för Flemings förföljelser. I denna klagan instämde bönder från Norra Finland, Kymmenegårds och Viborgs län.

Anklagelserna mot marsken voro kärkomna för hertigen, som beredvilligt utdelade skydds- och frihetsbref, genom hvilka han tog allmogen i enskilda socknar och län i försvar samt befriade dem från borgläger och orättvisa pålagor. Bland dem må nämnas ett för hela landet gällande bref, enligt hvilket i Finland borglägret och andra besvär afskaffades, intill dess de med anledning af Söderköpings riksdag till Finland sända budbärarne anställt allmän undersökning. Hertigens bref funno, oaktadt Flemings försiktighetsmått, väg äfven till de aflägsnaste bygderna, men hade ingen annan verkan, än att oron ytterligare stegrades. Utpressningarna syntes numera vara icke blott hårda och tryckande, utan äfven olagliga.

Särskilda omständigheter gjorde att missnöjet i Österbotten antog en våldsammare karakter än i öfriga delar af landet. De österbottniska bönderne voro stolta öfver att deras bygd, där inga frälselägenheter funnos, aldrig böjt sig för adelns makt; ej mindre betraktade de den frihet från borgläger, som de nyligen utverkat åt sig, såsom en dyrbar förmån. Numera sågo de sig dock beröfvade bägge dessa företräden. Liksom i andra finska landskap begynte äfven bland dem en knape-adel uppkomma, i det att ämbetsmän och rika bönder genom att utrusta ryttare till kronans tjänst utverkade sig skattefrihet. Härigenom blef den sociala jämnlikhet, som hittills härskat, hotad, och knaparne, bland hvilka tjänstförrättande domaren eller lagläsaren Erik Olofsson och fogden Thomas Göransson voro de mäktigaste och öfvermodigaste, voro redan därför misshagliga, men de blefvo det ännu mera, då de företogo sig att förlägga sina knektar och hästar i borgläger hos bönderne. Johan III:s frihetsbref var härigenom brutet, om också dessa „hemryttare“ icke voro synnerligen talrika, men ännu större blef missnöjet, då Klas Fleming, sedan stillestånd slutits med ryssarne, under våren 1593 sände manstarka skaror att inkvarteras i deras bygd. Intet aktades heligt af dessa vid våldsbragder vana soldater. „Husfrid, hemfrid, prästfrid och kvinnofrid“ förtrampades. Bönderne, hvilkas klagomål blifvit afvisade af Klas Fleming, vände sig till hertig Karl, som redan i juni 1593 bekräftade deras rätt att gå fria från borgläger. Där-

helt och hållet riktad på Sverige, där hertig Karl nu slutligen var redo att ingripa i de finska förhållandena.

I november 1596 inträdde en öppen brytning mellan hertig Karl och riksrådet, till följd hvaraf hertigen förklarade att han ville nedlägga regeringen och sammankalla ständerna för att emottaga hans afsägelse. Oaktadt rådsherrarnes protester och konungens förbud sammanträffade han därefter med ständerna i Arboga, där dessa genom riksdagsbeslut af den 5 mars 1597 stadfäste Söderköpings beslut, gillade hans åtgärder och ånyo uppdrogo honom att under konungens frånvaro såsom riksföreståndare handhafva styrelsen. Om Finland hette det att, i händelse oväsendet därstädes icke med godo kunde stillas, skulle åtgärder vidtagas i enlighet med „Söderköpings beslut och konungens ed“ för att bringa det till slut. Dock önskade hertigen erhålla en ännu uttryckligare fullmakt, innan han grep till vapen, och sammankallade därför under sommaren ett möte i Stockholm, där de närvarande uttalade sig för att Finland med vapenmakt skulle bringas till lydnad. Rådets makt var numera krossad och de flesta af dess mera betydande medlemmar hade flytt till Polen; med så mycket större trygghet kunde därför en expedition till Finland företagas.

I augusti 1597 bröt hertigen upp med sin här och flotta och anlände, sedan han besökt Kastelholm, i slutet af augusti till Åbo skärgård. Arvid Stålarm och Bengt Severinsson Juusten rustade sig med ifver till försvar, men kunde dock icke hindra honom att den 7 september efter en mindre fäktning landstiga vid Ruskiakallio söder om Åbo. Den 9 september ryckte han fram till Kuppis, där det finska rytteriet mötte honom, men genom några kanonskott bragtes i förvirring och flydde norrut längs vägen mot Tavastehus. Förgäfves sökte Arvid Stålarm hejda de sina; truppernas opålitlighet tvingade honom att ytterligare draga sig tillbaka och att lämna Åbo slott utan undsättning. Till följd häraf kunde hertigen skrida till ordnad belägring af Åbo slott, som besköts från batterier uppställda på höjderna invid Aura ås utlopp. Befälhafvarne å slottet, Bengt Severinsson Juusten och Hans Eriksson till Brinkkala, voro, i likhet med sin adliga omgifning, beslutna att till det

yttersta försvara sig; ej mindre visade de på slottet inneslutna adliga fruarna, bland dem Klas Flemings enka, Ebba Stenbock, ett manligt mod. Men soldaternes tillförsikt sjönk dag för dag och det smygande förräderiet vann allt större spridning bland dem. En student vid namn Daniel Theodori Hjort, som befann sig på slottet och under Klas Flemings lifstid vistats i dennes hus, öfvertalade först några och sedan flere af dem att öfverlöpa till hertigen. Detta skedde slutligen hoptals. Försvaret kunde till följd däraf icke i längden fortsättas, hvarför slottet den 30 september uppgafs.

Det hade varit lätt för hertigen att bemäktiga sig de öfriga finska slotten och det inre landet, men fruktan för de faror, som hotade Sverige, hindrade honom att kvardröja och han åtnöjde sig därför med att, såvidt förhållandena det tilläto, befästa hvad han vunnit. I ett på finska affattadt bref af den 2 oktober vände han sig, med anledning af en tidigare af Arvid Stålarm utgifven proklamation, till folket, från sin synpunkt skildrande förhållandena. Hans syfte var, sade han, att alla skulle bibehållas i sina rättigheter och att den svagare skulle skyddas mot den starkare, medan Stålarm och hans medhjälpare endast åsyftade rikets fördärf. Allmogen borde därför af alla krafter motstå och tillintetgöra deras planer. För att vinna de höga samhällsklasserna sammankallade han i början af oktober ett möte i Åbo, där representanter för adeln, prästerskapet, borgarståndet samt krigsfolket voro närvarande och hyllade honom såsom rikets arffurste och riksföreståndare, hvilken alla borde bevisa hörsamhet och lydnad enligt Söderköpings beslut. Ville Arvid Stålarm och hans följeslagare icke ingå förlikning, borde de tvingas till underkastelse. Huru svag hertigen ansåg sin ställning i Finland vara framgår emellertid däraf, att han icke öfverlämnade styrelsen å Åbo slott åt någon af sina förtrogna, icke heller försåg det med en pålitlig garnison, utan till befälhafvare utsåg trenne finska adelsmän, Klas och Lars Hermanssöner Fleming samt Göran Henriksson Horn, hvilka varit personliga ovänner till Klas Fleming och därför intagit en afvaktande mellanställning, men dock icke brutit med konung Sigismund; den truppstyrka de fingo att förfoga öfver bestod endast af de soldater, som vid ka-

pitulationen öfvergått till hertigen. Själf återvände han mot slutet af oktober till Stockholm, medförande ett antal finska adliga herrar och fruar. Hotfullt varnade han dem, som under hans frånvaro kunde affalla, med löftet att ånyo återkomma och då med sträng hand straffa alla rebeller [1]).

Efter Karls afresa buro förhållandena i Finland någon tid en vacklande och obestämd prägel. Den stora massans tillgifvenhet för Sverige och hängifvenhet för den evangeliska saken hade genom hans närvaro blifvit stärkt, men egentliga folkrörelser utbröto icke numera, hvartill orsaken bör sökas dels i den nedslagenhet, som klubbekriget framkallat, dels äfven däri, att konungen lofvat efterskänka borglägret och andra pålagor. Å andra sidan kunde adeln icke lösrycka sig från föreställningen att Sigismund var landets enda lagliga herre, och äfven de, som under hertigens besök närmat sig honom, började därför nu ånyo anknyta förbindelser med det kungliga partiet. Befälhafvarnes på Åbo slott förhållande är i detta afseende betecknande. De uppmanade först Arvid Stålarm att underkasta sig hertigen, men då denne förklarade sig hellre vilja dö än bryta den ed han svurit sin öfverhet, svek deras tillförsikt till hertigen och redan julaftonen 1597 lämnade de Åbo slott i Arvid Stålarms händer. Dennes ställning blef så mycket fastare, som sydösterbottningarne, missnöjda med Hans Hansson till Monikkala, som knappt mindre än förut Klas Flemings fogdar förtryckte dem, i januari 1598 underkastade sig honom. Däremot vägrade nordösterbottningarne att lyssna till hans maningar att förhålla sig stilla och underkasta sig konungen, hvilken snart skulle återvända

[1]) Den latinska inskrift hertigen före sin afresa lät inrista ofvan ingången till slottssalen hade följande lydelse:

Carolus huc veni vici fusiqve rebelles;
Hinc abeo, prorsus vestigia nulla relinqvens:
Huc iterum veniam, caveat sibi conscius omnis,
Non illo parcet tempore dextra reis;

i öfversättning: Jag Karl kom hit, besegrade och förskingrade rebellerna; jag går härifrån, lämnande inga spår efter mig; när jag återvänder hit, må hvarje skyldig akta sig; då skall min hand icke skona de brottsliga. — Den finska flottan, som hertigen bemäktigat sig, och Åbo slotts kanoner förde han med sig till Stockholm.

till sitt fädernerike och skipa rätt efter hvars och ens förtjänst.

I själfva verket var den långsamme och obeslutsamme Sigismund nu ändtligen redo att personligen infinna sig för att stödja det tryckta kungliga partiet i Sverige. Det var icke blott såsom kämpe för sin egen svenska krona han ville uppträda, utan såsom hela det katolska Europas banerförare. Mera än någonsin voro Europas blickar riktade på Sverige. Sigismunds seger skulle gifva katolicismen en ny, viktig förpost ytterst i norden; hans nederlag skulle beröfva katolicismen allt hopp att någonsin få fotfäste inom Sveriges gränser; hvilken mäktig protestantisk kraft här skulle uppväxa kunde man visserligen ännu icke veta, men man insåg dock att de händelser, som skulle inträffa, komme att blifva ett betydelsefullt moment i den allmänna världshistoriska kampen mellan protestantismen och den katolska reaktionen. Hertig Karl var i god tid redo att möta faran. Vid ett ständersammanträde i Upsala emottog han i februari 1598 ständernas försäkran att de icke ville skilja eller söndra sig från honom, utan med honom försvara allt hvad vid föregående möten blifvit afhandladt och beslutadt. Denna förklaring upprepades i ännu kraftigare ordalag vid ett senare möte i Vadstena i juni samma år. Konungens sändebud, Samuel Lascy, som upprepade gånger framlade hans fordringar för hertigen, afvisades.

Konungens plan var att angreppet samtidigt skulle ske från Polen, därifrån han med sin flotta och en här af 5,000 man ville öfvergå till södra Sverige, och från Finland, där Arvid Stålarm samlade alla krafter för att kraftigt understödja sin härskare. Men såsom det plär hända, då tvenne från olika håll utgående krigiska företag skola förbindas med hvarandra, missräknade man sig i afseende å tiden. Sigismund anlände först i början af augusti till Sverige, medan däremot finnarne under Stålarm redan mot slutet af juli befunno sig på svensk jord. Den 5 juli afgick nämligen Arvid Stålarm med en här af omkr. 3,000 man finska och estländska trupper från Åbo och anlände, sedan han landstigit på Åland, men förgäfves uppfordrat Kastelholms fäste att gifva sig, den 25 juli till Gröneborgs

hamn, belägen i Uplands skärgård, sex mil norr om Stockholm. Hertig Karl skyndade sig vid underrättelsen därom att sätta Stockholm i försvarstillstånd; därefter uppbådade han upländska bönder att från norr angripa finnarne, medan han själf utrustade fartyg för att från sjösidan bringa dem i trångmål. Upländingarne skyndade till under ledning af tvenne Upsala professorer och försedda med matsäckar, som voro fyllda med korfvar, hvarför deras tåg fick namnet korftåget. Då finnarne tillika från sjösidan hotades af hertig Karls flotta, fruktade de att blifva öfverrumplade och afstängda, återgingo till sina fartyg, lyftade ankar samt återvände till Finland. Det länge förberedda företaget hade sålunda fullkomligt misslyckats.

Kort efter det finnarne lämnat Sverige, anlände Sigismund till Kalmar, därifrån han några veckor senare ryckte norrut till Östergötland. Det visade sig nu, att han ännu räknade talrika vänner i Sverige. En icke ringa del af adeln i södra Sverige anslöt sig till honom. Stockholm gaf sig åt befälhafvaren för hans flotta, Samuel Lascy. Däremot förblef allmogen hertigen trogen, och äfven den svenska flottan tillbakavisade alla lockelser till affall. En ung kapten vid namn Vilhelm van Wyk, som på uppmaning af fru Ebba Fleming verkat för att förleda flottans befälhafvare att öfvergå till konungen, blef upptäckt, dömd till döden och skjuten. Emellertid hade konungen mot slutet af augusti anländt till Stegeborg i Östergötland, där hertigen med sina trupper ryckte honom till mötes. Sedan alla underhandlingar visat sig fåfänga, sammandrabbade härarna den 8 september vid Stegeborg, där hertigen led ett nederlag, som dock blef betydelselöst, då konungen icke fullföljde sin fördel. Senare, den 25 september, utkämpades en ny drabbning vid Stångebro, där konung Sigismund blef fullkomligt slagen. Därefter afslöts i Linköping den 28 september 1598 ett fördrag, enligt hvilket fientligheterna skulle upphöra, konungen skulle infinna sig i Stockholm och återtaga regeringen, samt twistepunkterna skulle hänskjutas till afgörande vid en riksdag, som så snart som möjligt skulle sammankallas. Det för konungen mest förödmjukande villkoret var, att fem rådsherrar, som flytt till Polen och därifrån åtföljt konungen till

Sverige: Erik Sparre, Gustaf och Sten Banér, Thure Bielke samt Göran Knutsson Posse, skulle utlämnas till hertigen. Det löfte konungen gifvit att slutligen i Stockholm uppgöra sin tvist med hertigen höll han icke. Han afseglade tvärtom i oktober till Danzig. Hans afsikt var att ännu en gång från Polen återvända till Sverige, men under de följande åren († 1632) kom han till följd af allt svårare förvecklingar i Polen icke i tillfälle därtill. Det korta höstfälttåget 1598 blef sålunda afgörande för Sveriges framtid. I den stora kampen mellan protestantism och katolicism intog Sverige från denna tid beslutsamt en plats på den protestantiska sidan, där visserligen religionsfrihetens grundsats icke ännu var erkänd, men tankens och forskningens frihet dock var den bas, på hvilken man byggde. Sveriges och i förening därmed Finlands stora världshistoriska uppgift skulle blifva att segrande kämpa för denna lära. Efter konungens afresa sammankallade hertig Karl ett möte af biskoparne och adeln till Jönköping, där de församlade den 5 februari 1599 lofvade honom trohet såsom „riksens regerande arffurste“ samt tillika förklarade sig icke längre kunna bevisa konungen hörsamhet och lydnad, såvida han icke, enligt den i Linköping ingångna öfverenskommelsen, inom fyra månader infunne sig i riket eller ock ditsände sin son för att uppfostras i evangeliska läran. Någon tid senare eröfrades det kungliga partiets sista besittning i Sverige, Kalmar slott. Slutligen förklarade ständerna vid en riksdag i Stockholm den 24 juli 1599 Sigismund afsatt. Här togs äfven Finlands ställning, som vid riksdag efter riksdag varit föremål för öfverläggning, ännu en gång till allvarlig pröfning. De finske hade, hette det i riksdagsbeslutet, nogsamt på särskilda tider både med godo och allvar blifvit förmanade att rätta sig och förena sig med menige rikets ständer, hvarför man, då de icke låtit beveka sig, kunde hafva fog och rätt att besöka dem med sådant allvar, som till den saken kunde tjäna. Då de likväl icke alla voro lika skyldiga och många blifvit förförda, så skulle ännu en gång några af hvart stånd öfverskickas till Finland för att förmana finnarne. Ville då finnarne sända några af de sina tillbaka med desse för att å de andras vägnar uppgöra en öfverenskommelse, skulle man af-

stå från att föra krig mot dem. Men gjorde de det icke, skulle de anses för uppenbara fiender, hvilka efter all förmåga skulle förföljas.

I Finland hade emellertid händelserna fortfarande gått sin egen väg. Efter sitt misslyckade tåg till upländska kusten hade Arvid Stålarm varit betänkt på att så snart som möjligt ånyo föra sin krigsmakt öfver till Sverige. För att säkerställa sig i Finland lät han i september 1598 en del af sina trupper rycka in i södra Österbotten, där hertigens befälhafvare blef öfverraskad och tillfångatagen, hvarefter större delen af Österbotten underkastade sig konung Sigismund. Efter denna framgång bröt Stålarm för andra gången upp till Sverige och anlände i början af oktober till Stockholm. Det var dock numera för sent. Konung Sigismund hade blifvit slagen och Stålarm måste ånyo med oförrättadt värf draga sig tillbaka till Finland.

Det handlingssätt Sigismund därefter iakttog var icke mera än hans föregående åtgärder ägnadt att gifva de finska herrarne ökad tillförsikt. Han sände dem hvarken penningar eller hjälptrupper, men visade dem ett misstroende, som deras långvariga och uppoffrande trohet föga förtjänat. Så skilde han, missnöjd med Arvid Stålarm, ståthållarskapet från högsta befälet öfver krigsmakten, i det att han lät Stålarm behålla det förra, men förordnade Axel Kurck till krigsöfverste. Den sistnämnde var visserligen en förtjänt krigare, men åtgärden ledde dock till en skadlig splittring af de äfven annars svaga krafterna. Förbittrad öfver de olyckor, som träffat honom i Sverige, utdelade konung Sigismund de våldsammaste befallningar. Han föreskref, att den tillfångatagne Hans Hansson till Monikkala utan ransakning skulle dömas till döden. Därefter skulle han pinas på räckbänken och med brännvin, som antändes på bara kroppen, hvarvid hans bekännelser noggrant skulle upptecknas. Sedan skulle han afrättas. Hans Hansson, en af dessa hållningslösa män som ofta drifva sitt spel under stormande partistrider, lyckades rädda sig genom att erbjuda Sigismund sina tjänster, men föll senare i Karls händer och blef på dennes befallning år 1605 straffad med döden. I öfrigt befallde konungen, att folket i Finland skulle behandlas med hårdhet.

Edsvurna män skulle tillsättas i alla socknar och städer för att hafva uppsikt på de misstänkte; hade någon gemenskap med hertigen eller hans parti, skulle hans egendom lämnas åt soldaterna till sköfling. Den för milda utvägar böjde Arvid Stålarm underlät dock att verkställa dessa påbud, hvilka voro så mycket mera öfverflödiga, som inga märkligare rörelser från folkets sida numera förspordes. Det långvariga krigstillståndet, bondekriget och de ständigt från hvardera sidan utgående maningarna hade uttröttat Finlands allmänhet, som numera villigt underkastade sig hvar och en som hade väldet.

Under dessa svåra förhållanden förblefvo adeln och krigsfolket konung Sigismund med förvånande seghet trogna. De vågade till och med i början af 1599 skrida till angrepp mot hertigen. Arvid Stålarm bemäktigade sig i januari Kastelholms slott på Åland och utnämnde Salomon Ille till befälhafvare på slottet. Ej mindre var hans uppmärksamhet riktad på norra Österbotten, dit hertigen såsom befälhafvare sändt Augustinus Larsson, som under vårens lopp gjorde sig till herre äfven i södra Österbotten. Södra Österbotten, hvilket afskildt belägna område under dessa oroliga tider hade sin egen historia, tillföll dock åter det kungliga partiet, i det att Axel Kurck mot slutet af maj landsatte en truppstyrka och i Mustasaari bemäktigade sig de vapen och krigsförråd, som Augustinus Larsson samlat. Denne flydde förskräckt till Uleåborg. Till och med gjordes landstigningsförsök på svenska kusten.

Slutresultatet måste dock blifva ofördelaktigt för konungens vänner i Finland, då konungen fortfarande underlät att tillsända dem förstärkning. Också var afgörandet redan nära. Mot slutet af juli 1599 afseglade den svenska flottan med betydlig truppstyrka till Finland. Amiralen Joakim Scheel sändes att belägra Kastelholm, hvars besättning först modigt tillbakavisade alla uppfordringar, men tvungen af de svenska kanonernas eld den 31 juli 1599 underkastade sig på nåd och onåd. Manskapet införlifvades med de svenska trupperna, men befälhafvaren, Salomon Ille, och de öfriga officerarne kallades inför krigsrätt och dömdes till döden; verkställandet af domen uppsköts dock. Kort därefter gåfvo de finske herrarne i Åbo ett afvisande svar åt den deputation, be-

kronolön. En allvarlig sträfvan att införa kontroll öfver ämbetsmännens verksamhet och att fastställa de skilda samhällsklassernas rättigheter och skyldigheter karakteriserar denna förordning. — Hertigens resa och det synbara nit att förbättra allmogens tryckta läge han därunder ådagalade, förvärfvade honom namnet „hyvä kuningas“, som de finske bönderne lära gifvit honom; men det kan dock icke nekas, att verkningarna af de föreskrifter han utdelade icke sällan föga motsvarade hans goda afsikter. Orsaken därtill låg i att han lika litet som företrädarne lyckades grundlägga en fast ordning i den högre förvaltningen. Höfdingarne, som stodo i spetsen för landskapens militära och borgerliga styrelse, saknade instruktioner och misstroddes af regenten, som gång efter annan öfverflyttade den myndighet, som bort tillkomma dem, på tillfälliga kommissarier, hvilka sändes kring landet, försedda med vidsträckt rätt att kontrollera och straffa. Desses ingripande i fogdarnes förvaltning lände ofta mera till skada än nytta, ty kostnaderna för deras resor hvilade på allmogen, och sedan de aflägsnat sig, sköto missbruken åter fart. Allt bittrare blefvo Karls klagomål öfver fogdarnes och deras biträdens underslef och försumlighet. „Bruka vi mera dem och andra sådana tjufvar, så må alla tusen djäflar bruka dem“ skref han år 1607. Flere gånger afsattes de och fördes till Stockholm att aflägga räkenskap, men efterträdarne voro lika opålitliga.

Medan förvaltningen i det hela således förblef bristfällig, vidtogos flera enskilda nyttiga åtgärder. I synnerhet var Österbotten, som numera vinner en större betydelse, ett föremål för regeringens omsorger. Städerna Uleåborg och Vasa [1],

[1] Om Vasa stads grundläggning meddelas upplysningar i H. E. Aspelins *Vasa stads historia,* Nikolaistad 1892—1894. Staden hette till en början Mustasaari, men erhöll genom privilegiebrefvet af 1611 namnet Vasa. Redan genom ett svar, som hertigen den 16 juni 1600 aflät uppå befallningsmannens i Österbotten Augustinus Larssons punkter, bestämde han att de köpmän, som bodde uppe i landet och ville bruka och drifva köphandel, skulle flytta ned till sjösidan och nedsätta sig i Mustasaari, Pedersöre, Salo, Ulaholm eller Kemi socknar. Af de sålunda ifrågasatta städerna blefvo dock nu endast Uleåborg och Vasa grundlagda. Se i öfrigt om handeln: Th. Dillner: *Studier rörande Finlands handel under tidrymden 1570—1622* I, ak. diss., Helsingfors 1897.

och var hofpredikant samt kyrkoherde vid Riddarholmskyrkan. Hans lif förbittrades genom de förföljelser han flere gånger för sina för vederbörande mindre behagliga spådomar undergick. Slutligen kallades han till kyrkoherde i Ekenäs. Han dog 1624 [1]). Forsius var fången i stjärntyderiets griller, om hvilkas sanning han var öfvertygad, men äfven med andra grenar af sin tids forskning var han förtrogen. Hans skrifter utgöras hufvudsakligen af almanackor och s. k. prognostica eller på stjärnkunskap stödda profetior om kommande händelser, men äfven naturbeskrifningar, en finsk krönika, latinska dikter, predikningar samt en öfversättning af en del af Esras böcker författades af honom. Intill slutet af sitt lif ägnade han sig med hängifven kärlek åt sina för vår tid till ej ringa del främmande studier.

Från de inre förhållandena återvända vi till krigshändelserna, som alltmer togo Karl IX:s uppmärksamhet i anspråk. I kriget mot Polen gynnades han icke numera af lyckan. Åren 1602—1604 ledo hans trupper flere motgångar. Weissenstein i Estland föll 1602 i fiendens händer och Dorpat eröfrades 1603 af den polske fältherren Chodkievicz. År 1605 rustade sig Karl med all kraft att återtaga hvad som gått förloradt. Han begaf sig själf till Estland och ryckte i spetsen för en här af 12,000—16,000 man mot Riga, som någon tid belägrades. Men då Chodkievicz nalkades med en undsättningshär, bröt Karl upp och sammandrabbade den 17 september med honom vid Kerkholm invid Düna. Den polske fältherrens styrka var svagare, men Karl lät förleda sig till ett öfveriladt angrepp, hvarvid hans trupper råkade i oordning. Han blef fullständigt slagen och skulle själf fallit i fiendens händer, om han icke blifvit räddad af en liffländsk adelsman, Henrik Wrede, som bjöd honom sin häst, men själf blef nedhuggen af fienderna. Karl IX visade den fallnes änka Gertrud v. Ungern och barn sin erkänsla genom att 1608 gifva dem största delen af Elimä fjärding i Finland i förläning; sönerne upphöjdes senare af drottning Kristina i friherrligt stånd.

---

[1]) Om Sigfrid Aronus Forsius' dödsår har O. F. Hultman meddelat en utredning i Sv. Literatursällskapets i Finl. Förh. o. upps. 11, sid. 181.

Följderna af nederlaget vid Kerkholm blefvo dock mindre betydande än man kunnat vänta, emedan såväl Polens som Sveriges krafter togos i anspråk af de söndringar, som utbrutit i Ryssland. Det liffländska kriget fördes år för år allt lamare och sammansmälte småningom med de stora krigshändelser, för hvilka Ryssland var skådeplats.

Sedan tsar Feodor Ivanovitsch år 1598 aflidit, hade hans svåger, den kraftfulle Boris Godunov, bemäktigat sig kronan. Folket längtade dock efter en härskare af det gamla rurikska huset, hvarför en munk, Otrepiev, som utgaf sig för den döde tsarens flere år förut mördade broder Dmitrij, vann stort anhang. Under striden mot honom dog Boris Godunov 1605, hvarefter den falske Dmitrij utropades till tsar. Bedrägeriet upptäcktes dock snart; den förklädde munken mördades 1606 och en ansedd adelsman vid namn Vasilij Schuiskij besteg tronen. Men emot honom reste sig en ny falsk Dmitrij, som verksamt understöddes af Polen och bragte Vasilij Schuiskij i så stort trångmål, att denne nödgades vända sig till Karl IX med begäran om hjälp. Den svenske konungen hade med uppmärksam blick följt händelserna i öster. Gentemot Rysslands invånare och myndigheter hade han sökt framhålla sitt intresse för Rysslands väl och räddning, medan han å andra sidan uppmanat de svenska krigshöfdingarne att i hemlighet och med alla till buds stående medel bemäktiga sig ryska fästen, städer och landskap. Vasilij Schuiskijs anbud syntes honom gifva ett sällspordt tillfälle att stärka Sveriges makt, och han var icke sen att gå den ryske fursten till mötes [1]. Den 28 februari 1609 slöts i Viborg en formlig traktat mellan Sverige och Ryssland, hvarigenom de bägge kronorna förbundo sig att gemensamt bekämpa polackerne och Dmitrij; Karl IX skulle sända tsaren en styrka af 5,000 man till hjälp; däremot lofvade denne att gifva trupperna underhåll och bestämd månadslön samt att åt Sverige afträda Kexholm med dess län. Till befälhafvare för den här, som i enlighet med detta fördrag skulle rycka in i Ryssland, utsågs den unge Jakob De la Gardie, en son af Pontus De

[1]) Om Karl IX:s ryska politik meddelas upplysningar af G. Forstén: Балтiнскiи Вопросъ Въ XVI и XVII столѣтiяхъ (1544—1648) II, sid. 66—68, S:t Petersburg 1894; jmfr Finsk Tidskrift XXXIV, sid. 337—347.

la Gardie. Bland underbefälhafvarne, som till stor del voro finnar, märktes Axel Kurck, Anders Boije samt Evert Karlsson Horn, en son af den 1601 aflidne Karl Henriksson. Kriget försiggick utom Finlands område, men då trupperna till ej ringa del voro finnar och dess slutresultat var af stor betydelse för vårt land, skola vi meddela en kort teckning af dess hufvudhändelser.

Den svenska hären, som bestod af finnar, svenskar och utländska soldtrupper till ett antal af 12,000 man eller mera än dubbelt mot hvad svenskarne i fördraget i Viborg lofvat, bröt i mars 1609 upp och anlände i medlet af april till Novgorod, där läger slogs utanför staden. Med glädje hälsad af tsarens kusin, ståthållaren i Novgorod, Mikael Skopin-Schuiskij, fortsatte De la Gardie därefter sin marsch. Evert Horn, som gick i spetsen med förtrupperna, tillbakaslog i flere fäktningar fienden; en rysk hjälptrupp anlände och vid Tver besegrades den 12—14 juni den fientliga hären. Ett försök att storma sistnämnda stad blef dock tillbakaslaget och då De la Gardie därefter närmade sig Moskva, utanför hvilken stad den falske Dmitrijs och polackernes styrka var lägrad, utbröt i hären, som af Vasilij Schuiskij hvarken erhållit den utlofvade provianten eller solden, ett myteri, som hindrade fullföljandet af fälttåget. I Koljasin förklarade nämligen de finska trupperna sig icke vara skyldiga att gå längre in i främmande land och där föras till slaktbänken, medan fogdarne gjorde deras i hemlandet kvarlämnade hustrur orätt. Oron spridde sig snart till de öfriga trupperna och De la Gardie, som förgäfves sökt dämpa upproret, måste draga sig tillbaka till Tver och slutligen till Novgorod. Endast med en mindre styrka kunde han mot slutet af året åter förena sig med sina ryska bundsförvanter, medan hufvuddelen af hans trupper sändes hem till Finland, där de skyldige strängt straffades.

I början af år 1610 erhöll De la Gardie emellertid förstärkning, så att han jämte Mikael Schuiskij ånyo kunde rycka fram emot Moskva. Fienderna tillbakaslogos i flere drabbningar; Dmitrij och polackerne tvingades att afstå från belägringen af Moskva och de förbundna fältherrarne intågade den 12 mars under folkets jubel i Rysslands befriade hufvudstad. Här förlorade Jakob De la Gardie sin tappre

vapenbroder, Mikael Schuiskij, som föll ett offer för tsarens misstankar. Själf drog han i förening med Evert Horn västerut för att undsätta det af polackerne belägrade Smolensk och nådde den 24 juni den vid Volga belägna byn Kluschino, där han angreps af den polske fältherren Zolkievsky. Midt under striden gjorde hans värfvade franska och tyska trupper, missnöjda öfver uteblifven sold, myteri. Större delen af hans här öfvergick därefter till fienden, och han måste med den polske fältherren ingå en öfverenskommelse, enligt hvilken han med den lilla återstoden, omkring 400 svenskar och finnar, fritt skulle få återvända till Finland. Sålunda misslyckades det under lysande förhoppningar började fälttåget. Den närmaste följden var att Vasilij Schuiskijs bräckliga tron ramlade. Han afsattes; polska armén intågade i Moskva, och Sigismund lät förklara sin son Vladislav för rysk storfurste.

Från denna tid gifva sig svenskarne icke mera skenet af att kämpa för Rysslands väl, utan se öppet sina egna intressen till godo. Sedan De la Gardie förgäfves belägrat Nöteborg, vände han sig mot Kexholm, hvilken stad ännu icke, oaktadt Vasilij Schuiskijs löfte, blifvit öfverlämnad åt Sverige. Belägringen började i augusti 1610, men ryssarne gjorde manligt motstånd, så att fästningen icke med storm kunde tagas. Klas Göransson Boije, som tappert gång på gång vågade sig i handgemäng med fienden, föll slutligen i fångenskap. Först sedan besättningen, enligt hvad det uppgifves, sammansmält från 3000 man till 100, gaf sig Kexholm den 2 mars 1611. Ännu hade icke fjorton år förflutit, sedan den viktiga fästningen återlämnades åt Ryssland; nu förenades Kexholm och dess område för en tid af hundra år med Sverige, hvarigenom Finland, som förut varit ett för ständiga faror utsatt gränsland, erhöll ett mäktigt skyddsvärn i öster.

Numera uppkastade De la Gardie den djärfva planen att eröfra norra Ryssland med Novgorod och däraf bilda ett skildt rike under Karl IX:s andre son, Karl Filip. Han ryckte mot Novgorod, som den 16 juli 1611 med storm togs af honom och Evert Horn. Invånarne lofvade att erkänna någondera af Karl IX:s söner, Gustaf Adolf eller Karl Filip.

såsom tsar. De flesta fästen i Ingermanland föllo därefter i svenskarnes händer och en stor del af norra Ryssland underkastade sig den kloke och skonsamme Jakob De la Gardie, som allmänt lät hylla Karl Filip såsom rysk storfurste.

Äfven planerna från 1589—1591 att grundlägga ett svenskt välde vid Ishafvet och Hvita hafvet återupptogos vid denna tid. På Karl IX:s befallning ryckte höfvidsmannen Baltzar Bäck under vintern 1611 genom Lappland mot Ishafskusten, men blef, då han angrep staden Kola, tillbakaslagen. Lika olyckligt aflopp ett samtidigt tåg mot det sydligare Soma. Under höfvidsmännen Anders Stuart och Erik Hare banade sig en truppstyrka, bestående af kavalleri och fotfolk jämte bönder med flodbåtar, från Kajana väg till Hvita hafvet, men uträttade där intet och återvände med stor förlust till Österbotten, där ryska bönder därefter under härjning och brand ryckte öfver gränsen. Solovetska klostret var nu såsom förut ett kraftigt stöd för den ryska makten i dessa nejder [1]).

Under Karl IX:s sista lefnadsår utbröt förnämligast med anledning af hans anspråk på herravälde öfver en del af norska Finnmarken ett krig med Danmark, hvarunder Kalmar stad och slott föllo i fiendens händer. Denna olycka förbittrade den af kroppsliga lidanden tärda konungens sista dagar och påskyndade hans död, hvilken inträffade den 30 oktober 1611. Häntydande på de många företag han lämnade ofullbordade hade han om sin son, Gustaf Adolf, plägat säga „ille faciet“ (han skall göra't). Den hufvudsynpunkt han under slutet af sitt lif fullföljde var att förvärfva Sverige en maktställning, som skulle möjliggöra en inblandning i den stora europeiska kampen mellan protestanter och katoliker. Han tog därvid sina undersåtars krafter skoningslöst i anspråk, men å andra sidan skall det icke glömmas, att Sverige och Finland hafva honom att tacka för att den pro-

---

[1]) M. A. Castrén: *Utdrag ur Solovetska klosterkrönikan, Nordiska resor och forskningar* V, sid. 18—39, Helsingfors 1858; S. Ingman: *Tutkimuksia Pohjoissuomen historiassa 1595—1635*, sid. 31—40.

testantiska religionen blef stadgad såsom grundvalen för framåtskridande i bildning och god sed [1]).

---

[1]) På hertig Karls uppmaning började från och med 1581 finnar såsom kolonister öfverflytta till mellersta Sverige. Kolonisationen fortgick sedermera oafbrutet under Karl IX:s regering. Till en början slogo sig nybyggarne ned i Södermanland och Nerike, därnäst i Medelpad, Gestrikland och Helsingland samt i Vermland. De fortforo in på drottning Kristinas tid att utbreda sig i mellersta Sverige, men numera började man finna dem besvärliga, hvarför dem bereddes hvarjehanda obehag. De flesta nybyggarne drogo till Vermlands skogar. Deras ättlingar hafva till stor del intill senaste tider bevarat förfädrens språk och vanor. Petrus Nordmann: *Finnarne i mellersta Sverige*, ak. diss., Helsingfors 1888.

Samtidigt började zigenare, kallade tattare, mustalaiset, från Sverige öfverflytta till Finland. De omtalas första gången med säkerhet 1584 på Finlands fasta land, där de sedermera vunno utbredning och fortsatte sitt fäderneärfda, nomadiserande lif.

TREDJE PERIODEN.

Storhetstiden.

1. Gustaf II Adolf.

Vi hafva nått den tid, då Sverige under ledning af
ppra och snillrika konungar samt insiktsfulla statsmän
f en stormakt, som bragte under sitt välde större delen
Östersjöns kuststräcka och framgångsrikt ingrep i de
ider, som utkämpades i västra Europa. Denna ställning,
n från början var farlig och i längden ohållbar till följd
grannmakternas stigande afund, framkallade väsentliga
ändringar i de inre samhällsförhållandena. Regeringen,
n under bekymmer och brist upprätthöll stormaktspoliti-
n, var tvungen att stödja sig på de mäktiga adelssläkterna,
arigenom aristokratiens makt utvidgades, så att hon i ännu
gre grad än medeltidens stormannavälde hotade allmogens
het. Men å andra sidan gaf den lifligare beröringen med
stra Europa och medvetandet af att riket hade en stor

Källor och *arbeten* att rådfråga till Finlands historia under Gustaf Adolfs regering: *Handlingar upplysande Finlands historia under Gustaf Adolfs tid,* samlade af J. E. Waaranen, utg. af Finlands statsarkiv II. (Helsingfors 1874, 1878); J. E. Waaranen: *Landtdagen i Helsingfors 16 och Finlands dåvarande tillstånd* (ak. diss. Helsingfors 1862); J. ngström: *Vita et merita episcopi Isaaci B. Rothovii* (ak. diss. Åbo 96—1813); K. R. Melander: *Kuvaus Suomen oloista v. 1617—1634* (Helgfors 1887); K. R. Melander: *Suomen ynnä Käkisalmen läänin ja Inkerin roista vuosilta 1617—1634* (Hist. ark. XIV, sid. 315—706); J. Hallenrg: *Svea rikes historia under Gustaf II Adolfs den Stores regering* (Stocklm 1790—1796); Joh. Widekindi: *Thet svenska i Ryssland tijo åhrs ijgzhistorie* (Stockholm 1671).

roll att uppbära ny kraft åt statslifvet. Förvaltningen och lagskipningen erhöllo bestämda former samt ordnades efter ett omfattande, likformigt system; riksdagens verksamhet och myndighet utvidgades; de fyra riksstånden utbildades till strängt slutna korporationer; och midt under krigsbullret grundlades läroanstalter, i hvilka den litterära och vetenskapliga odlingen vann stöd och fäste.

Den konung, som genom sin kraft och sitt snille gaf rikets öden denna riktning, Gustaf II Adolf, var född den 9 december 1594 och således vid faderns död endast 16 år gammal. Riket befann sig, då han emottog styrelsen, i krig med tre mäktiga grannar och var dessutom försvagadt genom de föregående inre oroligheterna. Men den unge, rikt begåfvade fursten visade sig mäktig att bjuda de hopade svårigheterna spetsen. Han hade därvid i rikskanslern, Axel Oxenstierna, en rådgifvare, hvars bepröfvade erfarenhet och besinningsfulla lugn i ej ringa mån lättade bördan. Då vår uppgift är att skildra förhållandena i Finland, kunna vi dock endast antyda hvad desse store män verkade för riket i dess helhet.

Efter Karl IX:s död sammankallades rikets ständer till riksdag i Nyköping i Södermanland i december 1611, där Norrköpings arfförening af 1604 bekräftades och Gustaf II Adolf förklarades myndig. Först därefter antog denne, som dittills kallats „hertig och furstlig nåde“ titeln „utkorad konung“. Vid samma riksdag biföllo ständerna till en bevillning till krigskostnadernas bestridande. Äfven till Finland afgick riksdagskallelsen, men emedan man förutsåg, att dess invånare icke till den utsatta tiden skulle kunna infinna sig på riksdagen, befalldes ståthållarne att hålla folket till trohet och lydnad, hvarjämte särskilda fullmäktige utsändes för att emottaga de finska ständernas trohetsförsäkran. Också sammanträdde representanter för stånden i slutet af 1611 i Borgå samt under förra hälften af 1612 i Åbo, Viborg, Björneborg och Gamla Karleby, hvarvid de hyllade Gustaf II Adolf och förklarade sig villiga att ansluta sig till de i Nyköping fattade riksdagsbesluten [1]).

[1]) Carl v. Bonsdorff: *Huru Gustaf II Adolf hyllades i Finland.* Hist. ark. XV, sid. 315 ff.

De adliga privilegierna befästes och utvidgades under början af Gustaf II Adolfs regering.

Kriget mot Danmark, det farligaste af de krig Gustaf II Adolf ärft af sin fader, fordrade stora ansträngningar, hvilka dock icke kröntes med framgång. Gustaf Adolf kunde icke hindra danskarne att 1612 bemäktiga sig det viktiga Elfsborg och såg sig tvungen att i januari 1613 sluta fred i Knäröd på ofördelaktiga villkor. Sverige afstod från de anspråk på herravälde öfver en del af Ishafskusten, som Karl IX sökt genomdrifva; från denna tid var Finnmarken obestridt dansk besittning. Tillika förband sig Sverige att i lösen för Elfsborg erlägga en million daler s. m., som skulle betalas inom sex års förlopp. För gäldande af denna summa ålades samma år en gärd, som under namn af Elfsborgs lösen årligen intill 1619 utgick och för Finland steg till ett belopp af 493,838 daler. Ännu år 1621 uppburos restantier af Elfsborgs lösen, men å några orter måste man afstå från att till fullo utkräfva den betungande skatten.

Hvad han sålunda förlorat skulle Gustaf Adolf i mångdubbelt mått i öster återvinna. Här hade Jakob De la Gardie och Evert Horn fortgått på sin lysande segerbana. I synnerhet utmärkte sig Evert Horn, som år 1612 fulländade Ingermanlands eröfring genom att bemäktiga sig Nöteborg, Koporie, Jama och Gdov samt mot slutet af året Ivangorod, hvars besättning först efter långvarigt motstånd gaf sig. Emellertid dröjde De la Gardie envist i Novgorod, hvars borgerskap med allt större förtroende anslöt sig till honom. Finnarne, som icke voro belåtna med hans långvariga vistelse i denna stad, kallade honom „laiska Jaakko“ och det torde varit om honom som ordspråket „Lähtee suvi, lähtee talvi, vaan ei lähde laiska Jaakko“ först gällde. Hans afsikt var att genom ett mildt och hofsamt handlingssätt öka utsikterna för hertig Karl Filips antagande till Rysslands storfurste och han genomdref, att en beskickning från Novgorod sändes till Sverige med anhållan, att den unge fursten skulle infinna sig i Ryssland för att där såsom tsar och storfurste öfvertaga regeringen. Vid svenska hofvet var man dock föga böjd för att allvarligt inlåta sig på detta förslag. Gustaf Adolf insåg att det för Sverige vore vida fördelakti-

gare att vid ett blifvande fredsslut med Ryssland utvidga Sveriges gräns på detta lands bekostnad, än att gifva åt Ryssland en regent af Vasaätten. Han uppehöll därför sändebuden med tomma förespeglingar. Först under sommaren 1613 begaf sig Karl Filip till Viborg, där han möttes af en ny rysk beskickning, som skulle uppgöra slutlig öfverenskommelse med honom. Den förnyade underhandlingen ledde emellertid till intet resultat och Karl Filip återvände med svikna förhoppningar. I själfva Ryssland hade numera en förändring försiggått, som omöjliggjorde alla sträfvanden af denna art. Den sönderslitna, länge af utlänningar förtrampade nationen hade rest sig och fördrifvit polackerne från Moskva. Därefter hade, i februari 1613, en adelsman af inhemsk släkt Mikael Feodorovitsch Romanov, blifvit vald till tsar, och kring denne milde härskare (1613—1645) sammanslöto sig enigt de skilda partierna. Rysslands frihet och självständighet var nu den återvaknade nationens lösen. Ännu samma år rönte svenskarne verkan däraf, i det att det väster om Peipus sjön belägna Gdov återtogs af ryssarne.

Följande år, 1614, beslöt Gustaf Adolf att själf infinna sig på krigsskådeplatsen. Han afreste, efter det han i Örebro sammanträffat med rikets ständer, i februari, tog vägen kring Bottniska viken, passerade Uleåborg, Korsholm och Tavastehus samt dröjde något öfver en månad i Åbo, där han emottog allmogens besvär och klagomål samt vidtog flere åtgärder för landets förvaltning. Slutligen begaf han sig längs kusten till Viborg och därifrån till Narva, där han hufvudsakligen ägnade sig åt arméns förstärkande. Kort efter hans ankomst vunno svenskarne några fördelar. Evert Horn segrade vid Brunnitz, och ryssarne veko tillbaka från Staraja Russa, genom hvilka händelser Jakob De la Gardie, hvars ställning i Novgorod varit hotad, säkerställdes. I september togs Gdov af Evert Horn, som här samverkade med Gustaf Adolf. Men i det hela voro dock svenskarne hänvisade till att försvara hvad de vunnit utan att kunna tillfoga fienden afgörande nederlag. Följande år ville Gustaf Adolf för att skrämma ryssarne till ett snabbt fredsslut bemäktiga sig den viktiga sydost om Peipus-sjön belägna staden Pleskov. Han anlände i spetsen för sin armé till denna starkt befästa

plats den 24 juli 1615; han förlorade ännu samma dag sin tappre vapenbroder Evert Horn, som vid en skärmytsling föll för en fientlig kula. Evert Horn hade med ära under talrika drabbningar, belägringar och fälttåg upprätthållit sin familjs hjälterykte och äfven såsom statsman under de slippriga underhandlingarna med ryssarne visat klokhet och skicklighet. Det heter om honom, att han i ungdomen fått en god uppfostran både i krigsvetenskapen och språken och att han ofta skref sina rådslag på latin, franska eller tyska. Gustaf Adolf beklagade bittert den ädle fältmarskalkens död och var själf följande året närvarande vid hans begrafning på fädernegodset Kankas, där hans stoft sänktes till hvila under de fanor han eröfrat [1]. Belägringen fortsattes efter Evert Horns död med kraft, men ryssarnes tapperhet och fästningsverkens fasthet trotsade den svenske konungens krigskonst. I oktober 1615 aftågade de svenska trupperna från platsen.

Äfven vid finska gränsen hade några mindre krigshändelser timat. En rysk afdelning ryckte under sommaren 1614 mot Kexholm, men möttes af Hans Munck, som i Uguniemi dref fienden tillbaka. Samtidigt bröto ryska trupper plundrande in i Österbotten, men blefvo slagna af befälhafvaren på Uleåborg, Erik Hare. Denne afslöt därefter ett stillestånd, hvarigenom krigsrörelserna högt uppe i norden upphörde.

Dessa händelser ådagalade, att man på ingendera sidan kunde vinna något väsentligt genom krigets fortsättande, och hufvuduppmärksamheten riktades därför numera på de fredsunderhandlingar, hvilka på hösten 1615 öppnades under Englands och Hollands medling. Genom långvariga ceremonier och från bägge sidor framställda öfverdrifna anspråk fördröjdes dock uppgörelsen, så att den fred, som befäste Sveriges öfvermakt öfver Ryssland, först den 27 februari 1617 afslöts i byn Stolbova nära den befästa staden Ladoga. Ryssland afträdde här åt Sverige Kexholm och dess län,

[1] Evert Horns lik nedsattes sedan i Heliga lekamenskoret i Åbo domkyrka, där på hans och hans makas Margaretha Finckes griftplats ett epitafium restes, hvarpå deras bilder i kroppsstorlek af marmor hvila.

hvarigenom Vasilij Schuiskijs 1609 gifna löfte fullgjordes. Tillika erhöll Sverige Ingermanland med fästningarna Nöteborg, Jama, Ivangorod och Koporie. Ryssland afsade sig slutligen alla anspråk på Estland och Liffland samt lofvade att i skadestånd till Sverige erlägga 20,000 rubel. Sedermera gjordes vid gränsläggningen mellan Kexholms län och Onegalandet från rysk sida en mängd svårigheter, genom hvilka gränsens slutliga fastställande uppsköts ända till 1621. Först sedan Gustaf Adolf afstått från områdena Repola och Purojärvi, erhöll Kexholms län den gräns i öster, som ännu i dag skiljer Finland från Ryssland [1]).

För Ryssland var fredsslutet, som beröfvade detsamma all förbindelse med Östersjön och sålunda stängde en hufvudväg till makt och inflytande, ett hårdt slag, som snart efterföljdes af ett annat, i det att Ryssland 1618 nödgades genom ett stilleståndsfördrag afstå några af sina västliga provinser åt Polen. Rysslands makt syntes knappt mera vara fruktansvärd och Gustaf Adolf kunde med skäl tro sig hafva satt en gräns för dess framträngande. I ett tal till de i Stockholm församlade ständerna gaf han uttryck åt sin glädje öfver fredsslutet. „Ja“, sade han bland annat, syftande på de fästningar, som vunnits, „det är ock icke ringare till att skatta, att vi genom dessa fästningars belägenhet nu kunna uti Finland och Estland icke allenast uti fredstider, utan ock vid uppenbara fejdetider, säkre och trygge bo för ryssarnes infall. Finland är nu skildt vid Ryssland genom den stora Ladoga sjön och är väl så bredt öfver honom såsom hafvet vara kan emellan Sverige och Åland eller emellan Estland och Nyland. . . Så förhoppas jag till Gud, att det ock skall ryssen härefter blifva svårt öfver den bäcken att hoppa eller springa, och hvar han än, det Gud afvände, däröfver komme, skulle dock, näst Guds makt, de fästningar, Kexholm och Nöteborg, som både af byggning och natur väl befäste äro, dem väl en stund uppehålla och passen in i Finland förtaga“. Samma tanke uttalades i den inskrift, som Gustaf Adolf lät rista på gränsstenen i Salmis norr om

---

[1]) Om gränsmätningen se K. R. Melander: *Kuvaus Suomen oloista 1617—1634*, sid. 2—25.

Ladoga: „här satte svenskarnes konung, Gustaf Adolf, sitt rikes gräns; må hans verk under en nådig försyns hägn blifva beståndande“ [1]. Den store konungen anade icke att det bålverk, som hans fader och han själf byggt till Sveriges och Finlands skydd i öster, inom förloppet af mindre än hundra år skulle vara krossadt.

Finland hade väsentligt bidragit till de segrar, som vunnits, och därvid underkastat sig stora uppoffringar, men också kunde den fördel, som tillföll Finland genom fredsslutet, icke skattas nog högt. Våra förfäder fingo numera ägna sig åt fredliga värf utan ständig fruktan för att öfverfallas af en skoningslös fiende. Däremot må man icke tänka sig att utvidgningen af rikets område i öster skulle hälsats med glädje därför, att den innebar en anslutning till ett nära stående folkelement. Inbyggarne i Kexholms län, hvilka i dag utgöra en lifskraftig del af det finska folket, förblefvo efter eröfringen lika främmande som förut för sina västliga grannar. Likheten i språk betydde på denna tid mindre än olikheten i religion, som reste en länge oöfverstiglig skiljemur mellan invånarne i detta område och Finlands befolkning. Sedvanorna och institutionerna voro dessutom i Kexholms län fullkomligt skiljaktiga, och den ställning den nya provinsen erhöll i riket blef ytterligare ett hinder för ett närmande. Kexholms län betraktades nämligen i likhet med Ingermanland, Estland samt sedermera Liffland såsom ett svenskt biland, hvarför dess invånare icke hade rätt att sända representanter till de svenska riksdagarna. De voro därigenom icke blott teoretiskt utestängda från den egentliga svenska statskroppen, utan äfven beröfvade den rätt, som af Finlands invånare flitigt begagnades, att vid riksdagarna framlägga sina besvär och klagomål, hvilka säkert talrikt skulle inkommit från en landsort, där, såsom många vittnesbörd intyga, invånarnes ställning var i hög grad tryckt och otillfredsställande.

Kexholms län hade, alltsedan storfursten Ivan Vasiljevitsch på 1470-talet kufvade republiken Novgorod, hört till

[1] Huc Regni posuit fines Gustavus Adolphns Rex Svecorum fausto numine duret opus.

det stora ryska riket och i afseende å förvaltning varit likställdt med dess öfriga provinser. Ståthållaren i Kexholm, hvilken ort af ryssarne kallades Korela, styrde området och under honom stodo underordnade ämbetsmän, bland hvilka äro att märka „starosterne“, en i hvarje förvaltningssocken eller s. k. „pogost“, hvilkas befogenhet motsvarade länsmännens i Finland, och „kymmenekerne“, hvilka voro uppbördsmän inom mindre områden. Förvaltningen synes hafva varit slapp och rik på ofog. Däremot hade den grekisk-kristna läran, som enligt ryska krönikors uppgift från och med 1227 blifvit förkunnad i dessa nejder, slagit fast rot och vunnit ett mäktigt inflytande. De hedniska religionsbruken fortlefde och tron på Väinämöinen och Ilmarinen bestod nästan orubbad vid sidan af läran om Kristus; den grekiska lärans dogmer, hvilka framställdes i ett för befolkningen obegripligt språk, voro för densamma främmande; men förtroendet till de grekiska prästerne växte och de religiösa institutionernas antal ökades. På Johan III:s tid funnos i Kexholms län 7 pastorat, 26 kapell och icke mindre än 10 kloster, bland hvilka de ännu i dag bestående klostren Valamo och Konevits i Ladoga voro de förnämsta [1]). I ekonomiskt afseende voro framstegen icke synnerligen betydande. Endast en stad fanns, nämligen Kexholm, som småningom uppkommit kring fästet af samma namn. Men denna ort var obetydlig, och invånarnes näringsfång var till ej ringa del fiske i Ladoga sjö. Mindre köpingar s. k. „hakelverk“ voro Sordavala, Salmis, Kronoborg och Taipale vid Suvantos utlopp i Ladoga. Bönderne drefvo, såsom vi förut omtalat, sedan gammalt en ganska omfattande handel på Finland, i synnerhet på Österbotten, till hvars handelsplatser de färdades öfver Maanselkä och längs de österbottniska

[1]) K. K. Tigerstedt: *Bidrag till Kexholms läns historia under drottning Kristinas tid*, Åbo lycei program 1876—1877 o. f. år; jmfr A. O. Forsström: *Kuvaus Inkerinmaan oloista Ruotsin vallan aikana* I, ak. diss. Sordavala 1890, och Carl Öhlander: *Bidrag till kännedom om Ingermanlands historia och förvaltning*, I, 1617—1645, ak. diss. Upsala 1898. Valamo kloster grundlades 992 af munkarne Sergij och German, Konevits 1393 af munken Arsenij från Novgorod, Frans P. v. Knorring: *Gamla Finland* sid. 245, 254, Åbo 1833.

floderna. Jordbruket var något mera utveckladt i provinsens sydliga områden, invid Ladogas stränder, där jorden var skiftad i det närmaste på samma sätt som på denna tid i Sverige och Finland, medan däremot i mellersta och nordliga delarna, hela nuvarande karelska andelen af Kuopio län och därtill gränsande nejder, en nästan fullkomlig egendomsgemensamhet i åker, skog och mark var rådande. Närmast tomterna voro små jordbitar upptagna till bolåker, men i öfrigt var inbyggarnes rätt att idka det häfdvunna svedjebruket icke inskränkt genom fasta gränsbestämningar. I enlighet därmed voro äfven skatteförhållandena olika i länets skilda områden. I de sydliga pogosterna erlades jordskatten efter vissa fasta jordtal, kallade „obs“ och „ader“; i de mellersta och nordliga pogosterna bestämdes däremot det årliga skattebeloppet genom s. k. arvning (gissning), en årligen vid skördetiden verkställd uppskattning af jordens afkastning.

Under kriget och äfven efter det Kexholm fallit i svenskarnes händer var i länet ett nästan laglöst tillstånd rådande, hvarunder rof, mord och våldsverkan i vidsträckt omfång föröfvades såväl af svenskarne som af Rysslands anhängare. Efter fredsslutet ville emellertid den svenska regeringen med allvar arbeta för att införa en ordnad förvaltning i landskapet och sände därför 1618 till Kexholms län en undersökningskommission, bestående af Hans Munck, Gorgonius Henriksson och Andreas Bureus, hvilken till regeringen afgaf en mörk skildring af förvaltningens skick samt befolkningens moraliska och materiella ställning. Ett skriande missbruk hade drifvits med utdelande af s. k. frisedlar, genom hvilka personer, som voro skyldiga till grofva brott och till större delen flytt till Ryssland, men sedermera önskat återvända, mot betalning frisades från allt ansvar. Genom detta medel ville befälhafvaren på Kexholms slott, Sven Jonsson, ånyo befolka de genom invånarnes flykt till Ryssland öde blifna landssträckorna, men utdelade därvid frisedlar åt våldsverkare, hvilka, begagnande sig af det skydd de erhållit, ostraffadt föröfvade rån, plundring och mord. I öfrigt kommo en mängd grofva underslef och försnillningar i uppbördsväsendet i dagen. Vid bestraffnin-

gen förfor kommissionen nog skonsamt, emedan hon fruktade att genom stränghet skrämma befolkningen på flykten. Den svage och egennyttige ståthållaren, Sven Jonsson, afsattes omedelbart därefter, men hans efterträdare voro knappt mera än han i stånd att införa en fast ordning i den eröfrade provinsen [1]). Kexholms län förblef i likhet med Ingermanland befriadt från den tunga börda, som genom knekteutskrifningarna tryckte allmogen i Sverige och Finland, kanske därför att regeringen icke ville gifva dess opålitliga befolkning vapen i händerna, men likväl fortgick den af missnöje med förhållandena föranledda utvandringen till Ryssland oaflåtligt. Regeringen, som var upptagen af krig och faror på annat håll, hade hvarken tid eller tillgångar att bringa denna aflägsna provins i bättre skick. Missbruken i förvaltningen, där en brokig blandning af från ryska tiden ärfda former och myndigheter med några nya, från Sverige införda möter oss, fortgingo äfven sedan Kexholms län, efter stiftandet af Åbo hofrätt, blifvit ställdt under dess domsrätt. I skatteväsendet bibehöllos de gamla skatterna, men därjämte ålades nya bördor, bland hvilka dagsverksskyldigheten i synnerhet var betungande. Regeringen rönte icke ens märkbar framgång i sina bemödanden att drifva handeln framåt. Hufvudorten, Kexholm, erhöll 1624 rätt att tullfritt exportera varor längs Nevan till Tyskland jämte andra förmåner, men dess handel vann dock icke en större betydelse. Vid Taipale söder om Kexholm anlades en ny stad, som dock snart förföll, och i Salmis inrättades en handelsköping, som någon tid hade egen borgmästare, men på 1650-talet åter förvandlades till en vanlig bondby.

De kyrkliga förhållandena bidrogo väsentligen till att hos Kexholms läns invånare underhålla misstämning mot deras nya öfverhet. Religionsfrihetens begrepp var ännu nästan okändt i Europa. Enhet i religionen betraktades såsom grundvalen för statens bestånd, och i enlighet med denna grundsats begynte svenska regeringen omedelbart efter

---

[1]) Kommissionens berättelse är införd i *Handlingar* uppl. Finl. historia under Gustaf II Adolfs tid, saml. af J. E. Waaranen, II, sid. 256 ff.

fredsslutet i Stolbova arbeta på sina nya grekisk-katolska undersåtars omvändelse till lutherska läran. Hon ålade biskopen i det 1618 återupprättade Viborgs stift, Elimæus, under hvars uppsikt Kexholms län ställdes, att verka för att leda de grekisk-katolska bekännarne från deras villfarelse; nya lutherska pastorat inrättades i Kexholms län; när grekiska präster afledo, sökte man tvinga församlingarna att antaga nya, af lutherska präster undervisade kyrkoherdar; lutherska uppbyggelseböcker, bland andra Luthers katekes, öfversattes till ryska och trycktes på statens bekostnad; det påbjöds slutligen, att de grekiska bekännarne, äfven om de förblefvo sin gamla religion trogna, dock hvarje söndag skulle åhöra de lutherska prästerne. Dessa åtgärder och påbud underhöllo en ständig oro hos befolkningen men ledde icke till önskadt resultat. De lutherska präster, som sändes till denna aflägsna bygd, stodo lågt i bildning och seder, hvarför de icke kunde ingifva den aktning, som skulle förmått anhängarne af grekisk-katolska läran att öfvergifva sin fäderneärfda religion. Lutheranernes antal ökades dock genom fortgående invandring från Finland till de öde lämnade trakterna i länet.

Medan sålunda den nyförvärfvade provinsen i öster förblef i en afskild och för det öfriga riket främmande ställning, var tillståndet i Finland under kriget och närmast efter fredsslutet föga hugnesamt. Nu liksom under Johan III:s ryska krig begingo soldaterne och deras befälhafvare, då de genomtågade landet eller voro inkvarterade därstädes, fruktansvärda våldsamheter utan att nås af lagens straffande arm. Ryttarne och knektarne gästade hos allmogen, ålade bönderne egenmäktigt gärder, plundrade deras egendom, öfverföllo dem med hugg och slag samt behandlade våldsamt deras hustrur och barn. I Viborgs och Nyslotts län var allmogen genom soldaternes rofgirighet helt och hållet utblottad. Äfven i andra landskap, i synnerhet i Österbotten, utpressade de genomtågande trupperna penningsummor, röfvade och begingo våldsbragder[1]). Ännu år 1620

[1]) Från byn Diderina, söder om Novgorod, där fredsunderhandlingen med Ryssland bedrefs, afreste i februari 1616 två af de förmedlande makternas representanter, holländaren Andries van Wouw och engels-

omtalas våldsbragder af den gröfsta art. Då ståthållaren i Åbo, Karl Eriksson Oxenstierna, nämnda år besökte Rautalampi socken i norra Tavastland, klagade bönderne hos honom öfver att en höfding vid namn Lars Urbansson hos dem infunnit sig i spetsen för 70 man för att uppsöka några förrymda knektar, hvarvid de gräsligaste våldsamheter blifvit begångna. „De sade mig", berättar Oxenstierna, „i ögonen här i landet för mindre orsakers skull en uppresning skedd vara, och mente, där icke annars blifva kunde, kunde det också nu sammaledes tillgå" [1]). De trotsiga bönderne i Rautalampi voro således redo att förnya klubbekrigets händelser.

Liksom konungen var ur stånd att tygla knektarnes själfsvåld, så måste han äfven blunda för de adliga herrarnes öfvermod och grymma behandling af underhafvandene. Den störste bondplågaren bland dem var Sten Leijonhufvud, grefve till Raseborg, son af den för likartade bragder ryktbare Axel Leijonhufvud. Det heter om denne storman, att han „for fram där som en tyrann, pinte sina underhafvande bönder med tortyr under fångenskap i herregårdstornet" och att han „hade dråpsak på sin hals" [2]). Han lät till och med fängsla kronobetjänterne, kastade dem i häkte, förföljde dem med hugg och slag och tog med våld ifrån dem hvad de på kronans vägnar uppburit. För dessa och likartade brott straffades han dock endast med varningar. De liffländska adelsmän, som erhöllo förläningar i Finland, förforo knappt mindre hårdhändt mot sina bönder därstädes än mot

mannen Henry Buddel till Åbo, där Gustaf II Adolf vistades, för att utverka ändringar i fredsinstruktionerna. Den berättelse om resan som van Wouw författat, ger en slående bild af det elände, som kriget framkallat i Finland. Hänsynslöst begagnade sig sändebuden af den rätt till friskjuts, som ännu var medgifven åt dem hvilka reste i konungens ärenden. Berättelsen är refererad af Harald Wieselgren under titeln *Med prestaf och profoss* i *Ljus åt vårt folk* (Stockholm 1892, utg. af U. Stadius och G. Hornborg) s. 19—37 och *I gamla dagar och i våra*, Stockholm 1901, s. 49—62.

[1]) Några historiska urkunder meddelade af J. E. Waaranen, Suomi 1859, sid. 79.

[2]) Handlingar rörande Skandinaviens historia VIII, sid. 19, Stockholm 1820.

de lifegna i sitt hemland. En af dem, Joakim Berndes, som hade förläningar i östra Nyland, beröfvade en sin landbonde hans hemman och uppbrände för honom tio hus. Då bonden klagade hos konungen, sände Berndes' fru sin hofmästare med några tjänare att straffa honom. Desse träffade bonden, medan han var sysselsatt med att plöja sin åker, sönderhöggo hans plog, refvo halfva skägget af honom och tillfogade honom andra oförrätter. Äfven i detta fall var konungen maktlös. Joakim Berndes torde nämligen gått fri från straff. Ej mindre än de tyska herrarne gåfvo knaparne, hvilkas antal tillväxt genom att Karl IX såsom nämndt lofvat evärdlig frälsefrihet åt alla dem, som tjänade till häst eller fot, anledning till ständiga klagomål.

Medan dessa missbruk åtminstone delvis voro af öfvergående art, begynte förläningsväsendet erhålla en utveckling, som under loppet af flere mansåldrar framkallade djupt ingripande sociala svårigheter. Då kronan vanligen fullständigt saknade penningtillgångar, måste belöningar och löneförmåner, som beviljades krigsmakten, gifvas i anvisningar på kronans räntor af krono- och skattegodsen. De stora härförarne, såsom Jakob De la Gardie och Evert Horn, fingo större områden i förläning; officerare af lägre grad fingo rätt att uppbära räntorna från ett mindre antal gods; och ryttarnes samt knektarnes löner beräknades i jordräntor, motsvarande en viss penninginkomst. Vid Gustaf Adolfs tillträde till regeringen var till följd däraf större delen af inkomsterna bortförlänad. Förgäfves sökte han under sina första år återindraga förläningarna till kronan. Knappt hade han gifvit befallning därom, innan han själf såg sig tvungen att utdela nya förläningar i vidsträckt omfång. Förläningsinnehafvarne begagnade sig af sin ställning till att hänsynslöst förtrycka de bönder, af hvilka de uppburo skatt. De drefvo skattehemmansägarne från deras jord eller beröfvade dem skatterätten och utarmade kronobönderne genom den hårdhet, hvarmed de indrefvo sina räntor. „Genom sådana och andra besvär blifver snart hela landet öde,“ skref konungen härom. Äfven pantförskrifningar och arrenden af kronans räntor åt mäktiga män förekomma ofta. Så erhöll Jakob De la Gardie 1618 Kexholms län och Ingermanland i arrende med rätt att

där uppbära kronans inkomster. Detta arrende, hvarmed följde handhafvandet af hela uppbördsväsendet, blef bestående ända till 1629 [1]).

En lycka var det emellertid att konungen, kallad af kriget med Ryssland och Polen, flere gånger besökte vårt land och därvid icke blott afhjälpte en mängd enskilda besvär, utan äfven förvärfvade sig en noggrann kännedom om landets läge och förhållanden. Första gången skedde detta 1614, då han 26 mars till 4 maj dröjde i Åbo och därefter besökte Helsingfors, Borgå, Tjusterby i Perno samt Viborg. Han utfärdade därvid en mängd försvarsbref, privilegie-bref och förordningar, bland hvilka ett „mandat rörande fogdars och skrifvares riktighet med undersåtarne i Finland". Konungen erkänner här, att Karl IX:s föreskrifter om kronouppbörden redan råkat i glömska, men söker återupplifva dem och föreskrifver särskildt, att icke det ringaste må levereras åt fogdarne eller skrifvarne, utan att desse omedelbart gåfvo kvitto däröfver. Minnesvärdare är dock Gustaf II Adolfs andra besök 1616, då Finland blef vittne till en tilldragelse, som aldrig förut inträffat, i det att konungen sammankallade Finlands ständer och med dem öfverlade om de allmänna angelägenheterna. Han reste från Estland till Kexholm och därifrån till Viborg, där han vistades 8—12 januari 1616, samt vidare till Helsingfors, där ständerna voro honom till mötes. Det fanns ingen väsentlig skillnad emellan ett sådant möte, där endast en landsorts ständer voro närvarande, och ett allmänt riksmöte, hvarför äfven förhandlingarna hade en likartad karakter. Finlands ständer hade talrikt hörsammat konungens kallelse. Bland adelsmännen märktes utom Axel Oxenstierna, som åtföljt konungen, representanter för ätter, som spelat en betydande roll i de senaste årens händelser såsom Göran Boije, Johan De la Gardie, Axel Kurck, Gödick Fincke, Klas Fleming, Åke Stålarm, Krister och Henrik Klassöner Horn m. fl. Prästerskapet företräddes af biskop Ericus Erici och tjugu kyrkoherdar. I öfrigt hade infunnit sig tio officerare å krigsbefälets vägnar äfven-

[1]) Närmare upplysningar om detta ämne finnas i K. R. Melanders afhandling *Vuokraukset ynnä talojen lyhennykset Suomessa, Käkisalmen läänissä ja Inkerissä vuosina 1617—34*, Hist. Ark. XVI, sid. 111 ff.

som representanter för Finlands städer och för allmogen i landets skilda härad. Mötet öppnades af konungen den 22 januari med ett tal, däri han först omnämnde, att han länge önskat finna ett tillfälle att underrätta sig om „denna landsorts lägenhet och allas eder villkor och tillstånd“, hvilket dock för flere hinder först nu kunnat ske. Han tackade de närvarande för att de hörsammat hans kallelse och skildrade därefter rikets ställning till främmande makter, som fortfarande var oroande, ehuru kriget med Ryssland var nära sitt slut. Han ansåg nämligen ett återupptagande af kriget med Polen vara oundvikligt. Konung Sigismund hade ständigt traktat efter Sveriges olycka och ville allt ännu bringa det under påfvens och polackernes ok. Emot Sigismund och hans falska anslag borde därför alla vara på sin vakt med troget minne af de löften, som de gifvit honom själf och hans fader. „I gode män“ slutade han, „velen framhärda i den trohet, som jag allt härtills hos eder funnit hafver, så vill jag mig så härefter som härtill alltid om eder välfärd till det högsta beflita, såsom ock mig vinnlägga att komma eder till fred, rolighet och bättre villkor, hvartill Gud den allsvåldigaste sin nåd ville förläna“ [1]). Sedan konungen hållit detta högstämda tal, framlade han sina propositioner, hvilka under tio dagars tid voro föremål för ständernas öfverläggningar. Vi känna icke något närmare om de meningar, som därvid yttrades, men att en sträfvan att med uppoffrande ifver gå konungen till mötes behärskade sinnena framgår af beslutet, som är dagtecknadt den 2 februari. De finska ständerna lofvade att för konung och fädernesland våga lif, egendom och välfärd samt att alltid låta finna sig villiga och oförtrutna till det, som kunde kullslå Sigismunds och hans anhangs uppsåt. De uttalade tillika det hopp, att de pågående fredsunderhandlingarna med Ryssland skulle leda till önskadt slut, men förbundo sig att, i händelse så icke skedde, efter yttersta förmåga göra den östra grannen allt möjligt motstånd. Den tredje punkten i ständernas svar har afseende på det gamla missbruket med

[1]) Konung Gustaf II Adolfs skrifter, utgifna af C. G. Styffe, Stockholm 1861, sid. 124.

friskjuts. Vid riksdagen i Örebro 1614 hade härom blifvit fastställdt, att gästgifvare skulle tillsättas, hvilka voro förpliktade att förse de resande med skjuts och förtäring till ett visst pris. Endast konungens och några andra högt ställda personers och myndigheters utskickade skulle få skjuts utan betalning, då de färdades i kronans ärenden och voro försedda med vederbörligt pass. Den, som annars gästade utan betalning, skulle underkastas laga rannsakning och dom. De finska ständerna förklarade nu, att de med tacksamhet ville ansluta sig till den nya ordningen, hvilken de funno hälsosam och nyttig. I deras yttrande framskymtar dock ett tvifvel huruvida det nya stadgandet fullt komme att upprätthållas, och i själfva verket skedde äfven härefter åtskilliga brott mot detsamma, men det är dock en ny epok, som nu inträder i denna för allmogen ytterst viktiga sak. I den fjärde punkten förbundo sig slutligen ständerna, som kallade sig „vi efterskrifne Sveriges rikes Råd och Landsständer i storfurstendömet Finland“, å egna och sina landsmäns vägnar att omedelbart erlägga en betungande krigsgärd, hvilken skulle utgå från alla stånd. Till dessa mötets förhandlingar ansluter sig ett bref af den 2 februari, riktadt till samtliga Sveriges ständer, däri de finska ständerna mana sina medbröder i Sverige att i likhet med dem själfva visa den fosterländska uppoffringsförmåga, som stundens allvar kräfde. De erinrade om huru de mera än andra rikets inbyggare lidit genom kriget, hvilket dock icke hindrat dem att åtaga sig nya bördor. Så mycket mera borde ständerna i Sverige vara villiga att bidraga till fäderneslandets försvar och skynda dem till undsättning. Voro alla rikets inbyggare eniga, så skulle de icke behöfva frukta några fiender. Smålands ständer, som kort därefter voro samlade, svarade härå i ett vänskapsfullt bref, att äfven de ville offra lif, gods och all välfärd för fäderneslandet. — Öfverhufvud är mötet mindre märkligt för de beslut, som fattades, än för den anda af fosterländsk hängifvenhet, som lifvade de närvarande. Efter en tid af långvarig söndring hade de olika samhällsgrupperna nu sammanslutit sig till enigt, fosterländskt arbete och voro beredda till oaflåtliga uppoffringar för statens gemensamma väl. Storhetstidehvarfvets historia bär vittne om att de löften, som

här afgåfvos, icke voro endast ord, framkallade af stundens flyktiga intryck, utan inneburo en djupt allvarlig framtidsförbindelse, som ärligt skulle fullgöras.

Sedan Gustaf Adolf några dagar härefter afgifvit svar på de besvär landets städer inlämnat, begaf han sig till Åbo, där han med ett kort afbrott af en resa till Björneborg vistades intill slutet af maj. Han var därunder oaflåtligt sysselsatt med att afhjälpa besvär och vidtaga förbättringar. Tillika tillsatte han undersökningskommissioner, hvilka under vårens lopp sammankallade allmogen vid häradstingen, anställde undersökning om förhållandena och fällde dom öfver de skyldige. Det är otvifvelaktigt, att en mängd enskilda missförhållanden sålunda afhjälptes, men en varaktig förbättring framkallade detta konungamaktens ingripande dock icke. De mäktiga herrarne, hvilka mera än andra hade varit förtjänta af näpst, infunno sig icke vid rannsakningarna och fäste föga afseende vid de varningar, som gåfvos dem.

Vid denna tid begynte omfattande reformer i Sveriges styrelse, hvilka slutligen beredde medborgarne den trygghet under lagens skydd, som konungarnes personliga bemödanden icke kunde gifva dem. Det var nämligen nu, som de stora centrala ämbetsverk uppkommo, hvilka genom den kontroll de utöfvade öfver den lägre förvaltningen och den enhet de gåfvo åt styrelsen i väsentlig mån ökade statens myndighet. Riksrådet, som förut varit en löst sammansatt korporation, blef nu en ständigt verksam administrativ myndighet. Dess sammanträden blefvo regelbundna och såsom grundsats fastställdes, att alla dess medlemmar skulle användas i rikets ämbeten. Fem af riksråden stodo i spetsen för riksstyrelsens högsta grenar: riksdrotsen, som ledde rättsskipningen, rikskanslern, som var president i kansliet och handhade regeringens brefväxling, riksskattmästaren, som såsom president i kammaren förestod uppbördsväsendet och rikets drätsel, riksmarsken, som var chef för krigsmakten till lands, samt riksamiralen, som ledde försvarsväsendet till sjöss. De ämbetsverk, som verkade under dessa höga ämbetsmäns ledning, begynte erhålla en s. k. kollegial inrättning, i det att flere bisittare gemensamt öfverlade och beslöto om förekommande angelägenheter. I kansliet tillsattes en finsk „referendarius“,

som ägde att handlägga finska klagomålssaker med biträde af en skrifvare, som väl skulle kunna tala eller åtminstone förstå det finska språket. Dessa ämbetsmän ombesörjde de finska öfversättningar af förordningar i ekonomiska och förvaltningsangelägenheter, som redan förut tillfälligtvis utkommit, men från denna tid allt oftare utfärdades [1]).

Samtidigt förbereddes en genomgripande reorganisation af rättegångsväsendet, som råkat i djupt förfall. De gamla räfst- och rättaretingen, som fällt dom i konungens namn, hade numera kommit ur bruk. Tillika hade underdomstolarna, som icke voro kontroll underkastade, förfallit, genom att, såsom vi förut omtalat, domarsysslorna öfverlämnades åt mäktiga herrar, hvilka icke själfva skötte sina ämbeten, utan uppburo lönen, medan deras ställföreträdare, de s. k. lagläsarne, handhade rättsskipningen. För att afhjälpa dessa missbruk antogs vid riksdagen i Örebro 1614 en ny rättegångsordning, som ordnade lagmans-, härads- och rådhusrätternas verksamhet, fastställde vissa rättegångstider samt uppdrog en bestämd skiljegräns mellan domarnes och ståthållarnes göromål. Men ännu viktigare var att en ny öfverrätt 1614 inrättades, nämligen Svea hofrätt i Stockholm, hvilken under riksdrotsen såsom president öfvervakade underrätterna och afgjorde de mål, som från dem inkommo. Dock förbehöllo sig konungen och rådet i vissa fall högsta afgörandet. Med inrättandet af Svea hofrätt börjar en ny epok i det svenska rättsväsendets utveckling. Det folkliga elementet, som förut genom nämnden gjorde sig mäktigt gällande, träder tillbaka; en vidlyftig skriftväxling uppkommer i stället för den forna muntliga proceduren; men därvid vinnes en strängare kontroll i förening med större regelbundenhet och ordning i rättsskipningen.

Till dessa förändringar i den centrala administrationen anslöto sig reformsträfvanden inom länsförvaltningen. Länens gränser hade hittills varit lika obestämda som ståthållarnes skyldigheter och rättigheter; det hände ännu, att flere ståthållare liksom under forna tider styrde ett och samma

[1]) Kansliordning af 1620 i C. G. Styffes *Samling af instruktioner rörande den civila förvaltningen i Sverige och Finland I*, Stockholm 1856.

län; och ännu värre var att den civila och den militära myndigheten ofta sammanflöto, hvarigenom många svårigheter framkallades. Dessa brister sökte Gustaf II Adolf afhjälpa genom instruktioner rörande landtregeringen, bland hvilka en af 1624 är af grundläggande betydelse i den svenska landsförvaltningens historia. Här stadgas, att riket skall vara fördeladt i vissa höfdingedömen under höfdingar och ståthållare, hvilka skola hafva uppsikt öfver fogdar, länsmän, skrifvare och andra lägre ämbetsmän. Fogdarne skola uppbära skatterna på vissa bestämda tider och årligen göra räkenskap därför inför höfdingarne. Vid höfdingens sida ställes såsom hans biträde landsbokhållaren, som i jordboken noggrant bör upptaga kronans räntor och inkomster. Genom denna och andra likartade förordningar samlades provinsstyrelsens trådar hos höfdingen och hans närmaste medhjälpare, en form, som ännu i dag i Sverige och Finland fortbestår.

För Finland voro dessa omfattande reformer af den största betydelse. Finlands olycka hade varit att till följd af landets läge fjärran från regeringens centrum ämbetsmännens och adelsmännens öfvergrepp icke blifvit kända, ännu mindre straffade af regeringen, hvarför missbruken genom vanans makt vunnit nästan laglig helgd. Den personliga konungastyrelsen hade visserligen ofta för ögonblicket hejdat öfvermodet, men icke uppryckt det onda med roten. Den ständiga kontroll, som infördes genom upprättandet af de centrala ämbetsverken och genom det noggranna ordnandet af de underordnade myndigheternas verksamhet, måste under sådana förhållanden vara i hög grad välgörande.

De instruktioner, som gåfvos höfdingarne i Finland, voro af i det närmaste samma innehåll som den nämnda förordningen af 1624. Höfdingedömenas hela förvaltning lades i deras händer med vidsträckt rätt att tillsätta, öfvervaka och bestraffa de underordnade ämbetsmännen. Tillika ålades de att regelbundet hos regeringen i Stockholm redogöra för sin uppbörd och för länens tillstånd [1]. Då likväl klagomål fortfarande inkommo från Finland, af hvilka framgick att höf-

[1]) C. G. Styffe: *Samling af instruktioner för tjänstemän vid landtregeringen i Sverige och Finland*, Stockholm 1852.

dingeförvaltningen icke till fullo motsvarade konungens afsikter, utnämnde han i juni 1623 en af sina mest betrodda ämbetsmän, riksrådet Nils Bielke, till landshöfding eller „gubernator" öfver de tre sydliga länen i Finland. Bielke, som 1628 erhöll inseende äfven öfver krigsmakten i landet, hade en större myndighet än de gubernatorer, som sedan Erik XIV:s tid blifvit förordnade, men lämnade icke efter sig märkligare spår af sin verksamhet. Regeringen, som någon gång fann anledning att förebrå honom för försumlighet, sände ofta, likasom förut varit brukligt, utomordentliga kommissarier till Finland för att med förbigående af landshöfdingen verkställa hennes uppdrag. När sedermera Bielke i februari 1631 fick afsked och riksrådet Gabriel Bengtsson Oxenstierna efterträdde honom såsom landshöfding (gubernator), ålade regeringen denne att afskaffa „de många och onödiga kommissarier, som härtill hafva varit brukade", emedan desse mera besvärat allmogen än gjort nytta. Äfven detta är ett drag af den större regelbundenhet, som småningom gjorde sig gällande inom förvaltningen [1]).

Det hade snart visat sig, att Svea hofrätt icke var i stånd att med framgång öfvervaka rättsskipningen i Finland, hvars afskilda läge och egendomliga förhållanden bragte alla dess reformförsök på skam. Dess domar blefvo icke i Finland verkställda, och de „försvarsbref", som gåfvos till skydd för enskilda personer, missaktades öppet. Det är betecknande, att 1622 en fiskal, Karl Olofsson, sändes till Finland bland annat för att anställa undersökning om den missaktning, som visats hofrätten. Det var dessutom svårt och kostsamt för finnarne att resa öfver till Stockholm för att där bevaka sin rätt. Dessa voro anledningarna till att genom bref af den 15 juni 1623 en ny hofrätt i Åbo inrättades, hvilken inom Finland samt Kexholms län skulle utöfva samma domsrätt som Svea hofrätt i Sverige [2]). Till Åbo hofrätts förste president utnämndes Nils Bielke; bland bisittarne må nämnas Herman Fleming och Lars Carpelan; det viktiga advo-

[1]) Bland de ämbetsmän, som stodo under landshöfdingen, hade kamreraren de kamerala angelägenheterna om händer.

[2]) V. G. Lagus: *Åbo hofrätts historia intill den 12 november 1823* I, Helsingfors 1834.

katfiskalsämbetet öfverlämnades åt den förut nämnde Johan Ottesson. Åbo hofrätt sammanträdde första gången den 31 oktober 1623, från hvilken tidpunkt lagskipningen i Finland vann en länge saknad stadga och enhet samt domarkallet begynte återupprättas från det förfall, hvari det länge legat. Det var emellertid regeringens önskan, att hofrätten skulle gå försiktigt och varsamt tillväga vid bestraffandet af de höge herrarnes lagöfverträdelser och lagläsarnes försumlighet. Hon skref att hofrätten, som nyligen blifvit inrättad, icke borde tillämpa rättvisan i all dess stränghet, och en annan gång att exempel borde statueras på någon af lagläsarne, som begått mycket grofva fel, medan de öfrige skulle lämnas ostraffade, i det hopp att de skulle låta varna sig. En adelsman, Klas Munck, som af hofrätten blifvit dömd till döden för grofva brott, benådades och undslapp med böter. Andra likartade fall förekommo. Lagläsaren i Korpo och Virmo domsaga, Hartvig Henriksson Speitz, som inlagt ej ringa förtjänst såsom finsk lagöfversättare, beredde genom sin trätgirighet hofrätten större bekymmer än någon annan. Han blef för otillständigt skrifsätt mot hofrätten i en enskild tvist dömd till afsättning och böter, men anklagade i sin tur hofrätten och öfverhopade under en lång följd af år dess medlemmar med skarpa beskyllningar [1]. Äfven denne, som 1645 med anledning af sitt våldsamma uppträdande dömdes till döden, benådades af regeringen. Nils Bielke, som 1630 fick afsked från presidentämbetet, efterträddes af Bror Andersson Rålamb, som dock redan 1631 blef suspenderad, hvarefter presidentplatsen besattes med en inhemsk man, Jöns Kurck, en af vårt lands märkligaste personligheter från detta tidehvarf. Denne hade utbildat sig genom studier vid tyska universitet och resor i västra Europa. Sedermera beklädde han militära ämbeten och ståthållarplatser, men fortsatte oaflåtligt sina studier i inhemsk lagkunskap. Med afseende därå utnämndes han i november 1631 till hofrättens president, ett ämbete, som han 1632 tillträdde och intill sin död 1652 förvaltade. Bland de öfriga belöningar han mottog må nämnas, att han 1633 blef riksråd och 1651 upphöjdes till friherre af

[1] En mot assessor Petrus Vigelius riktad vidlyftig och oredig klagoskrift vittnar icke till mannens förmån; svenska riksarkivet.

Lempälä, där hans fädernegods, Laukko, låg. Genom rikedom, börd och inflytande var Jöns Kurck den främste af sin tids finske adelsmän. Det sades att man gick till „hofvet", då man uppvaktade honom i hans lysande boning. Hans insikter i rättsvetenskapen äfvensom hans kännedom af Finlands forntid och af finska språket höjde den unga hofrättens anseende och bidrogo till att åt dess verksamhet gifva en fast riktning.

I Gustaf II Adolfs åtgärder för handelns utveckling och städernas uppkomst röjer sig samma anda som i hans förvaltningsreformer. Äfven här ville han bringa ordning i oredan, fullkomna det bristfälliga och gifva en bestämd plan, efter hvilken förhållandena för framtiden skulle gestaltas. Att framgången icke motsvarade hans önskningar berodde dels på att statens alla krafter togos i anspråk för krigen, dels på att, enligt tidens gällande grundsatser, den kommerciella verksamheten insnördes i alltför trånga band, hvilka hindrade den att uppspira. Men de grundsatser, som af honom på detta område fastställdes, blefvo dock under ett och ett halft sekel gällande och intaga sålunda ett märkligt rum i den svenska och finska handelns historia. I Gustaf II Adolfs handels- och seglationsordning, som utgafs vid riksdagen i Örebro 1614, är för första gången ett bestämdt system för rikets handel genomfördt, hvarvid de synpunkter, som redan i Gustaf Vasas förordningar oordnade och oklara framskymtade, återupptagas och bringas till enhet och sammanhang. Tre år senare, 1617, utfärdades en handels ordinantia, hvari med anledning af framställda klagomål flere detaljförändringar infördes, medan dock systemet i det hela upprätthölls. Dessa tvenne förordningar blefvo grundpelarne, på hvilka den nya handelslagstiftningen byggdes.

För Gustaf II Adolf liksom för Gustaf Vasa syntes det vara en hufvuduppgift att, såvidt möjligt, utestänga det utländska handelsinflytandet, hvarför han uppmuntrade några större, för handeln välbelägna orter i hopp att i dem finna en motvikt mot de utländska sjöstäderna. Såsom „stapelstäder" skulle de hafva rätt att drifva såväl aktiv som passiv handel med utlandet och att ensamma besökas af utlänningar. Till stapelstäder i Finland utsågos Åbo och Viborg, hvarutom

Helsingfors och Borgå erhöllo rätt att besökas af utländska köpmän. Öfriga städer, som gemensamt kallades uppstäder, indelades i tvenne klasser: de, hvilka själfva på egna skutor och fartyg finge segla till utländska hamnar, och de, hvilka helt och hållet måste afstå från all handelsförbindelse med utlandet. Till de förra, hvilka hade aktiv, men icke passiv utländsk handel, räknades: Björneborg, Raumo, Ekenäs, Kexholm samt Nystad, som i april 1617 anlades i Nykyrka socken. Till de senare, hvilka helt och hållet afstängdes från utlandet, hörde de österbottniska städerna, Uleåborg, Vasa och andra, som framdeles i detta landskap kunde anläggas. Dessa skulle få idka handel endast sig emellan samt på Stockholm och Åbo, hvilken sistnämnda stad gynnades såsom den gamla centralpunkten för Finlands handel [1]).

Ej mindre viktigt än att främja städernas handel genom att sålunda fördela dem i stapel- och uppstäder syntes vara att till deras förmån hindra allt landsköp, hvarom gamla förbud funnos, hvilka dock aldrig blifvit genomförda. Härvid visade det sig emellertid från början omöjligt att hämma den lifliga sjöfart och handel, som den finska kustallmogen sedan gammalt bedrifvit dels på inhemska städer, dels äfven på Stockholm och utlandet. Man hade velat öfverflytta de s. k. vakkafinnarnes i Nykyrka, Letala och andra närliggande socknar handel till Nystad, men såg sig tvungen att afstå från denna plan. Likaså fick den öfriga kustallmogen i Egentliga Finland och Nyland sin handelsrätt bekräftad. För att motverka kustallmogens sjöfart i Österbotten, grundlades i september 1620 tvenne nya städer: Gamla Karleby och Nykarleby [2]), men icke heller i denna landsdel lyckades man kväfva handelns naturliga utveckling.

Liksom i denna punkt, ehuru motvilligt, afvikelser från systemet medgåfvos, så kunde man icke heller annars, såsom detsamma i dess stränghet hade fordrat, förbjuda all handelsrörelse på landsbygden. Allmogen kunde icke regelbundet föra sina varor till städerna; i Finland, där alla stä-

---

[1]) Vasa hade 1624—1636 rätt att handla på Riga, H. E. Aspelin: *Vasa stads historia*, sid. 205.

[2]) Torneå i d. v. Västerbottens län anlades samma år.

der lågo vid kusten, voro afstånden alltför stora därtill. Därför ökades antalet af de s. k. frimarknaderna på landet, vid hvilka allmogen på vissa bestämda dagar utbytte sina varor med städernas handelsmän. Redan i sina svar på städernas besvär vid Helsingfors landtdag beviljade konungen ett stort antal sådana handelsdagar, och sedermera var det ett ständigt föremål för städernas äflan att för egen räkning vinna nya frimarknader samt från dem utestänga sina medtäflare. Frimarknaderna voro en visserligen bristfällig ersättning för den fullständiga saknaden af städer i det inre landet. Däremot lade man stor vikt på att all öfrig handel på landsbygden skulle upphöra. Allt landsköp, vare sig med inhemska handlande eller med utlänningar, förbjöds på det strängaste och myndigheterna ålades att noggrant vaka öfver förbudets verkställande; köpmän, bosatta på landet, skulle flytta in i städerna, såvida de ville fortsätta sin näring, ett påbud, som utsträcktes äfven till birkarlarne, hvilkas gamla köpenskap till följd däraf upphörde. I det hela voro dock regeringens ifriga bemödanden fåfänga. Handeln låter icke slå sig i onaturliga bojor och i brist på städer i de inre bygderna fortgick landsköpet i stor skala. Från denna tid ända intill slutet af frihetstiden höras oaflåtligt klagomål öfver det olagliga landsköp, som drefs af städernas handlande, hvilka årligen flere gånger begåfvo sig ut till landsbygden, där de färdades från by till by under ifrigt köpslagande. Likaså fortgick den gårdfarihandel, som sedan gammalt idkats af köpmän från ryska sidan. Regeringen hade velat göra Uleåborg till uteslutande marknadsplats för densamma, men kunde icke hindra de ryska köpmännen att äfven i bygderna drifva vidsträckt köpenskap [1]).

Hand i hand med ordnandet af handeln gick reglerandet af städernas handtverkerier genom skråförfattningar. År 1621 utfärdades en allmän skråordning, genom hvilken påbjöds, att alla handtverksyrken skulle ordnas skråmässigt och därefter affattades i Åbo för särskilda yrken gällande

---

[1]) Jmfr E. G. Palmén: *Historisk framställning af den svensk-finska handelslagstiftningen från Gustaf Vasas regering till 1766*, ak. diss., Helsingfors 1876.

skråordningar. Finlands äldsta skråkorporation eller, såsom det hette, „ämbete“ var skomakarämbetet i Åbo, hvars skråbref utfärdades af stadens borgmästare och råd 1624. Smederne „tillsades fullkomligt ämbete och skrå“ 1625 och skräddarämbetet fick samma år sitt skråbref. Guldsmedsämbetet nämnes första gången 1632; likaså snickarämbetet. Nya skrån grundlades ytterligare under Kristinas regering. I landets öfriga städer voro handtverken föga utvecklade, hvarför skråväsendet i dem fick mindre betydelse. Skråämbeten omnämnas under 17:de seklet i Viborg, Helsingfors och Vasa, men allmänt funnos sådana yrkeskorporationer först under 18:de seklet.

Skråinrättningen afsåg inbördes hjälp och främjandet af yrkets intressen. Ett hufvudsyfte var att upprätthålla och höja yrkesskickligheten genom undervisning, och därför hade handtverkaren att genomgå tvenne läroperioder, innan han blef mästare: lärpojkstiden och gesälltiden. Vid omkr. 14 års ålder inträdde han i lära hos en mästare, som hade att sörja för hans uppfostran och invigde honom i yrkets hemligheter samt därvid helt och hållet bestämde öfver honom. När lärotiden af tre à fem år var afslutad, utfärdades åt honom lärobref, hvarigenom han erkändes såsom gesäll. Hans ställning var nu friare än förut, och om någon tid fick han företaga sin gesällvandring, som i hans lif spelade en stor roll. Under tre à fyra år vandrade han från ort till ort och från mästare till mästare inom och utom hemlandet för att med egna ögon se olika landsdelars och länders seder och bruk, deras näringsflit och arbetsmetoder. Återkommen kunde han, vanligen efter ytterligare någon tids arbete, anmäla sig till den högsta graden inom ämbetet, mästerskapet, hvilket beviljades först sedan han utfört det s. k. mästerstycket, som bestod i utförandet af flere arbeten hörande till facket. Gesällen vann nu, om han blifvit godkänd, rätt att på egen hand drifva sitt yrke, men oftast var det fastställdt, huru många mästarne i yrket finge vara, hvarför han först sedan ledighet inträffat fick öppna sin rörelse.

Mästarne utgjorde för hvarje yrke ett brödraskap under ledning af den af medbröderne valde åldermannen, som jämte bisittare förde ordet vid gillessammankomsterna. Vid dessa

behandlades och afgjordes frågor rörande understöd åt hjälpbehöfvande, inom yrket uppkomna tvister, dess värnande för intrång m. m. Man samlades vid „ämbetslådan", en kista, där skråets tillhörigheter, dess handlingar, den gemensamma kassan, dryckesbägaren, kallad „välkomma", spiran, sigillet m. m. förvarades.

De som utan laglig rätt och utan att höra till yrket drefvo detsamma, kallades „bönhasar", „lösdrifvare" m. m. Mästarnes bemödanden voro oaflåtligt riktade på att afstyra sådant ofog och ordentliga jakter föranstaltades för att uppsöka bönhasarne och befordra dem till straff. Dock hördes allt fortfarande och ständigt klagomål öfver att obehöriga trängde sig in i yrkena [1]).

Skråväsendet, som fortbestod in på 1860-talet, föreföll senare såsom ett skadligt hinder för den enskilda självverksamheten, men var under en äldre tid välgörande genom den fasta ordning, de goda traditioner och den ömsesidiga hjälpsamhet det upprätthöll inom handtverken.

Denna sträfvan att införa en noggrant stadgad ordning, som gör sig gällande inom det praktiska lifvets alla verksamhetsområden, begynner framträda äfven inom den finska kyrkan. Biskop Ericus Erici, som pröfvat olikartade skiften, gick efter Karl IX:s död lugnare och lyckligare öden till mötes. Han upptogs i nåder och fann en beskyddare i rikskanslern Axel Oxenstierna. Den sinnesro, som honom därigenom förunnades, begagnade han till att utgifva religiösa skrifter på finska språket, hvarmed han på ett vackert sätt upptog de traditioner, som Mikael Agricola och Paul Juusten grundlagt, men som genom de långvariga inre oroligheterna blifvit afbrutna. 1614 utgaf han en vidlyftig katekes, med hvars utarbetande han redan länge varit sysselsatt och som utmärkte sig såväl för tankegångens självständighet som språkets lättfattlighet. Ett utdrag däraf var en mindre katekes, afsedd för den första barnundervisningen, hvil-

---

[1]) Carl v. Bonsdorff: *Åbo stads historia under sjuttonde seklet* I. sid. 541 ff., Helsingfors 1894, där äfven afbildningar af ämbetslådor, sigill, välkommor m. m. äro införda; Erik Ehrström: *Öfversikt af det finska skråväsendets historia*, Juridiska Föreningens i Finland Tidskrift 1892—93.

ken utkom i flere nya upplagor ännu under Gezeliernas tid. Ett ännu märkligare arbete var hans finska postilla, innehållande för prästerne afsedda förklaringar öfver söndagsevangelierna. Detta digra verk, som trycktes i tvenne delar 1621 och 1625, förblef under nära två sekel ett hufvudverk inom den finska predikolitteraturen och skattades högt för det enkla och lättfattliga framställningssättet samt för självständig uppfattning, vidsträckt lärdom och osökt texttrohet. Bland Ericus' Erici verk bör slutligen nämnas en öfversättning till finska af den reviderade svenska kyrkohandboken (1614). Att bibelns öfversättning till finska fortfarande var i fråga (sid. 402), framgår af att prästerskapet i Åbo 1617 sökte utverka, att en boktryckare skulle sändas till Åbo för att trycka bibeln på finska språket och därjämte hålla en öppen boklåda. Denna plan blef dock icke genomförd.

Men medan den åldrige herdens skriftställarverksamhet vann ökad omfattning, var regeringen icke i längden till freds med hans styrelse af stiftet. Flere missbruk hade dels från äldre tider förefunnits, dels senare insmugit sig i den finska kyrkan. Prästerne tilläto sig olaglig uppbörd, föregingo sina församlingsbor med dåligt föredöme och försummade sina ämbetsåligganden. Ericus Erici underlät att med kraft beifra dessa förseelser; icke heller sökte han med den ifver, som regeringen hade önskat, utrota de lämningar af katolska bruk, som ännu funnos i den finska kyrkan. Hans afundsmän fingo därigenom tillfälle till angrepp, som förbittrade den gamle mannens sista dagar. Öfvermodiga adelsmän och oroliga präster beskyllde honom för egenmäktigt handlingssätt. Han afled under sommaren 1625 omkr. 80 år gammal. Han hade under en tid af fyratiotvå år, således längre än någon föregångare, handhaft ledningen af Åbo stift [1].

På slutet af Ericus' Erici tid återupprättades såsom vi förut (sid. 419) nämnt, 1618 Viborgs stift, som sedan 1583 varit förenadt med Åbo stift. Till biskop i Viborgs stift, som omfattade östra Nyland och Tavastland, Viborgs höfdingedöme, Kexholms län samt tillsvidare äfven Ingerman-

[1]) S. Elmgren: *Erik Eriksson* i Finlands minnesvärda män II, sid. 1—50.

land, utsågs Olof Elimæus. Redan tidigare hade ett domkapitel funnits i Viborg [1]).

Med Ericus' Erici bortgång inträder en ny epok i den finska kyrkans historia. En fortsatt sträfvan märktes att reformera den finska kyrkan, att afskaffa de i henne rådande missbruken och att bringa henne i närmare förbindelse än förut med den svenska kyrkan. Detta verk utfördes af biskopar, som voro hemma från Sverige och därför, åtminstone under början af sin verksamhet, voro främmande för landets egendomliga förhållanden och för det finska språket. Men dessa brister ersattes genom att de voro genomträngda af den kraftfulla och för bildningens främjande varma anda, som rådde inom regeringen, hvarjämte de hade tillräckligt inflytande för att genomdrifva sina förslag till den finska kyrkans bästa. Rothovius', Terserus' och Gezeliernas tidehvarf blef sålunda grundläggande i vår inhemska bildnings historia.

Regeringen tvekade länge i valet af Ericus' Erici efterträdare, men utsåg slutligen den 6 mars 1627 till innehafvare af Åbo biskopsämbete kyrkoherden i Nyköping Isak Rothovius, som erhållit prästeståndets förord vid riksdagen i Stockholm 1627. Denne var född i Småland 1570, hade enligt tidens sed studerat vid universiteten i norra Tyskland, hvarunder han i Wittenberg vunnit magistergraden, samt efter sin återkomst blifvit utnämnd till Karl IX:s hofpredikant och sedermera till kyrkoherde i Nyköping. Hos Axel Oxenstierna, hvars lärare han varit, stod han i gunst och var genomträngd af den mäktige rikskanslerns grundsatser. I öfrigt ägde han många af de egenskaper, som föregångaren saknat, var en kraftfull predikant, en varm och oförskräckt förfäktare af den lutherska bekännelsen och en ända till stränghet nitisk styresman. Såsom skriftställare är han märklig genom sina delvis tryckta predikningar. Predikoämbetet var för honom i främsta rummet ett krigarens kall. Erinrande om Gamla testamentets profeter manade han sina åhörare till botgöring och kamp för den rena lutherska läran och för det hotade fäderneslandet. Hans förnämsta arbete

---

[1]) K. R. Melander i Hist. ark. XII, sid. 43 ff.

var en samling af tjugu predikningar öfver Jeremie klagovisor (Åbo 1645).

Anländ till Åbo fann Rothovius tillståndet i stiftet långt ifrån tillfredsställande, och energisk såsom han var ägnade han sig från första början med outtröttlig ifver åt att införa en bättre ordning och anda i det kyrkliga lifvet. Han företog oaflåtligt visitationsresor i stiftet, hvarvid han med skarpt öga granskade såväl prästernas ämbetsförvaltning som sedliga lif. Han höll därjämte en eller två gånger hvarje år synodalmöten. Vid dessa tillfällen höllos samtal rörande tryckta teser, hvilka behandlade någon artikel i augsburgiska bekännelsen, på hvars noggranna studium Rothovius lade så mycket större vikt, som det i hans fullmakt hette, att han borde sörja för att Guds saliggörande ord blefve „rent, klart och oförfalskadt alldeles efter den äldsta, oförändrade augsburgiska bekännelsen lärdt och förkunnadt“. Tillika höllos rådplägningar om de kyrkliga förhållandena, hvilkas frukter framträdde i herdabref och författningar eller „constitutiones“, hvilka gifva oss en liflig bild af den stränga, ofta småaktigt reglementerande anda, som utmärkte Rothovius' kyrkostyrelse. På katekesens inlärande lägges i dessa stadgar stor vikt. Ingen skall få tillträde till nattvarden, förelysas till äktenskap eller vigas, såvida han icke känner katekesen. Ej mindre skola prästerne vaka öfver söndagens helighållande och församlingsbornas kyrkogång. Den, som om söndagen arbetar eller färdas längre än till kyrkan, skall straffas med böter; likaså den, som utan laga förfall uteblifver från kyrkan. I öfrigt manas prästerne att motarbeta „afguderi och vidskepelse“, hvarmed troligen förstås såväl hedniska som katolska bruk, som ännu voro gängse i landet [1]).

Rothovius insåg emellertid, att föreskrifter och straffbestämningar icke kunde hafva någon varaktig verkan, såvida icke undervisningsväsendet förbättrades, särskildt med

[1]) J. Tengström och V. G. Lagus: *Åbo domkapitels cirkulärbref 1564—1700*, sid. 63 ff. Redan förut funnos vid kyrkorna kyrkoråd eller sexmän, hvilka vid prästernas sida handhade uppsikten öfver församlingarnas ekonomi. Desse fingo genom en af Rothovius 1627 gifven stadga för sexmännen i Åbo utvidgad myndighet, i det att öfvervakandet af församlingsbornas sedliga lif öfverlämnades åt dem.

syfte att bereda församlingarna dugliga herdar. Han möttes därvid af en välvillig stämning hos konungen och hans omgifning. Det är ett af de vackraste dragen i Gustaf II Adolfs historia, att han under de svåraste förhållanden, medan alla krafter spändes för ett verksamt ingripande i den strid, som ledde till tanke- och samvetsfrihetens seger i Europa, ägnade bildningsanstalterna en omsorgsfull omvårdnad. I Sverige vann Upsala universitet genom hans uppmuntran en förut okänd blomstring. Flerstädes inrättades gymnasier, hvilkas undervisning var mångsidigare och djupare än de äldre skolornas; latinets herravälde skulle i viss mån brytas genom införandet af de matematisk-fysiska och moralisk-politiska kunskapsarterna, språket skulle vara medel, men den klassiska bildningen, natur- och samhällsvetenskaperna slutmål för undervisningen. För den lägre elementarundervisningen anlades i de städer, som saknade högre läroverk, pädagogier, i hvilka vetandets första element meddelades. Äfven i Finland begynte en ny epok för undervisningsväsendet.

Finlands skolor hade ännu knappt hunnit öfver den förfallna ståndpunkt, hvari de råkat under Gustaf Vasas tid. Fem af staten underhållna läroverk funnos, nämligen Åbo katedralskola samt skolorna i Helsingfors, Viborg, Raumo och Björneborg; dessutom omnämnas barnskolor i Borgå, Ekenäs, Nådendal och det nyanlagda Uleåborg. Ett viktigt steg framåt var att alla städer, som icke hade trivial- eller katedralskolor, ålades att underhålla småskolor eller „pädagogier“, i hvilka undervisningen handhades af en eller två lärare. I enlighet med denna föreskrift, hvars verkningar sträckte sig in i 19:de århundradet, trädde på flere orter, bland andra i de nyanlagda städerna Nystad, Gamla Karleby, Nykarleby och Kexholm, sådana anspråkslösa anstalter i verksamhet, hvilka hade till uppgift såväl att meddela eleverna de nödigaste kunskapsstycken, som att efter behof förbereda till inträde i trivialskolornas skilda klasser. En högre och fullständigare elementarbildning meddelades dock fortfarande endast i skolorna i Åbo och Viborg. Katedralskolan i Åbo, som ägde rikare lärarkrafter, lockade till sig ett stort antal lärjungar, men äfven där voro studierna bristfälliga. Det nästan enda undervisningsämnet var latinet, hvars inlärande

drefs på ett synnerligen olämpligt sätt, i det att eleven hufvudsakligen öfvades i att framsäga utanläxor, som han länge icke förstod och som lämnades oförklarade. Sedan han på de två lägre klasserna sysselsatt sig därmed, erhöll han på tredje och fjärde klasserna någon inblick i Roms klassiska litteratur genom läsning af Terentius, Plautus, Cicero och Vergilius. Endast några timmar i religion och sång beredde afbrott i denna enformiga latinläsning. Då sedermera ferierna voro inne, begaf sig „djäknen" ut på vandring för att förtjäna sitt lifsuppehälle. Han fick sig anvisad någon socken, där han gick från gård till gård och insamlade brödföda; ofta blef han bortvisad med förolämpande ord; ofta begick han också ofog, som väckte allmän förargelse. Men ej sällan kunde han vara prästen, klockaren och bonden till hjälp i det dagliga lifvets göromål, och hans ankomst var ett angenämt afbrott i den landtliga ensamheten, hvarför han hälsades med välvilja. Vid slutad djäknegång hade han sammanbragt en icke ringa mängd matvaror och förnödenheter, som i foror sändes till skolstaden eller såldes till kringresande uppköpare. Han fick icke ensam behålla hvad han under sin ferievandring lyckats sammantigga, utan måste afstå en del däraf åt lärarne, hvilka hade så ringa lön, att de icke kunde slå sig ut utan sin andel i djäkneallmosorna.

När skolornas antal ökades, minskades det område hvarje skola hade sig underlagdt för djäknegång, och följden blef rivalitet mellan dem; skarpa tvister förekommo om en eller annan socken, på hvilken man från olika håll gjorde anspråk [1].

Rothovius, som delade de synpunkter, hvilka konungen och hans omgifning i undervisningsfrågor omfattade, blef i Finland banbrytaren för reformer på detta område. Redan 1629 anhöll han, att ett gymnasium skulle grundläggas i Åbo, och i januari 1630 gaf Gustaf Adolf sitt bifall därtill. Den gamla katedralskolan ersattes med en pädagogi, motsvarande dess lägsta klasser, medan dess inkomster jämte andra anslag användes till underhållande af den nya anstalten, som

[1] Carl v. Bonsdorff: *Djäknelif och djäknegång*, Sv. Lit. s:ts i Finland Förh. o. upps. XII, sid. 1—40.

hade sex lärare, kallade professorer eller lektorer: lektorn i vältalighet, som gjorde eleverna bekanta med den klassiska litteraturen och den latinska stilen, lektorn i logik, som undervisade i logik och filosofi, lektorn i matematik, som handledde i aritmetik, geometri, algebra och astronomi, lektorn i fysik och andra naturvetenskaper samt tvenne teologie-lektorer, hvilkas undervisning omfattade teologi och de bibliska grundspråken. Undervisningens område var således betydligt utvidgadt jämfördt med den gamla katedralskolans, och äfven lärometoderna sträfvade efter frigörelse från den stela formalism, som förut härskat. Bland lärarne blefvo fyra, Eskillus Petræus, Sven Vigelius, Georg Alanus och Martin Stodius professorer vid akademien, då gymnasium 1640 därtill förbyttes. Det äldre gymnasiet i Åbo, hvars tillvaro således icke blef långvarig, har betydelse såsom ett första försök till reform i skolundervisningen och ett förebud till det rikare vetenskapliga lif, som begynte med Åbo universitets grundläggning [1]).

Emellertid gick riket steg för steg framåt på den krigiska bana, som skulle göra Sverige till en europeisk stormakt. Redan vid landtdagen i Helsingfors hade Gustaf Adolf antydt, att konung Sigismunds envisa fasthållande vid anspråken på svenska tronen skulle leda till ett förnyande af den sedan länge hvilande kampen med Polen. Så skedde i själfva verket. Redan 1617 förefÖllo fientligheter i Östersjöprovinserna, och 1621 ryckte Gustaf Adolf i spetsen för en här af 16,000 man, bland dem äfven finska trupper, mot Riga, som angreps från fyra befästa läger. Bland härens och flottans befälhafvare märktes Evert Horns broder Gustaf Horn, en värdig representant för Kankas-grenen af ätten Horn, och den förtjänte viceamiralen Klas Larsson Fleming, en son af Lars Hermansson Fleming. Svenskarnes stormningsförsök strandade länge mot den polska besättningens ihärdiga motstånd, men borgerskapet inledde

[1]) Såsom ett första tecken till vaknande intresse för sjukvården må nämnas, att 1619 ett hospital för spetelska inrättades på Själö, på hvilket de anslag, hvilka S:t Görans hospital och Helga Ands huset i Åbo förut haft till sitt underhåll, öfverflyttades. Hospitalet förvandlades senare till dårvårdsanstalt.

slutligen underhandlingar och öppnade den 15 september stadens portar för den svenske konungen, som därigenom vann en ny, viktig stödjepunkt för Sveriges östersjövälde. Sedan flere andra smärre orter fallit i svenskarnes händer, ingicks 1622 en vapenhvila, hvilken förlängdes till slutet af mars 1625. Därefter grepo svenskarne åter till offensiven och bemäktigade sig de ännu återstående platserna i Liffland, bland dem Dorpat, som den 16 augusti 1625 föll i deras händer, äfvensom några städer i Kurland. I januari 1626 stod en strid vid Wallhof i Kurland, där den polske fältherren Radzivil blef slagen af Gustaf Horn, hvarvid de finska trupperna väsentligen bidrogo till slagets utgång. På hösten samma år vann Gustaf Horn en ny seger vid Wolmar. Emellertid hade Gustaf Adolf redan i juni 1626 med hufvudmassan af sina trupper begifvit sig till Preussen, där han under fyra framgångsrika fälttåg fortsatte kampen mot Polen. Det preussiska kriget var den skola, där den svenska armén vann den strategiska och taktiska utbildning, som sedermera under kriget i Tyskland lockade segern till dess fanor. Det afslutades 1629 genom stilleståndet i Altmark, där Polen åt Sverige inrymde Liffland och tillsvidare äfven några viktiga städer i Preussen [1]).

Det skulle icke varit möjligt för Gustaf II Adolf att sålunda nästan utan afbrott föra krig långt bortom Sveriges gamla gränser, om icke rikets ständer troget och enigt stått honom bi och år från år förnyat sina beslut om bevillning såväl af folk som penningar till krigets förande. Folkrepresentationen blef först nu en regelbundet verkande kraft i

---

[1]) En bland de tappraste härförarne i Gustaf II Adolfs polska krig var Åke Henriksson Tott, en son af Henrik Klasson Tott och Karin Månsdotters dotter Sigrid Vasa. Född 1598 ingick han tidigt i krigstjänst och tillvann sig genom sin oförskräckthet i hög grad konungens förtroende. Gustaf Adolf benämnde honom „snöplogen". Han åtföljde konungen till Tyskland, blef 1630 befälhafvare öfver rytteriet och 1631 krigsmarskalk men återvände 1633 till hemlandet. Han dog 1640 och begrofs med stor högtidlighet. Hans efterlefvande andra gemål Kristina Brahe lät genom Per Brahe på hans graf i Tottska koret i Åbo domkyrka uppföra en praktfull mausolé, där hans och hans första makas Sigrid Bielkes bilder i hvit marmor resa sig i kroppsstorlek under ett af fyra gråspräckliga pelare uppburet hvalf.

staten och började erhålla fasta former för sitt arbete. År 1617 utgaf Gustaf II Adolf Sveriges första riksdagsordning. Initiativet i lagstiftningen tillhörde enligt denna stadga konungen, som meddelade de förslag eller „punkter", som skulle utgöra öfverläggningsämnen. Därefter skulle de fyra stånden skiljas åt och hvarje för sig i sin kammare öfverlägga om de svar, som skulle gifvas. När svaren voro färdiga, borde de vid gemensamt sammanträde öfverlämnas åt konungen; var konungen „med svaret till freds väl och godt", men var därvid något att anmärka, så ägde han att muntligen eller skriftligen svara eftersom sakens vikt kräfde. Voro ståndens svar skiljaktiga, så borde de i konungens närvaro, hvarje stånd genom en af de sina, försvara och förfäkta sin mening, så att åsikterna kunde sammanjämkas, „heller K. M:t tager däraf det bäst är". För bondeståndets räkning ville konungen förordna edsvurna sekreterare, som emottogo rösterna och affattade svaren. Riksdagen framstår här ännu icke såsom en särskild statsmakt, utan snarare såsom en utvidgning af konungens råd, hvilket ofta verksamt ingrep i förhandlingarna och besluten. Att märka är i öfrigt, att de skilda landsorternas önskningsmål vid riksdagarna gjorde sig hörda genom de „besvär", som representanterne å sina valmäns vägnar vid hvarje riksdag inlämnade. Det mäktigaste riksståndet var ridderskapet och adeln, hvars riksdagsarbete ordnades genom en riddarhusordning af 1626. Hela ridderskapet i Sverige och Finland fördelades i ätter, hvilka bildade trenne klasser: grefvar och friherrar, riksrådsättlingar samt öfriga adelsmän. Hvarje ätts vid riksdagen närvarande representanter ägde att välja en hufvudman, som företrädde densamma. Vid omröstningar följdes klassindelningen, i det att hvarje klass hade sin stämma, och hela ridderskapet således bestod af tre stämmor. Betecknande för tidens krigiska anda är att krigsbefälets representanter numera voro en skild grupp vid riksdagarna, som i samband med adeln afgaf yttranden i sina angelägenheter. Då representationen icke alltid kunde sammankallas så talrikt, som bruket föreskref, ersattes riksdagarna ej sällan genom s. k. utskottsriksdagar, vid hvilka ett mindre antal närvarande fattade

beslut i ständernas ställe, eller landskapsmöten, sådana som mötet i Helsingfors 1616 [1]).

Med en enighet och offervillighet, som vackert karakteriserar tidens fosterländska anda, beviljade de vid riksdagarna samlade representanterne gång efter annan skatter och gärder, hvilka ursprungligen voro ämnade att utgå endast för viss tid, men småningom antogo karakter af ordinarie skatter och delvis intill våra dagar blifvit bestående. Krigsgärder, som erlades i matvaror af olika slag, beviljades och förnyades ofta. År 1620 beslöts, att böndernes boskap och utsäde noggrant skulle uppskrifvas och därför en afgift, kallad, „boskapspenningar“, erläggas till dubbelt belopp af krono- och skatte- mot frälsebönder. Lilla tullen eller accisen, en afgift, som erlades för alla varor, hvilka fördes till torg och marknader för att försäljas, infördes 1622. Städer, köpingar och marknadsplatser inhägnades med staket, försedda med tullportar, hvilka höllos stängda om natten, men öppnades om sommaren kl. 4 och om vintern kl. 6 på morgonen. Vid hvarje port fanns ett litet hus på hvardera sidan om vägen för tullskrifvarne och vaktknektarne, hvilka mätte, vägde och värderade varorna samt bestämde beloppet af tullafgifterna. Denna tull, som hämmande inverkade på handeln mellan landsbygden och städerna, förblef bestående intill slutet af Finlands förening med Sverige. År 1625 beslöts att erlägga kvarntullen, en afgift till kronan för all spannmål, som malades till mjöl, hvilken skatt sedermera förvand-

---

[1]) Ett möte, som 1614 af landshöfdingen i Viborgs län sammankallades till Borgå för att bekräfta det samma år i Örebro fattade riksdagsbeslutet, var af ringa betydelse; endast representanter för Borgå stad och härad voro där närvarande. Troligen höllos samma år äfven andra landskapsmöten. I januari 1629 ålade konungen gubernatorn Nils Bielke att sammankalla Finlands borgerskap till Åbo eller någon annan ort för skattebevillning. En likartad befallning gafs på slutet af året. 1632 utgick från gubernatorn Nils Bielke kallelse till en landtdag, som skulle sammanträda i Borgå i början af påföljande år. Befallningen återkallades i anledning af konungens död. I öfrigt har man ganska ringa kännedom om de smärre landskapsmötena i Finland under Gustaf II Adolfs regering. Ett utskottsmöte, som hölls i Åbo efter jul 1632, beviljade den utskrifning regeringen önskade. Jmfr. Carl v. Bonsdorff: *De finska städernas representation intill frihetstiden*, Hist. ark. XIII, sid. 21 ff.

lades till mantalspenningarna, som utgingo till visst belopp för hvarje arbetsför person. Städernas invånare, som delvis gingo fria för dessa afgifter, betalade i ersättning penningkontributioner. Man kan icke förvåna sig öfver att dessa skatteförhöjningar, hvilka under loppet af få år beslötos, föranledde klagomål.

Samtidigt som statsverkets inkomster sålunda ökades, förstärktes krigshären med en raskhet, som väl stod i förhållande till de kraftansträngningar, som rikets nya politiska ställning kräfde, men på intet sätt motsvarades af dess folkrikhet. Vi skola, innan vi omtala den svenska arméns segrar under trettioåriga kriget, i hvilka Finland hade sin andel, ägna en blick åt de omständigheter, som betingade de lysande krigiska framgångarna.

Hufvudstyrkan i krigshären utgjordes numera af fotregementena, hvilka förstärktes och kompletterades genom de nästan årligen skeende utskrifningarna. Då utskrifning skulle ske, utsändes s. k. utskrifningskommissarier, som häradsvis uppbådade allmogen och till krigstjänst uttogo det fastställda antalet. Därvid sökte man så billigt som möjligt fördela bördan. Så var t. ex. föreskrifvet, att enda manshjälpen icke skulle få beröfvas hemmanet och att samma hemman icke flere gånger å rad skulle tvingas att lämna knekt till krigstjänst; „lösgängare", som icke hade någon fast verksamhet, uttogos i främsta rummet. Tidigare skedde utskrifningarna vanligen efter persontalet, sålunda att af ett visst antal personer, oftast 10 eller 15 bland skattebönder, men 20 eller 30 bland frälsebönder, en knekt uttogs, men 1642 antogs grundsatsen att utskrifningarna skulle ske efter gårdtalet, så att ett visst antal gårdar uppställde en knekt[1]. De sålunda till en „rote" förenade gårdarna plägade lega en knekt, som mot betalning för dem fullgjorde krigstjänsten, hvarigenom man småningom öfvergick till det ständiga knektehållet, som stadgades under Karl XI:s regering. Så länge utskrifningarna skedde efter persontalet, träffade de i mycket

[1]) Th. Wijkander: *Öfversikt af svenska krigsförfattningens historiska utveckling från äldre tider till indelningsverkets afslutande 1733*, sid. 150. Stockholm 1866.

ämn proportion invånarne i olika orter och landskap. Vi-
rgs och Nyslotts län var af orsaker, som vi icke känna,
rdt betungadt. Därifrån uttogos t. ex. åren 1637—1640
'8, 780, 651 och 687 knektar, medan Åbo och Björneborgs
n bidrog endast med 557, 361, 508 och 398 man, oaktadt
ess större folkrikhet. Också hördes från de östra delarna
f landet oaflåtliga klagomål. Af fruktan för utskrifningarna
ydde befolkningen hoptals till Kexholms län, Ingermanland
ch Liffland eller Sverige. Öfverhufvud utgick en propor-
onsvis större kontingent från Finland än från Sverige. Sum-
ian utskrifne från Finland var 1639 2,048 och 1640 1,821,
iedan från Finland och Sverige tillsammantagna utgingo
427 och 5,337 man. Finland gaf således omkring $^2/_5$ och
$_3$ af hela antalet, medan dess befolkning icke torde utgjort
iera än $^1/_4$ af Finlands och Sveriges sammanlagda folk-
ängd [1]. Generalguvernören Per Brahe angaf den skräck,
m dessa människokontributioner väckte hos invånarne, då
in i rådet 1640 yttrade: „utskrifningarna räddes folket myc-
t, så att gatorna stå tomma och öde när utskrifningar
llas, men dess emellan är landet väl befolkadt". Sedan
skrifningarna blifvit beroende af gårdtalet, blef däremot
rdelningen jämnare och bördan mindre betungande. Vi-
rgs och Nyslotts läns kontingent minskades betydligt och
ån hela Finland utgingo åren 1642—1648 omkring 1,300
an årligen [2].

Det manskap, som på detta sätt drogs till armén, an-
ndes till att komplettera de finska fotregementena, hvilka
n denna tid hade en fast organisation och buro namn
er de landskap, från hvilka manskapet utgått. År 1624
fallde konungen att det finska fotfolket, som ännu år 1616
gjorde endast omkring 3,500 man, men sedermera genom
skrifningar blifvit förökadt till betydligt mera än dubbla
talet, skulle fördelas i tre regementen, hvarje under sin

[1] Kexholms län, där utskrifningar icke ägde rum, inbegripes icke
ri. Olikheten torde till någon del berott därpå att frälsehemmanen,
m vanligen endast till hälften mot krono- och skatte-hemmanen bidrogo
l utskrifningarna, voro talrikare i Sverige än i Finland.

[2] 1642 1,447, 1643 1344, 1644 1317, 1645 1,239, 1647 1,439, 1648
302, enligt „Extrakt öfver utskrifningar" i sv. riksarkivet.

öfverste, bestående af 24 kompanier. Inom kort upplöstes dock dessa stora regementen af taktiska skäl i små regementen om 8 kompanier hvarje. Sådana små regementen uppsattes 1625 till ett antal af 8, utgörande öfver 9,000 man. På denna fot blef det finska infanteriet under kriget mot Polen, men sedan Gustaf Adolf kastat sig in i trettioåriga kriget ökades styrkan delvis genom värfning ytterligare. Åren 1631—1647 uppställde Finland 12,000—13,000 man fotfolk, medan den sammanlagda styrkan af Sveriges och Finlands infanteri uppgick till 34,000—37,000 man. Finlands bidrag var således i proportion till dess folkmängd större än Sveriges. Fotfolket aflönades sålunda, att knektarne fingo i lön en viss bråkdel, $^1/_8$ af ett hemmans ränta, medan officerarne erhöllo större räntebelopp i förläning af kronan.

Vid rytteriets organisation följdes andra grundsatser. Redan under Karl IX:s tid omtalas „landsryttare", hvilka under krigstid antingen själfve eller genom besoldade tjänare kallade „sventjänare" gjorde tjänst, men dessemellan voro jordbrukare. De erhöllo årslön, bestående i ett visst afdrag af den ifrån deras hemman utgående skatten, eller, om de icke voro hemmansegare, i anvisning på ett motsvarande skattebelopp in natura. Officerarne hade sig anvisade ett visst antal hemman hvar och en efter sin rang. Härmed var grunden lagd till ett rytteri med s. k. indelt aflöningssätt, en organisationsform, som vidare utvecklades under Gustaf II Adolf, i det att regeringen oaflåtligt arbetade på att förse ryttarne och officerarne med ett tillräckligt antal hemman. Rytteriets fördelning i fasta kårer gick långsammare än fotfolkets. År 1635 omtalas trenne finska kavalleriregementen, hvilka sedan blefvo bestående: Åbo, Nylands och Viborgs. Hvarje af dessa utgjordes under trettioåriga krigets senare år af 1,200 man, således tillsamman 3,600, medan hela Finlands och Sveriges inhemska kavalleri steg till omkring 11,000 man. Äfven här var således Finlands insats proportionsvis större än Sveriges [1]). — År 1625 utnämndes Gustaf Horn till befälhafvare öfver alla finska

---

[1]) J. Manckell, *Anteckningar rörande finska arméns och Finlands krigshistoria*, I, sid. 56 ff., Stockholm 1870, samt *Uppgifter rörande svenska*

trupper, såväl rytteri som fotfolk, hvarigenom denne utmärkte fältherre fick tillfälle att gifva de finska regementena den disciplin och fasta ordning, som grundlade deras rykte under trettioåriga kriget [1]).

En särskild ställning inom försvarsväsendet hade ett antal invid hafskusten belägna socknar, hvilka voro befriade från rytteriindelning och knekteutskrifningar, men i stället uppställde båtsmän för flottans räkning. År 1624 gafs befallning om uppsättande af tvenne båtsmanskompanier i västfinska skärgården och ett på Åland, hvarjämte städerna i Finland gåfvo några hundra båtsmän, men båtsmansroteringen vann dock icke ännu den utsträckning, som sedermera gafs åt densamma. Af ringa betydelse voro numera de frälseryttare, som adelsmännen till fullgörande af frälserusttjänsten uppställde. Adelns rusttjänstskyldighet hade gång efter annan blifvit nedsatt, så att den finska s. k. adelsfanan icke numera steg till 100 man, hvilka dessutom aldrig drogos ur landet.

Mot slutet af trettioåriga kriget förstärktes den finska armén till en styrka af 16,000—18,000 man, en oerhörd börda för ett land, hvars invånartal, Kexholms län, som icke deltog i krigsbördan, oberäknadt, icke torde öfverstigit 300,000 personer. En stor fördel var det under sådana förhållanden, af krigets olyckor icke omedelbart träffade Finland, hvarför det fredliga arbetet kunde fortgå, medan budskapen om härens bedrifter anlände från Tyskland. Att märka är i öfrigt, att de inhemska trupperna endast till en del deltogo i fälttågen på utländsk botten. Trupperna fördelades nämligen sålunda, att en del behölls hemma för att hvila ut och andra inkvarterades i fästningarna, de finska vanligen i Östersjö-

---

krigsmaktens styrka, sammansättning och fördelning sedan slutet af 1500-talet jämte öfversikt af svenska krigshistoriens viktigaste händelser under samma tid, Stockholm 1865, där förslag öfver krigsmakten för särskilda år ingå.

[1]) Gustaf Karlsson Horn föddes den 22 oktober 1592 på Örbyhus slott i Upland, erhöll en vårdad uppfostran och utbildade sig i Holland till krigare. Han utmärkte sig i Gustaf II Adolfs liffländska krig, i synnerhet i slagen vid Wallhof och Wolmar, blef 1628 krigsmarskalk och öfverbefälhafvare öfver de svenska trupperna i Liffland samt utsågs 1630 till konungens närmaste man i det tyska kriget. Han upphöjdes 1651 till grefve af Björneborg och dog den 10 maj 1657 i Skara.

provinserna, medan sällan mera än 15,000—18,000 man årligen ryckte i fält. Finlands andel i denna sistnämnda aktiva styrka växlade ungefärligen mellan 3,000—5,000 man.

Först efter långvarigt betänkande beslöt sig Gustaf II Adolf för att inlåta sig i den stora kamp, som sedan 1618 utkämpats på Tysklands jord. Alltsedan krigslågan blifvit tänd i Böhmen, hade han med den spändaste uppmärksamhet följt krigets händelser, inseende att hela det protestantiska Europas, således äfven nordens, öde komme att blifva beroende af deras lopp. Han ville bilda ett allmänt protestantiskt förbund, hvars medlemmar skulle förena sig till försvar för den evangeliska religionen, under löfte att icke enskildt sluta fred med dennas fiender. Han öppnade underhandlingar i sådant syfte med konung Fredrik I af Böhmen och efter dennes fall med England, Holland och de evangeliska makterna i Tyskland, men alla hans bemödanden strandade mot den ömsesidiga afunden mellan dessa samt mellan honom själf och Danmarks konung, Kristian IV. Med svikna förhoppningar drog han sig därför tillbaka och lät den sistnämnde ensam öfvertaga ledningen af kampen mot katolikerne. Först sedan Kristian blifvit slagen vid Lutter am Barenberge 1626, de katolska trupperna framträngt mot norden och de katolska makterna begynt utrusta en flotta, ämnad att behärska Nordsjön och Östersjön, erbjöd han sig att skynda den sydliga grannen till hjälp. Kristian IV tillbakavisade dock hans anbud och slöt någon tid senare, i maj 1629, fred med kejsar Ferdinand II af Österrike. Numera, då katolikerne brutit allt motstånd, ansåg sig Gustaf Adolf ensam böra gå faran till mötes. Han skref till Axel Oxenstierna, som varnat för företaget, att kriget icke kunde undvikas, hvarför det vore godt att förlägga krigsskådeplatsen annorstädes än i Sverige; ty ingenstädes var man svagare än i Sverige. „Alldenstund att I själfve veten, huru vidlyftiga stränder och många hamnar vi hafva att sköta, att icke fienden fotfäste, det dock Gud afvände, fatta skulle“. I november 1629 framlade han frågan inför riksrådet, som tillstyrkte kriget. I maj 1630 instämde de i Stockholm församlade ständerna häri, förklarande att de, såvida säker fred icke genom underhandling kunde vinnas,

lf alla krafter ville bistå konungen i kriget, som borde lutas först sedan Sverige, Östersjön och religionsförvanterna lifvit tryggade.

Redan innan dessa afgörande beslut fattades, hade ientligheterna mellan kejsaren och Gustaf II Adolf begynt. Då Stralsund 1628 hotades af den kejserlige generalen Wallenstein, hade Gustaf Adolf gifvit denna viktiga sjöstad undsättning och slutit förbund med densamma. Wallenstein ade å sin sida sändt en afdelning af sin armé konung igismund i Polen till undsättning och fördrifvit Gustaf Adolfs släktingar, hertigarne af Mecklenburg, från deras and. Sveriges öppna ingripande i trettioåriga kriget var åledes endast en fortsättning af de föregående krigshändelserna.

I ett tal fullt af kraft, men tillika genomandadt af venodsfull aning om att han själf skulle falla i den stundande kampen tog konungen afsked af ständerna och steg därefter ombord på flottan, som låg redo att föra honom och hären ill Tyskland. Hela rikets armé, inhemska trupper och utändska soldnärer sammanräknade, steg på denna tid till omkring 80,000 man, bland hvilka konungen kallade 40,000 man till Tyskland. Den truppstyrka, i spetsen för hvilken han den 26 juni 1630 landsteg på Pommerns kust vid Peeneflodens mynning, var dock blott 13,000 man stark; först småningom anlände de öfriga trupperna. Den svenska hären utmärktes af en annan anda än de vilda soldband, som dittills genomströfvat Tysklands jord. Den strängaste manstukt upprätthölls; bön hölls morgon och afton hvarje dag samt predikan hvar söndag, hvarutom andaktsstunder och bönedagar anordnades till religiös uppbyggelse. Konungen, som till hela sin sinnesriktning var varmt religiös, var själf den främste i andakten, liksom han gick i spetsen i striden; han höll allvarlig hand öfver att gudsfruktan och sedlighet utmärkte den här, som kämpade för religionen och fäderneslandet.

Vid den tidpunkt då Gustaf Adolf landsteg i Tyskland, hade en söndring utbrutit mellan kejsaren och den katolska igans furstar. Desse sistnämnde fordrade, missnöjda öfver Albert v. Wallensteins öfvermodiga handlingssätt, att denne

skulle afsättas, ett yrkande, till hvilket kejsaren, ehuru motvilligt, gaf sitt bifall. Genom den ryktbare fältherrens afgång minskades den kejserliga armén så betydligt, att Wallensteins efterträdare, Torqvato Conti, måste inskränka sig till ett försvarskrig mot den svenske konungen. Denne ansåg sig emellertid böra iakttaga så mycket större försiktighet, som ingen af Tysklands protestantiska furstar eller ständer öppet anslöt sig till honom. Rügen hade redan före hans ankomst helt och hållet fallit i svenskarnes händer. Nu bemäktigade han sig under smärre fäktningar öarna Usedom och Wollin samt gick därefter den 10 juli till sjöss för att landstiga invid Pommerns hufvudstad, Stettin. Förskräckt underkastade sig Pommerns hertig, den gamle, barnlöse Bogislaus XIV, och ingick med Gustaf Adolf ett förbund, genom hvilket landets militära styrelse öfverlämnades åt denne. Efter denna första, betydande framgång slog Gustaf Adolf läger i Stettin, lät sina trupper hvila ut och drog till sig förstärkningar. De finska trupper, som blifvit kallade till krigsskådeplatsen, två regementen fotfolk och sju kompanier ryttare, tillsammans omkring 3,000 man, anlände först nu under Gustaf Horns befäl och inträffade den 22 juli i Stettin, som blef konungens hufvudvapenplats. Gustaf Adolf dröjde där i två månaders tid, de svåraste under det tyska kriget. Icke blott fiendens vapen, utan äfven förrädiska anslag hotade honom. I hans läger befann sig en italiensk öfverstlöjtnant, Qvint, som inlät sig i förbindelse med fienden, vid en rekognoscering den 20 juli öfvergick till denne samt därefter förde fientliga trupper till ett anfall mot det svenska lägret, hvilket dock utan svårighet blef tillbakakastadt [1]). Småningom befäste konungen sig emellertid

[1]) Till denna händelse ansluter sig berättelsen (A. Fryxells Berättelser ur svenska historien) om sjuttio finska ryttare, som vid Demmin skulle räddat konungen för att falla offer för ett fientligt försåt. Affären var, så vidt man af samtida bref, införda i Arkiv till upplysning i svenska krigens historia utg. af R. M. Klinckowström och J. Mankell Stockholm 1854—61 II N:o 558, 559 kan sluta, af ringa betydelse och konungens lif var på intet sätt hotadt. Men det enkla sakförhållandet blef omgestaltadt i senare, mindre tillförlitliga skildringar, bland hvilka må nämnas en anekdot i Theatrum europæum och en berättelse kallad „Proditio Qvintini

naturvetenskaperna; dock kom man icke långt, vare sig i historien, där endast Greklands och Roms öden uppmärksammades, eller i naturvetenskaperna, som ännu knappt trampat ut barnskorna.

Dessa reformer verkade icke blott höjande och stärkande på vårt folks bildning, utan förändrade äfven i viss mån bildningens riktning. Den litterära och vetenskapliga förbindelsen med Sverige, som förut varit svag och tillfällig, blef numera lifligare och mångsidigare. Latinet var visserligen officiellt härskande vid universitetet ej mindre än i skolan, men de män, som förde den högre bildningens talan, voro dock till större delen svenskar, hvilka i det dagliga lifvet begagnade sig af sitt modersmål. De talrikt tillströmmande studenterne från Sverige och den fortgående centralisationen i förvaltningen bidrogo till samma resultat. I hofrätten, generalguvernörsämbetet och alla förvaltningens grenar funnos betydande män, hvilkas bildning helt och hållet var grundlagd väster om Bottenhafvet. Å andra sidan drogos de af gammalt i Finland bosatta, rika adelssläkterna bort från Finland, lockade af det större verksamhetsfält och de rikare utmärkelser, som stodo till buds i hufvudstaden och regeringens närhet. Medlemmarna af ätterna Fleming, Horn, Creutz, Tott och Kurck hade visserligen ännu gods i Finland, och ej sällan mottogo de landshöfdingeplatser eller andra högre uppdrag i det gamla hemlandet, men i allmänhet förflöt dessa högättade herrars lif i Sverige, där de i rikskollegierna och riksrådet ledde viktiga grenar af administrationen. I deras ställe trädde ett civilt ämbetsmannastånd, som med ej ringa uppblandning från Sverige hufvudsakligen utbildades vid Åbo universitet och de inhemska ämbetsverken. Ej sällan blefvo de mera framstående medlemmarna af denna klass adlade, men den själfständiga och själfrådande anda, som gått i arf inom stormannaätterna, var för dem främmande. I armén var det tyska elementet under några årtionden öfvervägande, i det att de finska regementenas officerare till större delen härstammade från Liffland, Estland eller Tyskland; senare blef förhållandet här likartadt som inom det civila ämbetsmannaståndet. Inom borgarståndet i synnerhet i Åbo, gjorde sig svenskan likaledes alltmer

tagit underrättelsen att Magdeburg den 10 maj fallit i fiendens händer och blifvit fruktansvärdt ödelagdt, lyckades han förmå sin svåger, kurfursten Georg Vilhelm af Brandenburg, att i början af juni sluta förbund med Sverige. Numera befäste sig konungen med större delen af armén i ett läger vid Werben invid den punkt, där Havel sammanflyter med Elbe. Tillika lät han Åke Tott i spetsen för en afdelning af hären rensa större delen af Mecklenburg från fientliga trupper. Norra Tyskland blef sedermera skådeplatsen för denne, numera tröge och mindre användbare fältherres verksamhet, tills han 1633 återvände till hemlandet. Gustaf Horn, som allt mera vann konungens tillit, bevakade fästningarna vid Oder. Sålunda voro de svenska trupperna uppställda, då Tilly i juli framryckte för att med all sin makt angripa lägret vid Werben. Några af hans regementen blefvo den 18 juli vid Burgstall skingrade af konungen i spetsen för rytteriet, hvarvid de finska ryttarne utmärkte sig, men icke dess mindre fullföljde Tilly sin plan. Den 27 juli lät han sina trupper i full slagordning framrycka mot Werben, men då svenskarne icke lämnade sina försvarsverk, åtnöjde han sig med en oskadlig kanonad. Följande dag, den 28 juli, ryckte Gustaf Adolf med 1,200 man, bland hvilka 400 finska ryttare, ut från sitt läger och tillbakadref de fientliga förtrupperna, som ledo betydligt afbräck. Tilly, hvars mod genom dessa händelser fallit, drog sig numera tillbaka söderut. Den tapperhet de finska ryttarne vid Burgstall och Werben ådagalagt förvärfvade dem konungens synnerliga förtroende. De hade härefter alltid i drabbningens ögonblick hedersplatsen på arméns första linjes yttersta högra flygel, hvarifrån hufvudanfallet mot de fientliga trupperna plägade ske. Fienderna benämnde dem Hackapeliter efter ropet „Hakkaa päälle“, hvarmed de manade hvarandra till strid. I spetsen för dem vann Torsten Torstensson Stålhandske rykte såsom en af sin tids främsta officerare [1].

[1] Torsten Torstensson Stålhandske föddes 1594 i Borgå socken. Han ägnade sig tidigt åt krigarens bana, steg småningom i graderna och blef 1629 öfverstlöjtnant vid Nylands och Tavastehus läns rytteri. Sedan han med utmärkelse deltagit i en mängd smärre och större fältslag, utnämndes han 1642 till general, men dog redan 1644 i Haderslev, dit

Efter framgången vid Werben fortsatte Gustaf Adolf sina underhandlingar med Johan Georg af Sachsen, hvilken vankelmodige furste fortfarande intog en tvetydig ställning, och först sedan Tilly härjande infallit i hans länder, vände sig till den svenske konungen med bön om hjälp och anbud om förbund. Gustaf Adolf var icke sen att följa denna maning, ryckte in i Sachsen och levererade den 7 september 1631 Tilly slaget vid Breitenfeld invid Leipzig. Den svenska armén var denna minnesvärda dag uppställd sålunda, att konungen själf anförde den högra flygeln, där större delen af rytteriet, äfven tvenne finska ryttarskvadroner under Stålhandske och Wunsch, befann sig med musketörer uppställda mellan lederna. Midten utgjordes af fotfolk, och på vänstra flygeln anförde Gustaf Horn i spetsen för de öfriga ryttarne och musketörerne. Längre till vänster stodo sachsarne under sin kurfurste. Svenskarne voro till antalet omkr. 22,000 och sachsarne omkr. 11,000. Den kejserliga hären var något fåtaligare, men hade fördelen af en gynnsam ställning på sluttningen af en höjd. „Rifvet, slitet och smutsigt såg vårt folk ut“, säger den samtida Adler Salvius, „emot de försilfrade, förgyllda och fjäderbuskade kejserlige. Små voro våra svenska och finska hästar emot de stora tyska hästarna“ [1]). Men under slagets gång visade det sig, att Gustaf Adolfs trupper voro motståndarne öfverlägsna i ståndaktighet och krigserfarenhet. Sedan en kanonad föregått, ryckte de kejserliges vänstra flygel under general Pappenheim omkring kl. 2 på dagen fram mot den högra svenska flygeln, där de finska ryttarne modigt höllo stånd mot det fientliga anloppet. Sedan Pappenheim därefter

---

han åtföljt Lennart Torstensson på dennes danska fälttåg. Hans änka, Kristina Horn, ökade enligt hans uttalade önskan Åbo akademis bibliotek genom att åt denna högskola donera biskopens i Aarhus boksamling af omkring 900 volymer, som tillfallit Stålhandske såsom krigsbyte. Hon tillöste sig äfven ett kor i Åbo domkyrka, där hon lät åt honom uppföra ett dyrbart grafmonument af svart och brun marmor. Där ses bilderna af Torsten Stålhandske och Kristina Horn ligga i kroppsstorlek på ett altare; på sidorna stå i nischer af brun marmor tvenne barn, af hvilka det ena håller i handen en dödsskalle, det andra ett fat fylldt med äpplen.

[1]) R. M. Klinckowström och J. Manckell: *Arkiv till upplysning svenska krigens historia* II, sid. 308.

lägga Luthers bibelöfversättning jämte originalspråken till grund samt vinnlägga sig om en god, ren finska, „den uti alla landsorter i Finland väl kan förstås“. Vi hafva redan påpekat, att den raskhet, hvarmed det stora arbetet drefs, väsentligen berodde på Petræus' verksamma ledning. Sedan regeringen försträckt medel till tryckningen, som skedde i Stockholm, utkom verket 1642, utgörande en prydlig volym af 370 ark i stor folio med järn- och kopparbeslagna permar. Det trycktes på statens bekostnad i en upplaga af 1,200 ex., som till största delen skänktes åt kyrkorna i Finland. Den dyrbara boken fick sålunda från början en vidsträckt spridnng [1]).

Liksom bibeln blef äfven psalmboken från denna tid en gäst i den finskatalande bondens stuga. En ny finsk psalmbok, en utvidgad och förbättrad upplaga af Jakob Finnos, utgafs mellan åren 1610 och 1614 af kyrkoherden i Masku, Hemming Henriksson, som äfven (1616) i finsk öfversättning publicerade de under medeltiden vid gudstjänsten och i skolorna använda latinska psalmerna *(Piæ cantationes)*. Andra upplagan af Hemmings psalmbok utkom 1639 och därefter utgåfvos flere utvidgade och omarbetade upplagor af denna bok, som blef allt oumbärligare, ju mera läskunnigheten blef spridd. Emellertid stötte den sedan Karl IX:s tid hvilande frågan om lagens öfversättande på finska på oöfvervinnliga svårigheter. Lagläsaren Hartvig Henriksson Speitz, hvars tvist med hofrätten och olyckliga öden vi omtalat, öfversatte Gustaf Adolfs krigsartiklar (tr. 1642) och förordningar rörande bergverket (tr. 1643), men hans öfversättning af lagen i dess helhet blef icke slutförd. Nästan samtidigt verkställde Abraham Kollanius, senare utnämnd till lagläsare, en öfversättning af lands- och stadslagen, rättegångsordningen, processen samt domarreglorna, hvilken 1648 öfverlämnades till hofrätten för att granskas. Därvid gjordes så svåra anmärkningar mot arbetet, att det ansågs böra underkastas en revision, hvilken dock icke blef slutligt genomförd. Den finskatalande allmogen måste således

[1]) J. A. Cederberg: *Suomalaisen Raamatun historia*, Åbo 1885; K. G. L(einberg) i tidn. *Finland* d. 26 november 1889; A. Hildén i Hist. ark. XVI, sid. 63 ff.

oprydda vadmalskläder eller hemgjorda pälsar klädda kri- arne gjorde rikt byte och fröjdade sig öfver det yppiga ivet i Tysklands rikaste nejder. „Våra finnepojkar“, skref iller Salvius, „som nu vänja sig i vinlandet däruppe, lära snart komma till Savolaks igen. I de liffländska krigen iste de ofta taga till godo med vatten och mögladt, groft öd till ölsupa; nu gör finnen kallskål i stormhatten med i och semla“ [1]). I Mainz öfvervintrade konungen, hyllad som det protestantiska Europas segerrike befriare.

I mars 1632 bröt konungen åter upp, äfven nu åtföljd finska trupper. Han ryckte in i Bajern, eröfrade Donau- irth och passerade Donau. Men bakom Lech, nära dess rening med Donau, uppställde Tilly sin här för att hindra ins frammarsch, och här stod den 5 april ett slag, i hvilket marne spelade en mera framstående roll än vid något mat tillfälle under krigets lopp. Konungen gaf nämligen 0 savolaksare under major Wrangel, åt hvilka 10 daler r hvarje utlofvades, befallning att på båtar sätta öfver oden för att bemäktiga sig en invid den motliggande stran- n belägen holme och där anlägga en förskansning, med rilken en redan färdigbyggd bro skulle förbindas. Befall- ngen fullgjordes lyckligt, och oaktadt den fientliga kanon- den samt fiendernas upprepade anfall höllo finnarne modigt ånd på platsen. Därunder blef bron utkastad, så att ko- ungen själf med fotfolk kunde rycka fram mot bajrarne, m stodo vid broändan. Men ännu var segern tvifvel- tig, tills man fann ett vad, genom hvilket en del af ryt- riet, däribland finnar, passerade floden, hvarefter Tillys ällning angreps äfven från flanken. Vid mörkréts inbrott ogo sig Tillys hårdt medtagna trupper tillbaka. Den ål- ige generalen var själf sårad och dog några veckor efter derlaget. Segern vid Lech sprängde den katolska ligan h beredde Gustaf Adolf väg till Augsburg och Bajerns ifvudstad, München.

Emellertid hade kejsaren för andra gången vändt sig l Wallenstein, som ehuru på hårda villkor, åtog sig att ipställa en ny österrikisk armé och sedan han fördrifvit

[1]) E. G. Geijer: *Svenska folkets historia*, III, sid. 158, Stockholm 1876.

sachsarne från Böhmen, vände sig mot Gustaf Adolf. I honom fann den svenska konungen en skickligare motståndare än någon föregående, och mera än en gång måste han, tvungen af Wallensteins kloka strategi, ändra sina planer. Förgäfves sökte han hindra föreningen af Wallensteins och Maximilians af Bajern arméer och intog därefter en försvarsposition vid Nürnberg, medan fienden slog läger bakom starka förskansningar i närheten, vid Alte Veste. Sedan Gustaf Adolf dragit till sig förstärkningar, bland dem Stålhandske och hans skvadron, som under våren med framgång kämpat vid Rhen, vågade han den 24 augusti ett anfall mot det fientliga lägret men led ett kännbart nederlag. De finska ryttarne voro de enda kavalleritrupper, som denna olyckliga dag kommo med i elden. De jagade tvenne gånger fienden inom hans förskansningar men måste slutligen draga sig tillbaka för öfvermakten. Numera bröt Gustaf Adolf upp och tågade mot Donaudalen, men afstod från vidare frammarsch, sedan han erfarit att Wallenstein ryckt in i Sachsen, hvarigenom hans återtågslinje hotades. Han skyndade, hälsad af sachsarnes jubel, att uppsöka Wallenstein och sammandrabbade med honom vid Lützen den 6 november 1632. Den svenska arméns uppställning var denna dag nästan densamma som i slaget vid Leipzig. Konungen själf anförde högra flygeln, där det finska rytteriet, numera endast 500 man, stod under Stålhandskes befäl. Savolaksarne, som sammansmält till 200 man, hade plats i centern, närmast till högra flygeln. Fram på förmiddagen, sedan dimman skingrat sig, ryckte den svenska armén mot den af fördjupade diken skyddade landsväg, bakom hvilken Wallensteins här var uppställd. Stålhandske och de finska ryttarne voro bland de främste i striden och bidrogo verksamt till att fienden trängdes tillbaka, men måste då öfverlägsna fientliga skaror samlade sig, jämte de öfriga svenska trupperna gifva vika. Därvid råkade konungen in i stridsvimlet och föll genomborrad af flere skott. Hertig Bernhard af Sachsen-Weimar öfvertog därefter befälet och ledde trupperna, som eldades af begär att hämnas sin konungs död, till förnyadt angrepp. För andra gången gick Stålhandske med högra flygeln öfver landsvägen; ånyo blef han tvungen att retirera och ryckte för tredje gången fram.

Slutligen voro svenskarne vid nattens inbrott herrar öfver valplatsen, där det fientliga artilleriet föll i deras händer.

Budskapet om konungens död emottogs med djup sorg af hela det protestantiska Europa, men i synnerhet af hans egna undersåtar. Hans minne har vördadt och älskadt gått från släktled till släktled hos Sveriges och Finlands folk. Finlands offer voro stora i trettioåriga kriget, men hvad som vanns, bevarandet af den protestantiska trosfriheten, vardt för vårt folk af oskattbart värde. Utvecklingen af förvaltningsformerna, rättsvården och undervisningen lade grunden till framtida andligt och materiellt framåtskridande.

2. Drottning Kristina.

Gustaf II Adolf efterlämnade vid sin död endast en sexårig dotter, Kristina, som enligt Norrköpings arfförening af 1604 var arftagerska till tronen, sedan konungafamiljens manliga medlemmar, hertigarne Johan och Karl Filip, aflidit 1618 och 1622. Det fanns ingen lag om regeringen för regentens minderårighet, och regentskapet ordnades af riksrådet i förening med ständerna, som i början af 1633 sammanträdde, sålunda att styrelsen, med förbigående af Kristinas moder Maria Eleonora och anförvanter skulle handhafvas af de fem högsta riksämbetsmännen med råds råde. De män, som därigenom utsågos till riksföreståndare, voro: riksmar-

---

Källor och *arbeten* att rådfråga till Finlands historia under drottning Kristinas regering: K. K. Tigerstedt: *Administratio Fenniæ Petri Brahe, comitis, gubernatoris et in Fennia primum commorantis* (ak. diss., Helsingfors 1846); K. K. Tigerstedt: *Adumbratio status urbium fennicarum annis 1638—1640* (ak. diss., Helsingfors 1847); K. K. Tigerstedt: *Handlingar rörande Finlands historia kring medlet af 17:de århundradet* (ak. diss., Helsingfors 1849—1850); K. K. Tigerstedt: *Bref från generalguvernörer och landshöfdingar i Finland, förnämligast under drottning Kristinas tid*, I (Åbo 1869); K. K. Tigerstedt: *Ur Per Brahes brefväxling* I, II (Helsingfors 1880, Åbo 1888); K. K. Tigerstedt: *Bröderne Cröell* i Finsk Tidskrift VIII, sid. 187 ff., 257 ff. (Helsingfors 1880); J. Tengström: *Vita et merita M. Isaaci B. Rothovii* (Åbo 1796—1813); C. v. Bonsdorff: *Åbo stads historia* (Bidrag till Åbo stads historia utg. på föranst. af best. för Åbo stads hist. museum andra ser. I, 1894, II, 1 2 1898—1901); Artur J. Lindholm: *Bidrag till kännedom af Finlands ekonomiska tillstånd 1634—1654* (ak. diss., Helsingfors 1892); C. T. Odhner: *Sveriges inre historia under drottning Kristinas förmyndare* (Stockholm 1865).

sken Jakob De la Gardie, riksamiralen Karl Karlsson Gyllenhielm, rikskanslern Axel Gustafsson Oxenstierna, hans broder riksdrotsen Gabriel Gustafsson Oxenstierna samt desses kusin riksskattmästaren Gabriel Bengtsson Oxenstierna. Bland rådsherrarne märktes Klas Larsson Fleming, som var outtröttligt verksam såväl inom flottans styrelse som finansväsendet och arméförvaltningen. Den månghöfdade styrelsen hade måhända söndrats genom inre oenighet och till följd däraf blifvit svag och vacklande, om icke Axel Oxenstiernas äfverlägsna förmåga och kraftfulla vilja hade sammanhållit och behärskat dess medlemmar. Visserligen hade äfven de öfriga god vilja; de togo, såsom Per Brahe i sin Tänkebok säger, vid underrättelsen om konungens död „ett fullhogsadt råd att dö med hvarandra för fäderneslandets värn, nytta och försvar". Men deras vackra föresatser skulle strandat, om icke Axel Oxenstierna såväl emot Danmark som i Tyskland hade upprätthållit Gustaf II Adolfs verk och verkat sammanhållande och ledande äfven i den inre förvaltningen.

Vi skola här främst i öfversikt följa det trettioåriga krigets senare händelser. Dess karakter förändrades väsentligt efter Gustaf II Adolfs död. Från en kamp, där de viktigaste allmänt mänskliga intressen stodo på spel, förvandlades det till en strid om makten mellan de stater, som vunno fotfäste på det sönderslitna Tysklands jord. Därvid bibehöll Sverige till en början sin ställning nästan orubbad. Axel Oxenstierna förmådde de protestantiska makterna i sydvästra Tyskland att på konventet i Heilbronn 1633 ingå förbund med Sverige. I Schwaben eröfrade Gustaf Horn en mängd fasta platser, medan hertig Bernhard i Franken och Bajern höll stånd mot fienderne. I Nordtyskland befästes Sveriges inflytande genom segern vid Oldendorf vid Weser i juni 1633, där åtta kompanier finska ryttare utmärkte sig. Men sedan Wallenstein i februari 1634 blifvit mördad, vände sig den förenade österrikiska och bajerska makten under Gallas mot de svenska trupperna i sydvästra Tyskland. Bernhard af Sachsen-Weimar och Horn förenade sig för att möta fran och skyndade den hotade protestantiska staden Nördlingen till undsättning, men ledo den 27 augusti ett fruk-

tansvärdt nederlag. Horn, som afrådt från striden, råkade i en fångenskap, som för åtta års tid afbröt hans glänsande krigarbana. Hertig Bernhard drog sig med kvarlefvorna af armén till Franken och ingick senare i fransk krigstjänst. Sveriges inflytande i Tyskland tycktes efter denna olycka vara så mycket mera brutet, som kurfursten af Sachsen samt flere andra tyska furstar och ständer 1635 afslöto enskild fred med kejsaren i Prag. I detta svåra läge erhöll Sverige emellertid stöd af Frankrike, som från år 1635 öppet grep in i det tyska kriget och inom några år bemäktigade sig Elsass. Det var äfven under Frankrikes medling, som 1635 i Stuhmsdorf ett nytt stillestånd afslöts med Polen, hvarigenom Sverige erhöll trygghet för denna granne, men måste afstå från de orter det innehaft i Preussen.

Den svenska krigsäran återupprättades af Johan Banér, som 1635 blef öfverbefälhafvare. Denne general, som lika mycket blifvit prisad för sin fältherretalang som klandrad för den grymhet, hvarmed fiendens land härjades och plundrades, angrep de förenade kejserliga och sachsiska arméerna i september 1636 vid Wittstock i norra Brandenburg och slog dem, i en blodig drabbning, hvari de finska ryttarne med vanlig tapperhet deltogo. Stålhandske kastade sig i det afgörande ögonblicket in i sachsarnes leder, hvarvid de råkade i oordning och grepo till flykten. Ett senare slag vid Chemnitz 1639, där de finska ryttarne åter utmärkte sig, befäste svenskarnes öfvervikt i norra Tyskland och öppnade vägen till Böhmen, där Banér härjande inbröt. Banérs sista företag var ett försök, i början af 1641, att i förening med en fransk armé genom öfverrumpling bemäktiga sig Regensburg, där den tyska riksdagen var samlad. Men expeditionen misslyckades och Banér måste draga sig tillbaka till Böhmen. Här var han i sin tur nära att omringas af fienden, men lyckades genom ett snabbt och skickligt återtåg rädda sig och sin armé. Den finske öfversten Erik Slang blef under denna marsch i början af mars 1641 med 1,500—2,000 man afskuren och instängd i den lilla staden Neuburg, där han i nära fyra dygn tappert försvarade sig mot fiendens öfvermakt och tillfogade honom betydlig förlust. Slutligen måste dock denne „Sveriges Leonidas“ gifva sig, sedan

ın räddat hufvudhären [1]. Under återtåget insjuknade och ıg Banér, hvarefter befälet tillsvidare gemensamt öfvertogs tysken Adam Pfuel, svensken Karl Gustaf Wrangel och ınen Arvid Wittenberg, hvilka tillbakaslogo fienden vid 'olfenbüttel, men sig emellan oeniga icke kunde upprätt- ılla ordningen i armén. Därefter fick kriget ny fart, då ennart Torstensson, den snillrikaste af de fältherrar, ım utgått ur Gustaf Adolfs skola, mot slutet af 1641 erhöll verbefälet. Den 23 oktober 1642 slog han de kejserliga i ıt andra slaget vid Breitenfeld, där Åbo läns och Nylands ıttare samt Österbottens och Björneborgs regementen del- ıgo, men därefter kallades han från den tyska krigsskåde- latsen till Danmark, mot hvilket land Sverige plötsligt ka- ıade alla sina stridskrafter.

Den gamla rivaliteten mellan de två nordiska makterna ıde fått ny näring genom att deras intressen i Tyskland ırsade hvarandra, hvarutom Danmarks anspråk på tull i ıresund syntes den svenska regeringen oberättigade. Rege- ıngen i Stockholm beslöt därför att snabbt göra slag i saken. 'orstensson erhöll befallning att rycka in i Danmark och ıröt mot slutet af 1643 i ilmarscher upp från Tyskland. I ıörjan af 1644 eröfrade han hela den danska halfön, medan ıustaf Karlsson Horn norrifrån inbröt i Skåne, hvilken pro- ıins till största delen föll i hans händer. På bägge krigs- ıkådeplatserna användes finska trupper. Den åldrige danske ıonungen, Kristian IV, lät dock icke modet falla, utan sökte ıll sjöss återvinna hvad han till lands förlorat. Han samman- ırabbade den 1 juli 1644 vid Femern nära holsteinska kusten ıed den svenska flottan under Klas Larsson Fleming. ıtriden blef oafgjord, men då den svenska flottan därefter ırog sig in i Kiel-fjorden, blef hon instängd af den dan- ıka. Här stupade den i mångfaldiga värf pröfvade Klas 'leming, träffad af en kanonkula. Hans efterträdare, Karl ıustaf Wrangel, lyckades rädda flottan ur det farliga läget ıch vann i oktober en lysande seger öfver danskarne mellan

[1] Slang, som tillhörde en finsk frälsesläkt, hvars medlemmar ofta ımtalas under 1500-talet, utlöstes ur fångenskapen, blef generalmajor och ıånade sedermera under Torstensson. I slaget vid Breitenfeld 1642 förde ın befälet på vänstra flygeln, men stupade i slagets början.

Femern och Laaland. Utmattadt underkastade sig Danmark i freden vid Brömsebro 1645 de hårdaste villkor. Sverige erhöll Jämtland, Herjedalen, Gottland, Ösel, Halland på trettio år samt tullfrihet i Öresund. Sveriges öfvermakt i norden och vid Östersjön blef genom denna fred befäst och med ökad trygghet kunde det ägna sina krafter åt slutförandet af det tyska kriget.

Redan hösten 1644 återvände Torstensson från Holstein till norra Tyskland, där han vid Elbe genom skickliga marscher tillintetgjorde en fientlig armé under Gallas. Följande år vann han vid Jankovitz en lysande seger öfver de kejserlige och tågade därefter genom Böhmen till Mähren i afsikt att i förening med furst Ragoczi af Siebenbürgen, som gripit till vapen mot kejsaren, angripa Wien. Han bemäktigade sig brohufvudet gentemot Wien, men måste, sedan den siebenbürgska bundsförvanten slutit fred med kejsaren, återvända till Böhmen. Ännu samma år nedlade han, bruten af sjukdom, befälet, som öfverlämnades åt Karl Gustaf Wrangel. Denne förlade kriget till västra Tyskland, därifrån han i förening med fransmännen under Turenne inföll i Bajern. Hans trupper, bland dem några finska kårer, öfvervintrade i närheten af Bodensjön. Följande år, 1647, afslöts i Ulm stillestånd med Bajern, hvarefter Wrangel skilde sig från Turenne och ryckte in i Böhmen. På våren 1648 förenade sig Wrangel åter med Turenne och de båda fältherrarne ryckte in i Bajern för att straffa dess kurfurste, som brutit stilleståndsfördraget. Samtidigt lyckades general v. Königsmark bemäktiga sig „lilla sidan“ af Prag. Dessa voro svenskarnes sista framgångar under detta krig. Sedan 1643 hade i Osnabrück och Münster i Westfalen fredsunderhandlingar fortgått, hvilka slutligen, efter mångfaldiga uppskof och svårigheter, ledde till afslutandet af den Westfaliska freden den 14 oktober 1648, hvarigenom Sverige erhöll betydliga besittningar i Tyskland, bland hvilka Vorpommern, en del af Hinterpommern samt de till världsliga besittningar förvandlade biskopsstiften Bremen och Verden voro de förnämsta.

Regeringens representanter i vårt land sökte under krigets lopp nitiskt beveka befolkningen att villigt underkasta

sig de bördor, som kriget medförde. Så innehöllo Rothovius' bref till prästerskapet ej sällan jublande berättelser om de segrar som vunnits och maningar till uppoffringar för fäderneslandet. I ett cirkulär om segern vid Breitenfeld förliknade han Gustaf II Adolf vid David, som med Guds hjälp slog Goliat till marken. Men likväl hade längtan efter fred varit allmän. Huru krigstjänsten var fruktad framgår af att antalet utskrifne, som rymde från fanorna, oaflåtligt tilltog. Förgäfves utfärdade Gustaf Adolf den 6 november 1631 ett skarpt mandat „om finske knektarnes rymning och ertappande". Antalet af dem, som undflytt krigstjänsten, steg slutligen till flere tusen. Underrättelsen om fredsslutet emottogs därför i Finland liksom i Sverige och Tyskland med liflig glädje.

Medan krafterna togos i anspråk för den långvariga kampen på utländsk mark, försiggick i det inre en rik utveckling. Rikets styrelse hade begynt gestalta sig till en fast ordnad ämbetsmannamekanism, där hvarje hjul hade sin skilda uppgift och det hela så noggrant som möjligt öfvervakades från styrelsens centrum. Denna riktning fullföljdes i och genom den regeringsform, som 1634 på rikskanslerns och regeringens förslag antogs af ständerna. Den kollegiala grundsatsen är här följdriktigt genomförd i centralstyrelsen. Hufvudledningen är anförtrodd åt förmyndarne, som i alla viktiga frågor äro bundna att höra rådet, hvilket utgöres af infödde adelsmän. Förberedandet af ärendena och verkställandet af besluten bero af de fem rikskollegierna, i hvilka förmyndarne äro chefer samt rådsherrar och andra sakkunnige män bisittare. Styrelsen i landsorterna anförtros åt landshöfdingar, hvilkas verksamhetsområde för första gången särskiljes från den juridiska och militära förvaltningen. Noggrann granskning af såväl de högre som de lägre ämbetsmännens verksamhet skall regelbundet äga rum. Bland denna regeringsforms bestämmelser rörande Finland äro följande att märka. Åbo hofrätt skall utgöras af ett riksråd såsom president jämte sex adelsmän och sex andra såsom bisittare förutom betjänte. Finland indelas i fyra höfdingedömen: Åbo höfdingedöme, omfattande Egentliga Finland, Satakunta samt Åland; Tavastland med Nyland; Viborgs, Nyslotts och Kym-

menegårds län; samt Österbotten. Kexholms läns egendomliga ställning såsom ett af rikets biländer hafva vi redan förut omtalat. De finska lagsagorna fastställas till trenne: Norra Finlands lagsaga med Åland och Österbotten, Södra Finlands lagsaga med Tavastland och Nyland samt Karelens lagsaga, omfattande äfven Kexholms län. Den sistnämnda lagsagan omtalas sedan 1578 i våra handlingar, men det karelska lagmansämbetet var icke regelbundet besatt och kan först från denna tid anses vara slutligt inrättadt [1].

Den ordning, som genom 1634 års regeringsform var fastställd, genomfördes ytterligare i detaljerade instruktioner för de skilda ämbetsmyndigheterna. Från denna tid fanns i räknekammaren ett särskildt kontor för Finland och Östersjöprovinserna, där den finska staten årligen skildt för sig uppgjordes [2]. Huru landtregeringen reglerades finna vi af den instruktion, som 1637 gafs åt landshöfdingen i Åbo Melchior Falkenberg. Denne skulle hålla undersåtarne i länet till undersåtlig trohetsplikt mot regeringen, främja deras gagn och välfärd samt från dem afvända skada, fördärf och fara. Han skulle öfvervaka kyrkan, rättsskipningen och krigsförvaltningen, dock utan att obehörigt inblanda sig i de judiciella, militära och kyrkliga myndigheternas angelägenheter. Han ägde att upprätthålla den allmänna ordningen, se till att städernas borgerskap och öfriga invånare rätt skötte sina skilda näringsgrenar, handhafva uppbörden af kronans inkomster och förvaltningen af hennes ägodelar i länet m. m. Till biträden gåfvos honom en handskrifvare (sekreterare) och en landsskrifvare (kamrerare). Genom dessa och likartade föreskrifter erhöll länestyrelsen den form, som ännu i dag är gällande i Sverige och Finland.

Äfven i öfrigt visade förmyndarregeringen stor kraft i den inre styrelsen. Vägar anlades och gästgifverier inrättades. Friskjutsen, som varit ett ständigt föremål för allmogens klagomål, afskaffades genom att bönderne vid 1642 års riksdag åtogo sig att erlägga s. k. skjutsfärdspenningar mot att

---

[1] V. G. Lagus: *Undersökning om karelska lagsagans uppkomst*, Acta societatis scientiarum Fenn. III, Helsingfors 1852, sid. 355—369.

[2] Dessutom hade man en räknekammare i Åbo.

kronan afsade sig friskjuts för sina tjänstemän. Samma år utfärdades en förordning om kommunernas skyldighet att hålla fattigstugor och försörja sina fattiga. Det svenska postverket grundlades 1636. Ett stort antal nya undervisningsanstalter, i synnerhet gymnasier, upprättades [1]. Men å andra sidan framkallades genom de uppoffringar det tyska kriget kräfde och aristokratiens tilltagande öfvermakt missförhållanden, som hotade att tillintetgöra allmogens fäderneärfda frihet. Skattebördan var i ständig tillväxt. De skatter, som under Gustaf II Adolfs tid blifvit införda, uppburos fortfarande och begynte betraktas såsom fästa vid jorden. Dessutom åtogo sig ständerna nya gärder, bland hvilka den s. k. spannmåls- eller råghjälpen, som utgick de flesta år från och med 1638, var den mest betungande. Då de inkomster, som härigenom vunnos, dock icke voro tillräckliga, måste regeringen förläna, förpanta eller bortarrendera kronans räntor och ägodelar. En ännu vådligare väg inslogs, då regeringen från och med 1638 började försälja kronogodsen och skatteböndernes räntor såsom evärdelig egendom åt frälsemän. Att endast de sistnämnde kommo i åtnjutande af de förmåner, som genom dessa köp, hvilka benämndes frälseköp, bereddes enskilda personer, gaf åtgärden från början en förhatlig karakter, och missnöjet tillväxte ju mera de faror för bondeståndet, som densamma innebar, kommo i dagen. Kronobönderne, som förvandlades till adliga landbönder, voro nästan fullkomligt värnlösa gentemot sina nya herrar och de under adeln komna skattebönderne, numera kallade skatte-frälsebönder, voro knappt bättre i stånd att afvärja adelns öfvergrepp. De adliga herrarne begagnade sig nämligen af sin rätt att uppbära skatten till att göra bönderne beroende af sig och slutligen ej sällan helt och hållet beröfva dem äganderätten till hemmanen. Vid riksdagarna, i synnerhet 1642, klagade allmogen öfver missbruken, men lyckades icke inverka på regeringen; tvärtom blef det onda förvärradt genom att bönderne underkastades frälsemännens husbonderätt, hvarmed följde rätt att

[1] I samband härmed må nämnas, att vid Delaware viken i Nord-Amerika anlades ett nybygge, dit bland andra några hundratal af de finska inbyggarne i Sverige utflyttade. Denna besittning tillföll dock sedan 1655 holländarne.

häkta underhafvandena. I Finland, där vid början af denna period frälsehemmanen beräknades till 3,000 [1]), begagnade sig de adliga herrarne ännu oförsyntare än i andra delar af riket af sin öfvermakt. År 1636 klagade bönderne i Pyttis och Vekkelaks öfver att öfverste Hans Wrangel mot dem begått öfvervåld, igentäppt deras gamla fiskevatten, själf behållit deras uppbörd, som skulle gå till präster och skolor, och då en af dem hos regeringen klagat sin nöd, kastat honom i Viborgs fängelse.

Äfven andra omständigheter drogo regeringens uppmärksamhet till Finland. Det oerhördt stora antalet ödeshemman påkallade redan i och för sig regeringens omvårdnad [2]). Åbo hofrätt klagade öfver grofva missbruk i rättsskipningen, i synnerhet vid jordrannsakningar, hvilka icke kunde afhjälpas, emedan dugliga domare eller lagläsare saknades. Gubernatorsämbetet hade, sedan Nils Bielkes efterträdare, Gabriel Bengtsson Oxenstierna, lämnat Finland för att öfvertaga riksskattmästarämbetet, varit obesatt, och meningen tyckes varit att icke vidare besätta detsamma, men finnarne besvärade sig öfver att det numera icke fanns någon som öfvervakade förvaltningen. Af dessa anledningar väcktes fråga om att sända ett riksråd till Finland för att anställa räfst därstädes, men senare öfvergafs denna plan och i stället förenade man sig om att ånyo besätta gubernatorsämbetet, eller såsom man numera sade, generalguvernörsämbetet och att gifva dess innehafvare en så stor myndighet, att han skulle kunna grundlägga en bättre ordning i landet. Den 7 juni 1637 utsågs grefve Per Abrahamsson Brahe till generalguvernör och i fullmakt af den 27 oktober 1637 öfverlämnades åt honom ledningen af den civila och militära förvaltningen i Finland jämte Kexholms län; Österbotten räknades icke till hans förvaltningsområde, men han underlät, såsom vi skola finna, dock icke att ägna äfven denna landsdel uppmärksamhet. Tillika erhöllo Åbo och Viborgs län nya, pålitliga landshöfdingar i Melchior Falkenberg och Erik Gyllenstierna.

[1]) C. T. Odhner: *Sveriges inre historia under drottning Kristinas förmyndare*, sid. 392, Stockholm 1865.

[2]) Enligt en uppgift skulle af 21,367 mantal 6,552 legat öde.

Grefve Per Abrahamsson Brahe, vanligen, till skillnad från farfadern, kallad den yngre, var född den 18 februari 1602. Hans ätt hade sedan Kalmarunionens dagar tillhört rikets högsta aristokrati och var besläktad med konungahuset, hvarför knappt någon af rikets stormän kunde täfla med honom i afseende å bördens företräden. Han hade studerat vid universitetet i Giessen i Tyskland och därefter tillbragt flere år under resor i västra Europa, hvarigenom han förvärfvat sig en grundlig bildning och lärt sig att skatta och älska de vetenskapliga studierna. Återkommen tillvann han sig Gustaf II Adolfs gunst och förtroende, utnämndes 1626 till dennes kammarherre och 1630 till riksråd samt var under fälttågen i Preussen och Tyskland hans trogne följeslagare. År 1631 lät konungen, som ansåg den unge ädlingen mera ägnad för fredens än för krigets värf, honom återvända till Stockholm såsom assessor i Svea hofrätt. Efter konungens död var han en af de ledande personerna i riksrådet, där han berättas hafva motverkat Oxenstiernornas öfvermäktiga inflytande. Med rikskanslern, Axel Oxenstierna, var han af olika mening rörande adelns rättigheter och skyldigheter. Bägge voro aristokrater, men Oxenstierna ansåg sig såsom styrelsens främste man böra bevaka kronans intressen gentemot Per Brahes öfverdrifna anspråk. Dock visade Per Brahe alltid den äldre rikskanslern vördnad och aktning, och till någon brytning mellan dem kom det icke. Orsaken till att generalguvernörsämbetet anförtroddes åt honom bör därför mindre sökas i att man önskade aflägsna honom från regeringen, än i det förtroende de öfriga rådsherrarne hyste till hans framstående egenskaper såsom administratör. Själf bad han i rådet sina ämbetsbröder om öfverseende med sin oerfarenhet, hvarjämte han påpekade det hinder, som förelåg i hans obekantskap med finska språket, men otvifvelaktigt är dock att ingen lämpligare person skulle kunnat vinnas för det viktiga värfvet. Per Brahes utmärkande egenskaper voro redbarhet, lugn och arbetsamhet. Med en hög uppskattning af aristokratiens roll förband han en djup känsla för dess plikter emot fäderneslandet. Det var dessutom en stor fördel för honom att han genom sin börd var höjd öfver alla kronans öfriga förtroendemän i Finland, så att till och med

presidenten Jöns Kurck och biskopen Isak Rothovius måste erkänna hans företräde. Huru stor vikt regeringen fäste vid det uppdrag, som anförtroddes honom, framgår bland annat af det stora antal ämbetsmän, som ställdes till hans förfogande. Hans kanslipersonal utgjordes nämligen af en kamrerare med tre skrifvare, en sekreterare med två skrifvare, en kommissarie, en bokhållare, en referendarius och en fiskal, hvarutom han hade militäriskt följe till sin tjänst.

Per Brahe ansåg sig i främsta rummet vara skyldig att personligen besöka de olika landsorterna för att emottaga och afhjälpa befolkningens besvär, rätta missbruken i förvaltningen och själf vinna kännedom om förhållandena. Sedan han den 21 november 1637 anländt till Åbo och där dröjt två månader, företog han redan den 20 januari en vidsträckt resa i södra och östra delarna af landet, genom Tavastehus, S:t Michel och Nyslott till Kexholm, därifrån han vid vårens inbrott återvände genom Viborg och Nyland till Åbo. Efter sin återkomst den 2 maj afgaf han till regeringen en berättelse af den 11 juli om Finlands förhållanden, hvilken i lika hög grad vittnar om hans nit för landets väl som om hans blick för dess behof och medlen att tillgodose dem. Då denna skrift är den första mera omfattande, af ett ögonvittne afgifna skildringen af förhållandena i Finland, skola vi här något vidlyftigare återgifva dess innehåll. Om landets naturliga tillgångar och möjligheten för detsamma att vinna en rikare ekonomisk utveckling hade grefven de bästa tankar. Det erbjöd så rika tillfällen till fiske såväl utmed hafsstränderna som inne i landet i de stora vidsträckta insjöarna, att det däri öfvergick nästan alla andra kända länder. Det hade öfverflöd på nyttiga skogar, där fogel och skinnvaror kunde vinnas. Om det blott nådde den blomstring, som genom förnuftigt begagnande af dessa hjälpkällor kunde vinnas, så skulle det, äfven om man afsåge från dess vida omfång, kunna jämföras med ett af de icke mindre konungarikena i Europa. Men invånarnes tröghet var ett hinder för landets uppkomst. De bekymrade sig icke om att äga mera än de strax kunde förtära; lättja och dryckenskap tilltog bland dem dagligen. Det var förvånansvärdt att medlemmar af denna nation, då de kommo till Sverige eller annorstädes, arbetade

hvar och en såsom tre och visade sig skickliga i hvarjehanda yrken, medan de däremot hemma hade fast en annan natur, lefde i sina pörten, dädan de sällan gingo ut på sitt skytte, med mindre de fördes i dagsverke eller skjutsfärd, förtärande allt det de skulle befrämja sitt bo med och ovilliga att gripa i med något handtverk, hvarför de dock voro mera fallna än någon annan nation. Dock var befolkningen flitigare och mera drifvande utmed sjökanten än uppe i landet. Öfverhufvud ansåg grefven, att folkets verkligt goda anlag skulle kunna bringas i ljuset och komma till mognad, om blott bristerna i de kyrkliga och borgerliga institutionerna afhjälptes samt en bättre uppfostran och undervisning gåfves åt landets invånare. De kyrkliga förhållandena voro jämförelsevis bättre i Åbo stift. Dock funnos äfven där präster, som i stället för att föregå sina åhörare med föredöme af lärdom och kristligt lif, visade dem vägen till laster och odygder. Dessutom borde de vidsträckta församlingarna delas. I Viborgs stift var biskopen, Gabriel Melartopæus, sjuklig, ålderstigen, vanför och illa understödd af prästerskapet, hvarför han icke var i stånd att öfvervaka de lutherska församlingarna och ännu mindre att motarbeta den ryska surdegen, såsom grefven benämnde den grekiska läran i Kexholms län. Landshöfdingarne, i synnerhet de, som föregående år blifvit tillsatta, voro villiga att fullgöra sina skyldigheter, men deras fogdar voro elaka, försumliga och oduggliga liksom äfven lagläsarne, hvarför de icke hade medhjälpare, till hvilka de kunde lita. Man gjorde visserligen numera allt för att finna bättre ämbetsmän, men detta var ofta omöjligt, då tillgång på dugliga personer icke fanns i landet. Ur dessa allmänna anmärkningar drager Per Brahe den slutsats, att det främsta villkoret för Finlands uppkomst vore grundläggandet af en akademi i Åbo, flere skolor i städerna och små barnskolor allestädes på landet, hvarigenom man finge skickliga män, som både i andlig och världslig måtto kunde förestå sitt kall och ombetrodda ämbete. Till grundläggandet af en akademi återkommer han gång efter annan. „Hon föder“, säger han, „först ett gudeligt lefverne, drager sina bekvämaste subjecta (dugligaste medlemmar) utaf åtskilliga orter hem i landet igen och uppäggar mången till

bokliga konster och annat ärligt lefverne". Detta var och förblef hörnstenen i hans reformprogram.

Jämte dessa allmänna synpunkter, hvilka beröra Finlands hela framtida kulturutveckling, innehåller berättelsen flere förslag, som afse mera tillfälliga förhållanden. Landshöfdingedömenas vidsträckthet hindrade landshöfdingarne att rätt öfvervaka sina områden och gjorde det svårt eller omöjligt för allmogen att framföra sina klagomål; länen borde därför delas, åtminstone såtillvida att på Tavastehus och Nyslotts slott underlandshöfdingar tillsattes, hvilka skulle hafva förvaltningen af Tavastland och Savolaks sig anförtrodd. I hvarje härad borde endast en uppbördsman finnas, så att allmogen icke, såsom hittills varit fallet, blefve sliten af såväl den ene som den andre, i det att den ene drog in i gården, medan den andre drog ut därifrån och ingendera fäste afseende vid bondens förmögenhetsvillkor. En lättnad i skatteväsendet kunde äfven vinnas genom att de många små skattepersedlar af hvarjehanda art, som allmogen måst utgöra, blefve förvandlade till några hufvudprodukter, såsom spannmål, fisk, smör och tjära, efter hvad som för hvarje landsort vore lämpligast, hvarigenom hela uppbördsväsendet till fördel för såväl allmogen som kronan skulle förenklas. Denna tanke blef först två århundraden senare genomförd genom den s. k. räntepersedelomsättningen. Redan förut hade Per Brahe framlagt en plan till ändring i de fruktansvärdt tryckande utskrifningarna, hvilken nu af honom upprepades. Hans mening var nämligen, att ett visst antal gårdar borde sammanslås med skyldighet att ständigt underhålla en knekt, hvarigenom regementena alltid kunde hållas vid samma styrka och den ojämnhet, hvarmed utskrifningarna träffade befolkningen, komme att undvikas. Äfven detta var en framtidstanke, som till fullo förverkligades först genom införandet af det ständiga knektehållet på Karl XI:s tid. Hvad handeln beträffade, voro Åbo och Viborg, i synnerhet den sistnämnda orten, goda handelsstäder, som gåfvo hopp om sig. Helsingfors borde flyttas till Sandön och dess invånartal ökas genom öfverflyttning af Borgå stads befolkning. För att gifva den inre handeln större lifaktighet borde årliga, allmänna marknader anordnas å någon lämplig plats i öfre Satakunta

äfvensom vid Tavastehus och Nyslott. Slutligen må nämnas, att Per Brahe återupptog den sedan Karl IX:s tid hvilande planen att förbinda Saima med hafvet. Han trodde, att den „graf", som redan förefanns, med ringa kostnad och utan fara för öfversvämning skulle kunna göras segelbar. Tillika tänkte han sig möjligheten att förbinda Saimavattensystemet med Päijänne- och Pyhäjärvi-vattnen, hvarigenom nya, vidsträckta kommunikationsleder skulle öppnas i det inre landet. — Det är knappt någon af de frågor, som sedermera förekommo i det inre finska utvecklingsarbetet, som icke beröres och med skarp blick belyses i detta märkliga betänkande [1]).

Äfven härefter företog Per Brahe flere resor till olika delar af landet. Sommaren 1638 besökte han kusttrakterna från Åbo till Björneborg. I början af 1639 begaf han sig ånyo till Nyslott, Viborg och Kexholm. Mödosammast var dock hans sommarresa 1639. Han bröt upp i juni och färdades öfver Tavastehus och Nyslott sjöledes till Libelits och Pielisjärvi. Därifrån gick han öfver på ryska sidan, där tvenne ryska eremiter berättas hafva uppvaktat honom och visat sin förvåning öfver det stora följe han medförde. Sedan han underrättat sig om ryska Karelens förhållanden, fortsatte han färden öfver Kajana och Uleå träsk samt den farliga vägen utmed Uleå älfs forsar till Uleåborg [2]). Ingen högre ställd person hade någonsin besökt dessa nejder, hvilkas egendomliga förhållanden han efter återkomsten till Åbo skildrade i en berättelse, som äfven den var rätt omfattande. Landet från Torneå till Åbo och allt utmed sjökanten fann han härligt och skönt; invånarne voro ett gudfruktigt, civilt, idkesamt, trifsamt och godt folk, som byggde både kyrkor och enskilda gårdar med hus och bohag på bästa sättet samt uti lefnadssätt och boningar öfverträffade adeln i många andra orter; under fred och god styrelse kunde detta land växa och uppkomma till icke ringa riksens prydnad och styrka. Förhållandena i Karelen och Kajana-nejden voro däremot

[1]) Handlingar rörande Skandinaviens historia XXXI, Stockholm 1850, sid. 427—442.

[2]) Åbo Tidning 1785.

mindre hoppgifvande. Bristen på samfärdsmedel gjorde inbyggarne tröga och ovilliga att förbättra sin ekonomiska ställning. De arbetade starkt, så länge det varade, men voro icke ihärdiga, utan älskade lättja och fåfänglighet. De voro likväl gudfruktiga, och hos dem spordes mera devotion till gudstjänsten än mångenstädes i södra Finland, dock icke utan stor vidskepelse, som de af okunnighet öfvade i sitt dagliga bruk och lefverne. Äfven här återkommer grefven till sitt förslag om en akademis i Åbo och skolors upprättande såsom det bästa och nyttigaste medel till att förbättra landet och folket, ty därigenom skulle Guds heliga och rena ord dess mera kunna befrämjas, bokliga konster tillväxa med allt annat skickligt umgänge och lefnad, som sedan skulle förflytta sig successivt till de aflägsnaste orter. Äfven förordade han att till dessa landsändar adel skulle förflyttas, som medels skickligt lefverne, ekonomi och hushållning med goda exempel föreginge, undervisade och i kristlig lydnad hölle gemene man; också vore det rådligt, att den unga svenska adeln lärde sig finska, hvilket tungomål utan skäl föraktades och vore nyttigare än franska och italienska, i anseende till att storfurstendömet Finland var den förnämsta och drygaste delen af Sveriges krona. Städers anläggande vore ock att påtänka, men grundvalen, folk, felades. Vid Pielisjärvi kunde finnas någon ort, där en stad med nytta skulle grundläggas, hvarigenom man kunde finna medel att drifva handel på nejderna vid Hvita hafvet [1]. I början af 1640 reste han återigen genom Nyland till Kexholm och därifrån öfver Nyslott ända till Idensalmi och Kuopio. En resa till Helsingfors i juni 1640 var den sista under den förra perioden af hans vistelse i vårt land. Han afreste nämligen den 7 augusti 1640 till Stockholm, där han återtog sin plats i riksrådet och, sedan han aflagt berättelse om sin förvaltning, vann sina ämbetsbröders erkännande.

De förtjänster Per Brahe såsom generalguvernör inlagt medverkade till att han följande år valdes till riksdrots, hvar-

---

[1] Brefvet, dat. Kastelholm d. 24 september 1640, är publiceradt af P. Nordmann i Svenska Literatursällskapets i Finland Förh. o. upps. 8, sid. 275 ff.

med han inträdde i förmyndarstyrelsen. I denna nya ställning utöfvade han fortfarande ett mäktigt inflytande på gestaltningen af Finlands öden. Den vidsträckta kännedom om orter, förhållanden och personer i Finland han förvärfvat sig gjorde honom till självskrifven förespråkare för de finska intressena hos regeringen. Finnarne vände sig till honom för att få beskydd och hjälp i en mängd större och mindre angelägenheter. Å sin sida var han mån om att genom brefväxling underhålla förbindelsen med dem. I orden „Jag var med landet och landet med mig väl till freds" angifver han i sin „Tänkebok" det ömsesidiga förtroende, som rådde mellan honom och Finlands invånare.

Sedan drottning Kristina själf öfvertagit regeringen, utsågs Per Brahe för andra gången 1648 till generalguvernör, hvarvid Österbotten förenades med hans förvaltningsområde, medan däremot Kexholms län, som numera var förbundet med Ingermanland under en och samma generalguvernör, icke hörde därunder. Hans instruktion af den 9 maj 1648 lade särskild vikt på att städerna skulle bringas i ordning och skick, nya städer anläggas på lämpliga orter samt de tre stapelstädernas Åbos, Helsingfors' och Viborgs utveckling befrämjas [1]. I enlighet därmed riktade Per Brahe, som anlände till Åbo den 18 juni 1648, sina blickar hufvudsakligen på att tillgodose de kommerciella intressena, hvilkas främjande väsentligen afsågs med de resor han äfven nu företog. I januari och februari 1649 reste han från Åbo genom Nyland, Viborg och Nyslott till Kuopio samt därifrån genom Kajana till Uleåborg, hvarifrån han återvände längs kusten. Under denna resa besökte han nästan alla Finlands städer. I februari och mars 1650 företog han en kortare resa inåt landet. Någon tid därefter förlorade han sin grefvinna, Kristina Stenbock, som afled i juni 1650 på Åbo slott. Hon hade varit honom följaktig såväl denna som föregående gång och hennes död beklagades, enligt Per Brahes ord, „såväl i Finland, där hon mycken hyllest hade, som allestädes". För att ombesörja hennes begrafning och närvara vid drott-

[1] C. G. Styffe: *Samling af Instruktioner för tjänstemän vid landtregeringen i Sverige och Finland*, Stockholm 1852, sid. 225 ff.

ningens kröning begaf han sig sedan till Sverige, men återvände i januari 1651, då han öfver Torneå och Uleå drog till södra Österbotten, därifrån han öfver Kajana och Kuopio anlände till södra Finland. Här dröjde han intill september 1651 och afreste nu till Sverige för att icke mera återse Finland. Generalguvernörsämbetet bibehöll han dock intill den 14 januari 1654, då han erhöll afsked för att de kostnader, som ämbetets upprätthållande kräfde, skulle besparas. — Den engelske statsmannen Whitelocke, som någon tid senare besökte Sverige såsom protektorn Oliver Cromwells ambassadör, berättar, att Per Brahe vid ett sammanträffande ledde samtalet öfver på sin långvariga verksamhet i Finland, hvarvid han icke underlät att berömma detta land. På Whitelockes fråga om Finland var fruktbärande och folkrikt samt hade många städer svarade han, att landet hade nog folk, mycken spannmål och vackra städer. Den ädle grefven önskade att det land, åt hvilket han ägnat den vackraste delen af sitt lifs mångsidiga arbete, skulle blifva kändt äfven utom Sveriges gränser.

Bland resultaten af Per Brahes nitiska och kärleksfulla verksamhet bör Åbo akademis grundläggning i främsta rummet ihågkommas. Behofvet af en sådan högsta bildningsanstalt för Finland var i ögonen fallande, ty endast ett fåtal finska ynglingar voro i tillfälle att studera vid de tyska universiteten; ej heller lockade Upsala universitet, ehuru det numera var ställdt på en bättre fot än förut, till sig ett större antal lärjungar från landet öster om Bottenhafvet. Endast genom ett eget universitet kunde studierna få någon fart och dugliga krafter vinnas såväl för kyrkans som statens tjänst. Också hade man redan förut varit betänkt därpå. Gustaf Adolf och Axel Oxenstierna hade hyst planer i denna riktning. År 1636 föreslog Axel Oxenstierna i riksrådet att akademien i Dorpat skulle förflyttas till Åbo, och samma fråga behandlades i riksrådet 1637. Därefter diskuterades saken i domkapitlet under Rothovius' ledning och i november 1637 afllät Åbo hofrätt till regeringen en skrifvelse, i hvilken man anhöll om att juris professorer skulle förordnas vid den akademi, „som nu här berättas skola blifva upprättad". Men troligen skulle frågan länge blifvit hvilande, om

icke Per Brahe med kraft ingripit. Redan i bref af den 11 december 1637 yrkar han på verkets inrättande, hvilket skulle aflöpa utan alltför stor kostnad för kronan, då ju de sex lektorerne vid gymnasium kunde anställas vid akademien [1]. I sina samtal återkom han ständigt härtill och det berättas, att han vid något tillfälle inför consistorium ecclesiasticum i Åbo utropade: „Förr än detta skulle blifva ogjordt, så vill jag själf det beställa“. Äfven i sina större berättelser berörde han, såsom vi funnit, oaflåtligt denna angelägenhet. Han rönte tillmötesgående af regeringen, som redan den 18 oktober 1638 svarade honom, att universitetets inrättande vore nödvändigt, såvida man af nationen skulle få dugliga och skickliga män såväl för det andliga som världsliga ståndet, och att generalguvernören därför skyndsamt med biskop Rothovius borde öfverlägga om lärarplatsernas besättande. Visserligen anmärkte Axel Oxenstierna någon tid senare, att rikets finansiella ställning för tillfället icke gärna tilläte så betydliga omkostnader, som härför erfordrades, och att det vore svårt att för den blifvande akademien vinna dugliga professorer, men likväl vidtogos skyndsamt alla nödiga åtgärder. Professorerne utnämndes och den 26 mars 1640 utfärdades fundationsbrefvet för den nya läroinrättningen, hvarigenom densamma fick tillstånd att promovera doktorer och magistrar, i likhet med hvad „i andra kristliga akademier“ var brukligt. Den 15 juli 1640 invigdes akademien till sin blifvande verksamhet. I alla landets församlingar hölls gudstjänst denna dag, och i ett cirkulär till landets prästerskap erinrade Rothovius om att alltsedan världens skapelse ingen så stor välgärning vederfarits finska folket, som nu genom universitetets anläggning, hvarför dagen borde firas med andakt i alla kyrkor. I Åbo samlades de nyutnämnda professorerne, biskop Rothovius samt alla stadens myndigheter och korporationer tidigt om morgonen hos Per Brahe på slottet. På en greflig farkost seglade man till staden, hvarefter skaran i högtidlig procession med eskort af 1,000 ryttare begaf sig till det inom kyrkans ringmur belägna gymnasii-

[1] P. Nordmann: *Grundläggningen af Åbo akademi*, Svenska Lit. :ts i Finland Förh. o. upps., 9, s. 313.

huset, som var bestämdt till universitetets bostad. Här framställde Per Brahe i ett tal på svenska anledningen till och ändamålet med universitetets upprättande, hvarvid han särskildt framhöll vikten af denna läroinrättning i Finland, där många ädla anlag hittills icke haft tillfälle att utveckla sig. Sedan han i drottningens namn förklarat akademien grundlagd, utnämnde han på regeringens vägnar Rothovius till universitetets prokansler, en värdighet, som sedan under hela tiden af akademiens verksamhet i Åbo gick i arf till dennes efterträdare på Åbo biskopsstol. Därefter lämnades de akademiska insignierna med ett latinsk tal i hans händer. Sedan ännu flere tal blifvit hållna, slutades dagen med en af generalguvernören gifven glänsande måltid på Åbo slott. Tvenne dagar senare uppfördes under professor Vexionius' ledning ett skådespel, och de följande dagarna illustrerades genom af studenter hållna tal. — Känslan af att en ny tid af ljus och bildning grytt genomströmmade under dessa dagar alla upplysta sinnen [1]).

Den högsta ledningen af det nya lärosätet tillföll Per Brahe, ehuru han först 1646 utnämndes till dess kansler, hvilken plats han innehade till sin död 1680. Han skötte denna befattning med en faders kärleksfulla nit och med en opartiskhet, som höjde honom vida öfver de akademiske lärarnes små stridigheter. Månget litterärt företag framkallades eller befordrades genom hans uppmuntran. Hans ord vägde mäktigt till universitetets fördel, när helst behof däraf gjordes. På hans förslag anslog regeringen 1644 till akademiens underhåll 1,114 tunnor spannmål och räntorna från 309 hemman i Åbo län, hvartill ytterligare anslag under de närmast följande åren tillkommo.

Universitetets yttre förhållanden voro detta oaktadt bekymmersamma. Intet tryckeri fanns i landet och först i maj 1642 anlände från Västerås den till akademiboktryckare antagne Petrus Wald, men hans tryckeri var så ofullständigt försedt med stilar, att endast ett halft tryckark kunde tryckas på en gång med en och samma stilsort.

[1]) Invigningsfesten är i detalj skildrad i *Consistorii academici vid Åbo universitet äldre protokoller*, utgifna af Finska historiska samfundet I, sid. 5 ff., Helsingfors 1883.

tidigt kom Lars Jauchius öfver från Lübeck såsom
demiens bokhandlare. Universitetet fick i arf en del af
forna gymnasiets i Åbo boksamling, men denna första
an till ett bibliotek utgjordes af endast 21 volymer af
a värde. Genom gåfva af Torsten Stålhandskes änka
tina Horn vanns några år senare en tillökning af
r. 900 volymer, hvilka nästan uteslutande voro af teo-
skt innehåll. Värst var dock att professorernes knappt
nätta löner, till största delen anvisade i hemmansräntor,
riktigt utgingo. Om hemmansbönderne bristfälligt eller
icke levererade skatten, fingo professorerne komma till
a så godt de kunde. Först in på Karl XI:s regering in-
lde en förbättring däri.

Äfven i afseende å den akademiska ungdomen hade
versitetet till en början stora svårigheter att bekämpa.
första uppropet i augusti 1640 voro endast 44 studenter
varande. Men den 1 maj 1641 hade 249 inskrifvits och
år senare hade antalet stigit till omkr. 300, bland hvilka
ydligt mera än hälften var hemma från Sverige. Det var
svårhandterligt material professorerne i dessa ynglingar
le att bereda till fäderneslandets tjänst. Hvad akademiens
emska elever beträffar, kunde det icke gärna vara annor-
da, ty elementarläroverken, från hvilka de utgingo, hade
an Gustaf Vasas tid befunnit sig i ett förfallet tillstånd,
hvilket de först nu började upphjälpas. De svenska yng-
gar som infunnit sig voro icke heller särskildt framstående
om flit eller begåfning. Måhända lockades de till Åbo
om det anseende professorerne vid Åbo högskola, som
större delen voro hemma från Sverige, åtnjöto, må-
da genom de jämförelsevis billigare lefnadskostnaderna
bo eller slutligen genom utsikt till framtida verksamhet i
land [1].

År 1643, då de landskaps- eller nationsföreningar, som
at sig bland studenterne, erhöllo af det akademiska kon-
riet tillsatta inspektorer, funnos följande nio nationer:
nser; västgöter och vermlänningar; västmanlänningar

[1]) Vilh. Lagus: *Åbo akademis studentmatrikel* ånyo upprättad I, II,
ngfors 1889—95 (Skrifter utg. af Sv. Lit. s:t i Finland).

och dalkarlar; uppläuningar med östgöter och helsingar; smålänningar; söder- och norr-finnar; nerkingar; ålänningar med nylänningar och botnienser; samt södermanlänningar; således sex svenska och tre finska nationer. Äfven sedermera och alltintill skilsmässan från Sverige lockade universitetet, som i allmänhet åtnjöt ett högt anseende, till sig ett stort antal elever från Sverige, af hvilka icke få blefvo bofasta i vårt land [1]).

Genom fundationsbrefvet kom universitetet i Abo i åtnjutande af „samma privilegier, fri- och rättigheter, som vår academia i Upsala är med begåfvad", och likaså tillämpades de för Upsala universitet gällande konstitutionerna i Åbo. Per Brahe utfärdade visserligen 1661 särskilda konstitutioner för det finska universitetet, hvilka i hufvudsak öfverensstämde med Upsala universitets, men dessa „constitutiones Braheæ" tillämpades endast provisoriskt, och snart återvände man till de i Upsala gällande statuterna såsom allena normgifvande [2]). Enligt denna författning utgjorde högskolan i Åbo en värld för sig med egen styrelse, egen ekonomi och egen domsrätt. Det akademiska konsistoriet skipade rätt såväl med lärarne och andra i universitetets tjänst stående personer som med studenterne. De rättegångar, af hvilka konsistoriets tid därför till stor del togs i anspråk, gifva oss en bild af den råhet, som ännu härskade i sederna. Studenter anklagade för gräl, slagsmål, dryckenskap eller osedligt lif, stodo ständigt till svars inför de akademiska fäderna. Dessa ynglingar, som till största delen utgått ur hem, i hvilka nöd och torftighet voro härskande, kunde icke höja sig till den förfining i sederna, som redan rådde i samhällets högre kretsar.

Akademiens professorer voro vid den första grundläggningen tio, bland hvilka tre voro teologer och en jurist, medan de öfriga företrädde den filosofiska fakultetens skilda

[1]) Närmare upplysningar om studentnationerna, hvilkas angelägenheter länge helt och hållet handhades af inspektorerne, meddela: G. Granfelt: *Västfinska afdelningens historia* I, De västfinska nationerna 1640—1722, Västra Finland I, sid. 4—95, Helsingfors 1890, och A. H. Snellman: *Pohjolaisen osakunnan historia* I—II, Helsingfors 1890—91.

[2]) Carl v. Bonsdorff: *Åbo akademis förvaltning 1640—1713*, Svenska Lit. s:ts i Finland Förh. o. upps. 13, sid. 117 ff.

ärogrenar [1]). Endast två bland dem, professorn i botanik och fysik, Georg Alanus, och professorn i grekiska och hebreiska språken, Martin Stodius, voro infödda finnar; de öfriga åtta voro inflyttade svenskar. Några af dessa den vetenskapliga forskningens första banerförare i vårt land höra till tidens märkligaste personligheter. — Universitetets första rektor, Eskil Petræus, har, ehuru född i Sverige, genom den kunskap i finska språket han förvärfvade sig vunnit en framstående plats i vår litteraturhistoria [2]). Han var nämligen den främste af de fyra män, hvilka af regeringen erhöllo i uppdrag att öfversätta bibeln i dess helhet till finska, och honom bör till väsentlig del förtjänsten tillskrifvas af den raskhet och framgång, hvarmed det stora företaget drefs och 1642 slutfördes. På Per Brahes uppmaning utarbetade han sedermera på latin en grammatik öfver finska språket, hvilken 1649 utkom under namn af *Linguae fennicæ brevis institutio*. Såsom teolog var han en anhängare af den lutherska renlärigheten, hvarom hans i form af akademiska disputationer 1649—57 utgifna betraktelser *(Meditationes)* öfver sön- och högtidsdagarnas evangelier och epistlar vittna. Kraftfull och allvarlig till karakteren ingaf han sin omgifning ett odeladt förtroende, och man tvekade därför icke att efter Rothovius' död välja honom till det finska stiftets styresman. Såsom biskop manade han i sina cirkulärbref flitigt prästerskapet till renlärighet och till att bekämpa den ännu allmänna vidskepelsen. — En rikt begåfvad ande var tredje teologieprofessorn Johan Terserus, som, sedan han i Åbo verkat såsom nitisk lärare, 1647 förflyttades till Upsala universitet, där han framträdde såsom kraftfull kämpe mot sin tids såväl kyrkliga som politiska fördomar. Hans senare stormiga öden sammanhänga med hans verksamhet såsom Petræus' efterträdare på Åbo biskopsstol [3]). — Ehuru teologerne, såsom naturligt

[1]) 1641 utnämndes Erik Achrelius till medicineprofessor, men denne försumlige lärare förmådde icke gifva de medicinska studierna någon fart.

[2]) Eskil Petræus var född 1593 i Vermland, studerade i Upsala och Tyskland, blef 1630 teologielektor vid Åbo gymnasium, 1640 professor vid universitetet och 1652 biskop i Åbo. Han dog 1657.

[3]) Johan Terserus föddes 1605 i Dalarna, studerade i Upsala och i Tyskland, där han anslöt sig till den mot ortodoxien fientliga professorn

9,700 man infanteri och 3,600 man kavalleri, förutom värfvadt manskap och adelns rusttjänst, förlades såsom garnisons- eller fälttrupper i Östersjöprovinserna; endast ett halft regemente finska dragoner deltog 1655 i händelserna på krigets västliga hufvudskådeplats.

Bland detta krigs hjältar framstår den redan från trettioåriga krigets tider berömde, numera till fältmarskalk utnämnde Arvid Wittenberg såsom en af de främste. I spetsen för en här af 17,000 man öfverskred han i början af juli 1655 polska gränsen, tvingade den polska här, som kom till mötes, att underkasta sig och förmådde palatinaterna Posen och Kalisch att erkänna Karl Gustaf såsom skyddsherre [1]). I augusti följde honom konungen med 15,000 man, förenade sig med hans trupper, eröfrade Warschau och belägrade Polens gamla hufvudstad Krakau, som i början af oktober gaf sig. I nordost förmådde Magnus Gabriel De la Gardie Kurland att erkänna Sveriges öfverhöghet och litauerna att ingå en konvention med Sverige. Förskräckt flydde Johan Kasimir från sitt rike. Mot slutet af året eröfrades flere orter i polska Preussen, och sedan kurfursten Fredrik Vilhelm af Brandenburg i januari 1656 slutit förbund med Karl Gustaf, syntes dennes ställning såsom segerherre i Polen vara befäst. Men härefter inträdde ett omslag; polackernes domnade patriotism vaknade till nytt lif under trycket af de faror, som hotade fäderneslandet, och flere makter, som med oro sett Karl Gustafs framgång, förenade sig om att beröfva honom dess frukter. För att kväfva ett uppror, som utbrutit i södra Polen, ryckte Karl Gustaf i början af år 1656 i snabba marscher till Galizien, men måste, hotad af öfverlägsna fientliga stridskrafter, omedelbart återvända. Återtåget, i hvilket Åbo läns och Nylands ryttare

---

utsågs Gustaf Karlsson Horn, men han afled redan den 10 maj 1657, sextiofem år gammal, lämnande efter sig minnet af en af denna tids mest dugliga, tappra och pålitliga officerare.

[1]) Arvid Wittenberg föddes i Borgå socken omkr. år 1600, inträdde 1622 i krigstjänst, deltog med utmärkelse i polska och tyska kriggen, var 1641 en af den svenska arméns öfverbefälhafvare i Tyskland, upphöjdes 1651 och 1652 till friherre af Loimijoki och grefve af Nyborg samt utnämndes i april 1655 till fältmarskalk.

togo, var rikt på äfventyr och faror. Anländ till det
lle, där bifloden San förenar sig med Weichsel, måste
rl Gustaf antingen öfvergå Weichsel, som bevakades af
ı polske fältherren Czarniecki, eller San, på hvars norra
and den öfverlägsna litauiska arméen stod. Han lyckades
lt i fiendens åsyn tilltvinga sig öfvergången öfver San.
ellertid kunde han icke rädda Warschau, där Arvid Wit-
berg länge med en fåtalig styrka försvarade sig, men
tligen den 21 juni 1656 nödgades dagtinga. Fritt aftåg
rades besättningen, men kapitulationen bröts, och Witten-
g fördes fången till fästningen Zamoizie, där han 1657
tade sitt bragdrika lif. Karl Gustaf, som härmed förlorat
rre delen af sina eröfringar, gjorde ännu ett försök att
rvinna dem. I förening med kurfursten Fredrik Vilhelm
Brandenburg ryckte han för andra gången mot Warschau,
r de bägge furstarne under tre dagar (18—20 juli) bekäm-
de den öfverlägsna polska hären och i grund besegrade
nsamma. Följderna af denna ryktbara seger, hvari fin-
rne hade en ärorik andel, voro dock icke så betydande,
m man hoppats; ty kurfursten af Brandenburg vägrade
t fortsätta marschen, hvarför Karl Gustaf under slutet af
et måste inskränka sig till mindre företag. Hans strids-
after voro numera alltför svaga för att kunna fortsätta
gerloppet i Polen, hvilket land blödande ur talrika sår såg
ovälkomna gästerna draga sig alltmer mot norden.

Emellertid hade Finland träffats af olyckor, hvilka lyck-
gtvis snart gingo förbi, men dock intaga en märklig plats
vår historia. Ryssland, som sedan Stolbova-freden villigt
känt Sveriges öfverlägsenhet, hade begagnande sig af det
ångmål, hvari Karl X Gustaf råkat, rest sig och med väl-
ga krigarmassor kastat sig öfver Sveriges östra provinser.
sar Alexej Mikailovitsch, som 1645 efterträdt Mikael Roma-
ov, hade 1654 angripit Polen för att återvinna de provinser,
m hans fader afträdt åt detta rike, och borde sålunda
ft gemensamma intressen med Karl X Gustaf [1]. Också
lsade han till en början med välvilja dennes företag, men
nskarnes framgångar väckte hans afund, hvilken gaf

[1]) Tsar Alexej Mikailovitsch' regering varade åren 1645—1676.

sig tillkänna i hotande skrifvelser och omfattande rustningar. Förgäfves sökte man å svenska sidan genom sändebud och försonande förslag besvärja stormen. Plötsligt, medan man i Stockholm lefde i den tro, att freden skulle kunna upprätthållas, lät tsaren sina trupper bryta upp och den 3 juni 1656 öfvergå gränsen mot Ingermanland och Kexholms län.

De försvarsåtgärder, som därefter i hast på svenska sidan vidtogos, voro så omfattande som förhållandena medgåfvo, men icke tillräckliga till skydd mot den roflystna fienden. Magnus Gabriel De la Gardie erhöll befallning att från Polen återvända till Liffland, där han vid Düna samlade en fältarmé af omkring 3,000 man. I öfrigt voro till större delen finska trupper spridda i fästningarna från Riga till Kexholm. Finland åter var mera blottadt på trupper än någonsin förut eller sedermera. Medan dess krigare hjältemodigt kämpade på främmande mark, funnos till hembygdens försvar endast några hundra man, till större delen adelsryttare och garnisonsknektar i Viborg, Nyslott, Tavastehus och Åbo.

En sårbar punkt var dessutom Kexholms län, där ryssarne kunde vänta sig framgång icke blott genom sina vapens öfvermakt, utan äfven genom sina trosförvanters tillgifvenhet. Förhållandena i denna provins voro nämligen fortfarande lika litet tillfredsställande som på den tid, då Samuel Cröell såsom kammarfiskal anställde räfst därstädes. År 1654 hade Karl X Gustaf utnämnt Evert Karlsson Horns son Gustaf Evertsson Horn, en kraftfull krigare, till generalguvernör öfver Ingermanland och Kexholms län. Denne fann tillståndet eländigt. Fästningarna voro förfallna, lag och rätt glömda samt de kyrkliga och världsliga ämbetsmännen sig emellan oense. Ännu mera beredde dock den religiösa söndringen generalguvernören bekymmer. Den „gamla“ och den „nya“ trons bekännare stodo nämligen allt ännu emot hvarandra, eldade af det hat, som den religiösa fanatismen i högre grad än något annat ingifver människorna. Småningom hade proportionen i de båda befolkningarnas antal förändrats. De grekiska bekännarne hade nämligen, oaktadt alla regeringens bemödanden att hindra utvandringarna, nästan utan afbrott öfvergått till Ryssland, där de omhulda-

af prästerskapet och regeringen, medan å andra sidan nister västerifrån invandrat, oftast drifna af fruktan för rifningarna, från hvilka Kexholms läns och Ingermans bebyggare voro befriade. Till följd af denna fortgående ättning var befolkningen i länets sydliga pogoster nua till större delen luthersk, medan däremot de grekiska ännarne i länets nordligare områden, från Kronoborg till isjärvi, voro den vida talrikare delen af invånarne. Gustaf n anade, att hela den grekiska befolkningen i händelse ett fredsbrott med Ryssland skulle resa sig mot Sverige, hans förutsägelser blefvo snart bekräftade.

Ryssarne ryckte i två afdelningar in i landet, den ena Novgorod mot Nöteborg, den andra från Olonets mot lavala och Kexholm. Truppernas rörelser understöddes en flotta af några hundra små fartyg, som behärskade ogas farvatten. Den sydligare ryska fördelningen ryckte Nöteborg, där hufvudmassan kvarstannade för att belägra ningen, medan en mindre afdelning vände sig mot vid Nevas mynning belägna, 1611 anlagda lilla fästet nskans [1]). Fästet eröfrades och staden plundrades samt brändes den 5 juni 1656; invånarne mördades eller flydde. t därefter framryckte en mindre rysk truppstyrka till det Ladogas strand belägna Taipale. Nu redan visade det att kriget väsentligen skulle få karakteren af ett relinskrig. Ryssarne lofvade dem, som frivilligt underkastade tsarens välde, förskoning till lif och egendom, hvaremot , som gjorde motstånd, skulle nedhuggas. Under intryck af grepo en del af grekerne till vapen och anslöto sig ryssarne, medan andra tillförde dem lifsmedel. Lutheraне läto delvis förmå sig att emottaga dopet efter grekisk al, men de fleste flydde in i de djupa skogarna. Äyräpää ad var snart ödelagdt. Ännu större framgång hade den pp, till större delen bestående af ryttare, som från Olonets t fram norrom Ladoga. Vid dess ankomst reste sig de kiska bönderne allmänt, förenade sig med ryssarne och ndrade sina herrars sätesgårdar. Sordavala föll i fien-

[1]) Om fästet Nyenskans och den 1632 invid fästet anlagda lilla en Nyen meddelas upplysningar i *Nyen och Nyenskans*, historisk skildring arl v. Bonsdorff (Acta Societatis scientiarum Fenn. XVIII).

slagna. Ryssarne, som omgifvit fästningen med ett befäst läger, beslöto därefter att genom hunger tvinga besättningen att gifva sig; men deras afsikt korsades af Leijonhufvud, som den 28 augusti med omkr. 1,600 man anlände, tvang ryssarne att utrymma en af de utanför fästningen uppförda skansarna och försåg den tappra besättningen med hvad som behöfdes till fortsatt försvar. Slutligen måste ryssarne den 26 september 1656 med stor förlust draga sig tillbaka. Redan förut hade de blifvit fördrifna från Nyslott, men ännu fortgick belägringen af Nöteborg, där befälhafvaren Frans Grave ej mindre manhaftigt än Olof Bengtsson motstått öfvermakten. „Äpplen och päron gifvas; icke en sådan nöt“ svarade han, då ryssarne uppfordrade till kapitulation och döende manade han sina officerare att försvara sig till sista man. Numera skyndade Leijonhufvud, hvars armé förenat sig med de trupper Gustaf Evertsson Horn uppställt, till hjälp, hvarjämte flottan under Wrangel nalkades. Af fruktan för denna samlade krigsmakt upphäfde ryssarne den 17 november 1656 belägringen. Mot slutet af året var således den fara, som bragt sinnena i Finland i oro, afvärjd och fienden på alla håll tillbakakastad. Den skicklighet i krigaryrket, som vunnits under trettioåriga kriget, hade visat sig mäktig att motstå och besegra äfven öfverlägsna fientliga stridskrafter, och några härjade gränsdistrikt voro de enda vittnesbörden om fiendens hemsökelse. Äran af denna utgång tillhör i främsta rummet slottsbefälhafvarne Burmeister, Olof Bengtsson och Frans Grave, men äfven Gustaf Evertsson Horn och Gustaf Adolf Leijonhufvud hade visat rådighet och företagsamhet. Den sistnämndes bana afbröts vid denna tid, den 29 november 1656, genom döden, hvarefter Gustaf Evertsson Horn öfvertog befälet öfver den finska armén [1]). Sedan krigsmakten blifvit bragt till 2,500—3,000 man, kunde denne med större lugn än förut afvakta ryssarnes angrepp. Till och med kunde man tänka på att utkräfva vedergällning för de våldsamheter de föröfvat. I början af januari 1657 ryckte Erik Kruse med större delen af den finska armén genom

[1]) Gustaf Evertsson Horn föddes 1614, blef 1635 kapten, 1640 öfverste, 1647 generalmajor, 1653 riksråd och 1663 fältmarskalk; han afled 1666.

Salmis mot staden Olonets. Han vågade dock icke angripa denna ort, utan åtnöjde sig med att härja och plundra inom det ryska området. Gårdar och kyrkor lades i aska; alla som påträffades nedgjordes, och allt byte som erhölls medfördes vid återtåget. Den mest omänskliga grymhet var ännu sed bland krigförande, till hvilken nation de än hörde.

Emellertid hade de svenska och finska trupperna i Liffland utkämpat en vida hårdare strid mot fienden. Medan angreppet mot ladoganejderna ingått endast såsom ett bisyfte i tsar Alexejs planer, hade han med hufvudmassan af sina stridskrafter ryckt in i Liffland. Först togos några mindre fästningar, hvarefter han den 20 augusti begynte belägra Riga, där Magnus Gabriel De la Gardie sökt tillflykt med sina svaga, till större delen finska regementen. Äfven på detta håll strandade slutligen ryssarnes bemödanden. Den 6 oktober måste den ryska hären bryta upp, sedan enligt uppgift 14,000 man gått till spillo. Däremot kapitulerade Dorpat den 12 oktober efter ett tappert försvar.

Med bekymmer blickade man i början af 1657 mot framtiden. De fortgående krigen, motgångarna i Polen och det ökade antalet af rikets fiender ingåfvo så mycket större farhågor, som rikets tillgångar voro uttömda och tiden för de bevillningar ständerna 1655 åtagit sig med år 1658 gick till ända. För konungen fanns ingen annan råd än att ånyo vädja till ständernas offervillighet, hvarför han under våren och sommaren 1657 lät sammankalla landskapsmöten, vid hvilka de skilda landskapens representanter skulle uttala sig om de utskrifningar och penningbevillningar de ville underkasta sig. Finlands tre sydliga läns ständer kallades af generalguvernören Gustaf Evertsson Horn såsom regeringens kommissarie att infinna sig i Åbo, Helsingfors och Viborg. Österbotten var sedan 1654 förenadt med Västerbotten till ett enda län, hvarför de bägge landskapens representanter gemensamt sammanträdde i Torneå under ledning af tvenne regeringskommissarier. Dessa landtdagar, hvilka äfven i de yttre formerna mera liknade vanliga riksdagar än det föregående årets i hast sammankomna möten, få icke förblandas med medeltidens landskapsmöten, i hvilka den medeltida provinciella självständighetsandan gaf sig uttryck. De voro endast

en bekvämare form än de vanliga riksdagarna för vinnande af regeringens syftemål men erbjuda dock ett egendomligt intresse, emedan de finska ständerna här på egen hand öfverlade om allmänna angelägenheter.

Representanterne för Åbo höfdingedöme sammanträdde mot slutet af april i Åbo, hvarvid vicepresidenten i Åbo hofrätt Johan Munck till Fulkila fungerade såsom landtmarskalk. Prästeståndets talman var biskop Eskil Petræus. Mötet öppnades å konungens vägnar af Gustaf Evertsson Horn, som skildrade rikets nöd och konungens uppoffrande kärlek till sina undersåtar, hvilket borde beveka dem att å sin sida af alla krafter bistå honom och fäderneslandet. Därefter upplästes den kungliga propositionen, hvilken redogjorde för rikets ställning till utländska makter och slutade med en anhållan om hjälp i utskrifningar och gärder till krigets fullföljande. Sedan generalguvernören ytterligare meddelat utsedda män af de tre högre stånden närmare upplysningar om den politiska ställningen, begynte förhandlingarna inom stånden, i hvilka generalguvernören oaflåtligt ingrep, ledande och inverkande på besluten. De samlade representanterne, som den 13 maj afgåfvo sitt svar till regeringen, biföllo till att de 1655 beviljade skatterna fortfarande till och med 1660 skulle utgå. Båtsmansfördubblingen, som 1655 blifvit beviljad, skulle under samma tid förblifva oförändrad. Tillika underkastade sig ständerna förnyad, hård utskrifning. Den för 1658 beviljade utskrifningen skulle försiggå redan under det pågående året, då således två utskrifningar skulle anställas; däremot skulle ingen utskrifning ske 1658, men om kriget fortginge, skulle 1659 och 1660 nya utskrifningar företagas. Af adelns bönder skulle det första året hvar femtonde och de två sistnämnda åren en för tjugu hemman utgå, medan krono- och skattebönderne lofvade en man för hvart tionde hemman. Från Åbo begaf sig Gustaf Horn till Helsingfors, där Nylands och Tavastehus läns ständer under förra delen af juni månad sammanträdde. Landtmarskalk var assessorn i Åbo hofrätt Kristian Rosenkrantz; såsom prästernes talman fungerade kyrkoherden i Perno, Zacharias Stachæus. Slutligen sammanträffade Horn i början af juli i Viborg med representanterna för Viborgs, Nyslotts och Kym-

menegårds län. Landtmarskalkens åligganden fullgjordes här af slottshöfdingen Klöfverskiöld, och prästernes talman var, då biskopsstolen efter Petrus Bjuggs 1656 inträffade död ännu stod obesatt, kyrkoherden i Jääskis, Kristian Winter. I Torneå sammanträdde Öster- och Västerbottens ständer under sista dagarna af maj och första dagarna af juni, hvarvid förhandlingarna leddes af riksråden Karl Mörner och Erik Sparre och endast de tre ofrälse stånden voro representerade. Vid alla dessa möten sökte representanterna, som i öfrigt icke underläto att i form af besvär framlägga hvarjehanda smärre önskningsmål, afpruta så mycket som möjligt på regeringens kraf, men godkände dem under kommissariernas påtryckning slutligen i hufvudsak, hvarför besluten utföllo nästan likformigt, så att de i Helsingfors, Viborg och Torneå fattade resolutionerna i det närmaste öfverensstämde med dem, om hvilka man i Åbo förenat sig [1]). Det är betecknande för det svåra läget, att redan följande år nya uppoffringar begärdes och beviljades. Vid landskapsmöten, som höllos under loppet af 1658, biföllo nämligen ständerna i de flesta län till att 1659 och 1660 års utskrifningar skulle anticiperas, så att dessa års utskrifningar skulle ske för bägge åren under 1658 eller ock fördelas på 1658 och 1659. Så blef, i strid mot 1657 års riksdagsbeslut, 1658 års krigstjänstbörda liksom det föregående årets mera än vanligt stor [2]). Likväl steg summan utskrifna icke lika högt som under trettioåriga kriget. Man skydde numera regelbunden krigstjänst i ännu högre grad än under Gustaf II Adolfs och drottning Kristinas dagar. Samma allmoge, som villigt klädde sig i vapen, då hembygden hotades med fientlig härjning, flydde till ödemarken, då utskrifningar skulle ske, hvarför byarna vid dessa tillfällen ofta stodo fullkomligt tomma [3]).

[1]) Landtdagsbesluten äro införda i A. A. v. Stiernmans *Alla riksdagars och mötens besluth ifrån år 1521 intil år 1731* II, samt Bihang till III, Stockholm 1728—1743.

[2]) Landskapsmöten höllos i Helsingfors i februari och mars 1658, i Åbo i maj och oktober 1658; förmodligen sammanträdde ständerna äfven på andra orter; vid ett möte i Pedersöre den 4 januari undanbad man sig att enligt regeringens önskan sända en krigshjälp till Ångermanland. C. v. Bonsdorff i Hist. ark. IX, sid. 278 ff.

[3]) Enligt ofvan (sid. 445) åberopade „Extrakt öfver utskrifningarna"

Gustaf Evertsson Horn skulle önskat behålla de stridskrafter, som vunnos, för Finlands räkning för att kunna trygga landet för angrepp; men med smärta såg han sig genom konungens upprepade befallningar tvungen att sända större delen af det nyvunna folket till Östersjöprovinserna. Stridskrafterna i Finland förblefvo därför fortfarande ytterst svaga, men lyckligtvis förnyades fiendens angrepp icke numera med samma eftertryck som 1656. Motgångarna hade minskat tsar Alexejs lust att fullfölja kriget, och en härjande pest, som utbredde sig i Östersjöprovinserna och äfven i Finland skördade talrika offer, afskräckte honom. I augusti 1657 inföllo ryssarne i norra delen af Kexholms län och började för andra gången belägra Kexholms fästning, men blefvo genom Horns vaksamhet och rådighet tillbakadrifna. Likaledes besegrade väpnade bönder ryska skaror, som infallit i Kajana län. Följande år företogs från finska sidan ett angrepp mot kusten vid Hvita hafvet, hvilket dock så mycket lättare tillbakavisades, som munkarne i Solovetska klostret redan tidigare vidtagit verksamma försvarsåtgärder [1]. Med större kraft drefs kriget i Ingermanland. En rysk afdelning under general Govanskij bröt i februari 1658 in i detta landskap och omringade Narva samt angrep Nyenskans, men blef på flere punkter tillbakadrifven, hvarvid Krister Klasson Horn, som efterträdt Gustaf Evertsson såsom generalguvernör i Ingermanland och Kexholms län, verksamt ledde försvaret.

Under loppet af dessa händelser hade Karl X Gustaf icke hyst någon lifligare önskan, än att det ovälkomna kriget med den östra grannen så snart som möjligt skulle bringas att upphöra. Också hade mot slutet af 1657 fredsunderhandlingar blifvit öppnade, hvilka från rysk sida omfattades med större ifver, sedan underrättelse anländt om att Karl Gustaf afslutat den ärorika freden med Danmark i Roskilde i februari 1658. Man öfverenskom att en fredskongress skulle

---

uttogos i Finland: 1655 890, 1656 889, 1657 1,502, 1658 1,283, 1659 865 och 1660 944 man. Att utskrifningarna numera voro mindre gifvande än förr torde delvis berott på förläningsväsendet.

[1]) Географическое, историческое и статистическое описаніе соловецкаво монастыря (geografisk, historisk och statistisk beskrifning af Solovetska klostret), Moskva 1853, I sid. 142.

öppnas, och sedan de ryska delegerade under hvarjehanda förevändningar dragit ut på tiden begynte underhandlingarna i november i Vallisaari, en by vid Narova i närheten af Narva. Å bägge sidor gjordes, såsom vid sådana tillfällen var vanligt, stora anspråk. De ryska underhandlarne yrkade att få Ingermanland och Kexholms län med Estland och Liffland. Men slutligen kom man den 20 december 1658 öfverens om att ett treårigt stillestånd skulle ingås, hvarunder ryssarne skulle behålla Dorpat och några smärre orter och områden [1]. Därmed afslutades det ryska kriget, som lyckligtvis i sin fortsättning blef mindre farligt, än början hade lofvat. Femtio år senare gestaltade sig förhållandena på östra gränsen i viss mån likartadt, men den ryska örnens vingar hade då vuxit, och kampen ledde till den svenska stormaktens fall.

Krigshändelserna i Finland, hvilka knappt uppmärksammades under det allmänna stridsbullret i norden, utöfvade en stor och bestående inverkan på förhållandena i vårt lands nuvarande östliga områden. Vi hafva omtalat huru de grekiska bekännarne i Kexholms län med glädje hälsade de ryska truppernas ankomst, anslöto sig till dem och i förening med dem vildt härjande och plundrande öfverföllo sina lutherska grannar. När sedan bladet vände sig och de ryska trupperna fördrefvos, blefvo de fruktansvärdt straffade för sitt handlingssätt. Gustaf Evertsson Horn förklarade sig fast öfvertygad om att de grekiska bekännarne aldrig skulle upphöra att stämpla mot den svenska öfverheten, hvarför de alla borde fördrifvas och deras boningsplatser besättas med lutherska invandrare. Han var icke sen att bringa sin mening i verkställighet och lyckades genom hård behandling till den grad injaga skräck hos grekerne i Kexholms län, att de massvis flydde till Ryssland. Under åren 1656 och 1657 utvandrade, enligt en anteckning, 4,107 familjer, och därefter fortfor öfverlöpandet intill stilleståndets afslutande. Därigenom minskades den grekiska lärans bekännare i Kexholms län till ett ringa fåtal, hvilkas ättlingar ännu kvarlefva i

[1] Samuel v. Pufendorf: *De rebus a Carolo Gustavo rege gestis* V, sid. 507—509, 1696.

några östliga socknar. I stället inflyttade småningom nyländingar och savolaksare, hvilka i förening med de äldre nybyggarne bildade hufvudmassan af befolkningen. Det mäktiga hinder för en närmare förbindelse mellan Kexholms län och Finland, som förut förefunnits i den religiösa olikheten, var genom denna våldsamma utveckling öfvervunnet. Ännu blef Kexholms län, förenadt med Ingermanland till ett generalguvernement, ett biland, som icke representerades vid riksdagarna; ännu voro de administrativa och ekonomiska förhållandena fullkomligt olikartade med Finlands och förblefvo så, äfven sedan de stora förläningarna blifvit indragna till kronan; men likväl drogs området numera alltmer till det öfriga landet, tills slutligen dess skilda hälfter på olika tider och under förändrade förhållanden sammansmälte därmed, norra delen efter 1721 års fred och södra delen först då „Gamla Finland" 1811 förenades med storfurstendömet.

Emellertid hade Karl X Gustaf på den västra krigsskådeplatsen utfört bragder, som framkallade samtidens beundran och väsentligt befordrade Sveriges makttillväxt. Under sommaren 1657 befann sig den svenske konungen i ett i hög grad bekymmersamt läge. Danmark, hvars konung, Fredrik III, länge afvaktat ett tillfälle att hämnas det förgångna krigets olyckor, förklarade, uppeggadt af Holland, hvilken stat fruktade Sveriges öfvervälde inom Östersjöns handelsområde, i början af sommaren 1657 Sverige krig. Polackerne trängde, understödda af österrikiska trupper, svenskarne alltmer tillbaka mot norden. Samtidigt blef kurfurstens af Brandenburg länge vacklande vänskap opålitlig, så att man kunde förutse att han skulle öfvergå till polackerne, med hvilka han i själfva verket ännu under loppet af samma år slöt förbund. England var den enda makt, som motarbetade den koalition, som bildat sig emot Sverige, men icke ens från detta håll var väpnad inblandning till Sveriges förmån att påräkna. Under sådana förhållanden var det omöjligt att fortsätta kriget mot Polen, men konungen gaf dock icke ställningen förlorad, utan uppkastade den djärfva planen att liksom Lennart Torstensson under trettioåriga kriget med hela sin makt kasta sig öfver den danska halfön för att där göra de svenska vapnens öfverlägsenhet

llande. Medan Per Brahe i spetsen för i hast uppbådade aror med möda försvarade Sveriges sydgräns mot fienden, ͻt största delen af den i Polen uppställda, glesnade, men igsvana svenska styrkan i tysthet upp och ryckte i snabba ırscher till Holstein, som i slutet af juli och början af austi föll i svenskarnes händer. Därefter fortsattes tåget, i ilket Åbo läns och Nylands ryttare deltogo, vidare norrut. d det befästa Fredriksodde försvarade sig danskarne länge, en sedan detta bålverk mot slutet af oktober blifvit taget, r hela halfön svenskarnes lätt vunna byte. Segertåget afıtades i januari och början af februari 1658 genom det römda tåget öfver Lilla och Stora Bält, hvilket tvingade ınmarks konung, Fredrik III, att i freden i Roskilde den ; februari 1658 till Sverige afträda Skåne, Halland, Bleking, ›huslän, Trondhjems län och Bornholm. Denna fred hvarenom Danmark bragtes till branten af sitt fall och Sveriges mråde afrundades i söder och öster, var den fördelaktigaste, ›m Sverige äfven under denna dess storhetsperiod afslutat, :h hade till fullo bort tillfredsställa Karl Gustafs ärelystnad. len med rastlös ifver att bringa Sveriges östersjövälde till ıllbordan bröt han i augusti samma år freden och landsteg ıyo på Själlands kust med syfte att så snabbt som möjligt emäktiga sig Köpenhamn. I detta företag deltogo Åbo och Iylands ryttare, medan de öfriga finska trupperna till större elen drogos till Skåne och södra Sverige, där den utıärkta finska generalen Arvid Forbus kort därefter öfver›g befälet [1]. Lyckan var icke numera konungen bevågen. Inderstödd af Köpenhamns borgerskap, satte Fredrik III n hufvudstad i försvarstillstånd. Karl Gustafs försök att atten mot den 11 februari 1659 genom storm och öfverımpling taga Köpenhamn misslyckades, och under årets pp träffades svenskarne såväl i Jutland som på Fyen och Norge af svåra olyckor. Då dessutom de förenade danska :h holländska flottorna behärskade hafvet, skulle Karl Gu-

[1]) Arvid Forbus föddes 1598 i Borgå socken, tjänade i polska och ka krigen, blef 1630 öfverstlöjtnant, utmärkte sig vid en mängd tillen under trettioåriga krigets lopp, erhöll 1652 titel af friherre till Kumo, ämndes 1658 till general, deltog i Köpenhamns belägring och blef därr öfverbefälhafvare för trupperna i södra Sverige. Han dog 1665.

stafs ställning varit nästan förtviflad, om icke den jämvikts-politik, som alltmer blef bestämmande för västra Europas politiska förhållanden, hade förmått västmakterna att arbeta på afslutandet af en ny fred med Roskilderfreden såsom hufvudsaklig grundval. Medan underhandlingarna därom fortgingo, insjuknade Karl Gustaf i Göteborg, dit han kallat ständerna för att af dem begära nya uppoffringar, och afled den 13 februari 1660 i sitt trettioåttonde lefnadsår. Hans regering var en kort och stormig episod i Sveriges kamp om öfverväldet i norden. Genom lycka och djärf handlingskraft utvidgade han riket ända till dess nuvarande gräns i söder, men den glänsande byggnaden stod på svag grund, ty de finansiella svårigheterna och de sociala missförhållandena hade snarare ökats än minskats.

---

4. Karl XI.

ırl X Gustafs plötsliga död gaf aristokratien, som i
ın blifvit tillbakahållen genom konungens kraftfulla
ghet, tillfälle att ånyo fullt göra sig gällande. Inom
ahuset fanns nämligen nu liksom 1632 ingen, som kunde
ra rikets ledning. Karl X Gustafs son, som besteg
under namn af Karl XI, var endast fyra år gammal;
ttningen Hedvig Eleonora var svag och obeslutsam;
aflidne konungens broder, hertig Adolf Johan, var
sin nyckfulla och egensinniga karakter föga ägnad att
nungahusets talan. Under sådana förhållanden måste
n nu liksom efter Gustaf II Adolfs död tillfalla riks-
ch de höga riksämbetsmännen. Konungen hade kort
ı död affattat ett testamente, däri han öfverlämnat
elsen under sin sons minderårighet åt innehafvarne
em riksämbetena, men tillika insatt änkedrottningen
ngen såsom ordförande med tvenne röster och sin
hertig Adolf Johan, såsom riksmarsk och ordförande
lse af änkedrottningens frånvaro. Ständerna, som vid
r konungens sjukdom och död voro samlade i Göteborg
e frågan om testamentets genomförande beroende,

llor och *arbeten* att rådfråga till Finlands historia under Karl
ering: F. F. Carlson: *Sveriges historia under konungarne af
huset* II—V (Stockholm 1856—1879); W. Tham: *Bidrag till svenska
nas och regeringsformernas historia från midten af sjuttonde år-*
I, II, (Stockholm 1845, 1847); V. E. Svedelius: *Om reduktionen
och adeliga gods under kon. Carl X Gustaf och kon. Carl XI:s*
Upsala 1849—1851). — Handskrifter i Svenska riksarkivet:
traturen, Riksdagsbesvär, Indelningskommissionernas handlingar,
ıvernörernes och Landshöfdingarnes skrifvelser, Rådsprotokoll
ktionshandlingar.

men vid en senare riksdag, som på hösten s. å. hölls i Stockholm biföllo de till riksrådets yrkande, att Adolf Johan skulle uteslutas från regeringen, hvarvid såsom skäl förebars, att denne såsom en utländsk furste icke lagligen kunde hafva säte däri. Vid det följande riksmötet, som hölls i Stockholm i september 1660, bekräftades denna anordning. Tillika blef den för aristokratien misshagliga reduktionsifraren friherre Herman Fleming, träffad af hennes hämnd. Denne hade i konungens testamente blifvit utnämnd till riksskattmästare, men blef nu på adelns yrkande skild från riksförmyndarkollegiet efter en häftig strid, hvarunder biskop Terserus ifrigt kämpade för honom. „Reduktionen“, yttrade Terserus, „som länder till det allmänna bästa och förmenas blifva den herren kommitterad, kunde genom hans uteslutande ur regeringen studsa, hvilket visserligen icke länder till fäderneslandets välfärd“. I själfva verket blef Herman Flemings fall tecknet till reduktionens nästan fullständiga inställande. Missnöjd drog han sig tillbaka och beröfvades inom kort allt inflytande, genom att han sändes såsom generalguvernör till Finland. Inom regeringen, hvars förnämsta medlemmar, utom änkedrottningen Hedvig Eleonora, voro riksdrotsen Per Brahe, rikskanslern Magnus Gabriel De la Gardie och den nyutnämnde riksskattmästaren Gustaf Bonde, fanns numera ingen, som ville eller kunde tillbakahålla aristokratiens växande anspråk. Bland de nämnde var Per Brahe till en början den mest framträdande. Det var till väsentlig del han, som genomdref förändringarna i Karl X Gustafs testamente, och äfven i öfrigt voro hans på mångsidig erfarenhet stödda rådslag under de första åren oftast bestämmande för regeringens beslut. Men med årens lopp minskades hans arbetslust och inflytande, så att han mot slutet af perioden nästan uteslutande ägnade sig åt rättsväsendet, hvars högsta ledning han såsom riksdrots handhade. Efter honom spelade rikskanslern Magnus Gabriel De la Gardie, en mera lysande än kraftfull personlighet, under några år en ledande roll, men dennes slöseri med statens medel och öfverdrifna tillgifvenhet för Frankrike framkallade snart en opposition, som till väsentlig del bröt hans inflytande. Hans motsats var Gustaf Bonde, en kunskapsrik finansman, som sträf

och allvarsam oaflåtligt yrkade på fredlig statskonst i förening med sparsamhet och gång efter annan lyckades göra sin uppfattning gällande, dock utan att varaktigt inverka på händelsernas gång. Medan sålunda olika personer och olika syften växelvis härskade inom förmyndarkollegiet, gled makten småningom från detsamma öfver till riksrådet, hvilken stora, af omkr. femtio medlemmar bestående korporation, dock snart äfven den sönderföll i mot hvarandra kämpande partigrupper.

Till rättesnöre för styrelsen antogs 1634 års regeringsform vid riksdagen i Stockholm 1660 med några mindre förändringar, sammanfattade i ett s. k. additament. Ständerna skulle sammanträda minst hvart tredje år; däremot finge inga provincialmöten numera hållas.

Regeringens första tanke var att genom såvidt möjligt fördelaktiga fredsslut afsluta de många krig, som under Karl Gustafs sista år öfver höfvan tagit rikets krafter i anspråk. Den europeiska jämviktspolitiken, som hejdat Karl Gustaf under hans segertåg, kom henne därvid till hjälp. Holland, förut Danmarks bundsförvant, var lika litet som England böjdt för att låta Danmark ånyo blifva herre öfver Öresunds bägge stränder och understödde därför England i dess bemödanden att förskaffa Sverige en dräglig fred. I freden i Köpenhamn den 27 maj 1660 afstod Sverige från Trondhjems län och Bornholm, medan däremot Skåne, Halland, Bleking och Bohuslän förblefvo svenska provinser. Kort förut, den 23 april, ingicks med Polen freden i Oliva, där Sverige behöll Liffland. I samma fred inneslötos kejsaren och kurfursten af Brandenburg. Emellertid fördröjdes fredsunderhandlingarna med Ryssland, som öppnats efter afslutandet af stilleståndet i Vallisaari (sid. 525), genom hvarjehanda hinder. De afbrötos 1659, återupptogos 1660 men afbrötos ånyo. Man var redan beredd att gripa till vapen, men lyckligtvis återknötos negociationerna under våren 1661, då fullmäktige från båda sidor sammanträdde i Kardis, en ort i norra Liffland, där fred afslöts den 21 juni 1661. Ryssarne afstodo från alla orter i Liffland och Estland, som de under kriget bemäktigat sig. Äfven sedermera rådde länge en orolig spänning i förhållandet till den östra grannen. Man un-

derhandlade om gränsens sträckning och om utlämnandet af de fångar och återlämnandet af den egendom ryssarne under kriget tagit samt om handelsförhållandena mellan de bägge länderna. Skarpa skrifvelser växlades mellan generalguvernören i Ingermanland och Kexholms län samt ståthållaren i Novgorod. Men småningom blef sinnesstämningen lugnare. Rysslands makt hade ännu icke så tillväxt, att det skulle vågat en afgörande kamp med Sverige, och det åtnöjde sig därför under nära fyratio år med den gräns i nordväst, som frederna i Stolbova och Kardis gifvit detsamma [1].

Förmyndarregeringen begagnade sig af det fredslugn, som sålunda med oväntad lätthet vunnits, till att beträda de inre reformernas väg. Hon öfvervakade noggrant de olika ämbetsmyndigheternas verksamhet. Kollegierna, generalguvernörerne och landshöfdingarne aflade regelbundet redogörelser, hvilka genom den omsorgsfullare affattningen och rikedomen på upplysningar utmärkte sig framför föregående tiders kortfattade rapporter. Åt ordnandet af de nyvunna provinsernas i södra Sverige förvaltning till öfverensstämmelse med det öfriga rikets ägnades uppmärksamhet. En mängd stadgar och förordningar rörande rättsväsendet och den ekonomiska förvaltningen utgåfvos, bland hvilka sjölagen af 1667 i Finland blifvit bibehållen till 1873. Kommunikationerna främjades genom anläggning af kanaler och nya vägar. Myntväsendet ställdes på säker fot genom inrättandet af en växelbank, hvilken först grundlades såsom enskild affär af Johan Palmstruch, men 1668 öfvertogs af ständerna och förvandlades till riksbank [2]. Ett vackert drag i denna regerings verksamhet var slutligen den uppmuntran, som ägnades åt den vetenskapliga och litterära odlingen, hvaraf äran till ej ringa del tillkommer Magnus Gabriel De la Gar-

---

[1]) De fredsunderhandlingar, som föregingo freden i Kardis, skildras i detalj af John E. Nordwall: *Svensk-ryska underhandlingar före freden i Kardis* (1658—1661), ak. diss., Upsala 1890. Jmfr om de följande ratifikationsnegociationerna 1661 och 1662 samme förf.: *Sverige och Ryssland efter freden i Kardis*, Historisk Tidskrift utg. af sv. hist. för. 1890, sid. 229—252, 1891, sid. 93—136.

[2]) Banken hade ett särskildt kontor i Åbo; resolution för Åbo stad af den 12 oktober 1668, riksregistr.

, som med varmt intresse verkade såsom vetenskapens
ı litteraturens beskyddare. Vetenskapen, förut en utländsk
nta, började slå fast rot i Sveriges jord och vitterheten
n idkare, som med blicken riktad på de sydeuropeiska
kens litterära alster grundlade Sveriges nyare nationallit-
atur. Särskildt böra upprättandet af ett universitet för
ra Sverige i Lund och inrättandet 1666 af ett antikvitets-
legium, som hade vården om rikets fornminnen sig an-
trodd, ihågkommas.

Men den fråga, som mera än någon annan var af af-
ande vikt för rikets inre förhållanden och på hvilken fi-
ısernas ordnande berodde, reduktionen, behandlades, så-
ı vi redan antydt, med en svaghet och efterlåtenhet, som
are blef stämplad såsom brottslighet. Det 1655 tillsatta
uktionskollegiet förblef visserligen bestående, men dess
dlemmar undandrogo sig under hvarjehanda förebäranden
ıfyllandet af sina skyldigheter och öfvervakades icke med
börligt allvar af regeringen. Intill år 1663 indrogos årli-
ı gods till några tusen dalers ränta, men därefter afstan-
le verksamheten nästan helt och hållet. Reduktionskol-
iet stötte på så stora svårigheter vid rannsakningen om
lka gods borde anses vara belägna i „omistande orter",
det i de flesta fall icke ansåg sig kunna skrida till verk-
llande af den punkt i reduktionsbeslutet, som föreskref
as indragning. Gref- och friherreskapen i Österbotten,
lket landskap bort räknas till omistande orter, förblefvo
för oreducerade; det hette att denna landsdels öde skulle
öras först, då konungen uppnått myndiga år. Med lika
ga eftertryck drefs fjärdepartsräfsten. Fjärdeparten af
ärre donationer, som icke stego till mera än trenne går-
, frikändes helt och hållet och i öfrigt godkände regerin-
ı hvarjehanda skäl till befrielse, uppskof eller lindring. I
land var resultatet af fjärdepartsräfsten ännu obetydligare
i andra delar af riket. Från Nylands och Tavastehus län
ättades 1662 att „adeln och ridderskapet härsammastädes
departen af sina gods icke afstått, utan desamma tills
o profitera och räntan däraf till kronan erlägga." Så för-
f det i detta och andra finska län intill slutet af förmyn-
tiden. Visserligen skedde några fjärdepartsindragningar,

men öfverhufvud indrogos endast de donationer, hvilka såsom Norrköpingsbeslutsgods på grund af manliga linjens utslocknande eller annars genom likartade omständigheter återföllo till kronan, medan kronan i öfrigt åtnöjde sig med den obetydliga fjärdepartsräntan. Ej mindre svagt drefs reduktionen i Kexholms län och Ingermanland. Generalguvernören därstädes, S. G. Helmfelt, väckte redan 1660 fråga om fjärdepartsräfstens genomförande, men stötte på det mest energiska motstånd från det vid landtdagarna församlade ridderskapets sida. Gamla s. k. privilegier, äldre löften och de lidanden provinserna under kriget varit underkastade föreburos såsom skäl emot åtgärden, och deputerade sändes till Stockholm för att i ridderskapets intresse inverka på regeringen. Regeringen godkände icke de skäl, som anfördes, men beviljade dock uppskof. Sedermera tillsatte hon 1663 en kommission, som skulle anställa förberedande undersökning om de donerade godsen i denna landsdel, hvarefter indragningen skulle begynna. Men sedan kommissionen slutat sitt värf, följde icke någon reduktion, utan här liksom i Finland erlades fjärdepartsräntan, medan godsen förblefvo orubbade i herrarnes händer. Öfvermodiga till följd af styrelsens efterlåtenhet, dolde de adlige godsägarne knappt mera sin sträfvan att införa en lifegenskap, likartad med den, som bönderne i Estland och Liffland voro underkastade. Vid allmän landtdag hade adelsmännen träffat en öfverenskommelse sig emellan, att ingen skulle emottaga en annans bonde eller hjon, såvida han icke kunde framvisa sin förra herres eller husbondes afskedspass. Underhafvandene voro därigenom, ehuru till namnet fria, i själfva verket bundna vid torfvan och kunde icke finna någon tillflykt för äfven den mest tyranniska behandling. Sorgligt var i synnerhet de bönders öde, hvilka under kriget öfvergått till Ryssland, men numera ville återvända därifrån. De tvungos nämligen att vid återkomsten ånyo gifva sig under sina gamla husbönder, hvilkas våldsamma hämnd de hade att frukta. Mången vågade därför alls icke återvända. Några fingo försäkringsbref af Helmfelt med tillåtelse att nedsätta sig hvar de behagade, men detta hjälpte dem icke, ty de uppsöktes detta oaktadt af sina förra husbönder och bortsläpades med våld till desses gods.

Generalguvernören var, i saknad af verksamt understöd från regeringen, maktlös gentemot de adliga herrarne [1]).

Regeringens svaghet visade sig icke blott i underlåtenheten att fullfölja reduktionen, utan äfven i att nya donationer utdelades, oaktadt 1660 års regeringsform uttryckligen föreskref den största varsamhet i detta afseende. Regeringens och riksrådets egna medlemmar erhöllo gång efter annan på egen begäran förläningar och ansågo sig så mycket mindre kunna vägra andra förtjänta män sådana förmåner, som man icke hade andra tillgångar att tillgripa till ersättning för gjorda tjänster. Äfven finske män begagnade sig gärna af de tillfällen, som erbjödo sig att sålunda på det allmännas bekostnad förskaffa sig enskilda fördelar. Riksrådet Lorentz Creutz d. ä., som dock gällde för att vara anhängare af reduktionen, var en af dem, som oftast föreslogo bortdonerande af kronans räntor i Finland. Huru denne jämte riksrådet Henrik Horn och krigskommissarien Rosendahl begagnade sig af ett regeringens uppdrag till att undandraga kronan militiehemman till stort antal, skola vi snart omtala. Oaflåtligt varnade Gustaf Bonde, framhållande att riksstaten icke kunde bära sig, då kronans egendom sålunda förskingrades, men hans ord hade ingen varaktig verkan.

Regeringens oenighet och finansiella trångmål gjorde henne beroende af riksdagarna, hvilkas växande inflytande blef alltmer märkbart. Redan vid 1664 års riksdag visade ständerna benägenhet att motsätta sig regeringens önskningar. De gingo endast med betydlig afprutning in på regeringens förslag om ny skattebevillning och utskrifning. Inom adeln yppade sig en skarp söndring mellan den lägsta klassen och de med rikare privilegier utrustade tvenne högre klasserna. De ofrälse stånden klagade å sin sida öfver att det egentligen var endast de, som upprätthöllo statsverket, medan adeln satt fri. Samma anda genomgick 1668 års riksdags förhandlingar. Reduktionen berördes vid dessa riksdagar endast i förbigående och

[1]) I religiöst afseende gick man numera i dessa provinser tillväga med större varsamhet än förut. Man afstod från att med tvångsmedel verka för de grekiska trosförvanternas omvändelse till lutheranismen och åtnöjde sig med att genom varningar och förmaningar söka inverka på dem: J. J. Tengström: *Gezelii d. y:s minne*, sid. 57 ff., Helsingfors 1833.

behandlades mera såsom en adelns enskilda angelägenhet än såsom en allmän riksfråga. De ofrälse stånden ansågo det icke vara mödan värdt att nu återupptaga den gamla kampen, men att de icke afstått från sina önskningsmål, utan endast inväntade en lämpligare tidpunkt visade sig vid 1672 års riksdag. Regeringen anhöll om nya gärder till iståndsättande af det förfallna försvarsverket så till sjöss som lands, men detta gaf ständerna anledning att underkasta regeringens hushållning och särskildt hennes handlingssätt i afseende å reduktionen en skarp granskning. Inom adeln yttrade sig bland andra landshöfdingen, sedermera presidenten i Åbo hofrätt, Ernst Johan Creutz, som var en af det första ståndets mest framträdande talare under denna tidpunkt. „Vi måste“, sade han, „så hålla oss till rättvisa och billighet, att konungen får det honom tillkommer enligt 1655 års beslut och stadga samt regeringsformens rätta förstånd och att vi slippa att kontribuera“. Häri instämde ståndets flertal. Likaså vägrade prästerne och borgarne att erlägga ny bevillning, hänvisande till reduktionen såsom den säkraste hjälpkällan att återställa ordningen i rikets drätsel. Bönderne klagade slutligen öfver att rikets såväl skatte- som kronogods till största delen blifvit olagligen bortförlänade, hvarför de blifvit underkastade bördor, som de ej längre kunde uthärda. Äfven de yrkade på genomförande af 1655 års reduktionsbeslut såsom det enda botemedlet. Tillika affattade de tre ofrälse stånden under ledning af Terserus en gemensam protest mot en 1671 utfärdad adlig gårdsrätt, som gifvit adeln en utvidgad rätt att döma och straffa sina underhafvande, ända därhän att de kunde hållas i fängelse vid vatten och bröd under en månads tid. Sålunda gaf sig vid förmyndarregeringens sista riksdag ett missnöje tillkänna, hvilket bådade kommande stormar och en framtida omstörtning af aristokratiens makt.

Finlands intressen hade i denna regering flere representanter än i någon föregående eller efterföljande. Per Brahe tog ofta till ordet, då frågor rörande Finland förekommo, hvarvid han vanligen åberopade den kännedom om landets förhållanden han såsom generalguvernör hade vunnit. En gång erinrade han i förbigående „att intet onyttigt skulle

vara, om vår unge konung skaffade sig någon kunskap i finska språket". Dessutom hade medlemmar af ätterna Creutz, Horn, Kurck och Fleming säte i riksrådet, bland hvilka de flesta såväl genom börd som jordbesittning voro fästa vid Finland. De användes ej sällan till att förbereda finska ärenden eller deltaga i kommissioner, som sändes till Finland. I synnerhet var Lorentz Creutz d. ä. en i finska angelägenheter mycket använd man, till hvars ord man i militära och kamerala frågor ofta lyssnade. Det hette om honom, att han var envis liksom hans landsmän finnarne öfverhufvud [1]. Den främste af Finlands ämbetsmän och regeringens representant hemma i landet var från och med 1664 generalguvernören Herman Fleming, som enligt sin instruktion af den 22 juni 1665 skulle afhjälpa de anledningar till klagomål, som kunde finnas i landet, och verka för att det skulle bringas till „större kultur uti handel och allehanda näringsmedel" [2]. Till biträde skulle han bland andra hafva en finska och svenska språken fullt mäktig referendarie, som vid behof skulle tjäna såsom tolk från finska till svenska och tvärtom [3]. Österbotten, som ursprungligen icke hörde till hans förvaltningsområde, förenades därmed 1665. Finland var för Herman Fleming en förvisningsort, dit han begaf sig med brutet mod och bittert sinne, hvarför resultaten af hans verksamhet icke kunde blifva synnerligen betydande. En-

[1] Lorentz Creutz d. ä., så kallad till skillnad från sin son, Lorentz Creutz d. y., föddes 1615, ingick i bergskollegium, fick 1638 i uppdrag att undersöka malmstrecken i Finland, blef 1649 landshöfding i Åbo och Björneborgs län, upphöjdes 1654 jämte sin yngre broder Ernst Johan i friherrligt stånd och utnämndes till riksråd 1660. Sedan han med utmärkelse fullgjort flere olikartade uppdrag, utsågs han 1675 till amiral och föll såsom chef för flottan i det minnesvärda slaget vid Öland den 1 juni 1676.

[2] Herman Klasson Fleming föddes 1619 å ättens stamgods Villnäs gård i Lemo socken nordväst från Åbo, som sedermera tillhörde honom och där han såsom generalguvernör ofta vistades, blef 1646 amiral, 1650 riks- och amiralitetsråd samt öfverståthållare i Stockholm, 1652 kammarråd och 1653 kammarkollegiets president; han upphöjdes 1651 till friherre af Libelits och blef 1657 lagman i Södra Finlands lagsaga. Han dog i Stockholm 1673.

[3] C. G. Styffe: *Samling af instruktioner för landtregeringen*, Stockholm 1852, sid. 260.

dast åt försvarsväsendet ägnade han en större uppmärksamhet, men hans förslag därom stodo i samband med hans åsikter om reduktionen och voro därför regeringen mindre behagliga. Också väcktes 1669 i riksrådet fråga om att indraga generalguvernörsämbetet i Finland, hvarvid närmast afsågs att generalguvernörens lön skulle besparas, men äfven andra synpunkter framhöllos, hvilka dels gällde generalguvernören personligen, dels äfven Finlands ställning i allmänhet. Det anmärktes, att generalguvernören var mera till hinder än gagn, i det att brefväxlingen mellan myndigheterna i Stockholm och landshöfdingarne till stor tidspillan gick genom hans händer. Kronan vore bättre betjänt med goda och verksamma landshöfdingar. Det var i själfva verket en gifven följd af förvaltningens allt fastare centralisation, att sådana mellanmyndigheter skulle synas mer eller mindre obehöfliga. Tillika klagade man öfver att tjänster ofta inrättades för att se en eller annan person till godo och icke besattes med sådana män, som deras beskaffenhet tycktes fordra, ett yttrande, som innebar ett klander mot Flemings person. Slutligen förenade sig alla om det finska generalguvernörsämbetets upphäfvande, hvarför Fleming, som redan på hösten 1668 hade lämnat Finland, 1669 befriades från generalguvernörsämbetet [1]).

Ehuru regeringen icke saknade kunskap om Finlands förhållanden och välvilja för landet, var dock denna epok icke utmärkt af synnerligen märkliga åtgärder i Finlands inre styrelse. Den efterlåtenhet regeringen visade i afseende å reduktionen och förläningsväsendet återverkade hämmande på hela hennes verksamhet och beröfvade henne förmågan att kraftigt ingripa, hvilket i synnerhet visade sig inom försvarsväsendet, den gren af Finlands styrelse, som mest tog hennes uppmärksamhet i anspråk. Finska armén, som under kriget blifvit mycket försvagad, fördelades efter vunnen fred

[1]) Oaktadt regeringsformen af 1660 innehöll ett förbud mot sammankallandet af provincialmöten, höllos i Finland liksom i Sverige under början af år 1671 landskapsmöten för skattebeviljning; ständerna förklarade sig villiga att gå regeringens önskningar till mötes; C. v. Bonsdorff: *landskapsmöten i Finland på 1670-talet*, Hist. ark. XI, sid. 222 ff.

på tre kavalleriregementen, Åbo läns, Nylands och Viborgs, samt åtta infanteriregementen, Österbottens, Björneborgs, Åbo läns, Tavastehus, Nylands västra, Nylands östra, Savolaks och Viborgs. Dessutom funnos ett dragonregemente, Viborgs dragoner, som var lättare rustadt än kavalleriregementena, och några s. k. kolonikompanier, hvilka bestodo af värfvade garnisonssoldater. Kavalleriregementena voro kompletta, till och med öfvertaliga med några numror, men dragonregementet var starkt minskadt och ännu större luckor märktes i fotregementenas numerär. Hela styrkan steg, enligt en uppgift af 1665, till omkr. 6,500 man infanteri och 4,500 man ryttare. Kavalleriregementena beredde regeringen det största bekymret. De voro visserligen fulltaliga, men det system, enligt hvilket deras underhåll sedan Gustaf II Adolfs tid varit ordnadt, var rubbadt. År 1652 hade en militiejordbok blifvit upprättad, där alla till kavalleriets underhåll anslagna hemman blifvit upptagna, men sedermera hade dessa i vidsträckt omfång blifvit bortförlänade, till följd hvaraf såväl officerarne som soldaterna gått miste om en stor del af sina inkomster eller till och med blifvit helt och hållet blottställda. För att afhjälpa bristerna tillsattes 1663 en generalmönstringskommission, bestående af riksråden Henrik Horn och Lorentz Creutz med krigskommissarien Erik Andersson Rosendahl såsom biträde, hvilken skulle anställa noggrann rannsakning om kavalleriets hemman. De hemman, som af gammalt varit regementena till häst anslagna, skulle upptecknas och fördelas bland officerarne och gemenskapen, hvilkas underhåll dessutom skulle förbättras genom indragna fjärdepartsgods och ödeshemman, som kunde bringas i bruk. Kommissionen fullgjorde med skenbar noggrannhet sitt värf [1]), men det dröjde ej länge, innan det kom i dagen, att hon snarare hade medverkat till minskande af krigsmaktens underhåll än till dess förstärkande. Vi finna nämligen att krigskommissarien Rosendahl följande år kallades till svars inför riksrådet, då han blef tvungen att erkänna, att ett stort antal militiehemman blifvit undantaget från

[1]) En af kommissionen upprättad krigsjordbok finnes i Finlands statsarkiv; E. Schybergson: Bidrag till kännedom af krigsväsendet i Finland vid generalmönstringen 1663, Helsingfors 1877.

militiejordboken och uppförts på en särskild längd för att bortförlänas. Oaktadt saken således kommit till regeringens kännedom, blefvo dessa gods, hvilka enligt Rosendahls förklaring voro nästan värdelösa, men enligt en senare uppgift gåfvo ända till 2,000 d:r s. m. årlig ränta, i själfva verket bortdonerade [1]). Äfven andra missbruk, såsom att militiehemman bortbyttes mot gods, hvilka gåfvo mindre ränta, förekommo och öfverklagades. Upplysande är ett sakrikt betänkande om den finska armén, som Herman Fleming afgaf den 4 maj 1669. Han påpekade, att ryttarehemmanen och militiegodsen dels helt och hållet blifvit dragna från armén, dels blifvit så försvagade, att de icke i fredstid, men ännu mindre i krigstid vore i stånd att fullgöra sina åligganden. Såsom medel däremot föreslog han, att noggranna jordrefningar och rannsakningar skulle anställas i syfte att återvinna hvad som förlorats och erhålla visshet om militiehemmanens förmåga att bära den dem åliggande rusttjänsten. Vore hemmanen alltför svaga, borde de förstärkas genom understöd af i bruk tagna ödeshemman, indragna fjärdepartshemman eller andra gods, öfver hvilka man kunde förfoga. Genom förskott af medel till inköp af spannmål och boskap borde staten möjliggöra ödeshemmanens hastiga förkofran och frihetsårens förminskning. Den erforderliga förskottssumman skulle vinnas hufvudsakligen genom försäljning af bördsrätt till kronohemman. Detta förslag, hvilket i sina slutliga konsekvenser skulle ledt till en reform likartad med den, som sedermera verkställdes under Karl XI:s envälde, tillbakavisades i riksrådet, på grund af att dess genomförande skulle varit förbundet med alltför stora svårigheter och kräft alltför lång tid; kanske fruktade rådsherrarne i själfva verket den reduktion, som skulle föranledts däraf. Däremot trodde man sig hafva funnit en

[1]) Detta framgår af att Gustaf Kurck den 8 december 1669 i riksrådet anmärkte „huruledes h. Hindrik Horn och Lorentz Creutz, då de mönstrade uti Finland, hafva dragit utur gamle jordeboken 2,000 d:r s. m. ränta, såsom öfverskjutande regementenas komplettering och dem under en sådan titul antecknat, att de kunde gifvas bort, hvilka hemman sedan ock bortdonerade äro till åtskillige personer och det på be:ta herrars egen recommendation".

annan lättare väg att förstärka det finska rytteriet. Öfverstlöjtnant Herman v. Burghausen hade nämligen redan 1665 med regeringens bemyndigande begynt värfva ett nytt dragonregemente, hvilket skulle underhållas med de talrika ödeshemmanen i Viborgs län. Han hade anvisat ödeshemmanen till boställen åt åbor, som mot löfte om åtskilliga förmåner förbundo sig att fullgöra dragontjänst. Sålunda hade han uppställt fyra kompanier dragoner. Ehuru det måste synas i hög grad tvifvelaktigt huruvida de forna ödeshemmanen i längden skulle kunna uppbära dragonrusttjänsten, hvilken visserligen var lättare än kavallerirustningen, men dock betungande nog i förhållande till dessa hemmans små tillgångar, funno några medlemmar af riksrådet, Lorentz Creutz, Per Brahe och Gustaf Kurck, det exempel Burghausen gifvit så lockande, att man icke borde dröja att fullfölja hans tanke. Intet kunde vara fördelaktigare, än om man på en gång bragte ödeshemmanen i bruk och utan särskild kostnad vunne en betydlig tillökning af det finska rytteriet. Det var på deras yrkande, som 1671 en ny kommission tillsattes med bland andra Lorentz Creutz och Erik Andersson Rosendahl såsom medlemmar, hvilken hufvudsakligen fick i uppdrag att drifva dragonvärfningen. Till v. Burghausens fyra ödesdragonkompanier skulle komma ytterligare åtta nya. Kommissionen lyckades dock icke fullgöra sitt värf, emedan ödeshemmanen voro alltför svaga för ändamålet. År 1672 stod därför förmyndarregeringen i denna fråga på samma punkt som förut. Lorentz Creutz afgaf berättelse om „militiens slätta tillstånd i Finland", beroende därpå, att militiehemman blifvit bortförlänta till mera än 8,000 d:r s. m. ränta, medan andra råkat i ödesmål, blifvit bortbytta m. m. Man skred nu till de beslut, som ensamma kunde vara ändamålsenliga. De bortdonerade milietiehemmanen skulle återkallas „utan anseende till personen"; fjärdepartsräfsten skulle med kraft fullföljas och behållningen däraf anslås till rytteriets underhåll. Det blef dock Karl XI själf förbehållet att verkställa dessa åtgärder, hvilka hans förmyndare så länge som möjligt sökt undvika.

I ännu högre grad förföllo de finska fotregementena. Hvarken officerarnes eller manskapets löner utbetalades till

fullo; mången fick icke en enda penning; ännu mer betänkligt var att manskapets numerär år för år minskades, i det att utskrifningarna icke gåfvo tillräckligt folk att betäcka afgången i regementena. Åren 1664, 1666, 1668 och 1672 anställdes enligt ständernas beslut inga utskrifningar; 1670 voro de tre södra länen och 1671 Österbotten befriade med anledning af hård missväxt. Men äfven då utskrifningar skedde öfver hela landet, gåfvo de mindre folk än förut. Äfven här verkade adelns inflytande hindrande. Adeln sökte under hvarjehanda förevändningar undanhålla sina bönder, och den öfriga allmogen flydde, då utskrifningskommissarierne nalkades, till ej ringa del till de adliga sätesgårdarna, som voro fria från utskrifning. Enligt den förteckning vi ofvan (sid. 445) åberopat var hela antalet utskrifne i Finland under förmyndarregeringen endast omkring 4,700 man. Huru starkt regementena däremot minskades finner man däraf, att militiekollegiet 1669 klagade öfver att det finska fotfolket, Österbottens regemente oberäknadt, icke steg öfver 4,000 man, medan det dock bort uppgå till mera än 7,000.

Med större kraft verkade regeringen för den allmänna hushållningens upphjälpande. Med ifver sökte hon åt jordbruket återvinna de tusendetals kring hela landet spridda ödeshemmanen. Frihetsår lofvades åt dem, som ville återtaga dem i bruk. Flydda knektar och andra, som olofligt lämnat landet, uppmanades att återvända och nedsätta sig på ödeshemmanen. Huru dragonvärfningen var afsedd att främja samma syftemål hafva vi nyss omtalat. Sålunda kommo i själfva verket ett stort antal ödeshemman i bruk. Från Lappvesi och Stranda härad heter det 1668, att „merendels alla ödesländerna nu blifva upptagne och besatte". Dock var framgången icke sällan mera skenbar än verklig, ty det hände ofta att åbon, som upptagit ett ödeshemman, lämnade detsamma, då frihetsåren voro till ända och han skulle börja betala skatt till kronan.

Samfärdseln främjades kraftigt. Väganläggningar voro öfverallt i södra Finland och i de finska kustlandskapen å bane, dels för att förbinda kustorterna med hvarandra, dels äfven för att förmedla kommunikationen mellan dem och det inre landet. Också voro framstegen i ögonen fallande.

Landshöfdingen i Nylands och Tavastehus län, Ernst Johan Creutz [1], en af denna tids mest framstående ämbetsmän i vårt land, berättade 1662, att man numera bekvämt kunde färdas i vagn å de flesta orter i hans höfdingedöme. Landshöfding Johan Graan i Österbotten intygade detsamma; endast i hans läns nordligaste socknar saknades ännu landsvägar. Tillika infördes genom en 1664 utfärdad stadga en förut okänd ordning i skjutsningsväsendet och gästgifverihållningen, hvarför de förut ständigt upprepade klagomålen öfver olaglig friskjuts numera upphörde.

I Savolaks genomfördes 1664 en allmän reglering af jord- och skatteförhållandena af en vid denna tid till Finland förordnad landtmäterikommission. I detta landskap, där odlingen ännu stod på en föga utvecklad ståndpunkt, hade jorden dittills hvarken varit skattlagd eller till fullo skiftad mellan ägarne. Kommissionens arbete för afhjälpande af dessa brister grundlade en större fasthet i jordförhållandena, men olyckligtvis gick hon alltför hastigt och ytligt till väga, hvarför ännu långt senare från Savolaks klagomål hördes öfver att skattebördan var alltför tung och orättvist fördelad, så att hemmansägarne till och med blifvit beskattade för ägor, som de aldrig ägt eller kunnat igenfinna [2].

Emellertid längtade man att blifva fri från förmyndarstyrelsen, hvars inre söndring och däraf följande svaghet alltmer trädt i öppen dag. Redan vid riksdagen 1672 förklarades Karl XI, ännu endast 17 år gammal, myndig, hvarefter han den 18 december samma år öfvertog rikets styrelse. Hans uppfostran, ledd af hans svaga moder, Hedvig Eleonora, och den för sådant värf föga ägnade rådsherren Krister Horn, hade varit vårdslösad och han hade därför till

[1] Ernst Johan Creutz, broder till Lorentz Creutz d. ä., föddes 1619, blef landshöfding öfver Nylands och Tavastehus län 1652, friherre 1654, landshöfding i Åbo och Björneborgs län 1666, i Västmanland 1667, riksråd och president i Åbo hofrätt 1674; han afled i Åbo 1684. I *Handlingar rörande Skandinaviens historia* XXXI ingå landshöfdingeskrifvelser från Ernst Johan Creutz samt från landshöfdingarne öfver Väster- och Österbotten Johan Graan, öfver Åbo och Björneborgs län frih. Erik v. der Linde och öfver Viborgs och Nyslotts län Jakob Törneskiöld.

[2] Denna skattläggning sträckte sig icke till Per Brahes besittningar i norra Savolaks.

en början hvarken lust eller förmåga att verksamt ingripa i styrelsen. I de flesta fall litade han på Magnus Gabriel De la Gardie, som under några år mera än någon annan hade hans förtroende. Dock märktes att en ny tid inträdt på det lif, som blef rådande i reduktionen, hvarvid mindre konungens vilja än 1672 års ständers yrkanden gjorde sig gällande. Redan i januari 1673 beslöts såväl i riksrådet som i reduktionskollegiet, att reduktionen i Finland med all kraft skulle drifvas, emedan annars den finska militärstyrkans „ruin och totala undergång“ vore att befara [1]. Bref därom afgingo till landshöfdingarne med befallning att omedelbart skrida till verket. Reduktionen, som egentligen först nu begynte i Finland, drefs med så stort eftertryck, att redan under samma år större delen af militiehemmanen och fjärdeparterna indrogs eller åtminstone antecknades bland gods, som komme att återfalla till kronan. De österbottniska gref- och friherreskapens samt öfriga i denna landsdel belägna donationers öde afgjordes i december 1674 sålunda, att Österbotten skulle räknas till kronans „förbjudna orter“ och följaktligen alla där belägna donationsgods indragas. Indragningen verkställdes följande år, 1675, men Per Brahe lyckades rädda sina besittningar, Kajana län och Salo socken, sålunda att han på fördelaktiga villkor tillbytte sig dem af kronan mot några i Bohus län belägna pantgods. Den åldrige grefven, som dog den 18 september 1680, upplefde icke den tidpunkt, då området slutligen indrogs. Hand i hand med nedbrytandet af det adliga väldet i större delen af Österbotten och reduktionen af en mängd adliga gods i det öfriga landet gick återupprättandet af kavalleriets indelning, hvarvid Lorentz Creutz, denna gång med större framgång än förut, var verksam såsom regeringens kommissarie. Sedan han 1673 och 1674 fördelat de gods, som stodo till hans förfogande, mel-

[1] I riksrådets protokoll den 13 januari 1673 heter det: „Resolverades att bref till Reduktions Collegium afgå skulle, att det framför allt annat tager sig reduktionsväsendet i Finland före, brukandes därutinnan all flit och allvar, så att det i denne näst kommande sommar kan blifva klart och riktigt, viljandes K. M:t med det första förklara sig på de hinder, som ligga Reduktions Collegium i vägen, att intet uppehåll däraf vidare förorsakas må, och således ej heller militiens välstånd å den orten längre härigenom tillbakahållas“.

lan ryttarregementena, kunde han inberätta att ännu ett antal gods fanns öfrigt, hvilkas ränta på hans förslag anslogs till fotfolkets aflöning. En så fullständig och noggrant afmätt kavalleriindelning som den, hvilken framgick ur Karl XI:s senare militära reformer, var dock ännu icke i fråga.

På denna tid råkade riket i krigiska förvecklingar, hvilka genom sina följder blefvo af afgörande betydelse för de inre förhållandenas utveckling. Förmyndarregeringen hade 1672 ingått ett anfalls- och försvarsförbund med Frankrike, som var redo att angripa Holland. Därigenom kom Sverige i fientligt förhållande till alla de stater, hvilka såsom Hollands bundsförvanter upprätthöllo den europeiska jämvikten, och träffades under kampen mot dem af olyckor, för hvilka det syntes nära att duka under. Brandenburgs kurfurste, Fredrik Wilhelm I, besegrade svenskarne, som trängt in på hans område, 1675 vid Fehrbellin i norra Brandenburg, hvarefter större delen af svenska Pommern föll i hans händer. Därefter förklarade konung Kristian V af Danmark Sverige krig i hopp om att kunna återeröfra de afträdda skånska provinserna. Följande år, 1676, utrustade Karl XI en stark flotta, hvilken skulle hindra danskarne att landstiga, men utnämnde olyckligtvis till chef för densamma den ofta nämnde Lorentz Creutz, som under sin verksamhet för bergsbrukets främjande och i kamerala värf icke varit i tillfälle att utbilda sig i sjömansyrket. Dennes djärfva mod kunde icke locka segern öfver på svenska sidan. Han led den 1 juni ett fruktansvärdt nederlag vid Öland, hvarvid han själf fann döden i böljorna. Följden af nederlaget var att en betydlig dansk här utan hinder kunde öfvergå till Skåne, hvars befolkning med glädje mottog sina forna landsmän. I detta farliga läge räddades Sverige af den unge konungen, som i södra Sverige sammandrog en armé, till hvilken flere finska regementen kallades, djärft gick danskarne till mötes och vid Halmstad den 17 augusti 1676 samt vid Lund den 4 december samma år tillfogade dem nederlag, som bröto kraften af deras angrepp. Bland de finska trupper, som deltogo i slaget vid Lund, voro två kompanier

v. Burghausens dragoner, hvilka, uppställda ytterst på vänstra flygeln, i drabbningens hetaste ögonblick hejdade fienden, men därvid till största delen blefvo nedgjorda. Burghausen själf jämte flere officerare stupade; de flesta öfriga sårades; af manskapet räddade sig endast några få man. Denna trupp hade därmed utkämpat sin första och sista strid, ty sedermera omtalas dessa dragoner icke.

Medan de finska krigarne kämpade fjärran på Skånes slätter, hade det finska folkets representanter samlats för att bevilja manskap till arméns förstärkning. Mot slutet af sommaren 1676 kallades nämligen ständerna i hela riket att sammanträda till landskapsmöten, hvilka konungen under de rådande bekymmersamma förhållandena ansåg lämpligare än en allmän riksdag. Finlands ständer sammankommo 26—31 augusti 1676 i Åbo under ledning af fältmarskalken Axel Julius De la Gardie, som sedan december 1674 var befälhafvare öfver trupperna i Finland [1]) och såsom herre till Kumo kungsgård och andra finska gods var bekant med förhållandena i landet. Landtmarskalk var vice-presidenten i Åbo hofrätt, Gustaf Grass. Tillgången var densamma som vid 1657 års landtdagar. De la Gardie skildrade i sin „proposition“ rikets svåra ställning och nödvändigheten af nya ansträngningar för dess försvar, hvarpå stånden svarade med löfte om bidrag i ryttare och fotfolk. Den adliga rusttjänsten togs denna gång mera än någonsin förut eller sedermera i anspråk. De rikare adelsmännen förbundo sig att utom sin ordinarie rusttjänst uppställa tvenne ryttare med hästar i kronans tjänst. De mindre förmögna skulle, förenade tre om tre, göra detsamma. De fattigare samt änkor och faderlösa barn skulle i förhållande till sina tillgångar bidraga. Prästerne förklarade sig likaså villiga att „gripa K. M:t un-

---

[1]) Fältmarskalken Henrik Horn, som den 27 augusti 1674 utnämndes till generalguvernör i Finland och befälhafvare öfver trupperna därstädes, tillträdde icke denna befattning utan förblef såsom generalguvernör i Bremen; C. v. Bonsdorff i Hist. ark. XII, sid. 372. Axel Julius De la Gardie utsågs den 10 december 1674 att i hans frånvaro föra befälet öfver den finska militien i Finland och Ingermanland. De la Gardie skulle framför allt hafva ett uppmärksamt öga på Ryssland, från hvilket håll man befarade en brytning. Riksreg.

der armarne" genom att utrusta ryttare till ett antal af 165 för prästerskapet i Åbo stift och 80 för prästerskapet i Viborgs stift. Borgerskapet, som redan förut utom andra besvär i likhet med båtsmanshemmanen uppställt fördubbladt antal båtsmän, lofvade att omedelbart ersätta afgången i båtsmanshållet. Bönderne biföllo till att underkasta sig dubbel utskrifning för år 1676, så att äfven det följande årets manskap omedelbart skulle utgå, men förbehöllo sig, att ingen utskrifning skulle anställas 1677.

Några dagar senare, i medlet af september, hölls i staden Koporie under ledning af generalguvernören Johan Jakob Taube landtdag för Ingermanland och Kexholms län, hvarvid emot vanligheten icke blott adelsmän, utan äfven ofrälse deltogo. Här voro blickarna nästan uteslutande fästa på hembygdens försvar mot Ryssland, hvars hotande språk ingaf fruktan för ett plötsligt angrepp. I händelse kriget med detta land bröte ut, lofvade adelsmännen att mangrant till häst gå i fält med sina tjänare, medan bönderne voro villiga att såsom landsstorm hvar sjätte eller tionde man rycka ut mot fienden. Det var första gången, som denna befolkning erbjöd sig att försvara gränsen. En känsla af patriotism, ehuru måhända ännu af lokal art, började spira upp i dessa fjärran nejder.

Det förbehåll den finska allmogen gjort att för år 1677 gå fri från utskrifning blef icke godkändt af regeringen, som tvärtom redan under våren 1677 började yrka på uppställande af nytt manskap i Finland. I ett bref till landshöfdingarne af den 25 april medgaf riksrådet visserligen, att hvad som vid 1676 års landtdag blifvit beviljadt redan var fullgjordt, men uppmanade dem tillika att länsvis sammankalla ständen och föreställa dem, att rikets nöd kräfde förnyade ansträngningar. Om möjligt borde de söka genomdrifva en utskrifning af hvar sjätte man efter gårdtalet, i likhet med hvad i Sverige för detta år utgått. För att denna anhållan icke skulle förefalla alltför obillig, lofvade riksrådet att det manskap, som nu komme att uppställas, icke skulle föras ur landet, utan få kvarblifva till dess försvar och att det, när faran var förbi, skulle erhålla afsked från krigstjänsten. I skarpare ordalag yttrade sig konungen själf i

ett bref af den 9 maj om samma sak. „Det är oss“, skref han, „intet mycket angenämt att förnimma det för innevarande år öfver edert län ingen utskrifning är anställd; och som vi intet kunna veta, att några skäl eder skole hafva kunnat föranlåta till att häruti sätta vår tjänst tillbaka . . ., är härmed till eder vår nådiga vilja och befallning att i oförsumligen en utskrifning på sätt och vis som annorstädes i vårt rike skedt är anställen“. Till följd häraf sammankallade landshöfdingarne i slutet af maj och början af juni landskapsmöten, vid hvilka dock endast representanter för adeln och bönderne, såsom de stånd, på hvilka krigsbördan främst hvilade, voro närvarande; adelsmännen, hvilka till största delen voro frånvarande i kriget, företräddes med få undantag af sina godsförvaltare. Landshöfdingarne rönte ej ringa motstånd, i synnerhet af bönderne, hvilka med öfverraskning funno sig besvikna i sitt hopp om befrielse, men utverkade dock i hufvudsak bifall till hvad regeringen önskade. I Åbo, där adelsmän och bönder sammanträdde 26—28 maj, förbundo de sig att låta utskrifva en man af hvart sjätte hemman, hvarvid hela och halfva hemman skulle räknas lika, men fjärdedels- eller mindre hemman räknas för halfva. Var dock faran så stor, att detta icke gjorde till fylles, så voro de redobogne att man ur huset komma konungen och det kära fäderneslandet till hjälp samt våga lif och blod för dess försvar, ett löfte, som afsåg den fara, som hotade från Ryssland. I Helsingfors fattades den 12 juni ett likartadt beslut. I Viborg, där möte hölls den 8—9 juni, lofvades utskrifning efter persontalet, men icke mera än hvar tionde man af adelns bönder och hvar åttonde af öfriga. I Österbotten, där de adliga förläningarna numera voro så godt som fullständigt indragna, sammankallade landshöfding Didrich Wrangel representanter för allmogen till möte i Korsholm den 25 maj. Här röjde sig ännu större misstämning än annorstädes. De fåtaligt närvarande allmogemännen klagade öfver missväxt, fattigdom och sjukdomar och läto icke förmå sig att bevilja mera än hvar tionde man efter persontalet. Detta resultat tillfredsställde dock icke regeringen, hvarför Wrangel måste öppna nya underhandlingar. Han sammankallade representanter för de skilda fögderierna i Korsholm

och Pyhäjoki och genomdref med användande af all sin myndighet, att hvar sjätte man beviljades [1]).

Dessa möten äro märkliga såsom de sista provinciallandtdagar, som blifvit hållna i Finland. Under de närmast följande åren kommo sådana sammanträden icke i fråga, emedan ständerna vid allmän riksdag i Halmstad 1678 beviljade utskrifningar för åren 1678—1680; och under följande tider gjorde styrelsens fortgående centralisation dem obehöfliga. — Det löfte, som regeringen 1677 gifvit om de finska truppernas uppställande till eget lands försvar uppfylldes icke, i det att större delen af manskapet drogs till krigets hufvudskådeplatser.

Emellertid fortgick kriget under likartade växlingar som förut. Flottan under Henrik Horn led 1677 ett nederlag i Kiögebugt, men till lands behöllo svenskarne under konungens ledning öfvervikten. Sedan de den 14 juli 1677 segrat vid Landskrona, drogo sig danskarne tillbaka i ett befäst läger vid Helsingborg. Numera hade Ryssland afstått från sina krigiska afsikter, hvarför man kunde skrida till att förverkliga en plan, som länge varit ifrågasatt, nämligen att från Liffland angripa kurfursten af Brandenburg i hans egna besittningar. Därvid kommo, såsom vanligen vid alla krigiska företag på denna sida, i främsta rummet finska stridskrafter till användning. En armé af 7—8,000 man, bland hvilka öfver hälften voro finnar, uppställdes i Liffland och bröt mot slutet af 1678 under fältmarskalken Henrik Horn in i Ost-Preussen. Detta företag beredde dock riket hvarken ära eller fördel. Trupperna voro illa utrustade och hindrades i sin frammarsch genom dålig väderlek; därjämte uteblef det understöd af polackerne man väntat. Staden Tilsit eröfrades, hvarefter Horn och hans trupper ryckte fram på vägen till Königsberg. Men snart såg sig Horn, underrättad om att kurfursten Fredrik Vilhelm nalkades med en be-

---

[1]) Handlingar rörande provincialmötena ingå i landshöfdingarnes skrifvelser till regeringen. Utom hvad å riksdagar och möten beviljades, uppsatte ryttarbönderne oaflåtligt under krigstid ryttare och hästar i de afgångnas ställe; likaså kompletterades ständigt afgången i båtsmanshållet. Jmfr C. v. Bonsdorff: *Landskapsmöten i Finland på 1670-talet,* Hist. ark. XI, sid. 246 ff.

tydlig truppstyrka, tvungen att återvända och drog, tätt förföljd af fienden, under stora förluster tillbaka till Riga. Detta olyckliga fälttåg var det sista under krigets lopp. Fredsunderhandlingarna voro nämligen redan i gång och ledde till ett för Sverige fördelaktigare resultat, än man hade kunnat vänta. Ludvig XIV, för hvars skull Sverige underkastat sig krigets olyckor, var mån om att skydda sin bundsförvant för större förluster och utverkade, att Sverige i fredssluten i S:t Germain och Lund 1679 återfick hela sitt forna område, med undantag af några distrikt öster om Oders mynning.

Medan kriget sålunda icke ledde till märkliga territoriella förändringar, inverkade det däremot på det mest afgörande sätt på Sveriges inre statsskick. Under fälttågen blef konungen van att regera på egen hand, biträdd af sina enskilda rådgifvare, medan riksrådet alltmer sköts åt sidan. Såsom den, hvilken främst underblåste konungens böjelse för självstyrelse, nämnes den kraftfulle Johan Gyllenstierna, vid hvars död i juni 1680 planen för en kommande statshvälfning redan torde varit uppgjord. Folkets önskningar kommo därvid konungens till mötes. Man skyllde de olyckor riket genomgått på aristokratiens planlösa ledning af Sveriges yttre och inre politik, medan rikets räddning tillskrefs konungens mod, klokhet och fosterlandskärlek. I ifvern att utvidga konungamakten på högadelns bekostnad betänkte man icke, att rådsaristokratiens och högadelns fall skulle bringa den fäderneärfda folkfriheten i fara genom att tillintetgöra den klass, som hittills utgjort ett värn mot konungamaktens godtycke.

Vid riksdagen i Stockholm i oktober och november 1680 kommo dessa planer till verkställighet. Till landtmarskalk utsåg konungen Herman Flemings son Klas Fleming, som af sin fader fått i arf hängifvenheten för konungamakten och nitet för reduktionen samt ej mindre än fadern var en oböjligt kraftfull karakter. Under dennes ledning och under hemlig påtryckning af konungen grep riksdagen raskt i med kampen mot högadeln. Med anledning af konungens proposition, som begärde nödiga medel att sätta försvarsverket till lands och sjöss i skick och ordna rikets förfallna drätselverk, framkastades af en af konungens förtrogne, Hans Wacht-

meister, förslaget att kräfva räkenskap af de vordna riksförmyndarne, hvarefter en s. k. stor kommission af 36 personer tillsattes för att fälla dom öfver dem. Den räfst, som nu begynte, utsträcktes till alla de familjer, hvilka under förmyndartiden haft medlemmar i riksrådet, och bragte en mängd af dem till ekonomisk ruin. Omedelbart därefter återupptogs ett förslag, som redan vid riksdagen i Halmstad 1678 blifvit väckt, men då förfallit, att en ny reduktion, vidsträcktare än den gamla, som ännu icke blifvit afslutad, skulle företagas. Bondeståndet gick därvid i spetsen, understödt af de tvenne andra ofrälse stånden, medan adeln, söndrad inom sig och svagt understödd af riksrådet, gaf vika. I riksdagsbeslutet af den 22 november fastställdes, att alla gref- och friherreskap skulle återgå till kronan med 1681 års ränta äfvensom alla kungsgårdar, sätes- och ladugårdar samt alla Norrköpings beslutsgods, som gåfvo mera än 600 d. s. m. i ränta [1]). Dessa åtgärder åtföljdes af en väsentlig utvidgning af konungens myndighet. Konungen frågade nämligen ständerna huruvida han vore bunden af 1634 års regeringsform och 1660 års tillägg till densamma samt huruvida han borde styra riket med riksens råds råde, hvartill ständerna svarade, att konungen icke vore pliktig att följa någon regeringsform, utan endast Sveriges lag och laga stadgar samt att han endast, när han så behagade, skulle meddela sig med riksrådet; ej heller visste de att riksrådet kunde betraktas såsom en medlare mellan konung och folk eller såsom ett femte stånd i riket. Genom denna förklaring beröfvades riksrådet den ställning såsom folkets ständiga företrädare vid tronen det sedan medeltiden innehaft och förvandlades till en tillfälligt sammankallad korporation, hvars yttranden hade ringa kraft. 1682 förklarade konungen, att rådsherrarne icke vidare skulle benämnas rikets råd, utan kungliga råd och

---

[1]) Med anledning af detta beslut, som ikläddes formen af en adlig bevillning, utsåg adeln en reduktionskommission, hvilken under ordförandeskap af Klas Fleming med vidsträckt fullmakt öfvertog hufvuddelen af reduktionsarbetet. Vid sidan däraf fortbestod det gamla reduktionskollegiet, som fortsatte 1655 års räfst. Först 1687 sammanslogos de båda reduktionerna till en enda under ledning af ett antal s. k. reduktionsdeputerade.

kort därefter afskedades flere af de gamla rådsherrarne, medan andra, som voro konungens lydiga verktyg, trädde i deras ställe.

Vid den följande riksdagen, oktober 1682—januari 1683, fullföljdes det verk, som 1680 begynts. Landtmarskalk var Fabian Wrede, förut landshöfding i Viborgs, numera i Uplands län, en man, som vid Klas Flemings sida verkade såsom en af reduktionens och enväldets ifrigaste anhängare. Äfven nu var konungens anhållan om ökade medel till bestridande af kronans behof utgångspunkten, som gaf de ofrälse stånden anledning att föreslå, att reduktionen skulle utsträckas äfven till de mindre förläningarna, hvilka 1680 blifvit undantagna. Sedan adeln förgäfves kämpat däremot, afgåfvo ständerna en förklaring om att konungen enligt landslagen ägde rätt att efter behag gifva och återtaga förläningar, hvarigenom reduktionen, som förut ansetts bero af ständerna, blef konungens ensak. Tillika gåfvo ständerna konungadömet en ny tillökning i makt. På konungens fråga huruvida han ägde att utan ständernas medverkan göra lag, stadgar, plakat, reglementen och förordningar, svarade de nämligen att icke blott detta, hvilket utgjorde hvad man senare benämnt den administrativa lagstiftningen, tillkom konungen, utan att han äfven ägde att ändra, förklara och förbättra den allmänna lagen; ständerna bådo endast att de däraf skulle få del. Härigenom var hela den lagstiftande makten lämnad i konungens hand. Ständerna kallades numera K. Maj:ts ständer.

Såsom en definition af enväldet, sådant det under Karl XI:s tid gestaltade sig, har man ansett ett yttrande, som afgafs af ständerna vid 1693 års riksdag, att konungen skulle vara „en envålds allom bjudande och rådande suverän konung, den ingen på jorden är för dess aktioner responsabel, utan har makt och våld, efter sitt behag och som en kristlig konung att styra och regera sitt rike“. Vid denna riksdag medgåfvo ständerna till och med en inskränkning i beskattningsrätten genom att tillåta konungen att i händelse af krig utan deras hörande uppnegociera penningmedel till så stort belopp, som nödvändigheten fordrade, förbindande sig att efter vunnen fred återbetala dem. I öfrigt blef dock beskatt-

ningsrätten okränkt och hindrade i förening med den lagbundna ordning, som rådde i rättsväsendet, samt ämbetsverkens fasta organisation den absoluta monarkien att öfvergå till despotiskt godtycke.

Den makt, som sålunda tillfallit Karl XI, begagnade han plikttroget till att främja rikets bästa. Hans allvar öfvergick till hårdhet och orättvisa i den ytterlighet, hvartill han dref förmyndarräfsten och reduktionen, men å andra sidan användes de medel, som vunnos, med klok insikt för befästande af statens ordning och trygghet. På en mängd områden lades slutstenen till den samhällsbyggnad, som hade börjats under Karl IX:s och Gustaf II Adolfs dagar.

Hufvudvillkoret för detta organisationsarbete var reduktionen, som under årens lopp alltmer ingrep i samhällets hela utveckling. En på reduktionshandlingarna grundad speciell framställning af Karl XI:s reduktion har ännu icke blifvit skrifven, och vi måste därför inskränka oss till att meddela några detaljer rörande reduktionen i Finland och i Kexholms län.

Äfven under kriget hade indragningen af fjärdeparterna, militiehemmanen och de omistande godsen fortgått, så att denna del af reduktionen i det närmaste var afslutad, då 1680 års riksdagsbeslut gaf ny fart åt reduktionsverket. I främsta rummet återkallades i enlighet med detsamma gref- och friherreskapen. Redan den 26 mars 1681 kunde landshöfdingen i Åbo, Harald Oxe, berätta att han reducerat Vasaborgs och Björneborgs grefskap äfvensom Kimito, Korpo och Lempälä friherreskap samt Kumo kungsgård; Loimijoki friherreskap undergick någon tid senare samma öde. Den 18 februari 1681 blef Raseborgs grefskap, som i mera än hundratjugu års tid med några afbrott tillhört familjen Leijonhufvud, indraget af landshöfdingen i Helsingfors, Axel Rosenhane. Björkö socken i Viborgs län och Kajana län med Salo socken återkallades genom reduktionskommissionens beslut af den 21 april och 6 oktober 1681; likaså återföllo Brahes förläningar i Savolaks: Kuopio och Idensalmi socknar. De i Finland sålunda indragna gref- och friherreskapen gåfvo in summa inemot 57,000 d. s. m. i årlig ränta. I Kexholms län, där en särskild kommission var verksam,

uppsköts det slutliga afgörandet till den 25 september 1682, då genom kunglig resolution alla där belägna gref- och friherreskap med 1681 års ränta förklarades hemfallna till kronan. Pielisjärvi pogost torde blifvit indraget i förbindelse med de öfriga Braheska godsen.

Sålunda försvunno dessa furstliga besittningar, hvilka, bildade efter utländskt, feodalt mönster, aldrig fullt slagit rot i det svenska samhällsskicket. Indragningen hälsades af allmogen i Finland, som befriades från de besvär „herrskapen" ålagt sina underhafvande, med glädje. „Allmogen har", skref Harald Oxe, „på det högsta gladt sig öfver den förordningen, i synnerhet de, som af deras herrskaper härtills hafva varit något hårdt handterade." I Kexholms län gestaltade sig däremot förhållandet annorlunda. Medan de indragna godsen i Finland kommo omedelbart under kronan och således betraktades såsom vanliga krono- eller skattehemman, bibehöllos nämligen de stora godskomplexerna i Kexholms län obrutna. De förvaltades i början af kronans inspektorer, men öfverlämnades 1684 åt arrendatorer, hvilka enligt ingångna kontrakt uppburo räntorna och åt kronan betalade viss afgift. Från sätesgårdarna eller „hoflägren" utöfvade arrendatorerne ett välde likartadt med de forna adliga förvaltarnes; ej sällan behandlade de till och med bönderne med ännu större hårdhet än desse. Sålunda fann den svenska styrelsen nu lika litet som förr utvägar att bereda befolkningen i detta vidsträckta område en säker och tryggad ställning.

Ett af de territorier, hvilkas innehafvande varit förenadt med friherrlig titel, indrogs icke, Wredeättens donation Elimä. Reduktionen var där redan delvis genomförd, men 1682 utverkade landshöfding Fabian Wrede genom sitt mäktiga inflytande en resolution, däri konungen erinrade om att den förste innehafvaren af donationen uppoffrat sitt eget lif för att frälsa Karl IX:s, „hvilken aktion icke allenast i alla tider utan ock hos alla konungar förtjänar både nåd och beröm", hvarför han stadfäste Fabian Wrede och hans efterkommande i besittningen af „samma hans förfäders väl förtjänte och dyrt förvärfvade gåfva till evärdeliga tider, så att ingen må eller skall i någon måtto, under hvarjehanda sken och

pretext däruti tillfoga honom och dem det ringaste hinder och men" [1]). Donationen upprätthölls således till den större del som ännu var öfrig, men familjen Wrede, som, såsom vi förut nämnt, aldrig innehaft området med friherrliga privilegier, förlorade senare rätten att bära titeln „friherrar till Elimä" [2]). Underrättelsen om denna stadfästelse var ett hårdt slag för bönderne i Elimä och i synnerhet för ett antal hemmansåbor, som länge, ehuru förgäfves, klagat öfver att de med orätt blifvit beröfvade sin bördsrätt och förvandlade till adliga landbönder. Missnöjet kom snart till öppet utbrott. I början af 1685 gjorde Elimäbönderne myteri, vägrade att utgöra sina utskylder och dagsverken samt motsatte sig med våld kronobetjäningens försök att bringa dem till lydnad. För att kväfva dessa oroligheter, hvilka utbredde sig äfven till general Fersens närbelägna gods, gaf konungen befallning att med militärmakt låta gripa de mest genstäfviga och föra dem till Viborgs slott, där de med arbete på slottsvallarna skulle försona sitt brott. Detta stränga förfarande kväfde dock icke upprorsandan, ty följande år 1686 inträffade nya oroligheter; till och med vågade några af bönderne sig till Stockholm, där de inlämnade en klagoskrift till konungen. Detta steg lände dem dock till föga fromma, ty konungen befallde att de, som inlämnat skriften, skulle efterslås och befordras till välförtjänt straff, medan de öfriga skulle behandlas efter lag och förordningar [3]). Det är säll-

[1]) Riksreg. 7 januari 1682; tvenne senare konfirmationer af 29 jan. och 28 febr. 1683 till förmån för samme Fabian Wrede och hans bror Gustaf Johan Wrede äfvensom deras kusin, löjtnanten Fabian Wrede, äro införda hos V. G. Lagus: *Finska adelns gods och ätter*, Helsingfors 1860, sid. 392 ff. Åtskilliga af de till Wredeättens donation hörande godsen indrogos dels med 1674, dels med 1681 års räntor redan förrän benådningarna af 1682 och följande år skedde, näml. godsen i Filppula, Ummeljoki, Rausila, Joensuu, Teutkoski och Rattula byar i Elimä samt delvis i Kimoböle by i Lappträsk. Reduktionen blef i afseende å dessa gods bestående, medan familjen Wrede på grund af benådningarna förblef i orubbad besittning af de öfriga talrikare godsen. Medd. af prof., friherre R. A. Wrede.

[2]) 1688 förbjöd nämligen Karl XI grefvar och friherrar att i sina titlar fortfarande bära sina forna läns namn.

[3]) Riksreg. d. 30 mars 1685 och 11 december 1686.

samt att se adelsväldets nedbrytare Karl XI sålunda i ett enskildt fall åtaga sig det adliga husbondeväldets sak, och man kan icke värja sig för intrycket att han häri nog mycket såg sin gunstling Fabian Wrede till godo. De sin bördsrätt beröfvade bönderne i Elimä lefde emellertid fortfarande i hoppet att återvinna hvad de förlorat; ännu nittio år senare utbröto i dessa trakter oroligheter, hvilka vi längre fram skola omtala [1]).

Medan gref- och friherreskapen icke beredde reduktionskommissionen stora svårigheter, emedan deras privilegiebref voro klara och oförtydbara, var däremot reduktionen af de kungliga sätes- och ladugårdarna samt Norrköpings beslutsgodsen förbunden med hvarjehanda långvariga undersökningar, hvarför i Finland endast några tusen d. s. m. ränta återkallats, då reduktionen genom 1683 års riksdagsbeslut erhöll en större omfattning; numera skulle enligt en af konungen utfärdad stadga alla gods, som från äldsta tider tillhört kronan, återgå. För att denna vidsträckta indragning snabbare skulle försiggå tillsattes kommissarier, hvilka ägde att i förening med landshöfdingarne i de skilda landsorterna anställa rannsakningar och med vidsträckt fullmakt påskynda reduktionsarbetet. Kommissarier för de tre södra länen i Finland blefvo vicepresidenten i Åbo hofrätt Gustaf Grass och lagmannen Johan Creutz; i Österbotten, där reduktionen i allt väsentligt redan var afslutad, skulle landshöfding Didrich Wrangel lägga slutlig hand vid verket. Därefter drefs reduktionen i Finland med sådan ifver, att den 1687 nästan var slutförd. Enligt en detta år till regeringen afgifven summarisk redogörelse för hvad 1680 och 1683 års reduktioner gifvit kronan i behållning, hade i Åbo och Björne-

[1]) Jokkis stora godskomplex, som under seklets början blifvit donerad åt riksrådet och skattmästaren Jesper Mattsson Krus och innehades af hans arfvingar, reducerades på 1680-talet. Men innehafvarne utverkade ett byte, hvarigenom godset mot vederlag till kronan förblef i släktens ägo, och därutöfver lyckades de, bland dem reduktionens främste förkämpe kammarpresidenten Klas Fleming och landshöfding Fabian Wrede, vinna kungligt begifvande till att behålla äfven vederlaget för sin lifstid. Här liksom i Elimä föranleddes genom att reduktionen icke fullföljdes tvister om böndernes bördsrätt med åtföljande långvariga processer. Jmfr Hist. ark. XVI, sid. 32.

rgs län blifvit reducerade gods till 109,328 d. s. m. årlig
nta, i Nylands och Tavastehus' län till 68,059 d. s. m., i
borgs län till 16,000 d. s. m. och i Österbotten Brahes do-
tion, som gaf 4,442 d. s. m. Hela beloppet för Finland
g således till 197,829 d. s. m. För Ingermanland och Kex-
lms län uppgafs det till 188,174 d. s. m. I Sveriges gamla
vinser hade reduktionen inbringat föga mera än dessa
nmor sammanlagda, 391,816 d. s. m., medan i hela riket,
forna danska landskapen, Östersjöprovinserna och de tyska
vinserna inbegripna, 1,609,608 d. s. m. årlig ränta influtit.
ssutom hade så i Finland som annorstädes åtskilliga hem-
n, hvilkas ränta icke var upptagen i jordböckerna, blifvit
lucerade.

Därefter inträdde reduktionen i sitt mest förhatliga sta-
m, då konungen, lysten att ytterligare öka kronans vinst,
era än ett fall öfverskred de gränser, som bort trygga
enskilda äganderätten, i det att längesedan med kronan
ångna köpeaftal underkastades ny granskning, pantkon-
kt ryggades m. m. Till och med till präste- och borgar-
nden utsträcktes indragningarna. För Finland voro dessa
uktioner af mindre betydelse. Under åren 1689—1693
rkallades endast 9,207 d. s. m. och under de följande åren
och med 1697 11,303 d. s. m. Lägga vi dessa summor
ofvanstående för 1687, få vi en slutsumma af 218,339
s. m. Statens vinst af 1655 års reduktion och reduktio-
i Kexholms län kan icke ens närmelsevis angifvas.

Ännu märkligare än reduktionens ekonomiska resultat
o dess sociala följder. Adeln, som gynnad af omständig-
erna vunnit en makt, hvilken hotat alla de ofrälse stån-
och nära nog försänkt bondeståndet i lifegenskap, hade
ett slag, från hvilket han aldrig skulle återhämta sig.
ndeståndet reste sig ånyo och vann med tiden ett allt
rre inflytande i det offentliga lifvet. För Finland var re-
ktionen i socialt hänseende särskildt viktig. De mäktiga
mmande donationsinnehafvarne, hvilka till stor del icke
varit fästa vid sina besittningar genom de band, som
ngå ur kärleken till födelsebygden, blefvo beröfvade sina
råden. Därjämte blefvo de släkter, som sedan det före-
nde århundradet varit ledande inom den inhemska finska

jordböckerna, som de sedermera bibehållit. Tillika försiggick en revision af den 1640 inrättade båtsmansroteringen, hvarvid antalet båtsmanshemman betydligt minskades, i det att endast en sträcka af en half mil längs kusten därtill anslogs [1]).

Då indelningen var afslutad, utgjordes det finska rytteriet, förutom adelsfanan, af 3,000 man, 1,000 på hvarje af Åbo, Nylands och Viborgs regementen. De gamla dragonregementena afskaffades, men senare återupptogs den af Karl XI:s förmyndare med lifligt intresse omfattade tanken att använda ödeshemmanen till rytteriets förstärkande. Öfverstlöjtnant Nils Grotenfelt åtog sig nämligen 1686 att på ödeshemmanen i Viborgs och Nyslotts län upprätta två kompanier dragoner om tillsamman 300 man. Detta företag hade dock samma utgång som föregående likartade. Hemmanen voro för svaga att upprätthålla dragonrustningen och gåfvos senare till fyllnad åt kavalleriregementena.

Medan det mödosamma arbetet med indelningsverket fortgick, hade man skridit till en ej mindre omfattande reform i fotregementenas organisation. Utskrifningarna skulle bortfalla; soldathemmanen skulle förenas till rotar, hvilka i likhet med båtsmansrotarna ständigt skulle hålla ett visst antal soldater till kronans tjänst; slutligen skulle soldaterna af rotarna förses med torp till bostad och underhåll. Syftemålet med den nya organisationen, hvilken erhöll benämningen fasta knektehållet eller ständiga roteringen, var att på en gång främja kronans fördel genom upprätthållande af en i krig och fred ständigt lika stark, stående krigsmakt och tillmötesgå allmogens önskningar genom de fruktade utskrifningarnas afskaffande. Medan frälsets bönder deltagit i utskrifningarna endast till hälften mot krono- och skattebönder, blefvo de numera i roteringen likställda med dessa. Viborgs län var ett af de första, där det ständiga knektehållet, som här med afseende å allmogens stora obenägenhet för utskrifningarna syntes särskildt maktpåliggande, genomfördes. Redan 1681—1682 öfverenskom nämligen Karl Falkenberg där-

---

[1]) År 1682 upphörde de finska städerna enligt med kronan ingången öfverenskommelse att uppställa båtsmän och erlade i stället en årlig vakansafgift.

m med bönderne i sitt höfdingedöme, hvarvid desse ehuru cke utan svårighet gingo in på att uppställa en knekt för medeltal fyra gårdar. Sedermera framlades förslaget inför ständerna vid 1682 års riksdag och vann deras bifall. Likväl ansåg man sig icke kunna skrida till verket, innan allmogen i de skilda landskapen blifvit vidtalad och genom kontrakt med kronan förbundit sig till roteringens upprätthållande. Riksdagsrepresentanterne för Åbo, Helsingfors och Vasa län visade sig, afskräckta af fruktan för soldattorpen, hvilkas anläggande innebar en ny kännbar börda [1]), ovilliga och svarade undvikande, att de „frambättre", såvida de hemmavarande medbröderne så godt funne, ville anhålla om tillstånd till inrättande af det ständiga knektehållet. Men under de följande åren bröts motståndet af landshöfdingarne, som inför allmogen utvecklade konungens afsikter och ingåfvo förtroende för dem. Under sommaren 1684 berättade landshöfdingen i Åbo, Lorentz Creutz d. y., att „allmogen med största längtan och åtrå emottagit det vissa knektehållet"; man hade endast förbehållit sig att det antal hemman, som förenade sig att hålla en soldat, med afseende å landets genom missväxt och andra olyckor utarmade tillstånd skulle blifva större än i Sverige. I början af 1685 kunde landshöfdingen i Helsingfors, Axel Rosenhane, meddela detsamma. Konungen fastställde numera att de i de tre södra finska länen stående sex fotregementena skulle roteras till 1,000 man hvarje, således tillsammans 6,000 man, ett antal, som först syntes landshöfdingarne alltför stort i förhållande till hemmanen, men som dock slutligen uppnåddes, sedan nyupptagna ödeshemman, forna båtsmanshemman m. m. blifvit indragna i roteringen. År 1692 uppgjorde Lorentz Creutz d. y. i förening med landshöfdingen i Helsingfors, Karl Bonde, och landshöfdingen i Viborg, Anders Lindhjelm, ett gemensamt roteringsprojekt, enligt hvilket i Åbo och Helsingfors höfdingedömen två eller tre hemman, men i Viborgs höfdingedöme, där hemmanen voro svagare, tre eller fyra skulle förenas till en rote; dock kunde Viborgs län icke

[1]) Torpen skulle bestå af en stuga, ett spannland åker, en kåltäppa samt en liten hage eller ett ängstycke om två lass hö.

uppställa det fulla antalet af 2,000 man, hvarför en del af den rotering, som bort falla på dess andel, skulle öfvertagas af de öfriga länen [1]). Sedan detta förslag i augusti 1693 blifvit godkändt, skred man till slutliga åtgärder. Åren 1694 och 1695 företogo landshöfdingarne resor i sina län, sammankallade jordägarne och uppläste förslag till roteringskontrakt, hvilka underskrefvos af utsedda sockenmän. Endast i Savolaks gjordes något motstånd, emedan den föregående öfverenskommelsen af 1681 fastställt lindrigare villkor än hvad regeringen nu påyrkade, men äfven där gaf man snart vika. Sedan kontrakten blifvit slutligt stadfästa af regeringen, genomfördes roteregleringen under de närmast följande åren i de tre södra länen och var vid slutet af Karl XI:s regering afslutad.

Landshöfdingarne uttrycka sin glädje öfver det „nyttiga" knektehållet, som de finna för allmogen vida förmånligare än de förra tryckande utskrifningarna. Af spridda drag i deras berättelser framgår dock, att bönderne endast med stor betänksamhet och under stark påtryckning läto förmå sig till bifall. Detta bör icke heller förvåna, ty knektekontrakten ålade dem betydande utgifter genom förbindelsen att upprätta torp, lega soldater samt förse dem med kost och skjuts till öfningsmötena och med släpekläder till dagligt bruk. Men den nya inrättningen blef folket kär, i samma mån som den sammanväxte med dess vanor och åskådningssätt. Att den i längden blef för landet synnerligen förmånlig kan icke betviflas. Den indelte soldaten, som icke utkallades till fördärflig garnisonstjänst, utan kvarstannade i hembygden såsom torpare och arbetare, var i fred en verksam och oftast aktad deltagare i det fortgående odlingsarbetet och i krig i hög grad ägnad att försvara hembygden, vid hvilken han genom mångfaldiga band var fäst. Från militärisk synpunkt har blifvit anmärkt, att roteringen, som fastställde regementenas numerär till ett för alltid bestämdt tal, i saknad af reserv icke tillät deras förstärkande i krigstid.

I Österbotten tog roteringsfrågan uppskof för femtio år framåt till följd af allmogens bestämda motstånd. Redan den

[1]) Gahm-Persson: *Kongl. stadgar ang. Svea rikes landt-militie* III, sid. 325.

16 mars 1681 höll landshöfding Didrik Wrangel i Salo möte med allmogen för att inverka på densamma, men bönderne vägrade och insände till konungen en böneskrift, däri de betonade att det folkfattiga landskapet icke kunde åtaga sig att ständigt hålla sitt regemente vid samma styrka och att, i händelse det i krig blefve förstördt, omedelbart ställa det upp ånyo. Hellre ville de förblifva vid de gamla utskrifningarna. Denna anhållan vann konungens bifall [1]) och Österbottens regemente, den enda trupp landskapet uppställde, förblef därför förlagdt i fästningsgarnison och hölls genom utskrifningar vid en styrka af 1,200 man. Först sedan regementet efter stora ofreden länge varit inkomplett, men regeringen beslutit att genom utskrifning omedelbart bringa det till dess fulla styrka, läto de österbottniska socknarna förmå sig till rotering. Deras knektekontrakt, som stadfästes 1733, lade slutstenen till det svenska roteringsverket [2]).

I Kajana län fick försvarsväsendet en ännu mera afvikande gestaltning. Den glesa befolkningen i denna landsdel, där marken var oskiftad och odlingen föga framskriden, saknade icke krigiska anlag, men var mera böjd för de djärfva partigängarfejder, som fördes med gränsborne i Ryssland, än för regelbunden krigstjänst. Den befrielse från utskrifningar, som Per Brahe utverkat (sid. 508), hade bönderne betraktat såsom ett dyrbart privilegium, hvilket så mycket mindre borde dem fråntagas, som de manhaftigt försvarat sig under kriget 1656—1657. Vid utskrifningarna 1676—1678 flydde de vapenföra invånarne nästan mangrant, så att endast präster och tjänstemän infunno sig å utskrifningsplatserna. Att under sådana förhållanden fortfarande anställa utskrifningar syntes fullkomligt onyttigt, och landshöfding Wrangel föreslog därför redan nu befrielse på lämpliga villkor. Sedan han med konungens tillåtelse ytterligare underhandlat med bönderne, affattades den 10 mars 1681 en öfverenskommelse, som i januari 1683 slutligt stadfästes, hvarigenom allmogen mot löfte om befrielse från krigstjänst och utskrifningar förband sig att erlägga en lindrig afgift,

[1]) Gahm-Persson: *Kongl. stadgar* I, sid. 214, k. bref af 11 jan. 1683.

[2]) För tillgången därvid har förf. redogjort i *Bidrag till Finlands inre historia 1721—1731,* sid. 123, ak. diss., Helsingfors 1875.

att efter yttersta krafter försvara sin gräns och sitt land att ständigt hålla Kajana fästning, som var „liksom lås och nyckel för Norrland och storfurstendömet Finland" vid makt samt att i krigstid gifva 150 man till dess försvar [1]. Det 150 man starka Kajana kompaniet inöfvades därefter regelbundet under en särskild kaptens ledning.

Under Karl XI:s sista år utgjordes Finlands armé, Kajana kompani och finska adelsfanan oberäknade, af 3,000 man kavalleri och 7,200 man infanteri eller något mer än fjärde delen af rikets hela indelta armé, som, kavalleri och infanteri sammanräknade, steg till omkring 38,000 man [2]. Denna styrka, som var lägre än den styrka Finland under de föregående stora krigen uppställt, öfversteg icke hvad landet med dess dåvarande befolkning af omkr. 450,000 personer kunde bära. — I Kexholms län förblef allmogen befriad från all vapenskyldighet.

Liksom i arméns organisation, så sökte Karl XI äfven i öfrigt i statens och kyrkans förvaltning införa en fast ordning, som länge skulle äga bestånd. Högre ämbetsmän, som icke motsvarade hans fordringar, måste inom kort draga sig tillbaka. Så blef landshöfdingen i Åbo, Harald Oxe, som af Karl Falkenberg anklagats för oriktigt förfarande vid utskrifningarna och andra tjänstefel, tvungen att taga afsked. Fogdar, häradsskrifvare och andra uppbördsmän fingo nu liksom under Karl den IX:s tid ej sällan med fängelse plikta för visad försumlighet. År 1687 sutto tvenne fogdar och en regementsskrifvare i fängsligt förvar på Åbo slott. Dock klagades ännu under konungens sista år öfver fogdars, häradsskrifvares och länsmäns olagliga uppbörder, skjutsningar m. m., hvilket, om äfven klagomålens befogenhet vid anställda rannsakningar icke kunde bevisas, dock vittnar om att missbruken icke blifvit fullt utrotade.

Ordningen inom rättsväsendet förbättrades genom att Karl XI i en resolution af 1680 förbjöd lagmän och häradshöf-

[1]) Kontraktet är tryckt hos Gahm-Persson: *Kongl. stadgar* I, sid. 215; jmfr K. A. Castrén: *Kertoelmia Kajaanin läänin vaiheista*, sid. 25—27, Helsingfors 1867.

[2]) Dessutom funnos omkring 25,000 man värfvade trupper, som höllos i garnison.

dingar att innehafva andra ämbeten och ålade dem att bo inom sina domsagor, hvarefter dessa tjänster icke mera öfverlämnades åt högt ställda ämbetsmän, hvilka läto dem skötas af lagläsare. — En kyrkolag utfärdades 1686.

En i riksdagsbesvären ständigt återkommande klagan var att prästerne trenne gånger om året företogo uppbördsresor i församlingarna, hvarvid de icke blott fordrade kost och underhåll, utan äfven annars uppburo olagliga afgifter. Detta förbjöds strängt genom förordningar af 1681 och 1694, hvilka i detalj ordnade prästerskapets aflöning.

Den långa fred riket sedan 1679 åtnjöt var välsignelsebringande för det allmänna välståndet, som icke sedan Gustaf Vasas dagar spirat upp med samma kraft som nu. För ödeshemmanens bringande i bruk verkade regeringen icke blott genom att bevilja nyodlarne ökade friheter och förmåner, utan äfven genom att mana såväl landshöfdingar som fogdar till kraftiga ansträngningar. „Den fogde", skref konungen, „som visar sig i sitt fögderi så försumlig att han icke hvart år afskaffar en god del ödesmål, måste hårdt tilltalas, och om han öfvertygas hafva ställt denna sin plikt andre gång ur akt, sättas från tjänsten" [1]. Också minskades ödeshemmanens antal enligt landshöfdingarnes uppgifter år för år. 1683 funnos 1,078 ödeshemman i Åbo och Björneborgs län, men 1688 750 och 1692 endast 280. Sistnämnda år lågo i Nylands län 268 hemman öde, hvilket tyder på en likartad minskning. I Viborgs län, som ännu led af följderna af 1656—1658 års krig och utflyttningarna till Kexholms län och Ingermanland, voro ödeshemmanen talrikast, men äfven där var ett raskt framåtskridande märkbart. I Savolaks funnos 1694 endast 70 ödeshemman. Tillika ökades den odlade arealens vidd genom anläggning af nybyggen, i synnerhet på kronoallmänningarna. Den forna „erämarken", som hittills varit ytterst glest befolkad, blef från denna tid i större utsträckning bebyggd, såsom framgår däraf, att ett stort antal nya kyrkliga församlingar uppkom i norra Satakunta, Tavastland, Savolaks och Österbotten. Nybyggare nedsatte sig till och med i Kuusamo, Kittilä och annorstä-

[1]) Till Harald Oxe den 13 oktober 1681.

des i Lappmarkerna, där de jämte skattefrihet åtnjöto frihet från krigstjänst.

Handelns utveckling hindrades fortfarande genom den reglementerande lagstiftningen. I synnerhet äro tidens handlingar fulla af klagomål öfver tjärhandelskompanierna, hvilka behärskade handeln med Finlands förnämsta exportvara. De finska städernas, i synnerhet Åbo stads, handelsmän klagade öfver att tjärhandeln, som förut varit deras bästa inkomstkälla, drogs till Stockholm, där kompanierna hade sina flesta aktionärer, medan allmogen beskyllde dem för att nedtrycka priserna, så att bonden knappt hade någon fördel af att sälja sin vara [1]). Däremot kämpade skärallmogen med framgång för fri handel och sjöfart. År 1672 fick hvar och en frihet att med egna produkter och på egna fartyg segla till alla orter i riket. Sedermera inskränktes rättigheten till dem som hade egna ägor vid hafsstranden, men detta hindrade icke denna rörelse, hvars medelpunkt var och förblef Stockholm, att skjuta allt raskare fart.

Inom det industriella lifvet är den växande bruksrörelsen anmärkningsvärd. Finlands äldsta bruk är Svartå i Karis socken, som anlades 1616 för att för kronans räkning bearbeta järnmalmen i Ojamo redan af Erik Fleming upptäckta, men sedermera nedlagda järngrufva. Svartå såldes 1644 åt Jakob Wolle, en på många områden verksam affärsman, som äfven anlade Antskogs bruk i Tenala. Från denne öfvergick bruket några år senare till den likaledes såsom en betydande affärsman kände Peter Thorwöst. Under Kristinas regering anlades Billnäs och Fiskars bruk i Pojo samt Fagerviks bruk i Ingo. Det var dock först nu, som bruken, hvilka nästan uteslutande tillgodogjorde svensk malm, fingo en vidsträcktare verkningskrets. Nya anläggningar voro: Orisberg i Storkyro (1676), Kimo i Vörå, Kauttua i Eura, Kirjakkala i Uskela, Tykö och Koskis i Bjerno, Dahl i Kimito, Skogby och Trollshofda i Tenala, Forsby i Perno, Joa i Nykyrka i Viborgs län samt Kärkelä kopparverk i

[1]) Om de växlande öden tjärhandelskompanierna undergingo intill 1715, då monopolet upphörde, se O. Fyhrvalls förut (sid. 502) cit. afh. *Bidrag till den svenska handelslagstiftningens historia* I. *Tjärhandelskompanierna* i Historiskt bibliotek VII. Endast 1682—1689 var tjärhandeln fri.

Karis-Lojo, som hämtade malm från Orijärvi koppargrufva. Lorentz Creutz d. ä. och hans son, Lorentz Creutz d. y. [1]), hvilka bägge började sin bana såsom ämbetsmän i bergskollegium, voro verksamma befodrare af bergs- och bruksrörelsen i Finland. Den senare beredde sig genom Kauttua, Tykö och Kirjakkala bruk ett varaktigt minne [2]). Jämte denna storindustri uppkommo tvenne allmogeindustrier af betydenhet: salpetertillverkningen och skeppsbyggeriet. Salpeterfabrikationen hade under århundradets förra hälft drifvits vid af kronan inrättade salpetersjuderier, men öfverlämnades numera åt allmogen, som undervisad af kronoinstruktörer i synnerhet i Österbotten med framgång ägnade sig åt denna näringsgren. I detta landskap blef samtidigt skeppsbyggandet en indräktig inkomstkälla. Handelshuset Mommorna i Stockholm inrättade redan under förmyndartiden i Pedersöre ett större skeppsbyggeri och sedermera byggdes i denna och närgränsande socknar skepp till stort antal för kronans räkning. Österbottningarnes skicklighet skattades så högt, att regeringen med allmogen i Pedersöre och Kronoby socknar öfverenskom om att i stället för båtsmän erhålla skeppstimmermän, som skulle arbeta vid de stora varfven i Karlskrona.

Denna lyckliga ekonomiska utveckling afbröts genom naturolyckor, som delvis tillintetgjorde frukterna af en hel generations mödor. Dåliga årsväxter voro lika litet då som sedermera sällsynta. Åren 1674—1677 och 1686—1688 räknades öfver hela landet såsom missväxtår. Under våren 1687 steg nöden därhän, att befolkningen i vidsträckta områden hade endast bark och mossa att nära sig af och i stora skaror lämnade hembygderna. Äfven dödsfall till följd af hunger omtalades, men märkligare spår lämnade nöden dock ännu icke. Hårdare voro de pröfningar, som 1695 begynte. På en sträng vinter och vår följde en kall sommar, så att säden ännu icke var mogen, då i september stark köld inträffade,

---

[1]) Lorentz Creutz d. y. föddes 1646, blef 1666 assessor i bergskollegium och utnämndes 1683 till landshöfding i Åbo län, hvilken plats han innehade till sin död 1698.

[2]) Detaljupplysningar om bruksdriften i Finland på Karl XI:s tid finnas i Tekla Hultins ak. diss.: *Historiska upplysningar om bergshandteringen i Finland under svenska tiden* I, sid. 20—72, Helsingfors 1896.

som helt och hållet förstörde grödan. Man anlitade de besparingar, som funnos såväl i kronans förrådsmagasin som hos enskilda. På våren, sedan seglationen begynt, sändes till Finland betydliga spannmålsförråd, som dels utlånades, dels försåldes till billigt pris. Vid höstens inträde voro emellertid dessa tillgångar till största delen förtärda, medan man förgäfves väntade att af årets äring erhålla spannmål till brödföda. Sommaren 1696 var nämligen liksom det föregående årets kall och regnig med tidiga nattfroster. Natten mot den 7 augusti inföll en så stark frost, att råg- och kornaxen om morgonen voro betäckta med tjock is. Natten mot den 23 augusti förstördes hvad som var oskadt af en ännu starkare frost. Nu om någonsin var regeringens hjälp af nöden. Också dröjde icke landshöfdingarne att anropa henne om bistånd. Redan i juni berättade Lorentz Creutz d. y. att ett dåligt år åter förestod, och i oktober bönföll han om understöd. I början af oktober meddelade landshöfding Abraham Cronhjort i Helsingfors, att säd saknades såväl till utsäde som till föda och att ingen fanns, som hade en tunna säd att hjälpa sin nästa med. Likaså gjorde landshöfdingarne Anders Lindhjelm i Viborg och Johan Ehrenskiöld i Österbotten tillståndet i tid bekant i Stockholm. Men olyckligtvis voro kronans spannmålsförråd äfven där uttömda, hvarför det förklarades att all ytterligare hjälpsändning måste uppskjutas till våren, emedan ingen spannmål fanns att tillgå. Endast till Österbotten sändes sent omsider ett fartyg med spannmål, men detta förliste, hvarvid knappt mera än tredje delen af lasten räddades. Under sådana förtviflade förhållanden gick man vintern till mötes. Redan mot slutet af 1696 började befolkningen i Österbotten öfvergifva sina hemman och vandra till Karelen, Ryssland och andra trakter för att få föda. Knappt bättre var tillståndet i Nylands och Tavastehus län, och snart ljödo likartade klagorop från hela landet. Husdjuren förtärdes och därefter återstod intet annat än att gripa till bröd, bakadt af halm och agnar, barkbröd, gräs, missnerötter m. m. Med hungersnöden följde en häftig feber, som skördade ännu talrikare offer. I mars och april 1697 steg nöden till fruktansvärd höjd. Lorentz Creutz berättade att spannmål icke kunde fås till något pris, att fol-

ket hoptals dog af hunger och att många länge lågo obegrafna, emedan de efterlefvande voro alltför svaga att bringa dem i jorden. Hela byar hade blifvit tomma och i ett fögderi hade öfver 5,000 personer under årets lopp aflidit. Från Helsingfors skrefs att folket strömmade till från alla delar af länet för att få hjälp och dog på gator och vägar, så att rum icke mera fanns på kyrkogården. Nöden grep omkring sig inom alla samhällsklasser. Prästerne i Österbotten begärde hjälp af kronan, men fingo det svar, att de borde hjälpa sig själfva. I Helsingfors utdelades korn till bröd kapptals åt soldater, ryttare, rusthållare och ståndspersoner. Det berättades att föräldrar i Paldamo socken förtärt sina barns och barnen sina föräldrars döda kroppar. I förtviflan begingos stölder och våldsbragder på många orter, hvarför landshöfdingarne befarade att den lagliga ordningen icke skulle kunna upprätthållas. Slutligen bröts istäcket, hvarefter de länge väntade spannmålsförsändningarna anlände. Österbotten undsattes med 360 läster spannmål, Åbo och Björneborgs län med 10,000 tunnor samt Nylands och Tavastehus län med lika mycket. Lyckligtvis utföll höstens skörd rikligt, så att den hårda hemsökelsen numera var öfverstånden.

Enligt en äldre uppgift steg de dödas antal från september 1696 till september 1697 i Åbo stift till mera än 60,000 personer [1]). I Nylands och Tavastehus län uppgifvas omkring 28,000 personer hafva aflidit och i Österbotten omkring 19,000. För hela landet torde förlusten, såvidt någon beräkning kan göras, kunna uppskattas till den oerhörda siffran af inemot 100,000, så att folkmängden nedgick från omkr. 450,000 till omkr. 350,000 personer. Samtidigt råkade ett stort antal hemman i ödesmål. Från Kexholms län, där nöden ej mindre rasade, sakna vi alla närmare uppgifter [2]).

Medan sålunda nedslagenhet härskade icke blott i Fin-

---

[1]) Åbo Tidningar 1793 n:ris 38, 39, 40, 42.

[2]) I samband med hungersnöden stodo oroligheter, som 1697 utbröto mellan bönderne i Pielis, Libelits och Kides samt arrendatorerne i dessa socknar, hvarvid Libelits hofläger plundrades. Endast genom militärmakts mellankomst kunde bönderne bringas till stillhet. Hist. ark. VIII, sid. 336, och XI, sid. 258—285.

land, utan äfven i de flesta af rikets öfriga provinser,
des Karl XI:s regering sitt slut. Han afled nämligen
april 1697. Med sträng följdriktighet hade han genomf
väldets grundsatser. Personligen hade han stått mera
mande till Finland än de flesta af våra svenska kom
men den sociala och administrativa ordning, hvars by
under hans regering slutfördes, blef i vårt land best
för en framtid af två århundraden.

5. Karl XII. Stora ofreden.

1697—1721.

Genom en försiktig utrikespolitik hade Karl XI lyckats upprätthålla sitt rikes ställning såsom hufvudmakten bland östersjöländerna. Men det svenska rikets läge var dock föga tryggadt. Grannarne, i synnerhet Danmark, Polen och Ryssland, afvaktade ett tillfälle att återvinna hvad de förlorat och hämnas lidna oförrätter, och de funno tiden därtill vara inne, sedan spiran tillfallit den unge och oerfarne Karl XII, som väl satte värde på den enväldiga makt Karl XI grundlagt men saknade sin faders förutseende klokhet. Långvariga strider begynte, hvilka förde Sverige till undergångens brant och beredde Finland oerhörda lidanden.

Karl XI hade genom testamente förordnat, att styrelsen under hans den 17 juni 1682 födde sons, Karls min-

---

Källor och *arbeten* att rådfråga till Finlands historia under Karl XII:s regering: *Åbo Tidningar* 1776, 1789, 1791; *Historiska Handlingar* till trycket befordrade af K. samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia IX, X (Stockholm 1874, 1879); Yrjö Koskinen: *Lähteitä Ison Vihan historiaan* I (Helsingfors 1865); Yrjö Koskinen: *Suomen kansan historia*, 2:a uppl., (Helsingfors 1881—1882); J. J. Tengström: *Gezelii d. y:s minne* (Helsingfors 1833); K. O. Lindeqvist: *Suomen oloista Ison Vihan aikana*, ak. diss. (Helsingfors 1886); J. A. Nordberg: *Konung Carl XII:s historia* (Stockholm 1740); J. Manckell: *Anteckningar rörande finska arméns och Finlands krigshistoria;* F. F. Carlson: *Sveriges historia under konungarne af pfaltziska huset* VI, VII (Stockholm 1881, 1885). — Sveriges tideräkning afvek 1700—1712 från öfriga länders, i det att år 1700 skottdagen utlämnades, hvarigenom man frångick den gamla stilen och med en dag närmade sig den gregorianska kalendern, som var 11 dagar framom den gamla. I det följande följes denna tideräkning, hvilken 1712 utbyttes mot den gamla.

derårighet skulle föras af en förmyndarregering, bestående af dennes farmoder, änkedrottningen Hedvig Eleonora och fem höga ämbetsmän. Denna regering, i hvilken bland andra den varsamme och insiktsfulle kanslipresidenten Bengt Oxenstierna och reduktionsmannen Fabian Wrede hade plats, blef dock icke långvarig. Knappt hade nämligen ständerna i november 1697 sammanträdt, innan inom adeln förslag väcktes, att konungen omedelbart skulle förklaras myndig. Endast prästeståndet hyste betänkligheter, men måste snart gifva vika för de andraståndens påtryckning, och sålunda genomdrefs nästan utan förberedelse ett beslut, som lade den enväldiga styrelsemakten i en sextonårig ynglings händer. Karl XII saknade icke egenskaper, som hade kunnat grundlägga en för riket nyttig verksamhet. Han hade rika förståndsgåfvor och visade tidigt sinne för sträng rättvisa, men därjämte var han oböjligt egensinnig, ett karaktersdrag, som, sedan modern, den ädla Ulrika Eleonora, 1693 aflidit, utvecklade sig ohejdadt af hvarje mildrande inflytelse samt stärktes genom ständernas öfverilade myndighetsförklaring och omgifningens ödmjuka undergifvenhet. Hans självrådiga böjelser visade sig vid kröningen, då han underlät att aflägga konungaeden och själf satte kronan på sitt hufvud. Med oro märkte man äfven, att han sköt ifrån sig sin faders gamla, pröfvade rådgifvare och skänkte sitt förtroende åt gunstlingar, hvilkas invändningar han icke behöfde frukta. Karl Piper var bland desse den inflytelserikaste. Karl XII:s första regeringsår tydde emellertid icke på kommande oro. De grundsatser Karl XI följt upprätthöllos i den inre styrelsen. Konungen sysselsatte sig med regeringsärendena och ägnade sig däremellan åt öfverdådiga nöjen, bland hvilka hans halsbrytande björnjakter, i hvilka finnen Arvid Bernhard Horn var en trogen följeslagare, blifvit särskildt ryktbara. Men därunder förbereddes den storm, som skulle bringa riket ofärd.

Karl XII var själf icke utan skuld till att den politiska horisonten mörknade. Hertig Fredrik af Holstein-Gottorp, som 1698 ingick äktenskap med den äldre af Karls systrar, Hedvig Sofia, hade helt och hållet vunnit honom för sig. Karl inblandade sig i de tvister, som af gammalt rådde meltan hertigarne af Holstein och deras länsherrar, konungarne

af Danmark, och lät till och med svenska trupper rycka in i Holstein för att vid behof medverka i ett krig med Danmark. En omedelbar följd af detta Karl XII:s handlingssätt var att Danmark sökte stöd hos Sveriges gamla arffiender, Polen, som sedan 1697 styrdes af kurfursten af Sachsen, August II, och Ryssland, hvars tron innehades af tsar Peter, sedermera kallad den store. Den sistnämnde blef själen i de mot Sverige riktade underhandlingarna och utöfvade från denna tid ett så mäktigt inflytande på Finlands öden, att vi icke kunna underlåta att erinra läsaren om några drag ur hans historia.

Under tsarerne Alexei Mikailovitsch och Feodor Alexeievitsch (1676—1682) hade Ryssland förblifvit afskildt från det västra Europa, där man betraktade detta land såsom en främmande värld, hvilken man lika litet kände som fruktade. Det förblef så ännu under de sju år (1682—1689), som följde efter tsar Feodors död, då hans syster Sofia handhade förmynderskapet för sin broder, den till kropp och själ svage Ivan, och sin halfbroder, Peter. År 1689 bröt Peter oket, afsatte Sofia och blef ensamt rådande, dock så att Ivan ännu ett antal år till namnet var hans medregent. Från denna tid verkade han med beundransvärd kraft och ihärdighet för utvecklingen af Rysslands andliga och materiella krafter. År 1696 eröfrades Asov, där grunden lades till Rysslands sjökrigsmakt. 1697 företog tsar Peter en resa till västra Europa, hvarunder han länge vistades i Holland, där han grundligt studerade skeppsbyggeriet och sjökrigsväsendet. Återkallad genom ett uppror af de s. k. strelitserna, besegrade och upplöste han dessa gammalmodigt organiserade kårer och gaf sin armé en ny, på utskrifning grundad organisation, hvarigenom såväl dess numerär ökades som dess krigsduglighet stärktes. Tillika reformerade han sitt folks seder, grundlade läroinrättningar och skapade en ny förvaltning. Man har anmärkt att många af dessa reformer icke trängde på djupet, att de voro mera sken än verklighet och att till följd däraf svåra missförhållanden i Rysslands offentliga lif grundlades. Men äfven de, som funnit skäl till tadel i tsarens åtgärder, hafva icke kunnat neka, att han genom sitt kraftfulla ingripande ryckte det

ryska folket upp ur dess långvariga afstängdhet och ingöt ny lifskraft i den ryska samhällskroppen. En af hans hufvudsynpunkter var att vinna hamnar vid Östersjön, hvilka skulle förmedla förbindelsen mellan Ryssland och Europa. Intet kunde därför vara honom välkomnare än Danmarks anbud. Han gaf underhandlingarna, som redan begynt af-tyna, nytt lif och bragte dem under hösten 1699 till afslutning. Ett mot Sverige riktadt anfallsförbund ingicks mellan tsar Peter, August II och Fredrik IV af Danmark, som samma år efterträdt sin fader Kristian V. I februari 1700 inbröto August II:s trupper i Liffland, hvilket blef tecknet till det stora nordiska krigets utbrott.

Sverige var i finansiellt hänseende alls icke förberedt på kampen, ty de besparingar Karl XI samlat voro redan förslösade. Den självrådige Karl XII visste emellertid råd därför. Han pålade folket en betydande kontribution, utan att ens ifrågasätta att begära ständernas bifall. Tillika dref-vos krigsrustningarna med stor raskhet. De finska trupperna fingo befallning att bryta upp till Östersjöprovinserna, medan konungen själf i spetsen för de svenska regementena vände sig mot Danmark, som genom en djärf landstigning på Själlands kust tvingades att med hertigen af Holstein ingå freden i Traventhal den 8 augusti 1700. Därefter skyndade sig den unge konungen till Östersjöprovinserna, där han vann segrar, hvilka väckte samtidens förvåning och beundran. I Riga hade Erik Dahlberg med till större delen finska trupper tappert försvarat sig mot den belägrande sachsiska armén under konung August, som i början af oktober drog sig tillbaka och förlade sina trupper i vinterkvarter. Tillika hade ryska trupper under furst Trubetzkoi i september brutit in i Ingermanland och börjat belägra Narva, som tappert försvarades af Rudolf Henning Horn[1]). I början af oktober anlände tsaren själf till belägringshären med betydande förstärkning, så att hären uppgick till 35—40,000 man, men dock vanns ringa framgång till följd af ryssarnes ännu bristande kännedom om belägringskonsten. Sådan var ställ-

[1]) Denne hörde till ätten Horn af Rantzien, som icke var besläktad med de från Finland härstammande grenarna af ätten Horn.

ngen, då Karl XII den 6 oktober med sin armé anlände
ll Pernau i Liffland. Hans afsikt hade varit att skynda
iga till undsättning, men underrättad om att konung Au-
ust aftågat från denna stad, beslöt han att i stället vända
g mot den ryska belägringsarmén vid Narva. Han samman-
rog sina trupper vid Wesenberg i Estland, tillbakaträngde
en 17 november en rysk styrka vid Pyhäjoki och inträffade
en 19 vid Lagena, en svensk mil från Narva, med en här,
om uppgifves hafva stigit till endast 8,400 man, bland hvilka
200 voro finnar. Dagen förut hade tsar Peter, gripen af
en fruktan, som svenskarnes krigiska rykte ingaf, återvändt
ll Pleskov och öfverlämnat befälet åt hertigen af Croy, som
som utlänning icke var gärna sedd af soldaterna. Den 20
ppställde sig den svenska armén till anfall mot de längs de
dsträckta belägringsverken fördelade ryska trupperna. Den
ögra svenska anfallskolonnen anfördes af general Otto Wel-
ngk, den vänstra af general Karl Gustaf Rehnsköld. Konun-
en befann sig vid vänstra kolonnen med sina lifdrabanter
nder Arvid Bernhard Horns befäl. De finska trupperna voro
rdelade på båda kolonnerna. I drabbningens början flydde
en ryske generalen Scheremetiev med det ryska rytteriet.
ärefter framryckte de svenska trupperna, gynnade af ett
äftigt yrväder, som dref snön i ansiktet på ryssarne, och
enombröto den ryske försvarslinjen. Ett våldsamt hand-
emäng uppkom, hvarunder den ryska armén råkade i full-
ändig oordning. Massan af de ryska trupperna gaf sig på
åd och onåd. Hertigen af Croy och andra utländska offi-
erare måste söka skydd i det svenska lägret för att undgå
na egna soldaters raseri. Antalet fångar var så stort, att
venskarne kunde kvarhålla endast det högre befälet, medan
e öfriga, sedan de aflämnat sina vapen, fingo aftåga. Sla-
et vid Narva är en af de mest lysande händelserna i Sveriges
ch Finlands gemensamma krigshistoria, men följderna blefvo
ke så betydande, som man kunnat vänta. Tillfredsställd
ed att hafva befriat Narva och rensat Ingermanland från
ender, lät Karl XII kort därefter sina trupper intaga vinter-
varter. Konungen, som vid första sammanträffandet med
tthet besegrat tsar Peters trupper, hade från denna tid en
iktig föreställning om Rysslands militära styrka. I den tro

att tsar Peters skaror med lätthet skulle kunna tillbakakastas, när helst tillfälle erbjöd sig, vände han sig mot konung August, fördjupade sig i den slippriga polska politiken och fann, då han slutligen återupptog striden med Ryssland, att Rysslands makt hade växt honom öfver hufvudet. Sålunda blef segern vid Narva en medelbar orsak till Sveriges följande olyckor.

På denna tid sökte såväl utländska makter som Karl XII:s egna rådgifvare, bland andra Karl Piper, öfvertala honom att sluta fred med konung August, som skrämd af svenskarnes framgång, icke önskade något bättre, men därtill ville Karl icke lyssna. Redan nu mognade hos honom beslutet att tvinga August, som han ansåg såsom den opålitligaste af sina motståndare, att afsäga sig Polens krona, en plan, som han under sju års tid med orubblig ihärdighet fullföljde. Vi skola så mycket mindre uppehålla oss vid detaljerna af dessa års händelser på den västra krigsskådeplatsen, som Karl XII följdes af endast ett ringa antal finska krigare, medan de flesta finska trupper kvardröjde i Finland eller Östersjöprovinserna. Den 9 juli 1701 besegrade Karl XII vid Düna de förenade sachsiska och ryska trupperna. Därefter eröfrade han Kurland, ryckte in i Polen, bemäktigade sig Varschau och vann 1702 segern vid Klissov söder om denna stad. Därpå följde intagandet af Krakau, segern vid Pultusk norr om Varschau 1703 och eröfringen af Posen med Thorn. Samtidigt bildade sig i Polen en s. k. konfederation, som under Karls ledning verkade för konung Augusts afsättning. Beslut därom fattades vid en riksdag i Varschau 1704, där konung Karl representerades af Arvid Bernhard Horn, hvarefter under stark svensk påtryckning en polsk ädling, Stanislaus Lesczinski, valdes till konung. Därmed var den svenske konungen icke till freds. Han ville tvinga August att godkänna afsättningen, hvarefter han, fullt tryggad i väster, med Polen såsom bundsförvant skulle vända sig mot Ryssland. I sådant syfte fortsatte han ännu under två års tid kampen. Sedan Karl Nieroth i juli 1705 vid Varschau och Rehnsköld i februari 1706 vid Fraustadt invid Schlesiens gräns segrat öfver fienden, trängde Karl in i Augusts sachsiska arfländer och tvang honom att genom fre-

den i Altranstädt den 14 september 1706 afsäga sig Polens krona. Därefter kvarstannade „det nordiska lejonet" ett år i Sachsen, sysselsatt med att reorganisera sin här och underhandla med västra Europas makter. Först på hösten 1707 bröt Karl ånyo upp till Polen i hopp att numera med lätthet kunna kufva tsar Peter. Emellertid hade i Finland och närgränsande områden händelser inträffat, hvilka bort mana konungen att återvända till sitt rike för att skydda sina undersåtar för allt fruktansvärdare faror.

Finlands historia under Stora ofreden, såsom denna tid med ett betecknande namn hos oss blifvit kallad, är från början en berättelse om misslyckade krigiska företag, större eller mindre olyckor och fruktansvärda ansträngningar. Medan man i tal och verser vid festliga tillfällen prisade Karl XII:s bragder, blef ställningen ständigt mer bekymmersam. Redan under krigets första år togos landets krafter mer än någonsin förr eller sedermera i anspråk för uppställande af krigsfolk. Utan att fästa afseende vid indelningsverkets hufvudgrundsats, att regementena ständigt skulle förblifva vid samma antal och att manskap därutöfver icke skulle kräfvas, påbjöd nämligen konungen, att utom de ordinarie regementena s. k. tremänningsregementen skulle utgå, hvilka bildades sålunda, att tre rotebönder eller rusthållare förenade sig om att uppställa en knekt eller ryttare. Sedan dessa trupper i likhet med de ordinarie regementena öfvergått till krigsskådeplatsen, hade Finland gifvit omkring 14,000 man, förutom några värfvade kårer. Därefter var Finland blottadt på försvarare, men under hösten föreslog landshöfdingen öfver Nylands och Tavastehus län, Abraham Cronhjort, att de finska rusthållarne och rotebönderne ytterligare skulle befallas att uppställa s. k. dubbleringsregementen till samma styrka som de ordinarie. Konungen yttrade betänkligheter vid att sålunda öka krigsbördan för Finlands invånare, men gaf senare sitt bifall, sedan Cronhjort redan begynt verkställa sitt förslag. Dessa nyvunna trupper blefvo hufvudstommen i en armé, som förlades till Ingermanland och erhöll Cronhjort till befälhafvare. Dessutom voro rusthållarne och rotebönderne oaflåtligt tvungna att komplettera afgången i regementena. Också blef folkbristen så stor, att hemmans-

ägare redan 1702 måste tagas i krigstjänst och att snart från olika delar af landet klagomål hördes öfver att en mängd hemman råkat i ödesmål. Endast Österbotten var jämförelsevis skonadt, emedan roteringen där ännu icke var införd, hvarför hvarken tremänningar eller dubblering uttogos, men detta landskap skulle framdeles i sin tur hårdare än något annat träffas af krigets olyckor.

Cronhjorts armé steg i början af 1701 till omkring 7,000 man, en styrka, som med duglig ledning och under gynnsamma omständigheter icke hade varit att förakta. Men den snart sjuttioårige Cronhjort saknade, så nitisk han än var, all kraft såsom öfverbefälhafvare. Manskapet var dessutom oöfvadt, illa utrustadt och missnöjdt öfver att hafva blifvit kalladt från hemorterna. Redan vid de första sammanträffandena med fienderna flydde soldaterna och lämnade sina officerare i sticket. Någon synnerlig framgång var därför knappt att vänta. Att märka är i öfrigt, att konung Karl själf gaf anledning till att kriget erhöll en äfven i förhållande till denna tids i allmänhet vilda krigföring ovanligt våldsam och omänsklig prägel. Redan i januari 1701 gaf han Cronhjort befallning att bränna och förhärja de ryska gränsbornas gods och gårdar, såvida de icke erlade krigsskatt åt svenskarne. Då Cronhjort sedermera i februari underrättade konungen om att han af fruktan för följderna vid lifsstraff förbjudit de ingermanländska bönderne att sköfla och bränna på det fientliga området, svarade konungen, att de borde hafva full frihet därtill. Sålunda uppkom en allmogefejd, som kunnat få någon betydelse för krigets gång, om bönderne blifvit ordnade i frikårer under officerares befäl, men så skedde icke. Bönderne, hvilka benämndes „sissar“, anslöto sig till självalda anförare, som med skaror af ända till några hundra man gång efter annan inbröto på det ryska området och återvände med allt det byte de kunnat påträffa. Bland desse blef en vid namn Kivekäs i synnerhet ryktbar. Ryssarne underläto icke att redan nu hämnas och vedergällde senare i mångdubbelt mått dessa blodiga besök.

Icke heller voro de anordningar för Östersjöprovinsernas försvar, som Karl XII vidtog, då han efter slaget vid Düna tågade till Kurland, synnerligen ändamålsenliga. Han

arlämnade omkring 30,000 man, till stor del finska trup-
r, af hvilka hälften förlades i garnison i fästningarna, me-
n de öfriga fördelades i trenne arméer: under Anton Vol-
ır Schlippenbach vid Lifflands östra gräns, under Hastfehr
l Narva och under Cronhjort i norra Ingermanland. Så-
ıda voro stridskrafterna splittrade längs en vidsträckt linje,
ːdan tsar Peter höll sina trupper samlade invid Pleskov,
rifrån han med hela sin makt kunde kasta sig öfver den
a eller den andra af de svenska arméerna. Han underlät
:e att begagna sig af denna fördel. Han sände Schereme-
v mot Schlippenbach, som först tillbakavisade de ryska
ıpperna, men sedermera den 30 december 1701 led ett
nnbart nederlag vid Errastfehr i närheten af Dorpat. Föl-
ıde år förnyades kriget i dessa nejder, hvarvid Schlippen-
ch den 19 juli 1702 invid floden Embach blef slagen af
'erlägsna fientliga trupper under Patkul. Ryssarne här-
le vidt och bredt i Liffland och bemäktigade sig den lilla
fästa orten Marienburg.

Tsar Peter kände sig numera så mycket tryggare, som
mindre svensk flotta, hvilken härjande inträngt i Hvita
fvet till Dvinas mynning i juni 1701 blifvit slagen och
ːd förlust af några fartyg tillbakadrifven, medan å andra
ın konung Karl trängde allt djupare in i Polen. Han be-
t att begagna sig af den gynnsamma tidpunkten till att
ına fast fot i östersjöländerna och vände sig först mot Nö-
ɔorg, hvilken fästning genom sitt läge vid Nevas utlopp
Ladoga hade en stor strategisk betydelse. I augusti 1702
ıngo ryssarne under Scheremetiev Cronhjort att draga sig
baka norrom Neva-floden. Därefter fördref en nybyggd
ːk lodjeeskader de svenska krigsfartygen ur Ladoga. Slut-
en ryckte ryssarne, som för en tid dragit sig tillbaka, ånyo
i Ingermanland och omringade den 28 september Nöteborg,
n försvarades af öfverstlöjtnant Gustaf Vilhelm Schlippen-
ːh med en besättning af endast omkr. 250 man. Cron-
ırt, som ansåg sig alltför svag att med hela sin armé und-
ta fästningen, lyckades endast inkasta en förstärkning af
man under major Hans Göran Lejon. Kommendanten och
ːättningen försvarade sig hjältemodigt, men fästningen,
n angreps äfven från sjösidan, kunde icke i längden mot-

stå det fientliga artilleriet. Murarna voro nästan förstörda, då ryssarne den 12 oktober skredo till stormning. De tillbakaslogos tvenne gånger, men därefter kapitulerade fästningen mot fritt aftåg för befäl och besättning. Underrättelsen om Nöteborgs fall emottogs med ej mindre öfverraskning och sorg af svenskarne än med glädje af ryssarne. Det berättades att tsaren, som varit närvarande vid belägringsarmén, själf främst i spetsen för sitt garde tågat in i den eröfrade fästningen. Inseende att nyckeln till Ingermanland och länderna vid Finska viken härmed fallit i hans händer, gaf han fästet namnet Schlüsselburg. Huru farlig äfven Finlands ställning numera var visade sig, då Scheremetiev i mars 1703 med 4,000 man, hvilka löpte på skidor, inföll i sydligaste delen af Kexholms län och vid Lipola by nästan fullständigt tillintetgjorde en afdelning af 600 man under major Karl v. Burghausen. Det hufvudsakliga målet för ryssarnes ansträngningar var emellertid eröfringen af Nyenskans, som skulle öppna väg till omedelbar förbindelse med hafvet. Mot slutet af april ryckte Scheremetiev fram mot detta fäste, hvars kommendant, öfverstlöjtnant Johan Apolloff, förgäfves, liksom G. V. Schlippenbach föregående år, väntade understöd af Cronhjort. Äfven han försvarade sig tappert, men måste den 4 maj 1703 uppgifva fästningen. Staden Nyens invånare flydde till stor del till Viborg, där de sedan förblefvo bofasta. Det var nu som tsar Peter fattade det djärfva beslutet att grundlägga en ny hufvudstad inom fiendens område. Nyenskans, som låg för långt från Nevas mynning, förstördes, men i stället lät tsaren anlägga ett nytt fäste på Jänissaari holme vid själfva mynningsarmarna. Arbetet drefs med rastlös ifver. Finnar, ingermanlänningar och ryssar drogos till platsen såsom arbetare och snart var fästet så starkt, att det kunde trotsa fientliga angrepp. Den 16 maj (g. st.) 1703 bestämde tsaren att den stad, som här komme att byggas, skulle blifva Rysslands hufvudstad och till aposteln Petri ära bära namnet S:t Petersburg. Om tsarens djärfhet var ägnad att väcka samtidens häpnad, så var det knappt mindre märkvärdigt, att konung Karl lät fienden tillfoga sig denna skymf utan att taga ett steg för att komma sina undersåtar till hjälp och återbringa det för-

lorade området under Sveriges krona. Tvärtom utbredde sig de ryska vapnen fortfarande obehindradt i Ingermanland, där Jama och Koporie under loppet af maj föllo i ryssarnes händer.

Cronhjort, som klandrades för att han icke gjort något allvarligt försök att undsätta vare sig Nöteborg eller Nyenskans, skyllde dels på sina truppers svaghet, dels på att han i brist på proviant icke kunnat i tid sammandraga dem. Att han visade en alltför stor försiktighet torde dock icke kunna nekas. Först vid sommarens inbrott bröt han upp, närmade sig S:t Petersburg och skingrade den 11 juni vid Lahis invid hafsstranden ej långt från S:t Petersburg en rysk postering, men måste återvända, då de invid tsarens nya anläggning uppställda trupperna öfverallt gåfvo tecken till allarm. Han blef snart straffad för sin djärfhet. Kort härefter bröt nämligen den manstarka ryska armén upp för att uppsöka Cronhjorts trupper, som vid Systerbäck den 9 juli 1703 erbjödo batalj. Med förvåning märkte Cronhjort, att de ryska krigarne icke numera såsom förr kommo med skri i skilda grupper, utan framryckte stilla tigande, i sluten ordning och uppställda efter krigskonstens regler. Han höll länge stånd mot öfvermakten med sina omkring 4,000 man, men drog sig slutligen, fruktande att blifva kringränd, i god ordning tillbaka mot Viborg. Hans förlust uppgafs till omkring 500 döde och 200 sårade. Tsaren kunde, sedan han sålunda tillbakavisat den finska armén, så mycket mer ostördt fullfölja sina anläggningar vid S:t Petersburg, som han i Finska viken låtit utföra en liten flotta, hvilken från sjösidan skyddade staden. Under höstens lopp spridde hans trupper förödelse i Estland och Liffland. Vid denna tid slutades Cronhjorts krigarbana. Konungen lät honom nämligen med anledning af de klagomål som anförts återvända till sitt höfdingedöme, där han kort därefter dog. Hans efterträdare Georg Johan Maydell hade under krigets lopp åtföljt konungen och vid flere tillfällen utmärkt sig, men till rika förhoppningar gaf hans ankomst icke anledning. Man insåg allt klarare att den enda räddningen vore, att konungen själf återvände till fäderneslandet, och ju bedrägligare hoppet därom visade sig vara, dess dystrare blef sinnesstämningen.

Under de närmast följande åren voro tsarens hufvudansträngningar riktade på att slutföra eröfringen af Ingermanland och vinna fasta platser i Estland och Liffland. Sedan en i Peipussjön stationerad svensk flotta i maj 1704 blifvit förstörd, begynte i juni belägringen af Dorpat, som den 14 juli föll i ryssarnes händer. Därefter sammandrogos de ryska trupperna kring Narva, där Rudolf Henning Horn försvarade sig lika hjältemodigt som under den föregående belägringen, men den 10 augusti dukade under för den stormande fienden. Narvas fall väckte allmän bestörtning i Sverige och säges hafva gjort djupt intryck på konungens sinne. Den 16 augusti kapitulerade befälhafvaren på Ivangorod, Magnus Stiernstråle, hvarmed Ingermanlands eröfring var slutförd. Däremot mötte tsaren i Kurland och södra Liffland, där Rigas eröfring var målet för hans önskningar, i Adam Ludvig Lewenhaupt en fältherre, som var honom själf och hans generaler öfverlägsen i sinnesnärvaro och strategisk blick. 1704 vann denne vid Jakobstadt i Kurland en seger öfver förenade polska och ryska trupper. Följande år sammandrabbade han den 16 juli vid Gemäuerthof söder om Mitau med den ryska hufvudstyrkan under Scheremetiev och vann efter en häftig strid, hvari de finska trupperna utmärkte sig, en afgörande seger, hvilken för några år satte en gräns för tsarens framsteg.

Emellertid företog Maydell flere angrepp mot S:t Petersburg och dess omnejder, för att bemäktiga sig denna stad eller åtminstone oroa fienden, men olyckligtvis voro hans stridskrafter så svaga och hans tillgångar äfven i öfrigt så ringa, att han knappt kunde göra sig hopp om större framgång. Sommaren 1704 ville han i förening med den i Finska viken stationerade flottan, som leddes af viceamiral De Prou, genom en expedition mot den unga Nevastaden bereda det belägrade Narva lättnad. Sedan han låtit 1,000 man stiga ombord på flottan, bröt han upp med 3,000 man, tillbakaslog under vägen tvenne mötande fientliga kårer, och framträngde den 13 juli till S:t Petersburg. Men flottan hindrades af motvind att komma honom till hjälp och ett försök att öfvergå den breda och strida Neva-strömmen misslyckades, hvarför han inom kort måste återvända. Lika ringa

framgång hade ett i början af augusti i samma syfte företaget angrepp. Förvånad öfver den raskhet, hvarmed arbetena vid S:t Petersburg blifvit drifna, förespådde han staden en stor framtid såväl såsom handelsort som såsom fästning. Han hyste numera ringa hopp att kunna förstöra anläggningarna därstädes, men däremot tycktes utsikterna vara större att skada fästena Kronslott och Kronstadt på ön Retusaari, hvilka tsaren 1704 begynt anlägga för att betäcka inloppet till S:t Petersburg. Mot slutet af januari 1705 sändes öfverste Karl Gustaf Armfelt med 1,000 man mot Kronstadt, där han injagade de ryska trupperna i befästningarna och tog hvarjehanda byte, hvarefter han lyckligt återvände till Finland. Allvarsammare voro amiral Ankarstjernas bemödanden att under sommaren vinna fast fot på Retusaari, men äfven denne hade ringa framgång, ty landstigningsförsöken misslyckades och den ryska flottan var oangriplig under skyddet af fästningsverkens artilleri. Året 1706 inleddes från bägge sidor med mindre betydande plundringståg, hvarefter Maydell på sommaren företog en expedition till S:t Petersburg. Han ryckte nämligen i början af juli i fält med 4,000 man, öfvergick Neva och skingrade söder om floden några ryska trupper. Han skulle haft så mycket mer skäl att fullfölja sin framgång, som strax därefter S:t Petersburgs halfva citadell genom en krutexplosion sprang i luften, men äfven nu afstod han af fruktan för fiendens öfvermakt från företaget och drog sig inom kort tillbaka. Om man icke utan skäl förebrådde honom att vid detta tillfälle hafva visat svaghet, inlade han däremot stor förtjänst genom den kraft, hvarmed han några månader senare försvarade Viborg. Denna stads fästningsverk, som under det föregående århundradet helt och hållet förfallit, hade sedan 1702 blifvit förbättrade och betydligt utvidgade under ledning af kaptenen Lorentz Kristoffer Stobæus, men likväl blef ställningen ganska betänklig, då tsar Peter den 12 oktober anlände i spetsen för en armé af omkr. 20,000 man och slog läger rundt kring staden, så att förbindelsen med det öfriga landet endast från västra sidan och från sjösidan blef fri. Den 22 oktober började tsaren bombardera staden och fortfor därmed i fyra dagar, hvarvid flere byggnader förstördes, men lyckligtvis

hade han varit tvungen att lämna sitt gröfre artilleri efter sig på vägen, hvarför fästningsverken icke skadades af hans eld. Sedan Maydell ordnat försvarsanstalterna, var han redan besluten att lämna staden för att uppbåda manskap till dess undsättning, men samtidigt bröt tsaren till hans öfverraskning natten mellan den 27 och 28 oktober upp med alla sina trupper. Brist på proviant och fruktan för att blifva afskuren förmådde honom att för denna gång afstå från att bemäktiga sig Finlands värn i öster. Det förskräckta landet fick därigenom, såsom Maydell uttrycker sig, „rådrum sig igen att recolligera", men själf hade denne numera tröttnat vid det tunga värf, som blifvit honom anförtrodt [1]). Han begärde afsked från öfverbefälet och efterträddes i januari 1707 af landshöfdingen i Viborgs län, Georg Lybecker, en man, som åtnjöt konungens ynnest och icke saknade administrativ förmåga, men såsom öfverbefälhafvare vid de mest afgörande tillfällen visade klandervärd tveksamhet och svaghet. Under loppet af år 1707 sattes hans fältherretalang dock icke på prof. Man förberedde sig under detta år på den nya vändning, som skulle inträda i och med Karl XII:s uppbrott från Sachsen, hvarför krigsföretagen öfverallt drefvos lamt och i Finland inskränkte sig till några obetydliga ströftåg.

Med en uthvilad och betydligt förstärkt här aftågade Karl XII i september 1707 från Sachsen, men vände sig icke omedelbart mot Ryssland, utan förblef intill början af 1708 i Polens litauiska provinser, där han tillbakaträngde tsar Peters trupper. Först därefter fastställde han planen för det blifvande fälttåget i Ryssland, hvilken visserligen var snillrik, men öfverdådigt djärf och föga enlig med hvad klokheten skulle bjudit. Han ville tåga mot Moskva, stödjande sig på polackerne och konung Stanislaus, men valde icke raka vägen till Rysslands gamla hufvudstad, utan lät af kosackhöfdingen Mazeppa, som erbjudit honom sitt understöd, locka sig att taga en sydligare väg genom Severien och Ukraine. Lewenhaupts här skulle från Liffland rycka honom

[1]) Gabr. Lagus: *Några förhållanden i Viborg under stora ofredens första skede*, Svenska klassiska lyceets i Viborg årsprogram för läseåret 1886—1887.

till mötes. Sålunda gick konungen att fjärran från sina egna länder, hvilka redan i sju års tid väntat på hans hemkomst, i ett vidsträckt fientligt område trotsa okända faror. Den 4 juli 1708 segrade han öfver ryssarne vid Holovczyn på vägen till Mohilev, men inväntade icke därefter Lewenhaupt, utan ryckte in i Severien. Följden däraf var att Lewenhaupt icke så tidigt, som afsedt varit, kunde förena sig med honom, utan nådde hufvudarmén först sedan han vid Ljesna den 29 september bekämpat hela den ryska styrkan och förlorat större delen af sina trupper, sitt artilleri och sina förråd. Tillika visade sig Mazeppas löften bedrägliga, i det att han, öfvergifven af större delen af sina kosacker, med endast några tusen man kunde ansluta sig till den svenska armén. Därefter följde en vinter full af nöd, lidanden och mödor. Slutligen stod den 28 juni 1709 slaget vid Pultava vid floden Vorskla i södra Ukraine, som bragte Sveriges politiska storhet på fall. Konungen, som var sårad i foten, kunde icke själf anföra sin här, som med omkr. 18,000 man var till antal betydligt underlägsen tsar Peters armé. De svenska generalerne, bland hvilka finnen Karl Gustaf Creutz utmärkte sig, understödde icke tillräckligt hvarandra och dagen slutade med ett fullständigt nederlag. Konungen räddade sig med en mindre styrka till Turkiet, medan hufvudmassan af de svenska trupperna samlades af Lewenhaupt, men den 1 juli vid Perevoloczna invid Dnieper måste gifva sig på nåd och onåd. Karl XII, som gästfritt emottogs af de turkiska myndigheterna i staden Bender, uppkastade numera och fullföljde envist planen att egga Turkiet till krig mot Ryssland för att sålunda med den turkiska sultanens hjälp kunna återupprätta Sveriges fallna storhet. År 1711 var han sitt mål nära, i det att tsar Peter vid Pruth inneslöts af den turkiska hären, men den ryske härskaren lyckades komma ur fällan, och därefter voro alla vidare ansträngningar fåfänga. Slutligen tröttnade turkarne vid den långvarige gästen. Genom den s. k. „kalabaliken i Bender“ blef Karl XII den 1 februari 1713 tillfångatagen och fördes därefter till ett vid Adrianopel beläget lustslott, Timurtasj, samt sedan på hösten 1713 till den lilla staden Demotika. Först då han erfor att ständerna i Sverige på egen hand börjat

fästning, som under mera än fyra hundra år varit Finlands förmur i öster. Hela landet greps af smärta vid underrättelsen därom; man anade att Viborg icke mera skulle kunna återvinnas, utan för framtiden komme att tjäna till stödjepunkt för fientliga angrepp.

Från Viborg utbredde sig den ryska makten öfver Saimas södra vattendrag, där Villmanstrand föll i ryssarnes händer, och till södra delen af Kexholms län, där endast Kexholms fästning kunde göra motstånd. Öfverste Johan Stjernschantz, som var kommendant på Kexholm med en besättning af 300—400 man, höll i två månaders tid stånd mot den ryske generalen Bruce, men måste slutligen efter 14 dagars bombardement den 9 september uppgifva fästet; han erhöll fritt aftåg med garnisonen. Däremot ordnade Karl Armfelt, som efter Viborgs fall blifvit sänd till Nyslott, med framgång försvaret af mellersta Savolaks. Han uppställde posteringar längs gränsen och tillbakadref en kosacktrupp af 2,000 man, som vägledd af karelska bönder, trängt fram ända till Nyslott.

Om huru förhållandena i östra Finland därefter gestaltade sig hafva vi endast få och bristfälliga underrättelser, men dessa tyda dock på att denna landsdels öde under åren närmast efter eröfringen var ej mindre sorgligt, än det öfriga Finlands sedermera blef. Nejderna rundt kring Viborg och öfverallt, där fiendens arméer rört sig, voro i stor utsträckning härjade, utplundrade och ödelagda. Invånarne hade, gripna af skräck, flytt till skogarna. Numera tillkännagåfvo de ryska befälhafvarne, att de skulle få återvända och ostörda förblifva i sina hus, såvida de uppfyllde tvenne villkor, nämligen att svärja tsaren trohetsed och för de ryska myndigheterna upptäcka de s. k. Kivikska partihopar, som ströfvade genom landet och beredde ryssarne mångfaldigt obehag. Befolkningen underkastade sig dessa maktbud, aflade med få undantag utan motstånd den begärda trohetseden och förhöll sig afvisande gentemot partigängarne, hvilkas vilda framfart lika litet skonade vän som fiende. I Kexholms län visade sig till och med återigen den gamla benägenheten att ansluta sig till Ryssland. Norra och mellersta delarna af detta område hade ännu icke blifvit besatta af

ryssarne, men likväl sökte flere präster, såsom Herkepæus och Vallius i Pielis, Dannenberg i Libelits och Kexlerus i Rautjärvi, på förhand vinna de blifvande härskarnes gunst genom att uppmana sina församlingsbor att svärja tsaren trohetsed och att annars tillmötesgå ryssarnes önskningar. Dessa af feg egennytta förestafvade bemödanden gjorde så mycket större intryck på allmogen, som denna under en ny styrelse trodde sig kunna vinna befrielse från kronoarrendatorernes förtryck. Bönderne i Pielis och Nurmis reste sig mot arrendatorn, major Simon Affleck, som endast med militärisk handräckning kunde tvinga dem till lydnad. Likväl förskonades icke landet för den förödelse, som i alla af tsar Peter nyeröfrade länder systematiskt genomfördes. Tunga skatter kräfdes, befolkningen togs till krigstjänst eller till arbete vid tsar Peters byggnadsföretag och ryska soldater eller kosacker trängde in i byarna, hvarvid husen uppbrändes samt invånarne grymt pinades för att slutligen dödas eller fångna bortföras. Vidsträckta ödeländer vittnade om fiendens skoningslösa framfart, hvilken föga öfverensstämde med de löften, som blifvit gifna befolkningen.

Äfven i öfrigt hade krigets olyckor bragt landet i ett tillstånd af djup afmattning. Alla stånd erlade årligen starka kontributioner, hvarutom arméns utrustning och underhåll, skjutsningar, inkvartering m. m. kräfde dryga uppofferingar; till och med måste kyrkorna med en del af sin egendom bidraga till bestridande af krigskostnaderna. Fattigdomen var så mycket allmännare, som handeln och affärsverksamheten upphört eller blef inskränkt till det minsta möjliga. Om städernas förfallna tillstånd får man en föreställning af att Åbo borgares antal hade nedgått från 600 till 130 och Björneborgs från 95 till 40, medan borgarne i andra städer lifnärde sig med tiggande eller sökte arbete hos bönderne. Ännu mera än af fattigdom och bristande företagsamhet trycktes landet genom folkbristen, som, stor redan före krigets utbrott, tilltog i samma mån, som det arbetsföra manskapet drogs ut i kriget. Vi hafva omnämnt huru redan under krigets första år jämte de ordinarie regementena tremänningar samt dubblering uppsattes och huru dessa trupper oaflåtligt kompletterades och förnyades. På

samma sätt måste båtsmanshemmanen uppställa ständigt nytt manskap. Rotar funnos, som från krigets början intill 1711 hade gifvit ända till 12 man. Dessutom uppbådades, då faran syntes särskildt öfverhängande, allt det vapenföra manskapet till landsstorm eller „nostofolk“, såsom man med ett halft svenskt och halft finskt ord uttryckte sig. Dessa oordnade hopar gjorde icke mycken nytta i kriget, men den börda, som tryckte landet, ökades genom deras utrustning och marscher i betydlig mån. På våren 1710 skedde ett stort och allmänt uppbåd till Viborgs undsättning. Till och med bland studenterne och skoleleverne i Åbo utsågos, oaktadt lärarnes invändningar, de som syntes mer ägnade till krigstjänst än studier till soldater, ett tecken på att den tid var kommen, då allt annat måste skjutas å sido för fäderneslandets försvar. De uppbådade fingo dock snart återvända utan att hafva uträttat något. När sedermera underrättelsen om Viborgs fall spridde sig kring landet, gaf man med lätt förklarlig öfverilning allt hopp förloradt. Ämbetsverken redde sig att öfverflytta till Sverige. Regeringen befallde att kyrkornas klockor, ljuskronor och öfriga redbara egendom från sjösocknarna skulle öfverföras till Sverige, men i landssocknarna nedgräfvas på aflägsna ställen. Biskop Johan Gezelius d. y., som begifvit sig till utskottsmötet i Stockholm, kvarstannade i Sverige och bosatte sig i Rö socken i Roslagen. Först på sommaren 1711, sedan det visat sig att de ryska trupperna icke denna gång skulle rycka vidare, återvände han till Finland.

Med de lidanden, som kriget framkallade, förbundo sig andra olyckor, hvilka ökade måttet af de svårigheter, med hvilka landet hade att kämpa. Efter flere dåliga år följde 1709—1710 ett hårdt nödår, som i synnerhet i landets inre och nordliga delar försatte allmogen och äfven ståndspersoner i ett bekymmersamt läge. Följande år var skörden god, men nu utbredde sig längs kusten och i sjöstäderna en härjande pest, hvilken kommit öfver från Östersjöprovinserna. I Åbo uppgifvas 2,000 personer hafva fallit offer för densamma. Ytterligare må nämnas att fjärde delen af Åbo stad genom vådeld 1711 lades i aska.

Den allmänna oordning, som småningom grep omkring

sig, gaf i förening med centralstyrelsens svaghet ämbetsmännen tillfälle att egennyttigt förtrycka folket, hvartill de voro så mycket mer lockade, som deras löner antingen alls icke eller blott till någon del utföllo. Från alla delar af landet hördes klagomål öfver att fogdar och andra uppbördsmän kräfde olagliga afgifter eller till egen nytta använde kronans tillgångar. Officerare och soldater togo hvad som föll dem i händerna utan att bry sig om lag och rätt. Finland pröfvade med ett ord intill det yttersta allt det onda, som ett olyckligt krig medför.

Bland män som under denna tid af nöd och svaghet visade en vacker, fosterländsk uppoffringsförmåga, må nämnas en köpman vid namn Johan Henrik Frisius, som förut varit bosatt i Nyen, men efter denna stads fall flyttat till Viborg. Då krigskassan under Viborgs belägring var tom och statens fallna kredit gjorde lån omöjliga, kom han arméförvaltningen till hjälp, upplånade på egen kredit betydliga summor och sörjde på detta sätt för arméns och garnisonens i Viborg underhåll. Sedermera gjorde han fortfarande likartade tjänster såväl åt armén som flottan, så att han en tid hade nära 83,000 d. s. m. att fordra af statsverket. Hans kredit var så fast, att han icke blott åtnjöt orubbadt förtroende öfverallt i eget land, utan äfven från utlandet kunde förskaffa hvad som saknades i hemlandet. Mot slutet af år 1710 utnämndes han till krigskommissarie och vann såsom sådan i hög grad truppernas tillit.

Redan under våren 1710 hade det varit fråga om att Lybecker skulle beröfvas befälhafvarplatsen i Finland, men regeringen i Stockholm hade tvekat att vidtaga denna åtgärd. Numera syntes dock ställningen så betänklig, att en förändring måste ske. Lybecker var trött vid sitt svåra och otacksamma värf och önskade själf att få draga sig tillbaka. Under början af sommaren 1710 beslöt därför senaten, såsom rådet numera benämndes, att grefve Karl Nieroth skulle sändas till Finland såsom öfverbefälhafvare och generalguvernör med vidsträckt fullmakt att handhafva såväl den militära som civila förvaltningen, till och med att efter eget godtfinnande använda de från landet inflytande skatterna. Konungen, som var fullkomligt tillfredsställd med denna åt-

gärd, gaf någon tid senare landshöfdingarne i Finland befallning att i allt gå Nieroth till handa. Valet hade i själfva verket träffat en synnerligen lämplig person. Berömd såsom krigare genom den lysande segern vid Varschau 1705, hade Nieroth sedermera gjort sig känd äfven såsom duglig administrator senast på en befälhafvarplats i södra Sverige. Han anlände den 23 september 1710 till Åbo med ett kompani dragoner, den enda förstärkning, hvarmed Sverige kunde bidraga till Finlands försvar, och ingöt från början ny kraft i försvarsåtgärderna. Han saknade icke hjärta för folkets nöd men ansåg att krafterna ända till det yttersta borde anstängas, om något hopp skulle finnas om landets räddning, och gick därför till väga med stor stränghet. Fogdarne fingo befallning att utan skonsamhet utkräfva skatterna. Inflöto de icke, skulle fogdarne med egna tillgångar ansvara för det bristande. Krigsfolk inkvarterades såväl i städerna som på landsbygden för att vara kronobetjäningen till bistånd. Med ej mindre ifver drefs kompletteringen af arméns regementen, så att dessas numerär snart steg till omkring 10,000 man. Ännu märkligare voro dock Nieroths bemödanden att bringa en ordnad folkbeväpning till stånd. Medan landsstormen förut endast tillfälligtvis och oordnadt kallats till vapen, lät han nämligen indela allt det vapenföra manskapet i kompanier, som inöfvades i vapnens bruk under ledning af landshöfdingar, fogdar, länsmän samt förmögna borgare. I Åbo och Björneborgs län bragtes denna folkbeväpning upp till 10—11,000 man, i Nylands och Tavastehus län till samma antal och i Österbotten till 7,000 man. Tillika erhöllo friskarorna en fastare organisation. Nieroth ville begagna sig af dem såsom en irregulier milis, hvilken skulle verka i samband med arméns förtrupper och bringa fienderna i trångmål genom att uppsnappa deras transporter och på hvarjehanda sätt oroa dem. I sådant syfte förvandlade han sissarna till s. k. fotdragoner, hvilka indelades i kompanier under officerare, valda ur deras egen krets. De erhöllo underhåll och gevär af kronan samt ägde att behålla allt det byte, som kunde falla i deras händer. Deras chef blef den djärfve Daniel Luukkoinen med titel af major; under honom lydde kaptenerne Tillainen, Torakka, Longström, Hauseen och an-

dra, hvilka ej sällan äfven oberoende af chefen företogo ströftåg in på det fientliga området. Äfven af bönderne på svenska sidan voro de ogärna sedda, ty oaktadt Nieroths varningar kräfde de godtyckligt skjuts och gärder af allmogen.

Dessa åtgärder jämte tsarens och den ryska hufvudarméns frånvaro i Turkiet, där det olyckliga fälttåget vid Pruth tog alla krafter i anspråk, gåfvo kriget under år 1711 en för den finska armén fördelaktigare gång än under föregående år. Redan under början af året företogo öfverstarne Karl Armfelt och Johan Stjernschantz, hvilka kommenderade trupperna i Savolaks, lyckliga ströftåg mot fientliga posteringar i Parikkala. I februari fördrefvo de en rysk förpost vid Koitsanlahti och i mars skingrade de vid Hannukkala en rysk trupp, hvarvid de bemäktigade sig både fångar och byte i riklig mån. Med anledning häraf utnämndes Armfelt till generalmajor. Senare förstärkte Nieroth deras trupper till 2,000 och slutligen 4,000 man samt befallde dem att rycka söderut ända till Jääskis, där de kunde afskära förbindelsen mellan Viborg och S:t Petersburg. En förskansning, som ryssarne uppfört i Mola, intogs och förstördes den 26 april af löjtnanten Johan Henrik Fieandt, som här vann betydliga förråder. Ej mindre oroades fienden genom fotdragonernas företag. Desse ströfvade oaflåtligt till Nevanejderna, västra Ingermanland och Estland och hemförde betydligt byte. Daniel Luukkoinen blef i augusti tillfångatagen; fienden slog honom i järn såsom en vanlig förbrytare och uttryckte med kanonskott sin glädje öfver hans olycka, men partigängarkriget fortgick äfven därefter med oförminskad liflighet. På sjösidan var ryssarnes ställning ännu mera betänklig, ty Finska viken behärskades af den svenska flottan under viceamiral Vernfelt, som lyckades tillspärra Viborgs hamn. Dessa gynnsamma förhållanden lockade Nieroth att företaga en rörelse mot Viborg, dit han under början af hösten öfver Kymmeneälf framryckte med hufvudarmén. Staden omslöts snart från alla sidor, men något slutligt resultat ernåddes icke, ty garnisonen var tillräckligt försedd med lifsmedel, och till en ordnad belägring kunde Nieroth i saknad af belägringsmateriel icke skrida. Sedan flottan mot slutet af november afseglat, bröt han själf upp kort före jul. Han var på denna

tid sysselsatt med att uppföra smärre befästningar vid Vekkelaks, hvilken stad han ville göra till exporthamn för Savolaks i Viborgs ställe, men den verksamme mannens planer afbrötos plötsligt genom döden den 25 januari 1712. Hans bortgång var en stor olycka för Finland, som snart såg de förhoppningar hans kraft och företagsamhet framkallat svikna.

Den svage Lybecker blef nu för andra gången förordnad till befälhafvare för den finska armén. Fruktande den fientliga öfvermakten, hvilken han föreställde sig större än den var, afstod han från den framskjutna position Nieroth låtit den finska armén intaga. Han förstörde verken vid Vekkelaks och drog Armfelts afdelning från Savolaks till hufvudhären, som förlades i ett befäst läger vid Högfors invid Kymmeneälfs östra mynningsarm. Under sommarens lopp sammandrogs i Viborg en rysk armé af omkr. 15,000 man, hvilken under öfveramiral Apraxins befäl mot slutet af augusti ryckte västerut för att bemäktiga sig kuststräckan ända till Helsingfors. Uppskrämd däraf och af att den ryska galéreskadern visat sig i skärgården, drog sig Lybecker med sin styrka af omkr. 7,500 man till Hirvikoski vid Kymmeneälfs västra strand och intog där en ställning, som Apraxin fann så stark, att han afstod från angrepp. Den 5 september anträdde den ryska armén sitt återtåg, och faran var för denna gång öfverstånden, men den rädsla Lybecker ådagalagt bådade icke godt för framtiden [1]).

Medan kriget sålunda i södra Finland från ingendera sidan drefs med eftertryck, inträffade högt uppe i norden händelser, som bilda en egendomlig episod i Stora ofredens historia. Österbotten hade dittills gått fritt för all omedelbar inverkan af kriget och särskildt hade Kajana läns inbyggare lefvat i djupaste fred. Inga sommarvägar ledde ännu från Savolaks och Karelen till denna bygd, hvarför ryska trupper svårligen söderifrån kunde tränga fram, och med grannarne öster om gränsen hade 1703 en gränsfred blifvit sluten, under hvars skydd de fredliga förbindelserna obehindradt fortgingo. Endast 1709 inträngde några ryska illgär-

---

[1]) Närmare detaljer om den ryska arméns frammarsch finnas hos A. Mischlajevski: Петръ Великiи. Война въ Финл. въ 1712—1714 годахъ, S:t Petersburg 1896.

ningsmän, men lugnet blef snart återställdt. De ryska böndernes handel i Österbotten vann till och med ökad fart och betydelse, ju mer tillförseln från sjösidan af salt och andra nödvändighetsvaror till följd af kriget afstannade. Dessa lyckliga förhållanden afbrötos genom en obetänksam åtgärd af de svenska tullämbetsmännen. Fyra bönder från ryska sidan, Hilippa Simonsson, Tuppana Tiivonainen, Ivan Perttunen och Jakob Rämsu, hämtade nämligen vintern 1711 till Kajana ett parti vadmal, som vederbörligen förtullades, men icke fick köpare. Tygpackorna sattes i förvar för att vid tillfälle ånyo utbjudas till salu, men blefvo någon tid senare såsom förbrutet gods tagna i beslag af tullbetjäningen. Detta förfarande, som allmänt ogillades, emedan det stridde mot hvad som var sedvanligt på dessa orter, manade de förorättade bönderne från ryska Karelen till hämnd. De sammangaddade sig med grannarna i sin hembygd och erhöllo vapen i Kexholm, där ett antal officerare och soldater anslöt sig till dem. De kunde därefter så mycket tryggare fullfölja sina planer som de räknade på bistånd af bönderne i Pielis, hvilka såsom ofvan omtalats 1710 rest sig mot arrendatorn Simon Affleck och med militärmakt blifvit kufvade, men fått nytt mod, sedan Lybecker återkallat den trupp af 100 ryttare, som varit inkvarterad bland dem. Sålunda begynte det s. k. vadmalskriget. I mars 1712 ryckte ryska bönder, soldater och några officerare jämte Pielisbönder till ett antal af omkring 340 man fram mot Kajana län, där man visserligen blifvit varnad för faran men i förlitan på gränsfreden icke vidtagit några försvarsåtgärder. En del, ungefär 200, stannade vid gränsen, medan de öfriga den 13 mars 1712 nådde Kajana stad och Paldamo socken, där de utbredde sig under härjning, brand och mord. Hvarken gubbar, kvinnor eller barn skonades. Simon Afflecks i Paldamo belägna gård blef plundrad och hans familj samt tjänare fördes i fångenskap till Ryssland, men själf var den grymme arrendatorn frånvarande. Efter dessa bedrifter aftågade plundrarskarorna rikt försedda med byte och fångar. Vadmalskriget var ett förebud till kommande, ännu hårdare stormar, men medförde icke vidare följder. Redan i början af år 1713 återupprättades

gränsfreden af 1703 och invånarne i Pielis blefvo samtidigt tvungna att underkasta sig major Afflecks välde [1]).

Det var att vänta att tsar Peter, som 1712 ingått slutlig fred med Turkiet, följande år skulle rikta sina krafter mot Finland, men likväl vidtogos under vintern 1712—1713 inga verksamma åtgärder för landets försvar. Den af Nieroth började allmänna folkbeväpningen upphörde, och i stället befalldes, att hvar femte vapenför man skulle öfvas till krigstjänst. Då dessa s. k. femmänningars antal dock icke blef synnerligen stort, påbjöds i maj 1713 att tremännings-regementen skulle uppställas i Åbo och Björneborgs län, men denna plan kunde icke genomföras, emedan fienden redan hade infunnit sig. Såsom vanligt var nämligen tsar Peter snabb i fullföljandet af sina syften, hvilka han i bref till öfveramiralen grefve Apraxin angaf med orden: „Vi skola icke allenast intaga Finland, utan äfven intränga i själfva Sverige för att äfven hafva något att afträda vid fredens afslutande“ [2]). För att undgå svårigheterna af en frammarsch till lands lät han inskeppa sina infanteriregementen på en galéreskader, bestående af grundgående fartyg, hvilka utan fara för angrepp af de större svenska fartygen kunde röra sig inomskärs. Den svenska flottan hade för öfrigt ännu icke inlupit i Finska viken, då de ryska fartygen redan voro i rörelse. Den 8 maj 1713 anlände några galerer jämte smärre fartyg till Helsingfors norra hamn, och den 10 följdes de af tsaren jämte öfveramiral Apraxin med några hundra galerer och omkring 12,000 man landstigningstrupper. Oaktadt Lybecker icke varit oförberedd på ett sådant angrepp, stodo de finska trupperna ännu till större delen kringspridda i sina vinterkvarter. Han bestämde att hufvudmassan af armén skulle samlas i Borgå, medan 1,500 man under Karl Armfelts befäl blifvit sända att skydda Helsingfors. Denna styrka var alltför liten att motstå fiendens samlade makt, men likväl försvarade Armfelt till en början tappert platsen och tillbaka-

[1]) K. E. F. Ignatius: *Kajana läns ödeläggelse 1712* i Lännetär, album utgifvet af Västfinnar II, sid. 120—146, Helsingfors 1861; K. A. Castrén: *Kertoelmia Kajaanin läänin vaiheista*, sid. 58—64, Helsingfors 1867.

[2]) W. Brummer: *Historiska uppgifter om Helsingfors och Sveaborg*, sid. 2, Helsingfors 1874.

visade flere fientliga angrepp genom att underhålla en liflig eld från förskansningar, som blifvit uppkastade längs stadens stränder. Men under nattens lopp rodde de ryska galererna rundt kring den halfö, på hvilken Helsingfors är uppbyggdt, och nådde den västliga Sandvikshamnen, där inga försvarsverk funnos, hvarför de ryska trupperna utan motstånd kunde landstiga. Därmed var Armfelts ställning tagen i ryggen och faran af att kvardröja ögonskenlig. Vid krigsråd, hvarvid bland andra närvoro landshöfdingen i Nylands och Tavastehus län, Johan Creutz, borgmästaren i Helsingfors, Henrik Tammelin, och krigskommissarien, Johan Henrik Frisius, stannade man vid beslutet att lämna staden och att uppbränna densamma, för att den icke med sina rika förråd skulle blifva en stödjepunkt för fienderna. Så skedde i själfva verket. Morgonen den 11 maj 1713 antändes Finlands nuvarande hufvudstad och förvandlades till större delen till en ruin, medan Armfelt och hans trupper drogo sig tillbaka till Borgå, där Lybecker sammandragit några regementen. Helsingfors, hvars invånare i hast flytt, förblef sedermera i förstördt tillstånd intill fredsslutet. Härigenom hade den nyländska kusten med strandvägen till Åbo med öfverraskande lätthet fallit i fiendens händer. Också intogos alla sinnen af fruktan och skräck. Allt ansågs förloradt; en mängd invånare i södra Finland, bland dem biskop Johan Gezelius, flydde till Sverige, medan andra sökte sin tillflykt i Österbotten. Nu liksom förut riktade sig den allmänna oviljan främst mot Lybecker, som till och med af regeringen i Stockholm erhöll skarpa förebråelser för bristande påpasslighet. Det må äfven medgifvas, att hans åtgärder voro senfärdiga och otillfredsställande, men å andra sidan kan det dock icke nekas, att hufvudorsaken till denna och följande olyckor låg i de finska stridskrafternas svaghet. Den finska armén var underlägsen fiendens till antal, illa försedd och saknade en fast punkt att stödja sig på. En förlorad hufvudbatalj hade varit dess fullständiga undergång, hvarför äfven Lybeckers instruktion föreskref honom att icke inlåta sig på en sådan.

Med mera skäl än för Helsingfors fall kan Lybecker tadlas för den osäkerhet och planlöshet, hvarmed han sedermera gick till väga. Sedan Armfelt retirerat till Borgå, be-

slöt tsar Peter, som fruktade att blifva afskuren, att följa efter. Han uppbrände den del af Helsingfors, som elden skonat, inskeppade sina trupper på eskadern och inlöpte några dagar senare i Borgå viken för att där landstiga. Han stötte dock icke på Lybeckers trupper, ty denne drog sig vid fiendens annalkande i hast norrut till Koskis kapell och ytterligare till Lampis socken. Tsaren följde honom icke utan ryckte ytterligare österut till Forsby i Perno socken, där han anlade ett befäst läger och inväntade sitt kavalleri, som ännu icke anländt. Medan ryssarne dröjde på denna plats, kunde Lybecker icke besluta sig för en bestämd operationsplan. Han sände öfverste De la Barre till Lappträsk för att skydda arméns magasiner därstädes. Själf förnötte han tiden med ändamålslösa marscher mellan Koskis och Lappträsk, men gjorde intet för att hindra det ryska kavalleriet, som 5,000 man starkt jämte 1,800 man infanteri framryckte landvägen öfver Pyttis, att förena sig med den ryska hufvudstyrkan. Slutligen företog han, öfvertalad af sina underbefälhafvare, en rörelse framåt och återvände till Borgå, där han uppkastade försvarsverk för att verka i förbindelse med den svenska flottan, som sent omsider anländt till Finska viken. Men numera var äfven den förstärkta ryska armén redo att bryta upp och ryckte under öfveramiral Apraxins befäl till Borgå. Icke heller denna gång vågade Lybecker hålla stånd, utan drog sig efter en obetydlig skottväxling vid Borgå bro den 18 juli till Strömsberg $^3/_4$ mil norr om staden, hvarefter ryssarne utan att följa honom, fortsatte sin marsch till Helsingfors, som starkt befästes och blef deras hufvudvapenplats. Sedermera bröt hufvuddelen af deras armé i början af augusti under tsarens eget befäl upp till Åbo. Ett svagt försök gjordes att hindra frammarschen, i det att öfverste Stjernschantz med 500 man vid Karis bro kastade sig i vägen i hopp om att kunna försvara platsen, tills Lybecker med hufvudarmén hunne anlända. Han blef dock efter en kort strid tvungen att draga sig norrut och, utan att möta vidare motstånd, anlände tsaren därefter till Åbo den 28 augusti 1713 [1]). Han fann staden nästan tom, ty alla, för hvilka det blott

[1]) Jemfr Mischlajevskis ofvan (sid. 596) citerade arbete.

varit möjligt, hade flytt, då fienderna nalkades. Universitetslärarne hade lämnat staden och hofrätten samt öfriga ämbetsverk hade blifvit flyttade till Stockholm. Efter några dagars hvila i Åbo återvände den ryska armén under första dagarna af september till Helsingfors, hvarefter tsar Peter afreste till S:t Petersburg, kvarlämnande öfveramiral Apraxin såsom befälhafvare i landet, hvars eröfring han numera ansåg tryggad. Den svenska flottan, som i juli tillfogade den ryska en kännbar förlust vid ett sammanträffande mellan Hogland och Pellinge, drog sig därefter tillbaka till Hangöudd och kunde i saknad af förbindelse med armén icke göra något för att hindra ryssarnes rörelser. Armén, som blifvit fördelad på olika punkter i södra Tavastland och norra Nyland, afvaktade overksamt fiendens framtida företag. I augusti blef Lybecker skild från befälet och kallad till Stockholm för att stå till svars för sitt handlingssätt [1]).

Till Lybeckers efterträdare utsågs Karl Gustaf Armfelt, hvars befäl till en början endast skulle vara tillsvidare men sedermera förlängdes intill krigets slut. Född 1666 hade denne i utlandet vunnit militärisk erfarenhet och sedan krigets utbrott vid flere tillfällen visat både mod och fältherretalang. Soldaterna och befolkningen hyste till honom ett förtroende, som bjärt stack af mot det allmänna misstroendet till arméns högre befälhafvare. Förändringen var dock numera för sen, ty det var knappt möjligt att hindra fiendens vidare framsteg. Armén led brist på det nödvändigaste; fiendens framgång och de många onödiga marscherna hade nedslagit såväl officerarnes som soldaternas mod, och de sistnämnde rymde af kärlek till hemorterna eller för att undgå fältlifvets mödor till så stort antal, att armén minskades med tredje delen till omkring 6,000—7,000 man, en styrka, som var obetydlig gentemot fiendens. Från Sverige var fortfarande ingen hjälp att påräkna. Armfelt försökte emellertid att hålla stånd i Tavastland, norr om Tavastehus. Han valde nämligen vid Pälkäne kyrka, bakom Kostia å, som förbinder Pälkänevesi med Mallasvesi, en fast ställning,

[1]) Lybecker inveckládes i Sverige i en långvarig process, hvarunder i synnerhet biskop Gezelius vittnade emot honom. Han dömdes 1717 förlustig lif, ära och gods, men benådades af konungen. † 1718.

som förstärktes med batterier och förskansningar. Här náddes han den 30 september af den ryska armén under öfveramiral Apraxin och furst Mikael Galitzin. Ryssarne försökte närma sig passet i löpgrafvar, men detta misslyckades, hvarför de begynte bygga flottor för att öfver Mallasvesi sjö kringgå Armfelts ställning. Tidigt på morgonen den 6 oktober inskeppades 7,000 man, hvilka under furst Galitzins ledning landstego en fjärdedels mil bakom Armfelts läger. Denne märkte faran, kvarlämnade en del af armén under generalmajor Johan Reinhold De la Barre vid passet och skyndade med de öfriga till det hotade stället. Under några timmars het kamp sökte han kasta fienden tillbaka, men måste slutligen vika för öfvermakten. De la Barre, som emellertid vid förskansningarna med framgång motstått öfveramiral Apraxins anfall, återkallades och hela hären retirerade mot norden. Slaget var det för de finska trupperna mest hedrande under detta krig och utföll endast till följd af fiendens ungefär dubbla öfvermakt ofördelaktigt, men arméns återtåg var icke dess mindre djupt sorgligt. Armfelt skref att folket led en större nöd än kunde beskrifvas, att det under lång tid haft endast vatten och bröd till föda och att en del af soldaterna släpade sig fram halfdöda och barfota, medan andra hoptals rymde. Han kunde därför icke enligt sin första afsikt kvarstanna i Tammerfors, utan drog sig med större delen af hären öfver Tavastskog till Österbotten, medan en mindre afdelning gick den östligare vägen genom Ruovesi. I nejderna af Vasa och Lappo fingo de uttröttade krigarne slutligen hvila ut. Till följd häraf föll hela södra och mellersta Finland i händerna på fienderna, hvilka icke numera förföljde de finska trupperna, utan ryckte till Björneborg för att befästa sitt välde i Satakunta. Först i december drog en afdelning under general Bruce från Björneborg längs kusten till Kristinestad, men återvände, då finnarne visade sig beredda till motstånd. På denna tid väpnade sig några hundra bönder från Ilmola, valde till anförare tvenne studenter, bröderne Gabriel och Israel Peldan, samt uppställde sig såsom gränsvakt i Kurikka kapell, där de lyckligt tillbakavisade fiendens ströfvande hopar. Detta fall var icke enstaka. Österbottens allmoge, på hvilken hufvud-

bördan af kriget numera hvilade, visade en vida större ifver än södra Finlands befolkning att offra lif och egendom för fäderneslandets försvar. I de tre sydliga länen hade de oaflåtliga kompletteringarna och nyuppsättningarna af regementena, de tryckande skattebördorna samt arméns marscher uttröttat bönderne, hvarför desse i farans ögonblick endast motvilligt läto uppbåda sig och efter nederlaget utan motstånd underkastade sig segraren. Österbottningarne hade däremot blifvit jämförelsevis skonade och kunde därför med friska krafter möta kampen, hvilken äfven annars lockade denna af gammalt krigiska befolkning. Men i samma mån som folket lifligare deltog i striden, blef äfven det fientliga förtrycket hårdare och skoningslösare.

De några månader den finska armén tillbragte i vinterkvarteren användes till att såvidt möjligt bringa trupperna i stridbart skick. De ordinarie regementena återupprättades och förstärktes med nytt manskap från Österbotten och Savolaks, därifrån öfversten vid Savolaks regemente, Stjernschantz, i december tillförde armén 600 man. De österbottniska femmänningarna inöfvades under ledning af landshöfdingen i Österbotten, Lorentz Clerck, och organiserades till en trupp af mera än 1,000 man. Tillika erbjödo sig såväl städernas som landsbygdens inbyggare att mangrant försvara hem, hustrur och barn, med anledning hvaraf officerare sändes till bygderna för att anställa vapenöfningar med allmogen. Arméns ekonomi upprätthölls genom Frisius' nitiska omsorger, så att soldaterna icke ledo brist åtminstone på det allra nödvändigaste. Däremot bådade den tillväxande oenigheten bland arméns högre befälhafvare ondt för framtiden. Armfelt, Stjernschantz och chefen för rytteriet, De la Barre, voro i de viktigaste frågor oense, en misshällighet, som bidrog till det slutliga nederlag armén inom kort led.

Redan i början af februari 1714 uppbröt nämligen den ryska stridsmakten, 18,000 man stark, under furst Mikael Galitzins befäl från Åbo för att enligt tsarens befallning uppsöka och slå Armfelts svaga styrka. Oaktadt vinterkölden framryckte ryssarne med så stor snabbhet, att de redan i medlet af februari blefvo synliga bortom tavastmon i Kurikka, där de tillbakaslogo den finska förposten. Vid under-

omständighet, som dessutom bidrog till att försämra denna landsdels läge, var att det ryska väldet där bibehöll karakteren af tillfälligt militäriskt besittningstagande utan fast ordning, hvarför soldaterna kunde gifva sin roflystnad så mycket friare tyglar. Mot sommaren drogo sig de ryska trupperna vanligen till nejderna kring Vasa och Kyro, men återvände under hösten till Gamla Karleby, Nykarleby och de nordligare socknarna, hvarvid ständigt nya skräckscener ägde rum. En del af invånarne plågades till döds med de grymmaste tortyrmedel; andra bortsläpades i fångenskap; många framsläpade i de djupa skogarna ett nödställdt och bekymmersamt lif eller flydde norrut ända till Hvita hafvets kust, där finska nybyggen nu grundlades. På slutet af 1716 och i början af 1717 uttogs här s. k. parfolk, sålunda att män och hustrur till stort antal fördes till Ryssland och Liffland för att där arbeta såsom trälar.

Äfven till det aflägsna Kajana län sträckte sig snart det fientliga väldet. Redan under våren 1715 hade tvenne ryska partier fåfängt sökt öfverrumpla Kajaneborg, men först i januari 1716 begynte en större rysk med artilleri försedd styrka belägra slottet. Fienderna besköto fästet med bomber och kanoner, men kommendanten, major Johan Henrik v. Fieandt, gjorde dem med sin besättning af endast femtio man envist motstånd. Då slutligen hungersnöd hotade, ville v. Fieandt spränga slottet i luften, men hans omgifning förmådde honom att den 24 februari 1716 kapitulera mot löfte om fritt aftåg. Nu såsom ofta höllo icke ryssarne kapitulationsvillkoren, utan bortförde såsom fångar besättningen jämte de invånare från den omgifvande landsbygden, som sökt tillflykt i fästet. Följande år sprängdes Kajaneborg af ryssarne i luften och har sedermera förblifvit en ruin.

Äfven sedan landet sålunda blifvit fullkomligt kufvadt, drefvo partigängarne fortfarande sitt spel men till större skada för egna landsmän än för fienden. Vid norra gränsen mellan Sverige och Finland uppehöllo sig kaptenerne Longström och Kärki eller Kärkisudd, hvilka gång efter annan företogo ströftåg in i Österbotten eller ännu längre söderut, förföljda af kosackerna, som i dem sågo sina värsta fiender. Landets lidanden ökades i betydlig mån genom det

småkrig, som sålunda underhölls; vägrade bönderne att gifva partigängarne understöd, behandlades de af dem såsom från svenska kronan affallna förrädare, och i motsatt fall hade de att frukta kosackernas hämnd. I västfinska skärgården, Egentliga Finland, Satakunta och Nyland verkade Stefan Löfving såsom partigängare och den svenska regeringens kunskapare, äfven han fruktad af befolkningen, som uttröttad och modlös helst önskade att lefva i fred med de ryska myndigheterna. Hans dagbok, där berättelser om brokiga äfventyr växla med fromma utgjutelser, ger en bild af det vilda lif partigängarne förde [1]).

Den fejd, hvars olika skeden vi skildrat, följdes af en sexårig, hård fientlig ockupation, hvarunder vårt folks läge mera än någonsin var dystert och nedtryckt. Förbindelsen med moderlandet i väster var afbruten. Frukterna af sekleers arbete såväl på den materiella odlingens som den andliga bildningens fält voro bortsopade och ett nästan fullständigt barbari hade trädt i stället. Landets befolkning var skingrad på olika håll; en del lefde i träldom i Ryssland; andra hade flytt till Sverige; och de, som förblifvit i hembygden, voro underkastade alla segrarens nycker.

Huru talrika de under Stora ofredens lopp till Ryssland bortförda fångarna voro kan icke uppgifvas, men gissningsvis har man uppskattat deras antal ända till 20,000. Lyckligast lottade bland desse voro de officerare, som efter slaget vid Pultava och vid fästningarnas kapitulation fallit i ryssarnes händer. De fördelades först på olika orter i Ryssland, men fördes sedermera till städer i Sibirien, där de behandlades mildt och fritt fingo röra sig inom de områden, som voro dem anvisade. De åtnjöto ett knappt tillmätt anslag af ryska kronan och underhöllo sig i öfrigt med de me-

[1]) Yrjö Koskinen: *Lähteitä Ison Vihan historiaan*, sid. 393—456. Jakob Forsell, sedermera känd såsom Lovisa stads grundläggare, var en af dem, som på denna tid icke hade stadig vistelseort. Han flydde 1710 med sina föräldrar från hemorten, Vekkelaks, och ämnade ingå i krigstjänst, men råkade i händerna på en fientlig trupp som utplundrade honom. Därefter lifnärde han sig med en liten handelsrörelse, men gjorde tillika Sverige tjänster genom att uppsnappa bref och depescher från ryska kurirer. Han kallades: Sissi-Jaakko.

del, som sändes dem från hemlandet och med de inkomster, som de kunde bereda sig genom handarbete och hvarjehanda yrken. Den nitiske predikanten vid Björneborgs regemente, Gabriel Lauræus, verkade i Tobolsk såsom lärare vid en af de fångna officerarne grundad skola, där för det mesta svenska och tyska, men äfven några ryska barn njöto undervisning. De fångna soldaternas öde var vida hårdare. De användes till stor del såsom arbetare i grufvorna i Sibirien eller vid S:t Petersburgs anläggning; många gingo frivilligt eller tvungna i rysk krigstjänst; och endast ett fåtal återvände sedermera till fäderneslandet. Sorgligast var dock den bortförda allmogens lott. Män, kvinnor och barn såldes från man till man utan åtskillnad. Andra, till och med kvinnor, instuckos i de ryska regementena. Mången kastades af ödet utom Rysslands gränser. Ännu 1726 uppgafs att omkr. 1,000 personer hemma från Finland, till större delen kvinnor och barn, befunno sig såsom trälar i Persiens hufvudstad Ispahan. De hade troligen blifvit sålda till Persien af ryssarne. Samtidigt berättades att flere finnar, som blifvit tvungna att deltaga i ryssarnes krig mot „kalmuckerna" och af dessa blifvit tillfångatagna, fortfarande befunno sig i kalmuckisk fångenskap. Det lif de olycklige under sådana växlingar genomlefde var naturligtvis fullt af kränkningar och elände.

Knappt mindre talrika voro de finnar, som för att undgå nöden och farorna flydde till Sverige. Märkligt är att Karl XII själf uttryckligt befallde invånarne i de områden, som föllo i fiendens händer, att fly. Han ville att det land, som blef ryssarnes byte, skulle vara så öde som möjligt, utan att besinna att Sveriges verkliga intresse skulle bjudit att för fullständigt förfall skydda provinser, som förmodligen vid en framtida fred skulle återförenas med riket. Sedermera gaf regeringen i Stockholm prästerne särskild tillåtelse att rädda sig genom flykten, dock med förbehåll att i hvarje pastorat åtminstone en präst skulle kvarstanna. Det är dock troligt att utvandringen äfven oberoende af regeringens hållning skulle blifvit omfattande, ty den fruktan, som fiendens vilda framfart ingaf, var så allmän, att ingen, som blott hade tillfälle att undkomma, ville kvarstanna i fädernebygden. Re-

dan före ryssarnes landstigning i Helsingfors 1713 begynte rörelsen, hvilken under de följande åren oafbrutet fortgick. Ståndspersoner, ämbetsmän, adelsmän, kyrkoherdar, universitets- och skollärare samt städernas förmögnare borgare bröto nästan mangrant upp. I städerna kvarstannade endast de fattigaste borgarna och arbetarne. Landtbefolkningen, som icke med samma lätthet kunde göra sig fri, kvarblef däremot i allmänhet, med undantag af Ålands och norra Österbottens allmoge, i hembygden. Flyktingarna, hvilka spridde sig i hela Sverige såväl på landsbygden som i städerna, hade i de flesta fall fört med sig endast ringa egendom, och deras ställning i Sverige var därför från början svår och bekymmersam. En del sökte såsom ämbetsmän, affärsmän, lärare m. m. vinna sin utkomst, men flertalet hade ingen annan utväg än att vända sig till den enskilda eller offentliga hjälpsamheten, som dock icke var alltför mycket att påräkna under en tid, då de ekonomiska förhållandena i Sverige voro ytterst tryckta. Redan 1712 tillsattes en s. k. flyktingskommission, hvilken genom kollektuppbörd i kyrkorna och stamboksuppbörd i bygderna insamlade medel, som utdelades hufvudsakligen bland de flyktingar, som räknades såsom ståndspersoner. Vid slutet af 1714 hade denna kommission utdelat omkr. 120,000 d. k. m. bland omkr. 1,200 flyktade familjer och enskilda personer. Man finner häraf, att den hjälp kommissionen kunde gifva icke var synnerligen betydande. Också begärde hon 1713 att befrias från sitt besvärliga åliggande, hvarefter följande år en ny flyktingskommission tillsattes. Sedan 1721 ytterligare nya medlemmar blifvit utsedda, upplöstes kommissionen 1722. De flyktingar, som åtnjutit större eller mindre hjälp, uppgåfvos 1721 hafva varit flere än 4,000 [1]).

Medan sålunda tusenden af Finlands söner och döttrar pröfvade landsflyktens svårigheter och fångenskapens lidanden, var den lagliga ordningen helt och hållet fallen i deras hembygd. Den ryska arméns officerare härskade i landet, hvarvid godtycket var det enda rättesnöret. Högsta styrelse-

[1]) Flyktingskommissionens handlingar i sv. riksarkivet; P. Nordmann: *Ett bidrag till Stora ofredens historia* i Sv. Lit. s:ts i Finl. Förh. o. upps. 2, sid. 118–149.

finska området indelades i tvenne förvaltningsdistrikt, af hvilka det västra, omfattande de forna Nylands och Tavastehus län, Åbo och Björneborgs län samt Österbotten, ordnades med särskild omsorg, medan det östra, som bestod af Viborgs och Kexholms forna län, förblef i ett mera oordnadt skick. I det västra området förblef befälet öfver krigsmakten hos furst Mikael Galitzin, som således fortfarande utöfvade ett mäktigt inflytande, men högsta ledningen af den civila styrelsen anförtroddes åt öfveramiral Apraxin, som intill 1719 från S:t Petersburg ledde de finska angelägenheterna, hvilka därefter öfvertogos af ett i S:t Petersburg inrättadt rikskammarkollegium. I sistnämnda myndighet handhades hvad som rörde Finland i främsta rummet af en f. d. kommissariatsskrifvare vid svenska armén vid namn Johan Schmidt, som 1717 ingått i rysk tjänst. Under denna högsta styrelse stod en generalguvernör i Åbo, hvilken omedelbart meddelade sig med styrelsen i S:t Petersburg och styrde landet genom lagmän, hvilka i det närmaste motsvarade de förra svenska landshöfdingarne och skulle handhafva förvaltningen med iakttagande af de för desse gällande förordningarna. Lagmansområdena blefvo fem, i det att Åbo och Björneborgs län delades i tvenne med städerna Åbo och Björneborg såsom hufvudorter, Nylands och Tavastehus län likaledes i tvenne, nämligen Tavastland med Borgå och östra Nyland äfvensom västra Nyland med Helsingfors såsom hufvudort, medan Österbotten förblef odeladt med Vasa såsom hufvudort.

Men då nästan alla inhemska ståndspersoner hade flytt till Sverige, var det icke lätt att finna män, ägnade att emottaga de nya administrativa posterna; och de val, som träffades bland personer, som från svensk tjänst öfvergått i rysk, eller bland adelsmän från Östersjöprovinserna, voro icke alltid lyckliga. Detta gäller i synnerhet om generalguvernören grefve Gustaf Otto Douglas, en af Karl XII:s forna lifdrabanter, som blifvit fången vid Pultava och 1717 ingått i rysk tjänst. Dennes minne är fläckadt genom talrika grymma, egennyttiga och oredliga handlingar, hvilka endast i någon mån kunna ursäktas med att han var ett verktyg för befallningar, som gåfvos honom från S:t Petersburg. På hans

befallning flyttades S:t Henriks reliker 1720 från Åbo domkyrka till S:t Petersburg. Lyckligtvis kunde finnarne påräkna furst Galitzins stöd gentemot honom. Ehuru öfverbevisad om betydliga försnillningar, bibehölls han intill fredsslutet på sin viktiga post, hvarjämte han var lagman i Åbo län. Om de öfriga lagmännen hafva vi mindre kännedom. Helsingfors och Björneborgs län voro förenade under en enda lagman Martin Brummer intill 1719, då denne för fel i räkenskaperna skildes från tjänsten och efterträddes af Georg Fromhold v. Essen i Björneborgs och Karl Gustaf Liljenfeld i Helsingfors län. I Tavastehus och Borgå län var Berndt Johan v. Tiesenhausen lagman. I Österbotten anförtroddes lagmansämbetet åt Otto Johan v. Tiesenhausen, som dock redan 1718 afsattes, emedan han alltför mycket afsett befolkningens bästa. Om hans efterträdare Joachim Schmidtfelt heter det, att han var „nog girig och begärlig efter mutor". Med anledning af talrika klagomål blef denne 1720 återkallad, hvarefter Österbottens styrelse öfverlämnades åt Volmar Adolf Stackelberg, som till den grad tillvann sig invånarnes förtroende, att ett antal österbottniska präster efter fredsslutet intygade, att han „faderligen, rättvisligen och berömligen" förestått sitt ämbete, och anhöllo att han fortfarande skulle få förblifva i svensk tjänst.

Lagmanslänen indelades för skatteuppbörden i fögderier, sålunda att 3, 4 eller till och med 6 socknar förenades under en fogde. Tillika befriades prästerne från den besvärliga skatteuppbörden, hvilken öfverlämnades åt forna svenska uppbördsmän, som förblifvit i landet, länsmän eller andra skrifkunniga personer. Dessa s. k. ryska fogdars ställning var ytterst svår mellan de ryska myndigheterna, som fordrade att skatterna utan misskund skulle utgå, och allmogen, som fattig och utblottad icke kunde erlägga dem. De måste ofta hämta böndernes säd omedelbart från rian eller drifva deras hjordar till städerna att försäljas och beskylldes, äfven då de endast fullgjorde uttryckliga befallningar, att för egen vinning utpressa böndernes sista egendom. Under fogdarne stodo de s. k. starosterne, hvilka utsågos bland de förmögnaste bönderne en för hvarje mantal och voro ansvariga för att skatterna till fullo utgingo från mantalen.

Äfven desse betraktades med stort misstroende af allmogen. Det är otvifvelaktigt att dessa den ryska styrelsens inhemska tjänstemän gjorde sig skyldiga till förtryck och orättvisor af hvarjehanda slag, hvilket så mycket mindre kunde undvikas, som de icke fingo lön af den ryska regeringen; men å andra sidan intygades sedermera, att folkets lidanden blefvo drägligare, då de ryska myndigheterna begynte använda landets egna invånare i sin tjänst. Om en af fogdarne hette det, att han med egen lifsfara sökt skydda allmogen. — I städerna handhades uppbörden af magistraterna, hvilka liksom uppbördsmännen på landet voro ansvariga för att de fastställda summorna utgingo.

På samma gång som administrationen, hvars egentliga uppgift var skatteuppbörden, sålunda ordnades, underkastades mantalsindelningen en revision för att en rättvisare fördelning af skatterna skulle genomföras, hvarvid mantalens antal minskades från 2,499 till 2,242. Tillika fastställdes skattetitlar, hvilka under hela det ryska väldets tid vidhöllos oförändrade. Den förnämsta skatten var den s. k. ordinarie kontributionen, hvilken efter flere växlingar bestämdes till 8 rubel penningar och 6 t:r 23 $^{1}/_{2}$ kappar säd årligen från hvarje mantal. En annan ej mindre tryckande skatt, som hufvudsakligen användes för arméns underhåll, utgick i hafre, hackelse, hö och halm. För de högre civila tjänstemännens aflöning erlades 1 rubel från hvarje mantal. Städerna betalade i ett för allt en viss summa för året, hvilken fördelades bland invånarne efter deras förmögenhet: för Åbo 1,000 rubel, för Björneborg och Borgå hvardera 360, för Nystad 300, för Raumo 220, för Nådendal 100, för Vasa 45, sedermera 50 o. s. v. Några städer voro alls icke i stånd att betala något, och äfven i de öfriga var fattigdomen så stor att kontributionen, ehuru icke i och för sig hög, endast med svårighet kunde utpressas.

Utom dessa regelbundet utgående skatter ålades vid särskilda tillfällen hvarjehanda penningafgifter och besvär. Bönderne, i synnerhet i kustsocknarna, befalldes att hugga timmer för tsar Peters stora byggnadsföretag och att transportera det till hamnarna vid hafskusten. För den ryska flottans behof togos fartyg, segelduk, hampa m. m. Matva-

ror måste utan ersättning levereras åt de ryska officerarne och ämbetsmännen. — Hårdast träffades dock landet af en skatt, som åren 1719 och 1720 utgick icke i penningar eller varor utan i människor. Det berättas att grefve Douglas för ett mord, som han begått, var hotad med hårdt straff, men fick tsarens förlåtelse mot villkor att i Finland uppställa några regementen soldater. Han gaf därför lagmännen och fogdarne befallning att utskrifva en man för hvarje mantal, hvilket påbud med hårdhet genomfördes. Invånarne, som gripna af skräck sökt tillflykt i skogarna, hotades med eld och svärd, om de icke återvände. Man skydde icke att under gudstjänsten omringa kyrkan i Tavastkyro för att tvinga församlingen att leverera rekryter. Sålunda utpressades 1,500—2,000 s. k. mantalskarlar, hvilkas utrustning mantalen måste bekosta. De fördes till södra Ryssland, där de sedermera till större delen uppoffrades under Rysslands krig med Persien.

Rättsskipningen låg de ryska myndigheterna vida mindre om hjärtat än skatteuppbörden, men likväl finna vi att omkr. 1718 försök gjordes att inom grefve Douglas generalguvernement ordna densamma. Till domare i Åbo och Björneborgs län utsågs en f. d. svensk fogde Jakob Callia, medan Gustaf Fredrik Bosin handhade rättsskipningen i Borgå och Tavastehus län och Jakob Ross i Österbotten. Den sistnämnde, som förut varit borgmästare i Vasa, hade omedelbart efter slaget vid Napo by inlåtit sig i underhandlingar med ryssarne, men godtgjorde nu sitt felsteg, genom rättrådigt handhafvande af det svåra värf, som blifvit honom ålagdt. Domarne, från hvilka vädjades till lagmännen och generalguvernören, dömde efter svensk lag. De höllo icke regelbundet ting, utan infunno sig efter behof å de orter, där rättslig undersökning var af nöden. Verksammare än dessa kringresande domare var den krigsrätt, som i Åbo inrättades under furst Galitzins ledning. Denne rannsakade så strängt om krigsfolkets förbrytelser, att han af soldaterna på spe kallades „den finske guden“, ett namn, som inför eftervärlden ter sig såsom den vackraste hederstitel.

I östra Finland voro förhållandena, såvidt man kan döma af de sparsamma underrättelser som finnas, väsentligen

andra än i det västra generalguvernementet. Förvaltningen hade fortfarande en rent militärisk karakter, i det att slottshöfdingarne bland hvilka kommendanten i Viborg, Ivan Schuvalov, var den inflytelserikaste, voro landets styresmän. Skatteområdena, från hvilka starosterne uppburo skatterna, kallades rotar eller tionden. Skatterna utgingo på ungefär samma sätt som i västra Finland, men dessutom betungades allmogen hårdt med dagsverken i S:t Petersburg, Kronstadt och Viborg. Genom det ryska donationsväsendet, som begynte införas redan efter Viborgs fall, lades grunden till missförhållanden, som först i våra dagar blifvit häfda.

Det var naturligt att de ryska myndigheterna, som under flere års tid helt och hållet försummat den världsliga förvaltningen, ännu mindre skulle ägna omsorg åt de kyrkliga institutionerna, hvilka afsågo att skydda och upprätthålla en för dem främmande kyrka. Förvirringen på det kyrkliga området var också under de första åren efter eröfringen stor och allmän. Hela det högre prästerskapet hade flytt från landet. Biskop Johan Gezelius sökte visserligen fortfarande från Stockholm styra sitt stift och utsträckte till och med sin verksamhet till Viborgs stift, hvars biskop David Lund 1711 blifvit utnämnd till biskop i Vexiö, men ju mera det fientliga väldet utbredde sig, dess mindre kunde han upprätthålla förbindelserna med de i Finland kvarblifna prästerne. År 1716 var Kuusamo det enda af Åbo stifts pastorat, som ännu lydde under honom. Samtidigt som sålunda all högre kyrklig styrelse upphörde, voro prästerne i Finland prisgifna åt den mest barbariska behandling. De användes af de ryska officerarne vid skatteuppbörden och hvarjehanda andra ekonomiska värf och sökte så vidt möjligt göra dem till viljes, men undgingo dock icke misstanken att stå i förbindelse med sissarne eller för segrarne undandölja kyrkornas egendom. Ett stort antal präster, som icke i allt gingo ryssarnes önskningar till mötes, pinades och plågades med hänsynslös grymhet, i flere fall ända till döden. Kyrkorna plundrades i synnerhet i Österbotten; några uppbrändes, och flerstädes måste gudstjänsten helt och hållet inställas. Sedan den första stormen gått öfver, förbättrades visserligen ställningen, så att prästerne åter kunde ägna sig

at den religiösa vården af församlingarna, men misstanken för stämplingar mot den ryska styrelsen hvilade fortfarande öfver dem. År 1716 blefvo prästmän till stort antal insatta i fängelse, emedan de misstänktes att hafva gynnat sissarne. År 1718 afrättades komministern i Storkyro Andreas Affrén och komministern i Maxmo Ruth, emedan de skrifvit en berättelse om förhållandena i Finland, hvilken, då den skulle öfverföras till Sverige, råkat i ryssarnes händer [1]. Kyrkans högsta styresmän voro de ryska befälhafvarne, hvilka äfven besatte lediga prästtjänster. Huru de uppfattade prästernes kall framgår af en fullmakt för en nyutnämnd präst, däri framför allt skyldigheten att yppa och gripa partigängare inskärpes.

Samma år då den civila styrelsen i västra Finland ordnades, 1717, beslöt slutligen furst Galitzin att utbyta detta anarkiska tillstånd mot en regelbunden kyrkostyrelse. Han tillsatte nämligen ett interimskonsistorium i Åbo med prosten i Somero Jakob Ritz såsom ordförande och präster från Åbo och närliggande socknar såsom ledamöter. Jakob Ritz, till börden tysk och tidigare kyrkoherde i Ingermanland, var en af de få kyrkoherdar, som icke flytt från landet. Han hade icke förut gjort sig bemärkt, men visade sig i sin nya ställning vara en nitisk och allvarlig kyrkans man. Han manade genom trägna påminnelser prästerskapet att iakttaga ett värdigt uppförande samt vårda sig om sina församlingar och gaf flere präster, som förhållit sig otillbörligt, stränga varningar och tillrättavisningar. I ett cirkulärbref af år 1717 föreskref han att morgon- och aftonböner i alla byar skulle hållas samt folket uppmanas till gudaktighet, på det att det inträngande „högsta barbariet" icke måtte taga öfverhanden. En hufvuduppgift för honom var att öka prästernes antal, emedan flere församlingar funnos, som icke hade någon enda präst, hvarför de blifvit förenade med närgränsande församlingar. Han examinerade och ordinerade under sin fyraåriga förvaltning af stiftet fyrationio prästmän, af hvilka dock flere voro djäknar, som icke hade idkat akademiska studier, men

[1] Affrén greps i januari 1718 i Kalajoki, fördes fången till Åbo slott, undergick där flere gånger tortyr och blef slutligen i dec. s. å. hängd i hemorten; Hist. ark. XV prot. sid. 55.

i brist på andra måste godkännas. Befordringarna, åtminstone till högre prästtjänster, berodde emellertid fortfarande af de ryska befälhafvarne, hvilka äfven utfärdade fullmakterna. På furst Galitzins yrkande höllos åren 1720 och 1721 prästmöten i vanlig form i Åbo [1]). En biordnad ställning till konsistorium i Åbo erhöll den ofvannämnde Barthold Vhaël, som 1718 förordnades till kyrkoherde i Vasa och prost i Österbotten med skyldighet att visitera och öfvervaka församlingarna därstädes, men icke hade rätt att ordinera präster. Samma år tillsattes för undersökande och afdömande af kyrkliga tvister i nyländska och tavasländska andelarna af Viborgs stift en konsistorialrätt i Borgå med den nitiske kyrkoherden i Perno Peter Serlachius såsom ordförande. Denna konsistorialrätt var icke berättigad att ordinera präster. Öfriga delar af Viborgs stift styrdes länge af de ryska befälhafvarne, å hvilkas vägnar en eller annan af kyrkoherdarne ordinerade och utnämnde präster. Kyrkoherden i Viborg Magnus Alopæus hade där sedan 1714 öfveruppsikt öfver de kyrkliga förhållandena och rätt att ordinera präster, men efter hans död 1716 var kyrkostyrelsen försummad, tills hans efterträdare, Kristian Melartopæus, 1720 utsågs att föra ordet i ett nyupprättadt konsistorium.

Från det ryska väldets sista tider hafva vi underrättelser om att den kyrkliga folkundervisningen, handhafd liksom fordom af klockare och präster i förening, återupptogs, men härvid var bristen på läroböcker, en följd af att intet tryckeri mer var i verksamhet, ett svårt hinder. På flere ställen meddelades undervisningen utan böcker, endast med minnets hjälp. För att i någon mån afhjälpa detta utgafs på prästerskapets föranstaltande af gravören Daniel Medelplan, som förut varit boktryckare vid det af biskop Bång inrättade boktryckeriet i Viborg, i Taurala by i Pälkäne en a-b-c-bok under namn af „Lasten paras tavara“, som trycktes medels trätaflor, i hvilka bokstäfverna voro inskurna, ett sorgligt vittnesbörd om tidens förhållanden.

Liksom furst Galitzin hade förtjänsten af de kyrkliga

[1]) J. Tengström: *Handlingar till upplysning af Finlands kyrkohistoria* h. 6, sid. 7—75, Åbo 1827.

förhållandenas ordnande, så anknyta sig äfven vid hans namn försök att bringa skolväsendet ur dess fullständiga förfall. På hans befallning trädde Åbo katedralskola 1716 ånyo i verksamhet. Trivialskolan i Raumo återupprättades 1717. Äfven i Vasa och Viborg torde läroanstalter varit i gång, hvarutom pädagogier omtalas i Nådendal, Nystad och Ekenäs. I stället för Tavastehus trivialskola, som råkat i lägervall, inrättade kyrkoherden i Janakkala Axel Pacchalenius 1719 på sin prästgård en liten skola. Alla dessa skolor voro svaga såväl till lärarkrafter som elevernas antal, men traditionen af en högre bildning upprätthölls dock genom dem, och mången yngling lade här grunden till en framtida nyttig verksamhet. Dessutom begåfvo sig några ynglingar med furst Galitzins tillåtelse till Sverige för att där i synnerhet vid Upsala universitet idka högre studier.

Den större ordning, som under det ryska väldets sista år inträdde, och den i allmänhet mildare behandling invånarne rönte verkade gynnsamt på det ekonomiska lifvet, där en förbättring, ehuru svag och långsam, börjar visa sig. Jordbruket begynte åter komma upp, ehuru afkastningen till följd af brist på arbetare, dragare och boskap icke på långt när motsvarade föregående tiders. Det uppgifves att man från och med 1718 i Österbotten begynte tänka på att ånyo inrätta en ordnad hushållning. Handeln hade nästan fullständigt afstannat genom att de flesta handelsmän flytt till Sverige, hvarjämte förbindelserna från sjösidan upphört, sedan Karl XII förbjudit all handel med de af ryssarne intagna orterna, men småningom begynte ryska och tyska handelsmän, som nedsatt sig i landet, öppna väg för varubyte med Ryssland och Östersjöprovinserna. I synnerhet i Åbo, Helsingfors och Tavastehus voro de s. k. ryska marketentarne talrika. I Åbo omtalas en „rysk borgmästare“, som företrädde de ryska handelsmännen inför myndigheterna. Tobak och salt voro de förnämsta handelsvaror de tillförde landet. I Österbotten, där man tvungen af nöden till och med begynt tillreda salt af hafsvatten, berättas de hafva utminuterat salt till oerhördt högt pris. Under stora ofredens sista år började holländare besöka Finlands kuster, där de sålde salt, tobak, kattuner m. m. och uppköpte skogsproduk-

ter. Fran det industriella omradet är att märka, att en linneväfnadsindustri med afsättning på Ryssland uppkom, hvilken i synnerhet i Borgå drefs med framgång. Däremot var den under slutet af det föregående seklet uppblomstrande bruksrörelsen helt och hållet i förfall, ty om äfven några järnbruk, sasom Kauttua, Tykö och Koskis, voro i gang, var dock deras verksamhet obetydlig.

I ett på finska författadt skaldestycke uttalade Barthold Vhaël 1714 det finska folkets önskan och hopp, att konung Karl XII skulle återvända till sitt rike för att bereda sina olyckliga finska undersåtar hjälp och gifva dem fredens välsignelser [1]). Men äfven efter konungens återkomst och sedan den egentliga kampen redan var afslutad, hade ställningen år efter år blifvit densamma. Vi skola kasta en blick på de förhållanden i Sverige, som fördröjde fredsslutet och förlängde Finlands lidanden.

Under konungens långvariga vistelse i Turkiet utkämpades liksom i Finland så äfven på andra håll en förtviflad kamp mot fienderne (sid. 586). Emellertid var tillståndet äfven i det egentliga Sverige bedröfligt. Ej mindre än kriget kräfde pesten och hungersnöden sina offer. Och fattigdomen nådde så godt som hvarje hem till följd af näringarnas förfall och skatternas tyngd.

Nu vaknade hos ett antal med Karl XII:s handlingssätt missnöjda män tanken att den absoluta konungamakten borde afskaffas och en friare författning träda i stället. Redan vid ett möte af ett ständernas utskott, som på radets kallelse var samladt på våren 1710, märktes tecken till en sådan vändning i sinnena. Till dem, som arbetade på en förändring i regeringssättet, räknades flere finnar: kanslipresidenten Arvid Bernhard Horn, landshöfdingen i Nylands och Tavastehus län Johan Creutz, den lärde vicepresidenten i Åbo hofrätt Sven Leijonmarck, biskop Johan Gezelius m. fl., hvilkas politiska tänkesätt åtminstone

[1]) Yrjö Koskinen: *Lähteitä Ison Vihan historiaan*, sid 369—372.

delvis bestämdes genom intrycket af fädernebygdens lidanden. Några, såsom Arvid Horn, voro alltför försiktiga att ännu yppa sina planer, men andra gåfvo dem tillkänna vid ett ständermöte, som, sammankalladt af riksrådet, från december 1713 till juni 1714 i Stockholm öfverlade om rikets ställning. Ständerna åtogo sig på regeringens förslag nya utskrifningar och kontributioner, men yrkade tillika på fredsunderhandlingar och föreslogo att den yngre af konungens systrar, prinsessan Ulrika Eleonora, skulle utnämnas till riksföreståndarinna under konungens frånvaro för att fredsverket med kraft skulle kunna drifvas. Sven Leijonmarck, en man som under en from yta dolde oroliga och ärelystna afsikter, var en af denna plans verksammaste befordrare [1]. Landshöfdingen Johan Creutz, som blifvit utsedd till landtmarskalk, understödde honom, men Arvid Horn och senaten motsatte sig förslagen såsom ingrepp i konungens höghetsrätt. Då dessutom konungen i bref befallt att riksdagen skulle upplösas, förmådde regeringen ständerna att åtskiljas, hvarigenom den begynnande rörelsen hejdades [2].

Underrättelsen om dessa händelser var en väsentlig orsak till att konungen påskyndade sin afresa från Turkiet. Hans hemkomst tvang de missnöjda till tystnad, men hans handlingssätt var långtifrån ägnadt att återgifva folket förtroende till den enväldiga konungamakten. Karl XII hade nämligen icke blifvit böjd af motgångarna. Han återkom besluten att med svärdet återeröfra allt hvad han förlorat och kände ingen gräns för de uppoffringar han för detta ändamål ville ålägga sitt folk. Hans förnämsta rådgifvare var den holsteinske ministern Georg Henrik Görtz, som blef honom oumbärlig genom att han ständigt fann nya utvägar att an-

[1] Leijonmarck utspridde redan i riksdagens början en anonym skrift, kallad „Alla fyra ståndens i Finland tal till riddare-, präst- och borgareståndet, som vistas och bo uti Stockholm", som i gripande ord skildrade det betryck, som hvilade öfver Finland. Senare ingaf han till ständerna ett memorial, däri han, åberopande ständernas rätt att rädda riket ur dess nöd, tillstyrkte att åt Ulrika Eleonora såsom närmaste arfvinge uppdraga styrelsen med råds råde under konungens frånvaro.

[2] Jmfr B. M. Bovallius: *Berättelse om riksdagen i Stockholm 1713—1714*. Svenska akad. handl. XXII och *Sveriges Ridderskaps och adels riksdagsprotokoll* 17, Stockholm 1902.

skaffa de medel, som behöfdes för krigföringen. Görtz var en man med skarpt hufvud och kraftig vilja, men hans bana var en äfventyrares och i Sverige var han hatad redan därför, att han såsom utlänning olagligen var i besittning af den makt konungen anförtrodde honom. Konungen afböjde sina motståndares förslag om en allmän fredskongress och ådrog sig genom sin envishet tvenne nya fiender. År 1715 afgäfvos nämligen krigsförklaringar af Hannover, som gjorde anspråk på Bremen och Verden och var så mycket farligare, som dess kurfurste Georg nyss blifvit konung i England, äfvensom af Preussen, hvars konung Fredrik Vilhelm icke ville afstå från Stettin, som han redan tagit i besittning. Kriget fördes detta år i Pommern, där Karl XII hjältemodigt försvarade Stralsund. Men lyckan var honom icke mera bevågen. Fästningen måste gifva sig den 12 december 1715, kort efter det Karl XII lämnat densamma och begifvit sig till Sverige. Han dref numera det enväldiga regementet till dess spets. De gamla skatterna höjdes och nya pålades. Krediten anlitades i oerhörd utsträckning och såsom säkerhet erbjöds inteckning i de svenska undersåtarnes hela fasta egendom. Utgifterna bestriddes med mynttecken af koppar, hvilka framdeles skulle inlösas mot silfver, men utgåfvos i så stor mängd, att de inom kort fullkomligt föllo i värde. Alla krafter riktades på kriget och all annan verksamhet afstannade. I stället för att använda den här, som med de sålunda vunna tillgångarna och genom nya stränga rekryteringar uppställdes, till att komma Finland till hjälp uppkastade Karl XII nu en ny vidtutseende plan. Han ville af Danmark vinna ersättning för sina förluster genom att eröfra Norge och företog i sådant syfte på vårvintern 1716 ett fälttåg i Norge, hvilket dock misslyckades. Kort därefter sände tsar Peter en armé till Köpenhamn för att i förening men danskarne landstiga i Skåne, men denna hotande fara afvändes genom oenighet mellan de förbundna [1]).

Följande år begynte Karl XII fredsunderhandlingar såväl med England som med Ryssland, de senare genom Görtz,

[1]) G. E. Axelsons ak. diss. *Bidrag till kännedom af Sveriges tillstånd på Karl XII:s tid* (1888) meddelar detaljerade upplysningar om förhållandena på denna tid i Sverige.

som var en skicklig diplomat och allvarligt önskade bereda riket lugn åtminstone på någon sida. Sedan underhandlingarna någon tid fortgått, bestämdes Löfö by, belägen å Vårdö ö i Sunds socken af åländska skärgården, till mötesplats, där den ryske diplomaten Osterman och general Bruce i början af maj 1718 sammanträffade med Görtz och grefve Karl Gyllenborg. De ryska sändebuden visade sig benägna för fred. De föreslogo att Ryssland skulle behålla Estland, Liffland och Ingermanland samt en del af Karelen, men åt Sverige återlämna Finland, hvaremot Ryssland kraftigt skulle bistå Sverige mot dess öfriga fiender och förskaffa det ersättning i Norge. Genom ett svenskt-ryskt fälttåg från tyska sidan skulle nämligen Danmarks konung Fredrik IV tvingas till de afträdelser man önskade. Ett förslag till fredsfördrag af detta innehåll affattades i augusti 1718 men vann icke Karl XII:s bifall. För honom var underhandlingen blott en lek, medan alla hans förhoppningar hvilade på fortsatt krigföring. Han ville att tsaren icke blott skulle återgifva Finland utan äfven Estland och Liffland samt bjuda ersättning för Ingermanland. Mot hans envishet strandade Görtz bemödanden, och å andra sidan tröttnade de ryska underhandlarne vid dennes halfva löften. I november 1718 afslutades fredskongressen [1]).

Emellertid fullföljde Karl XII oryggligt sin afsikt att eröfra Norge. Med ansträngning af rikets yttersta krafter bragte han 1718 sin krigsmakt upp till 60,000 man. En mindre afdelning, bestående af den finska armén jämte några norrländska regementen under Karl Armfelt, skulle mot slutet af sommaren från Jämtland rycka in i trondhjemsbygden för att draga fiendens uppmärksamhet åt detta håll. Själf ville han däremot med hufvudstyrkan företaga ett fälttåg i södra Norge.

I enlighet med denna plan bröt Armfelt, hvars finska armé sedan 1714 varit inkvarterad i Norrland, i juli 1718 upp mot norska gränsen. Hans här uppgick, förstärkt med några norrländska regementen, till 6,000—7,000 man. Hans

---

[1]) F. F. Carlson: *Om fredsunderhandlingarna åren 1709—1718*, Stockholm 1854.

första företag voro lyckliga. Han fördref i början af september den norske befälhafvaren Budde från Stene skans nära gränsen och eröfrade kort därefter Skaane skans vid Trondhjemsfjorden. Därefter närmade sig hans armé, som tågade längs besvärliga, obanade bergsstigar, Trondhjem, men måste vid den af starka regnskurar uppsvällda Stördalsälfven afbryta frammarschen. Trondhjem, som oförberedt på ett angrepp knappt hade kunnat försvara sig, räddades därigenom. Armfelt, hvars trupper blifvit hårdt medtagna af marschen, dröjde nämligen för att förse sig med proviant och bröt först i slutet af oktober, sedan han erhållit konungens bestämda befallning att icke sky några svårigheter, åter upp. Han nalkades under första dagarna af november Trondhjem, men fann att staden numera var starkt befäst och skyddad af en dansk eskader, som nyligen anländt. Han ryckte därför söderut förbi Trondhjem i hopp att kunna träda i förbindelse med hufvudhären i södra Norge och af denna erhålla hjälp. Hans underbefälhafvare De la Barre bemäktigade sig kopparverken vid Röros. Medan Armfelt verkställde dessa rörelser, slutade den ryktbare finske partigängaren Peter Longström, som åtföljt honom med ett frikompani, sin bana. Han råkade nämligen, då han skulle föra ett budskap öfver till Sverige, ut för ett bakhåll och blef skjuten af norska bönder. Hans banemän begrofvo honom i Hegre kyrka.

Armfelt blef sviken i sitt hopp om undsättning från hufvudarmén. Konungen hade mot slutet af oktober ryckt in i södra Norge, där han lägrat sig utanför fästningen Fredrikssten invid Fredrikshald, hvilken han betraktade såsom nyckeln till Norge. Belägringen gick långsamt, men fästningen var redan nära sitt fall, då konungen den 30 november 1718 på aftonen oförsiktigt vågade sig för långt ut i en löpgraf och dödades af en fientlig kula. Hans bana hade vida mera varit krigarens än konungens och statsmannens. Att han lämnade Finland utan skydd är en mörk punkt i hans historia.

Vid underrättelsen om konungens död beslöt Armfelt, hvars vistelse i Norge numera var ändamålslös, att omedelbart återvända. Han valde den genaste vägen genom Guldalen och anlände nyårsaftonen till foten af fjällryggen. Där-

efter gick arméns marsch 1—6 januari 1719 öfver fjällen under lidanden, som trotsa all beskrifning. En häftig nordvästlig storm med snöyra växte upp, mot hvilken soldaterna med inga medel kunde skydda sig. Några blefvo, berättar ett ögonvittne, såsom yra, andra såsom druckna. De föllo hoptals längs vägen eller kvarblefvo liggande på rastställena. Hästarna störtade och en mängd bagage- och ammunitionsvagnar måste kvarlämnas. Då armén den 6 januari upphann Dufve skans i Jämtland, hade omkring 1,000 man gått förlorade. Detta återtåg är den tragiska slutakten till den finska arméns historia under stora ofreden [1]).

Den regering, som efter Karl XII:s död öfvertog Sveriges styrelse, insåg att rikets försvagade krafter icke tilläto krigets fortsättande, men ville först sluta fred med Hannover, Danmark och Preussen för att sedan om möjligt utverka någon afprutning på Rysslands hårda villkor. Åt Hannover afstods 1719 Bremen och Verden mot en million riksdaler och i början af följande år ingicks förbund med England, som lofvade sitt understöd mot tsaren. Preussen erhöll 1720 Stettin och några andra smärre områden i Pommern mot två millioner riksdaler. Danmark afstod s. å. från sina eröfringar och erhöll 600,000 riksdaler. Äfven med Ryssland öppnades 1719 för skens skull nya underhandlingar på Löfö, men de upphörde snart, och i stället vädjade man åter till svärdet.

Ytterst i norden skedde i början af 1719 några smärre krigsrörelser. Sedan Armfelts armé återvändt från Norge, drog nämligen en mindre afdelning däraf till norra Österbotten och framträngde utan motstånd till Uleåborg, som erhöll svensk besättning. Vid underrättelsen därom bröto ryska dragoner och kosacker upp och återtogo Uleåborg, hvarefter de tågade vidare till Kello by, där de vid en bro växlade några skott med det svenska kavalleriet, men oförmodadt veko tillbaka. Från denna tid lydde några socknar i norra Öster-

[1]) O. A. Øverland: Norsk Histor. Tidskr. And. R. II, sid. 193—259; J. A. Lagermark: *Armfelts tåg mot Norge 1718*, Historisk Tidskrift, utg. af Sv. hist. för. 1889, sid. 323—362. Karl Armfelt behöll öfverbefälet till 1722, upphöjdes 1731 i friherrligt stånd och blef 1735 ånyo öfverbefälhafvare för finska armén. Han dog på sin gård Isnäs i Perno 1736.

botten äfvensom Kajana län åter under svenska myndigheter. Å andra orter betalades skatt än åt svenska, än åt ryska myndigheter, hvilka således till befolkningens olycka ömsom gjorde sig gällande. Dessa små händelser gingo dock förbi nästan obemärkta, medan allas blickar voro riktade på den ryska flottans företag. Denna visade sig i början af juli i svenska skären och härjade därefter intill medlet af augusti längs svenska kusten, hvarvid talrika städer, bruk och herregårdar från Gefle i norr till Norrköping i söder uppbrändes. Åren 1720 och 1721 sände England flottor Sverige till hjälp, men detta hindrade icke ryssarne att såväl 1720 som 1721 fortsätta sina härjningståg. 1720 härjade de i Västerbotten och brände Umeå stad. 1721 härjades norrländska kusten från trakten af Gefle till Piteå. Dessa motgångar förmådde slutligen de styrande i Stockholm till beslutet att underkasta sig äfven de hårdaste villkor för att återvinna freden. På våren 1721 fingo finnen riksrådet Johan Lillienstedt (Paulinus) och landshöfdingen O. R. Strömfelt befallning att såsom fredsunderhandlare med vidsträckt fullmakt begifva sig till Nystad, där de sammanträffade med Rysslands fredsfullmäktige Osterman och Bruce. Hufvudsvårigheten gällde Viborg, som Lillienstedt och Strömfelt i det längsta ville bevara åt Sverige, medan de ryska underhandlarne lika ihärdigt yrkade på stadens förening med Ryssland. Slutligen gåfvo dock svenskarne vika af fruktan för ett nytt ryskt härjningståg, hvarefter freden i Nystad, som slutligt beröfvade Sverige dess ställning såsom europeisk stormakt, den 30 augusti 1721 undertecknades. Sverige afträdde Liffland, Estland, Ingermanland, Dagö, Ösel, Möen, södra delen af Kexholms län samt en del af Viborgs län med staden Viborg. Åt invånarne i Liffland och Estland samt på Ösel gafs löfte om bibehållandet af deras gamla lagar och friheter. Tsaren skulle åt Sverige återlämna öfriga delar af Finland och betala två millioner riksdaler. Gränsen bestämdes sedan närmare genom en gränsreglering, som först 1723 afslutades. Gränslinjen drogs från Vederlaks kyrka, hvilken blef på svenska sidan, $^{1}/_{2}$—$1^{1}/_{2}$ mil från hafsstranden, söder om Säkkijärvi kyrka till närheten af Viborg; därifrån gick gränsen i rät linje öster om S:t Peters och Kirvus kyrkor till den

forntida gränsen mellan Ryssland och Sverige, hvarefter linjen följde denna gräns till den punkt, där Parikkala, Kerimäki och Kesälaks socknar sammanstöta; därifrån borde gränsen hafva sträckt sig i ost-nordostlig riktning mot Porojärvi sjö i guvernementet Olonets, men vid mätningen, som verkställdes både från öster och väster, sammanträffade icke de från ändpunkterna dragna linjerna, hvarför de sammanbundos genom ett tvärstreck norr om Jänisjärvi sjö. Den gränslinje, genom hvilken det forna Kexholms län nu delades mellan Sverige och Ryssland, skiljer ännu i dag Viborgs och Kuopio län från hvarandra.

Äfven efter fredsslutet måste Finlands invånare underkasta sig dryga pålagor, innan de fientliga gästerna, som i åtta års tid härskat, lämnade landet. I strid mot fredstraktaten utkräfde nämligen de ryska myndigheterna till fullo 1721 års kontribution, hvarutom befolkningen måste gifva de ryska trupperna, då de aftågade, skjuts, proviant samt furage. Utrymmandet skedde för öfrigt långsamt. Först den 30 september bröt den ryske kosackgeneralen Tsekin i spetsen för sitt regemente upp från Åbo; ännu i medlet af oktober innehades södra Österbotten af ryska trupper och i Nyslott kvardröjde den ryska besättningen ända in i december månad.

Sålunda slutade den dystraste epoken i vårt lands historia. Finland återförenades med moderlandet, men såradt, blödande och styckadt. Dess såväl andliga som materiella odling var förtrampad, och Viborg, af gammalt medelpunkten för östra Finlands handel och försvarsväsende, hade tillfallit Ryssland. Äfven i Sverige voro förhållandena numera förändrade. Storhetstiden med dess strider, oaflåtliga uppoffringar och ärorika bragder hade gått i grafven, och tillika hade en genomgripande omhvälfning inträffat i Sveriges statsskick. Medan man underhandlat om fred med rikets fiender hade det envåldiga konungadömet utan svärdsslag blifvit afskaffadt och ett nytt s. k. fritt statsskick trädt i dess ställe.

6. Litteratur och bildning under det karolinska tidehvarfvet.

Det karolinska tidehvarfvet, såsom man kallat tiden från Karl X Gustafs tronbestigning till Karl XII:s död, var till sin bildning väsentligen bestämdt genom den sträfvan till luthersk renlärighet, som gjorde sig gällande och som bl. a. gaf sig uttryck i erkännandet af den s. k. konkordieformeln (Formula Concordiæ) såsom vägledande i frågor om kyrkoläran. Redan i början af Gustaf II Adolfs regering väcktes fråga om att denna skrift, hvari den tyska lutherska ortodoxien hade

Källor och *arbeten* att rådfråga rörande litteratur och bildning i Finland under senare hälften af 17:de seklet: J. Tengström: *Minne öfver Johannes Elai Terserus* (Åbo 1795); J. J. Tengström: *Biskopen i Åbo stift Johan Gezelii den äldres minne* (Åbo 1825); J. J. Tengström: *Gezelii den yngres minne* (Helsingfors 1833); J. J. Tengström: *Chronologiska Förteckningar och Anteckningar* m. m. (Helsingfors 1836); J. Tengström och V. G. Lagus: *Åbo domkapitels cirkulärbref* I 1564—1700 (Åbo 1836); J. Tengström: *Handlingar till upplysning af Finlands kyrkohistoria* 1—9 (Åbo 1821—1832), ny följd utg. af V. G. Lagus 1—4 (Åbo 1836—1839); K. G. Leinberg: *Finska prästerskapets besvär och K. M:ts därpå gifna resolutioner från slutet af 1620-talet till Stora ofredens slut* (Helsingfors 1892; Skrifter utg. af Sv. Lit. s:t i Finland); M. Akiander: *Historiska upplysningar om de religiösa rörelserna i Finland* I (Helsingfors 1857); S. G. Elmgren: *Öfversikt af Finlands litteratur* I, II (ak. diss., Helsingfors 1861, 1865); J. Krohn: *Suomenkielinen runollisuus ruotsinvallan aikana* (ak. diss., Helsingfors 1862); J. Krohn: *Suomalaisen kirjallisuuden vaiheet* (Helsingfors 1877); *Åbo universitets lärdomshistoria* utg. af Sv. Lit. s:t i Finland: 1. *Medicinen* af L. V. Fagerlund och R. Tigerstedt (Helsingfors 1890); 2. *Juridiken* af Axel Liljenstrand (Helsingfors 1890); 3. *Historien* af M. G. Schybergson (Helsingfors 1891); 4. 9. *Teologin* af H. Råbergh I, II (Helsingfors 1893, 1901); 5. *Filologin* af I. A. Heikel (Helsingfors 1894); 6. *Naturalhistorien* af O. E. A. Hjelt (Helsingfors 1896); 7. *Matematiken och Fysiken* af K. F. Slotte (Helsingfors 1898); 8. *Kemien* af R. Tigerstedt (Helsingfors 1899).

angifvit sin dogmatiska ståndpunkt, skulle göras till norm för den svenska kyrkan, men betänkligheter och hinder yppade sig, tills slutligen 1663 ett religionsplakat utfärdades, hvarigenom prästerskapet ålades att flitigt studera och rätta sig efter konkordieformeln. I 1686 års kyrkolag förklarades i samma anda, att konkordieformeln innehölle den rätta förklaringen af Augsburgiska bekännelsen.

Gentemot den stränga renlärigheten framträdde Johannes Terserus såsom förkämpe för en tolerant uppfattning. Denne, som genom sina skiftande öden och sin betydande personlighet intager ett utmärkt rum bland Finlands biskopar, kallades, såsom vi förut nämnt, 1647 från Åbo till teologieprofessor i Upsala, där han såsom lärd bibeltolkare, men äfven såsom verksam reformator inom det kyrkliga och politiska lifvet blef en af tidens mest bemärkta män. Dock saknade han icke motståndare och fiender inom aristokratien, som hatade honom såsom en af reduktionens ifrigaste vänner och bland prästerskapet, som i honom såg en för den rättrogna kyrkan farlig vän af det fördragsamma åskådningssätt, som utgånget från Tyskland under namn af synkretism ville framkalla en försoning mellan de skilda protestantiska troslärorna. Han utnämndes 1658 till Petræus' efterträdare på Åbo biskopsstol genom kunglig nåd och till ej ringa öfverraskning för stiftets prästerskap, hvars val fallit på domprosten i Åbo, Alanus. Han var därför icke synnerligen välkommen, då han efter långvarig frånvaro återvände till Åbo, men kraftfull, begåfvad och arbetsam vann han snart ett mäktigt inflytande. Under visitationsresor gjorde han sig bekant med församlingarnas tillstånd, manade prästerskapet, som under den foglige Petræus tillåtit sig hvarjehanda själfsvåld, till samvetsgrant och troget uppfyllande af sina skyldigheter och anställde såväl i Åbo som i Österbotten prästmöten, vid hvilka åtgärder för församlingarnas bästa vidtogos. I statuter, som antogos vid ett prästmöte i Åbo 1660, ålades prästerne att i förening med klockarne ägna all omsorg åt katekesundervisningen, som var viktig icke blott för spridande af religiös kunskap, utan äfven genom att den småningom allt allmännare vordna läskunnigheten var beroende däraf. Enligt Terserus' uppgift var förmågan att läsa

i bok redan nu allmän hos nästan hela den yngre allmogen i Österbotten, i synnerhet i landskapets norra del, på Åland och i några församlingar i Åbo skärgård. Sålunda begynte den läskunnighet, som sedermera har utmärkt vår allmoge framför många andra länders, framgå såsom en frukt af prästerskapets bemödanden.

Så ifrig för upplysningens främjande Terserus än var, kunde han dock icke i allt höja sig öfver tidens inskränkta synpunkter. Tron på trolldom var på denna tid lika allmän i vårt land som nitet att förfölja dem, som troddes hafva inlåtit sig i förbund med den onde och af honom erhållit hemliga kunskaper. Terserus delade sin omgifnings vidskepliga uppfattningssätt och visade sitt nit att utrota det onda vid den process, som inför det akademiska konsistoriet drefs mot en för trolldom anklagad student, Henrik Eolenius. Denne hade i barnsligt oförstånd inför några kamrater föregifvit sig hafva kännedom om hemliga konster och till och med lofvat undervisning däri, men skulle, då inga svårare omständigheter kunde anföras mot honom, troligen gått fri från straff, om icke Terserus i egenskap af prokansler med våldsam förföljelseifver ingripit i rättegången. Biskopen skydde icke att såsom vittnesbörd om den anklagades skuld åberopa, att denne på ovanligt kort tid inhämtat kännedom om latinet och de österländska språken, till och med syriskan, hvilket kunnat ske endast med den ondes hjälp, särskildt omnämnande att Eolenius, då han första gången tagit i pennan för att skrifva syriska, skrifvit lika väl som om det varit tryckt. Han genomdref, oaktadt flere af konsistoriets medlemmar voro böjda för ett mildare uppfattningssätt, att Eolenius blef dömd till döden, men lyckligtvis hänsköts saken till akademiens kansler, Per Brahe, som med vanlig mildhet och fördomsfrihet uttalade sig till den anklagades förmån och varnande framhöll, att förföljelser af detta slag ofta visat sig onyttiga och skadliga samt endast åstadkommit allmän förargelse. Dock kunde icke ens hans mäktiga ord hindra, att Eolenius 1662 blef underkastad offentlig kyrkobot. Det missnöje, hvarmed han såg Terserus' förhållande i denna sak, var en af orsakerna till att han sedermera, då Terserus själf var anklagad, anslöt sig till dennes motståndare.

Terserus utarbetade nämligen en förklaring öfver katekesen, hvilken 1663 utkom. Arbetet var lika behöfligt som förtjänstfullt, men några satser däri stötte renlärighetsifrarna för hufvudet och syntes vara bevis på Terserus' synkretistiska villfarelser. En af dem, den stridslystne teologieprofessorn Enevald Svenonius, skyndade sig att påpeka de enligt hans mening mot kyrkans lära stridande satserna i Terserus' verk, bland hvilka läran om Frälsarens nedstigande till helvetet i synnerhet misshagade honom. Terserus var dock icke sen att försvara sig. Han tillbakavisade under en disputationsakt Svenonius' beskyllningar, men förifrade sig och gaf därigenom sina motståndare anledning till nya angrepp. Tvisten mellan honom och Svenonius hänsköts af konsistorium till akademiens kansler, Per Brahe, som, annars mild och försonlig, vid detta tillfälle gick till väga med all möjlig stränghet. Sedan han angifvit Terserus hos förmyndarstyrelsen, tillsatte denna en undersökningskommission, till största delen bestående af Terserus' fiender, hvilken fann flere punkter i hans katekes stridande mot den rena lutherska läran och utverkade att han 1663 suspenderades från sitt ämbete. Ytterligare fortsattes förföljelsen vid riksdagen 1664, där Terserus förgäfves sökte inverka på prästeståndet genom löfte att återkalla sina satser och genom att framlägga böneskrifter till sin förmån från prästerskapet i Åbo stift. Hans öde var på förhand afgjordt. Sedan prästeståndet afgifvit ett i sträng anda hållet betänkande, afsattes han den 25 augusti 1664 från sitt ämbete. Han föll offer för såväl den aristokratiska regeringens politiska agg som för det ortodoxa renlärighetsnitet, men det kan icke nekas, att äfven hans oförsiktiga och trotsiga hållning bidrog till att framkalla hans olycka. Hans senare öden ligga utom Finlands historia. Han blef kyrkoherde i Stockholm och fick 1671 upprättelse genom att han utnämndes till biskop i Linköping, men framträdde äfven därefter såsom ortodoxiens och aristokratiens fiende. Den rikt begåfvade och verksamme, men orolige mannen dog 1678.

Den seger ortodoxiens anhängare vunnit öfver Terserus blef af afgörande betydelse för det andliga lifvet i Finland hos den närmast följande generationen. Ingen vågade nu-

mera ens tänka på att bryta nya banor för forskningen på det teologiska området, och samma slafveri under på förhand gifna satser blef härskande äfven inom andra vetenskapsgrenar. Att afvika från äldre, godkända auktoriteter ansågs såsom ett brott, hvilket icke kunde nog strängt beifras, ett uppfattningssätt, som måste förkväfva allt fritt och självständigt vetenskapligt arbete. Men detta oaktadt var denna epok af stor och genomgripande betydelse för vårt bildningslif. Man bröt icke nya banor för vetandet, men ägnade sig så mycket mera åt att popularisera kunskapen i det omfång och de former, som godkändes af det gällande uppfattningssättet. Terserus' bägge efterträdare på Åbo biskopsstol, Gezelius den äldre och Gezelius den yngre, gingo därvid i spetsen såväl såsom författare och bokutgifvare som såsom befordrare af den högre och lägre undervisningen.

Den förre af desse, Johan Gezelius den äldre, som 1664—1690 innehade Åbo biskopsstol, var i tankens skärpa och omfattning Terserus underlägsen, men arbetade under gynnsammare förhållanden och lämnade därför efter sig varaktigare frukter af sin verksamhet. Han föddes 1615 i Västmanland, studerade i Upsala och Dorpat samt utnämndes 1641 till professor i grekiska och österländska språk vid sistnämnda universitet, där han med sällsynt flit verkade såväl såsom lärare som såsom författare af läro- och läseböcker samt lexika. 1649 öfverflyttade han till Sverige, där han var pastor i Stora-Skedevi församling i Dalarna intill 1660, då han utsågs till general-superintendent i Liffland samt prokansler för Dorpats universitet. Därefter kallades han 1664 efter Terserus' afsättning till biskop i Åbo, dit han 1665 anlände. Under ett fjärdedels sekel arbetade han sedermera på denna plats kraftfullt för den andliga bildningens höjande i Finland. Han visiterade ofta stiftets församlingar, uppmanade prästerskapet i herdebref oaflåtligt till flitigt arbete, föreskref noggrann bokföring öfver församlingsmedlemmarna samt sökte höja prästernas bildning genom föreskrifter om de examina de borde undergå. De vidlyftiga Påminnelser, *Perbreves Commonitiones*, han 1673 utfärdade kunna betraktas såsom en särskild kyrkolag för Åbo stift. Därjämte voro hans blickar stadigt fästa på

undervisningsväsendets förbättrande. Vid 1682 års riksdag inlämnade han till prästeståndets granskning ett förslag till skolordning, benämndt *Methodus informandi*, hvilket visserligen icke vann ståndets bifall men dock torde blifvit gällande i Åbo stift. Då denna Methodus kastar ljus såväl öfver Gezelius' pädagogiska åsikter som öfver tidens undervisningsförhållanden i allmänhet, förtjänar den en särskild uppmärksamhet [1]).

I ifver för den lägre barnaundervisningens förbättrande stod Gezelius framom de flesta af sina samtida. På denna tid funnos endast tre barnskolor eller pädagogier på landsbygden i Åbo stift, nämligen i Kimito, i Lojo sedan 1661 samt i Saltvik på Åland, men enligt Gezelius' mening borde i alla församlingar finnas sådana läroanstalter, där barnen kunde lära sig läsa och det nödvändigaste af kristendomskunskapen. Pastorerne borde anskaffa skickliga lärare, t. ex. klockare eller sockenskrifvare, och lämpliga rum äfvensom förehålla församlingsborne, huru nödigt och Gudi behagligt det vore att lära sina barn läsa i bok. Aflägsna byar borde under några månader hos församlingens lärare hålla läraktiga gossar, hvilka sedan kunde undervisa de närboende barnen. Innanläsning och religionskunskap skulle vara de hufvudsakliga läroämnena, men meddelade läraren dessutom undervisning i aritmetik, borde han därför hafva särskild, högre ersättning. Skolorna skulle stå under prästernas uppsikt och af dem flitigt visiteras. Också borde pastorerne hålla vård därom att i förmögnare hushåll, där en eller flere boklärda funnos, gudeliga böcker, såsom psalm- och evangelieböcker, böneböcker m. m. skulle uppköpas; en dyrbar egendom vore det äfven, om man kunde förskaffa sig en bibel. Gezelius' förslag afsåg således inrättandet af en allmän folkundervisning med hvad man i våra dagar skulle kalla fasta folkskolor och under dem stående ambulatoriska skolor, hvarvid undervisningen nära skulle ansluta sig till den kyrkliga läroverksamheten. Det var prästerskapets intresse, som skulle hålla barnskolorna uppe, och kyrkans män skulle hafva in-

[1]) *Methodus informandi*, som första gången utkom 1683, är publicerad af V. G. Lagus i *Handlingar rörande Finlands kyrkohistoria*, ny följd, sid. 62—80.

spektionen öfver dem. Planen strandade mot svårigheten att finna medel till skolornas underhåll och lärarnes aflönande; först långt senare väcktes ånyo frågan om grundläggandet af en allmän, ordnad skolundervisning för allmogens barn.

Af större omedelbar betydelse voro Gezelius' bemödanden att gifva en större omfattning åt prästerskapets verksamhet för att sprida kunskaper bland folket. Oaflåtligt manade han i sina cirkulärbref prästerne att verka för en allmännare läskunnighet. Redan i bref af den 1 december 1665 föreskref han, att prästerne skulle hålla „en katalog på alla familjer och på hvar person och hvad hvar och en kan läsa". Vid trägna visitationer undersökte han i hvad mån församlingarna i detta hänseende skridit framåt, och i sina ofvannämnda Påminnelser gick han ända därhän att han föreskref, att „ingen skulle admitteras till trolofning, hvilken icke förutom de andra läsningar också kunde en god del af förklaringen öfver katekesen", ett stadgande, som sedermera ingick i 1686 års kyrkolag och i sin mån bidrog till läskunnighetens utbredande. Läsförhören, som redan förut införts, blefvo från denna tid allmänna och regelbundna. Af stor betydelse för folkupplysningen voro äfven de uppbyggelseböcker och religiösa läroböcker på finska och svenska, som Gezelius utarbetade eller i nya upplagor utgaf och som sedermera under flere generationer allmänt begagnades. Hans katekes, kallad *Yxi paras lasten tavara*, användes ännu under det förgångna århundradet i många af våra bygder. Gezelius d. ä. kan därför anses såsom en af de främsta grundläggarne af vår folkbildning.

Äfven om den högre elementarundervisningen förvärfvade sig Gezelius d. ä. stora och oförgätliga förtjänster. Oaflåtligt yrkade han på anställande af flere lärare, förbättrande af deras löner och ökande af skolornas antal. Bristen på tillgångar var den stötesten, mot hvilken hans förslag äfven på detta område ofta bröto sig, men likväl lyckades han genomdrifva flere af sina önskningsmål. På hans begäran blef pädagogin i Uleåborg förvandlad till trivialskola 1682. År 1690 inrättades en trivialskola i Tavastehus i stället för den forna pädagogin. Tillika utvidgades trivialskolan i Nykarleby och

flyttades 1684 till Vasa. Oaflåtlig var Gezelius' omsorg om trivialskolans eller, såsom man vanligen uttryckte sig, katedralskolans i Åbo utvidgning och förkofran. Under hans ledning blef denna läroinrättning alltmer medelpunkten för den elementära undervisningen i stiftet. Viborgs gymnasium, hvars undervisningsplan var mera omfattande, tyckes icke i afseende å resultaten kunnat täfla med densamma, såsom man kan sluta af ett intyg, som 1688 på Gezelius' begäran gafs af det akademiska konsistoriet i Åbo om att under de närmast förflutna åren endast få elever ankommit från Viborgs gymnasium till akademien och äfven desse klena till kunskaper, medan däremot många och skickliga ynglingar från katedralskolan i Åbo vunnit inträde vid högskolan. En samtida författare prisar Åbo katedralskola såväl för elevernes antal, hvilket steg till mera än 300, som för den utmärkta undervisning, som där meddelades [1]).

I afseende å trivialskolornas organisation och ordnandet af undervisningen i dem anslöt sig Gezelius, som öfverhufvud var en mera ordnande än banbrytande ande, till de på denna tid allmänt gällande åsikterna, med upptagande af de praktiska råd och anvisningar, som tidens främsta pädagoger gifvit. Han yrkade bland annat att lärarens framställning skulle vara lämpad efter elevernes fattningsgåfva, så att de skulle lära sig med glädje och icke tvungna af kroppstraff, att elevernes minne skulle öfvas men icke uttröttas genom många och onödiga saker, att reglerna skulle fästas i minnet genom att väl belysas med exempel och att läraren borde förekomma språng i undervisningen, hvilka uppkomme därigenom att eleverne förbisåge eller omoget uppfattade viktiga och för fortskridande i kunskap nödvändiga saker. Gezelius bibehöll i sin skolordning den gamla indelningen af trivialskolorna i fem klasser: classis alphabetica-donatistica, apologistica, etymologica, syntactica et prosodica samt rhetorica et logica, af hvilka endast apologistklassen, hvars undervisning dock låg utom den egentliga lärokursen, meddelade en i det praktiska lifvet omedelbart användbar kunskap. Här infördes bland annat under-

---

[1]) D. Juslenius i *Aboa vetus et nova*, ak. diss., Åbo 1700.

visning i landtmäteri såsom ett nytt läroämne. Å de öfriga, egentliga skolklasserna var hufvudsyftet att förbereda eleverna för kyrkans tjänst, hvarför den lutherska trosläran och den latinska litteraturen voro hufvudämnena, medan däremot naturvetenskaperna och de historiska studierna voro skjutna å sido. Disputationskonsten, som var ett viktigt vapen i tidens teologiska polemik, ingick såsom ett väsentligt ämne i läroplanen. Samma kyrkliga synpunkt bestämde Gezelius' verksamhet såsom författare och utgifvare af läroböcker för elementarundervisningens behof, i det att han sträfvade att genom böcker af nyare, kristliga författare ersätta de hedniskt-klassiska.

Ännu mera inverkade Gezelius' teologiska åskådningssätt på hans uppfattning af de akademiska studierna, öfver hvilka han såsom prokansler hade tillsyn. I stället för att bryta de bojor, i hvilka renlärighetsnitet slagit den fria forskningen, sökte han ytterligare stärka dem. Då t. ex. professorn Falander började hålla föreläsningar öfver några af Isokrates' tal, yrkade Gezelius att han skulle utbyta denne profane författare mot Nya testamentet på grekiska. Men i andra afseenden utöfvade Gezelius äfven såsom prokansler ett välgörande inflytande. Han bragte ordning i akademiens förvirrade drätselverk, vakade öfver att professorerne fullgjorde sina skyldigheter och utgaf för studenternes behof talrika arbeten.

Universitetets tryckeri hade sedan dess grundläggning varit landets enda, men var numera förfallet, hvarför Gezelius utverkade sig privilegium att grundlägga ett nytt tryckeri, hvars ledning han 1668 öfverlämnade åt en boktryckare vid namn Johan Vinter. I förbindelse därmed verkade ett pappersbruk på Tomasböle hemman i Pojo socken, som Gezelius inköpt. Genom dessa inrättningar möjliggjordes en litterär produktivitet, som vida öfverträffade den förgångna tidens och äfven under det följande seklet blef oupphunnen. Gezelius' egen insats däri utgjordes främst af de omnämnda talrika läroböckerna för alla grenar af undervisningen. Märkligast bland hans arbeten af detta slag är hans *Encyclopædia synoptica* (1672), en vidlyftig filosofisk sammanställning af tidens vetenskapliga resultat, hvilken dock mera vittnar om

lärdom än om självständig tankekraft. Han utgaf, förutom likpredikningar och andra skrifter af tillfällig art, prediko-utkast, hvilka afsågo att tjäna stiftets prästerskap till före-döme vid predikningars utarbetande samt genom framställ-ningens klarhet och allvar öfverträffade de flesta af denna tids likartade arbeten. I *Casuum conscientiæ et præcipuarum quæstiorum practicarum decisiones* (1689) sammanfattade han de viktigaste punkterna af sin tids teologiska forskning. Så-som teologisk skriftställare åsyftade han i synnerhet att verka i praktisk riktning för religiös uppbyggelse. Ett större för prästerskapet afsedt verk, en ny svensk öfversättning af bi-beln med omfattande noter och förklaringar, som Gezelius med understöd af offentliga medel begynte utarbeta, kunde han icke slutföra. Han öfverlämnade fullföljandet däraf åt sin son, som dock icke heller blef vittne till dess fullstän-diga publikation.

Denne man, som sålunda med aldrig tröttnande ifver arbetade för bildningens uppkomst och förkofran, visade i sina enskilda förhållanden ej sällan en småaktighet, hvil-ken dock var af ringa betydelse i jämbredd med hans för-tjänster och knappt skulle behöfva framhållas, såvida icke tidens egendomliga lynne däri på ett karakteristiskt sätt framträdde. Mycken uppmärksamhet ådrog sig en process, som af honom väcktes emot domprosten Georg Alanus' änka, hvilken han beskyllde för att hafva velat förgifta hans hu-stru under förevändning af att bereda henne läkemedel. Han ville dessutom göra henne misstänkt för trolldom. Slutligen måste han dock betala den orättvist anklagade en betydlig penningsumma i förlikning. Denna process gaf anledning till en bitter oenighet mellan honom och det akademiska konsistoriets medlemmar, hvilken gång efter annan bröt ut i skandalösa tvistigheter. Akademiens sekreterare, sedermera professorn Daniel Achrelius, samt dess bibliotekarie, Gabriel Wallenius, anklagades af Gezelius för att de sökt nedsätta ho-nom själf och hans familj inför allmänheten. Själf blef han, oaktadt han under hela sitt lif troget följt ortodoxiens grund-satser, beskylld för bristande renlärighet, hvarvid hans främ-ste motståndare var professor Enevald Svenonius, som sedan segern öfver Terserus ansågs såsom ortodoxiens främsta stöd

i Finland. Såväl han själf som hans son måste underteckna en urskuldande förklaring rörande några af dem i utgifna predikoutkast fällda yttranden om döpelsen, men den häftiga polemiken fortgick äfven sedermera intill Svenonius' död 1688. Först under de sista åren af sitt lif åtnjöt Gezelius d. ä. ostördt lugn. Han dog den 20 januari 1690. Hans minne firades i talrika skrifter på vers och prosa.

Upprätthållandet och fullföljandet af Gezelius' d. ä:s verk tillföll hans son, Johan Gezelius den yngre, som såväl till personlighet som åsikter och uppfattning af det andliga ledarkallet följde sin faders föredöme. Född 1647 i Dorpat blef han student i Upsala och följde sedermera fadern till Åbo, där han under dennes uppsikt danades för prästkallet. Sedan han med kungligt understöd företagit en vidsträckt utrikesresa, hufvudsakligen i syfte att vid främmande universitet studera orientalisk och biblisk filologi samt därigenom förbereda sig till att fortsätta faderns omfattande bibelarbete, blef han efter återkomsten 1675 anställd såsom lärare vid universitet i Åbo. Sedermera utnämndes han 1684 till superintendent i Ingermanland, där han nitiskt verkade för de grekiska katolikernas öfvergång till lutheranismen, men återvände redan 1689 till Åbo för att hjälpa fadern i det vidsträckta stiftets styrelse och blef slutligen dennes efterträdare. Den biskopliga myndigheten var numera i viss mån inskränkt, sedan 1686 års allmänna kyrkolag likformigt reglerat förhållandena i de särskilda stiften. Gezelius d. y. kunde därför icke i samma omfattning som fadern verka såsom lagstiftare för kyrkan, men var ej mindre nitisk än denne i att öfvervaka det kyrkliga lifvet. Genom inspektionsresor, herdabref och prästmöten verkade han för upprätthållande af en god anda bland stiftets prästerskap. Såsom arftagare af faderns tryckeri och pappersbruk fortsatte han dennes utgifvar- och författarverksamhet, publicerade likpredikningar och homiletiska skrifter samt ombesörjde utgifvandet af en ny upplaga af den finska psalmboken, som 1701 utkom. Betydelsefullare såsom litterärt alster var det stora svenska bibelverket, hvars utgifvande dock genom ogynnsamma omständigheter fördröjdes. Endast två delar, omfattande Nya testamentet, utgåfvos un-

der Gezelius' lifstid; de äro tryckta i Åbo 1711 och 1713. Gamla testamentet utkom först efter hans död i Stockholm 1724—1728. Detta arbete var den betydelsefullaste och mest varaktiga frukten af den teologiska lärdomen vid Åbo högskola under det karolinska tidehvarfvet.

Gezelius d. y. var liksom fadern en sträng väktare mot alla nyheter inom den akademiska undervisningen. Cartesius' filosofi, som kullkastade det innehållslösa, skolastiska formelväsendet och möjliggjorde den moderna vetenskapliga kritiken, började tränga fram mot norden och gaf sig vid Åbo akademi uttryck i tvenne under poeseos professorn Torsten Rudéns inseende utgifna, från det traditionella uppfattningssättet afvikande disputationer. Gezelius skyndade att med anledning däraf inför consistorium academicum anklaga Rudén för att denne gynnat nya och ovanliga filosofiska principer och understöddes därvid af teologieprofessorn Wanochius, som trodde sig spåra religiös irrlärighet i de nya satserna. Förgäfves talade Rudén för att tanke- och lärofrihet åtminstone till en viss grad borde medgifvas vid ett universitet. Han blef snart bragt till tystnad och den gamla skolastiska filosofien återvann obestridt välde.

Större svårigheter bereddes Gezelius genom de nya, för den härskande ortodoxien farliga rörelser, som begynte visa sig inom det kyrkliga lifvet. Behofvet af en innerligare och för känslolifvet mer tillfredsställande religiös uppbyggelse än den, hvilken den i dogmtrons bojor stelnade kyrkan erbjöd, framkallade i Tyskland den pietistiska riktningen, som under Speners, Franckes m. fl. utmärkta lärares ledning vann ett stort och välgörande inflytande. Gezelius d. y. hade under sina studieresor i Tyskland trädt i förtrolig bekantskap med Spener och känt sig dragen till hans uppfattning, men bröt förbindelsen med honom, sedan Spener öppet trädt i opposition mot det antagna lärosystemet. När sedermera ett religiöst svärmeri, som var besläktadt med Speners riktning, uppkom i Finland, blef Gezelius en af dess ifrigaste och hänsynslösaste motståndare. Österbotten var härden för denna rörelse. Därifrån kom på 1680-talet en prästvigd kollega vid Uleåborgs trivialskola vid namn Lars Ulstadius till Åbo för att predika ett renare kristligt lif. Hans ända till vansinne

våldsamma uppträdande, hvarigenom han framkallade offentlig kyrkoförargelse, föranledde en process mot honom, som slutade med att han 1693 dömdes till fängelse. Till Ulstadius' anhängare hörde studenterna Olof Ulhegius och Lars Lithovius, men den förnämste af dem var magister Peter Schæfer, som i begåfning vida öfverträffade Ulstadius, men liknade honom i den häftighet, hvarmed han förkunnade sina läror. Schæfer afgaf den 28 november 1689 inför consistorium academicum en bekännelse om den väckelse, som under inflytande af Ulstadius, Ulhegius, Lithovius samt Tysklands pietistiska skriftställare försiggått hos honom. Man sökte förmå honom att afstå från sin villfarelse, men då detta icke lyckades, öfverlämnades saken till hofrätten. Han inlämnade en skrift, däri han återkallade sina läror med bifogad afbön, med anledning hvaraf hans straff mildrades till offentlig kyrkobot. Men han vägrade att underkasta sig denna, steg ombord på ett skepp och reste till utlandet. Han vistades i Tyskland, Frankrike, Holland och England samt begaf sig slutligen till Nya Sverige i Amerika. Nedtryckt af armod och sjukdom återvände han därifrån och anlände om hösten 1701 till Åbo, där han, utan att besöka gudstjänsten eller begå nattvarden, höll sig stilla ända till 1707. Dock underlät han icke att, kallad inför biskop Gezelius, skarpt förehålla denne hans förföljelseifver. Men 1707 fann han sig af sitt samvete manad att afgifva sin bekännelse och utfärdade därför „Guds och Jehovas stämning“ till hofrätten att den 20 januari 1707 infinna sig å ämbetsrummet för att åhöra honom. I en till stämningen bifogad bekännelseskrift framhöll han såsom sin öfvertygelse att tron, icke gärningarna, leder till salighet. Med anledning däraf anställdes ny rannsakning. Han dömdes 1709 till lifstids fängelse och satt sedermera fången på Åbo slott och i Gefle, där han dog år 1728. Mot kyrkoherden i Pudasjärvi, Johan Wegelius, visade Gezelius d. y. en förföljelseifver, som icke länder hans minne till heder. Denne fromme och aktningsvärde man anklagades af en afundsam medbroder för att hafva anslutit sig till Ulstadius' svärmerier och utspridt hans läror. Gezelius tillsatte med anledning däraf en extraordinarie konsistorialrätt, som under ledning af honom själf såsom ordförande

1691 i Uleåborg anställde förhör med Wegelius och efter en snärjande undersökning dömde honom till suspension från ämbetet, oaktadt han icke kunnat öfverbevisas om verklig irrlärighet. Wegelius besvärade sig hos konungen och återvann rättighet att bekläda prästämbete, medan däremot Gezelius fick en varning för sitt öfverilade handlingssätt. Bland förespråkare för de nya lärorna böra vi slutligen nämna en ung lärare vid Åbo akademi vid namn Isak Laurbeck. Denne hade studerat vid det för pietism misstänkta universitetet i Altdorf, men erhöll, oaktadt hans tänkesätt redan var kändt, 1702 en plats såsom teologieadjunkt i Åbo. Han uppträdde där såväl i predikningar som disputationer såsom svärmare, hvarför Gezelius mot honom öppnade en rättegång, som under ömsesidiga förklaringar, skrifter och motskrifter fortgick under en följd af år. Bägge parterna begärde utlåtanden af såväl inhemska som utländska teologiska myndigheter, men slutligen vann Gezelius en afgörande seger öfver motståndaren. Laurbeck dömdes 1708 af domkapitlet i Åbo förlustig tjänst, prästämbete och licentiatvärdighet samt ålades att afsäga sig sina villomeningar. Förgäfves besvärade han sig hos konungen. Den rikt begåfvade, men orolige mannen dog nedtryckt af olyckor 1716. Liksom Gezelius sålunda i Finland ifrigt bekämpade den nya riktningen bidrog han till de förföljelser, som öfvergingo dess anhängare i Sverige, och medverkade till de påbud, genom hvilka man sökte hämma rörelsen. Genom koventikelplakatet af 1713 förbjödos till och med privata sammankomster för religiös uppbyggelse, men den religiösa väckelsen, som framgått ur ett djupt kändt behof af den individuella känslans och öfvertygelsens rätt gentemot en tyrannisk renlärighetsäflan, kunde dock icke kväfvas, utan vann tvärtom allt större utbredning. Äfven högtställda män, såsom generalen Karl Armfelt, voro det nya åskådningssättet hängifna.

Gezelius' d. y:s sista lefnadsår fördystrades genom de olyckor, som under det stora nordiska kriget träffade Finland. Flyktig i Sverige måste han slutligen afstå från all befattning med sitt stifts styrelse. Samtidigt inveckIade han sig i en process mot general Georg Lybecker, hvilken han hos regeringen anklagat för försumlighet i ledningen af Finlands

försvar. Under sådana föga hugnesamma förhållanden afled han i april 1718. Såväl i brister som förtjänster var han en son af tidehvarfvet, hvars andliga lif utmärktes ej mindre af kraftfull verksamhetslust än af ensidig statskyrklighet.

I Viborgs stift var kyrkostyrelsen, liksom äfven tidigare varit fallet, ofta i svaga händer. Efter Petrus Bjugg följde Nicolaus Nycopensis (1658—1664), Petrus Brommius (1664—1672), Abraham Thauvonius (1672—1679) samt Henrik Carstenius (1679—1681, † 1683), hvilka icke efterlämnat märkliga minnen af sin verksamhet. Att den kyrkliga disciplinen lämnade mycket öfrigt att önska, i synnerhet i afseende å prästuppbörden, som var förbunden med talrika missbruk, framgår af de besvär, som ingåfvos vid riksdagarna. En kraftfullare personlighet var biskop Petrus Bång (1681—1696) [1]. Såsom teologieprofessor vid Åbo universitet täflade denne med själfve Enevald Svenonius. Särskildt gjorde han sig bemärkt såsom författare af ett kyrkohistoriskt arbete, hvilket utkom 1675 med titeln *Priscorum Sveogothorum Ecclesia seu historia ecclesiastica.* Han söker här enligt tidens okritiska förfarande, hvilket nådde sin höjd i Olof Rudbäck d. y:s ryktbara arbete *Atlantica*, med stöd af djärfva slutledningar förhärliga Sveriges forntid. Den sanna religionen hade, enligt hans mening, från äldsta tider haft sitt hem i norden, och nordens hednatid hade varit endast en öfvergångstid af religiöst förfall. Han medger emellertid, att äfven de hedniska religionerna innehålla något af den gudomliga sanningen och ägnar till och med uppmärksamhet åt fornfinnarnes hedniska gudalära och religionsbruk. I Viborg anlade han 1688 ett tryckeri, det tredje i Finland, i syfte att öppna en bokutgifvar- och förläggarverksamhet, liknande Gezelius den äldres. Genom kungligt bref af den 16 april 1688 gafs åt gymnasiet i Viborg privilegium på tryckeriet, hvarefter det följande år trädde i verksamhet. Den nya officinen, hvars förste boktryckare var en förut vid Åbo universitet anställd gravör vid namn Daniel Medelplan, upp-

[1]) Petrus Bång föddes i Helsingland 1633, blef 1651 student i Upsala, 1664 teologieprofessor i Åbo, 1678 superintendent i Narva, därefter biskop i Viborg.

rätthölls intill det ryska infallet 1710; men endast ett fåtal skrifter, för det mesta skolböcker, religiösa traktater och likpredikningar, utgafs från densamma. Bång hade redan i början motgång med företaget. Då han nämligen 1689 låtit trycka en katekes på finska, klagade biskop Johan Gezelius d. y. hos konungen, anförande att den afvek från hans faders katekes, hvarför den var ägnad att framkalla oro i församlingarna. Boken förbjöds och förgäfves sökte Bång utverka domens upphäfvande. Ett vidlyftigt kyrkohistoriskt arbete af Bång, kalladt *Chronologia sacra*, utgafs några år senare [1]. I likhet med många andra af kyrkans ledande män hade Bång ett egenmäktigt sinnelag. Han erhöll en skarp varning af Karl XI, emedan han låtit kallelse till 1686 års riksdag utgå till Kexholms län, där riksdagsmannaval lika litet finge ske som i Ingermanland, och blef under sitt sista lefnadsår dömd till böter och afbön med anledning af de kränkande yttranden han fällt under en process mot landshöfdingen i Viborg, Anders Lindhjelm. Hans efterträdare Petrus Laurbecchius (1696—1705) och David Lund (1705—1711) hindrades genom det utbrytande kriget med Ryssland att verksamt arbeta för stiftets andliga förkofran.

Vid universitetet var teologien den dominerande vetenskapen och den främste bland teologerna var Enevald Svenonius, som vi lärt känna såsom Johannes Terserus' stridsfärdige motståndare. Bland de arbeten, i hvilka han utvecklade kyrkans lära var *Synopsis Theologiæ* afsedt att tjäna den studerande ungdomen såsom lärobok i teologi. Han uppställer här den ortodoxa dogmatiken i ett klart system. Sedermera fick hans skriftställarverksamhet en hufvudsakligen polemisk riktning. Mot jesuiterna vände han sig i sitt vidlyftiga arbete *Babylon magna ruens* och mot den kalvinistiska kyrkan samt mot synkretismen i *Artificium Delilæ mysticum*. I *Index et judex syncretismorum religionis* angrep han ytterligare synkretisterne, hvilka skildrades i de mör-

[1] F. V. Pipping: *Bidrag till en historia om Gymnasii boktryckeriet i Viborg*, Finska vet. soc. Bidrag till k. af Finl. n. o. folk IV; jmfr Gabriel Lagus i Sv. Lit. s:ts i Finl. Förh. o. upps. 8, sid. 181—194.

finska minnesmärken han under vidsträckta resor i Finland 1671–1672 gjorde blefvo dock outgifna. På numismatikens område är hans arbete *Thesaurus nummorum Sveo-Gothicorum* (1691) märkeligt. Han var äfven en framstående miniatyrmålare och sysselsatte sig med studium af det finska språket [1]).

Inom matematiken utgåfvos endast några mindre betydande disputationer och läroböcker af Johan Flachsenius, Petrus Laurbechius och Lars Tammelin, hvilken sistnämnde liksom föregångarne förkastade Copernicus' lära om solsystemet. Han författade äfven almanackor på svenska och finska språken.

På naturvetenskapernas fält var Elias Tillandz den förste banbrytaren. Född i Sverige hade denne genom studier i Holland blifvit bekant med den där uppkomna nya naturvetenskapliga forskningsmetoden och började, sedan han 1670 blifvit utnämnd till medicineprofessor i Åbo, anställa iakttagelser rörande naturförhållandena i denna stads omgifningar. Hans förteckning öfver växter i Åbo *Catalogus plantarum prope Aboam observatarum* (1673) och därtill hörande planscher *Icones novæ catalogo promiscue appensæ* (1683) äro de första botaniska arbetena i vår litteratur. Han gaf ny fart åt de medicinska studierna genom införandet af anatomiska dissektioner på människolik och lärer i sitt hus hafva anordnat en anatomisk teater. Han anlade en botanisk trädgård och inrättade åt sig ett laboratorium för beredning af medikament. Tillandz var äfven verksam såsom praktisk läkare [2]).

Poesien bestod ännu nästan uteslutande af tillfällighetsdiktning vid akademiska högtidligheter eller familjefester.

[1]) Elias Brenner föddes 1647, student i Upsala 1663, utsågs 1677 till hofminiatör, 1692 e. o. och 1693 ordinarie assessor i antikvitetsarkivet, adlad 1712. Dog 1717. Hans lefnadsomständigheter och verksamhet äro tecknade af E. Aspelin: *Elias Brenner, en forskare och tecknare från Karlarnes tid*. Helsingfors 1896.

[2]) Elias Tillandz föddes 1640 i Småland. Son till kyrkoherden i Rogberga i Småland Erik Tillander skall han till åminnelse af att han vid ett skeppsbrott lyckligt kom till lands hafva ändrat det namn han efter fadern bar. Erhöll medicinedoktors värdighet vid universitetet i Leyden 1670. S. å. utnämndes han till medicineprofessor i Åbo. Han dog 1693.

litteraturen visar sig däri att professorn Erik Falander lät i Åbo med latinsk öfversättning aftrycka fyra tal af Isokrates jämte Plutarchos skrift om uppfostran.

Historien var förbunden med moralen och de politiska vetenskaperna under en och samma universitetslärare och intog därvid en undanskymd plats såsom endast hjälpvetenskap. Ej mindre än Petrus Bång voro andra författare benägna för att på den inhemska häfdens område utan granskning antaga myter och sagor såsom fullgiltiga sanningar eller framkasta tomma gissningar rörande nordens uråldriga storhet och makt. Dock märkas enstaka företeelser, som båda en sundare historisk forskning och kunna betraktas såsom föregångare till det följande århundradets rika topografisk-historiska litteratur. I Dorpat utkom 1694 ett tal om Viborg af Georg Haveman, hvilket på ett tillfredsställande sätt tecknar denna stads tillstånd mot slutet af 1600-talet. Märkligare är en diss. *Aboa vetus et nova* (Åbo förr och nu), som 1700 utgafs af Daniel Juslenius [1]). Författaren delar sin tids okritiska föreställningar om sitt folks ursprung och äldre öden, men arbetet har bestående värde genom de upplysningar det meddelar om Åbo stads historia samt topografiska och administrativa förhållanden. Fornforskningen hade en betydande representant i assessorn i antikvitetsarkivet, Elias Brenner (1647—1717), som, född i Storkyro, var den förste, som studerade Finlands fornminnen. De teckningar efter

tionsserie *Contemplationes mundi*, för hvilken han anklagades i konsistorium såsom den, hvilken velat införa nya principer i strid mot „andra sunda filosofers läror". Voteringen i konsistorium utföll dock till hans förmån. Jmfr A. Hultin i Sv. Lit. s:ts i Finl. Förh. o. upps. 9.

[1]) Daniel Juslenius föddes 1676 i Virmo, student 1691, utgaf jämte den ofvannämnda afhandlingen 1703 diss. *Vindiciæ Fennorum*, magister s. å., lingvarum professor 1712, hvilket ämbete han tillträdde med ett af tidens i språkliga frågor okritiska tänkesätt präglad tal *De convenientia lingvæ fennicæ cum hebræa et græca*. Han flydde under Stora ofreden 1713 till Stockholm och blef 1715 eloqventiæ et poeseos lektor i Västerås, hvilken tjänst han tillträdde med ett föredrag *De miseriis fennorum*. Återkommen till Åbo återtog han 1722 sin professur, blef 1727 teologieprofessor och utnämndes 1734 till biskop i Borgå stift. Flydde för andra gången till Stockholm 1742. Vald 1744 till biskop i Skara öfvertog han 1745 utöfningen af denna befattning. Dog 1752. Om hans verksamhet såsom riksdagsman och författare under Frihetstiden skall längre fram talas.

terära lifvet därstädes. Han har utom mindre lyriska stycken författat två metriska, lofprisande tal öfver Karl XI och XII, hållna i Åbo 1696 och 1702 och tryckta tillsammans under namn af *Finska Helicons fägnesånger* 1704.

Diktare på finska språket voro Johan Cajanus († 1681), som författade den vackra psalmen „Etkös ole ihmisparka aivan arka", Anders Aschelinus († 1703), Gabriel Tuderus († 1705) samt Z. Lithovius († 1743). Djupare ned i folkets leder än desses sånger trängde den till sina lefnadsöden föga kände Mathias Salamnius' († 1691) dikt *Ilolaulu Jesuksesta*, som i ett enkelt och kraftigt språk med anslutning till evangelierna skildrade Frälsarens födelse, lif och död. Denna dikt utkom i många upplagor. I flere upplagor utgafs likaledes en af kyrkoherden i Tammela Laurentius Petri författad *Synopsis chronologiæ fennonicæ rytmica eli ajan tieto Suomen menoist ja uscost* (första uppl. 1658), som i enkel metrisk form redogör för Finlands historia, i synnerhet med afseende å biskoparnes verksamhet och öden och utmärker sig genom frihet från den fantastiska utsmyckning, som ej sällan kännetecknar denna epoks historiska skrifter.

I öfrigt intager den finska litteraturen ännu en bortskymd plats bland arbeten på latin och svenska. Ett antal predikningar samt religiösa uppbyggelse- och läroböcker på finska utkommo. Bibeln utgafs 1685 på finska i en ny upplaga, hufvudsakligen redigerad af den också annars om finska språkets odling förtjänte prosten i Pemar Henrik Florinus († 1705). Nämnas må äfven, att ett stort antal kungliga förordningar öfversattes af Erik Justander.

Många vittnesbörd tala om en hårdhet i sederna, som ännu icke gifvit vika för bildningens mildrande inflytande. Okunnig om naturen och dess lagar trodde man att ovanliga händelser, dödsfall m. m. framkallades genom illasinnade människors förbindelser med djäfvulen och skydde därför intet medel att uppspåra och bestraffa häxor och trollkarlar. På Åland rannsakades under 1660-talet om Blåkullafärder. I Österbotten, i synnerhet i dess svenska kustsocknar, utbröt på 1670-talet en våldsam häxförföljelse, hvilken skördade talrika offer. I Vasa brändes i slutet af juli 1675 fem och i Vörå 1676 sex för trolldom anklagade kvinnor.

De, som funnos mindre skyldiga, blefvo risade, fängslade eller bötfällda [1]. Huru äfven män, som stodo på en hög bildningsgrad, hyste en vidskeplig fruktan för trolldom, framgår af den förföljelse Johan Terserus öppnade mot studenten Eolenius.

Äfven i öfrigt voro fördomar och råhet allmänna. Ärekränkningsmål af hvarjehanda art förekommo ofta vid domstolarna. Rang- och titelsjuka voro vanliga svagheter, hvilka framkallade en mängd småaktiga tvister om företräde vid processioner, bänkplats i kyrkan m. m. Till skuggsidorna i tidens lif hörde äfven studenternas vilda och öfverdådiga lefnadssätt. Våldsamma gatuuppträden om nätterna och sammangaddningar mot myndigheterna beredde de akademiska fäderna mångfaldigt bekymmer. Men å andra sidan utmärktes tiden af en djup och allvarlig gudsfruktan, hvilken genomträngde alla förhållanden. Man började och slutade hvarje företag med bön. Tidigt om morgonen höllos i de större städerna offentliga bönestunder, och vid hemmets härd samlades familjens medlemmar morgon och afton till gemensam husandakt. Dock funnos ännu mångenstädes i bygderna hedniska och katolska föreställningar.

Vi hafva från denna tid några yttranden, som vittna om att kärleken till Sverige blifvit stärkt och befäst genom det vapenbrödraskap, som under denna tid förband Finlands och Sveriges folk med hvarandra. Märkligt är ett tal, som lektorn vid gymnasium i Viborg, Barthold Lacman, den 12 mars 1657 i Viborg höll till Karl X Gustafs ära. Sedan han benämnt Sverige och Finland konungens gemensamma fädernesland, försvarade han detta uttryck i följande ord: „Med största rätt och hvad än illviljan må hafva att invända däremot, säger jag det gemensamma fäderneslandet, ty vi hafva icke blifvit upptagna till träldom, utan till förbund, vänskap och sammanlefnad i staten på den lyckliga dag, då detta Karelens hertigdöme, jämte öfriga landskap vidt omkring, först förenades med svenska kronan och väldet . . . men man bör allvarligt bedja Gud, som med sin blotta vink styrer seklernas

[1] A. G. Fontell: *Anteckningar rörande häxväsendet i Österbotten på 1670-talet*, Hist. ark. VIII; jmfr Rafaël Hertzberg: *Vidskepelsen i Finland på 1600-talet*, ak. diss., Helsingfors 1889.

öde, att det ömsesidiga förtroendet, den ömsesidiga kärleken och välviljan städse må förökas, sa att, då allt annat åldras, fäderneslandets välfärd och statens säkerhet blott dag för dag förnyas och tillväxer". Finnarnes tillgifvenhet för Sverige uteslöt dock icke en fosterlandskänsla, hvarigenom de bildade ett särskildt element i det svenska riket. Vackert uttalar sig denna känsla i Johan Paulinus' ofvannämnda grekiska dikt till Finlands ära och i Daniel Juslenius' *Vindiciae Fennorum*, däri författaren med patriotisk värme prisar Finland och dess invånare samt tager dem i försvar mot alla klandrares angrepp.

Förra delens innehåll.

Första Perioden.

Katolska tiden.

Andra Perioden.

Gustaf Vasas och hans söners tidehvarf.

Tredje Perioden.

Storhetstiden.

